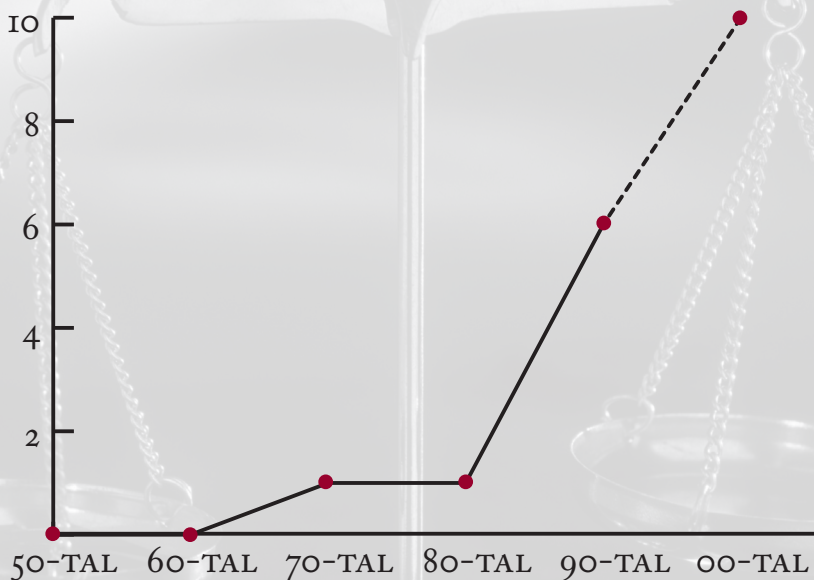

Felaktigt dömda

Rapport från JK:s rättssäkerhetsprojekt

FELAKTIGT DÖMDA

Felaktigt dömda

Rapport från JK:s rättssäkerhetsprojekt

Diagrammet på omslaget återfinns i texten på sidan 434

Felaktigt dömda
Rapport från JK:s rättssäkerhetsprojekt
ISBN 91-85333-13-1
© 2006 JK:s rättssäkerhetsprojekt

Produktion: eddy.se ab, Visby 2006
Tryck: Elanders Gotab, Stockholm 2006

Att mångfaldiga innehållet i denna bok, helt eller delvis, utan medgivande av JK:s rättssäkerhetsprojekt, är förbjudet enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. Förbudet gäller varje form av mångfaldigande såsom tryckning, kopiering, bandinspelning etc.

Till

Justitiekanslern

Justitiekanslern beslutade den 26 maj 2004 att starta ett tillsynsprojekt om rättssäkerheten i brottmål.

Projektets syfte var att ta reda på om rättssäkerheten är tillräckligt väl tillgodosedd i brottmålsprocessens olika delar, hos polis, åklagare och i domstol. Inom projektet skulle en undersökning göras av om det straffprocessuella förfarandet i verkligheten fungerar som lagstiftaren har tänkt sig eller om det finns brister.

Undersökningen skulle ta sin utgångspunkt i avslutade brottmål där personer frikänts efter att först ha dömts för brott i dom som vunnit laga kraft.

Om undersökningen visade att det finns påtagliga brister i rättssäkerheten, skulle en diskussion föras om hur dessa brister kan åtgärdas.

För genomförandet av arbetet tillsatte Justitiekanslern en projektgrupp. Den skulle ledas av professorn Hans-Gunnar Axberger. I gruppen skulle ingå två medarbetare hos Justitiekanslern, hovrättsassessorerna Feryal Montes och Karin Palmgren Goohde. Som sekreterare i gruppen anställdes juris kandidaten Jens Västberg. Jens Västberg har arbetat heltid med projektet medan övriga haft uppdraget vid sidan av sina ordinarie arbeten.

Projektgruppen, som genomfört arbetet självständigt, har koncentrerat sin undersökning på brottmål där resning beviljats, närmare bestämt ärenden där en person först genom lagakraftvunnen dom dömts till straffrättsligt ansvar, sedan beviljats resning och därefter helt frikänts vid en förnyad prövning.

Eftersom det saknas statistik över resningsärenden inledde gruppen sitt arbete med en genomgång av resningsärenden från 1950 och framåt i syfte att få ett allmänt underlag för att bedöma hur denna del av rättspraxis utvecklats. Gruppen beslöt därefter att närmare granska de fall där en person dömts till tre års fängelse eller däröver för att sedan beviljas resning och helt frikännas. I stort sett samtliga dessa fall har inträffat efter 1990 och granskningen begränsades till dessa ärenden.

Den kvantitativt sett helt övervägande delen av arbetet har lagts ned på genomgången av handlingarna i de fall som tagits upp till särskild granskning. Dessa fall redovisas och diskuteras utförligt i rapporten. I enlighet med sitt uppdrag har gruppen utifrån sina iakttagelser sökt bedöma i vad mån rättssäkerheten är tillräckligt väl tillgodosedd och diskuterat konstaterade brister samt möjliga åtgärder för att höja rättssäkerheten. De överväganden som därvid redovisas är gruppens egna.

Projektgruppen har inte haft som sin uppgift att lägga fram konkreta förslag till rättsliga förändringar i form av författningstexter.

Stockholm i maj 2006

Hans-Gunnar Axberger

Feryal Mentès

Karin Palmgren Goohde

Jens Västberg

Innehåll

Till Justitiekanslern	5
Del 1 Bakgrund	15
1. Arbetets uppläggning och rapportens disposition	17
2. Rättssäkerhet	19
2.1 Lexikalisk betydelse	19
2.2 Exempel på användning av ordet rättssäkerhet i lag, domar, beslut och förarbeten	20
2.3 Den rättspolitiska diskussionen om rättssäkerhetens innebörd	23
2.4 Juridisk doktrin	26
2.5 Diskussion	30
2.6 Översikt: Straffprocessuell reglering till stöd för rättssäkerheten i brottsutredning och brottmål	32
3. Bevisprövning i brottmål	39
3.1 Fri bevisprövning	39
3.2 Beviskrav	41
3.3 Utredningskrav	43
3.3.1 Rättens ansvar för utredningens fullständighet ...	44
3.3.2 Betydelsen av utredningsbrister vid bevisvärderingen	50
3.4 Bevisbörda	51
3.5 Bevisvärdering	52
3.6 Högsta domstolen om beviskrav och bevisvärdering	54
3.7 Bevisvärdering i svensk juridisk doktrin	63
3.7.1 Allmänt	63
3.7.2 Några centrala bevisteoretiska begrepp	64
3.7.3 Bevisrättsliga teorier	66
3.8 Diskussion	76

4.	Resningsinstitutet	77
4.1	Historisk utblick	78
4.2	Den rättsliga regleringen	79
4.2.1	Närmare om resning till den tilltalades förmån (RB 58:2)	82
4.2.2	Brottsligt förfarande av domare m.fl. samt jäv (p. 1 och 2)	83
4.2.3	Falsk handling eller utsaga (p. 3)	84
4.2.4	Nya omständigheter eller bevis (p. 4)	84
4.2.5	Rättstillämpningen uppenbart i strid mot lag (p. 5)	90
4.2.6	Utredning i reningsärenden	92
4.3	Resningsstatistik	93
4.3.1	Urval och avgränsningar	93
4.3.2	Samtliga brott	95
4.3.3	Grova brott	97
4.4	Diskussion	102
	Tabell 1. Beviljade resningsansökningar i Högsta domstolen 1950–2004	103
	Tabell 2. Beviljade resningsansökningar i Högsta domstolen 1950–2005 avseende grövre brott (fängelse ett år eller mer)	119
Del 2 Fallbeskrivningar		131
5.	Om fallbeskrivningarna	133
5.1	Urval m.m.	133
5.2	Vissa förutsättningar för bedömning av materialet	135
6.	Fall 1	137
6.1	Bakgrund	137
6.2	Den ordinarie rättsprocessen	138
6.2.1	Åtal	138
6.2.2	Åberopad utredning	138
6.2.3	Hedemora tingsrätts dom	138
6.2.4	Svea hovrätts dom	140
6.3	Resning	141
6.4	Ny rättegång	142
6.5	Diskussion	144
6.5.1	Allmänt	144
6.5.2	Brottsutredningen	145

6.5.3	Domstolsprövningen	146
6.5.4	Slutsatser	148
7.	Fall 2	150
7.1	Bakgrund	150
7.2	Den ordinarie rättsprocessen	151
7.2.1	Åtal	151
7.2.2	Åberopad utredning	152
7.2.3	Umeå tingsrätts dom	152
7.2.4	Hovrätten för Övre Norrlands dom	154
7.2.5	Överklagande till Högsta domstolen	157
7.3	Resning	157
7.3.1	Den första resningsansökan	157
7.3.2	Den andra resningsansökan	158
7.4	Ny rättegång	159
7.5	Diskussion	167
7.5.1	Den ursprungliga brottsutredningen	168
7.5.2	Åtalet	169
7.5.3	Domstolsprövningen	170
7.5.4	Den nya förundersökningen	179
7.5.5	Den frikännande domen	181
8.	Fall 3	183
8.1	Bakgrund	183
8.2	Den ordinarie rättsprocessen	185
8.2.1	Åtal	185
8.2.2	Åberopad utredning	185
8.2.3	Trelleborgs tingsrätts dom	186
8.2.4	Hovrätten över Skåne och Blekinges dom	189
8.2.5	Överklagande till Högsta domstolen	192
8.3	Resning	192
8.3.1	Den första resningsansökan	192
8.3.2	Den andra resningsansökan	194
8.3.3	Den tredje resningsansökan	195
8.4	Ny rättegång	197
8.5	Diskussion	198
8.5.1	Allmänt	198
8.5.2	Brottsutredningen	198
8.5.3	Åtalet	203
8.5.4	Domstolsprövningen	203

8.5.5	Resningsansökningarna och den förnyade prövningen	211
8.5.6	Den frikännande domen	213
9.	Fall 4	214
9.1	Bakgrund	214
9.2	Den ordinarie rättsprocessen	216
9.2.1	Åtal	216
9.2.2	Åberopad utredning	217
9.2.3	Lidköpings tingsrätts dom	217
9.2.4	Göta hovrätts dom	219
9.2.5	Överklagande till Högsta domstolen	220
9.3	Resning	220
9.4	Ny rättegång	221
9.5	Diskussion	223
9.5.1	Den ursprungliga brottsutredningen	223
9.5.2	Åtalet	225
9.5.3	Domstolsprövningen	225
9.5.4	Den frikännande domen	232
10.	Fall 5	233
10.1	Bakgrund	233
10.2	Den ordinarie rättsprocessen	235
10.2.1	Åtal	235
10.2.2	Åberopad utredning	235
10.2.3	Nacka tingsrätts dom	236
10.2.4	Svea hovrätts dom	237
10.2.5	Överklagande till Högsta domstolen	239
10.3	Resning	239
10.3.1	Den första resningsansökan	239
10.3.2	Den andra resningsansökan	241
10.4	Ny rättegång	242
10.5	Diskussion	245
10.5.1	Den ursprungliga brottsutredningen	246
10.5.2	Åtalet	249
10.5.3	Domstolsprövningen	249
10.5.4	Resningsansökningarna	255
10.5.5	Den frikännande domen	256
11.	Fall 6	258
11.1	Bakgrund	258
11.2	Den ordinarie rättsprocessen	260

11.2.1	Åtal	260
11.2.2	Åberopad utredning	261
11.2.3	Handens tingsrätts dom	262
11.2.4	Svea hovrätts dom	264
11.2.5	Överklagande till Högsta domstolen	269
11.3	Resning	269
11.4	Ny rättegång	270
11.5	Diskussion	272
11.5.1	Brottsutredningen	273
11.5.2	Åtalet	275
11.5.3	Domstolsprövningen	276
11.5.4	Den frikännande domen	278
12.	Fall 7	279
12.1	Bakgrund	279
12.2	Den ordinarie rättsprocessen	280
12.2.1	Åtal	280
12.2.2	Åberopad utredning	281
12.2.3	Nacka tingsrätts dom	281
12.2.4	Svea hovrätts dom	282
12.2.5	Överklagande till Högsta domstolen	285
12.3	Resning	286
12.3.1	Den första resningsansökan	286
12.3.2	Den andra resningsansökan	286
12.4	Ny rättegång	287
12.5	Diskussion	288
12.5.1	Brottsutredningen	288
12.5.2	Åtalet	289
12.5.3	Domstolsprövningen	290
12.5.4	Den frikännande domen	299
13.	Fall 8	300
13.1	Bakgrund	301
13.2	Den ordinarie rättsprocessen	302
13.2.1	Åtalet	302
13.2.2	Åberopad utredning	303
13.2.3	Stockholms tingsrätts dom	303
13.2.4	Svea hovrätts dom	305
13.2.5	Överklagande till Högsta domstolen	306
13.3	Resning	307
13.3.1	Den första resningsansökan	307
13.3.2	Den andra resningsansökan	307

13.4	Ny rättegång	311
13.5	Diskussion	316
13.5.1	Brottsutredningen	317
13.5.2	Domstolsprövningen	318
13.5.3	Den frikännande domen	324
14.	Fall 9	326
14.1	Bakgrund	326
14.2	Den ordinarie rättsprocessen	328
14.2.1	Åtalet	328
14.2.2	Åberopad utredning	329
14.2.3	Stockholms tingsrätts dom	329
14.2.4	Svea hovrätts dom	332
14.2.5	Överklagande till Högsta domstolen	336
14.3	Resning	336
14.4	Ny rättegång	338
14.5	Diskussion	345
14.5.1	Brottsutredningen	345
14.5.2	Domstolsprövningen	347
14.5.3	Den frikännande domen	350
15.	Fallen 10 och 11	352
15.1	Bakgrund	353
15.2	Den ordinarie rättsprocessen	356
15.2.1	Åtal	356
15.2.2	Åberopad utredning	357
15.2.3	Helsingborgs tingsrätts dom	357
15.2.4	Hovrätten över Skåne och Blekinges dom	374
15.2.5	Överklagande till Högsta domstolen	385
15.3	Resning	385
15.3.1	Den första resningsansökan	385
15.3.2	Den andra resningsansökan	387
15.3.3	Den tredje resningsansökan	388
15.4	Ny rättegång	393
15.5	Diskussion	399
15.5.1	Brottsutredningen	400
15.5.2	Domstolsprövningen	406
15.5.3	Resningsansökningarna	415
15.5.4	Den frikännande domen	417
15.5.5	Rättvis rättegång; exemplet ”Jessica”	418
15.5.6	En avslutande anmärkning	428

Del 3 Diskussion och slutsatser	429
16. Inledning	432
17. Utvecklingen av resningsärenden i brottmål	433
17.1 Slutsatser från det granskade materialet	433
17.2 Få eller många?	435
17.3 Förutsättningar för att granska doms- och brottsutredningsmaterial	436
18. Fel, brister och missförhållanden	438
18.1 Inledning	438
18.2 Bristfälliga förundersökningar	438
18.3 Vaga gärningsbeskrivningar	439
18.4 Domar har grundats på ofullständigt underlag	442
18.5 Otillräcklig granskning av målsägandeberättelse	444
18.6 Spekulative bedömningsgrunder	446
18.7 Brister med anknytning till sakkunnigbevisning	449
18.8 Tvivelaktiga resningsbedömningar i Högsta domstolen	451
18.9 Rättssäkerheten i resningsförfarandet	453
18.9.1 De aktuella resningsreglernas utformning: huvudregeln och tillägsregeln	453
18.9.2 Handläggningen av resningsärenden	455
18.9.3 Utredningen i resningsärenden	456
18.9.4 Reformbehov	456
18.10 Rättvis rättegång	456
18.11 Slutsatser om de ursprungliga domarna	459
18.12 Kvarstående brottsmisstanke	461
19. Ansvar	464
19.1 Ansvar för fel som begås i "rättskedjan"	464
19.2 Försvarens ansvar	466
20. Överväganden och vissa förslag	468
20.1 Bevisvärdering i brottmål	469
20.2 Särskilt om s.k. trovärdighetsbevisning	473
20.3 Samma beviskrav i alla brottmål?	482
20.4 Utredningskravet i brottmål	485
20.5 Särskilda regler i mål angående grova brott?	490
20.6 Systemet för utredning av resningsskäl bör reformeras ..	493

Del 1 Bakgrund

1. Arbetets uppläggning och rapportens disposition

Arbetet har pågått sedan sensommaren 2004. Det inleddes med en undersökning av hur resningspraxis utvecklats i Sverige sedan 1950. Det visade sig vara besvärligt att reda ut eftersom det saknas statistik om detta.¹ Vi ansåg emellertid att det var viktigt att få fram en så god bild som möjligt av detta, för att kunna bedöma om de resningsärenden som förekommit i Sverige under senare år är någonting nytt eller om de ingår i ett stabilt mönster. Ett stort arbete lades därför ned på att ”manuellt” söka igenom arkiv och register av olika slag.

Sedan vi fått fram en någorlunda klar bild av utvecklingen beslöt vi att särskilt granska ”grövre” fall, i första hand mål i vilka resning beviljats efter fängelsedomar. Efter att ha studerat en del sådana fall begränsade vi oss ytterligare till resningsärenden i mål där fängelsestraffet överstigit tre år och där den dömde helt frikänts efter resning. Slutligen avgränsade vi materialet till fall efter år 1990. (Före 1990 finns endast enstaka fall av detta slag.)

Den grupp av fall som sålunda utkristalliserats har sedan gjorts till föremål för en nämligen ingående granskning. Akterna i målen har beställts in och gått genom, inklusive polisens utredningsmaterial. I många av fallen rör det sig om mycket omfattande material. Fallgenomgången har därför tagit mycket tid i anspråk. Vi har upprättat referat avseende dessa fall i syfte att ge en så god bild som möjligt av hur de bedömts.

Efter det att referaten sammanställts har fallen analyserats. En diskussion angående deras handläggning och bedömning i domstol har fogats till respektive referat. I dispositionen av dessa diskussionsavsnitt har enhetlighet eftersträvat, för att det skall vara möjligt att göra jämförelser och iakttä eventuella mönster och systematiska brister, i enlighet med projektgruppens uppdrag. Fallen kan sägas sönderfalla i två delgrupper, där den

¹ I *Hållbara domslut*, rapport från Riksåklagarens förtroendegrupp, 2004, finns några fragmentariska sifferuppgifter avseende 2003, se rapporten s. 30.

ena gruppen består av domar angående uppsåtligt dödande (mord eller dråp) och den andra av sexuella övergrepp mot barn. Dessa två grupper har sina respektive särdrag som gör att de inte annat än delvis låter sig jämföras. Även inom grupperna finns tydligt unika inslag i vart och ett av fallen. Detta har försvårat en enhetlig diskussion, men en sådan har likväl eftersträvats och detta har fått styra analysen av dem.

Fallbeskrivningarna och diskussionsavsnitten i anslutning till dessa utgör rapportens tyngdpunkt. Vi har sökt sätta in dem i ett rättsligt sammanhang genom att inleda rapporten med ett avsnitt om vad rättssäkerhet betyder. Detta synes återkomma som diskussionstema då och då, varför vi funnit skäl att ”reda ut begreppen”. En central rättssäkerhetsfråga, inte minst i de mål som förekommer i resnings-sammanhang, är vilken bevisning som krävs för en fällande brottmålsdom. Vi har därför även infogat ett avsnitt om detta, bl.a. som grund för analysen och bedömningen av de ärenden vi granskat. Av samma skäl har vi även redogjort för hur reglerna om resning är uppbyggda.

Rapporten är därmed disponerad så, att den inleds med ett avsnitt om rättssäkerhet och en översikt över straffprocessuella regler som är uppställda för att tillgodose rättssäkerhetskrav. Därefter följer redogörelser för beviskravet i brottmål och för reglerna om resning. Avsnittet om resning avslutas med att den ”statistik” vi tagit fram om resningsärenden efter år 1950 redovisas. Detta utgör del 1. I del 2 finns fallbeskrivningarna. Fallen återges i kronologisk ordning, utifrån tidpunkten för den första domen i den ursprungliga prövningen. Rapporten avslutas med del 3, där de iakttagelser vi funnit mest väsentliga sammanställs och diskuteras, bl.a. med sikte på var ansvaret för förekommande felaktigheter ligger och vad som kan tänkas utgöra lämpliga remedier till undvikande av motsvarande misslag i framtiden.

2. Rättssäkerhet

2.1 Lexikalisk betydelse

Ordet ”rättssäkerhet” finns inte upptaget i Svenska Akademiens ordlista. Det finns inte heller med i den bland jurister etablerade ordboken Juridiskens termer. I Svensk ordbok, som har ambitionen att återge modern svenska med tyngdpunkt på beskrivning av ordens betydelse och användning, ges förklaringen ”rättsordning som ger den enskilde medborgaren ett visst mått av frihet och skydd mot övergrepp från andra medborgare el. från samhället självt”. En liknande beskrivning finns i Nationalencyklopedin:

Rättssäkerhet präglar enligt gängse språkbruk ett samhälle, där de enskilda i sina inbördes relationer och i sina mellanhavanden med det allmänna kan räkna med den säkerhet som skapas genom rättsregler vilka tillämpas på ett förutsebart och effektivt sätt.

I Norstedts engelska ordbok återspeglas också denna rätt allmänna definition. Rättssäkerhet sägs där betyda ”law and order, rule of law, security of life and property”.

Så uppfattat har ordet rättssäkerhet således en tämligen bokstavig innebörd: att rätten skall tillämpas på ett säkert sätt, till skydd för de ändamål den är till för.

Ordet rättssäkerhet används ofta, mycket ofta till och med, i rättsliga sammanhang. Det torde därvid ha en mer begränsad innebörd än den som framkommer i de just citerade källorna. Några tydliga definitioner av vad man menar med rättssäkerhet förekommer dock i princip inte; innebörden tas för given.

2.2 Exempel på användning av ordet rättssäkerhet i lag, domar, beslut och förarbeten

För att belysa användningen av ordet rättssäkerhet har vi genomfört en enklare inventering av språkbruket i vissa rättsliga sammanhang.

Någon tydlig definition av begreppet rättssäkerhet har inte kunnat återfinnas. I direktiven till *Beredningen för rättsväsendets utveckling* angavs att en huvuduppgift var att med bibehållen rättssäkerhet öka effektiviteten och kvalitén i rättsväsendets arbete (dir. 2000:90). Någon diskussion om rättssäkerhetsbegreppets innebörd fördes inte. Begreppet har dock använts i stor omfattning i beredningens betänkanden. Det förekommer även i ett flertal propositioner, domar och JO-beslut. Nedan följer en sammanställning innehållande några exempel, från grundlagen, HD:s prejudikat, lagförarbeten och JO-ärenden (de är upptagna i kronologisk ordning; ord-sammansättningar innefattande rättssäkerhet har särskilt kursiverats).

Lagrådets granskning skall avse [---]

3. hur förslaget förhåller sig till *rättssäkerhetens* krav.

*Regeringsformen 8 kap. 18 §, tredje stycket*¹

Av *rättssäkerhets*skäl måste höga krav ställas på förhör som hålls med ett barn under förundersökning. Detta gäller både metodik och innehåll. En spontan berättelse av barnet bör så långt möjligt säkras. Genom frågor får därefter berättelsens hållbarhet belysas och uppgifterna kompletteras i syfte att säkert klarlägga om rekvisiten för ett brott är för handen eller ej.

NJA 1986 s. 821

För en sådan tolkning talar också det förhållandet att bestämmelserna om förhandling i häktningsfrågor måste ses som en viktig *rättssäkerhetsgaranti* för den enskilde; ingen skall behöva riskera att beslut fattas om att han skall vara berövad friheten utan att han får möjlighet att dessförinnan framföra sina synpunkter vid en förhandling.

NJA 1990 s. 542

Av rättens allmänna skyldighet att sörja för att ett brottmål blir tillfredsställande handlagt följer emellertid att den har ett ansvar för att se till att bevismaterialet förebringas på det med hänsyn till omständigheterna bästa möjliga sättet och så att befogade *rättssäkerhetsanspråk* från den tilltalades sida tillgodoses.

NJA 1991 s. 512; uttalandet åtföljs av en diskussion om hur den tilltalades intressen skall tillgodoses

¹ Lagens förarbeten och etablerade lagkommentarer innehåller ingen precisering av vad rättssäkerhet här betyder. Riksdagen har i ett senare sammanhang uttalat sig om rättssäkerhetsbegreppet och då hänvisat till bestämmelsen, se nedan.

I artikel 6 återfinns regler om rätt till domstolsprövning och om *rättssäkerhet*.
Prop. 1993/94:117, Inkorporering av Europakonventionen och andra fri- och rättighetsfrågor (s. 29); artikel 6 i konventionen handlar om den misstänktes rättigheter

Härtill kommer att det från *rättssäkerhetssynpunkt* är nödvändigt att den unge får tid att förbereda sitt försvar.

SOU 1993:35, Reaktion mot ungdomsbrott

Förfarandet kräver inte på samma sätt som domstolsprocessen strikta förfaranderegler. Rättegången måste, för att uppfylla *rättssäkerhetskraven*, präglas av ett stort mått av förutsebarhet och formell ordning.

Prop. 1994/95:23, Ett effektivare brottmålsförfarande (s. 43 och 73 ff.)

Vad gäller domstolsförfarandet bör detta i stället i första hand bedömas utifrån de *rättssäkerhetssynpunkter* som betingat brottmålsprocessens utformning. Domstolens uppgift är ju inte i första hand brottsbekämpande, utan närmast att svara för prövningen i ansvars- och påföljdsfrågan, dvs. rättsskipning.

Prop. 1994/95:12, Handläggning av ungdomsmål (s. 27)

Som en *rättssäkerhetsgaranti* skall den misstänkte erhålla ett *informationsblad* under den förenklade brottsutredningen där hans rättigheter i olika avseenden beskrivs.

SOU 2001:93, Snabbare lagföring 2 – Förenklad brottsutredning (s. 20)

Det är uppenbart att det finns effektivitetsvinster att hämta om dokumentationsskyldigheten begränsas. Detta måste givetvis vägas mot andra, minst lika tungt vägande skäl, som *rättssäkerhets-* och kvalitets-skäl i bl.a. den mening att den misstänkte och hans försvarare skall ha möjlighet att granska de omständigheter och bevis som åberopas mot den misstänkte.

SOU 2001:93, Snabbare lagföring 2 – Förenklad brottsutredning, (s. 125)

Tillvägagångssättet måste även vara betryggande ur *rättssäkerhetssynpunkt*. Det skulle ju inte uppstå några som helst vinster – snarare tvärtom – om den gripnes identitet inte kunde fastställas på ett betryggande sätt i detta förfarande.

SOU 2002:44, Snabbare lagföring 3 – Snattribrott (s. 91)

Ett krav när man skall föreslå åtgärder för att effektivisera hanteringen av mål och ärenden inom brottmålsprocessen är givetvis att systemet alltjämt skall uppfattas som och även vara *rättssäkert*. *Rättssäkerheten* ställer krav på bl.a. förutsebarhet och enhetlighet i rättstillämpningen.

SOU 2002:44, Snabbare lagföring 3 – Snattribrott (s. 133)

HD har i flera rättsfall uttalat att det av hänsyn till *rättssäkerheten* måste ställas särskilt höga krav på en domstol när det gäller noggrannhet och omsorg, inte minst vid prövningen av frågor om frihetsberövanden (se t.ex. NJA 1997 s. 368). Detta synsätt gör sig naturligtvis i lika hög grad gällande för åklagarväsendet.

NJA 2002 s. 342

De förslag om myndigheternas arbetsmetoder som läggs fram i detta betänkande har till syfte att öka *rättssäkerheten* genom att metoderna lagregleras och inte som i dag

används utan uttryckligt lagstöd. Härigenom kan förutsättningarna för metodernas användning preciseras och förutsebarheten i den rättsliga tillämpningen ökas.
SOU 2003:74, Ökad effektivitet och rättssäkerhet i brottsbekämpningen (s. 13)

Ett mer frekvent och omfattande utnyttjande av förundersökningsmaterialet i domstolsprocessen skulle enligt regeringens mening vara betänkligt från *rättssäkerhetssynpunkt*. Förhör som hålls inför åklagare eller polismyndighet uppfyller generellt sett inte samma krav på *rättssäkerhet* som de förhör som hålls i en domstol. Förhören tillkommer i princip helt utan offentlighet och situationen vid förhören är delvis okänd för rätten. Dessa nackdelar gör sig i allt väsentligt gällande även om det infördes ett generellt krav på att den misstänktes försvarare närvarar vid förhöret...

Prop. 2004/05:131, En modernare rättegång – reformering av processen i allmän domstol (s. 164)

Den principiella rätten att informeras om utredningsmaterialet och få tillfälle att yttra sig över det eller, uttryckt mera ålderdomligt men likväl pregnant, rätten att inte dömas ohörd, är av grundläggande betydelse från *rättssäkerhetssynpunkt*.

JO:s Ytrande över promemorian, Ds 2004:40, Lag om tillträdesförbud (diarienummer 3289-2004)

När det gäller frågan om ett intrång har varit berättigat enligt artikel 8, har Europadomstolen noterat att det stipulerade kravet på laglighet innebär dels att intrånget måste vara grundat på lag eller rättspraxis enligt den inhemska rättsordningen, dels att tillämplig nationell lag uppfyller rimliga krav på *rättssäkerhet*. Bland annat måste den nationella lagen vara tillgänglig, skydda mot godtycke och vara så klar och detaljerad att konsekvenserna av dess tillämpning kan förutses.

SOU 2005:38, Tillgång till elektronisk kommunikation i brottsutredningar m.m. (s. 141)

Det är värdefullt att all inhämtning av uppgifter om telemeddelanden och annan elektronisk kommunikation regleras i rättegångsbalken och att *rättssäkerheten* därigenom förstärks, främst genom att prövning sker i domstol.

JO:s remissyttrande över betänkandet, SOU 2005:38, Tillgång till elektronisk kommunikation i brottsutredningar m.m. (diarienummer 4009-2005)

En reglering av användning av hemlig dataavläsning måste omgärdas av sådana *rättssäkerhetsgarantier* som säkerställer att bestämmelserna inte kan missbrukas och att allmänheten kan ha tilltro till de myndigheter som tillämpar regleringen. Tvångsmedelsregleringen måste omgärdas av tydliga och strikta ramar för att det inte skall kunna misstänkas att regelsystemet kommer att utnyttjas utöver vad det skall tillåta.

SOU 2005:38, Tillgång till elektronisk kommunikation i brottsutredningar m.m. (s. 54f.)

Dessa citat har det gemensamt att de förknippar rättssäkerhet med rättigheter som den enskilde har i förhållande till statens tvångsmedelsanvändning. Det handlar alltså om rättigheter medborgaren har såsom misstänkt för brott eller vid andra statliga ingripanden mot honom eller henne.

Det finns emellertid även enstaka exempel på en vidare användning, som ligger närmare t.ex. Nationalencyklopedins definition:

Att en person som har råkat ut för ett brott kan få saken utredd av de brottsutredande myndigheterna och, i den mån inte lagföringen kan ske genom de förenklade förfaranden som finns, prövad i domstol inom rimlig tid är en *rättssäkerhetsfråga*. Även för målsägande innebär den långa väntetiden olägenheter som inte sällan kan hänföras till bristande *rättssäkerhet*. Att långa väntetider också leder till försämrade bevisning är inte ovanligt. Inte minst från *rättssäkerhetssynpunkt* är det därför nödvändigt att minska de totala genomströmningstiderna i brottmål. Ett förenklat brottsutredningsförfarande bör kunna bidra till det. Den ökning av effektivitet och kvalitet som kan förutses följa av det bidrar till att *rättssäkerheten* i stort blir förbättrad.

SOU 2001:93, Snabbare lagföring 2 – Förenklad brottsutredning (s. 86)

Här beskrivs alltså brottsoffrets anspråk på effektivt rättsligt bistånd som en rättssäkerhetsfråga. Som framgår av flera av de andra citaten ovan torde det annars vara mest vanligt att anspråken på effektivitet i ”rättsmaskineriet” ställs i motsats till rättssäkerhetskrav. Huruvida man skall inrymma även denna aspekt – som med viss förenkling kan beskrivas som rättseffektivitet – i rättssäkerhetsbegreppet har under årens lopp varit föremål för diskussion.

2.3 Den rättspolitiska diskussionen om rättssäkerhetens innebörd

Diskussionen om rättssäkerhetens innebörd var särskilt livlig på 1980-talet, i anledning av ett antal förslag rörande lagstiftningen mot ekonomisk brottslighet. Flera av förslagen kritiserades från utgångspunkten att de utgjorde hot mot rättssäkerheten. Det ledde vidare till en debatt om rättssäkerhetens innebörd. Den statliga utredning – *Kommissionen mot ekonomisk brottslighet* – som låg bakom flera av de kritiserade förslagen, tog i sitt slutbetänkande upp frågan om rättssäkerhetens innebörd.

Det traditionella rättssäkerhetsbegreppet utformas under senare hälften av 1700-talet. Det uppstår som ett radikalt och humanitärt krav i en annan tidsålder och under helt andra samhällsförhållanden än de som råder i dag. Som påpekande är detta en självklarhet men det ger samtidigt en god hjälp när man försöker förstå varför det fått just det innehåll som det har. Vad det gällde var att försöka skydda den enskilde individen mot en övermäktig och ofta grym stat. Om ett samhälle som präglades av mycket stora politiska, ekonomiska och sociala orättvisor, där rätten naturligt tillkom den starkare och därför heller inte borde nedtecknas och läggas fast. Det är ingen slump att det traditionella rättssäkerhetsbegreppet utslutande betonar ’lagöverträdarens’ rättigheter. Att det uttrycker – för att använda moderna ord – ett typiskt *gärningsmannainriktat* synsätt.

Mot denna äldre, traditionella uppfattning kan vi ställa den *moderna* synen på rättssäkerheten. När man i dagligt tal använder uttrycket (och det tycks i regel även gälla massmedia) är nämligen innebörden en annan än den traditionella. Med 'rättssäkerhet' menar man 'att inte behöva utsättas för brott' dvs. rättsskydd. Ett rättssäkert samhälle är således ett samhälle där man effektivt skyddar medborgarna mot brott. Med samma språkbruk som ovan skulle vi kunna säga att folk i gemen i dagens samhälle tycks ha en *offerinriktad* grundsyn på rättssäkerheten. Vilket f.ö. mot bakgrund av våra aktuella samhällsförhållanden ter sig lika logiskt och rationellt som när det gäller uppkomsten av den äldre definitionen. Det finns gott fog för bägge begreppen. Man måste dock ha klart för sig att deras innebörd är olika. Dessutom, och det är mycket viktigt, att det finns ett motsatsförhållande mellan dem. (SOU 1984:15 s. 130)

I sina fortsatta överväganden kring det motsatsförhållande som rådde mellan dessa bägge synsätt beskrev kommissionen att det ena fick vägas mot det andra, ett resonemang som avslutades:

Att en skyldig får gå fri och på det viset kan vålla ytterligare skada kan vara lika olyckligt som att en oskyldig blir dömd.

Dessa uttalanden gav ytterligare bränsle till den redan livliga diskussionen.

Terminologin med rättssäkerhet i två betydelser, "traditionell" och "modern", var till synes en innovation. Själva distinktionen hade naturligtvis gjorts förr. För det kommissionen kallade "modern rättssäkerhet" har ofta någon av termerna rättsskydd eller rättstrygghet, kanske dock i en något vidare mening, använts. Eko-kommissionens överväganden och dess radikala pragmatism i behandlingen av "oskuldspresumtionen" vann emellertid inte gehör. Regering och riksdag tog avstånd från grundtonen i uttalandena om rättssäkerheten. Regeringen tog upp saken i en s.k. riktlinjeproposition, där principer för det framtida arbetet mot den ekonomiska brottsligheten redovisades (prop. 1984/85:32). I propositionen anslöt sig regeringen till en mer gängse juridisk syn på rättssäkerheten. Kommissionens tankar kring behovet av att stundom straffa oskyldiga liksom dess "moderna" rättssäkerhetsbegrepp förbigicks med tystnad. I stället användes en distinktion mellan "formell" och "materiell" rättssäkerhet. Med det förra, som också torde vara identiskt med det som tidigare kallats den traditionella synen på rättssäkerheten, avsågs principen om att medborgarna skall behandlas lika inför lagen och att lagen skall vara så utformad att dess tillämpning kan förutses. Materiell rättssäkerhet avsåg kravet på "materiellt" rättvisa resultat i konkreta rättstillämpningsfall. Detta motsatsförhållande innebär alltså att en klar lag i strikt tillämpning visserligen tillgodoser rättssäkerheten i formell mening samtidigt som den kan

framstå som ett otympligt redskap för att lösa konkreta fall på ett ”rättvist” sätt. Departementschefen kunde också tänka sig att man med materiell rättssäkerhet menade ”de garantier som finns för att de rättigheter och skyldigheter som lagstiftningen ger medborgarna också motsvaras av den praktiska tillämpningen”. Här närmar man sig som synes det som kommissionen kallade modern rättssäkerhet. Om detta slags rättssäkerhet anfördes i propositionen:

En hög materiell rättssäkerhet förutsätter alltså bl.a. att brottsnivån är låg och att brott som begås rent faktiskt också blir föremål för sanktioner. I stället för om materiell rättssäkerhet talar man ofta om intresset av rättsskydd och rättstrygghet eller effektivitet. (Prop. 1984/85:32, s. 3)

Beträffande den ekonomiska brottsligheten tillade departementschefen (kursiverat i originalet) att:

hävdudda rättssäkerhetsanspråk gör sig gällande med samma styrka och har samma krav på att bli tillgodosedda i samband med ekonomisk brottslighet som i samband med annan brottslighet.

De hävdudda rättssäkerhetsanspråk som avsågs var uppenbarligen det som kommissionen hade innefattat i det ”traditionella” begreppet. I sin behandling av riktlinjepropositionen var riksdagen än tydligare. I Justitieutskottets betänkande förordades att rättssäkerhetsbegreppet skulle användas i den mening det ”traditionellt har”:

Beträffande begreppet rättssäkerhet vill utskottet för sin del säga att detta i och för sig inte har någon alldeles klar och entydig innebörd. Utskottet anser dock att det ligger ett värde i att begreppet inte ges ett alltför skiftande innehåll. För att undvika onödig oklarhet är det enligt utskottets mening att föredra att för rättssäkerhetsbegreppets materiella sidor använda uttryck som rättsskydd, rättstrygghet och effektivitet. Rättssäkerhetsbegreppet kan därmed användas i den bemärkelse som begreppet traditionellt har (se 8 kap. 18 § regeringsformen). (JuU 1984/85:28 s. 25)

Utskottet framhöll även att

De traditionella rättssäkerhetsgarantierna syftar till att bereda den enskilde medborgaren skydd mot staten för övergrepp och godtycke.

Riksdagen anslöt sig alltså till detta och även till vad utskottet anförde om effektivitetssynpunkter i rättstillämpningen, nämligen att ”effektiviteten aldrig får överordnas rättssäkerheten”.

Den rättspolitiska diskussionen var i och med detta avslutad. På många håll levde den dock vidare.²

2.4 Juridisk doktrin

I äldre juridisk doktrin finns exempel på att rättssäkerhet används i en mycket allmän mening, med ungefär den innebörd som framgår av Nationalencyklopedins definition. I en uppsats i Svensk Juristtidning från 1942, *Rättssambälle och rättssäkerhet*, beskrev Per Olof Ekelöf att rättssäkerhet råder när ”man vet sig vara säker till liv och lem och man kan vara förvissad om att få tillgodogöra sig vad man ärligen förvärvat”.³ Det skulle man i dag kanske hellre kalla rättstrygghet.

Efter den livliga diskussionen på 1980-talet tillkom ett antal mer eller mindre djuplodande försök att analysera och definiera rättssäkerhetsbegreppet. En framställning som i det sammanhanget kan ses som sammanfattande finns i Nils Jareborgs Straffrättsideologiska fragment, där ett kapitel har titeln *Rättssäkerhetsbegreppet*.⁴

² Justitieministern (vid tidpunkten Anna-Greta Leijon) fick hösten 1987 i ett TV-program frågan ”Vad betyder rättssäkerhet för dig?” och besvarade den på följande sätt: ”Ja, rättssäkerhet för mig betyder bl.a. att jag skall våga röra mig i samhället, fritt utan att behöva kasta en orolig blick över axeln och tro att jag är förföljd utav någon som vill mig illa. Rättssäkerhet är också att jag skall kunna glömma och låsa dörren på natten och inte så att säga vara orolig över att det sen är någon som har kommit in. Man skall känna en sån trygghet så att man inte ständigt och jämt går och oroar sig för att någon vill åt en, att någon vill göra en illa antingen i fysisk bemärkelse eller på annat sätt ta ifrån en nåt.” – I en senare intervju i Dagens Nyheter (13/12 1987, ”DN-intervju: Justitieministern som vässar klorna”) fick hon enligt följande beskrivning tillfälle att återkomma till ämnet. ”Frågan om vad som är rättssäkerhet har Anna-Greta Leijon redan en gång besvarat i TV. Nu ställer DN samma fråga. Då skrattar hon igen och lägger sin röda, vackra sjal tätare om halsen. – Jag svarade medvetet på ett från juridisk synpunkt felaktigt sätt. Men rättssäkerhet är för mig samma sak som för folk i allmänhet: tryggheten för den enskilde medborgaren att kunna röra sig i samhället. Sen är det självklart att det till rättssäkerhet i ett demokratiskt samhälle också hör att man inte kan bli anhållen, häktad eller dömd orättfärdigt.”

³ SvJT 1942 s. 7.

⁴ Jareborg, *Straffrättsideologiska fragment*, Uppsala 1992.

I kapitlet diskuterar Jareborg begreppsbildning och terminologi med hänvisning till juridisk doktrin.⁵ Han noterar en grundläggande språklig otydlighet i ordet ”skydd”, som används både som *skydd mot* (t.ex. brandskydd) som *skydd för* (t.ex. miljöskydd). En tredje användning är den som förekommer i ordet rättsskydd, vilket Jareborg definierar så här:

Rättsskydd innebär att rättsordningen inträder som skyddsanordning mot varor och risker som härrör från, eller kan tänkas uppkomma från, människor, djur och naturen i övrigt, inklusive den egna staten eller andra stater.

I detta sammanhang förs begreppet rättsstat in.

Det som utmärker en rättsstat är att den enskilde åtnjuter rättsskydd mot staten själv. Rättsordningen inträder då till skydd för intressen som hotas av statlig maktutövning.

I sin diskussion av rättssäkerhet noterar Jareborg först en mycket allmän innebörd, nämligen säkerhet mot rättsordningen och säkerhet i rättsordningen, vilket han knyter till statens legala maktutövning. Den traditionella definitionen är dock ”förutsebarhet i rättsliga angelägenheter”. Enligt Jareborg är det detta som regeringsformen 8 kap. 18 § (se ovan) syftar på när det där talas om ”rättssäkerhetens krav”.

Förhållandet mellan rättssäkerhet och rättstrygghet beskrivs bland annat så, att kravet på att statlig maktutövning skall vara rättsligt reglerad är ett krav på rättstrygghet. Rättssäkerhet är med andra ord en del av rättstryggheten. Jareborg ställer därvid frågan om det är så angeläget att skilja mellan rättssäkerhet och rättstrygghet:

För egen del vill jag [...] gärna hålla fast vid att rättsosäkerhet har att göra med brister i den legala maktutövningen. När det talas om ”hävdvunna rättssäkerhetsgarantier” avses inom straffrätten, enligt ett auktoritativt uttalande,⁶ sammanfattningsvis följande:

- fria och oavhängiga domstolar endast bundna av lag
- rätt till domstolsprövning av tvångsåtgärder;
- ingripande endast med stöd av klar och tydlig lag;
- ej lagstiftning om enskilda fall eller enskilda personer;

⁵ Jareborg hänvisar till Nelson, Rättssäkerhet och samhällssystem, i Armansbók: Festschrift utgivet i anledning af Armann Snævarrs 70 års födseldag, Reykjavik, 1989, Axberger, Eko-brott, Eko-lagar och Eko-domstolar: En rättspolitisk utvärdering av lagstiftningen mot ekonomisk brottslighet (BRÅ Forskning 1988:3) och Zila, Om rättssäkerhet, i SvJT 1990 s. 284 ff.

⁶ Här hänvisas till den ovan anförda propositionen om riktlinjer för det framtida arbetet mot ekonomisk brottslighet m.m., prop. 1984/85:32, s. 38.

2. Rättssäkerhet

- förbud mot retroaktiv lag; och
- krav på full bevisning.

I den fortsatta diskussionen avfärdade Jareborg det mesta i de försök som hade gjorts att omdefiniera, precisera eller utveckla – hur man nu vill beskriva det – rättssäkerhetsbegreppet. Han polemiserade kraftfullt mot det ”moderna” begreppet, som han kallade ”rättspolitisk materiell rättssäkerhet”. Han citerade en skrift från Landsorganisationen, där den ”juridiska och formella” tolkningen av vad som menas med rättssäkerhet utvidgades till att dessutom gälla ”frihet från godtycke, fruktan och övergrepp – oavsett från vem det kommer”, liksom ett yttrande från det socialdemokratiska partiets partistyrelse, där det bland annat hette:

Det allmänt tal om rättssäkerhet, som i praktiken innebär att det bara blir lagöverträdarens rätt som skyddas, kan inte accepteras. --- I den för alla eftersträvarvärda rättssäkerheten måste också ingå ett skydd för människor mot att bli utsatta för brott.

Med hänvisning till de ställningstaganden i riksdagen, som ovan återgivits, konstaterade Jareborg att denna syn på rättssäkerhetsbegreppet numera var historia, vilket han fann angeläget att påpeka, men han ville likväl lyfta fram den diskussion som förts såsom ”ett lätt överskådligt praktiskt exempel på osaklig argumentation” (kursiveringar i originalet):

I argumentationsteorin talar man om *övertalningsdefinitioner*, när stipulativa definitioner propagandistiskt utnyttjas under sken av att de är lexikala, dvs. svarar mot ett faktiskt språkbruk. Att hävda att rättssäkerhet ”egentligen” är rättskydd mot brott har likheter med en övertalningsdefinition. Positiva associationer kring en företeelse utnyttjas för att frammana en positiv inställning till ett annat. Samtidigt måste det sägas, att det i detta fall i sig inte spelar så stor roll vad saker kallas, eftersom i en rättsstat både förutsebarhet i rätten och rättskydd mot brott är av stor betydelse. Diskussionens negativa sida består väsentligen av något annat, nämligen en exempellös nedvärdering av den ”traditionella” rättssäkerheten. Detta genom argument som kännetecknas av insinuant språk och *vileledande motsatsställningar*.

Detta illustrerades i ett antal exempel och följdes av slutsatsen:

Det egendomligaste i diskussionen är det återkommande påståendet att det traditionella rättssäkerhetsbegreppet uteslutande skyddar ”lagöverträdaren”. Ofta används inte ens citationstecken. De som kan misstänkas för brott verkar ha dömts på förhand. Inte ens justitieministern förstod att poängen med att ställa krav på förutsebarhet är att hindra att oskyldiga personer blir behandlade som skyldiga.⁷ Att en del skyldiga

⁷ Detta syftade på ett uttalande av dåvarande justitieministern Sten Wickbom, som Jareborg återgav och där det bland annat hette: ”Det kan heller inte accepteras att frågan om rättssäkerhet begränsas till att gälla skyddet för de enskilda lagöverträdarna.”

därigenom går fria är ett pris som måste betalas. Att sänka graden av förutsebarhet kan för övrigt inte säkerställa att fler skyldiga döms. Det enda man vet är att fler skyldiga eller oskyldiga kan dömas, och tillskottet kan faktiskt bestå enbart av oskyldiga.

I sin uppsats diskuterar Jareborg även förhållandet mellan effektiviteten i rättskipning och brottsbekämpning ställd mot rättssäkerheten. Han problematiserar detta utifrån kriminalpolitiska synpunkter och ifrågasätter vilken effektivitet som egentligen uppnås genom sänkta rättssäkerhetskrav.

Motsättningen mellan rättssäkerhet och effektivitet är ofta missvisande. Ökad effektivitet låter positivt. Men det är inte givet att det tillstånd som uppnås är ett önskvärt mål. Effektivitetsvinster vid försvagad rättssäkerhet behöver inte bestå i annat än just försvagad rättssäkerhet, dvs. ökad repression, som kan övergå i förtryck. Ökad repression kan innebära processekonomiska vinster, men det utesluter inte att de sammanlagda kostnaderna blir större, även om man bortser från de kostnader som åsamkas de dömda. Å andra sida kan rättsväsendet inte få kosta hur mycket som helst, och det kan bli oundvikligt att eftersätta rättssäkerheten på mindre viktiga områden för att kunna bibehålla den på områden där den är viktigast.

Som exempel på den betydelse rättssäkerhet ges i den juridiska litteraturen kan slutligen följande exempel tjäna.

Principen, att ingen må dömas till straff utan stöd av lag, anses allmänt vara en viktig rättssäkerhetsgaranti. Med rättssäkerhet menas då säkerhet mot att utan stöd av lag bli underkastad straff eller därmed likställd påföljd. Om man i stället åsyftar säkerhet mot att bli utsatt för brott, bör man tala om rättstrygghet, således inte om rättssäkerhet. Rättstryggheten har alltid ansetts vara en uppgift för straffrättskipningen, men detta slags säkerhet är något helt annat än säkerhet mot att utan laga stöd bli underkastad straff. Skillnaden överslätas i betänkandet Ekonomisk brottslighet i Sverige (SOU 1984:15), s. 128–143, där önskemålet om effektiv brottsprevention framställs som ett rättssäkerhetskrav. (Holmqvist, Leijonhufvud, Träskman och Wennberg, Kommentarer till brottsbalken, del I, s. 1:5)

I rättsstaten – och enligt konventioner om de mänskliga rättigheterna – ska den enskilde inte kunna utsättas för statliga övergrepp och godtyckliga ingripanden. Därför måste allt statligt tvång vara grundat på lag och vid utformningen och tillämpningen av dessa lagar ska den enskilde vara tillförsäkrad en opartisk domstol och en korrekt process. Denna *rättssäkerhet* – regler som ska garantera att "allt går rätt till" – är, med tanke på verkningarna av felaktiga beslut, särskilt viktig i brottmålsprocessen. Samtidigt eftersträvar rättsstaten att tillgodose medborgarnas intresse av rättvisa, att lagarna får genomslag. Denna *rättstrygghet* söker man i brottmål tillgodose bl.a. genom att allmän åklagare har ansvar för lagföringen av brott och utförande av brottsoffrens skadeståndstalan. (Diesen, Hellner Gumpert, Lindblad och Sutorius, Sexuella övergrepp mot barn, 2001, s. 32; kursiveringar från originalet)

2.5 Diskussion

Diskussionen om vad ”rättssäkerhet” skall betyda har som framgått varit livlig. Det kan knappast bestridas att ordet i juridiska sammanhang har en väl etablerad kärnbetydelse. Den är i sin tur så positivt värdeladdad att förespråkare för andra värden än de som begreppet inbegriper gärna vill få dem associerade med detta, eller åtminstone inte se dem ställda i motsatsställning till det.

Det kan här vara på sin plats att erinra om skillnaden mellan det innehåll som ett ord syftar på (begreppet) och den benämning som används för detta (termen).⁸ Den diskussion som förts kring rättssäkerheten har kännetecknats av att man velat använda termen rättssäkerhet för vad som i grund och botten är olika begrepp (eller att man velat utsträcka begreppet rättssäkerhet så att det omfattar även andra begrepp).

Lagstiftning och rättstillämpning kännetecknas av att olika intressen vägs mot varandra. Detta uttrycks i rättens etablerade symbol, den bindelförsedda Justitia med de två vågskålarna som illustrerar den rättsliga prövningen – avvägningen av det ena mot det andra. På ett övergripande, konstitutionellt plan finns intressen som – om vi tills vidare undviker termen rättssäkerhet – legalitetsprincipen, den enskildes fri- och rättigheter, rättstillämpningens oavhängighet av statsmakten i övrigt m.m. Men där finns självfallet också statens funktioner, som medborgarna förväntar sig att det allmänna skall ombesörja, dvs. staten skall inte bara och inte ens i första hand låta bli att göra saker utan aktivt fullgöra sin uppgift. Till uppgifterna hör upprätthållandet av en rättsordning. I en rättsstat är medborgarna i princip förbjudna att ”ta lagen i egna händer”; i stället har de att lita till att staten värnar deras liv och rättigheter. Att utreda brott, straffa och återställa de ordningsrubbningsor som olagligt handlande åstadkommer är således en uppgift för staten och ingen annan. I fullgörandet av dessa uppgifter måste staten dock styras av legalitetsprincipen, avhålla sig från att kränka den enskildes fri- och rättigheter samt överlåta de rättsliga avgörandena åt oavhängiga domstolar.

I detta perspektiv utkristalliserar sig två grupper av motstående intressen, som naturligt placerar sig i de vågskålar Justitia håller i sin hand. I den ena finns det som normalt benämns rättssäkerhetsintressena. I den andra finns sådant som kan benämnas rättsfrid, rättstrygghet, rättseffektivitet

⁸ Jfr Nationalencyklopedin, uppslagsordet ”**begrepp**, det abstrakta innehållet hos en språklig term till skillnad från dels termen själv, dels de (konkreta och abstrakta) objekt som termen betecknar eller appliceras på”.

och även processekonomisk effektivitet. Avvägningen mellan dessa intressen är komplicerad och delvis interaktiv.

Hur den skall göras – i lagstiftning, dömande, samt i brottsutredande och brottsbekämpande arbete – är inte alls självklart. Men det finns inget skäl att göra den bakomliggande analysen och den rättspolitiska diskussionen svårare genom att lägga allt i samma vågskål och kalla det rättssäkerhet. I stället finns det all anledning att så noga som möjligt analysera de intressen och mekanismer som förekommer samt hur de samverkar och motverkar varandra. Hur avvägningen ytterst skall ske är en fråga för lagstiftaren.

Den svenske lagstiftaren har gett tydliga anvisningar om detta. Enligt regeringsformen 1 kap. 1 § skall den offentliga makten utövas under lagarna. Regler om fri- och rättigheter finns i regeringsformens andra kapitel, legalitetsprincipen finns grundlagsfäst i dess 10 §.

Tanken att staten är förpliktad att respektera sina undersåtars rättigheter och deras anspråk på en skyddad sfär har gammal hävd i vårt land. I 1809 års regeringsform fanns den s.k. konungaeden, som i sin tur hämtats från äldre tids landskapslagar. Bestämmelsen, som fanns i 16 §, hade följande lydelse.

Konungen bör rätt och sanning styrka och befordra, vrångvisa och orätt hindra och förbjuda, ingen fördärva eller fördärva låta, till liv, ära, personlig frihet och välfärd, utan han lagligen förvunnen och dömd är, och ingen avhända eller avhända låta något gods, löst eller fast, utan rannsaking och dom, i den ordning, Sveriges lag och laga stadgar föreskriva; ingens fred i dess hus störa eller störa låta; ingen från ort till annan förvisa; ingens samvete tvinga eller tvinga låta, utan skydda var och en vid en fri utövning av sin religion, så vitt han därigenom icke störer samhällets lugn eller allmän förgelse åstadkommer. Konungen låte en var bliva dömd av den domstol, varunder han rätteligen hörer och lyder.

Konungen är i denna text liktydigt med ”staten”. I den tidens grundlagskommentar (bestämmelsen försvann i och med att nuvarande regeringsform trädde i kraft 1975) angavs bestämmelsens första syfte vara att ”skydda den enskilde från övergrepp av den styrande makten”. Avsikten var, hette det vidare, ”att bilda en slags motsvarighet till de kataloger över individens rättigheter (rättighetsförklaringar), som innehållas i de flesta västerländska författningarna”.⁹

Genom Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna, som gäller som lag i Sverige, finns en omfattande rättighetskatalog inkorporerad i svensk rätt. En rad grundläggande straffprocessuella principer finns i kon-

⁹ Malmgren m.fl. *Sveriges grundlagar*, elfte upplagan, 1971, s. 25.

ventionens artikel 6, bland annat den s.k. oskuldspresumtionen, enligt vilken en person som anklagas för brott skall betraktas som oskyldig intill dess att hans skuld lagligen bevisats. Innebörden i dessa regler har utvecklats och preciserats i en numera ganska omfattande rättspraxis från Europadomstolen för de mänskliga rättigheterna. Konventionens regler och domstolens praxis är i praktiken överordnade svensk nationell rätt genom att domar och beslut i svenska domstolar kan överprövas inom ramen för detta regelverk.

Det som vanligtvis benämns rättssäkerhetsintressen har således ett mycket omfattande rättsligt stöd. På ett formellt plan råder det ingen tvekan om att rättssäkerhetsintressena är överordnade i och för sig angelägna mål som rättstrygghet och rättseffektivitet. Rättsligt stöd för den typen av intressen finns endast i mycket allmänt hållna målsättningsstadganden, som regeringsformen 2 kap. 2 §, där det bland annat heter att den enskildes personliga, ekonomiska och kulturella välfärd skall vara grundläggande mål för den offentliga verksamheten och att det allmänna skall tillförsäkra män och kvinnor lika rättigheter samt värna den enskildes privatliv och familjeliv.

2.6 Översikt: Straffprocessuell reglering till stöd för rättssäkerheten i brottsutredning och brottmål

I brottmål och den brottsutredande processen i övrigt finns ett antal principer och ett flertal regler av mer eller mindre central betydelse för rättssäkerheten.¹⁰

Legalitetsprincipen utgör den rättsliga grundvalen för straffrätten. Den brukar förklaras i orden ”inget straff utan lag”, dvs. det skall finnas rättsligt stöd för att ansvar för brottsligt handlande skall kunna utdömas. Stödet skall finnas när den gärning som bedöms begicks, lagen kan alltså inte vara tillbakaverkande (retroaktiv). I principen innefattas även ett krav på att lagen skall vara tydlig och inte medge en godtycklig tillämpning. Legalitetsprincipen är lagfäst i regeringsformen (1 kap. 1 § och 2 kap. 10 §), i

¹⁰ Hela den straffprocessuella regleringen präglas av hänsynen till rättssäkerhetsintressen. Det följande utgör en allmän och delvis endast exemplifierande beskrivning, som syftar till att belysa de intresseavvägningar som gällande rätt ger uttryck för, med hjälp av de principer och enskilda regler som gäller. Den är anpassad till sammanhanget och gör inte anspråk på fullständighet.

brottsbalkens s.k. promulgationslag (BrP 5 §) och i själva brottsbalken (1 kap. 1 §). I Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna återfinns den i artikel 7. Legalitetsprincipen framstår som rättsstatens kanske mest grundläggande beståndsdel.

För den samlade ”rättskedjan”¹¹ gäller *oskuldspresumtionen* som överordnad princip. Enligt denna gäller att var och en som anklagas för brott har rätt att betraktas som i rättslig mening oskyldig intill hans eller hennes skuld bevisats. Den finns faktiskt inte lagfäst i inhemsk svensk rätt, men har uttryckligt stöd i Europakonventionens regel om *rätten till rättvis rättegång* (”fair trial”, artikel 6). Som oskriven lag har den gammal hävd i svensk rätt. Det närmaste man kommer en rättslig regel om detta i inhemsk svensk rätt är den i och för sig tämligen innehållslösa regeln om det allmänna beviskravet i 35 kap. 1 § rättegångsbalken. Det heter där, att rätten skall efter samvetsgrann prövning av allt, som förekommit, avgöra, vad som är bevisat i målet. Detta kan kombineras med den likaledes sedan länge gällande principen att åklagaren, dvs. staten, har bevisbördan i ett brottmål. Inte heller den principen är emellertid lagfäst, vilket medför att den inte finns så tydligt formulerad, som man skulle kunna föreställa sig. I Högsta domstolens praxis finns dock såväl denna princip som beviskravets närmare innebörd klart uttalat. Beviskravet är, efter den anglosachsiska förebilden, formulerat så att den brottsliga gärningen skall vara bevisad ”bortom rimligt tvivel” (*beyond reasonable doubt*).

Såväl legalitetsprincipen som oskuldspresumtionen utgör övergripande rättsgrundsatser. Men de är samtidigt ingripande eftersom de färgar av sig på snart sagt varje moment i det straffprocessuella förfarandet. Man kan också uttrycka det så att de bildar ett raster genom vilket hela den rättsliga regleringen på området skall betraktas.

För det brottsutredande arbetet – förundersökningen enligt rättegångsbalkens terminologi – gäller ett flertal regler som delvis faller tillbaka på grundprinciperna och som delvis även har ett självständigt innehåll.

Förundersökningen skall vara objektiv; det råder en ”*objektivitetsplikt*”. Enligt 23 kap. 4 § rättegångsbalken skall inte bara sådant som talar mot den misstänkte utan även sådant som är till fördel för honom eller henne beaktas. Bevis som är till förmån för den misstänkte skall eftersökas och tillvaratas.

¹¹ Uttrycket rättskedjan används som sammanfattande benämning på de statliga instanser som verkar i processen från att en brottsmisstanke väcks till att en dom fälls, vinner laga kraft och verkställs. I rättskedjan ingår således polis, åklagare och domstol samt verkställande organ såsom kriminalvården.

Det brottsutredande arbetet skall bedrivas så att ingen i onödan utsätts för brottsmisstankar eller andra olägenheter. Det brukar kallas *hänsynsprincipen*. Även detta framgår i 23 kap. 4 § rättegångsbalken.

Metoder som på ett otillbörligt sätt sätter press på den misstänkte får inte användas. Enligt 23 kap. 12 § rättegångsbalken gäller att polis och åklagare under förhör inte får använda medvetet oriktiga uppgifter, löften, hot eller tvång, uttrötning etc. i syfte ”att framkalla bekännelse eller uttalande i viss riktning”. Den som hörs skall ges möjlighet att ”intaga sedvanliga måltider” och ”åtnjuta nödig vila”.

Den som misstänks för brott har ett antal rättigheter enligt rättegångsbalken. De innefattar bl.a.

- *rätten till försvarare*, inklusive rätt att samråda med denne (21 kap. 3 § och 9 § rättegångsbalken),
- *rätt att underrättas om brottsmisstanke* (23 kap. 18 § rättegångsbalken) och
- *rätt att ta del av utredningen* (23 kap. 18 § rättegångsbalken).

En väsentlig rättssäkerhetsgaranti utgör skyldigheten för polis/åklagare att fortlöpande *dokumentera utredningsarbetet*, 23 kap. 21 § rättegångsbalken. Den som åtalas har rätt att ta del av materialet, som i normalfallet även blir offentligt när åtal väcks. *Offentlighetsprincipen* utgör en övergripande princip i den svenska rättsordningen. En av dess tre grundfunktioner är att skydda rättssäkerheten.¹²

Polisen och åklagare finns inom skilda myndigheter. Men de har, allmänt uttryckt, ett delat ansvar för det brottsutredande arbetet. Polisen har ett exklusivt ansvar vad gäller tidiga åtgärder och en del av den brottsbekämpande verksamhet som förekommer innan förundersökning inleds. Förundersökning kan inledas såväl av polis som av åklagare. Den skall, förenklat uttryckt, ledas av polis om brottet är mindre allvarligt och även i övrigt så länge det inte finns en misstänkt gärningsman. Annars skall den ledas av åklagare. Åklagare kan också sägas ha ett övergripande ansvar för alla förundersökningar så till vida att han eller hon skall överta ledningen när det är påkallat av särskilda skäl. Reglerna om detta finns i 23 kap. 3 § rättegångsbalken.

De regler och principer som enligt vad som redovisats gäller för den brottsutredande verksamheten skall efterföljas av både polis och åklagare,

¹² De andra två är det allmänna demokratiska insynskravet i offentlig verksamhet och offentlighetens förväntat positiva inverkan på det allmännas verksamhet vad gäller effektiv och korrekt handläggning.

utifrån deras respektive roller. Åklagaren torde i kraft av sin rättsliga skolning och i förhållande till polisens fristående ställning ha ett särskilt ansvar för att korrekta rättsliga former och andra rättssäkerhetsanspråk iakttas. Det är därför befogat att nämna konstruktionen av *rättskedjans åklagarfunktion* som en reglering vars syfte är att ta tillvara rättssäkerhetsintressen.

Åklagarens funktion är dels att övervaka och i förekommande fall leda förundersökningsarbetet, dels att i olika sammanhang ta ställning till utredningsåtgärder och utredningsmaterialet. Åklagaren har således en särskild ställning i samband med användandet av s.k. straffprocessuella tvångsmedel, såsom frihetsberövanden och andra inskränkningar i den enskildes fri- och rättigheter. Åklagarens roll i de sammanhangen är en utpräglad rättssäkerhetsfunktion; om inte rättssäkerheten ställde så starka krav på objektivitet och korrekt juridisk hantering skulle dessa beslut lika gärna kunna fattas av polisiera förundersökningsledare. Detsamma kan sägas om åklagarens roll som beslutsfattare när förundersökningsarbetet är avslutat och det skall avgöras om åtal skall väckas. Åklagaren lyder i dessa sammanhang under den objektivitetsplikt som redan nämnts. Den lagfästa objektivitetsplikten gäller förundersökningsarbetet, men det grundläggande objektivitetskravet anses gälla allt åklagararbete, således även under domstolsprocessen, där åklagaren intar en partsställning. Det betyder att åklagaren har en skyldighet att t.ex. ”ingripa till den tilltalades fördel när försvararen försummar detta och att åklagaren bör förhöra parter och vittnen utan hänsyn till att svaret kan bli till förmån för den tilltalade”.¹³

Statens roll i ett brottmål – domstolsprocessen – skiljer sig från dess roll i den brottsutredande process som föregått brottmålet. *Domstolen* intar en oberoende ställning i brottsutredningen. Rättegången är inte utredande – ”inkvisitorisk” – utan ”ackusatorisk”, vilket betyder att den utgår från å ena sidan parter och å andra sidan domstolen som en från dessa fristående instans. Det är inte ovanligt att domare från denna utgångspunkt reagerar mot uttrycket ”rättskedjan”, eftersom detta kan ge en bild av just en inkvisitorisk process, där domstolen är en del av en produktionskedja, som startar med en brottsmisstanke och slutar med en lagföring. Domstolens roll är inte heller att ”producera” utan snarare att kontrollera. Kontrollen avser den brottsanklagelse åklagaren på grundval av förundersökningen framlägger inför domstolen och huruvida denna brottsanklagelse genom vad som framläggs är bevisad eller inte.

¹³ Se Lindell m.fl., *Straffprocessen*, 2005, s. 175 f.

Man kan – om man vill bibehålla den trots allt illustrativa bilden av en rättskedja – uttrycka detta så, att domstolens primära roll i denna kedja är att kvalitetssäkra åklagarens åtal och den bakomliggande utredningen.¹⁴ Denna kvalitetssäkring är en utpräglad rättssäkerhetsfunktion. Domstolen är således den instans i rättskedjan som ytterst ansvarar för att rättssäkerheten upprätthålls och har detta som sin primära uppgift. Till skillnad från polis och åklagare har domstolen alltså ingen direkt brottsbekämpande funktion, vilket bland annat kommer till uttryck i att den hellre skall fria än fälla. En domare kan naturligtvis uppleva det som frustrerande att inte döma en tilltalad som han eller hon ”tror” är skyldig. Men när bevisningen inte kräver på skyldig bortom rimligt tvivel måste den tilltalade frias. Det finns inget rättsligt utrymme för domaren att beakta att en friande dom vore olycklig från brottsbekämpningssynpunkt eller för en målsägande.

Denna domstolens kvalitetssäkrande rättssäkerhetsfunktion är avgörande för en korrekt hantering av det enskilda fallet men den är lika viktig för den generella rättssäkerheten i den brottsutredande verksamheten. Indirekt har den därmed också betydelse för effektiviteten i rättskedjan. De bevis- och utredningskrav som domstolarna i enskilda fall ställer får nämligen effekt i utredningsorganisation och utredningsarbete. Om polis och åklagare får klart för sig att bristfälliga utredningsåtgärder i något visst hänseende lett till att ett åtal ogillats, leder detta till att man nästa gång i ett liknande fall kommer att sträva efter att förbättra utredningen på den punkten. Omvänt gäller att om domstolarna – beroende på t.ex. att en viss brottslighet anses allvarlig eller svårutredd – bortser från utredningsbrister och meddelar fällande dom trots dessa, riskerar detta att fortplanta sig ut i den brottsutredande verksamheten på samma sätt, dvs. man struntar i att anstränga sig så mycket som man skulle kunna (eller lägger inte resurser på sådant som domstolarna ändå inte kontrollerar). Den rättssäkerhetsfunktion som domstolsprövningen fyller handlar med andra ord även om att upprätthålla generellt höga kvalitetskrav i rättskedjan som helhet. Av särskild vikt i det sammanhanget är naturligtvis de högre rättsinstansernas förhållningssätt.

Utöver denna allmänna funktion finns det ett stort antal regler i och kring domstolsprocessen som syftar till att säkerställa en formellt korrekt

¹⁴ Finner domstolen åtalet styrkt ställs den inför en ny uppgift, som är lika viktig, men likväl sekundär, nämligen att utdöma straff eller annan påföljd. Även det är förstås en rättstillämpande uppgift där rättssäkerhetsaspekter gör sig gällande. Då har man i praktiken nått ännu en bit i ”rättskedjan” och där är domstolens roll av delvis annat slag än när det gäller att bedöma frågan om åtalet är styrkt (skuldfrågan).

hantering i rättssäkerhetens intresse. Här kan nämnas de behörighets- och utbildningskrav som gäller för att bli domare, offentlighetsprincipen samt långtgående dokumentationskrav. Rättegångsbalken stipulerar vidare ytterligt noggrant formerna för hur den rättsliga prövningen i domstol skall genomföras. Reglerna för domstolsprövningen av brottmål är därvid ett tydligt exempel på hur procedurregler används för att minimera utrymmet för att låta ovidkommande hänsyn påverka handläggningen och skapa tvivel om domstolens oberoende och opartiskhet. Andra regler som särskilt tar sikte på rättssäkerheten är följande.

- I 45 kap. 4 § rättegångsbalken anges vad den s.k. gärningsbeskrivningen i åtalet skall innehålla. Åtalet måste vara så utformat att den tilltalade vet vad han eller hon anklagas för och kan förbereda sitt försvar gentemot denna anklagelse. Domstolen måste också ha en precis beskrivning av den anklagelse som skall prövas.
- Domstolen är bunden av denna gärningsbeskrivning och får inte döma över annat än som där framgår (30 kap. 3 § rättegångsbalken).
- Vittnen talar enligt huvudregeln under ed och straffansvar (36 kap. 11 § rättegångsbalken och 15 kap. 1 § brottbalken).
- Domstolen har en utredningsplikt enligt 46 kap. 4 § rättegångsbalken:
Rätten skall --- se till att målet blir utrett efter vad dess beskaffenhet kräver och att inget onödigt dras in i målet. Genom frågor och påpekanden skall rätten försöka avhjälpa otydligheter och ofullständigheter i de uttalanden som görs.
- Domstolen skall enligt 35 kap. 1 § rättegångsbalken ”efter en samvetsgrann prövning av allt som förekommit avgöra vad som är bevisat”. Bestämmelsen klargör att det är domstolens sak att avgöra vad som är bevisat, men inte så mycket mer. Rättssäkerheten skyddas här genom att bevisvärderingen skall göras av en oberoende instans, men det finns även utrymme för att hävda att denna regel från rättssäkerhetssynpunkt är otillräcklig och öppnar för visst godtycke.
- En dom skall vara skriftlig och innehålla domskäl med uppgift om vad som är bevisat i målet (30 kap. 5 § rättegångsbalken).

Till rättssäkerhetskraven i den brottsutredande verksamheten hör slutligen reglerna om de s.k. straffprocessuella tvångsmedlen. Dessa tvångsmedel är bland andra:

- regler om olika former av frihetsberövanden (gripande, anhållande och häktning)
- kroppsvisitation och kroppsbesiktning
- husrannsakan

- beslag
- hemlig teleavlyssning

Den rättsliga regleringen om att i samband med brottsutredning använda statligt tvång som begränsar den enskildes fri- och rättigheter är ett tydligt exempel på avvägning mellan rättssäkerhetsintressen och brottsbekämpningsintressen. Det krav på full bevisning som gäller för utdömande av straff är här kraftigt sänkt. Lagstiftaren har bedömt att brott inte alltid kan utredas utan att provisoriska tvångsåtgärder får vidtas mot enskilda. Relativt ingripande tvångsåtgärder – inklusive långvariga frihetsberövanden – är här medgivna trots vetskapen om att dessa i betydande utsträckning kommer att vidtas mot personer som inte gjort sig skyldiga till brott. Rättssäkerheten skyddas i dessa sammanhang genom bland annat:

- krav på lagstöd, inklusive i lag angivna beviskrav
- noggranna procedurregler
- domstolsprövning
- rätt till överklagande
- tidsfrister
- regler om ersättning vid skada

3. Bevisprövning i brottmål

3.1 Fri bevisprövning

Den rättsliga regleringen av domstolarnas bevisvärdering återfinns i 35 kap. 1 § rättegångsbalken. Detta lagrum har följande lydelse

RB 35:1 Rätten skall efter samvetsgrann prövning av allt, som förekommit, avgöra, vad i målet är bevisat.

Vad om verkan av visst slag av bevis är stadgat vare gällande.

Innebörden av 35 kap. 1 § rättegångsbalken är att det i Sverige råder fri bevisprövning. Med detta avses dels att det inte finns någon begränsning av vilka bevis som får beaktas av domstolen (fri bevisföring), förutsatt att dessa har förebringats i rättegången, dels att domstolen inte är bunden av några lagregler avseende vilken betydelse som skall tillmätas olika slags bevis (fri bevisvärdering).

Den fria bevisprövningen infördes i Sverige i och med att den nya rättegångsbalken trädde i kraft 1948. Den skall ses i motsats till den legala bevisteorin, som innebär att det i lag uppställs regler för vilken bevisning som får beaktas och för verkan av visst slag av bevis. Syftet med införandet av den fria bevisvärderingen var att i de enskilda fallen garantera en så god bevisvärdering som möjligt. Man önskade alltså skapa förutsättningar för materiellt riktiga domar.¹ I förslaget till rättegångsbalk anförde processlagberedningen följande avseende innebörden av den fria bevisvärderingen.

Detta innebär såväl att någon begränsning ej uppställs i fråga om de kunskapskällor, som får användas för sanningens utletande, som ock att domaren vid värderingen av den föreliggande bevisningen icke är bunden av legala regler. [...] Såsom bevis kan sålunda tjäna allt, som förekommit i målet, även om det icke kan inordnas under de i lagen angivna bevismedlen. Regeln om domarens frihet vid bevisvärderingen innebär icke, att han får grunda sitt avgörande på en rent subjektiv uppfattning rörande de olika bevisens värde. Hans övertygelse måste vara objektivt grundad och sålunda stödjas på skäl, som kunna godtagas av andra förståndiga personer. Ej heller får avgörandet

¹ Se bl.a. Processkommissionens betänkande SOU 1926:82 s. 26.

grundas å totalintrycket av materialet. Det åligger domaren att för sig själv och även andra i domskälen klarlägga de olika grunder, på vilka han stöder sin övertygelse. Av den uppställda regeln följer, att domaren vid bevisprövningen är begränsad till det material, som framkommit i rättegången, och sålunda icke får på annat sätt skaffa sig kännedom om relevanta omständigheter. Detta hindrar icke, att han tager hänsyn till omständigheter, som äro allmänt veterliga, eller erfarenhetssatser, som äro kända för honom. I den mån dessa erfarenhetssatser falla utom området för allmän bildning och livserfarenhet, bör domaren icke lita endast på sin egen sakkunskap. (SOU 1938:44 s. 377 f.)

Ambitionen att skapa förutsättningar för materiellt riktiga domar kommer på några punkter till uttryck i detta uttalande från processlagberedningen. Processlagberedningen uttalar att den fria bevisvärderingen inte innebär att domaren skall värdera bevisningen fritt utifrån sin subjektiva uppfattning. Denne skall alltså inte vid sitt avgörande låta sig styras av sina egna åsikter och fördomar, och inte heller av vad som ibland brukar kallas intuition. Bevisvärderingen skall istället genomföras med ledning av skäl som på objektiv grund kan godtas även av andra än domaren. Hur dessa objektiva skäl skall identifieras preciseras inte men uttalandet innebär att domaren vid sin bevisvärdering kan utgå från omständigheter som är allmänt veterliga och kända erfarenhetssatser, dvs. erfarenhet av hur omständigheter normalt sett är relaterade till varandra.

Processlagberedningens uttalande innehåller även två krav som är ägnade att förebygga allt för stora subjektiva inslag vid bevisvärderingen. Domaren skall för det första i domskälen klarlägga grunderna för sin bedömning. För det andra får domaren inte grunda sitt avgörande på totalintrycket av materialet. Avgörandet bör istället, i enlighet med processlagberedningens uttalande, ta sin utgångspunkt i en bedömning av de enskilda bevisen.

Rätten är bunden av det material som har presenterats i målet och kan alltså vid sin bevisvärdering inte gå utöver detta. Rätten är dock skyldig att självständigt beakta omständigheter som talar till den tilltalades förmån oavsett om denne åberopar dessa eller ej. ”Särskilt ankommer på rätten att, oavsett vad den tilltalade anför till sitt försvar, beakta de omständigheter, som tala till hans förmån”, heter det i lagmotiven.² Se även under *Utredningskrav* nedan.

² SOU 1938: 44 s. 479.

3.2 Beviskrav

Med beviskrav avses den styrka som bevisningen måste ha för att ett påstående skall anses bevisat. Uppnås inte beviskravet skall åtalet ogillas.³

Beviskravet är inte angivet i lag och det finns inte heller närmare diskuterat i förarbetena. Det talades endast allmänt om ”övertygande bevisning”. I tidigare praxis användes ofta uttrycket ”styrkt” för att markera att beviskravet i ett brottmål var uppfyllt. Från och med rättsfallet NJA 1980 s. 725 har HD angivit att den brottsliga gärningen skall vara bevisad ”bortom rimligt tvivel”. Samma beviskrav gäller i princip för alla brottmål, oavsett brottets svårighetsgrad och oavsett brottstyp. Inte heller i sådana brottmål där det typiskt sett kan föreligga särskilda bevissvårigheter, såsom i narkotikabrott eller sexualbrott i hemmet, kan det enligt HD komma ifråga att sänka beviskravet.

Med Högsta domstolens definition av beviskravet syftar bevisvärderingen till att klarlägga risken för fel i just den enskilda bevissituation som skall bedömas. Vad som kan medföra ”rimliga tvivel”, och därmed innebära att den tilltalade skall frikännas, är att andra händelseförlopp än det som åklagaren gjort gällande i sitt gärningspåstående är tänkbara. Högsta domstolens definition av beviskravet medför vidare att bevisningen med styrka skall utesluta alternativa händelseförlopp varför det inte är tillräckligt att åklagarens gärningspåstående framstår som mer sannolikt än den tilltalades oskuld.⁴

Högsta domstolen har i två mål prövat frågan om bevisning som inte är direkt hänförlig till den åtalade gärningen kan vara tillräcklig för en fällande dom. Domstolen kan i dessa fall sägas pröva den nedre gränsen för beviskravet, dvs. de lägsta krav som ställs för att beviskravet överhuvudtaget skall kunna uppnås. I NJA 1991 s. 56 hade domstolen att pröva om omständigheter som innebar att andra händelseförlopp än gärningspåståendet kunde uteslutas, s.k. negativa omständigheter, var tillräckliga för en fällande dom. Bevisningen som åberopades mot den tilltalade bestod huvudsakligen av att utredningen inte tydde på att någon annan än den tilltalade och offret hade befunnit sig på den ö där gärningen – åtalet

³ Den följande framställningen är inriktad på de objektiva rekvisiten, dvs. åklagarens gärningspåstående avseende det faktiska händelseförloppet t.ex. att A har tilldelat B två knytnävsslag i ansiktet.

⁴ Se t.ex. NJA 1980 s. 725.

gällde misshandel och vållande till annans död – hade inträffat. Högsta domstolen ogillade åtalet och uttalade:

Att grunda en fällande dom enbart på den negativa omständigheten att utredningen inte synes ge utrymme för någon alternativ gärningsman kan endast i undantagsfall komma ifråga. Som regel måste därutöver krävas åtminstone stödande bevisning som klargör de väsentliga delarna av händelseförloppet och positivt knyter just den tilltalade vid brottet.

Av avgörandet följer att det för att beviskravet skall kunna uppnås krävs att bevisningen åtminstone till någon del är hänförlig till den åtalade gärningen. Bevisningen måste härigenom vara kausal i förhållande till den åtalade gärningen, dvs. den skall antingen ha orsakat eller orsakats av gärningen och kan härigenom sägas utgöra ett spår av denna. Rättsfallet innebär dock att det i undantagsfall kan tänkas att endast negativ bevisning kan vara tillräcklig för en fällande dom.⁵

I NJA 1999 s. 480 hade Högsta domstolen att pröva om det som i litteraturen ibland kallas ”strukturella bevis” var tillräckliga för en fällande dom. Med strukturella bevis menas ett flertal omständigheter som inte står i något orsakförhållande till gärningen men som tillsammans bildar en bakgrund (ett mönster eller en ”struktur”) som gör denna förklarlig eller förståelig. Det kan t.ex. röra sig om omständigheter som ger ett motiv till gärningen, att den tilltalade tidigare gjort sig skyldig till en liknande gärning, att den tilltalade är bekant med inblandade personer, att han finns inom en krets av möjliga gärningsmän etc. I målet åtalades en person för olaga vapeninnehav bestående i att denne i samband med en fest hos en MC-klubb befunnit sig i en bevakningskoja i vilken det påträffades två plastpåsar innehållande två pistoler. HD uttalade:

Björn S:s egna uppgifter är den enda bevisning i målet som direkt avser vad som ingått i hans uppdrag och vilken information han fått i samband med detta. Vid sidan av de faktiska omständigheterna kring det påstådda brottet har åklagaren till stöd för åtalet främst framhållit en rad olika hjälpfakta som sammantaget skulle bidra till att ge tillräckligt stöd för slutsatsen att det är ställt utom rimligt tvivel att Björn S genom uppdraget också fått tillgång till pistolerna.

Åklagaren har sålunda bl.a. påpekat att Gammelstadens MC var en s.k. hangar- och klubb till Hells Angels, att det förväntades att klubben den aktuella kvällen skulle upphöjas till s.k. prospect-klubb, att det förekommit upprepade våldsdåd mellan anhängare av MC-klubbarna Hells Angels och Bandidos som bl.a. innefattade beskjutningar av klubblokaler, att säkerheten kring klubbområdet höjts under den

⁵ Se även Fitger, *Kommentar till rättegångsbalken*, s. 35:40

föregående veckan bl.a. genom uppsättande av stängsel med taggtråd, att MC-klubbarna har en hierarkisk uppbyggnad med långtgående krav på lojalitet samt att Björn S tidigare varit s.k. prospect i Gammelstadens MC och fortfarande hade regelbundna kontakter med klubben.

Vad åklagaren sålunda anför är visserligen sådana omständigheter som kan påverka bevisbedömningen. Mot Björn S:s bestridande kan det emellertid inte anses styrkt att han haft kännedom om pistolerna.

Av avgörandet följer att enbart ”strukturala bevis” – ett uttryck som Högsta domstolen inte själv använder – aldrig torde vara tillräckliga för en fällande dom. Högsta domstolen anger dock att omständigheter av sådant slag kan påverka bevisbedömningen.⁶

Att Högsta domstolens praxis innebär att bevisningen skall vara kausal i förhållande till gärningen är inte detsamma som att bevisningen måste stå i direkt orsakssamband med gärningen. Indirekt bevisning, eller s.k. indicier, som via en beviskedja leder fram till gärningen kan vara tillräckliga för en fällande dom.

3.3 Utredningskrav

Som beskrivits i föregående avsnitt anses beviskravet i princip vara detsamma i alla brottmål. En vanlig uppfattning är dock att kravet kan variera beroende på brottets svårighetsgrad.⁷ Särskilt tydligt anses detta vara beträffande erkända brott, där erkännandet tenderar att godtas som tillräcklig bevisning utan ytterligare utredning vid lindriga brott, medan detta inte gäller vid grova brott. Detta har i sin tur lett vidare till en diskussion om det vid sidan av beviskravet finns ett särskilt *utredningskrav*.

Man brukar i dessa sammanhang tala om bevisningens robusthet. Att bevisningen är robust innebär att det, såvitt kan utrönas, inte existerar någon ytterligare bevisning som kan påverka bedömningen i målet.⁸ Hur brister i robustheten skall behandlas vid bevisprövningen och hur rätten härvid skall hantera dessa eventuella brister har dock varit föremål för diskussion. En utgångspunkt för frågan är vilket ansvar rätten har för bevisningens fullständighet.

⁶ Se även Fitger a.a. s. 35:40 a.

⁷ Se Fitger a.a. 35:24.

⁸ Se bl.a. Ekelöf/Boman, *Rättegång IV*, sjätte upplagan, 1992, s. 128.

3.3.1 Rättens ansvar för utredningens fullständighet

En förutsättning för att domstolen skall kunna ta ansvar för utredningens fullständighet är att rätten erhåller kännedom om vad som förevarit vid förundersökningen. Detta får rätten naturligtvis delvis genom de omständigheter som åberopas och den utredning som förebibras av parterna vid huvudförhandlingen. Härutöver får rätten kännedom om utredningen i målet genom att förundersökningsprotokollet ges in av åklagaren i samband med att åtal väcks.⁹ Att så skall ske framgår av 45 kap. 7 § rättegångsbalken som har följande lydelse.

RB 45:7 Har förundersökning ägt rum i målet, skall åklagaren, då åtalet väcks eller så snart som möjligt därefter, till rätten ge in utskrift av protokoll eller anteckningar från förundersökningen samt de skriftliga handlingar och föremål som han vill åberopa som bevis. Sådant som inte rör åtalet, bör dock inte ges in.

Som skäl för bestämmelsen anförde processlagberedningen:

Protokollet måste vara tillgängligt för att rätten skall kunna bedöma, vilken bevisning som erfordras, och utfärda kallelser i enlighet därmed. Särskilt är protokollet av betydelse för avgörande av huruvida sakkunnig skall anlitas. Rättens ordförande bör även taga del av protokollet, så att han kan på lämpligt sätt ordna och leda huvudförhandlingen. I vad mån han eller andra ledamöter av rätten böra närmare studera materialet från förundersökningen, bör bliva beroende av domarens eget omdöme. Kännedom om materialet möjliggör för honom att i förväg sätta sig in i de rättsliga spörsmål, som förekomma i målet, och underlättar meddelande av dom i omedelbar anslutning till huvudförhandlingen. Å andra sidan får han icke bliva så bunden av detta material, att han grundar sitt avgörande därå eller går till huvudförhandlingen med förutfattad mening. (SOU 1938:44 s. 473)

Lagrummet behandlades även i prop. 1986/87:89 där departementschefen anförde följande avseende bestämmelsens syfte.

Att rätten skall få tillgång till dessa handlingar brukar motiveras dels med att rätten behöver handlingarna för att kunna bedöma vilka åtgärder som skall vidtas före huvudförhandlingen och dels med att rätten behöver kontrollera att förundersökningen inte är bristfällig i något avseende. (Prop. 1986/87:89 s. 99)

Av särskilt intresse för förevarande framställning är att rätten, enligt de båda uttalandena, genom att ta del av förundersökningsprotokollet ges möjlighet att kontrollera att utredningen i målet är tillräcklig.

⁹ Protokollet skall enligt RB 23:21 1 st. innehålla vad som förekommit av betydelse för utredningen.

Rättegångsutredningen föreslog 1982 att bestämmelsen skulle ersättas med en bestämmelse om att åklagaren i samband med ingivande av stämningensansökan skulle ge in viss information, men att förundersökningsprotokollet såvitt avsåg förhørsutsagor som huvudregel inte skulle ges in till rätten. Som skäl för förslaget att förundersökningsprotokollet inte skulle ges in till rätten anfördes i första hand att man inte kan bortse från risken att domarens förhandskunskaper om vad som förevarit under förundersökningen kan komma att påverka dennes inställning i skuldfrågan. Detta sker på bekostnad av det material som läggs fram omedelbart vid huvudförhandlingen. Och eftersom omedelbarhetsprincipen syftar just till att skapa förutsättningar för materiellt riktiga domar måste enligt utredningen protokollets ingivande till rätten antas vara till nackdel från rätts-säkerhetssynpunkt. Rättegångsutredningen betonade att dessa farhågor främst avser läsning av utskrifter från förhör under förundersökningen med misstänkta, målsägande och vittnen, men att domaren normalt kan ta del av övriga handlingar i förundersökningsprotokollet utan fara för påverkan.¹⁰

Rättegångsutredningens förslag mottogs negativt av remissinstanserna och genomfördes inte.¹¹ I propositionen som följde på utredningen uttalade departementschefen bl.a. ”att det även framdeles kommer att finnas ett behov för rätten att kunna kontrollera vad som förevarit under förundersökningen och att föranstalta om eventuella kompletteringar.” I stället för att avskaffa bestämmelsen om förundersökningsprotokollets ingivande betonades således dess betydelse för rättens möjlighet att utöva materiell processledning. I vilken utsträckning domaren kunde förväntas ta del av förundersökningsprotokollet uttalade departementschefen:

I de flesta fall räcker det [...] med att rätten när åtalet väcks gör en översiktlig kontroll över vad som förevarit under förundersökningen och sedan sätter ut målet direkt till huvudförhandling och därvid kallar de personer som skall höras i enlighet med vad parterna begärt. I mer komplicerade brottmål kan det [...] behövas andra förberedelseåtgärder från rättens sida när det gäller ansvarsfrågan. (Prop. 1986/87:89 s. 108 f.)

Vid studiet av förundersökningsprotokollet bör domaren, enligt Ekelöf, inrikta uppmärksamheten på om det finns några problem i målet och i så fall vilka.¹²

¹⁰ SOU 1982:26 s. 251.

¹¹ Se prop. 1986/87:89 s. 99 ff.

¹² Ekelöf/Boman a.a. s. 164.

Sammanfattningsvis kan sägas att rätten i mer komplicerade brottmål förutsätts granska förundersökningsprotokollet i syfte att kunna utöva en fungerande *materiell processledning*.¹³ Med detta avses rättens verksamhet för att klarlägga parternas ståndpunkter och för att begränsa eller berika processmaterialet.¹⁴ Denna fråga regleras i 46 kap. 4 § 2 st. rättegångsbalken som har följande lydelse.

RB 46:4 2 st. Rätten skall också se till att målet blir utrett efter vad dess beskaffenhet kräver och att inget onödigt dras in i målet. Genom frågor och påpekanden skall rätten försöka avhjälpa otvetygheter och ofullständigheter i de uttalanden som görs.

Rättegångsbalkens 46:e kapitel avser huvudförhandlingen i brottmål, men regeln anses även analogt tillämplig vid förberedelse inför huvudförhandlingen.¹⁵ Stadgandet reglerar således rättens utredningsskyldighet såväl före som under huvudförhandlingen och innebär att rätten är skyldig att tillse att målet blir utrett efter *vad dess beskaffenhet kräver*. Processlagberedningen anförde följande avseende lagrummet (kursiveringen gjord här).

Av straffprocessens allmänna gestaltning följer, att rättens materiella processledning måste bli starkare än i tvistemål. Såsom framgår av 30 kap. 3 § är rätten visserligen bunden av åklagarens brottsbeskrivning men däremot icke av hans brottsrubricering och än mindre av hans yrkande beträffande straff eller annan offentligrättslig påföljd. Enligt 35 kap. 6 § äger rätten även att i brottmål föranstalta om erforderlig bevisning. *I vida högre grad än i tvistemål är rätten i brottmål ansvarig för att utredningen blir fullständig.* Särskilt ankommer på rätten att, oavsett vad den tilltalade anför till sitt försvar, beakta de omständigheter, som tala till hans förmån. Rätten måste även, i synnerhet om den tilltalade icke biträdes av kunnig försvarare, i viss mån vägleda den tilltalade vid utförande av hans talan. (SOU 1938:44 s. 479.)

Rättens ansvar för att utredningen blir fullständig betonades således i lagens förarbeten liksom att detta särskilt avser sådant som är till den tilltalades förmån. Någon närmare precisering av vilka omständigheter som åsyftas med vad målets ”beskaffenhet kräver” görs dock varken i lagen eller i dess förarbeten. Av uttrycket följer otvetydigt att kravet på utredningens omfattning kan variera. I först hand tycks målets komplexitet åsyftas. Vid

¹³ Se även Lena Schelin, *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, (ak. avh 2006), s. 51 not 137 där det uppges: ”Som förfarandet ser ut idag, där protokollet inges, men bör rensas från sådant som inte är relevant för åtalsprövningen, synes dock stadgandet i RB 45:11 medföra att domstolen måste gå igenom förundersökningen så pass noggrant att domstolen kan göra en bedömning av om utredningen synes vara tillräckligt robust, när beslut om att sätta ut målet till förhandling fattas.”

¹⁴ Se t.ex. SOU 1982:26 s. 101 och SOU 1938:44 s. 444.

¹⁵ Se prop. 1986/87:89 s. 234.

behandlingen av 35 kap. 3 § rättegångsbalken, som avser parts erkännande i rättegången, gjorde Processlagberedningen följande uttalande av intresse för denna fråga.

I dylika mål [brottmål] har erkännande ej annan betydelse än andra upplysningskällor, och domaren har sålunda att pröva erkännandets sanning. Det är uppenbart, att i mål om grovt brott, där kravet på fullständig utredning gör sig starkt gällande, den tilltalades erkännande icke kan läggas till grund för domen, med mindre det styrkes av andra omständigheter. I mål rörande mindre brott kan erkännandet däremot anses utgöra tillräcklig bevisning. (SOU 1938:44 s. 380 f.)

Av detta torde följa att rätten i mål om grova brott skall kräva att utredningen som presenteras i målet är så gott som fullständig och således avser alla omständigheter som kan vara av betydelse för bedömningen av den tilltalades skuld. Det är därför som den tilltalades erkännande ensamt inte utgör tillräcklig bevisning. I mål om mindre allvarliga brott ansågs, som framgår av uttalandet, ett erkännande räcka. Man kan tänka sig att det samma skulle kunna vara fallet beträffande andra mellan parterna ostridiga uppgifter. Uttalandet, sett tillsammans med 46 kap. 4 § andra stycket rättegångsbalken, ger sammanfattningsvis ett visst utrymme för tolkningen att det för en fällande dom avseende ett mindre allvarligt och okomplicerat brott kan vara tillräckligt med en mindre omfattande utredning så länge denna ej ger anledning till en fördjupad utredning, t.ex. då det finns tecken på att misstag kan ha begåtts.¹⁶ Såväl målets komplexitet som brottets allvar torde således vara att beakta när rätten tar ställning till vilken utredning som är nödvändig för målets avgörande.

Beträffande den materiella processledningen menade Rättegångsutredningen att utvecklingen medfört att rättens materiella processledning borde vara mindre omfattande än vad som förutsattes vid rättegångsbalkens införande. Utvecklingen på åklagarsidan och den ökade förekomsten av försvarare sades ha gjort att utredningen i större utsträckning än vad som förutsattes vid rättegångsbalkens tillkomst kunde överlåtas åt parterna. Enligt utredningen torde det ”numera råda en ganska bred enighet mellan domare, åklagare och advokater om att domstolen normalt bör spela endast en ’mottagande’ roll och i första hand låta parterna själva stå för utredningen.”¹⁷

¹⁶ Hovrätternas praxis avseende trafikbrott talar i viss mån för denna tolkning, se t.ex. RH 1990:56, RH 1991:7, RH 1991:75, RH 1997:12 och RH 2000:3.

¹⁷ SOU 1982:26 s. 108, se även SOU 1982:26 s. 131.

I den proposition som följde på Rättegångsutredningens betänkande betonades att domarens verksamhet för att komplettera utredningen inte bör ta sig formen av ett förstahandsval. Grundtanken att rätten har det slutliga ansvaret för att målet blir fullständigt utrett och att detta kräver aktivitet från rättens sida upprätthölls dock. I propositionen uttalade departementschefen bl.a.:

Jag vill för min del rent allmänt uttala att processledning till förmån för den tilltalade principiellt sett är avsevärt mindre betänkligt än processledning till förmån för åklagaren, särskilt som rätten ändå kan frikänna den tilltalade på en grund som denne inte åberopat. Med hänsyn till att rätten har det slutliga ansvaret för att ett brottmål blir tillräckligt utrett kan det inte heller undvikas att rätten tar initiativ för att undanröja någon oklarhet utan att i förväg säkert kunna bedöma till vilken parts förmån eller nackdel initiativet visar sig bli. I brottmål måste det därför alltid finnas en möjlighet för rätten att ingripa för att undanröja oklarheter och ofullständigheter i parters och vittnens framställningar. Sådana ingripanden bör självfallet inte ta sig formen av inkvisitoriska förhör från rättens sida, utan rätten bör i första hand i stället uppmärksamma parterna på bristerna i processmaterialet och få dem att själva reda ut oklarheterna. (Prop. 1986/87 s. 109 f.)

I propositionen uppgav departementschefen också att frågan om hur långt rätten får gå i sin materiella processledning är en fråga som får lösas i den praktiska rättstillämpningen och att Rättegångsutredningens ingående överväganden i dessa delar borde tjäna som underlag för den fortsatta diskussionen. Rättegångsutredningen hade bl.a. uppgett följande.

Rättens möjlighet att komplettera utredningen bör utnyttjas med största återhållsamhet. [...] Rätten bör i första hand överlåta åt parterna att själva vara verksamma. Särskild försiktighet är påkallad när det gäller utredning som kan tänkas vara till den tilltalades nackdel.

[...]

Märker domaren före huvudförhandlingen att viss komplettering som inte är av rent formell beskaffenhet förefaller motiverad, bör hans första åtgärd regelmässigt vara att förordna offentlig försvarare, om sådan inte förordnats redan tidigare. Kommer den kompletterande utredningen inte fram redan genom försvararens agerande, bör domaren, t.ex. genom telefonkonferens, diskutera frågan med åklagaren och försvararen och i första hand överlåta åt någon av dem att föra in materialet i målet. Först om detta inte sker bör domaren, med ledning av det material han förfogar över redan före huvudförhandlingen, själv föranstalta om materialets införskaffande. (SOU 1982:26 s. 131).

Av det ovan anförda framgår sammanfattningsvis att rätten har långtgående skyldighet att tillse att utredningen blir fullständig avseende åtgärder som talar till den tilltalades förmån. Den materiella processledningen bör i huvudsak ske före huvudförhandlingen och bör vidare utformas på så sätt

att parterna genom frågor och påpekanden från rätten själva förmås inhämta och åberopa nödvändig utredning. Först om parterna inte själva vidtar åtgärder bör rätten föranstalta om materialets införskaffande.

Rätten har möjlighet att *ex officio förelägga åklagaren att komplettera förundersökningen*. Denna möjlighet regleras i 45 kap. 11 § rättegångsbalken,¹⁸ som har följande lydelse.

RB 45:11 Finnes, för att målet skall kunna vid huvudförhandlingen slutföras i ett sammanhang, förundersökningen böra fullständigas eller, om förundersökning ej ägt rum, sådan böra företagas, äge rätten meddela åklagaren föreläggande därom.

Processlagberedningen uppgav följande avseende lagrummet.

På detta stadium bör rätten icke ingå på någon prövning av bevisningen utan endast tillse, att sådan utredning föreligger, att huvudförhandlingen kan slutföras i ett sammanhang. (SOU 1938:44 s. 474 f.)

Enligt lagtextens ordalydelse torde bestämmelsen i första hand syfta till att förebygga situationen att åklagaren under pågående huvudförhandling finner sig nödsakad att komplettera förundersökningen, varvid huvudförhandlingen skulle behöva skjutas på framtiden.¹⁹ Med hänvisning till den utveckling som skett sedan rättegångsbalkens tillkomst, där parterna själva står för utredningen och rätten endast spelar en ”mottagande” roll, föreslog Rättegångsutredningen att möjligheten att förelägga åklagaren att komplettera förundersökningen skulle avskaffas. Förslaget genomfördes inte. I prop. 1986/87:89 s. 109 uttalade departementschefen ”en sådan möjlighet torde komma till praktisk användning endast i extrema undantagsfall”.

Rätten kan enligt 35 kap. 6 § rättegångsbalken *självmant föranstalta om bevisning*. Lagrummet har följande lydelse.

RB 35:6 Det ankommer på parterna att sörja för bevisningen. Rätten äge ock, om det finnes erforderligt, självmant föranstalta om bevisning. Är saken sådan, att förlikning därom är tillåten, eller är fråga om ansvar för brott, som ej hör under allmänt åtal, må dock rätten ej utan framställning av part höra vittne, som ej förut hörts på parts begäran, eller meddela föreläggande om företeende av skriftligt bevis.

¹⁸ Enligt RB 23:19 kan rätten efter anmälan från den tilltalade även besluta om sådan komplettering.

¹⁹ Ett sådant fall skulle t.ex. vara att det föreligger en uppenbar brist i utredningen avseende vilken försvaret kan förväntas åberopa bevisning som skulle göra det nödvändigt för åklagaren att vidta kompletterande åtgärder.

Enligt huvudregeln har alltså parterna att själva sörja för bevisningen. Som skäl för att även rätten skall kunna föranstalta om bevisning uppgav Processlagberedningen.

... i mål om brott, som hör under allmänt åtal, leder hänsynen till det allmänna intresset av utredningens fullständighet till att rätten äger införskaffa all den bevisning, som finnes erforderlig. (SOU 1938:44 s. 382.)

Som framgått ovan är rättens möjlighet att ex officio föranstalta om bevisning tänkt som ett sista alternativ efter att rätten utan framgång sökt förmå parterna att inhämta och åberopa denna. I prop. 1986/87:89 uppgav departementschefen följande avseende denna möjlighet.

Endast om parterna själva inte vill eller kan ta fram tillräckligt material för målets avgörande bör rätten självant [...] på egen hand föranstalta om bevisning. (Prop. 1986/87:89 s. 110 med hänvisning till s. 108)

Parts bristande förmåga att själv ta fram bevisning torde i första hand åsyfta den tilltalade och uttalandet får primärt antas ta sikte på situationen där den tilltalade inte kan inhämta bevisning och åklagaren förklarar sig inte ha för avsikt att göra detta.²⁰ Tillämpning av detta lagrum torde aktualiseras endast då detta sker till den tilltalades förmån eller då det på förhand inte framgår till vems förmån åtgärden är.²¹

3.3.2 Betydelsen av utredningsbrister vid bevisvärderingen

Man kan tänka sig flertalet situationer där utredningen fortfarande är bristfällig även efter att huvudförhandlingen har avslutats och domstolen skall värdera den presenterade bevisningen. Trots materiell processledning kan t.ex. brister tänkas bestå om parterna inte vidtar de efterfrågade åtgärderna och rätten inte finner skäl att föranstalta om bevisning ex officio. Man kan också tänka sig situationer där rätten antingen inte bedriver någon materiell processledning eller då brister finns i denna. Ytterligare en

²⁰ Ett exempel på en situation där bestämmelsen hade kunnat aktualiseras finns i fallen 10–11, se nedan. Åklagaren vägrade inhämta viss utredning. Den tilltalade framställde inget yrkande om edition. Det aktuella materialet avsåg förhållanden som var otillräckligt belysta i målet och fick sedermera stor betydelse i resningsärendet.

²¹ Det senare kan bli aktuellt i en situation där det under en förundersökning hörts ett vittne vars utsaga inte helt stöder någons version av händelseförloppet och vittnet därför inte beaktats i målet, se Ekelöf/Boman a.a. s. 35.

tänkbar situation är att materiell processledning skulle vara till den tilltalades nackdel och att domstolen därför, enligt vad som anförts ovan, avstår från detta.

Frågan är då hur denna brist skall hanteras i samband med domstolens prövning av den framlagda bevisningen. Om detta råder det delade meningar inom den juridiska doktrinen. Vissa anser att detta skall bedömas inom ramen för bevisvärderingen,²² medan andra anser att det skall behandlas skilt från bevisvärderingen.²³ Bedömningen av bevisningens robusthet skall enligt det senare bedömas först och om denna befinns för bristfällig för att möjliggöra en korrekt bevisvärdering skall åtalet ogillas redan av denna orsak.

Högsta domstolen synes inte hålla isär utredningskrav och beviskrav. Den osäkerhet som följer av brister i utredningen, t.ex. av att ett vittne inte har hörts, kan då medföra att det inte kan anses ställt bortom rimligt tvivel att den tilltalade begått den åtalade gärningen. Att Högsta domstolen synes behandla brister i utredningen på detta sätt tyder t.ex. NJA 1998 s. 204 på. I detta rättsfall beaktar Högsta domstolen vid sin bevisvärdering såväl den osäkerhet som följer av brister i utredningens omfattning som brister i den presenterade utredningens styrka. Det synes naturligt att se saken så; om utredningen är ofullständig medger den tvivel om den tilltalades skuld som därmed inte är bevisad.

3.4 Bevisbörda

Med bevisbörda avses vem av parterna som har att bevisa att en omständighet föreligger. Den part som bär bevisbördan står genom detta risken för att den bevisning som åberopas inte är tillräckligt stark. Om domstolen vid bevisvärderingen konstaterar att bevisningen inte är tillräcklig för att en omständighet skall anses ”bevisad” enligt 35 kap. 1 § rättegångsbalken avgör bevisbördan vem av parterna som skall förlora målet.²⁴

Med undantag för ett fåtal särskilt reglerade brottsrekvisit finns inte någon rättslig reglering av bevisbördans placering. Frågan om huruvida bevisbördan borde regleras i lag behandlades av processlagberedningen som gjorde bedömningen att allmänna regler om bevisbördans placering skulle vara av ringa värde och att en mera fullständig reglering torde vara

²² Se t.ex. Ekelöf/Boman a.a. s. 128 f.

²³ Se t.ex. Diesen, *Bevisprövning i brottmål*, 2002, s. 102 ff.

²⁴ Se bl.a. Diesen s. 64 f. och Fitger a.a. s. 35:10 a.

utesluten. Som skäl anfördes framförallt praktiska problem med att utforma en sådan heltäckande reglering.²⁵ Avseende bevisbördan i brottmål gjorde processlagberedningen följande uttalande.

Vad brottmålen angår följer av förfarandets allmänna läggning, att det i regel ankommer på åklagaren eller målsäganden att bevisa samtliga de omständigheter, vilka måste föreligga för att den tilltalade skall kunna fällas till ansvar. (SOU 1938:44 s. 379)

Av uttalandet följer att åklagaren som huvudregel har bevisbördan avseende samtliga för åtalet relevanta omständigheter. Lyckas inte åklagaren bevisa dessa omständigheter skall den tilltalade därför frikännas. Att åklagaren bär den fulla bevisbördan i brottmål är sedan länge vedertagen praxis, även om det alltså inte framgår av lag.²⁶ Högsta domstolens definition av beviskravet såsom att den tilltalades skuld skall vara ”ställd utom rimligt tvivel” medför också att bevisbördan i brottmål åvilar åklagaren. Det får även anses följa av oskuldspresumtionen, som ju innebär att den som misstänks för brott skall anses oskyldig till dess motsatsen bevisats.

3.5 Bevisvärdering

Med bevisvärdering menas den analys och bedömning som görs av den utredning som finns tillgänglig för rätten. Värderingens resultat skall jämföras med beviskravet; motsvarar utredningen beviskravet innebär bevisvärderingen att åtalet är styrkt.²⁷ Det kan möjligen på ett något enklare sätt uttryckas så, att bevisvärderingen är detsamma som rättens prövning av om det bortom rimligt tvivel visats att den åtalade begått den gärning han åtalats för.

²⁵ Se SOU 1938:44 s. 379.

²⁶ Från denna huvudregel finns ett fåtal undantag. T.ex. har den tilltalade bevisbördan då han åberopar ansvarsfrihet för förtal enligt BrB 5 kap. 1 § andra stycket, enligt vilket den tilltalade har att visa att förtalsuppgiften var sann eller att han hade skäligen grund för den (se Fitger s. 35:15). Dessa undantag saknar dock betydelse för förevarande framställning.

²⁷ Jfr Fitger a.a. s. 35:30 ”Vid fri bevisvärdering sker en jämförelse i varje enskilt fall mellan å ena sidan den föreställning som domaren har om styrkan hos det tillämpliga beviskravet och den föreställning han eller hon har om styrkan av den föreliggande bevisningen”.

Regler för hur bevisvärderingen skall göras saknas helt. Förarbetena innehåller, som ovan framgått, några allmänna reflektioner kring hur det skall gå till, men grundprincipen är att bevisvärderingen är fri, dvs. att den inte skall vara rättsligt bunden.²⁸

Hur bevisvärderingen gjorts skall dock redovisas i domen. Vad en brottmålsdom skall innehålla regleras av 30 kap. 5 § rättegångsbalken. Av lagrummet följer bl.a. att domen skall ange domskälen med uppgift om vad som är bevisat i målet (p. 5). Det finns i och för sig inte någon närmare precisering av vad domskälen skall innehålla, varken i 30 kap. 5 § rättegångsbalken eller i förarbetena härtill. Det ovan återgivna uttalandet kring bevisprövningen ger dock vägledning:

Regeln om domarens frihet vid bevisvärderingen innebär icke, att han får grunda sitt avgörande på en rent subjektiv uppfattning rörande de olika bevisens värde. Hans övertygelse måste vara objektivt grundad och sålunda stödjas på skäl, som kunna godtagas av andra förståndiga personer. Ej heller får avgörandet grundas å totalintrycket av materialet. Det åligger domaren att för sig själv och även andra i domskälen klarlägga de olika grunder, på vilka han stöder sin övertygelse. (SOU 1938:44 s. 377 f.)

Av uttalandet följer att domaren i domskälen skall klarlägga grunderna för sin bevisvärdering. Genom att bevisvärderingen klart och tydligt redovisas i domen blir det möjligt för utomstående att ta del av och bedöma riktigheten i denna. Domens riktighet kan därför bli föremål för bedömning och värdering. Alltför starka subjektiva inslag kan förväntas bli upptäckta och ifrågasatta. Genom redovisningen av bevisvärderingen kan även domaren själv i viss mån bli varse subjektiva inslag och andra fel i sin bedömning. Att fördomar blir avgörande för bedömningen eller att subjektiva värderingar gör sig gällande kan genom detta i viss mån förebyggas. Då syftet med den fria bevisvärderingen, som ovan nämnts, var att skapa så goda betingelser som möjligt för materiellt riktiga domar, utgör dom-

²⁸ Det finns en omfattande litteratur om bevisvärdering. En översiktlig beskrivning av de olika metoder som förespråkas finns nedan. En del av den litteraturen söker beskriva hur Högsta domstolen utför sin bevisvärdering för att placera in dess praxis i ett mönster (se t.ex. Diesen, *Bevisprövning i brottmål*, 2002). Även om en del rättsfall kan placeras in i ett sådant mönster, är det inte rättsfallen som gör själva mönstret. Tar man bort den teoretiska överbyggnaden som rättspraxis försetts med i dessa sammanhang framträder inte längre något mönster. Det finns heller inga tecken på att man i rättspraxis anammat synsätten i denna del av doktrinen. Det innebär inte att den skulle sakna praktisk betydelse, men den har i vart fall inte ännu avsatt sådana spår att den bör återges som gällande rätt.

skälens redogörelse för bevisvärderingen en viktig förutsättning för att den fria bevisvärderingen skall fungera väl.²⁹

3.6 Högsta domstolen om beviskrav och bevisvärdering

Som påpekats finns det en hel del rättsfall från Högsta domstolen som berör bevisprövning. För att vara fri har denna således ändå blivit föremål för en rätt omfattande belysning i prejudicerande sammanhang. I doktrinen har det på sina håll dragits ganska långtgående slutsatser av dessa rättsfall. Enligt vår mening bildar de inte ett så klart mönster att några tydliga slutsatser kan dras, utöver de mer allmänna iakttagelser som redovisats ovan under *Beviskrav*. Vi har i stället valt att redovisa de fall vi funnit vara av betydelse i sammanhanget, varvid vi återger rättsfallens rubrik i NJA – som alltså antyder Högsta domstolens bedömning av respektive falls prejudikatvärde – och en central del av domskälen.³⁰ Läsaren kan utifrån detta material själv dra slutsatser eller formulera hypoteser.

Högsta domstolen har i 22 fall prövat frågor av intresse för bevisvärderingen i brottmål. I 14 av dessa har de tilltalade frikänts och i 8 har de fällts.

Åtta av målen avsåg sexualbrott. I NJA 1980 s. 725, NJA 1986 s. 821, NJA 1994 s. 268 och NJA 1996 s. 176 frikändes de tilltalade. I NJA 1991 s. 83, NJA 1992 s. 446, NJA 1993 s. 68 och NJA 1993 s. 616 fälldes de tilltalade. De frikännande domarna handlade, med undantag från NJA 1986 s. 821, om en gärning medan samtliga fällande domar behandlade ett flertal gärningar mot en närstående. Inte i något av de åtta målen fanns någon egentlig teknisk bevisning som kunde binda den tilltalade till brottet. Avgörande var i första hand målsägandens berättelse. De fällande domarna har behandlat bedömningen av målsägandens trovärdighet och tillförlitlighet.

I de 14 resterande målen har Högsta domstolen frikänt de tilltalade i 10 fall och fällt dem i fyra. Tre av de fyra mål där Högsta domstolen fällde de tilltalade avsåg bevisvärdet av enskilda bevismedel som allmänt sett har

²⁹ I Figgers kommentar till rättegångsbalken kopplas den fria bevisprövningen samman med de anspråk som kan ställas på domsmotiveringen, se 3:e avd:2, där det bland annat heter: ”I vårt nutida demokratiska samhälle torde det närmast utgöra en självklarhet att en domare även i bevisningsfrågor bör relativt utförligt redovisa sin uppfattning och hur han resonerat”.

³⁰ Urvalet utgår från de fall som enligt rubriken avser bevisprövning.

en stor grad av sannolikhet, NJA 1982 s. 525 avsåg blodprov vid rattfylleribrott, NJA 2003 s. 591 avsåg DNA-analys och NJA 2003 s. 323 överskottsinformation vid hemlig telefonövervakning. De mål där Högsta domstolen frikände de tilltalade har delvis behandlat mer principiella frågor avseende bevisvärderingen. Dessa mål är NJA 1982 s. 114 (rattfylleri), NJA 1982 s. 164, NJA 1991 s. 612 och NJA 1991 s. 512 (grovt narkotikabrott), NJA 1990 s. 555 (rattfylleri), NJA 1991 s. 56 (misshandel och vållande till annans död), NJA 1999 s. 480 (olaga vapeninnehav), NJA 1989 s. 862 (häleri) och NJA 1998 s. 204 (mordbrand) och NJA 2003 s. 113 (brott mot griftefriden).

NJA 1980 s. 725

Rubrik i NJA: Fråga om utvisning på grund av brott. Tillika spørsmål om beviskrav och bevisvärdering i brottmål.

Det kan visserligen inte sägas vara ett orimligt antagande att händelseförloppet i avgörande delar utspelat sig så som flickorna gjort gällande i HD. Detta är dock självfallet inte tillräckligt för en fällande dom. Inte heller räcker det att flickornas berättelser må kunna anses förtjäna tilltro framför männens. För att A eller L skall kunna dömas för att ha tilltvingat sig sexuellt umgänge med någon av flickorna måste det vara ställt utom rimligt tvivel att han gjort sig skyldig härtill.

NJA 1982 s. 114

Rubrik i NJA: Fråga om beviskrav i mål om rattfylleri.

Bevisningen i målet hänför sig endast till Martin W:s sätt att föra sin bil och till hans uppförande inne i bilen när den befann sig i vägkorsningen i Othem. Sådant beteende från en bilförarens sida lämnar i och för sig utrymme även för andra förklaringar än påverkan av alkohol eller annat berusningsmedel. Försiktighet bör därför iakttas när slutsatser skall dras av bevisning av sådan beskaffenhet.

NJA 1982 s. 164

Rubrik i NJA: Två personer har åtalats för medhjälp eller förberedelse till grovt narkotikabrott, bestående i att den ene till den andre överlämnat 240 900 kr som enligt åtalet antingen utgjorde betalning för i Sverige försåld narkotika eller var avsedda för inköp av narkotika i Holland. Mot bakgrund av utformningen av ansvarsbestämmelserna i narkotikastrafflagen uppkommer fråga om kravet på bevisning för att de tilltalade eller någon av dem begått brott som omfattas av åtalet. – Tillika fråga om ändring eller justering av åtal.

Bevisvårigheter [...] kan [...] inte få föranleda att domstolarna avstår från att kräva full bevisning som grundval för en fällande dom. Också beträffande narkotikamål – och även beträffande en tilltalad som under alla förhållanden kan förutsättas vara

engagerad i illegal handel med narkotika – måste det för en fällande dom krävas att det blivit ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade gjort sig skyldig till brott i enlighet med åtalet.

I målet förekommer ingen som helst utredning om den närmare beskaffenheten av penningtransaktionen såsom led i en narkotikahandel. Beträffande syftet med transaktionen och de tilltalades roller i denna har man därför att räkna med en mångfald i och för sig realistiska alternativ. Flera av dessa innebär, att ingen av de tilltalade gjort sig skyldig till brott som omfattas av åtalet.

NJA 1982 s. 525

Rubrik i NJA: Fråga, i tre särskilda fall i mål om ansvar enligt narkotikastrafflagen (1968:64), i vad mån åklagarens gärningsbeskrivning över huvud innefattade påståenden om någon enligt nämnda lag straffbar gärning. Tillika frågor om vilka krav som skall ställas på bevisningens styrka.

Vid prövningen av frågan, om Moussa T gjort sig skyldig till vad som nu lagts honom till last, måste kraven på den föreliggande bevisningens styrka, utan avseende på de speciella bevisvärigheter som erfarenhetsmässigt ofta föreligger i mål om ansvar för grov narkotikabrottslighet, ställas lika högt som när det gäller ansvar för annan grov brottslighet. HD finner de ovan redovisade omständigheterna sammantagna utgöra bevisning av sådan styrka att i målet är utrett såväl att Moussa T var en av de avsedda mottagarna här i Sverige av heroinpartiet som att överförandet av partiet hit för att överlätas på den svenska marknaden beslutats i samråd mellan flera personer, bland dem Moussa T. Denne är härigenom förvunnen till ansvar för stämpling till grovt narkotikabrott.

NJA 1986 s. 489

Rubrik i NJA: Fråga om bevisverkan av analysbevis vid åtal för rattfylleri när blodprov tagits av en laboratorieassistent och inte såsom föreskrivs i 28 kap. 13 § RB av en läkare eller legitimerad sjuksköterska.

Bevisrätten enligt RB bygger på principen om fri bevisprövning. Denna innebär såväl att någon begränsning ej uppställs i fråga om de kunskapskällor, som får användas för sanningens utletande, som också att domare vid värderingen av den föreliggande bevisningen inte är bunden av legala regler. Dessa båda synpunkter har uttryckts genom föreskriften i 35 kap. 1 § RB, att rätten skall efter samvetsgrann prövning av allt som förekommit i målet avgöra vad som är bevisat. Som bevis kan sålunda tjäna allt som förekommit i målet, även om det inte kan inordnas under de i lagen angivna bevismedlen. Även om sålunda RB bygger på den grundsatsen att bevisföringen är fri finns dock vissa undantag från denna regel, bl.a. förbudet i 35 kap. 14 § RB mot skriftliga vittnesintyg.

[...]

När det gäller bevisvärdet av det åberopade analysbeviset är följande att beakta. Då blodprovet som här tagits med åsidosättande av reglerna i 28 kap. 13 § RB måste höga krav ställas vid bedömning av bevisvärdet. I målet är upplyst att den laboratorieassistent som tog blodprovet var på grund av sin utbildning väl kvalificerad att verkställa blodprovstagning och hade mångårig erfarenhet därav. Efter vad utredningen utvisar

iakttag hon de föreskrifter som meddelats angående blodprovstagning för nu avsett ändamål. Med hänsyn härtill saknas anledning att inte tillmäta analysbeviset samma bevisvärde som annars ges sådana bevis.

Genom analysbeviset är alltså styrkt att Lars L gjort sig skyldig till rattfylleri.

NJA 1986 s. 821

Rubrik i NJA: I mål angående sexuellt utnyttjande av underårig, en 5-årig dotter, förnekade den tilltalade mannen den påstådda gärningen. Flickan hade berättat om ett övergrepp dels spontant för modern, dels för en barnpsykolog som i behandlingssyfte hade samtal med flickan. Som bevisning till styrkande av den åtalade gärningen åberopades vid huvudförhandling i målet bandupptagning av samtalen med barnpsykologen samt utsagor av bl.a. henne och modern. Fråga, om flickans berättelse kunde med hänsyn till sitt innehåll och till de omständigheter under vilka den tillkommit utgöra tillräckligt bevis för fällande dom.

I den mån barnets uppgifter under förundersökningen är av betydelse i målet förbringas de i regel inför rätten genom uppspelning eller utskrift av ett bandinspelat förhör med barnet. Till komplettering av förhöret hålls ofta vittnesförhör med utredningsmannen till styrkande av omständigheterna vid förhöret med barnet. Av rätts-säkerhetsskäl måste höga krav ställas på förhör som hålls med ett barn under förundersökning. Detta gäller både metodik och innehåll. En spontan berättelse av barnet bör så långt möjligt säkras. Genom frågor får därefter berättelsens hållbarhet belysas och uppgifterna kompletteras i syfte att säkert klarlägga om rekvisiten för ett brott är för handen eller ej.

[...]

De händelser som hade inträffat innan Annika lämnade sina uppgifter har sålunda i mycket ofullständig grad kartlagts som grund för förhören med henne. De tre sakkunniga som företagit utredningen och avgivit intyget har haft tillgång endast till Annikas och Käthe S:s uppgifter. De har inte haft någon kontakt med Helge S och har inte kunnat beakta hans uppfattning om relationerna mellan honom och dottern.

I utredningen föreligger sålunda vissa brister som gör bedömningen osäker. Annikas berättelse kan därför inte tilläggas avgörande betydelse i frågan, om Helge S begått den åtalade gärningen.

NJA 1989 s. 862

Rubrik i NJA: Fråga vid åtal för sakhäleri avseende pengar om beviskravet beträffande förbrottet.

Beloppens storlek, vad som framkommit om hur sedlarna förvarades och om dessas valörer samt omständigheterna i övrigt vid polisingripandet talar med viss styrka för att pengarna härrör från brottdlig verksamhet. I samma riktning pekar den bristande trovärdigheten av de förklaringar som de tilltalade lämnat till sitt penninginnehav.

I målet finns emellertid ingen utredning om något bestämt brott varigenom de aktuella sedlarna skulle ha tillgripits eller eljest berövats ägaren. Omständigheterna är ej heller sådana att det likväl kan hållas för visst att sedlarna var frånhända annan

genom brott; flera andra möjligheter är tänkbara, även om man skulle utgå från att pengarna har anknytning till brottslig verksamhet. Åtalet för häleri skall därför ogillas.

NJA 1990 s. 555

Rubrik i NJA: Fråga huruvida det har blivit styrkt att en person som har åtalats för rattfylleri har fört bilen.

Vid övervägande av vad som sålunda upptagits finner HD inte utredningen med sådan styrka utesluta andra tänkbara händelseförlopp än att Krister N själv kört bilen att det blivit ställt utom rimligt tvivel att han gjort sig skyldig till brott i enlighet med åtalet.

NJA 1991 s. 56

Rubrik i NJA: Bevisvärdering i mål om ansvar för misshandel och vållande till annans död.

Att grunda en fällande dom enbart på den negativa omständigheten att utredningen inte synes ge utrymme för någon alternativ gärningsman kan endast i undantagsfall komma ifråga. Som regel måste därutöver krävas åtminstone stödande bevisning som klargör de väsentliga delarna av händelseförloppet och positivt knyter just den tilltalade vid brottet.

[...]

Inte heller vid en samlad bedömning av de omständigheter som behandlats i det föregående och av den utredning som i övrigt åberopats i målet kan det anses ställt utom rimligt tvivel att Anders Ö tillfogat Arne I kroppsskada och av oaktsamhet orsakat hans död.

NJA 1991 s. 83

Rubrik i NJA: Frågor om beviskrav och bevisvärdering i mål om våldtäkt och misshandel.

Såsom ofta är fallet när det gäller påstådd brottslighet av förevarande slag, som är undandragen från insyn, föreligger inte några direkta vittnesiakttagelser och inte heller någon teknisk bevisning. Detta hindrar emellertid inte att bevisningen ändå kan befinnas tillräcklig för fällande dom. För detta förutsätts att domstolen genom den utredning som förebringats i målet finner det ställt utom rimligt tvivel att den åtalade har gjort sig skyldig till vad som lagts honom till last.

NJA 1991 s. 512 I

Rubrik i NJA: I två brottmål om ansvar för grov narkotikabrottslighet har den huvudsakliga bevisningen mot de tilltalade bestått av uppgifter som har lämnats vid polisförhör utomlands [...]. Fråga om förutsättningarna för att lägga detta bevismaterial till grund för en fällande dom. Vid prövningen har beaktats avgöranden av Europadomstolen.

... det kan förekomma situationer då uppgifter lämnade inför utländsk myndighet eller i utländsk rättegång måste få användas som bevisning utan komplettering, trots

att den i Sverige tilltalade inte har varit företrädd i samband med att uppgifterna lämnats och inte heller senare fått möjlighet att själv eller genom företrädare ställa frågor till uppgiftslämnaren. Naturligt är att denna brist då i stället återspeglas vid rättens värdering av den förebragta bevisningen.

NJA 1991 s. 612

Rubrik i NJA: Bevisvärdering i mål om ansvar för grovt narkotikabrott. – Tillika fråga om ändring eller justering av åtal.

Lillemor Ö har inte på ett godtagbart sätt kunnat förklara sitt innehav av 100 000 kr. Vad som framkommit i målet utesluter emellertid inte att hon kan ha fått pengarna på annat sätt än genom försäljning av amfetamin. Andra förklaringar till innehavet är tänkbara.

NJA 1992 s. 446

Rubrik i NJA: Frågor om beviskrav och bevisvärdering i mål om sexualbrott samt om anlitan av psykologisk expertis som hjälpmedel vid bedömningen av trovärdigheten hos målsägande- och vittnesutsagor. Dessutom frågor om gränsdragningen mellan våldtäkt och grov våldtäkt samt om skadestånd till den som har utsatts för omfattande sexuella övergrepp.

I mål om sexualbrott grundar sig ansvarspåståendena ofta i allt väsentligt på målsägandens uppgifter. Detta hindrar inte att bevisningen ändå kan befinnas tillräcklig för en fällande dom. En huvuduppgift för domstolen blir att bedöma trovärdigheten av målsägandens uppgifter i belysning av vad som i övrigt har förekommit i målet. Det förtjänar att understrykas att det inte kan bli tal om att efterge de beviskrav som allmänt anses böra gälla i brottmål. Det är exempelvis inte tillräckligt att målsägandens uppgifter framstår som mer tillförlitliga än den tilltalades. För en fällande dom i ett mål om sexualbrott förutsätts – liksom i brottmål i övrigt – att domstolen genom den samlade utredningen i målet finner det ha blivit ställt utom rimligt tvivel att den åtalade har gjort sig skyldig till vad som lagts honom till last.

[...]

Det står klart att domstolarna inte okritiskt kan utgå från vad som sägs av anlitate psykologiska experter. När det är fråga om trovärdigheten hos en målsägande eller ett vittne måste domstolen alltid göra en självständig bedömning som grundar sig på utredningen i målet i dess helhet. Vid sin värdering av ett expertutlåtande bör domstolen utgå från att, även om utlåtandet har avgetts av en person med vetenskaplig skolning, det inte är fråga om tillämpning av någon exakt vetenskap. Domstolen måste också alltid beakta risken för att en expert, måhända omedvetet, identifierar sig med en av parterna.

Även med de nu gjorda reservationerna torde anlitan av psykologiska experter i mål om sexualbrott i en del fall kunna utgöra en värdefull hjälp för domstolarna när de har att göra en trovärdighetsbedömning. Experter kan bl.a. bidra med nyttig bakgrundsinformation och fästa rättens uppmärksamhet på möjliga felkällor. Domstolarna bör emellertid i varje särskilt fall noga pröva om det verkligen finns behov av ett

sakkunnigförordnande. När det är fråga om att bedöma trovärdigheten hos någon som skall höras personligen inför rätta torde det sällan finnas anledning att förordna en sakkunnig.

För att risken för partiskhet så långt möjligt skall förebyggas är det angeläget att domstolen – och inte någon av parterna – utser den sakkunnige. I de flesta fall torde det vara tillräckligt att endast en sakkunnig förordnas. Vid bedömningen av trovärdigheten hos barn kan emellertid domstolen behöva synpunkter inte bara från vittnespsykologisk expertis utan också från en barnpsykolog med klinisk erfarenhet.

NJA 1993 s. 68

Rubrik i NJA: Fråga om beviskrav och bevisvärdering i mål om sexualbrott mot underårig (14 år), som på grund av psykiska besvär inte har hörts i målet. Bevisningen har i huvudsak utgjorts av målsägandens videoinspelade berättelse vid polisförhör. Frågor dessutom om utvisning och skadestånd i anledning av brotten.

I detta mål liksom i de flesta mål om sexualbrott utgörs bevisningen huvudsakligen av målsägandens uppgifter. Detta hindrar inte att bevisningen ändå kan befinnas tillräcklig för fällande dom. För detta förutsätts, som HD framhållit i tidigare avgöranden (se t.ex. NJA 1991 s. 83 och 1992 s. 446), att domstolen genom den utredning som förebringats finner det ha blivit ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade gjort sig skyldig till vad som lagts honom till last. – Det blir i nu föreliggande fall av avgörande betydelse att bedöma trovärdigheten av E:s uppgifter i belysning av vad som i övrigt förekommit i målet. Bedömningen påverkas av den omständigheten att E på grund av psykiska besvär inte har hörts personligen i målet, fränsett ett kortare förhör i TR:n och HovR:n.

NJA 1993 s. 616

Rubrik i NJA: Fråga om beviskrav och bevisvärdering i mål om sexualbrott. Dessutom frågor om gränsdragning dels mellan våldtäkt och grov våldtäkt dels mellan sexuellt ofredande och sexuellt umgänge med barn.

Det förhållandet att Sara och Sofia inte hörts i rättegången utan att uppgifter från dem har förebringats i målet genom uppspelning av förhör från förundersökningen innebär att HD, i likhet med underinstanserna, inte kan grunda sin bedömning av frågan om målsägandenas trovärdighet och lämnade uppgifters tillförlitlighet på sådana intryck som förhör omedelbart inför domstolen förmedlar. Härav måste anses följa att uppgifterna bör bedömas med särskild försiktighet. I samma riktning talar den omständigheten att sättet för bevisningens förebringande medfört att Jesus S G varit förhindrad att inför rätten genom sin försvarare ställa frågor till målsägandena och att inte heller rätten kunnat ställa frågor (se 37 kap. 1 § jämförd med 36 kap. 17 § RB).

Vad nu sagts hindrar dock inte att uppgifterna från de videoinspelade förhören kan vara tillräckliga för att det skall anses vara ställt utom rimligt tvivel att Jesus S G begått de åtalade gärningarna. För att så skall vara fallet måste krävas, förutom att förhören har skett under betryggande former, bla att uppgifterna i och för sig framstår som sannolika och inbördes förenliga, att berättelserna inte innehåller moment som ger anled-

ning betvivla uppgifterna samt att dessa inte motsägs av annan utredning. Om det förekommer något i förhören som utgör skäl för tvivelsmål beträffande uppgifternas riktighet, bör för bifall till åtalet krävas att uppgifterna stöds av annan utredning.

NJA 1994 s. 268

Rubrik i NJA: I mål om ansvar för grov våldtäkt uppkommer fråga om bevisvärdet av uppgifter från en två år och åtta månader gammal flicka. – Även spørsmål om verkan av utformningen av gärningsbeskrivningen.

När ett så litet barn som Venus (2 år 8 månader) lämnar uppgifter om en persons beteende mot barnet kan de inte ensamma utgöra bevis för att det har förekommit ett sådant handlande som utgör våldtäktsbrott. Detsamma gäller i fråga om barnets reaktioner och allmänna beteende. I sådana fall kan den tilltalades skuld anses ställd utom rimligt tvivel bara om åtalet för våldtäktsbrott vinner klart stöd av annan utredning, exempelvis fynd vid gynekologisk undersökning av barnet i nära anslutning till det påstådda övergreppet eller resultat av DNA-analyser av sperma som anträffats på eller i barnets kropp.

NJA 1996 s. 176

Rubrik i NJA: Beviskravet i mål om våldtäkt. Tillika fråga om skyddande av brottsling. 6 kap. 1 § och 17 kap. 11 § BrB.

För att Farid El E skall kunna dömas för den gärning som åklagaren har påstått förutsätts att det har blivit ställt utom rimligt tvivel att han har gjort sig skyldig till vad som har lagts honom till last (jfr bl.a. NJA 1980 s. 725, 1991 s. 83 och 1992 s. 446). Åtalet grundar sig på Erica A:s berättelse om vad som har hänt. Denna berättelse är på viktiga och avgörande punkter oförenlig med den version av händelseförloppet som Farid El E och Sirop B har hävdad. Erica A:s berättelse vinner stöd framförallt av vad som har uppgetts om hennes tillstånd sedan hon kommit till Ann K. Den är dock svårförenlig med särskilt den bevisning som utgörs av de under målets handläggning i HD avgivna utlåtandena från Statens kriminaltekniska laboratorium. Beviskravet att det skall vara ställt utom rimligt tvivel att Farid El E har begått den åtalade gärningen är inte uppfyllt. Åtalet mot honom skall då ogillas.

NJA 1998 s. 204

Rubrik i NJA: I mål om mordbrand har åklagaren som bevisning åberopat bl.a. en videoinspelning med uppgift att videobandet visar gärningsmannen i anslutning till brandplatsen vid tiden för branden. Videobandet, som lämnats över av en anonym person, utgör kopia av en originalinspelning, vars tillkomst inte har kunnat klarläggas. Angivna förhållanden har ej ansetts hindra att videoinspelningen åberopas som bevis. Vid bevisvärderingen har oklarheter om bl.a. bevisets tillkomst påverkat bedömningen av vilka slutsatser som kan dras på grundval av beviset.

... de oklarheter som kan föreligga om bl.a. bevisets tillkomst påverkar bedömningen av vilka slutsatser som kan dras på grundval av beviset.

[...]

HD finner det, i avsaknad av närmare utredning om videoinspelningens tillkomst, inte helt kunna uteslutas att bandet inte visar vad som verkligen hänt. Härtill kommer att den person som syns gå in och ut genom dörren inte med säkerhet kan identifieras som Samira J, även om hon har vidgått att hon den 26 februari 1997 hade en sådan frisyr som syns på bilderna och hon även i övrigt förete likheter med den personen. Vidare saknas utredning om det i huset funnits någon annan person som utseendemässigt kan ha en viss likhet med henne. Slutsatsen måste bli att videoinspelningen varken ensam eller tillsammans med övrig utredning visar att Samira J anlagt branden den 26 februari 1997.

NJA 1999 s. 480

Rubrik i NJA: Bevisbedömning i mål om ansvar för olaga innehav av pistoler.

Björn S:s egna uppgifter är den enda bevisning i målet som direkt avser vad som ingått i hans uppdrag och vilken information han fått i samband med detta. Vid sidan av de faktiska omständigheterna kring det påstådda brottet har åklagaren till stöd för åtalet främst framhållit en rad olika hjälpfakta som sammantaget skulle bidra till att ge tillräckligt stöd för slutsatsen att det är ställt utom rimligt tvivel att Björn S genom uppdraget också fått tillgång till pistolerna.

[...]

Vad åklagaren sålunda anfört är visserligen sådana omständigheter som kan påverka bevisbedömningen. Mot Björn S:s bestridande kan det emellertid inte anses styrkt att han haft kännedom om pistolerna.³¹

NJA 2003 s. 113

Rubrik i NJA: Fråga om beviskravet i mål om brott mot griftefrid.

Det nu anförda innebär att det inte med säkerhet kan sägas att blodet härrör från N.B. Möjligheten att blodfläckarna avsatts av N.B:s bror vid något tillfälle efter den första, men före den andra undersökningen av bilen kan inte helt uteslutas. Det kan därför inte anses utrett att N.B:s kropp har transporterats i bagageutrymmet. Än mindre kan det anses utrett att N.B., om transporten ägt rum, skulle ha varit död vid den tidpunkten.

Sammanfattningsvis finner HD att det inte är styrkt att C.A. gjort sig skyldig till den gärning som lagts honom till last. Åtalet för brott mot griftefrid skall därför ogillas.

NJA 2003 s. 323

Rubrik i NJA: Fråga om s.k. överskottsinformation från hemlig teleavlyssning får återopas som bevisning i brottmål och om bevisvärdet av sådan information.

³¹ Ytterligare uppgifter finns ovan under *Beviskrav*.

Det ligger [...] i sakens natur att information av detta slag måste behandlas med försiktighet, inte minst när informationen återopas mot någon annan än den som varit föremål för teleavlyssningen. Det avlyssnade samtalet kan ha ägt rum under förutsättningar som domstolen kan ha svårt att bilda sig en uppfattning om, och det kan bl.a. av detta skäl finnas ett inte obetydligt utrymme för missförstånd och feltolkningar. Att grunda en fällande dom enbart på ett enskilda avlyssnat samtal vid vilket överskottsinformation inhämtats bör därför endast sällan kunna komma ifråga. Informationen kan emellertid tänkas vinna stöd av annan bevisning, och det kan också röra sig om flera samtal vid vilka överskottsinformation har lämnats och som sammantagna pekar i viss riktning. Av vikt för bedömningen är vidare om förhör och motförhör har kunnat äga rum med dem som deltagit i samtalet eller åtminstone någon av dem. Även andra omständigheter kan ha betydelse för bevisvärdet.

NJA 2003 s. 591

Rubrik i NJA: Fråga i brottmål om bevisvärdet av resultatet av DNA-analys.

Utredningen visar att när slutsatsen av en DNA-analys blir att ”det kan hållas för visst ...” risken för slumpmässig överensstämmelse mellan DNA-profiler från obesläktade personer är försumbar och bevisvärdet av en sådan slutsats får anses vara mycket starkt. Utgångspunkten bör därför vara att, när som i förevarande fall det är utrett att de analyserade blodspåren från brottsplatsen härrör från gärningsmannen, slutsatsen ”det kan hållas för visst ...” är tillräckligt för att beviskravet att det skall vara ställt utom rimligt tvivel att det är aktuell person som är gärningsmannen skall anses vara uppfyllt. Detta förutsätter dock att slutsatsen av DNA-analysen framstår som rimlig. Vid en rimlighetsbedömning bör beaktas om det finns några omständigheter som talar mot att aktuell person är gärningsmannen. Därvid kan sådana faktorer få betydelse som personens anknytning till orten där brottet begåtts samt hur dennes kön, ålder, längd och ursprung förhåller sig till förekommande vittnesuppgifter.

3.7 Bevisvärdering i svensk juridisk doktrin

3.7.1 Allmänt

I Sverige har bevisvärdering varit föremål för en omfattande akademisk debatt alltsedan den fria bevisvärderingen infördes under 40-talet. Debatten har fram till 90-talet framförallt förts mellan anhängare av två olika metoder för bevisvärdering, tema- respektive värdeметoden. Såväl tema- som värdeметoden har haft ambitionen att med hjälp av kunskaps-teoretiska analyser utarbeta modeller för en så säker bevisvärdering som möjligt. De båda metoderna har dock inte i någon avgörande utsträckning sökt sammanbinda teoribildningen med den praktiska bevisvärdering som förekommer vid domstolarna. Den teoretiska utvecklingen har därför i stort sett skett oberoende av utvecklingen i praxis. Teorierna håller sig även generellt på en mycket hög abstraktionsnivå vilket gjort dem svåra att

överföra till rättstillämpning. Teoriernas betydelse för utvecklingen i praxis synes också ha varit relativt begränsad.

I början av 90-talet introducerades den induktiva metoden. Den har sedan dess kommit att dominera den svenska bevisteoretiska debatten. Den induktiva metoden söker framförallt sammanbinda en kunskapsteoretisk modell för bevisvärderingen med den praxis som från början av 80-talet har utvecklats av Högsta domstolen. På detta sätt har metoden syftat till att ge domstolarna ett praktiskt redskap för en säkrare bevisvärdering.

3.7.2 Några centrala bevisteoretiska begrepp

Inom den bevisteoretiska doktrinen förekommer ett antal begrepp vars huvudsakliga innebörd här skall redovisas.

Rättsregel: En rättsregel innebär att det i en författning har fastställts att det om vissa förutsättningar föreligger skall inträffa en bestämd rättsföljd. För straffrättens del innebär detta att, om de omständigheter som konstituerar ett brott föreligger, en bestämd påföljd skall utdömas, t.ex. den som berövar annan livet dömas för mord till fängelse i tio år eller på livstid (BrB 3:1).

Rättsfakta: En rättsregels rekvisit, dvs. de omständigheter som skall vara för handen för att rättsregeln skall tillämpas, brukar också kallas för rättsfakta. Det är dessa rättsfakta som åklagaren har att bevisa för att den tilltalade skall dömas för det åtalade brottet. Omvänt är det dessa rättsfakta som den tilltalade söker motbevisa. Bevisningen i målet tar därför ytterst sikte på de rättsfakta, eller rekvisit, som konstituerar det åtalade brottet. För t.ex. mord utgörs rättsfakta av att någon berövar annan livet. Åklagaren har alltså att visa att någon har berövats livet samt att det är den tilltalade som har utfört dådet.

Bevistema: Med bevistema avses den omständighet som skall bevisas genom ett åberopat bevis. Då bevisningen enligt ovan ytterst tar sikte på ett rättsfaktum utgör detta vanligtvis bevisets tema. Vid s.k. kedjebevis kan man dock tänka sig att ett bevistema utgör ett annat bevisfaktum som i sin tur har ett rättsfaktum som sitt tema.³²

Bevisfakta: Bevisfakta är vad som vanligen brukar kallas bevis. Det är utifrån dessa bevisfakta som bedömningen i målet skall göras. Bevisfakta är således omständigheter som talar för eller mot existensen av ett rättsfaktum.

³² Se Fitger a.a. 3:e avd:1 och s. 35:9.

Hjälpfakta: Hjälpfakta är sådana omständigheter som föreligger oavsett temats existens. De saknar därför självständig betydelse för bedömningen av om ett rättsfaktum föreligger eller ej. I stället har hjälpfakta betydelse för bevisvärderingen på så sätt att de tillför kunskap som gör det möjligt att tolka och bedöma bevisfakta. Exempelvis saknar omständigheten att en misshandel har skett på natten vid en svagt upplyst parkväg självständig betydelse för bedömningen av vem som förövade misshandeln. Detta kan dock ha avgörande betydelse för bedömningen av ett vittnes möjlighet att göra en säker observation av misshandeln.

Erfarenhetssats: För att bedöma om relevanta bevisfakta med därtill hörande hjälpfakta bevisar förekomsten av ett rättsfaktum används enligt den bevisteoretiska terminologin en erfarenhetssats. Erfarenhetssatsen består av kunskapen om sambandet mellan de föreliggande omständigheterna och temat. Erfarenhetssatsen kan beskrivas som kunskap om hur två omständigheter normalt sett är relaterade till varandra. Exempelvis att en bil som färdas i en viss hastighet vid häftig inbromsning orsakar bromsspår av en viss längd. Denna erfarenhetssats innebär att vi om bromsspår av en viss längd mätts upp kan anta att bilen färdats i en viss hastighet, något som t.ex. kan ha betydelse för bedömningen av om föraren varit vårdslös.

Ursprungssannolikhet: Med ursprungssannolikhet avses sannolikheten för temat innan någon bevisning har tagits upp till stöd för detta, dvs. vad som typiskt sett är sannolikt rörande ett visst påstående. Ett påstående om något som ter sig mindre sannolikt – t.ex. att det snöat i Stockholm på midsommarafton – värderas annorlunda än t.ex. en uppgift om att vädret varit soligt och varmt en sommardag. Ytterligare ett exempel på ursprungssannolikhet är sannolikheten för att ett vittne talar sanning innan vittnet har hörts och domstolen därigenom kunnat bedöma de särskilda omständigheter som kan påverka vittnets tillförlitlighet.

Kausala bevis: Med att ett bevis är kausalt i förhållande till sitt tema menas att det finns ett samband mellan dessa på så sätt att temat skall ha orsakat bevisfaktumet (eller tvärtom). Bevisfaktumet utgör härigenom ett spår av att temat har verkat. För att t.ex. ett vittnesmål skall bevisa en påstådd misshandel krävs det således att vittnets berättelse har orsakats av vittnets observation av misshandeln och gärningsmannen. Om vittnet misstagit sig eller ljuger är dennes uppgifter inte ett spår av gärningen och bevisar då inte heller den påstådda misshandeln.

3.7.3 Bevisrättsliga teorier

Den rättsvetenskapliga debatten avseende bevisvärderingen har framför allt handlat om två frågor. Den första avser vilket sannolikhetsbegrepp som bevisvärderingen skall utgå från och den andra hur den säkerhet/osäkerhet som bevisvärderingen resulterar i skall uttryckas.

Bevisteoretiskt sannolikhetsbegrepp

Bevisvärdering handlar ytterst om mänskliga bedömningar av en given situation. Sådana bedömningar kommer alltid att innefatta ett visst mått av osäkerhet. Bevisvärderingen kommer därför i första hand att handla om att bedöma sannolikheten för att temat, dvs. åklagarens gärningspåstående, föreligger eller ej.³³ Frågan om hur denna sannolikhet skall definieras och bestämmas är därför central för bevisvärderingen.

Temametoden tar sin teoretiska utgångspunkt i frekvensteorin. Enligt denna teori är sannolikheten för en händelse lika med händelsens frekvens i en viss population av identiska förutsättningar eller, annorlunda uttryckt, den andel gånger som händelsen kommer att inträffa vid ett stort antal upprepningar av exakt samma förhållanden.³⁴ Sannolikheten enligt frekvensteorin säger således inte någonting om hur det faktiskt förhåller sig i det enskilda fallet. Sannolikheten uttrycker istället hur ofta det förhåller sig på ett visst sätt vid ett stort antal upprepningar av de aktuella omständigheterna. Frekvensteorins sannolikhetsbegrepp ger därför ett värde för risken för fel vid bedömningen av riktigheten i ett påstående, men möjliggör inte någon slutsats om vad som verkligen kommer att inträffa eller har inträffat i ett enskilt fall.³⁵

Värdeometoden och den induktiva metoden tar sin utgångspunkt i det induktiva sannolikhetsbegreppet. Enligt detta skall sannolikheten uttrycka just säkerheten/osäkerheten i en slutsats om förekomsten av en händelse vid just de specifika omständigheter som föreligger i det enskilda fallet. Vid bedömning av sannolikheten enligt det induktiva sannolikhetsbegreppet söker man utreda vilka omständigheter som föreligger och huruvida förekomsten av dessa ger oss skäl att tro på sannolikheten för en

³³ Se t.ex. Lindell, *Sakfrågor och rättsfrågor*, (ak. avh. 1987), s. 134.

³⁴ Sannolikhetsbegreppet är deduktivt då man utifrån tidigare härledd frekvens uttalar sig om sannolikheten för en viss händelse.

³⁵ Se Lindell a.a. s. 137 ff.

viss händelse.³⁶ Sannolikheten utgår således från en empiriskt baserad slutledning om hur fakta förhåller sig till en tes om vad som faktiskt har inträffat. Sannolikheten utgör ett uttryck för styrkan i detta samband.³⁷

Numeriskt eller semantiskt uttryckt säkerhet/osäkerhet

För att kunna bedöma åtalet måste domstolen jämföra resultatet av sin bevisvärdering mot gällande beviskrav. Resultatet av bevisvärderingen måste därför kunna uttryckas på ett sätt som möjliggör en jämförelse med beviskravet.

Tema- och värdemetoden använder härvid ett numeriskt bestämt värde för sannolikheten. Detta uttrycks som ett värde på en skala mellan 1 och 0 (eller 100 och 0 %), där 1 står för en absolut visshet om den tilltalades skuld medan 0, beroende på de olika metodernas sannolikhetsbegrepp, antingen står för en absolut visshet om den tilltalades oskuld (temametoden) eller en absolut visshet om att bevisfakta i målet inte bevisar den tilltalades skuld (värdemetoden).

Den induktiva metoden utgår inte från något numeriskt värde utan använder sig istället av ett semantiskt begrepp. För att uttrycka säkerheten/osäkerheten vid bevisvärderingen i brottmål använder sig den induktiva metoden av beviskravets uttryck ”rimligt tvivel”. Enligt den induktiva metoden är det möjligheten till rimligt tvivel avseende den tilltalades skuld som skall utredas och det är denna sannolikhet som skall uttryckas genom bevisvärderingen.

Temametoden

Bevisvärderingen

Temametoden utgår som redogjorts för ovan från ett frekvensteoretiskt sannolikhetsbegrepp. Bevisvärdering enligt temametoden syftar till att fastställa sannolikheten för bevistemats existens givet föreliggande bevisfaktum, t.ex. hur sannolikt det är att A har dödat B då vittnet C säger sig ha iakttagit detta.³⁸ Vid den juridiska bevisvärderingen finns vanligtvis

³⁶ Sannolikhetsbegreppet är induktivt då man utifrån de faktiska omständigheterna uttalar sig om sannolikheten för en viss händelse.

³⁷ Se Diesen, a.a. s. 20 och 132, Lindell a.a. s. 142 ff.

³⁸ Se t.ex. Lindell a.a. s. 145, Fitger a.a. s. 35:5 och Stening, *Bevisvärde*, (ak. avh. 1975), s. 34.

inte några empiriskt grundade frekvenser tillgängliga för de bevissituationer som ska bedömas, t.ex. av hur sannolikt det är att en händelse har inträffat då ett vittne uppger sig ha observerat händelsen. Temametoden utgår i sådana situationer från fiktiva frekvenser som konstrueras genom att man gör ett antagande att om det förelåg ett visst antal bevissituationer med precis samma bevismaterial som i det föreliggande fallet så skulle den aktuella händelsen inträffa i ett visst antal av dessa. På detta sätt blir det möjligt att fylla ut kända frekvenser med beaktande av en ny omständighet samt att beakta vaga erfarenhetssatser som bygger på livserfarenhet.³⁹

Bred erfarenhetssats

Vid bevisvärdering skall man enligt temametoden söka efter en erfarenhetssats (en fiktiv frekvens enligt ovan) som anger sannolikheten för den aktuella bevissituationen (innehållande det rättsfaktum som är föremål för rättens bedömning samt de bevisfakta som förekommer i målet). Härvid skall rätten göra en samlad bedömning med användande av en så bred erfarenhetssats som möjligt, helst en erfarenhetssats som anger sannolikheten för rättsfaktumet med beaktande av samtliga i målet förekommande bevisfakta.⁴⁰ En bred erfarenhetssats som tar hänsyn till samtliga omständigheter i den bevissituation som ska bedömas möjliggörs genom att man konstruerar den med hjälp av andra kända eller fiktiva erfarenhetssatser. Den breda erfarenhetssats som används är på detta sätt konstruerad utifrån omständigheterna i det fall som skall bedömas och är härigenom anpassad för just detta fall.⁴¹

Vid konstruktionen av den breda erfarenhetssatsen utgår temametoden vanligtvis från en företeelses ursprungssannolikhet. Till stöd för uppskattningen av ett temas ursprungssannolikhet kan ligga statistiska uppgifter om hur vanlig en företeelse är inom en viss population eller en uppskattad (fiktiv) frekvens. Ursprungssannolikheten ger enligt temametoden domaren ett grundvärde på vilket denne kan basera sin beräkning. Denna anpassas sedan utifrån de särskilda omständigheterna i bevissituationen. För den slutliga breda erfarenhetssatsen kan ursprungssannolikheten beroende på de olika omständigheter som tas med i bedömningen komma att förstärkas, försvagas eller helt förlora sin relevans.⁴² Själva beräkningen av

³⁹ Se Lindell a.a. s. 140.

⁴⁰ Se Lindell a.a. s. 241 och 246 f.

⁴¹ Se Bolding, *Går det att bevisa*, 1989, s. 84 och Lindell a.a. s. 140.

⁴² Se Bolding a.a. s. 80, 82 och Bolding, *Sannolikhet och bevisvärde i brottmål*, SvJT 1953 s. 333 f. och Lindell a.a. s. 146 och 247 f.

sannolikheten skall enligt temametoden ske med hjälp av den matematiska satsen Bayes teorem.⁴³

En sannolikhetsskala

Temametoden ger som nämnts ovan sannolikheten för att temat är sant givet i målet föreliggande bevisfakta. Eftersom temat antingen måste föreligga eller ej kan man med ledning av hur stor sannolikheten för att temats ena version skall föreligga, räkna ut hur stor sannolikheten rent logiskt sett måste vara för att temats andra version skall föreligga. Sannolikheten för temat adderat med sannolikheten mot temat blir därför alltid 1 (eller annorlunda uttryckt 100 %). Om t.ex. sannolikheten för att en person befann sig på en viss plats uppskattas till 90 %, måste sannolikheten för att han inte befann sig där vara 10 %.⁴⁴

Sannolikhet utifrån bevisningen

Sannolikheten enligt temametoden är relaterad till den i målet föreliggande bevisningen. Bevisvärdet kan därför endast vara korrekt i förhållande till denna. Tillförs nya omständigheter kan en ny erfarenhetssats behöva konstrueras. Resultatet som uppnås är därför inte den verkliga sannolikheten utan sannolikheten utifrån i målet föreliggande bevisning. Bedömningen av sannolikheten är därmed inte beroende av utredningens omfattning eller eventuella brister i denna.⁴⁵ Om det föreligger brister i utredningen av ett brott kan detta inte beaktas inom ramen för bevisvärderingen enligt temametoden. Detta får istället lösas på annat sätt, t.ex. vid tillämpningen av beviskravet.

Värdeметoden

Värdeметодens bevisvärde

Bevisvärderingen enligt värdeметoden syftar till att fastställa sannolikheten för att bevisningen i målet bevisar temat, t.ex. om vittnets berättelse återger den verkliga händelsen eller om vittnet kan ha misstagit sig eller ljuger. Bevisvärderingen syftar således till att efter en analys av de faktiska omständigheterna i just det fall som skall bedömas fastställa sannolikheten för att dessa visar att åklagarens gärningspåstående är sant. Vad som står i

⁴³ Se bl.a. Stening a.a. s. 43.

⁴⁴ Se Lindell a.a. s. 148, Bolding, *Går det att bevisa*, 1989, s. 86 ff.

⁴⁵ Se Lindell a.a. s. 160 f. och 355 f.

centrum blir genom detta frågan om varför beviset utgör ett stöd för temat.⁴⁶

Sannolikheten skall enligt värdeметoden uttryckas numeriskt på en skala mellan 1 och 0, där 1 innebär att beviset med fullständig säkerhet bevisar temat och 0 att beviset helt saknar betydelse för bedömningen av temat. Eftersom värdeметoden utgår från sannolikheten för att ett bevis bevisar temat, ger detta värde omvänt sannolikheten för att beviset inte bevisar temat. Denna omvända sannolikhet utgör dock inte något värde för hur sannolikt det är att temat inte föreligger eftersom detta kan föreligga även om beviset inte bevisar temat. Exempelvis har uppgifterna i ett vittnesmål där vittnet ljuger och oriktigt uppger sig ha varit på en viss plats och där observerat en händelse inget bevisvärde för den påstådda händelsen. Detta utesluter dock inte att händelsen verkligen kan ha inträffat.⁴⁷ Eftersom värdeметoden ger ett mått på sannolikheten för temat, men inte samtidigt ett mått på sannolikheten för att temat inte föreligger, utgör det bevisvärde som fås genom metoden ett minimivärde för sannolikheten. Vi kan med ledning av detta säga att sannolikheten för temat är minst av en viss storlek, i övriga fall råder osäkerhet om dess existens.

Värdeметoden syftar som nämnts till att ge ett värde på sannolikheten för att ett bevis bevisar temat. För att ett bevis skall kunna bevisa temat krävs det enligt värdeметoden att det föreligger ett kausalt samband mellan bevisfaktum och temat på så sätt att temat skall ha orsakat bevisfaktumet (eller tvärtom), bevisfaktum utgör härigenom ett spår av att temat har verkat, se ovan. I enlighet med detta utgör bevisvärdet enligt värdeметoden sannolikheten för att det föreligger ett kausalt samband mellan beviset och temat.⁴⁸

Att det är mycket vanligt att en omständighet samtidigt förekommer med ett visst tema medför inte att förekomsten av denna omständighet har något bevisvärde för temat, så länge som ett kausalt samband mellan dem inte kan antas föreligga. Ursprungssannolikheten har därför ett mycket litet bevisvärde eller inget alls enligt värdeметoden. Även s.k. strukturala bevis, alltså omständigheter som inte står i något kausalt förhållande till temat men som bildar en bakgrund som gör detta förklarligt eller förstående t.ex. omständigheter som ger ett motiv till gärningen, saknar direkt

⁴⁶ Se Stening a.a. s. 35 f., Ekelöf/Boman a.a. s. 132 f.

⁴⁷ Se Stening a.a. s. 36, Ekelöf/Boman s. 135 f.

⁴⁸ Se Stening a.a. s. 35 och Ekelöf/Boman a.a. s. 133.

bevisvärde enligt värdeметoden.⁴⁹ Sådana omständigheter kan dock få betydelse för bevisvärderingen i egenskap av hjälpfakta, se nedan.

De enskilda bevisens bevisvärde

Vid bevisvärderingen enligt värdeметoden skall man först bestämma bevisvärdet för varje enskilt bevisfaktum, dvs. sannolikheten för att de bevisar sitt bevistema. För att en korrekt värdering skall kunna ske krävs det att varje bevisfaktum värderas oberoende av andra bevisfakta. Detta krav på oberoende innebär att en omständighet som har betydelse som bevisfaktum för ett tema aldrig samtidigt får utnyttjas som hjälpfaktum åt något annat bevisfaktum för samma tema. Det ena bevisets bevisvärde får alltså inte påverkas av att det andra har ett visst bevisvärde eller saknar sådant. Omständigheter som är beroende av varandra skall därför bedömas inom ramen för samma bevisfaktum. Om bevisfakta tillåts påverka varandras bevisvärde kommer detta att medföra att ett bevisfaktum räknas flera gånger vid den sammantagna bedömningen, vilket ger ett felaktigt värde.⁵⁰

Ett bevisfaktums bevisvärde bestäms med hjälp av tre komponenter, bevisfaktum, hjälpfaktum och en härtill hörande erfarenhetssats. Bevis- och hjälpfakta är fakta som går att studera empiriskt, t.ex. ett vittnes berättelse, uppgifter om ljusförhållanden och vittnets synförmåga.⁵¹ För att ett bevisfaktum överhuvudtaget skall kunna ha något bevisvärde krävs som nämndes ovan att detta kan antas vara kausalt till temat, t.ex. ett vittnes uppgifter om att han eller hon iakttagit en händelse. Enbart bevisfaktum räcker dock vanligtvis inte för att bedöma sannolikheten för temat eftersom denna i regel varierar med vilka faktorer som i övrigt föreligger. Exempelvis kan sannolikheten för att situationen verkligen överensstämmer med ett vittnes uppgifter variera beroende på vittnets synförmåga, avståndet till händelsen och ljusförhållandena vid den aktuella tidpunkten. Sådana faktorer som i och för sig saknar kausalt samband med temat, och därför saknar bevisvärde i förhållande till detta, men som har betydelse för bedömningen av bevisfaktumets bevisvärde, kallas för hjälpfakta.⁵² Att det t.ex. har snöat strax före ett mord saknar allt samband med själva mordet och har därför inget bevisvärde i förhållande till detta. Vid bedömningen av om ett fotavtryck i snön härrör från gärningsmannen eller ej kan denna

⁴⁹ Se Stening a.a. s. 42 ff. och 58 f., Ekelöf/Boman a.a. s. 159 ff. och Lindell s. 146.

⁵⁰ Se Stening a.a. s. 47, 66 f., 80 f. och 109 och Ekelöf/Boman a.a. s. 146.

⁵¹ Se Stening a.a. s. 114 och Ekelöf/Boman a.a. s. 131 f.

⁵² Se Stening a.a. 44 ff.

uppgift dock ha stor betydelse. Fotavtryckets bevisvärde för mordet kan med detta hjälpfaktum höjas avsevärt.

Med kunskap om bevis- och hjälpfakta skall bevisvärdet i den konkreta situationen bedömas. Detta sker genom att man tillämpar en erfarenhets-sats om sambandet mellan bevisfaktumet, sammantaget med aktuella hjälpfakta, och temat.⁵³ Erfarenhetssatsen är, till skillnad från bevis- och hjälpfakta, abstrakt kunskap om relationen mellan förhållanden och omständigheter. En erfarenhetssats är en uppfattning av hur vanligt förekommande en händelse är inom en population av likartade förhållanden, dvs. hur ofta kan det tänkas att det föreligger ett samband mellan temat och bevisfakta vid ett visst antal upprepningar av exakt samma bevis-situation som den aktuella. Erfarenhetssatsen kan vara grundad på verkliga iakttagelser av frekvenser, t.ex. statistiska uppgifter o.dyl., eller på vår allmänna erfarenhet. Dessa kan även vara fiktiva i den mening att vi saknar erfarenhet men tror att erfarenhetssatsen ser ut på ett visst sätt.⁵⁴

Sammantaget bevisvärde för bevistemat

Efter att man studerat omständigheterna i det enskilda fallet (bevis- och hjälpfakta) och bedömt deras bevisvärde för temat (tillämpat en erfarenhetssats) skall olika bevisfaktas sammantagna bevisvärde för temat bestämmas. Enligt vad som redogjorts för ovan är bedömningen av bevisfaktas bevisvärde i huvudsak en empirisk fråga, dvs. den grundar sig i ett studium av den konkreta situationen. Sammanvägningen av bevisfaktas bevisvärde är dock enligt värdemetoden en analytisk eller logisk fråga, vilket innebär att det inte behövs någon ytterligare kunskap om verkligheten för att kunna sammanväga de enskilda bevisvärdena.⁵⁵ Vid den sammantagna bedömningen används därför logiskt härledda formler. Tillämpningen av dessa formler förutsätter att de enskilda bevisvärdena är uttryckta numeriskt. Valet av tillämplig formel avgörs av hur olika bevisfakta förhåller sig till varandra samt avser kedjebevis, samverkande bevis och motverkande bevis.

Med kedjebevis menas att bevisen för ett tema förhåller sig till varandra på så sätt att det första bevisfaktumets tema är det andra bevisfaktumet. Det sista ledet i en sådan beviskedja blir således det rättsfaktum som skall prövas. Vid sådana beviskedjor måste man vid beräkningen av det sammanlagda bevisvärdet för temat beakta att osäkerheten i varje led påverkar

⁵³ Se Stening a.a. s. 114, Ekelöf a.a. s. 126.

⁵⁴ Se Stening a.a. s. 37 ff. och Ekelöf/Boman a.a. s. 127, 131 och 135.

⁵⁵ Se Stening a.a. s. 49, 60, 114 och Ekelöf/Boman a.a. s. 141.

sannolikheten för temat.⁵⁶ Om det t.ex. som bevisning för ett knivmord åberopas en påträffad kniv vilken uppges vara mordvapnet har rätten att bedöma sannolikheten dels för att kniven har utgjort mordvapnet, dels för att den misstänkte har använt kniven. Sannolikheten för att kniven bevisar att den tilltalade begått mordet innefattar således bedömningen av om denne kan bindas till kniven samtidigt som kniven har utgjort mordvapnet. Vad som sålunda skall beräknas är sannolikheten för att två händelser (A bevisar B samt B bevisar C) samtidigt är för handen. För denna beräkning ska man tillämpa den s.k. multiplikationssatsen vilket innebär att sannolikheten för de olika händelserna multipliceras med varandra.⁵⁷ Om i exemplet ovan sannolikheten för att kniven är mordvapnet är 90 % och sannolikheten för att den tilltalade kan bindas till kniven är 80 % blir det sammanlagda bevisvärdet med tillämpning av multiplikationssatsen 72 % ($0,9 \times 0,8 = 0,72$). Multiplikationssatsen visar att kedjans längd får stor betydelse för det sammanlagda bevisvärdet och att detta värde alltid blir lägre än det lägsta enskilda bevisvärdet i kedjan, kedjan är alltså svagare än sin svagaste länk.

Med samverkande bevis menas att flera oberoende bevisfakta talar för ett tema. Detta förhållande har en positiv effekt för det sammanlagda bevisvärdet.⁵⁸ Värdeometoden syftar till att uttrycka sannolikheten för att beviset med fullständig säkerhet bevisar temat. Om man således har två oberoende bevis, A och B, som båda var för sig med en viss sannolikhet bevisar temat, skall man vid beräkningen av det sammanlagda bevisvärdet beräkna sannolikheten för att antingen A eller B bevisar temat. Om det t.ex. till styrkande av att den tilltalade begått ett mord åberopas dels att det på en tröja tillhörande den tilltalade återfunnits blod från offret, dels ett vittne som pekar ut den tilltalade som gärningsman är det tillräckligt att något av dessa bevis bevisar att den tilltalade är gärningsman. Vid beräkningen av det sammanlagda bevisvärdet skall man tillämpa den s.k. additionssatsen varvid den sammanlagda sannolikheten för temat är lika med summan av sannolikheten för A och B, minskad med sannolikheten för att både A och B samtidigt bevisar temat.⁵⁹ Om i exemplet ovan sannolikheten för att blodet på den tilltalades tröja bevisar att denne är gärningsman beräknas till 80 % och sannolikheten för att vittnesuppgifterna bevisar samma sak också beräknas till 80 %, blir det sammanlagda bevisvärdet

⁵⁶ Se Stening a.a. s. 61.

⁵⁷ Se Stening a.a. s. 65 ff. och Ekelöf/Boman a.a. s. 141 ff.

⁵⁸ Se Stening a.a. s. 75.

⁵⁹ Se Stening a.a. s. 80 och Ekelöf/Boman a.a. s. 143 ff.

för den tilltalades skuld 96 % $[(0,8 + 0,8 - 0,8 \times 0,8)]$. Additionssatsen visar att samverkande bevisfakta ger ett avsevärt mycket högre sammanlagt bevisvärde än de enskilda bevisfaktumen sedda var för sig.

Med motverkande bevis avses bevisfakta vilkas tema är oförenligt med åklagarens tema. Typexemplet på motbevisning av detta slag är s.k. alibi-bevisning som innebär att den tilltalade befunnit sig på en annan plats vid tidpunkten för den påstådda gärningen. Om så varit fallet kan den tilltalade inte ha förövat brottet.⁶⁰ I denna situation krävs det för att temat skall föreligga att huvudbevisningen bevisar temat samtidigt som motbevisningen inte bevisar sitt tema. Vad som skall beräknas är således sannolikheten för att det ena beviset bevisar sitt tema samtidigt som det andra beviset inte bevisar sitt tema. Vid beräkningen av sannolikheten för huvudtemat måste även beaktas att de motstående bevisen ömsom försvagar varandra. För att beräkna huvudbevisets bevisvärde tillämpar man härvid först multiplikationssatsen, varvid bevisvärdet för huvudtemat multipliceras med sannolikheten för att motbeviset inte bevisar mottemat. För att beakta den ömsesidiga försvagningen av bevisvärdet vid motverkan divideras sedan detta resultat med 1 minskat med bevisvärdet för temat multiplicerat med bevisvärdet för mottemat.⁶¹ Om sannolikheten för att huvudbevisningen bevisar temat är 90 % och bevisvärdet för motbeviset är 60 % blir bevisvärdet för att den tilltalade begått gärningen 78 % $((0,9 \times (1 - 0,6)) / (1 - (0,9 \times 0,6)))$. Detta visar att man måste beakta motbevis även om de har ett förhållandevis lågt bevisvärde i förhållande till huvudbeviset.

Induktiv metod

Bevisvärderingen

Den induktiva metoden utgår som tidigare nämnts från en semantiskt uttryckt sannolikhet. Metoden utgår härvid från beviskravet ”bortom rimligt tvivel”. Sannolikheten för en händelse uttrycks således som att det antingen är bortom rimligt tvivel att den inträffat eller att det föreligger ett rimligt tvivel om detta. Som framgår har denna sannolikhetsskala endast två värden.

Vid bevisvärdering enligt den induktiva metoden använder man en hypotes om ett samband mellan åklagarens gärningsbeskrivning och de omständigheter/bevis som förekommer i målet. För att bedöma sannolik-

⁶⁰ Se Ekelöf/Boman a.a. s. 147 ff.

⁶¹ Se Stening a.a. s. 105 ff.

heten (dvs. om ett rimligt tvivel föreligger) för hypotesen skall denna prövas gentemot samtliga i målet relevanta omständigheter. Vid denna prövning söker man utreda vilka omständigheter som måste vara för handen för att hypotesen skall vara riktig (och åklagarens gärningsbeskrivning således överensstämja med verkligheten).⁶²

Prövningen av omständigheterna i målet skall leda fram till en rationellt grundad övertygelse avseende sannolikheten för att den hypotes som prövas är riktig. En övertygelse är enligt den induktiva metoden inte rationell om den endast grundar sig på matematisk sannolikhet/statistik, t.ex. att brand uppstår spontant på ett visst sätt. För att övertygelsen skall vara rationellt grundad krävs det därför att det finns flera bevis än den matematiska sannolikheten för denna och att dessa bevis medför att vi i det enskilda fallet tror att det föreligger ett samband, t.ex. att ett mordvapen via fingeravtryck kan knytas till den tilltalade eller att ett vittne har iakttagit denne vid gärningen.⁶³ Det krävs därför att åtminstone viss bevisning är kausal i förhållande till temat, dvs. att den har orsakats av brottet och därigenom kan sägas utgöra spår av detta.

Bevisvärderingen enligt den induktiva metoden sker genom att man söker falsifiera hypoteser som är alternativa till åklagarens gärningsbeskrivning, dvs. andra förklaringar till omständigheterna som kan uppställas mot åklagarens gärningsbeskrivning, t.ex. att någon annan än den tilltalade har begått brottet. Detta innebär att man söker utreda med vilken säkerhet som man kan bortse från de alternativa hypoteserna eller, annorlunda uttryckt, huruvida dessa konstituerar ett rimligt tvivel om huruvida åklagarens gärningsbeskrivning överensstämmer med verkligheten eller inte.⁶⁴

Alternativa hypoteser

För att en alternativ hypotes skall kunna användas vid bevisvärderingen uppställer den induktiva metoden tre krav. För det första skall den vara rimlig. Den får således inte vara hänförlig till en kraftigt avvikande verklighetsuppfattning eller referensram. För det andra skall den alternativa hypotesen vara förenlig med fakta i målet. Den får därför inte innebära att man spekulerar i förekomsten av annan bevisning. För det tredje skall den alternativa hypotesen kunna uttryckas som ett juridiskt bevistema, dvs. den skall ge uttryck för ett i målet relevant rättsfaktum, t.ex. att B berövat

⁶² Se Diesen a.a. s. 20.

⁶³ Se Diesen a.st.

⁶⁴ Se Diesen a.a. s. 20 och 131 ff.

C livet, varför inte åklagarens påstående att A berövat C livet kan överensstämma med verkligheten.⁶⁵

Utifrån dessa förutsättningar kan de alternativa hypoteserna sägas vara konstruerade med åklagarens gärningsbeskrivning som utgångspunkt och med omständigheterna i målet som byggstenar, varvid alternativprövningen går ut på att försöka hänga upp fakta i målet på en annan erfarenhetssats än den åklagarens gärningsbeskrivning ger uttryck åt. I praktiken bör denna prövning gå till så att man steg för steg byter ut bitarna i åklagarens gärningsbeskrivning mot alternativ som friar den tilltalade och prövar om den omformulerade tesen framstår som rimlig.⁶⁶

Erfarenhetssats

För bedömningen av om omständigheterna har orsakats av den händelse som omfattas av åklagarens gärningsbeskrivning eller om dessa kan förklaras på annat sätt, t.ex. genom att någon annan än den tilltalade begått gärningen, skall domaren använda sig av en erfarenhetssats om sambandet mellan omständigheterna och den påstådda händelsen. Denna erfarenhetssats kan sägas utgöra domarens kunskap om verkligheten, dvs. erfarenheten av samband mellan olika former av företeelser och beteenden. Denna kan bestå av såväl domarens personliga erfarenhet som av tillgängligt statistiskt material, t.ex. avseende risken för slumpmässig överensstämmelse vid DNA-analyser. Falsifieringen av alternativa hypoteser innebär således att omständigheterna prövas mot så många alternativa erfarenhetssatser som möjligt.⁶⁷

3.8 Diskussion

En diskussion om den rättsliga regleringen kring bevisvärderingen, dess bakgrund och tillämpning, m.m. återfinns i del 3 under rubrikerna *Bevisvärdering i brottmål*, *Särskilt om s.k. trovärdighetsbevisning*, *Samma beviskrav i alla brottmål* och *Utredningskravet i brottmål* (20.1–4).

⁶⁵ Se Diesen a.a. s. 132.

⁶⁶ Se Diesen a.a. s. 133 och 139.

⁶⁷ Se Diesen a.a. s. 21 och 132.

4. Resningsinstitutet

En brottmålsdom meddelad av tingsrätt eller hovrätt som inte överklagas inom de tidsfrister som gäller vinner *laga kraft*. Detsamma gäller då Högsta domstolen meddelat dom eller beslutat att inte meddela prövningstillstånd i målet. Med laga kraft menas att domen skall verkställas och inte kan bli föremål för en ny prövning genom att överklagas. En lagakraftvunnen dom har *rättskraft*, med vilket avses att den fråga som har avgjorts genom domen i princip inte kan bli föremål för en ny rättegång. Att en lagakraftvunnen dom således är slutgiltig brukar benämnas *orubblighetsprincipen*.

Genom de *särskilda rättsmedlen*¹ medges under särskilda omständigheter undantag från orubblighetsprincipen. Dessa aktualiseras när en lagakraftvunnen dom av olika närmare preciserade skäl framstår som felaktig. Som exempel på sådana situationer nämns i förarbetena att viktiga processuella regler åsidosatts beträffande själva förfarandet varför rättegången saknar de garantier för rättsäkerhet som lagen själv uppställt. En annan situation som nämns är då det efter att domen vunnit laga kraft framkommer nya omständigheter och bevis som med viss sannolikhet kan antas leda till en annan utgång.²

De särskilda rättsmedlen är *resning* (58 kap. 1–10 a §§ rättegångsbalken), *återställande av försutten tid* (58 kap. 11–14 §§ rättegångsbalken) och *klagan över domvilla* (59 kap. rättegångsbalken). Resning riktar sig i första hand mot materiella fel i ett lagakraftvunnet avgörande, medan besvär över domvilla riktar sig mot processuella. Genom återställande av försutten tid kan en part återfå en redan förlorad rätt att genom allmänt rättsmedel, i första hand överklagande, angripa det lagakraftvunna avgörandet.

¹ Även benämnt *extraordinära rättsmedlen*.

² SOU 1938:44 s. 65.

De särskilda rättsmedlen fyller en mycket viktig funktion för rättssäkerheten. Dessa kan sägas utgöra den sista rättssäkerhetsgarantin. De möjliggör en omprövning av lagakraftvunna avgöranden som, trots de rättssäkerhetsgarantier som behandlats i föregående avsnitt, blivit felaktiga eller där viktiga rättssäkerhetsgarantier inte har beaktats. För den föreliggande granskningen är resningsinstitutet av särskilt intresse då detta avser situationer där domen kan antas ha blivit materiellt felaktig.

Den följande framställningen avser resning till den tilltalades förmån i brottmål. Efter en kortare redogörelse för resningsinstitutets utveckling i Sverige kommer den rättsliga regleringen, särskilt förutsättningarna för att erhålla resning, att behandlas. Därefter följer en statistisk redogörelse för resningsinstitutets tillämpning i vissa delar från 1950 till idag.

4.1 Historisk utblick

Först i och med Svea hovrätts tillkomst i början av 1600-talet fick svensk rätt en fast instansordning liksom regler om laga kraft och domars rättskraft. I samband härmed uppstod ett praktiskt behov av extraordinära möjligheter att angripa ett lagakraftvunnet avgörande. Med början vid denna tidpunkt kom extraordinära rättsmedel att utvecklas. Konungen hade dock redan sedan lång tid haft förmånsrätten (prerogativ) att bryta domar meddelade av andra domstolar. Denna förmånsrätt utgör ursprunget till de extraordinära rättsmedlen i svensk rätt.³

Den kungliga förmånsrätten att bryta lagakraftvunna domar kom under 1600-talets andra hälft att regleras genom rättsmedlet restitution. Detta tog sikte på situationen då nya skäl framkommit efter att domen vunnit laga kraft. Rättsmedlet åsyftade en förnyad prövning av bevisfrågan. Konungen kunde efter ansökan bryta lagakraftvunna domar och återförvisa målet till den domstol som senast dömde i saken.

Enligt 1734 års lag hade konungen möjlighet att efter ansökan bryta en lagakraftvunnen dom eller återställa försutten laga tid för överklagande. Brytande av dom avsåg situationen då nya skäl framkommit som gjorde att domen kunde hävas. Med *skäl* avsågs i detta sammanhang faktiska omständigheter som kunde inverka avgörande på bedömningen i målet, företrädesvis omständigheter som hänförde sig till bevisningen. Att dessa skulle vara *nya* innebar att sökanden inte tidigare känt till dem eller för-

³ Se Cars, *Om resning i rättegångsmå*, (ak. avh. 1959), s. 48 ff., s. 49 not 13 och Ds Ju 1986:9 s. 27.

stätt att de hade den betydelse för saken som de i själva verket hade.⁴ Närmare reglering av resningsgrunderna saknades och även praxis tycks på denna punkt ha varit relativt diffus. Huruvida konungen skulle pröva de nya skälens styrka eller om den sökandes uppgift härom skulle tas för god tycks också det ha varit oklart.⁵ Om en lagakraftgående dom bröts upp skulle saken omprövas i den instans som senast dömde i saken. I 1734 års lag användes ordet resning endast beträffande återställande av försutten tid, men benämningen kom i rättslämpningen även att användas beträffande brytande av dom, dvs. vad som idag benämns resning.⁶

De extraordinära rättsmedlen var föremål för utredning under 1920- och 30-talet i samband med det arbete som föregick införandet av rättegångsbalken. Det ansågs att det fanns behov av att utförligare reglera de extraordinära rättsmedlen, bl.a. av att tydligare och mer fullständigt än vad som tidigare varit fallet i lag reglera vilka omständigheter som kunde ligga till grund för beslut om extraordinära rättsmedel. Förslag lämnades 1926 av processkommissionen (SOU 1926:82–83), 1935 av två sakkunniga vilka biträtt inom justitiedepartementet med utarbetandet av nya bestämmelser om resning samt slutligen 1938 av processlagberedningen (SOU 1938:43–44). Det sistnämnda förslaget ledde till lagstiftning.

4.2 Den rättsliga regleringen

Dagens resningsregler infördes genom lagen om extraordinära rättsmedel, vilken trädde i kraft den 1 januari 1940. Förslaget utgjorde en utbrytning av de extraordinära rättsmedlen ur processlagberedningens förslag till rättegångsbalk (SOU 1938:43 och 44).⁷ Då den nya rättegångsbalken sedermera infördes överfördes lagen om extraordinära rättsmedel i stort sett oförändrad till 58 kap. rättegångsbalken.⁸ I den nya grundlag som trädde i kraft 1975 kom resningsinstitutet att regleras i 11 kap. 11 § regeringsformen. Reglerna om resning i brottmål justerades något i samband med avskaffandet av ämbetsansvaret 1975. Vidare infördes jäv som ny grund för resning 1988, och reglerna om rätten att besluta om resning ändrades

⁴ Se Myrberg, *Om de materiella förutsättningarna för återbrytande av laga kraftvunnen dom*, i Minnesskrift ägnad 1734 års lag av jurister i Sverige och Finland, 1934, s. 1073 f. Se även SOU 1938:44 s. 66 avseende vad som avsågs med *skäl*.

⁵ Se Myrberg a.a. s. 1074 ff.

⁶ Se Cars a.a. s. 55–58 och 63–72.

⁷ se NJA II 1940 nr 2.

⁸ se NJA II 1943 nr 1.

1989. I samband med detta ändrades även 11 kap. 11 § regeringsformen, som sedan dess har följande lydelse.

RF 11:11 Resning i avgjort ärende samt återställande av försutten tid beviljas av Regeringsrätten eller, i den mån det föreskrives i lag, av lägre förvaltningsdomstol, när fråga är om ärende för vilket regeringen, förvaltningsdomstol eller förvaltningsmyndighet är högsta instans. I annat fall beviljas resning och återställande av försutten tid av Högsta domstolen eller, i den mån det föreskrives i lag, av annan domstol som icke är förvaltningsdomstol.

Närmare bestämmelser om resning och återställande av försutten tid kan meddelas i lag.

Resningsinstitutet regleras närmare i 58 kap. 1–10 a §§ rättegångsbalken. Resningsgrunderna återfinns i kapitlets tre första paragrafer. Förutsättningarna för resning i tvistemål återfinns i 1 §, resning i brottmål till den tilltalades förmån i 2 §, mer om detta nedan, och resning i brottmål till den tilltalades nackdel i 3 §.

Ansökan om resning prövas enligt 58 kap. 4 § 1 st. rättegångsbalken av Högsta domstolen beträffande hovrättsavgöranden och domstolens egna avgöranden och av hovrätten beträffande tingsrättsavgöranden. Detta innebär att resningsansökan skall prövas av instansen närmast över den som meddelat den lagakraftvunna domen (med undantag från Högsta domstolens egna avgöranden). Före den 1 januari 1989 var endast Högsta domstolen behörig att pröva resningsansökningar.⁹

Bifall till en resningsansökan innebär att domens rättskraft inte längre utgör hinder för målets upptagande till ny prövning. Detta framgår av 58 kap. 7 § rättegångsbalken, som har följande lydelse.

RB 58:7 Beviljas resning, skall rätten samtidigt förordna att målet åter skall tas upp vid den domstol, som sist dömt i målet. Om resning beviljas i tvistemål eller i brottmål till den tilltalades förmån och saken är uppenbar, får rätten dock omedelbart ändra domen.

Beviljad resning i brottmål innebär således att den lagakraftvunna domen antingen skall omprövas av den domstol som meddelade domen eller att domen, om saken är uppenbar, omedelbart skall ändras. I det först nämnda fallet äger domen giltighet till dess att ny dom har meddelats. En person som dömts till fängelse men som beviljas resning får således fortsätta att avtjäna sitt straff till dess att en ny, eventuellt frikännande, dom meddelas. Under ett resningsärendes handläggning eller i samband med

⁹ Hovrätten gavs behörighet att pröva resningsansökningar avseende tingsrättsdomar genom SFS 1988:1451. Se även Ds Ju 1986:9 och prop. 1987/88:58.

att resning beviljas kan rätten dock enligt 58 kap. 6 § 3 st. rättegångsbalken förordna att vidare åtgärder för verkställighet av domen inte skall äga rum (s.k. inhibition). Beslut om inhibition torde kräva att resningsbeslutet med stor sannolikhet bedöms komma att leda till ändring av den tidigare domen. Högsta domstolens praxis visar emellertid att så inte nödvändigtvis behöver vara fallet.¹⁰

Enligt 58 kap. 6 § 1 st. rättegångsbalken skall resningsansökan delges motparten som samtidigt skall föreläggas att inkomma med skriftlig förklaring. Om ansökan är ogrundad får den dock enligt samma lagrum avslås omedelbart. Motsatsvis framgår av lagrummet att bifall till en resningsansökan förutsätter att motparten har förelagts att inkomma med skriftlig förklaring.

Handläggningen i resningsärenden är skriftlig. Om det är nödvändigt för utredningen i målet att en part eller annan hörs muntligen får rätten dock besluta om detta på lämpligt sätt.¹¹

Utredningen i resningsärendet kan presteras av den dömde själv men även genom att åklagaren i samband med sin eventuella skriftliga förklaring inger kompletterande utredning, se vidare nedan under *Utredning i resningsärenden* (4.2.6).¹² För att åklagaren skall föreläggas inkomma med sådan förklaring krävs dock, i enlighet med vad som har sagts ovan, att ansökan inte framstår som ogrundad, varför den dömde i alla fall torde ha att prestera åtminstone viss bevisning. I ett resningsärende bedriver rätten inte någon materiell processledning och har inte heller någon utredningskyldighet såsom är fallet i brottmål (jfr RB 46:4 2 st.). Brister i partens ansökan medför därför att ärendet antingen avvisas eller ogillas. Den

¹⁰ Att beslut om inhibition torde kräva att resningsbeslutet med stor sannolikhet leder till ändring av den tidigare domen framgår bl.a. av SOU 1938:44 s. 578. Den kartläggning som redovisas i denna rapport visar dock att HD i ett stort antal fall enligt den s.k. tilläggsregeln, se nedan, har beslutat om inhibition av straffverkställigheten av domen. Resning enligt denna resningsgrund förutsätter att HD inte funnit att resningsskäl föreligger enligt huvudregeln, dvs. att HD inte har funnit att de nya omständigheterna eller bevisen gör det sannolikt att den tilltalade hade frikänts om de förekommit i den tidigare prövningen. Denna tillämpning motsäger således det nämnda förarbetsuttalandet. Värt att notera är även att HD i några fall har beslutat om inhibition men att den tidigare domen sedan helt eller delvis har fastställts vid den nya prövningen, se t.ex. Ö 917/79, Ö 1365-91 och Ö 821-93.

¹¹ Se RB 58:6 2 st. med hänvisning till RB 56:11 och 52:11 1 st. Detta tycks dock inte förekomma i praktiken.

¹² I de fall där åklagaren ansöker om resning till den tilltalades förmån inkommer denne dock givetvis med sin utredning redan i samband med ansökan. Dessa fall har dock sedan slutet av åttioalet varit ovanliga (se tabell 1 sist i kapitlet).

sökande kan dock återkomma med ny ansökan där bristen är åtgärdad eller andra skäl åberopas till stöd för ansökan.

4.2.1 Närmare om resning till den tilltalades förmån (RB 58:2)

Resning till den tilltalades förmån regleras i 58 kap. 2 § rättegångsbalken. Lagrummet är uppdelat i fem resningsgrunder. Punkt 1–2 avser allvarliga brister med avseende på rättegångens objektivitet, punkt 3–4 avser brister i det faktiska materialet i målet och punkt 5 avser brister i rättstillämpningen. Lagrummet har följande lydelse.

RB 58:2 Sedan en dom i brottmål vunnit laga kraft, får resning beviljas till förmån för den tilltalade,

1. om någon ledamot av rätten, där anställd tjänsteman eller åklagaren med avseende på målet har gjort sig skyldig till brottsligt förfarande eller tjänsteförseelse eller om något brott som har avseende på målet ligger ombud, ställföreträdare eller försvarare till last, samt brottet eller tjänsteförseelsen kan antas ha inverkat på målets utgång,
2. om någon lagfaren domare eller åklagaren har varit jävig och det inte är uppenbart att jävet har saknat betydelse för målets utgång,
3. om någon skriftlig handling, som åberopats till bevis, har varit falsk eller om ett vittne, en sakkunnig eller en tolk har avgett falsk utsaga samt handlingen eller utsagan kan antas ha inverkat på utgången,
4. om någon omständighet eller något bevis, som inte tidigare har förebringats, åberopas och dess förebringande sannolikt skulle ha lett till att den tilltalade frikänts eller till att brottet hänförts under en mildare straffbestämmelse än den som tillämpats eller om det, med hänsyn till vad sålunda åberopas och i övrigt förekommer, finns synnerliga skäl att på nytt pröva frågan om den tilltalade har förövat det brott, för vilket han dömts, eller
5. om den rättstillämpning, som ligger till grund för domen, uppenbart strider mot lag.

För samtliga resningsgrunder gäller att det är sökanden som har att visa att förutsättningarna för resning är uppfyllda. Till skillnad från vad som gäller i brottmålsprocessen, där åklagaren har bevisbördan, är det i resningsärenden således sökanden som har bevisbördan.

4.2.2 Brottsligt förfarande av domare m.fl. samt jäv (p. 1 och 2)

I dessa båda punkter upptas som resningsgrund det förhållandet att allvarliga brister med avseende på rättegångens objektivitet ger anledning anta att domen har blivit materiellt felaktig.

För resning enligt den första punkten krävs att någon av de där uppräknade personerna gjort sig skyldig till *brottsligt förfarande eller tjänsteförseelse*. Med brottsligt förfarande avses att det förfarande som ligger någon av dessa till last är belagt med straff och att såväl brottets objektiva som dess subjektiva rekvisit är uppfyllda, dvs. att gärningen begåtts uppsåtligen eller av vårdslöshet där sådant förfarande är straffbart. Enligt ett förarbetsuttalande torde i allmänhet krävas en fällande dom även om något sådant krav inte uppställts i lagen. Med tjänsteförseelse avses att en anställd uppsåtligen eller av oaktsamhet åsidosätter sina skyldigheter i anställningen (14 § lagen om offentlig anställning).¹³ En anställd som gör sig skyldig till tjänsteförseelse kan meddelas disciplinpåföljd i form av varning eller löneavdrag (15 § lagen om offentlig anställning). I enlighet med det ovan refererade förarbetsuttalandet torde i allmänhet krävas att disciplinpåföljd har meddelats för att resningsgrunden skall vara tillämplig.

För tillämpning av resningsgrunden krävs vidare att någon av de uppräknade *med avseende på målet* gjort sig skyldig till brottsligt förfarande eller tjänsteförseelse. Med detta avses att vederbörande tagit befattning med målet och därigenom gjort sig skyldig till brottsligt förfarande eller tjänsteförseelse.¹⁴ Slutligen krävs enligt denna punkt att det brottsliga förfarandet eller tjänsteförseelsen kan *antas ha inverkat på målets utgång*. Uttrycket ”kan antas” innebär i den processrättsliga lagstiftningen ett förhållandevis lågt beviskrav. För att beviskravet skall vara uppfyllt torde krävas att det i det enskilda fallet kan påvisas åtminstone någon omständighet som talar för att utgången i målet har påverkats.¹⁵

För resning enligt den andra punkten krävs att en lagfaren domare eller åklagaren har varit jävig. Domarjäv regleras i 4 kap. 13 § rättegångsbalken och åklagarjäv i 7 kap. 6 § rättegångsbalken. I sådana fall skall resning beviljas om det inte är uppenbart att jävet har saknat betydelse för målets utgång. Enligt ett förarbetsuttalande föreligger i dessa fall en stark presumption för resning.¹⁶ Resningsgrunden tar sikte på åklagare och *lagfaren*

¹³ Se även prop. 1975:78 s. 208.

¹⁴ Se SOU 1938:44 s. 572 och Cars a.a. s. 133 ff.

¹⁵ Se prop. 1987/88:23 s. 11 och 13.

¹⁶ Se prop. 1987/88:23 s. 10 ff.

domare varför jäv hos en nämndeman inte kan utgöra grund för resning enligt denna punkt.¹⁷ Resningsgrunden infördes 1988 och har av Högsta domstolen endast tillämpats i ett fall. Detta fall var också identiskt med det som var orsaken till att bestämmelsen infördes (Ö 720/88 som gällde den s.k. bombmannen).

4.2.3 Falsk handling eller utsaga (p. 3)

Resningsgrunden tar sikte på situationen då ett bevis som tidigare åberopats befinns helt sakna bevisvärde.¹⁸ Den avser skriftlig handling som åberopas som bevis samt vittnes, sakkunnigs och tolks utsaga. För vittne och tolk avses uppgift inför rätten medan det för sakkunnig avses såväl muntliga uppgifter inför rätten som skriftligt utlåtande. Uppräkningen är uttömmande varför t.ex. en falsk utsaga från målsäganden inte kan utgöra resningsgrund enligt denna punkt.¹⁹

För att resning skall kunna beviljas med stöd av denna regel krävs att en handling eller en utsaga är *falsk*. Med detta avses att innehållet skall vara medvetet oriktigt. I detta inbegrips såväl förfalskning som att handlingens eller utsagans innehåll medvetet är felaktigt. Sådana omständigheter som visar sig vara objektivt felaktiga men inte falska eller medvetet oriktiga kan inte utgöra resningsgrund enligt denna punkt.

Den falska/medvetet oriktiga handlingen eller utsagan skall vidare kunna *antas ha inverkat på utgången* i målet. Enligt ett förarbetsuttalande torde redan det förhållandet att innehållet i handlingen eller i utsagan åberopats i domen utgöra tillräcklig grund för ett sådant antagande. Om handlingen eller utsagan däremot inte har tillagts något bevisvärde i domen, föreligger inte skäl att bevilja resning.²⁰

4.2.4 Nya omständigheter eller bevis (p. 4)

Rekvisiten

Nya omständigheter eller bevis utgör den huvudsakliga materiella resningsgrunden.²¹ Enligt *huvudregeln* får resning beviljas om

¹⁷ Se prop. 1987/88:23 s. 14 f.

¹⁸ SOU 1938:44 s. 573.

¹⁹ Se Cars a.a. s. 142 ff.

²⁰ Se SOU 1938:44 s. 573.

²¹ Se SOU 1938:44 s. 74.

- omständighet eller bevis återopas
- som inte tidigare har förebringats, om dessa
- sannolikt skulle ha lett till att den tilltalade frikännts eller till att brottet hänförts under en mildare straffbestämmelse än den som tillämpats.

Enligt *tilläggsregeln* får resning beviljas om det,

- med hänsyn till vad som sålunda återopas och i övrigt förekommer,
- finns synnerliga skäl att på nytt pröva frågan om den tilltalade har förövat det brott, för vilket han dömts.

Inledningsvis lämnas en redogörelse för de gemensamma rekvisiten varefter huvudregeln respektive tilläggsregeln behandlas.

Nyhetskravet

En förutsättning för resning på denna grund är att nya omständigheter eller bevis återopas. Dessa får alltså inte tidigare ha förebringats. Det brukar kallas för nyhetskravet. Nyhetskravet anses uppfyllt såväl då de återopade omständigheterna eller bevisen för dessa är helt nya som då nya bevis återopas avseende redan förebringade omständigheter.²²

Att det nya materialet inte tidigare skall ha förebringats tar sikte på domstolsprocessen. Avgörande är således om en omständighet eller ett bevis har förebringats i rättegången. Materialet är förebringat då omständigheten eller beviset har återopats i den ordinära domstolsprocessen på ett sådant sätt att detta kunnat läggas till grund för domstolens prövning i målet, i huvudsak genom att det återopats vid huvudförhandlingen. Att materialet förekommer i förundersökningen eller på annat sätt funnits tillgängligt för åklagaren, den tilltalade eller målsäganden innebär inte att det skall anses ha förebringats enligt lagrummet. Inte heller ett bevis som avvissats av rätten anses ha förebringats.²³ Att något har återopats vid ett överklagande till Högsta domstolen anses inte innebära att detta har förebringats i enlighet med denna resningsgrund förutsatt att prövningstillstånd då inte beviljades.²⁴ Detsamma gäller omständigheter och bevis som återopats i en tidigare resningsansökan.²⁵

²² Se SOU 1938:44 s. 573.

²³ Se SOU 1938:44 s. 573 och 575, Cars a.a. s. 169 f., Welamson, *Rättegång VI*, tredje upplagan, 1994, s. 219 och Diesen/Häckter, *HD:s beslut i Christer Pettersson-ärendet klargör orubblighetsprincipens primat*, Juridisk tidskrift, 1998–99 nr 1, s. 26.

²⁴ Se NJA 1998 s. 148.

²⁵ Se Cars a.a. s. 171. Detta framgår även av ett stort antal beslut i HD.

Nyhetskravet medför bl.a. att resning inte kan beviljas trots att värderingen av bevisningen konstaterats vara felaktig. Felaktig bevisvärdering kan dock komma att ha avgörande betydelse för bedömningen av ett resningsmål, se vidare nedan under *Huvudregeln* och *Tilläggsregeln*, men förutsättningen är att nyhetskravet först måste vara uppfyllt.

I samband med att processlagberedningen behandlade nyhetskravet övervägdes behovet av att kunna bevilja resning vid oriktig bevisvärdering. Men det var möjligt att överklaga bevisfrågan till Högsta domstolen och de föreslagna grundsatserna i rättegångsbalken om rättegångsförfarandet, särskilt om bevisningens omedelbarhet, ansågs medföra att den materiella grundvalen för domen skulle bli säkrare och mer tillförlitlig. En möjlighet till extraordinär omprövning av bevisningen bedömdes inte utgöra några ytterligare garantier i detta hänseende. Snarare fanns enligt processlagberedningen risken att bevismaterialet skulle föreligga i ett försämrat skick då man i flera fall skulle få förlita sig på uppteckningar från tidigare förhandlingar. Detta gällde framför allt i omfattande mål, där det skulle vara svårt att återigen samla hela bevisningen. Även i de fall där bevisningen återigen kunde tas upp omedelbart låg det enligt processlagberedningen i sakens natur att utsagor som avgavs lång tid efter den händelse de avsåg inte ökat i tillförlitlighet. Beredningen ansåg sig därför inte kunna biträda tanken på att en omprövning av bevisningen skulle kunna medges även i sådana fall då några nya omständigheter eller bevis inte tillkommit.²⁶ Departementschefen delade processlagberedningens ståndpunkt och lyfte särskilt fram att fullföljd av bevisfrågan till högsta instans var tillåten. Utskottet tillstyrkte förslaget särskilt med hänsyn till detta.²⁷ Men genom en lagändring 1971 togs den s.k. ändringsdispensen för prövning i Högsta domstolen bort och idag är möjligheten att få prövningstillstånd i Högsta domstolen enbart för att ändra en felaktig dom mycket begränsad (se RB 54:10 p. 2). Premisserna för lagstiftarens ställningstagande har således förändrats.

Omständigheter och bevis

Nyhetskravet avser omständigheter eller bevis. Enligt processlagberedningen bör som resningsgrund kunna åberopas varje förhållande av faktisk natur som är ägnad att påverka domarens uppfattning av bevisfrågan. Detta innefattar enligt processlagberedningen både fall där värdet av ett tidigare förebragt bevis helt elimineras, som då tillgång fås till nya upp-

²⁶ Se SOU 1938:44 s. 73 f.

²⁷ Se NJA II 1940 s. 157 och 171.

giftskällor avseende för målet centrala omständigheter.²⁸ Med *omständighet* avses ett rättsfaktum, (dvs. en omständighet var till en rättsföljd är knuten), eller en del av ett sådant och med *bevis* avses såväl ett nytt bevismedel, t.ex. ett vittne som inte tidigare hörts, som nya bevis- eller hjälpfakta, t.ex. nya uppgifter från en person som tidigare hörts i målet eller nya uppgifter av betydelse för bedömningen av tillförlitligheten av ett tidigare vittnesmål.²⁹ Att en dom som legat till grund för avgörandet genom senare dom ändras eller upphävs anses kunna utgöra en ny omständighet. Detsamma gäller beträffande andra myndighetsbeslut. I praxis har även det förhållandet att man efter ett måls avgörande funnit en annan dom, varigenom samma sak redan blivit rättskraftigt avgjord, kunnat utgöra grund för resning.³⁰ Högsta domstolen har i NJA 1975 C 125 beträffande gränsen för vad som avses med omständigheter och bevis gjort följande uttalande

Enbart en sammanställning och bearbetning av det bevismaterial som förelegat i rättegången eller en fortsatt utveckling av synpunkter som framförts i målet är i princip icke att anse som ett förebringande av nya omständigheter eller bevis. Detta utesluter icke möjligheten, att en systematiskt genomförd sammanställning och sakkunnig granskning av det tidigare återopade bevismaterialet under särskilda förhållanden – såsom att den skett i belysning av nya vetenskapliga rön – kan bli att hänföra till sådana omständigheter eller bevis som avses i lagrummet.

Huvudregeln

Enligt den så kallade huvudregeln kan resning på grund av nya omständigheter eller bevis beviljas om förebringandet av dessa sannolikt skulle ha lett till att den tilltalade frikännts eller till att brottet hänförts under en mildare straffbestämmelse.

Principiellt sett skall man i resningsärendet utgå från hur domstolen i det tidigare förfarandet skulle ha bedömt bevisningen med kännedom om det nya materialet. Någon omprövning av den bevisvärdering som skett utöver vad som föranleds av det som tillkommit skall i princip inte göras.³¹ Detta innebär dock inte att de nytillkomna omständigheterna och bevisen skall bedömas isolerat från vad som tidigare förekommit i målet. Tvärtom skall ju det nya materialets betydelse bedömas utifrån hur domstolen skulle ha bedömt bevisningen i dess helhet med kännedom om detta. Hur

²⁸ Se SOU 1938:44 s. 74.

²⁹ Cars a.a. s. 152 ff., Welamson a.a.s 220 f. Ekelöf/Boman, *Rättsmedlen*, nionde upplagan, 1982, s. 131, Bengtsson, *Resning i brottmål vid synnerliga skäl*, i Process och exekution – Vänbok till Robert Boman, 1990, s. 7 och Diesen/Häckter a.a. s. 24 f.

³⁰ Se SOU 1938:44 s. 573 och Cars a.a. s. 162.

³¹ Se Welamson a.a. s. 226.

bevisningen är sammansatt är härvid av central betydelse. T.ex. kan det föreligga mycket starka nya bevis avseende en omständighet som dock inte har mer än marginell betydelse för bedömningen i sin helhet, samtidigt som det i andra fall kan föreligga betydligt svagare nya bevis avseende en omständighet som dock har direkt avgörande betydelse för bedömningen i dess helhet.³² Enligt processlagberedningen måste större krav ställas på den nya bevisningen om den bevisning som redan prövats är stark och omvänt kan tilltron till en mindre bindande bevisning rubbas av i och för sig ganska obetydliga omständigheter. Regeln erhåller genom detta enligt processlagberedningen en smidighet som öppnar för möjligheten att ta hänsyn till förhållandet i varje särskilt fall.³³

Beträffande beviskravet ”*sannolikt*” har detta i praxis satts högt. Högsta domstolen tillämpar detta strängt, så att det närmar sig ett krav på att det skall vara ”*uppenbart*” att det nya materialet skulle ha föranlett en annan utgång.³⁴

Tilläggsregeln

Enligt den så kallade tilläggsregeln kan resning beviljas även om det inte är sannolikt att de nya omständigheterna eller bevisen skulle ha lett till att den tilltalade frikänts eller till att brottet hänförts under en mildare straffbestämmelse. Detta gäller om det *med hänsyn till det nya materialet och vad som i övrigt förekommer* finns *synnerliga skäl* att på nytt pröva frågan om den tilltalade har förövat det brott för vilket denne har dömts.

Tilläggsregeln syftar till att möjliggöra resning vid en lägre grad av sannolikhet än enligt huvudregeln. Regeln avser situationen där det nya materialet inte är av den styrkan att det sannolikt skulle ha lett till en annan utgång i skuldfrågan men detta likväl är ägnat att *framkalla tvivelsmål* om den tilltalades skuld.³⁵ Liksom enligt huvudregeln är det det nya materialet som skall framkalla tvivelsmålet.³⁶ Enligt Welamson måste detta förtjäna åtminstone någon hänsyn för att komma ifråga som grund för resning.³⁷ Till skillnad från vad som gäller enligt huvudregeln torde prövningen enligt tilläggsregeln dock inte med nödvändighet utgå ifrån

³² Se t.ex. Cars a.a. s. 217.

³³ SOU 1938:44 s. 74. Se även Welamson a.a. s. 226.

³⁴ Se Diesen/Häckter a.a. s. 39 f. Även den kartläggning som vi redovisar i bilaga till rapporten tyder på detta då resning enligt huvudregeln tillämpats med yttersta restriktivitet.

³⁵ Se SOU 1938:44 s. 75 och 575, Cars a.a. s. 225 och Welamson a.a. s. 228.

³⁶ Se Bengtsson a.a. s. 9.

³⁷ Welamson a.a. s. 209.

hur domstolen i det ordinära förfarandet skulle ha bedömt bevisningen med kännedom om den nya omständigheten eller beviset. Det är tillräckligt att tvivelsmål om den tilltalades skuld uppstår varför regeln öppnar för en skälighetsbedömning.³⁸

I vissa fall tycks tilläggsregeln ha tillämpats då resningsförfarandets skriftliga handläggning inte medgett någon ordentlig bedömning av det nya bevisets värde. Det betyder att resning beviljats när det ses som möjligt att huvudregeln skulle vara tillämplig om en korrekt värdering av den nya omständigheten eller beviset hade kunnat göras. (Sökanden har så att säga tillerkänts ”the benefit of the doubt”).³⁹ Detta avser företrädesvis situationen där ett nytt vittne tillkommit eller där ett vittne eller målsäganden ändrat sin tidigare avgivna utsaga.⁴⁰ Även vid nya tekniska bevis i mål med hög komplexitet tycks detta ha varit fallet.⁴¹

För att synnerliga skäl skall anses föreligga krävs, utöver att de nya omständigheterna eller bevisen skall vara ägnade att framkalla tvivelsmål om den tilltalades skuld, även att det föreligger särskilda omständigheter, i lagtexten ”vad som i övrigt förekommer”.⁴² Här åsyftas endast sådana omständigheter som hänför sig till själva målet och inte yttre omständigheter som t.ex. ett stort massmedialt intresse.⁴³

³⁸ Jfr Bengtsson a.a. s. 2.

³⁹ Denna problematik diskuteras delvis av Bengtsson a.a. s. 10 f. och 16.

⁴⁰ Som exempel på denna situation kan nämnas Ö 1661/93 där HD uttalar: ”I resningsärendet har åberopats utskriften av förhör som hållits med E.K. samt med en kamrat till honom. Det uppgifter som framkommit vid dessa förhör lämnar utrymme för åtskillig tvekan och kan inte utan vidare godtas. De får emellertid anses påkallat att uppgifterna blir föremål för en bedömning i rättegång och därvid vägs mot den bevisning som i övrigt åberopats mot G.P.”. Ett annat exempel är Ö 1609/95 där HD uttalar: ”Den prövning som kan göras inom ramen för ett resningsärende ger ej grund att beträffande [målsägandens] nya uppgift uttala att den, om den varit känd i målet, sannolikt skulle ha lett till frikännande dom.”

⁴¹ Exempel på detta torde vara Ö 1365-91 och Ö 1482-98 avseende mordbrand där de tilltalade dömdes i den nya prövningen samt i viss mån Ö 5050-99 (*fall 8*) där omfattande bevisning avseende en strypsnara åberopades men där denna snarare bedömdes stärka åklagarens talan.

⁴² Se NJA II 1940 s. 158 och Welamson a.a. s. 228. I flera fall har HD dock beviljat resning enligt tilläggsregeln utan att åberopa några särskilda omständigheter, se t.ex. Welamson a.a. s. 229 som hänvisar till NJA 1980 s. 550 och NJA 1988 C 37. I ett stort antal av de beslut som ingår i den kartläggning som redovisas i rapporten har HD inte angett några särskilda omständigheter. Beslut från tidigt sjuttioal och tidigare saknar dock generellt närmare angivna skäl.

⁴³ Se lagutskottet uttalande i NJA II s. 171, se även Bengtsson a.a. s. 15.

Särskilda omständigheter kan enligt ett förarbetsuttalande vara att det i domstolarna förekommit skiljaktiga meningar liksom brottets beskaffenhet. En utvidgad resningsmöjlighet borde vidare enligt detta uttalande vara av betydelse särskilt i mål om grova våldsbrott.⁴⁴ Av Högsta domstolens praxis framgår att brottets art och straffets längd bedömts som sådana särskilda omständigheter vilka har beaktats vid beslut om resning enligt tilläggsregeln.⁴⁵ Felaktig bevisvärdering i den lagakraftvunna domen tycks också kunna utgöra en sådan särskild omständighet. Enligt Cars tycks en av avsikterna med tilläggsregeln ha varit att bereda möjlighet att i extraordinär väg ompröva bevisvärderingen, även om man för formens skull uppställt krav på att åtminstone något nytt skäl anförs som inte uppenbarligen saknar betydelse. Denna möjlighet att ompröva bevisningen skulle då finnas som en säkerhetsventil i mer ömmande eller uppseendeväckande fall, företrädesvis grövre brottmål, där nådeinstitutet av någon anledning är mindre lämpligt att använda.⁴⁶ Högsta domstolen synes ha tillämpat tilläggsregeln delvis på detta sätt. I flera fall har Högsta domstolen beviljat resning trots att den nya omständigheten eller beviset haft mycket liten betydelse för bedömningen i målet.⁴⁷ I några fall tycks Högsta domstolen även ha bedömt problem att inom ramen för resningsärendet värdera den nya bevisningen såsom utgörande särskilda omständigheter enligt ovan.⁴⁸

Av det sagda framgår att tilläggsregeln har karaktär av generalklusul.

4.2.5 Rättstillämpningen uppenbart i strid mot lag (p. 5)

För att resning skall kunna beviljas enligt denna resningsgrund krävs att den rättstillämpning som ligger till grund för domen uppenbart strider

⁴⁴ Se NJA II 1940 s. 158.

⁴⁵ Av besluten som omfattas av den kartläggning som redovisas i tabell 2 sist i detta kapitel har detta återopas i nästan hälften av ärendena. Se även Welamson a.a. s. 228 och Bengtsson a.a. s. 15 f.

⁴⁶ Se Cars a.a. s. 225 f.

⁴⁷ Särskilt tydligt blir detta i Ö 5050-99 (*fall 8*) där HD uppger ”Av det anförda framgår att det tillkommit åtskillig utredning i skuldfrågan men att det i ärendet är oklart vilka närmare slutsatser som kan dras av denna. Med beaktande av den bevisvärdering som lagts till grund för hovrättens dom och med hänsyn till att R dömts till livstidsstraff talar de tvivel som det kan finnas att hysa om domens riktighet för att det nya materialet bör föranleda en ny prövning i hovrätten.” I den nya prövningen kom den nya bevisningen i huvudsak inte att tillerkännas något större bevisvärde men den tilltalade frikändes trots detta.

⁴⁸ Se bl.a. det tidigare nämnda Ö 1661/93.

mot lag. Ett rättsligt resonemang som åberopats till stöd för domslutet anses ligga till grund för domen oavsett om domstolen kunde ha kommit till samma resultat på annan grund.⁴⁹

Rättstillämpningen måste enligt denna resningsgrund framstå som felaktig på grundval av det material som framlagts i målet och inte först i belysning av senare framkomna omständigheter.⁵⁰ Stadgandet avser vidare endast felaktig tillämpning av materiell rätt. Felaktig tillämpning av formell rätt är att betrakta som rättegångsfel, vilket under vissa förhållanden kan angripas på extraordinär väg genom domvillobesvär enligt 59 kap. rättegångsbalken.⁵¹

Rättstillämpningen skall *uppenbart* strida mot lag. Avsikten har enligt motiven inte varit att frågor som uteslutande handlar om lagtolkning och rättstillämning allmänt skulle kunna bli föremål för omprövning i extraordinär väg, utan att detta skulle kunna komma i fråga endast då rättstillämpningen på grund av förbiseende eller misstag blivit oriktig.⁵² För att rekvisitet uppenbart skall anses uppfyllt krävs enligt ett uttalande från lagutskottet att rättstillämpningen klart och oemotsägligt framstår som oriktig. Cars uppger att det torde krävas att rättstillämpningens lagstridighet inte ens kan betvivlas.⁵³ I förarbetena nämns som exempel på situationer då denna resningsgrund är tillämplig ”att iterationstraff [straff för återfall] felaktigt ådömts, att oriktig tillämpning av strafflagens [nuvarande brottsbalken] konkurrensregler lett till högre straff än som bort ådömas, att ny lag tillämpats i stället för gammal, som bort gälla, eller omvänt, att strafflatituden i åberopat lagrum överskridits eller att straff ådömts, ehuru preskription inträtt.”⁵⁴ Med *lag* torde i detta sammanhang åsyftas ett vidare begrepp än termens statsrättsliga mening, även förordningar och föreskrifter torde kunna omfattas. Också motivuttalanden torde kunna beaktas vid bedömningen av rättstillämpningens riktighet. Rättstillämpning i strid mot Högsta domstolens praxis anses dock inte kunna utgöra grund för resning.⁵⁵

⁴⁹ Se Welamson a.a. s. 232.

⁵⁰ Se Cars a.a. s. 184.

⁵¹ Se Cars a.a. s. 184 och 187 ff.

⁵² Se SOU 1938:44 s. 73 och 574.

⁵³ Se NJA II 1940 s. 172 och Cars a.a. s. 202. HD har dock i ett fåtal fall haft en betydligt generösare hållning, se bl.a. Ö 2248/92 avseende bedömningen av den dömdes uppsåt.

⁵⁴ NJA II 1940 s. 170.

⁵⁵ Se Cars a.a. s. 193 ff. och Welamson a.a. s. 232 f.

4.2.6 Utredning i reningsärenden

Som tidigare nämnts är det den dömde som har bevisbördan i resningsärendet. Denne måste således kunna visa att resningsskäl föreligger. Den dömde har dock begränsade möjligheter att själv verkställa utredning genom att t.ex. hålla förhör, genomföra tekniska analyser, ta del av sekretessbelagt material m.m. Som framgått av den tidigare framställningen är kraven för att resning skall beviljas mycket högt ställda och resningspraxis i allmänhet kan sägas vara restriktiv. För att kunna frambringa tillräcklig bevisning är det för den dömde därför ofta en förutsättning att åklagaren⁵⁶ ingriper med utredningsåtgärder.

Det saknas regler som styr åklagarens möjlighet att vidta kompletterande utredningsåtgärder i syfte att angripa en lagakraftvunnen dom. Av principen att en domstols lagakraftvunna avgörande är orubbligt följer att den förundersökning som har föregått lagföringen också är definitivt avslutad.⁵⁷

Att en förundersökning har avslutats utgör i och för sig inte hinder mot att den återupptas. I rättegångsbalken finns bl.a. regler om komplettering av förundersökningen efter att åtal väckts (23 kap. 23 § rättegångsbalken) och efter föreläggande av rätten i ett pågående mål (45 kap. 11 § och 46 kap. 12 § rättegångsbalken). Dessa lagrum är dock inte tillämpliga i den här aktuella situationen. I praxis har de likväl kommit att tillämpas analogt i de fall kompletterande utredningsåtgärder har behövt vidtas i samband med att frågan om resning aktualiserats. Men de är alltså inte anpassade till detta.

Enligt Justitieombudsmannen (JO) föreligger som huvudregel inte någon skyldighet, och oftast inte heller någon laglig rätt, för åklagare och polis att tillhandagå enskilda med utredningsåtgärder efter en lagakraftvunnen dom som innebär att den tilltalade har befunnits skyldig till brott.

⁵⁶ Riksåklagaren avseende hovrättsdomar och den lokala åklagarkammaren avseende tingsrättsdomar.

⁵⁷ Utrymmet för åklagaren att *utanför förundersökningen* vidta utredningsåtgärder anses vara mycket begränsat och det torde vara uteslutet avseende faktiska utredningsåtgärder, såsom att t.ex. besluta om teknisk undersökning. Enligt Justitieombudsmannen finns det i princip inget rättsligt stöd för att hålla förhör utanför ramen för förundersökning. Förhör med vittnen och misstänkta får exempelvis inte äga rum under ett sådant informellt utredningsförfarande, och på motsvarande sätt gäller att enskilda personer inte har någon skyldighet att medverka. (Se JO 1997/98 s. 98 och JO 2000/2001 s. 69.) En förutsättning för att åklagaren lagligen skall kunna vidta faktiska utredningsåtgärder i samband med att frågan om resning aktualiserats torde därför vara att förundersökningen först återupptas.

Detta innebär dock inte att en lagakraftvunnen dom utgör ett absolut hinder mot ett beslut av åklagaren om att återuppta en förundersökning. Men det krävs mycket starka skäl för att man skall vidta utredningsåtgärder som syftar till att angripa en dom som vunnit laga kraft. Av principen om domars orubblighet följer enligt JO att åklagaren har befogad anledning att vidta utredningsåtgärder i syfte att angripa en lagakraftvunnen dom endast om denne har fått kännedom om tidigare inte kända förhållanden som har sådan tyngd att det finns skäl att aktualisera resningsfrågan. Det är således inte förenligt med denna princip att inleda en utredning avseende ett brott som omfattas av en tidigare doms rättskraft för att – mer eller mindre förutsättningslöst – undersöka om det går att finna några nya omständigheter eller bevis som skulle kunna läggas till grund för en resningsansökan. Åklagarens bedömning av om förundersökningen skall återupptas skall enligt JO inriktas uteslutande på att utröna om det finns tillräckligt starka skäl för att inleda en utredning med inriktning på en framställning om resning. Utgångspunkten torde således i enlighet med detta resonemang vara huruvida åklagaren bedömer att de nya uppgifterna skulle kunna leda till att resning beviljas.⁵⁸

Inom regeringskansliet pågår ett arbete med att under innevarande år (2006) tillsätta en utredare med uppdrag att överväga vissa justeringar av resningsinstitutet. Utredaren skall bl.a. överväga hur åklagares och domstolars handlande kan behöva författningsregleras vad gäller kompletterande utredningsåtgärder i samband med att fråga om resning uppkommer. Detta i syfte att göra förfarandet mer förutsebart och tydligt för den enskilde samt i synnerhet hur åklagarens roll kan tydliggöras. Utredaren skall även överväga under vilka förutsättningar en åklagare bör ges lagstöd för att, utan att återuppta eller komplettera den tidigare förundersökningen, vidta vissa särskilda utredningsåtgärder i anledning av att en ansökan om resning i brottmål förbereds eller har givits in till domstol.

4.3 Resningsstatistik

4.3.1 Urval och avgränsningar

Den följande framställningen syftar till att som bakgrund till vår granskning ge en översiktlig bild av hur resningsinstitutet i vissa delar har tillämpats, i vilken utsträckning resning har beviljats samt om någon förändring

⁵⁸ Se JO dnr 3251-1993, dnr 3956-1996, 1997/98 s. 98, 2000/2001 s. 69 och 2002/2003 s. 116.

har kunnat skönjas avseende detta. Vår framställning avser tidsperioden 1950 till 2005 och då endast beviljade resningsansökningar till den tilltalades förmån i brottmål avseende ansvar för de objektiva rekvisiten, dvs. frågan om den dömde begått de handlingar som omfattas av domen.⁵⁹

Inledningsvis kan konstateras att det inte finns någon officiell statistik över resningsinstitutets tillämpning och att det inte heller i övrigt synes finnas någon sammanställning att använda i detta sammanhang.⁶⁰ Vi har därför funnit det nödvändigt att själva ta fram sådana uppgifter.

Som framgått av den tidigare framställningen prövade Högsta domstolen till och med den sista december 1988 samtliga resningsansökningar. Från den 1 januari 1989 prövar hovrätt resningsansökningar avseende dom meddelad av tingsrätt medan Högsta domstolen prövar resningsansökningar avseende dom meddelad av hovrätt och Högsta domstolen. Detta medför att en komplett kartläggning av beviljade resningsansökningar i brottmål skall uppta såväl Högsta domstolens resningsbeslut för hela tidsperioden som resningsbeslut från de sex hovrätterna mellan 1989 och 2005. En komplett genomgång har kunnat göras av Högsta domstolens resningsbeslut⁶¹ medan vi har tvingats konstatera att det inte varit praktiskt möjligt att genomföra någon meningsfull genomgång av hovrätternas resningsbeslut.⁶² Vår kartläggning är därför fullständig för tiden

⁵⁹ Detta innebär att resningsansökningar som avser straff- och ordningsbotsförelägganden, vilka utfärdas av åklagare respektive polis, inte finns med i framställningen. Inte heller återfinns de fall där resning beviljats avseende annat än ansvar för de objektiva rekvisiten t.ex. de subjektiva rekvisiten, att den tilltalade varit under 15 år, att brottet varit preskriberat, att den tilltalade redan dömts för samma gärning, tillgodoräknande av tid för frihetsberövande, påföljd eller brottsrubricering.

⁶⁰ Domstolsverket ansvarar för den officiella statistiken över domstolarnas verksamhet (domstolsstatistik), men sammanställer inte någon statistik över resning eller de extraordinära rättsmedlen i övrigt.

⁶¹ Sammanställningen avseende åren 1950 till 1980 har tagits fram med hjälp av de uppgifter som finns publicerade i NJA:s notisdel. Från och med 1981 publiceras inte resningsansökningar i NJA:s notisdel varför sammanställningen i denna del har tagits fram med hjälp av Högsta domstolens interna register.

⁶² Hovrätternas arkiv är inte sökbara utifrån sökord och det är inte heller möjligt att söka utifrån vad saken gäller. För att ur dessa arkiv få fram uppgifter om resningsansökningar måste man manuellt gå igenom samtliga Ö-mål, vilka enligt uppgift uppgår till ca 10 000 per år. För att erhålla kännedom om huruvida resningsärendet avser brottmål eller tvistemål samt för att ta del av utgången i ärendet måste man vidare granska de enskilda akterna. Uppgifter för en kartläggning har inte heller gått att få fram genom Rikspolisstyrelsen, Brottsförebyggande rådet, Domstolsverket eller Åklagarmyndigheten.

före 1989, men från och med detta år avser den endast resning av domar från hovrätterna och Högsta domstolen.⁶³

Att kartläggningen i angivna delar är fullständig innebär att vi funnit ett relevant grundmaterial och gått igenom detta. Det har skett manuellt och det kan inte uteslutas att enstaka fall eller omständigheter missats.

I det följande återges huvuddragen i vår kartläggning. Den fullständiga kartläggningen finns sist i detta kapitel. I framställningen redovisas resningsbeslut hänförlig till samma omständighet, t.ex. att en vägsträcka varit felaktigt skyltad, eller samma dom, t.ex. att en person dömts för gärningen och en för medhjälp eller att samma person dömts för flera olika brott för vilka resning beviljas, som ett resningsbeslut.⁶⁴

Den följande framställningen är uppdelad i två delar. En mycket översiktlig som upptar det totala antalet beviljade resningar, där vi endast utgått från uppgifter i NJA:s notisdela och Högsta domstolens interna register, och en som avser resning beträffande domar där den tilltalade dömts till ett års fängelse eller mer (nedan benämnt grova brott) där vi studerat såväl resningsbeslutet som den nya domen.

4.3.2 Samtliga brott

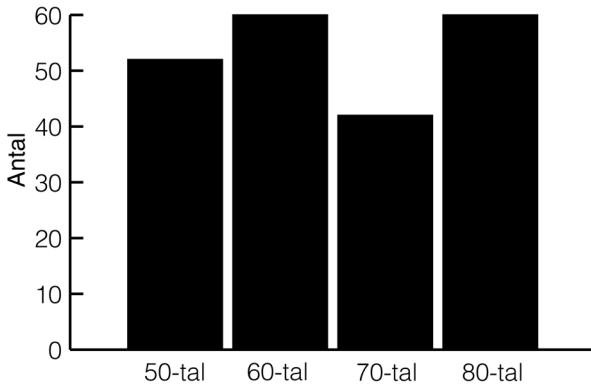
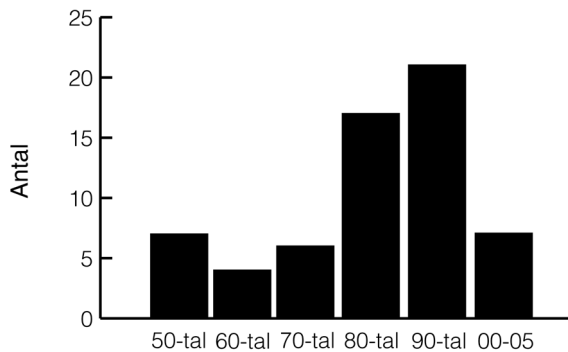
Det totala antalet beviljade resningar framgår av det första diagrammet nedan. Besluten är redovisade per årtionde. Då vi enligt vad som redogjorts för ovan inte kunnat få fram några uppgifter om resning av tingsrättsdomar sedan hovrätterna givits behörighet att pröva dessa 1989, omfattar diagrammet endast tiden t.o.m. åttiotalet. I det andra diagrammet redovisas de beviljade resningsansökningarna avseende hovrättsdomar.⁶⁵ Observera att den sista kolumnen endast avser ett halvt årtionde.

⁶³ I den fortsatta framställningen kommer vi endast att dela upp domarna i två kategorier; nämligen *hovrättsdomar* och *tingsrättsdomar*. I kategorin hovrättsdomar inkluderar vi även domar från HD. I vår framställning berör detta endast en dom (se HD:s ärende Ö 347/72 och Ö 490/70).

⁶⁴ Detta får framförallt konsekvenser beträffande bötesbrott under sextio- och sjuttioalet. I de fall flera ärenden har redovisats som ett beslut framgår detta av tabellerna sist i detta kapitel genom att fler ärendenummer anges i kolumnen *ärende*. Det bör även poängteras att HD:s ärende kan avse flera personer.

⁶⁵ I NJA 1972 C 178-276 och Ö 1358-86 framgår inte huruvida de resta domarna meddelats av tingsrätt eller hovrätt varför dessa inte har inkluderats i diagrammet.

Beviljade resningsansökningar (totalt)

Beviljade resningsansökningar
(hovrättsdomar)

Som framgår av det första diagrammet har det totala antalet beviljade resningsansökningar varierat under den aktuella tidsperioden och någon tydlig tendens går inte att urskilja.⁶⁶ Vad däremot gäller antalet beviljade resningsansökningar avseende hovrättsdomar skedde en kraftig ökning under åttiotalet, vilken fortsatte under nittiotalet. För tiden mellan 2000 och 2005 motsvarar antalet beviljade resningar nästan hälften av det totala

⁶⁶ En jämförelse över tiden försvåras även av att flera brott som omfattas av statistiken numer har avkriminaliserats. Det bör också nämnas att statistiken skulle vara betydligt mer ojämn om vi inte valt att redovisa resning hänförligt till samma omständighet eller samma dom som ett resningsbeslut enligt ovan. Framförallt skulle vi då på grund av NJA 1972 C 178-276 (olaga uppställning av personbil) och NJA 1977 C 183-198 (värnpliktsvägran) få en mycket kraftig topp under sjuttioalet med 155 beviljade resningar.

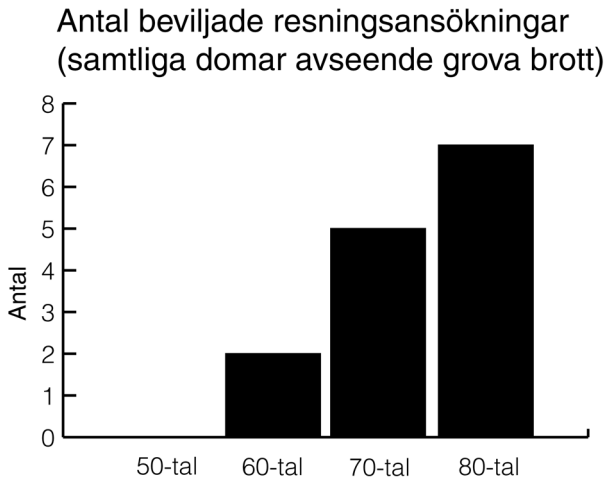
antalet under åttiotalet. Antalet resta hovrättsdomar ligger således kvar på en historiskt sett hög nivå.

4.3.3 Grova brott

Som tidigare nämnts omfattar kartläggningen i denna del domar på fängelse i ett år eller mer och vi har studerat såväl resningsbeslutet som den nya domen.⁶⁷

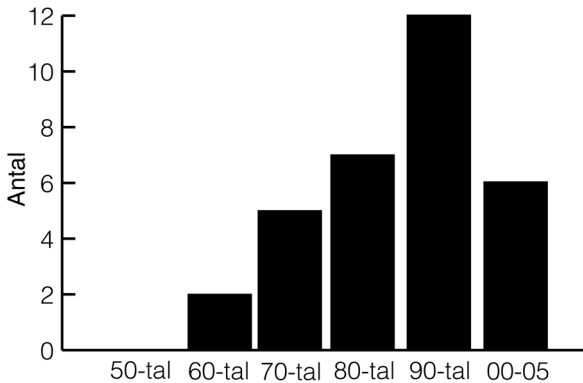
Antal

Antalet beviljade resningsansökningar fördelade på tioårsperioder avseende grova brott ser ut som framgår av de följande två diagrammen.

⁶⁷ I ett fall har den nya domen inte kunnat återfinnas (HD:s ärende Ö 617/77). Det bör även nämnas att det i ett fåtal av de fall där den tilltalade dömts för flera gärningar i samma dom, men resning endast beviljas beträffande någon eller några av dessa, inte varit helt oproblematiskt att bedöma om den gärning för vilken resning beviljats ensamt haft ett straffvärde motsvarande ett års fängelse. Något enstaka fall där så inte varit fallet kan därför ha kommit med i framställningen.

Antal beviljade resningsansökningar (hovrättsdomar avseende grova brott)

Tendensen vad gäller resning avseende grövre brott är mycket tydlig. Under hela den studerade perioden har det skett en kontinuerlig ökning av de beviljade resningsansökningarna. Vad avser resta hovrättsdomar skedde en mycket kraftig ökning under nittioalet. Ser man till de fem första åren under tvåtusenålet så beviljades fler resningar under dessa år än under hela åttiotalet och ca hälften av det totala antalet under nittioalet. Antalet resta hovrättsdomar ser således ut att ligga kvar på nittioalets höga nivå.

Resningsgrund

Resning har beviljats på grund av nya omständigheter eller bevis (RB 58:2 p. 4) i hela 94 % (30 av 32) av de kartlagda besluten. Inom denna resningsgrund är den s.k. *tilläggsregeln*, dvs. att det finns synnerliga skäl att på nytt pröva frågan om den tilltalade har förövat det brott för vilket denne har dömts, helt dominerade gentemot den s.k. *huvudregeln*, dvs. att nya bevis eller omständigheter sannolikt skulle ha lett till att den tilltalade frikänts eller till att brottet hänförts under en mildare straffbestämmelse. Tilläggsregeln har tillämpats i hela 88 % (28) av resningsbesluten totalt sett (32).

Resningsbeslutets omfattning

I de fall en dom omfattar flera gärningar behöver resningsbeslutet inte nödvändigtvis avse skuldfrågan beträffande samtliga gärningar. Domstolen kan istället meddela resning endast beträffande någon eller några gärningar. I dessa fall beviljas vanligtvis resning även i påföljdsdelen, varför den nya domen kan innebära att den tilltalade frikäns från ansvar för de

i domen prövade gärningarna men döms till påföljd för andra brott som inte omfattades av resningsbeslutet. Resningsbeslutets omfattning kan således variera.

Under åttiotalet var de fall där resning endast bifölls beträffande del av domen i klar majoritet (5 mot 2). Under nittiotalet var förhållandet dock det omvända. Samtliga beviljade resningar avsåg då hela domen (12 mot 0). Detta förhållande har i stort sett bestått under tvåtusenålet (5 mot 1).⁶⁸

Brottskategori

För tiden före nittiotalet har de beviljade resningsansökningarna avsett skilda brottskategorier utan att något mönster kan skönjas. Från och med nittiotalet har dock sexualbrotten kommit att dominera resningsstatistiken avseende de grövre brotten. Ca 60 % av de beviljade resningsansökningarna har under denna tid avsett sexualbrott. Det handlar då företrädesvis om incest och andra sexuella övergrepp mot barn. Under 2000 beviljades även den första resningsansökningen avseende livstidsstraff för mord. Ytterligare ett sådant ärende följde 2002.

Den nya domen

Efter att resning har beviljats och målet på nytt prövats i domstol kan denna prövning resultera i något av följande fyra alternativ. Den dömde kan

- frikännas helt,
- frikännas för en del av de gärningar denne dömts för i den resta domen, samtidigt som han/hon döms för andra av dessa,
- dömas för gärningarna i den resta domen men då till en lindrigare påföljd eller en mildare brottsrubricering eller
- dömas helt i enlighet med den resta domen.

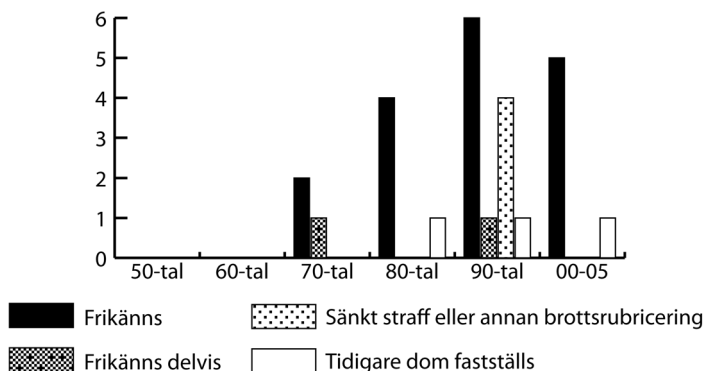
I 64 % (20 av 31) av de fall där resning beviljades avseende grövre brott frikändes den tilltalade helt från ansvar för de brott som resningsbeslutet avsåg.⁶⁹ I 10 % (3 av 31) frikändes den tilltalade delvis och i 13 % (4 av 31) sänktes fängelsestraffet och/eller ändrades brottsrubriceringen. I 13 %

⁶⁸ Denna statistik omfattar både tingsrätts- och hovrättsdomar t.o.m. 1988, medan det för tiden härefter endast upptar hovrättsdomar.

⁶⁹ Som nämnts tidigare avsåg resningsbeslutet före nittiotalet i flertalet fall inte samtliga gärningar i domen. Dessa har dock räknats som frikännande då den dömde frikännts beträffande den gärning som resningsbeslutet avsåg.

(4 av 31) av fallen fastställdes dock den tidigare fällande domen.⁷⁰ Ser man till resta hovrättsdomar grupperade per årtionde utifrån den nya domen ser fördelningen ut som följer.⁷¹

Den nya domen efter beslut om resning (hovrättsdomar avseende grövre brott)

För perioden 1980 till 2005 kan det utifrån diagrammet noteras att beviljad resning under åttio- och tvåtusentalet som regel har resulterat i en frikännande dom, medan detta under nittioalet endast har skett i hälften av fallen. På tvåtusentalet är antalet beviljade resningar som lett till frikännande dom efter fem år lika många som under hela åttioalet och endast en mindre än för hela nittioalet. Detta ger en antydning om att resning kan ha beviljats mer generöst under nittioalet, även om en sådan slutsats kräver en betydligt noggrannare analys än vad det här finns underlag till.

Det första fallet, som omfattas av kartläggningen, där den tidigare domen fastställdes efter en ny prövning i sak kom först 1988.⁷²

De fall där den tilltalade inte kommit att frikännas trots att resning beviljats har varit att hänföra till olika brottskategorier och någon tydlig slutsats går inte att dra utifrån detta. De fall där den tilltalade endast frikänts delvis avsåg rån och grovt sexuellt utnyttjande av underårig. De fall där straffet sänkts eller brottsrubriceringen ändrats avsåg grovt sexuellt

⁷⁰ Bland dessa fall upptas även HD:s ärende Ö 155/73 där målet dock inte prövades på nytt i sak eftersom den dömde inte inställde sig vid den nya förhandlingen och resningsansökan därför förklarades förfallen.

⁷¹ Uppgifter saknas i ett fall (HD:s ärende Ö 617/77).

⁷² I HD:s ärende Ö 155/73 prövades inte målet på nytt i sak eftersom den dömde inte inställde sig vid den nya förhandlingen och resningsansökan därför förklarades förfallen.

utnyttjande av underårig, våldtäkt, försök till grovt rån och grov misshandel. Slutligen har de fall där den tidigare domen fastställts avsett grovt spioneri, mordbrand i två fall och bokföringsbrott.

Särskilt om mål angående grova brott där den dömda efter resning helt frikänns

Av särskilt intresse vid en granskning som är inriktad på fall som i högre eller mindre grad kan motsvara benämningen ”justitiemord” är sådana där någon först dömts till ett långt fängelsestraff och sedan helt frias.⁷³ Utvecklingen avseende fall av det slaget får sägas vara tämligen uppseendeväckande.

På femtiotalet finns inget sådant fall.

På sextiotalet finns ett fall med en man som dömdes för försök till våldtäkt och andra brott till förvaring i säkerhetsanstalt i minst två år för att sedan frias för våldtäktsförsöket efter resning, men han dömdes till två månaders fängelse för övriga brott.

På sjuttioalet finns ett fall. Det gällde en person som dömdes för våldtäkt till fängelse två år och helt frikändes efter resning.

Från åttiotalet finns det tydliga fallet med Keith Cederholm, som dömdes för grov mordbrand m.m. till fängelse i sammanlagt tio år och frikändes helt efter resning. Det finns vidare ett fall rörande grovt narkotikabrott. Efter att ha dömts till fängelse sex år beviljades den dömda resning och friades sedan från huvudbrottet, men dömdes till dagsböter för ett mindre innehav av narkotika. Därutöver finns ett fall gällande anstiftan till mordbrand m.m. Efter en fängelsedom på tre år frikändes den dömda delvis och fick straffet sänkt till fängelse åtta månader. Det finns slutligen ett fall gällande rån m.m. där en person först dömdes till fängelse två år sex månader. Efter resning och ny rättegång frikändes han delvis och straffet sänktes till fängelse tre månader.

På nittiotalet finns sex helt ”rena” fall, som gäller fängelsestraff från tre till tio år – ett dråp och fem sexualbrott – där den dömda helt frias efter resning.

Perioden 2000–2005 finns fyra fall avseende fem dömda – två mord och två sexualbrott, med straff från tre års till livstids fängelse. Därutöver finns ett grovt narkotikabrott, där en av de tilltalade först dömdes till fäng-

⁷³ Termen justitiemord är mycket tillspetsad och bör kanske förbehållas sådana fall där personer under särskilt försvärande omständigheter dömts till ansvar trots sin oskuld. Den engelska termen ”miscarriage of justice” – ”juridiskt missfall” – fångar mer allmänt in sådana fall där rättskedjan misslyckats med sin uppgift.

else två år och sedan helt frikändes. Den andre dömdes till två år och tre månader och fick straffet sänkt till fyra månader.

4.4 Diskussion

Resningsreglernas sätt att fungera och behovet av att reformera dem diskuteras i del 3, under rubrikerna *Rättssäkerheten i resningsförfarandet* och *Resningsreglerna bör reformeras*. Det ”statistiska” materialet diskuteras vidare i del 3, under rubriken *Utvecklingen av resningsärenden i brottmål*.

Tabell 1. Beviljade resningsansökningar i Högsta domstolen 1950–2004

Urvalskriteriet för framställningen är beviljade resningsansökningar till den tilltalades förmån avseende ansvar för de objektiva rekvisiten i brottmål.

Sammanställningen avseende åren 1950 till 1980 har tagits fram med hjälp av de uppgifter som finns publicerade i NJA:s notisdel. Från och med 1981 publiceras inte resningsansökningar i NJA:s notisdel varför sammanställningen i denna del har tagits fram med hjälp av Högsta domstolens interna register över resningsansökningar.

Högsta domstolen prövade till och med den sista december 1988 samtliga resningsansökningar. Från den 1 januari 1989 prövar dock hovrätten resningsansökningar avseende dom meddelad av tingsrätt medan Högsta domstolen prövar resningsansökningar avseende dom meddelad av hovrätt och Högsta domstolen. Framställningen är därför fullständig för tiden före 1989 men från och med detta år avser den endast resning av hovrättsdomar. Att kartläggningen i angivna delar är fullständig innebär att vi funnit ett relevant grundmaterial och gått igenom detta. Det har skett manuellt och det kan inte uteslutas att något fall eller någon omständighet missats.

I framställningen redovisas resningsbeslut hänförliga till samma omständighet, t.ex. att en vägsträcka varit felaktigt skyltad eller samma dom, t.ex. att en person dömts för gärningen och en för medhjälp eller att samma person dömts för flera olika brott för vilka resning beviljas, som ett resningsbeslut, som ett ärende. De fall där fler ärenden på detta sätt redovisas såsom ett framgår av kolumnen *Ärende*, där i förekommande fall flera ärendenummer anges.

Tabell 1

Datum (50-t)	Ärende	Brott	Påföljd	Domstol	Sökande
1950 (18 okt)	NJA 1950 C 680	Förseelse mot vapen- kungörelsen	Framgår ej	Häradsrätt	RÅ
1950 (20 dec)	NJA 1950 C 888	Olovlig spritinförsel	Framgår ej	Rådhusrätt	RÅ
1951 (18 jul)	NJA 1951 C 470	Försök till olovlig varuinförsel	Framgår ej	Rådhusrätt	RÅ
1951 (31 okt)	NJA 1951 C 684	Olovlig befattning med spritdryck och vin	Framgår ej	Rådhusrätt	RÅ
1952 (3 apr)	NJA 1952 C 281	Förseelse mot närings- frihetsförordningen	Framgår ej	Rådhusrätt	Den dömde
1952 (21 maj)	NJA 1952 C 394	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1952 (26 aug)	NJA 1952 C 580	Våldsamt motstånd	Framgår ej	Hovrätt	Den dömde
1952 (4 nov)	NJA 1952 C 753	Häleri	Framgår ej	Rådhusrätt	RÅ
1952 (18 dec)	NJA 1952 C 894	Fylleri	Framgår ej	Rådhusrätt	RÅ
1952 (30 dec)	NJA 1952 C 922	Våldsamt motstånd och förargelseväck- ande beteende	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1953 (27 jan)	NJA 1953 C 42	Försök till olovlig varuinförsel	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1953 (21 maj)	NJA 1953 s. 309	Medhjälp till rattfylleri	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1953 (10 jul)	NJA 1953 C 421	Olovlig införsel av spritdryck	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1953 (15 dec)	NJA 1953 C 817	4:1, 10:6 och 18:15 SL	Framgår ej	Rådhusrätt	RÅ
1954 (26 jan)	NJA 1954 C 46	Olaga varuinförsel	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1954 (22 apr)	NJA 1954 C 366	Osann partsinlaga	Framgår ej	Häradsrätt	RÅ
1954 (18 okt)	NJA 1954 C 803	Olovlig införsel av spritdryck	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1954 (10 dec)	NJA 1954 C 954	Medhjälp till ocker	Fängelse 2 mån	Häradsrätt	RÅ
1954 (17 dec)	NJA 1954 C 989	14:13 och 4:1 SL	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ

1955 (14 jan)	NJA 1955 C 53	Olovlig befattning med spritdryck och vin	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1955 (18 jun)	NJA 1955 C 548	Olovlig befattning med spritdryck och vin, olovlig varuinför- sel	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1955 (7 okt)	NJA 1955 C 736	Olovlig befattning med spritdryck och vin	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1955 (18 okt)	NJA 1955 C 759	Rattfylleri	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1955 (28 okt)	NJA 1955 C 806	4:1, 10:4 och 11:11 SL	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1955 (15 nov)	NJA 1955 C 839	4:1 och 10:1 SL	Straffarbete 2 mån	Rådhusrätt	RÅ
1956 (20 mar)	NJA 1956 C 238	Otukt med sinnesslö kvinna	Straffarbete 9 mån	Häradsrätt	Den dömde
1956 (13 apr)	NJA 1956 C 253	Trafikförseelse	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1956 (20 jul)	NJA 1956 C 650	20:1, 21:2 SL	Framgår ej	Hovrätt	RÅ
1956 (4 aug)	NJA 1956 C 684	11:10 SL	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1957 (14 feb)	NJA 1957 C 159	Hastighetsöverträdelse	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1957 (20 jul)	NJA 1957 C 635	Olovlig varuinförsel	Dagsböter	Hovrätt	RÅ
1957 (6 sep)	NJA 1957 C 711	Urkundsförfalskning, osant intygande, stöld m.m.	Straffarbete 8 mån	Rådhusrätt	RÅ
1957 (18 dec)	NJA 1957 C 1075	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1957 (19 dec)	NJA 1957 C 1086	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1957 (31 dec)	NJA 1957 C 1121	Olaga parkering	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1958 (7 mar)	NJA 1958 C 251-252	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1958 (12 mar)	NJA 1958 C 277	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1958 (10 apr)	NJA 1958 C 393	Vårdslöshet i trafik	Dagsböter	Häradsrätt	Den dömde

Tabell 1

1958 (12 apr)	NJA 1958 C 405	Medhjälp till försök till bedrägeri	Fängelse 2 mån	Häradsrätt	RÅ
1958 (9 jul)	NJA 1958 C 715	Misshandel	Dagsböter	Häradsrätt	Den dömde
1958 (9 sep)	NJA 1958 s. 526	Våld och hot mot tjänsteman	Straffarbete 5 mån	Hovrätt	RÅ
1959 (30 jan)	NJA 1959 C 97	Ogulden licensavgift (radio)	Böter	Rådhusrätt	Rå
1959 (6 feb)	NJA 1959 C 115	Värdslöshet i trafik och olovlig körning	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1959 (31 mar)	NJA 1959 C 346	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1959 (11 apr)	NJA 1959 C 396	Lydnadsbrott (värn- plikt)	Fängelse 3 mån	Rådhusrätt	RÅ
1959 (11 apr)	NJA 1959 C 397	Grovt tjänstefel (mili- tärt brottmål)	Fängelse 2 mån	Hovrätt	RÅ
1959 (11 apr)	NJA 1959 C 398	Grovt tjänstefel (mili- tärt brottmål)	Fängelse 2 mån	Hovrätt	RÅ
1959 (14 jul)	NJA 1959 C 659	Grovt tjänstefel (mili- tärt brottmål)	Fängelse 3 mån	Hovrätt	Den dömde
1959 (4 sep)	NJA 1959 C 786	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1959 (15 okt)	NJA 1959 C 915	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1959 (16 okt)	NJA 1959 C 917-921	Brott mot utlän- ningslagen	dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1959 (10 dec)	NJA 1959 C 1153	Försök till grov stöld och misshandel	Straffarbete 1 år 3 mån (avser även andra brott)	Rådhusrätt	RÅ

Datum (60-t)	Ärende	Brott	Påföljd	Domstol	Sökande
1960 (17 jun)	NJA 1960 C 611	Förseelse mot lotteri- förordningen m.m.	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1960 (28 jul)	NJA 1960 C 708	Värdslöshet i trafik och obehörigt avvi- kande från trafiko- lycksplats	Dagsböter	Häradsrätt	Den dömde
1960 (11 okt)	NJA 1960 C 901	Bedrägeri	Straffarbete 4 mån	Rådhusrätt	Den dömde

1961 (7 mar)	NJA 1961 C 212	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1961 (21 mar)	NJA 1961 C 295	Anstiftan till osant intygande	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1961 (3 jul)	NJA 1961 C 607	Ärekränkning	Framgår ej	Hovrätt	Den dömde
1961 (6 okt)	NJA 1961 C 862	Misshandel	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1961 (28 okt)	NJA 1961 C 1015	Stöld och osant intygande	Straffarbete 2 år	Rådhusrätt	Den dömde
1962 (5 jan)	NJA 1962 C 10	Rattfylleri	Fängelse 1 mån	Häradsrätt	Den dömde
1962 (6 jun)	NJA 1962 C 512	Fylleri och förargelseväckande beteende	Framgår ej	Rådhusrätt	RÅ
1962 (10 jul)	NJA 1962 C 613	Rattfylleri	Framgår ej	Häradsrätt	RÅ
1962 (17 jul)	NJA 1962 C 631	Rattonykterhet	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1962 (16 okt)	NJA 1962 C 873	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1963 (5 jan)	NJA 1963 C 8	Obehörigt avvikande från trafikolycksplats	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1963 (11 jan)	NJA 1963 C 40	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1963 (12 mar)	NJA 1963 C 303	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1963 (5 nov)	NJA 1963 C 1030	Förargelseväckande beteende	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1964 (30 jan)	NJA 1964 C 73	Medhjälp till rattonykterhet	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1964 (13 mar)	NJA 1964 C 246	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1964 (20 mar)	NJA 1964 C 270	Våldtäktsförsök	Förvaring i säkerhetsanstalt (minst) 2 år	Rådhusrätt	RÅ
1964 (28 apr)	NJA 1964 C 382		Böter	Rådhusrätt	Den dömde
1964 (7 jul)	NJA 1964 C 662	Olovligt tillhandagående med anskaffande av rusdryck	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ

Tabell 1

1964 (20 aug)	NJA 1964 C 731	Vårdslöshet i trafik	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1964 (16 okt)	NJA 1964 C 887	Olovlig körning och rattfylleri	Fängelse 3 mån	Rådhusrätt	RÅ
1964 (20 okt)	NJA 1964 C 901	Försök till ringa varusmuggling	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1964 (28 okt)	NJA 1964 C 934	Vårdslöshet i trafik	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1964 (28 okt)	NJA 1964 C 935	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1965 (8 feb)	NJA 1965 C 99	Försök till grovt egemäktigt förfarande	Straffarbete 10 mån (avser även andra brott)	Hovrätt	RÅ
1965 (12 okt)	NJA 1965 C 899	Medhjälp till rattonykterhet	Dagsböter	Häradsrätt	Den dömde
1966 (12 jan)	NJA 1966 C 33	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1966 (14 jan)	NJA 1966 C 57	Försök till ringa varusmuggling	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1966 (28 jan)	NJA 1966 C 114	Misshandel	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1966 (7 mar)	NJA 1966 C 299	Vårdslöshet i trafik	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1966 (27 apr)	NJA 1966 C 460	Vårdslöshet i trafik och vållande till annans död	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1966 (19 okt)	NJA 1966 C 1004	Försök till grov stöld	Framgår ej	Hovrätt	Den dömde
1966 (9 dec)	NJA 1966 C 1174	Vårdslöshet i trafik	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1967 (1 feb)	NJA 1967 C 118	Snatteri	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1967 (10 feb)	NJA 1967 C 150	Urkundsförfalskning m.m.	Villkorlig dom	Häradsrätt	Den dömde
1967 (14 feb)	NJA 1967 C 163	Grov stöld	Framgår ej	Hovrätt	Den dömde
1967 (28 feb)	NJA 1967 C 245	Underlåtenhet att förvara ammunition på tillfredsställande sätt m.m.	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ

1967 (27 apr)	NJA 1966 C 423	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1967 (29 maj)	NJA 1967 C 534	Egenmäktigt förfarande och fylleri	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1967 (22 sep)	NJA 1967 C 811	Egenmäktigt förfarande	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1967 (9 okt)	NJA 1967 C 853	Vårdslös deklaration	Böter	Häradsrätt	RÅ
1967 (20 nov)	NJA 1967 C 1105	Olovlig körning och olaga avvikande från trafikolycksplats	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1968 (15 mar)	NJA 1968 C 312	Försök till grov stöld	Villkorlig dom	Häradsrätt	RÅ
1968 (20 mar)	NJA 1968 C 449-456	Trafikförseelse	Framgår ej	Häradsrätt	RÅ
1968 (26 mar)	NJA 1968 C 477	Försök till ringa varusmuggling	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1968 (10 maj)	NJA 1968 C 654	Egenmäktigt förfarande	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1968 (22 maj)	NJA 1968 C 699	Icke fört anteckning angående arbetstid för automobil i yrkestrafik	Dagsböter	Häradsrätt	Den dömde
1968 (27 jun)	NJA 1968 C 817	Förseelse mot vägtrafikförordningen	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1968 (2 okt)	NJA 1968 C 1115	Brott mot utlåningslagen – olovligt återvändande	Fängelse 4 mån	Häradsrätt	RÅ
1968 (3 okt)	NJA 1968 C 1133	Olaga uppställning av personbil	Böter	Häradsrätt	RÅ
1968 (9 okt)	NJA 1968 C 1156	Olaga uppställning av personbil	Böter	Häradsrätt	RÅ
1968 (6 nov)	NJA 1968 C 1349	Vårdslöshet i trafik och obehörigt avvikande från trafikolycksplats	Framgår ej	Häradsrätt	RÅ
1968 (11 dec)	NJA 1968 C 1536	Egenmäktigt förfarande, förargelseväckande beteende och misshandel	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1969 (17 jun)	NJA 1969 C 747	Stöld, försök till stöld och snatteri	Skyddstillsyn	Häradsrätt	RÅ

Tabell 1

1969 (24 jul)	NJA 1969 C 858	Förargelseväckande beteende	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1969 (20 okt)	NJA 1969 C 1183	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ

Datum (70-t)	Ärende	Brott	Påföljd	Domstol	Sökande
1970 (13 jan)	NJA 1970 C 31	Otuktigt beteende och ofredande	Dagsböter	Hovrätt	RÅ
1970 (10 feb)	NJA 1970 C 156	Stöld	Fängelse 1 år (avser även andra brott)	Häradsrätt	RÅ
1970 (29 apr)	NJA 1970 C 502	Snatteri	Dagsböter	Rådhusrätt	RÅ
1970 (26 jun)	NJA 1970 C 708	Underlåtenhet att registrera MC m.m.	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1970 (1 okt)	NJA 1970 C 937	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1970 (12 okt)	NJA 1970 C 980	Vårdslöshet i trafik och smitning	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1970 (16 dec)	NJA 1970 s. 471	Brott mot vapenlagen	Villkorlig dom	Rådhusrätt	RÅ
1971 (8 jul)	NJA 1971 C 141	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1972 (15 mar)	NJA 1972 C 73	Fylleri	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1972 (10 jul)	NJA 1972 C 178-276	Olaga uppställning av personbil	Böter	Framgår ej	RÅ
1972 (2 okt)	NJA 1972 C 326-327	Mordbrand	Ungdoms- fängelse respektive fängelse 2 år 6 mån	Tingsrätt	Den dömde
1973 (30 aug)	NJA 1973 C 180	Olaga uppställning av personbil	Böter	Tingsrätt	RÅ
1973 (8 okt)	NJA 1973 C 197	Trafikförseelse	Böter	Rådhusrätt	RÅ
1973 (22 okt)	NJA 1973 C 227	Vårdslös deklaration	Böter	Tingsrätt	Den dömde

1973 (6 nov)	NJA 1973 C 245	Olaga vapeninnehav	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1973 (19 nov)	NJA 1973 C 262	Olaga uppställning av personbil	Böter	Tingsrätt	RÅ
1973 (26 nov)	NJA 1973 C 279	Grovt narkotikabrott	Fängelse 1 år	Tingsrätt	Den dömde
1974 (10 jan)	NJA 1974 C 17	Misshandel	Dagsböter	Häradsrätt	RÅ
1974 (5 jun)	NJA 1974 C 161	Våld mot tjänsteman	Framgår ej	Tingsrätt	RÅ
1974 (6 jun)	NJA 1974 C 163	Försök till varusmuggling	Framgår ej	Tingsrätt	Den dömde
1974 (26 jun)	NJA 1974 C 192	Stöld	Skyddstillsyn	Tingsrätt	RÅ
1974 (3 okt)	NJA 1974 C 262	Vårdslöshet i trafik och obehörigt avvikande från trafikolycksplats	Framgår ej	Tingsrätt	Den dömde
1975 (24 feb)	NJA 1975 C 47	Vårdslös deklARATION	Böter	Hovrätt	RÅ
1975 (21 mar)	NJA 1975 C 94	Rattonykerhet	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1975 (8 apr)	NJA 1975 C 112	Olaga uppställning av personbil	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1975 (13 maj)	NJA 1975 C 138	Lydnadsbrott (värnplikt)	Fängelse 1 mån	Tingsrätt	RÅ
1975 (14 okt)	NJA 1975 C 268	Lydnadsbrott (värnplikt)	Fängelse 2 mån	Tingsrätt	Den dömde
1976 (17 mar)	NJA 1976 C 108	Obehörigt avvikande från trafikolycksplats	Dagsböter	Tingsrätt	Den dömde
1976 (15 apr)	NJA 1976 s. 233	Vårdslös försäkran	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1976 (23 apr)	NJA 1976 C 201	Rattfylleri	Framgår ej	Hovrätt	Den dömde

Tabell 1

1976 (8 jun)	NJA 1976 C 249	Medhjälp till grov stöld	Tidigare utdömd internering skulle avse även nya brotten (minsta tid för fortsatt anstaltsvård 6 mån)	Tingsrätt	Den dömde
1976 (7 jul)	NJA 1976 C 302	Vårdslöshet i trafik	Dagsböter	Tingsrätt	Den dömde
1976 (20 dec)	NJA 1976 C 521	Vårdslös deklaration	Böter	Tingsrätt	Den dömde
1977 (5 jul)	NJA 1977 C 183-198	Lydnadsbrott (värnplik)	Fängelse 2 mån	Tingsrätt	RÅ
1977 (12 okt)	NJA 1977 C 292	Olovlig körning	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1978 (23 jan)	NJA 1978 C 23	Olovlig körning	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1978 (15 sep)	NJA 1978 C 315	Rymning (Värnplik)	Fängelse 1 mån	Tingsrätt	RÅ
1978 (18 okt)	NJA 1978 C 369	Grov misshandel	Fängelse 1 år 6 mån	Hovrätt	Den dömde
1979 (31 jan)	NJA 1979 C 53	Rattfylleri	Fängelse 1 mån 15 dagar	Tingsrätt	Den dömde
1979 (15 maj)	NJA 1979 C 179	Förberedelse till allmänfarlig ödeläggelse	Fängelse 6 mån	Tingsrätt	Den dömde
1979 (23 nov)	NJA 1979 C 386	Väldtäkt	Fängelse 2 år	Hovrätt	Den dömde
1979 (28 dec)	NJA 1979 C 432	Rån	Fängelse 2 år 6 mån	Hovrätt	Den dömde

Datum (80-t)	Ärende	Brott	Påföljd	Domstol	Sökande
1980 (25 jan)	NJA 1980 C 28	Olaga vapeninnehav	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1980 (14 feb)	NJA 1980 C 53	Obehörigt avvikande från trafikolycksplats	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1980 (22 feb)	NJA 1980 C 66	Grovt narkotikabrott	Fängelse 3 år	Tingsrätt	Den dömde

1980 (12 mar)	NJA 1980 C 94	Misshandel	Fängelse 1 mån	Hovrätt	Den dömde
1980 (17 jun)	NJA 1980 C 227	Olovlig körning	Framgår ej	Tingsrätt	RÅ
1980 (25 sep)	NJA 1980 C 357	Olovlig körning	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1980 (21 okt)	NJA 1980 s. 550	Fylleri, våld mot tjänsteman, våldsamt motstånd	Dagsböter	Hovrätt	Den dömde
1980 (25 nov)	NJA 1980 C 467	Hastighetsöverträdelse	Böter	Tingsrätt	RÅ
1980 (16 dec)	NJA 1980 C 508	Stöld	Tidigare utdömd internering skulle avse även nya brotten (minsta tid för fortsatt anstaltsvård 6 mån)	Tingsrätt	RÅ
1981 (6 feb)	Ö 1147-79	Förseelse mot fordonskungörelsen	Böter	Tingsrätt	Den dömde
1981 (29 apr)	Ö 193-81	Häleri	Fängelse 10 mån	Tingsrätt	Den dömde
1981 (14 maj)	Ö 835-80	Parkeringsförseelse	Böter	Tingsrätt	RÅ
1981 (4 sep)	Ö 1517-80	Lydnadsbrott (värnplikt)	Fängelse 2 mån	Tingsrätt	RÅ
1982 (15 mar)	Ö 1361-81	Olovlig körning	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1982 (31 mar)	Ö 602-81	Vårdslöshet i trafik	Framgår ej	Tingsrätt	RÅ
1982 (15 apr)	Ö 873- 874-81	Trafikförseelse	Böter	Tingsrätt	RÅ
1982 (7 jul)	Ö 645-80	Vårdslöshet i trafik	Dagsböter	Tingsrätt	Den dömde
1982 (4 okt)	Ö 1004-82	Anstiftn av mordbrand m.m	Fängelse 3 år	Hovrätt	Den dömde
1983 (4 feb)	Ö 1107- 1110-82	Trafikförseelse	Böter	Tingsrätt	RÅ

Tabell 1

1983 (18 maj)	Ö 526-83	Olovlig vistelse i Sverige	Fängelse 1 mån	Tingsrätt	Den dömde
1983 (23 jun)	Ö 761-83	Narkotikabrott	Fängelse 1 år	Tingsrätt	Den dömde
1983 (1 jul)	Ö 316-82	Vårdslöshet i trafik	Framgår ej	Hovrätt	Den dömde
1983 (28 sep)	Ö 1820-82	Olovligt avvikande från trafikolycksplats	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1983 (20 okt)	Ö 1323-83	Grov oredlighet mot borgenärer och grovt skattebedrägeri	Fängelse 3 år	Tingsrätt	Den dömde
1983 (1 nov)	Ö 1454-83	Rån m.m.	Fängelse 2 år 6 mån	Tingsrätt	Den dömde
1983 (24 nov)	Ö 558-559-83	Grov mordbrand, medhjälp till misshandel och människorov	Fängelse 8 år resp. 2 år	Hovrätt	Den dömde
1984 (26 mar)	Ö 125-126-83	Olovlig körning	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1984 (3 maj)	Ö 1818-82	Medhjälp till försök till våldtäkt	Fängelse 1 mån	Tingsrätt	Den dömde
1984 (31 jul)	Ö 136-84	Skattebedrägeri	Fängelse 6 mån	Hovrätt	Den dömde
1984 (18 sep)	Ö 1398-83	Vårdslöshet i trafik	Dagsböter	Hovrätt	Den dömde
1984 (3 dec)	Ö 1538-83	Tjänstefel	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1984 (11 dec)	Ö 1791-83	Misshandel	Villkorlig dom och dagsböter	Hovrätt	Den dömde
1985 (16 jan)	Ö 1432-84	Vårdslöshet i trafik	Framgår ej	Tingsrätt	Den dömde
1985 (10 maj)	Ö 210-85	Medhjälp till olovlig tillverkning av sprit	Villkorlig dom och dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1986 (25 mar)	Ö 109-86	Förberedelse till grov stöld	Fängelse 10 mån (avsåg även andra brott)	Tingsrätt	Den dömde
1986 (13 jun)	Ö 2046-85	Vårdslöshet i trafik m.m.	Dagsböter	Tingsrätt	Den dömde

1986 (11 jul)	Ö 1755-85	Rattfylleri	Framgår ej	Hovrätt	Den dömde
1986 (4 nov)	Ö 246-86	Förseelse mot fordonskungörelsen	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1986 (1 dec)	Ö 1726-85	Bokföringsbrott	Fängelse 3 mån (även andra brott)	Tingsrätt	RÅ
1986 (4 dec)	Ö 668-86	Rattfylleri och vårdslöshet i trafik	Fängelse 1 mån	Hovrätt	Den dömde
1987 (16 feb)	Ö 1358-86	Rattfylleri	Framgår ej	Framgår ej	Den dömde
1987 (5 maj)	Ö 897-86	Trafikförseelse	Böter	Hovrätt	RÅ
1987 (19 aug)	Ö 2079-85	Grov varusmuggling m.m.	Fängelse 3 år 4 mån	Hovrätt	Den dömde
1987 (24 sep)	Ö 930-87	Snatteri	Böter	Tingsrätt	RÅ
1987 (22 okt)	Ö 157-87	Vårdslöshet med hemlig uppgift	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1987 (28 okt)	Ö 1033-87	Brott mot vapenlagen	Framgår ej	Hovrätt	Den dömde
1988 (29 feb)	Ö 183-86	Olovligt förfogande	Dagsböter	Tingsrätt	Den dömde
1988 (19 apr)	Ö 397-88	Förseelse mot sjötrafikförordningen	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1988 (29 jun)	Ö 767-87	Trafikförseelse	Böter	Tingsrätt	Den dömde
1988 (30 jun)	Ö 1774-85	Grovt spioneri	Fängelse 6 år	Hovrätt	Den dömde
1988 (23 sep)	Ö 137-88	Häleriförseelse	Dagsböter	Tingsrätt	Den dömde
1988 (23 nov)	Ö 720-88	Grov misshandel, m.m.	Fängelse 4 år	Hovrätt	Den dömde
1988 (23 dec)	Ö 1725-87	Rattonykterhet och vårdslöshet i trafik	Fängelse 1 mån	Tingsrätt	Den dömde
1988 (23 dec)	Ö 1111-88	Vårdslöshet i trafik och olovligt avvikande från trafikolycksplats	Framgår ej	Tingsrätt	Den dömde

Tabell 1

Från den 1 januari 1989 prövas resningsansökningar avseende tingsrättsdomar av hovrätten (SFS 1988:1451). Redan anhängiggjorda ansökningar prövades dock av HD. Framställningen nedan avser endast HD avgöranden.

1989 (20 apr)	Ö 250-88	Grov misshandel	Sluten psykiatrisk vård	Tingsrätt	Den dömde
1989 (21 apr)	Ö 868-88	Brott mot jordabalken	Framgår ej	Tingsrätt	Den dömde
1989 (2 jun)	Ö 457-88	Brott mot väglagen	Dagsböter	Tingsrätt	RÅ
1989 (3 aug)	Ö 622-89	Grovt narkotikabrott	Fängelse 6 år	Hovrätt	Den dömde
1989 (11 okt)	Ö 1295-87	Bedrägeri, försök till bedrägeri och osann partsutsaga	Fängelse 8 mån	Hovrätt	Den dömde

Datum (90-t)	Ärende	Brott	Påföljd	Domstol	Sökande
1990 (15 mar)	Ö 1229-89	Misshandel	Fängelse 1 mån	Hovrätt	Den dömde
1991 (16 aug)	Ö 389-91	Grovt sexuellt utnyttjande av underårig m.m.	Fängelse 3 år 6 mån	Hovrätt	Den dömde
1992 (12 okt)	Ö 3147-92	Dråp	Fängelse 6 år	Hovrätt	Den dömde
1992 (22 dec)	Ö 1365-91	Mordbrand	Fängelse 2 år 6 mån	Hovrätt	Den dömde
1993 (30 mar)	Ö 821-93	Våldtäkt	Fängelse 3 år 6 mån	Hovrätt	Den dömde
1993 (26 apr)	Ö 1926-91	Häleri	Fängelse 10 mån	Hovrätt	Den dömde
1993 (28 jun)	Ö 1661-93	Försök till grovt rån	Fängelse 3 år	Hovrätt	Den dömde
1993 (25 okt)	Ö 3484-93	Våldtäkt m.m.	Fängelse 10 år	Hovrätt	Den dömde
1993 (12 nov)	Ö 3845-93	Grovt sexuellt utnyttjande av underårig m.m.	Fängelse 10 år	Hovrätt	Den dömde
1994 (10 maj)	Ö 106-91	Trafikförseelse	Böter	Hovrätt	RÅ

1995 (7 sep)	Ö 2060-95 (NJA 1995 C 35)	Grovt sexuellt utnytt- jande av underårig m.m.	Fängelse 4 år	Hovrätt	Den dömde
1995 (27 sep)	Ö 1609-95 (NJA 1995 C 39)	Våldtäkt m.m.	Fängelse 4 år	Hovrätt	Den dömde
1996 (22 aug)	Ö 2182-96 (NJA 1996 s. 471)	Bokföringsbrott	Fängelse 1 år (även annat brott)	Hovrätt	Den dömde
1996 (12 sep)	Ö 3037-96 (NJA 1996 C 60)	Grovt sexuellt utnytt- jande av underårig	Fängelse 3 år	Hovrätt	Den dömde
1996 (17 okt)	Ö 545-96	Grovt sexuellt utnytt- jande av underårig m.m.	Fängelse 3 år 6 mån	Hovrätt	Den dömde
1998 (4 mar)	Ö 1873-95 (NJA 1998 C 17)	Misshandel	Fängelse 8 mån	Hovrätt	Den dömde
1998 (26 nov)	Ö 2721-96 (NJA 1998 C 83)	Trafikförseelse	Böter	Hovrätt	RÅ
1999 (26 mar)	Ö 807-97 NJA C-18	Olovligt förfogande	Villkorlig dom	Hovrätt	Den dömde
1999 (28 maj)	Ö 3700-97 (NJA 1999 C 28)	Grov misshandel	Fängelse 1 år 6 mån	Hovrätt	Den dömde
1999 (5 okt)	Ö 2858-98 (NJA 1999 C 47)	Sexuellt umgänge med barn	Fängelse 6 mån	Hovrätt	Den dömde
1999 (21 okt)	Ö 3333-99 (NJA 1999 C 51)	Häleri	Fängelse 10 mån (även andra brott)	Hovrätt	RÅ

Datum (00-t)	Ärende	Brott	Påföljd	Domstol	Sökande
2000 (27 mar)	Ö 1482-98 (NJA 2000 C 16)	Mordbrand	Fängelse 2 år	Hovrätt	Den dömde

Tabell 1

2000 (5 jul 2000 samt 6 maj 2001)	Ö 1555-00 (NJA 2000 s. 535) och Ö 3983-00 (NJA 2001 C 29)	Grovt narkotikabrott	Fängelse 2 år resp. Fängelse 2 år 3 mån	Hovrätt	Den dömde
2000 (24 okt)	Ö 890-00 (NJA 2000 C 50)	Grovt sexuellt utnyttjande av underårig m.m.	Fängelse 3 år	Hovrätt	Den dömde
2000 (22 dec)	Ö 2552-00 (NJA 2000 C 67)	Mord	Livstids fängelse	Hovrätt	Den dömde
2002 (21 jan)	Ö 5050-99 (NJA 2002 C 1)	Mord	Livstids fängelse	Hovrätt	Den dömde
2002 (26 apr)	Ö 513-02	Olovlig körning	Fängelse 9 mån (även andra brott)	Hovrätt	Den dömde
2004 (11 okt)	Ö 920-04 och Ö 941- 04	Grov våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande av underårig, grov miss- handel m.m.	Fängelse 8 år resp. 5 år 6 mån	Hovrätt	Den dömde

Tabell 2. Beviljade resningsansökningar i Högsta domstolen 1950–2005 avseende grövre brott (fängelse ett år eller mer)

Urvalskriteriet för tabellen är beviljade resningsansökningar till den tilltalades förmån avseende ansvar för de objektiva rekvisiten i brottmål i vilka påföljden bestämts till fängelse ett år eller längre.

Sammanställningen avseende åren 1950 till 1980 har tagits fram med hjälp av de uppgifter som finns publicerade i NJA:s notisdel. Från och med 1981 publiceras inte resningsansökningar i NJA:s notisdel varför sammanställningen i denna del har tagits fram med hjälp av Högsta domstolens interna register över resningsansökningar.

Högsta domstolen prövade till och med den sista december 1988 samtliga resningsansökningar. Från den 1 januari 1989 prövar dock hovrätten resningsansökningar avseende dom meddelad av tingsrätt medan Högsta domstolen prövar resningsansökningar avseende dom meddelad av hovrätt och Högsta domstolen. Framställningen är därför fullständig för tiden före 1989 men från och med detta år avser den endast resning av hovrättsdomar. Att kartläggningen i angivna delar är fullständig innebär att vi funnit ett relevant grundmaterial och gått igenom detta. Det har skett manuellt och det kan inte uteslutas att något fall eller någon omständighet missats.

I ett fåtal av de fall där den tilltalade dömts för flera gärningar i samma dom, men resning endast beviljas beträffande någon eller några av dessa, inte varit helt oproblematiskt att bedöma om den gärning för vilken resning beviljats ensamt haft ett straffvärde motsvarande ett års fängelse. Något enstaka fall där så inte varit fallet kan därför ha kommit med i framställningen.

I framställningen redovisas resningsbeslut hänförliga till samma omständighet, t.ex. att en vägsträcka varit felaktigt skyltad eller samma dom, t.ex. att en person dömts för gärningen och en för medhjälp eller att samma person dömts för flera olika brott för vilka resning beviljas, som ett resningsbeslut, som ett ärende. De fall där fler ärenden på detta sätt redovisas såsom ett framgång av kolumnen *Ärende*, där i förekommande fall flera ärendenummer anges.

Tabell 2

År	Ärende	Resningsgrund	Brott	Påföljd
1961 (28 okt)	NJA 1961 C 1015	Falsk utsaga (RB 58:2 p. 3)	Grovt bedrägeri m.m.	Straffarbete 2 år (dom 11 december 1959 och 6 dec 1960)
1964 (20 mar)	Ö 65/64	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Försök till våld- täkt m.m.	Förvaring i säker- hetsanstalt (minst) 2 år (DB 1:45/ 1963)
1972 (2 okt)	Ö 347/72 och Ö 490/70	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Mordbrand m.m.	Ungdomsfängelse respektive fängelse 2 år 6 månader (dom 25 februari 1966)
1973 (26 nov)	Ö 155/73	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Grovt narkotika- brott m.m.	Fängelse 1 år 6 månader (dom 9 juni 1972)
1978 (18 okt)	Ö 617/77	Nya omst./bevis (huvudregeln, RB 58:2 p. 4)	Grov misshandel m.m.	Fängelse 1 år 6 månader (dom 14 april 1976)
1979 (23 nov)	Ö 652/79	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Våldtäkt m.m.	Fängelse 2 år (DB 387/1977)
1979 (28 dec)	Ö 917/79	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Rån i två fall	Fängelse 3 år 6 månader (DB 3286/1977)

Domstol	Sökande	Inhibition	RÅ:s inst.	Ny dom
Stockholms rådhusrätt	Den dömd	Nej	Framgår ej av beslutet	Frikändes för en stöld men fälldes för övriga brott (Påföljd fängelse 1 år 10 månader, DB 612/1961)
Stockholms rådhusrätt	RÅ	Ja	Ansökte	Frikändes (Andra gärningar omfattades ej av resning, påföljd fängelse två månader, DB 1:41/1964)
HD	Den dömd	Nej	Framgår ej av beslutet	Frikändes (av Falköpings tingsrätt dit HD återförvisade målet, DB 123/1973)
Stockholms tingsrätt	Den dömd	Ja	Bestred	Då den dömd inte inställde sig vid den nya förhandlingen förklarades resningsansökan förfallen (B 204/1972)
Hovrätten för Västra Sverige	Den dömd	Ja	Bestred	Landsarkivet i Göteborg har inte kunnat återfinna domen
Göta hovrätt	Den dömd	Ja	Tillstyrkt	Frikändes (Oskarshamns tingsrätt dit hovrätten återförvisade målet, DB 502/1980)
Hovrätten över Skåne och Blekinge	Den dömd	Ja	Tillstyrkt	Frikändes för ett av rånen men döms för det andra (Påföljd fängelse 2 år 6 månader, DB 3105/1980)

Tabell 2

År	Ärende	Resningsgrund	Brott	Påföljd
1982 (4 okt)	Ö 1004/82	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Anstiftan av mordbrand m.m.	Fängelse 3 år (DB 164/1981)
1983 (1 nov)	Ö 1454/83	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Rån m.m.	Fängelse 2 år 6 mån (DB 584/1983)
1983 (24 nov)	Ö 558/83 och 559/83	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Grov mordbrand samt människo- rov m.m. (två olika domar)	Fängelse 8 år res- pektive 2 år (DB 2114/1981 och 1149/1982)
1988 (30 jun)	Ö 1774/85	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Grovt spioneri	Fängelse 6 år (DB 187/1984)
1988 (23 nov)	Ö 720/88	Jäv (RB 58:2 p. 2)	Grov misshandel m.m.	Fängelse 4 år (DB 76/1980)

Från den 1 januari 1989 prövas resningsansökningar avseende tingsrättsdomar av hovrätten (SFS 1988:1451). Redan anhängiggjorda ansökningar prövades dock av HD. Den följande framställningen avser endast HD avgöranden.

1989 (20 apr)	Ö 250/88	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Grov misshandel m.m.	Sluten psykiatrisk vård (DB 162/ 1983)
------------------	----------	--	-------------------------	--

Domstol	Sökande	Inhibition	RÅ:s inst.	Ny dom
Hovrätten för Västra Sverige	Den dömd	Ja	Bestred	Frikändes (Andra gärningar omfattades ej av resning. Påföljden fängelse 8 månader, DB 55/1983)
Huddinge tingsrätt	Den dömd	Ja	Tillstyrkt	Frikändes (Andra gärningar omfattades ej av resning. Påföljd fängelse 3 månader, DB 1356/1984)
Hovrätten över Skåne och Blekinge	Den dömd	Ja	Bestred	Frikändes (DB 5136/1984)
Svea hovrätt	Den dömd	Nej	Bestred	Fastställde tingsrättens dom, vilket var identiskt med den tidigare domen (DB 34/1989)
Svea hovrätt	Den dömd	Nej	Tillstyrkt	Frikändes (Andra gärningar omfattades ej av resning. Påföljden redan utdömt fängelse på livstid omfattar även dessa gärningar, DB 169/1990)

Halmstads tingsrätt	Den dömd	Nej	Tillstyrkt	Frikändes (Andra gärningar omfattades ej av resning. Påföljden eftergavs, DB 27/1990)
---------------------	----------	-----	------------	---

Tabell 2

År	Ärende	Resningsgrund	Brott	Påföljd
1989 (3 aug)	Ö 622/89	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Grovt narkotika- brott m.m.	Fängelse 6 år (DB 110/1988)
1991 (16 aug)	Ö 389-91	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Grovt sexuellt utnyttjande av underårig m.m.	Fängelse 3 år 6 mån (DB 99/1990)
1992 (12 okt)	Ö 3147-92	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Dråp	Fängelse 6 år (DB 31/1991)
1992 (22 dec)	Ö 1365-91	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Mordbrand m.m.	Fängelse 2 år 6 mån (DB 90/1989)
1993 (30 mar)	Ö 821-93	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Våldtäkt	Fängelse 3 år 6 mån (DB 181/1992)
1993 (28 jun)	Ö 1661-93	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Försök till grovt rån	Fängelse 3 år (DB 4102/1993)
1993 (25 okt)	Ö 3484-93	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Våldtäkt m.m.	Fängelse 10 år (DB 2015/1992)

Domstol	Sökande	Inhibition	RÅ:s inst.	Ny dom
Hovrätten för Västra Sverige	Den dömd	Ja (beslutade dock om häktning)	Bestred	Frikändes (Andra gärningar omfattades ej av resning. Påföljden dagsböter, DB 121/1989)
Hovrätten för Västra Sverige	Den dömd	Ja (beslutade dock om häktning)	Bestred	Dömdes för sexuellt utnyttjande av underårig till fängelse 2 år (DB 178/1991)
Svea hovrätt	Den dömd	Ja	Tillstyrkt	Frikändes (DB 247/1992)
Svea hovrätt	Den dömd	Ja	Bestred	Den tidigare domen fastställdes (DB 39/1994)
Hovrätten för Västra Sverige	Den dömd	Ja	Motsatte sig inte resning	Ändrades endast på så sätt att påföljden bestämdes till fängelse 2 år 8 månader (DB 99/1993)
Hovrätten över Skåne och Blekinge	Den dömd	Nej (p.g.a. att det då förelegat häktningsskäl)	Bestred	Åtalet för försök ogillades men dömdes för förberedelse till grovt rån till fängelse två år (DB 4266/1993)
Hovrätten för Övre Norrland	Den dömd	Nej (p.g.a. att det då förelegat häktningsskäl)	Bestred	Frikändes (DB 1180/1993)

Tabell 2

År	Ärende	Resningsgrund	Brott	Påföljd
1993 (12 nov)	Ö 3845-93	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Grovt sexuellt utnyttjande av underårig m.m.	Fängelse 10 år (DB 156/1992)
1995 (7 sep)	Ö 2060-95 NJA C-35	Nya omst./bevis (huvudregeln, RB 58:2 p. 4)	Grovt sexuellt utnyttjande av underårig m.m.	Fängelse 4 år (DB 63/1994)
1995 (27 sep)	Ö 1609-95 NJA C-39	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Våldtäkt m.m.	Fängelse 4 år (DB 178/1993)
1996 (12 sep)	Ö 3037-96 NJA C-60	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Grovt sexuellt utnyttjande av underårig	Fängelse 3 år (DB 138/1994)
1996 (17 okt)	Ö 545-96	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Grovt sexuellt utnyttjande av underårig m.m.	Fängelse 3 år 6 mån (DB 5251/1992)
1999 (28 maj)	Ö 3700-97 NJA C-28	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Grov misshandel	Fängelse 1 år 6 mån (B 1642/96)
2000 (27 mar)	Ö 1482-98 NJA C-16	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Mordbrand	Fängelse 2 år (B 201/97)

Domstol	Sökande	Inhibition	RÅ:s inst.	Ny dom
Svea hovrätt	Den dömd	Nej	Bestred	Del av åtalet ogillades (avsåg medhjälp) men dömdes för grovt sexuellt utnyttjande av underårig m.m. till fängelse 5 år (DB 67/1994)
Svea hovrätt	Den dömd	Ja	Bestred	Frikändes (DB 104/1995)
Svea hovrätt	Den dömd	Nej	Bestred	Frikändes (DB 43/1997)
Svea hovrätt	Den dömd	Nej (p.g.a. att det då förelegat häktningsskäl)	Bestred	Frikändes (B 1891/96)
Hovrätten över Skåne och Blekinge	Den dömd	Nej	Bestred	Frikändes (DB 2141/1997)
Svea hovrätt	Den dömd	Ja	Bestred	Åtalet för grov misshandel (spark i huvudet) ogillas men döms för misshandel (samma tillfälle) till fängelse 6 månader, DB 19/2000)
Hovrätten för Nedre Norrland	Den dömd	Nej	Motsatte sig inte resning	Den tidigare domen fastställdes (B 133/00)

Tabell 2

År	Ärende	Resningsgrund	Brott	Påföljd
2000 (5 juli, samt 16 maj 2001)	Ö 1555-00 NJA s. 535 samt Ö 3983-00 NJA C-29	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Grovt narkotika- brott	Fängelse 2 år resp. 2 år 3 mån (B 492/99)
2000 (24 okt)	Ö 890-00 NJA C-50	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Grovt sexuellt utnyttjande av underårig m.m.	Fängelse 3 år (DB 3147/1993)
2000 (22 dec)	Ö 2552-00 NJA C-67	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Mord	Livstids fängelse (DB 75/1999)
2002 (21 jan)	Ö 5050-99 NJA C-1	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Mord	Livstids fängelse (DB 99/1994)
2004 (11 okt)	Ö 920-04, Ö 941-04	Nya omst./bevis (tilläggsregeln, RB 58:2 p. 4)	Grov våldtäkt, m.m.	Fängelse 8 år resp. 5 år 6 mån (B 322/02 och B 497/02)

Domstol	Sökande	Inhibition	RÅ:s inst.	Ny dom
Göta hovrätt	Den dömde	Ja (för den ena, dock ej för den andre)	Bestred	Frikändes (för den ena tilltalade omfattades andra gärningar inte av resning. Påföljd fängelse fyra månader. B 836/00 och B 549-01)
Göta hovrätt	Den dömde	Nej	Motsatte sig inte resning	Frikändes (B 1127-00)
Svea hovrätt	Den dömde	Nej	Bestred	Frikändes (DB 62/2001)
Svea hovrätt	Den dömde	Nej	Bestred	Frikändes (DB 130/2002)
Hovrätten över Skåne och Blekinge	Den dömde	Nej	Motsatte sig inte resning	Frikändes (DB 3235/2004)

Del 2 Fallbeskrivningar

5. Om fallbeskrivningarna

5.1 Urval m.m.

Ur det samlade resningsmaterialet från 1950 och framåt har fall som gäller längre fängelsestraff, där den dömda efter resning helt frikänts, vaskats fram. Om man sätter gränsen vid fängelse tre år och däröver finns det som framgått bara ett sådant fall före 1990. Därefter finns elva fall. Dessa har granskats ingående.

Utgångspunkt för granskningen av varje ärende är givetvis de ursprungliga domarna, resningsbeslut och den nya domen. Därutöver har brottsutredningen (förundersökningsprotokollet och i vissa ärenden även polisens överskottsmaterial, den s.k. slasken) och domstolarnas aktmaterial (framför allt huvudförhandlingsprotokollen) gåtts igenom.¹

Resultatet av genomgångarna redovisas, fall för fall. De är upptagna i kronologisk ordning utifrån tidpunkt för den första ursprungliga rättegången.

Varje fallbeskrivning består dels av ett referat, dels av en diskussion. I referatet återges fallets bakgrund. Därefter följer en ingående beskrivning med citat från alla relevanta delar av åtal, domar och beslut i målet. Det har bedömts som angeläget att på det sättet få det centrala materialet i varje ärende dokumenterat, eftersom det finns spritt på många ställen. Referaten följer domarnas disposition.

I diskussionsavsnitten redovisas analyser av materialet, framför allt från rättssäkerhetssynpunkt. Syftet är att kritiskt granska det som skett. Granskningen ansluter till det som behandlats i rapportens inledande delar om rättssäkerhet, bevisprövning och reglerna om resning. Diskussionerna i anslutning till referaten följs upp av en sammanfattande diskussion sist i rapporten.

¹ Genomgångarna av detta material har i viss mån styrts av behovet. När det funnits uppenbara brister redan i primärmaterialet har ytterligare ”grävande” i brottsutredningen ägnats mindre kraft. Det gäller t.ex. det omfattande förhörsmaterialet i fall 10–11.

Diskussionsavsnitten är uppställda kronologiskt i den meningen att först bedöms utredningsmaterialet, sedan åtal, dom, resning och slutligen den nya domen. Analyserna utgår från beviskravet i brottmål, dvs. att skuld skall vara styrkt bortom rimligt tvivel eller, som det också uttryckts, att det ”praktiskt sett skall framstå som uteslutet att den åtalade är oskyldig”.² De utgår vidare från domstolens skyldighet att i domskäl redovisa skäl och argumentation (se vidare under följande rubrik). Det innebär att avsnitten delvis har karaktär av argumentationsanalys. I ett system med fri bevisvärdering blir även en kritisk analys av domskälen i motsvarande grad fri; det handlar således i mindre grad om att bedöma om den ena eller andra rättsregeln beaktats och tillämpats korrekt. Vi har alltså sökt efter felkällor, osäkerheter, otillräckliga säkerhetsmarginaler etc. i underlaget för de fällande domarna. Även varningssignaler i materialet har lyfts fram. Utgångspunkten för diskussionen är vidare att det slutliga kvalitetssäkringsansvaret i den rättsliga processen ligger på domstolarna, vars hantering av de granskade ärendena därför kommer i förgrunden.

För att kunna iaktta eventuella återkommande brister har referaten och diskussionsavsnitten disponerats så, att jämförelser skall underlättas. En enhetlig uppställning har alltså eftersträvat. Detta har inte varit möjligt att helt genomföra, därtill skiljer sig omständigheterna i de enskilda fallen för mycket åt. Fall 1 är exempelvis okomplicerat och innehåller relativt få ”variabler” medan fall 10–11 är komplicerat, mycket mer omfattande och aktualiserar en mängd frågeställningar, varav flera av principiell natur. Uppställningarna av fallbeskrivningarna är därför inte fullständigt kongruenta.

Ett flertal av fallen innehåller känsliga personuppgifter. Det har här hanterats så, att tilltalade och målsägande anges med bokstavsbeskrivningar – ”A”, ”K”, ”J” osv. Därutöver har ortsnamn och andra identifierande uppgifter av sådant slag uteslutits. Andra personer anges som brukligt i rättsfallsreferat med förnamn och efternamnets initial. Personer som haft beslutande roller eller fungerat som sakkunniga är angivna med namn. Inga domskäl eller beslutsskäl som bedömts vara av relevans har uteslutits, eftersom detta skulle ha omöjliggjort en korrekt redovisning av underlaget för analysen. Vid överväganden om detta har hänsyn tagits till att flertalet fall har varit omskrivna och omdiskuterade på olika sätt. Det är därför angeläget att det autentiska bakgrundsmaterialet i form av vad som faktiskt sagts i åtal och domskäl finns tillgängligt. I citat har anonymiserade personer angivits med den beteckning de givits i vårt material.

² Gregow i SvJT 1996 s. 510.

Klammer i citat – [---] – markerar något som tagits bort eller en förklarande text som infogats av oss för att öka läsbarheten.

5.2 Vissa förutsättningar för bedömning av materialet

Innan de olika punkterna behandlas finns det skäl att beröra en allmän förutsättning för den granskning som här genomförts. Den har gjorts ”på handlingarna”. Några intervjuer med inblandade parter har inte gjorts. Inte heller har vi – av naturliga skäl – kunnat ta del av processmaterial på det sätt som de dömande domstolarna gjorde.

Svensk rätt bygger på att en domstol skall döma över det som förekommer vid rättegången. Bevisprövningen är fri. Domarna kan i princip ta hänsyn till allt som de bedömer vara av värde för den prövning som skall göras. De skall ta del av processmaterialet ”omedelbart”, dvs. utan indirekt förmedling, och genom att detta presenteras muntligen (omedelbarhets- och muntlighetsprinciperna). Teoretiskt innebär det att ingen annan än den som själv suttit i domarnas position, dvs. sett, åhört och med alla sina sinnen i övrigt tagit del av det som utspelats vid själva rättegången, kan ha synpunkter på om dessa bedömt målet riktigt.

I praktiken är det inte riktigt så. Åtskilliga prövningar av avkunnade domar och meddelade beslut utgår från den skriftliga dokumentationen från rättegången. Det gäller t.ex. vid överprövningsbeslut på handlingarna, som prövningstillstånd och resning. Det gäller även granskande organ som JO och JK. Det gäller naturligtvis även omvärldens, t.ex. massmediernas, bedömning. Det är via den som allmänheten får sin bild av rättstillämpningen. Den är i sin tur av avgörande betydelse för rättssystemets legitimitet i medborgarnas ögon.

Domstolen skall förvisso grunda sin prövning på sina omedelbara iakttagelser av det muntligen presenterade materialet. Den är därvid fri att beakta sådant som hur parter och vittnen framfört sina utsagor: tonfall, reaktioner, säkra eller osäkra framföranden, ja, till och med ”kroppsspråk”, om man har grund och kunskap för att bedöma sådant. Det är rättens skyldighet att på det sättet ta tillvara allt som kan leda till en så riktig bedömning som möjligt. Men det är också dess skyldighet att förmedla den bedömningen vidare. En domstol har inte en fullmakt in blanco att döma efter övertygelse. I rättegångsbalkens förarbeten påminner lagstiftaren om att det ”äligger domaren att för sig själv och även andra i domskälen klarlägga de olika grunder, på vilka han stöder sin övertygelse”. I det sammanhanget heter det även:

Regeln om domarens frihet vid bevisvärderingen innebär icke, att han får grunda sitt avgörande på en rent subjektiv uppfattning rörande de olika bevisens värde. Hans övertygelse måste vara objektivt grundad och sålunda stödjas på skäl, som kunna godtagas av andra förståndiga personer.

Innebörden av detta är att domaren anförtros att fritt pröva bevisningen men att han eller hon därvid är begränsad till begagnandet av sådana överväganden som kan kommuniceras till omgivningen och godtas av denna. Det medför i sin tur att omgivningen kan ställa anspråk på att kunna förstå och godta de domskäl som en domstol anför. Från den synpunkten kan det därmed inte riktas några invändningar eller göras någon reservation mot en granskning av det slag som här utförts, en granskning som dessutom beaktat ett betydligt mer omfattande material än enbart domar och domskäl. Inte heller finns det några reservationer mot en granskning som tar sikte på principiella frågor, som exempelvis hur domstolen utfört sin bevisvärdering eller hur dess argumentation är uppbyggd.

Däremot finns det skäl att göra en viss reservation när det gäller sådana bevisvärderingsfrågor där det av materialet framgår eller på annat sätt kan antas att bevisvärderingen påverkats av sådana intryck, som kan vara starka för den som tar del av dem direkt i rättssalen, men som kan vara svåra att förmedla vidare. Av det ovan sagda torde man kunna dra slutsatsen, att intryck av det slaget inte kan tillåtas påverka en domstols bedömning i alltför betydande grad, eftersom det just skulle innebära en frihet för domaren att grunda sitt avgörande på rent subjektiva faktorer. Men att det på marginalen kan vara av betydelse måste godtas, om muntlighets- och omedelbarhetsprinciperna skall kunna få genomslag. Kvar står dock ett krav på domstolen att redovisa sådana intryck, om de påverkat bedömningen, och vad slags iakttagelser intrycken grundats på. När det gäller den muntliga bevisning som förekommit i målet förhåller det sig naturligtvis även så att dess innehåll inte i sin helhet kan återspeglas i de referat domstolen gör. Omständigheter som domstolen vägt in i sin bedömning måste dock självklart finnas med i domen. Det är således inte godtagbart att en domstol som kritiserats för ett avgörande åberopar att det vid målet även förekommit annat än det som framgår av domen.

För den som i efterhand tar del av och granskar materialet från en brottmålsrättegång bör det just sagda leda till att granskaren anlägger en viss marginal, innefattande ett tolkningsföreträde till förmån för att domstolens bevisvärdering är riktig. Grunden för detta är alltså att domstolen tagit del av bevisningen direkt och därmed har haft ett bättre underlag för sin bedömning än granskaren. Det gäller dock självfallet endast i de delar där omedelbart upptagande av bevisning innefattar en kvalitativ skillnad i förhållande till att ta del av målets handlingar.

6. Fall 1

Fallet i korthet: En person återfanns dräpt i en lägenhet, som tillhörde K. I lägenheten hade K, den dräpte, R och möjligen ytterligare någon uppehållit sig och supit. Dråpet uppdagades genom att K ringde till SOS och i något oklara ordalag uppgav att han dödat en person. K åtalades. Som stöd anfördes huvudsakligen larmsamtalet och andra samtal K ringt efter mordet vid vilka han sagt att det var han som begått gärningen, hans egna uppgifter – han hade dock en minneslucka beträffande själva händelsen – samt vittnesmål från R, som uppgav att hon lämnat lägenheten när K och den dräpte börjat bråka. Teknisk bevisning mot K saknades. K dömdes för dråp till sex års fängelse. K sökte resning med åberopande av att R efter rättegångarna uppgivit till olika personer att hon utfört dråpet. Resning beviljades. Att K tidigare tagit på sig gärningen behövde enligt hovrätten inte betyda att han utfört den, det kunde lika gärna vara en slutsats han då dragit. R:s uppgifter från den första rättegången visade sig närmare synade inte vara sanningsenliga. Flera omständigheter pekade på att R kunde vara gärningsman. K frikändes. Bevisningen mot K bestod i betydande grad av att ingen annan gärningsman tycktes tänkbar. I och med att R befunnits vara en i princip lika tänkbar gärningsman försvagades bevisningen avsevärt, men möjligheten att det var K som begick dråpet kvarstår. K hade varit frihetsberövad i två år. Han tillerkändes skadestånd från staten med 200 000 kr.

6.1 Bakgrund

Kl. 16.55 den 17 oktober 1990 inkom ett telefonsamtal från K till SOS Alarmering i Falun. K uppgav i telefonsamtalet att han hade dödat O genom att sticka kniven i honom. När polisen ca 30 minuter härefter anlände till K:s lägenhet, var denne inte hemma varför polisen tog sig in i lägenheten. På golvet i vardagsrummet påträffades O död, liggande på rygg på golvet med ett sticksår i bröstet. I ett städskåp i lägenheten påträff-

fades en ca 90 cm lång sabel med vässad spets på vilken återfanns rester av mänskligt blod.

I K:s lägenhet hade tre personer uppehållit sig under den aktuella eftermiddagen, nämligen K, R och O. Eventuellt hade ytterligare en person varit där. Man hade druckit betydande mängder alkohol.

K anhölls kvällen den 17 oktober 1990 och häktades dagen efter. Han förblev frihetsberövad till dess Högsta domstolen den 12 oktober 1992 beviljade resning och förordnade att vidare åtgärder för verkställighet av hovrättens dom inte fick äga rum.

6.2 Den ordinarie rättsprocessen

6.2.1 Åtal

Chefsåklagaren Sixten Odelling väckte den 8 november 1990 talan mot K, offentlig försvarare advokaten Per-Ingvar Ekblad, för dråp enligt följande gärningsbeskrivning.

Den 17 oktober 1990 har K i sin bostad i fastigheten [---], med uppsåt att döda stuckit en sabel i O:s bröst. Sabelns spets har trängt in i O:s hjärta med döden som följd.

6.2.2 Åberopad utredning

Den av åklagaren åberopade bevisningen utgjordes huvudsakligen av K:s egna uppgifter, inspelning av hans samtal till SOS Alarmering samt vittnesförhör med R som vistats i lägenheten, en granne och två bekanta till K till vilka han ringt efter händelsen.

6.2.3 Hedemora tingsrätts dom

Hedemora tingsrätt, lagmannen Anders Brandel med nämndemän, meddelade dom den 17 december 1990 (mål B 308-90).

K uppgav att han varken kunde erkänna eller förneka gärningen då han hade en minneslucka vid tiden för händelsen. Han uppgav bl.a. att han, O och troligtvis R befann sig i hans lägenhet vid den aktuella händelsen. Samtliga var mycket berusade. Han och O befann sig i vardagsrummet sittande i soffgruppen då O började bråka med honom. När O började boxas och träffade honom på vänster axel blev han mycket arg och kände att han tappade besinningen. Han fick huvudvärk, blodet rusade till huvudet, han såg rött och det visslade och dunkade i båda öronen. Efter detta mindes han ingenting. Då han vaknade upp ur sitt tillstånd satt han på sängen i

sovrummet och tittade in i hallen. Han såg då att hans sabel, som brukade stå i ett städsåp, stod lutad mot skrivbordet i hallen med handtaget vänt uppåt. Han tog med sig sabeln och gick in i vardagsrummet där han upptäckte att O låg i en blodpöl på golvet. Efter att han ställt tillbaka sabeln i städsåpet ringde han till SOS alarmering. Han ringde härefter två samtal till bekanta innan han lämnade lägenheten.

Då K hade vaknat upp ur sitt tillstånd hade R inte längre varit kvar i lägenheten. Hon hade dock återkommit medan han pratade i telefonen.

Av omständigheterna hade K dragit slutsatsen att det nog var han som hade gjort O illa.

R uppgav bl.a. att hon lämnade lägenheten då K och O började bråka med varandra. I samband med att hon lämnade lägenheten hörde hon en duns från vardagsrummet varefter K kom ut i hallen och såg helt vild ut. Hon såg dock inget vapen. Hon återvände inte till lägenheten efter att hon lämnat den.

Avseende vilka personer som den 17 oktober 1990 befunnit sig i K:s lägenhet gjorde tingsrätten följande bedömning.

I K:s lägenhet har ifrågavarande dag, som får anses framgå av utredningen, uppehållit sig, förutom K, R-u under förmiddagen, R till omkring klockan 16 och därefter vid 17-tiden samt O från sannolikt omkring klockan 15.

Vittnet L [granne till K som bodde i lägenheten bredvid och som vid 15.30 via loftgången gick förbi K:s lägenhets köksfönster] har berättat att han genom köksfönstret sett K, R och ytterligare en, för honom okänd, mansperson sitta i vardagsrummet och att han haft möjlighet att iaktta den sistnämnde genom att K suttit framåtlutad. Vidare har L uppgivit dels att han från sin lägenhet uppfattat K:s, O:s och R:s röster samt därjämte en ej identifierad mansröst dels att han, sedan R vid 16-tiden avlägsnat sig, endast hört K och O.

Visserligen har L, enligt egen uppgift, varit nykter men han har gjort sina iakttagelser under osäkra förhållanden. Varken K eller R har ens antytt närvaron av annan person vid den av L angivna tiden.

Tingsrätten finner det ej antagligt att ytterligare en person utöver K, O och R befunnit sig i lägenheten vid ifrågavarande tidpunkt.

Beträffande mordvapnet gjorde tingsrätten följande bedömning.

På sabelns spets har funnits lämningar av mänskligt blod. Obducenten har uttalat att det dödliga sticket väl kan ha utdelats med sabeln.

Tingsrätten finner det ställt utom allt rimligt tvivel att sabeln använts för att döda O med.

Tingsrätten gjorde följande bedömning av K:s agerande i samband med den aktuella händelsen och omedelbart härefter.

K har vid tillfället varit alkoholpåverkad och har gjort gällande att han på grund därav och på grund av sitt uppretade tillstånd fått vissa minnesluckor under dagen.

Emellertid har han samma dag meddelat larmcentralen att han dödat O och berättat detsamma för E-d samt för R-i [dessa två ringde K till omedelbart efter att han ringt SOS, han begav sig även hem till E-d innan polisen kom till hans lägenhet] att han dödat O genom att sticka honom med en värja. Slutligen har han vid polisförhör uppgivit att han tagit fram en sabel för att skrämma O och medgivit att han blivit rasande på denne.

Sammantaget gjorde tingsrätten följande bedömning av åtalet.

Ingenting pekar på att annan person än K utfört gärningen.

Tingsrätten finner genom den förebragta utredningen, främst K:s egna i olika sammanhang lämnade uppgifter, styrkt att K stuckit sabeln i O:s bröst och därigenom dödat denne.

Tingsrätten dömde K för dråp. Påföljden bestämdes till fängelse sex år.

K överklagade domen.

6.2.4 Svea hovrätts dom

K yrkade att åtalet skulle ogillas. Åklagaren bestred ändring av tingsrättens dom.

Svea hovrätt, hovrättsråden Olof Bremberg och Jan-Olov Swahn och t.f. hovrättsassessorn Mats Walberg med nämndemän, meddelade dom den 21 februari 1991 (mål B 99-91).

Hovrätten inledde sina domskäl med frågan om vilka som hade vistats i K:s lägenhet den aktuella dagen. Hovrätten gjorde följande bedömning.

I likhet med tingsrätten finner hovrätten att L har gjort sina iakttagelser under osäkra förhållanden. Såsom tingsrätten anfört är det, mot bakgrund av vad K och R har berättat, ej antagligt att det fanns en fjärde person i lägenheten vid den av L angivna tiden.

Avseende K:s agerande i samband med den aktuella händelsen och omedelbart härefter gjorde hovrätten följande bedömning.

Enligt hovrättens mening måste ett betydande bevisvärde tillmätas det samtal som K hade med SOS Alarmering. Under detta samtal erkände han att det var han som i ilska hade stuckit ner O. K har därefter berättat för E-d och R-i att han dödat O. Av K:s berättelse i hovrätten framgår också att han, trots minnesluckan, är medveten om att han nog är gärningsmannen.

Sammantaget gjorde hovrätten följande bedömning.

Hovrätten finner att det genom den muntliga och tekniska bevisningen sammantagna inte kan råda något tvivel om att det är K som bragt O om livet på det sätt åklagaren har påstått.

Hovrätten fastställde tingsrättens dom. Domen vann laga kraft.

6.3 Resning

K inkom den 15 september 1992 med ansökan om resning. Riksåklagaren, som av Högsta domstolen förelagts inkomma med skriftlig förklaring, medgav bifall till ansökningen.

Åklagarmyndigheten i Avesta hade kompletterat utredningen med ett antal förhör. Dessa kompletteringar ingavs till Högsta domstolen av K. Till stöd för sin ansökan anförde K att det framkommit omständigheter som talade för att det var R och inte han som hade dödat O. Dessa nya omständigheter bestod i huvudsak av att R inför två personer skulle ha uttalat sig på ett sätt som tydligt gav vid handen att hon var skyldig till gärningen. Vid två andra tillfällen skulle hon även inför en socialsekreterare respektive en polisinspektör ha yttrat att hon hade dödat en människa.

R hade närmare hört om dessa uttalanden förnekat att hon skulle ha begått gärningen.

Högsta domstolen, justitieråden Anders Knutsson, Torkel Gregow, Lars K Beckman, Fredrik Sterzel och Edvard Nilsson, gjorde följande bedömning.

Den fällande domen mot K bygger i väsentlig mån på de uppgifter som denne lämnade strax efter det att han fann O död i lägenheten. K var vid tillfället berusad och hans uttalanden innehöll få detaljer till närmare belysning av gärningen. Någon teknisk bevisning som binder honom till det vapen som användes har inte lagts fram.

R har i varierande omfattning varit påverkad av alkohol vid de tillfällen hon gjort de uttalanden som åberopats till stöd för resningsansökningen. Det är svårt att bedöma om de nya omständigheterna skulle ha lett till en frikännande dom om de åberopats i rättegången mot K. De är dock ägnade att inge tvivel om dennes skuld. Med hänsyn härtill föreligger synnerliga skäl att frågan om K begått brottet prövas på nytt.

Högsta domstolen beviljade K resning och förordnade att målet på nytt skulle tas upp i hovrätten. Högsta domstolen beslutade även att vidare åtgärder för verkställighet av hovrättens dom inte fick äga rum varför K försattes på fri fot. Beslutet meddelades den 12 oktober 1992 (ärende Ö 3147-92).

6.4 Ny rättegång

K yrkade att åtalet skulle ogillas. Åklagaren, chefsåklagaren Göran Kastlund, medgav K:s talan.

Svea hovrätt, hovrättslagmannen Bengt G Nilsson, hovrättsrådet Roland Halvorsen och adjungerade ledamoten Anna Mörner med nämndemän, meddelade ny dom den 1 december 1992 (mål B 2727-92).

Hovrätten inledde sina domskäl med att pröva möjligheten av att en fjärde person funnits i lägenheten. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Tingsrätten och hovrätten har i de tidigare domarna uppehållit sig vid möjligheten av att någon annan än K eller R, nämligen den fjärde person som L sett i lägenheten, skulle vara gärningsmannen. L har i hovrätten uppgivit att denna person, som han numera vet vem det är, gick därifrån långt innan han hörde dunsen från K:s lägenhet och att han därefter endast hörde K:s och O:s röster därifrån. Hovrätten finner sig därför kunna bortse från möjligheten av någon annan gärningsman än K eller R.

Hovrätten fann att mycket i utredningen pekade mot att K var gärningsmannen. Härvid anförde hovrätten följande.

K har varit berusad och har uppgivit att han har en minneslucka för den tid då O dödates. Han har själv berättat att han och O bråkade, vilket stöds av vad R har berättat. R har gjort gällande att hon hade lämnat lägenheten utan att ha träffat O efter dennes bråk med K. Denna hennes uppgift vinner visst stöd av att L uppgivit att han sett henne gå därifrån. K har sagt både till E-d och R-i att han dödat eller stuckit ner O. Bandupptagningen från K:s samtal med larmcentralen är inte så tydlig på denna punkt, men kan uppfattas som att han även vid detta samtal sagt att det var han som stack ner O.

Att K vid telefonsamtalen tagit på sig skulden för O:s död behöver dock inte innebära att han verkligen utfört gärningen. Det kan lika gärna vara en slutsats från hans sida att det måste ha varit han eftersom det inte fanns någon annan att misstänka.

Avseende R:s uppgifter gjorde hovrätten följande bedömning.

R har påstått att hon lämnade lägenheten strax efter det att det blev tyst och att hon hörde en duns och att hon sedan inte återvände. Hon har också hävdats att hon inte sett något anmärkningsvärt.

R:s uppgifter i detta avseende tyder på att hon hörde den duns som uppkom då O stacks ner. Den tekniska bevisningen visar att O:s kropp inte flyttats från den plats där han föll. Detta innebär att han måste ha stuckits ner i vardagsrummet. R har påstått att hon var ensam kvar i vardagsrummet när K och O bråkade och när de gick ut i hallen och att hon hörde dunsen alldeles innan hon mötte K i hallen.

R:s uppgifter på denna punkt kan inte vara sanningsenliga. Om hon varit i köket och K stuckit ner O i vardagsrummet kan hon inte ha undgått att lägga märke till detta genom glasrutan mellan köket och vardagsrummet.

Även i andra avseenden tyder utredningen på att R:s uppgifter inte är tillförlitliga. Hon har berättat att hon inte återvände till K:s lägenhet. L har sett henne gå en kort

sträcka därifrån och sen plötsligt försvinna ur synfältet. Av den karta (---) som visats i hovrätten kan utläsas att L troligtvis skulle ha kunnat iakttaga R under en lång tid om hon verkligen gått hem. K har sagt att R fanns i hans lägenhet när han ringde samtalen till larmcentralen och till de två vännerna. K:s uppgift vinner stöd av att R-i hört någon i bakgrunden när han talade med K i telefon.

Det är vidare svårt att förstå att R skulle ha gömt sig i skogen, om hon inte blivit skrämmd av något annat än K:s, enligt vad hon själv uppgivit, besynnerliga utseende.

Slutligen har den blodfläck som fanns i R:s ansikte inte tillfredsställande kunnat förklaras eftersom undersökande läkaren, trots noggrann undersökning, inte funnit något sår som kan ha orsakat en blodfläck.

Till vad som nu anmärkts kommer de uttalanden som R gjorde sommaren 1992, att det skulle vara hon som stuckit ner O. Detta uttalande har uppfattats av både L och Tommy K. Tommy K har härutöver uppgivit att han inte uppfattade uttalandet som ”fyllesnack”. Dessutom har hon enligt Tommy K berättat en del detaljer omkring händelsen, som väl låter sig förena med utredningen i övrigt. Hon har påstått att hon stötte sabeln i O och därefter lämnade våningen, men ångrade sig när hon kommit till Frälsningsarmén och återvände för att torka av sabeln från fingeravtryck. Denna version kan väl stämma med de iakttagelser som L gjort.

Zidén [polisinspektör] och Lindborg [socialsekreterare] har hört henne berätta att hon mördat en människa.

Sammantaget gjorde hovrätten följande bedömning av åtalet.

Sammanfattningsvis finns det [---] skäl att på en rad punkter ifrågasätta R:s berättelse. Som inledningsvis anförts finner hovrätten det uteslutet att någon annan än K eller R förövat brottet. Det kan inte uteslutas att R är gärningsmannen. Åtalet mot K är därför inte styrkt.

Hovrätten ogillade åtalet.

*

K begärde ersättning av staten för lidande under frihetsberövandet med 1 000 000 kr. Justitiekanslern tillerkände den 21 juni 1993 K 200 000 kr i ersättning för lidande. K hade varit frihetsberövad i två år. I sitt beslut beaktade Justitiekanslern att K frigivits först efter ett beslut om resning och att frihetsberövandet föranletts av misstankar om ett allvarligt brott som dessutom rönt stor uppmärksamhet i massmedierna och bland människorna på den ort där K bodde. Justitiekanslern beaktade även K:s personliga förhållanden liksom hans inställning till brottsmisstanken under en stor del av skedet fram till resningsbeslutet.

6.5 Diskussion

Iakttagelser och synpunkter i korthet:

- Tekniska bevis saknades; tidpunkten för dödsfallet var oklar.
- R avfärdades alltför snabbt som misstänkt.
- Domstolarna synes ha bortsett från att K:s egen uppgift om sin roll kunde ha varit en slutsats han drog snarare än ett erkännande.
- Domstolarna fullgjorde inte sin skyldighet att kontrollera utredningens fullständighet. Domstolarna beaktade härvid inte de utredningsbrister som förelåg, särskilt beträffande R som möjlig gärningsman.

6.5.1 Allmänt

Detta fall har likheter med det s.k. Lindomefallet, som finns refererat i RH 1991:51.¹ Fall av det slaget karakteriseras av att två personer, var för sig och utan att ha samverkat med varandra, kan misstänkas för att ha bragt en tredje om livet. Andra alternativ kan uteslutas. I ett äkta Lindomefall är det fullt möjligt att den ena av de två tänkbara gärningsmänen är helt oskyldig; han har inte på något sätt medverkat till (främjat) brottet.² Med kompetenta utredningsåtgärder framkommer i allmänhet tillräckligt med information för att "Lindomesituationer" skall kunna undvikas. Avgörande i det hänseendet är framför allt tidiga utredningsåtgärder, innefattande förhör och säkrande av teknisk bevisning. Ju mer utredning av det slaget som föreligger, desto mindre utrymme finns det för inblandade misstänkta att "skyllda på varandra" eller tuga sig genom utredningen.

¹ Ett än mer likartat fall är Svea hovrätts mål B 6416-04. Tre personer, samtliga boende på ett vandrarhem, hade druckit alkohol tillsammans bl.a. i ett sällskapsrum på vandrarhemmet. Den ene hade lämnat de övriga två under kvällen och dessa hade fortsatt dricka alkohol i sällskapsrummet. En av de två påträffades senare under kvällen död i rummet och det kunde konstateras att han hade misshandlats till döds genom slag mot huvudet med ett trubbigt tillhygge. Den andre mannen uppgav att de båda hade börjat bråka och att han därvid slagit den andre. Han förnekade dock att han skulle ha använt något tillhygge eller att han skulle ha förorsakat den andre mannens död. Något tillhygge som kunde bindas till gärningen eller bevisning som direkt kunde binda någon till denna fanns inte i målet. Solna tingsrätt dömde den tilltalade för mord till livstids fängelse. Svea hovrätt ogillade åtalet.

² Ett oäkta Lindomefall föreligger med denna terminologi, när det i största allmänhet är oklart vad var och en av flera vid ett brott medverkande personer gjort samtidigt som det kan klarläggas att de på ett eller annat sätt varit delaktiga i brottet.

6.5.2 Brottsutredningen

Någon teknisk bevisning som band K till det vapen som användes vid gärningen presenterades inte i detta mål. Utredningen bestod istället av

- K:s egna uppgifter,
- inspelning av hans samtal till SOS Alarmering,
- vittnesuppgifter avseende de telefonsamtal som K ringde till två bekanta efter händelsen samt
- vittnesuppgifter avseende hur många som varit i lägenheten, när dessa lämnat lägenheten och om en duns från lägenheten med efterföljande tystnad.

Den misstänktes egna uppgifter bör särskilt noteras. Genom dessa kom utredningen från början och av förståeliga skäl att inriktas på honom. Det kunde tyckas att han mer eller mindre hade erkänt.

Beträffande förundersökningen i målet har vi bl.a. noterat följande.

En relativt noggrann brottsplatsundersökning gav inget resultat av värde. De misstänkta kläder samt det misstänkta mordvapnet, en sabel, undersöktes även. Undersökningen av kläderna gav inget resultat men på sabeln påträffades dels spår av fingeravtryck och dels röda fläckar som bedömdes vara blod på sabelns spets. Vid analys visade sig dock fingeravtrycken inte kunna användas för identifiering och blodet gick inte att typbestämma. I samband med att R hämtades till förhör samma kväll som dråpet hade skett konstaterades fragment av blodrester under hennes ena öga. Analys av blodfragmenten visade att dessa kunde härröra från såväl O som R. Teknisk bevisning av avgörande betydelse för bedömningen saknades således.³

Tidpunkten för dödsfallet kunde inte klarläggas under förundersökningen eftersom den rättsmedicinska undersökningen genomfördes först två dygn efter dödsfallet. Förhör genomfördes med grannar till K i avsikt att söka klarlägga tidpunkten, varvid två personer lämnade uppgifter av intresse för denna bedömning. Även med beaktande av dessa vittnesmål kvarstod dock en inte obetydlig osäkerhet avseende tidpunkten för dödsfallet.

Till utredningens brister hör även sådant som inte kan läggas utredarna till last men som likväl måste beaktas då utredningen som helhet bedöms, nämligen de allmänt oklara förhållanden under vilka gärningen begicks.

³ Uppgifterna är hämtade från förundersökningsprotokollet s. 12–15, 16 och 21 samt från tingsrättens aktbilaga 33.

De inblandade hade missbrukat alkohol under lång tid, levde under oordnade förhållanden och hade mycket diffusa minnesbilder att redogöra för.

Den punkt på vilken utredningen synes ha brustit var att R alltför snabbt avfördes som misstänkt. Detta skedde redan någon dag efter dråpet. De uppgifter R lämnade synes inte heller ha kontrollerats särskilt noggrant. Detta avsåg t.ex. vad hon borde ha sett i förhållande till vad hon uppgav sig ha sett då hon lämnade K:s lägenhet. Även frågan om vart hon härefter begav sig och hur väcker undran. Enligt R cyklade hon hem till sig, men en granne uppgav att hon lämnade platsen gående och att hon försvunnit ur hans synfält snabbare än hon borde ha gjort om hon hade begett sig mot sin bostad. R lämnade också uppgift om att hon senare gömt sig i skogen eftersom hon var rädd för K då denne sett vild och hemsk ut när hon lämnat hans lägenhet. Uttalandet tydde på att hon upplevt något annat än vad hon berättat om.

6.5.3 Domstolsprövningen

Allmänt

Såväl tingsrätt som hovrätt fann att åtalet var styrkt och dömde K för dråp till fängelse sex år. De båda domstolarna anförde som stöd för sin slutsats de av K i polisförhör samma dag som den aktuella händelsen lämnade uppgifterna, hans samtal till SOS Alarmering och till två bekanta en kort tid efter O:s död, där han uppgav sig vara gärningsman. Tingsrätten konstaterade även att ingenting pekade på att någon annan person än K hade utfört gärningen. Tingsrättens bedömning utgick från att K och O var ensamma i lägenheten vid tidpunkten för gärningen. Även hovrätten synes ha utgått från detta.

I resningsärendet framkom således uppgifter om att den tredje personen, R, inför vittnen berättat att det var hon som hade dödat O. Dessa nya uppgifter innebar enligt Högsta domstolen att det förelåg synnerliga skäl att pröva åtalet på nytt.

Hovrätten fann vid den nya prövningen att det inte kunde uteslutas att även R var närvarande i lägenheten vid tidpunkten för gärningen. Därmed fanns det inte tillräckliga bevis för att kunna binda någon till gärningen. De nya uppgifterna beträffande R fick stor betydelse genom att de utlöste en omprövning. Det kan samtidigt konstateras att det slutliga frikännandet av K till stor del grundade sig på en förändrad bevisvärdering beträffande de uppgifter R redan tidigare hade lämnat. Flertalet av dessa omständigheter hade funnits tillgängliga i förundersökningsprotokollet

redan vid den första prövningen men inte förebringats vid huvudförhandlingarna.

Närmare om bevisvärderingen

K kunde inte bindas till brottet genom den tekniska bevisningen. För hans skuld talade dock en rad omständigheter. Enligt hans egna uppgifter hade O bråkat med honom varvid han blivit mycket arg och till följd av detta drabbats av ringningar i öronen, kraftig huvudvärk och sedermera en minneslucka. Hans nästa minne var att han från sitt sovrum tittade ut mot sabeln som då stod i hallen och att han härefter påträffade O död i vardagsrummet. Eftersom han då var ensam i lägenheten drog han själv slutsatsen att det var han som hade dödat O. Att han dödat O uppgav han till SOS, vilken bandupptagning spelades upp vid huvudförhandlingen, samt till två bekanta som han ringde till efter fyndet av O:s kropp, vilka hördes som vittnen i målet. Enligt vittnesuppgifter från en granne lämnade den tredje personen som varit närvarande i lägenheten, R, lägenheten vid 16-tiden varefter bara O:s och K:s röster hade hörts. Kl. 16.35 hade ett stön hörts från lägenheten med en efterföljande duns.

En förutsättning för att anse K skyldig till brottet var att andra gärningsmän kunde uteslutas. Av intresse är då tidpunkten för O:s död och vilka som då befann sig i lägenheten. Av rättsintyget framgick inte när O hade dött, men larmet till SOS inkom kl. 16.55 varför dråpet måste ha inträffat dessförinnan. Uppgifterna om när dråpet inträffade, huruvida R då var i lägenheten, när hon lämnade lägenheten samt om hon senare kom tillbaka dit och i så fall när hon kom tillbaka gick dock isär och torde inte vara möjliga att med någon säkerhet klarlägga. Enligt R gick hon i samband med ett bråk mellan O och K, vilket slutade med att det hördes en duns från vardagsrummet varefter det blev tyst. Detta var förenligt med K:s uppgifter då denne uppgett att R var närvarande då han drabbades av sin minneslucka. Enligt de ovan nämnda vittnesuppgifterna från grannen lämnade istället R lägenheten vid 16-tiden varefter bara O:s och K:s röster hördes. Vid 16.35 hördes ett stön med en efterföljande duns från lägenheten.⁴ Enligt R kom hon inte tillbaka till lägenheten efter att hon lämnat

⁴ Enligt uppgifter i ett förhör med grannen som bodde under K:s lägenhet, som dock inte återopades i domstolarna, hade musiken från lägenheten tystnat strax före kl. 16 och kl. 16.00 hade det hörts en duns från lägenheten som om någon ramlade och inte som om en dörr smälldes igen. Vid kl. 16.10 hade stereon vridits upp på högsta volym. Kl. 16.35 hade det blivit helt tyst i lägenheten.

den. Enligt K och grannen kom hon dock tillbaka vid 17-tiden, en uppgift som även vann stöd av ett vittne till vilken K hade ringt efter att han påträffat O död.⁵

Varken i tingsrätten eller hovrätten prövades frågan om när O hade dött och vilka som då varit i lägenheten. Tingsrätten uppgav i och för sig att R lämnat lägenheten omkring klockan 16 och därefter återkommit vid 17-tiden. Men hur tingsrätten kom till denna slutsats redovisades inte i domen. Frågan om när O dött berördes överhuvudtaget inte.

De avgörande omständigheterna för tingsrättens fällande dom var uppgifterna om att K tidigare uppgett att han hade dödat O. Utgångspunkten tycks ha varit att domstolarna inte trodde på K:s uppgift om en minneslucka. Vid sin bedömning bemötte inte domstolen K:s uppgift om att han varken vid rättegången eller tidigare mindes att han hade berövat O livet, utan att detta var en slutsats som han drog av omständigheterna. Att K vid förhöret omedelbart efter gripandet var mycket berusad framgick bl.a. av vittnesförhör med polismannen som höll detta förhör. K:s uppgifter vid detta borde därför ha tolkats med viss försiktighet.

För hovrättens fällande dom synes de enda omständigheter som beaktades ha varit uppgifterna om att K tidigare uppgett att han dödat O. Några andra omständigheter av betydelse redovisades inte av hovrätten.

Vid en genomgång av omständigheterna i målet synes den förebragta utredningen med viss styrka ha pekat mot K som gärningsman. Osäkerheten avseende tidpunkten för dråpet och huruvida R då befann sig i lägenheten lämnade dock utrymme för möjligheten att hon och inte K utfört dråpet.

6.5.4 Slutsatser

Resning i målet beviljades sedan det framkommit uppgifter som talade för att ”den tredje personen” kunde vara gärningsman. Detta hade domstolarna ansett sig kunna utesluta. Det var felaktigt, med facit i hand. Men var det rätt när bedömningen gjordes?

⁵ Uppgifter i förundersökningen talade även i viss utsträckning mot K:s skuld. R hade haft blodfragment i ansiktet som inte kom från någon konstaterbar skada på henne och sabeln tycktes vara avtorkad, vilket var svärförenligt med K:s agerande i övrigt efter O:s död. R hade också uppgett att hon bl.a. hade gömt sig i skogen efter att hon lämnat lägenheten, enligt henne för att hon var rädd för K eftersom han sett vild och hemsk ut då hon lämnat lägenheten.

Svaret på den frågan är beroende av den tillkommande kunskapens betydelse för omprövningen och i vad mån det hade kunnat förutses att kunskap av detta slag skulle kunna dyka upp.

De nya uppgifterna beträffande R fick avgörande betydelse genom att de utlöste en omprövning. Men det kan samtidigt konstateras att det slutliga frikännandet av K till stor del grundade sig på en förändrad bevisvärdering beträffande de uppgifter R redan tidigare hade lämnat. En mer förutsättningslös syn på möjligheten att R var inblandad i dråpet redan under den ordinarie domstolsprövningen skulle därmed ha kunnat leda till en friande utgång redan då. Vid bedömningen av den saken bör man dock ha i åtanke att K på olika sätt ledde misstankarna mot sig själv. Även om det skall sakna betydelse är det svårt att helt bortse från att K på detta sätt var medvällande till att han på felaktiga grunder dömdes för dråpet.

Vid en strikt rättslig bedömning måste det emellertid konstateras att det vid tidpunkten för rättegångarna mot K fanns ett utrymme för möjligheten att gärningen hade begåtts av någon annan. Det fanns ”varnings-signaler” och det fanns brister i utredningen, som innebar att denna inte var tillräckligt robust för att kunna läggas till grund för en fällande dom.

Syftet med den rättsliga prövningen i domstol är att slutligt pröva en brottsanklagelse mot ett högt ställt beviskrav. Det är en kvalitetssäkring i rättssäkerhetens intresse. Vid den kvalitetssäkringen skall eventuella brister i utredningens kvalitet och tillförlitlighet uppdagas. Det skedde inte i detta fall.

7. Fall 2

Fallet i korthet: En 18-årig flicka, med visst handikapp och en lång sjukdomshistoria, kontaktade BRIS. Sjuksköterskan där fattade misstankar om sexuella övergrepp och förmedlade kontakt med en psykolog, som bekräftade misstankarna. Flickan berättade under behandling om sexuella övergrepp från fadern. Denne åtalades för upprepade övergrepp under många år. Som stöd åberopades huvudsakligen dotterns uppgifter samt intyg och vittnesmål från den behandlande psykologen, som av rätten förordnades som sakkunnig. Av ett rättsintyg framgick att flickan vägrade låta sig undersökas. Fadern dömdes till fängelse tio år. En första resningsansökan avslogs av Högsta domstolen. Efter domen lämnade dottern nya, osannolika uppgifter om sexuella övergrepp som ett flertal personer skulle ha begått mot henne. Anklagelserna togs på allvar och utreddes. Den dömde fick kännedom om dem först efter lång tid. Resning beviljades. Fadern frikändes. Det finns inga kvarstående brottsmisstankar. Fadern var frihetsberövad i ca två år och fyra månader. Han tillerkändes skadestånd från staten med 450 000 kr.

7.1 Bakgrund

J, född 1973, bodde tillsammans med sina föräldrar i en villa utanför Umeå. Hennes mamma hade två större barn från ett tidigare förhållande, som inte bodde hemma.

J hade ett medfött handikapp. Sedan tioårsåldern led hon även av mycket svår astma. Hon led dessutom sedan födseln av svåra ryggproblem. I tolvårsåldern bar hon under ett års tid korsett. Trots detta blev hon tvungen att genomgå en omfattande skoliosoperation. Härefter bar hon korsett i ytterligare ett och ett halvt år.

När J var arton år, i juni 1991, kontaktade hon BRIS, där hon fick tala med sjuksköterskan Peter I. Hon berättade att hon hade problem hemma och ville flytta därifrån. Vid ett besök hos Peter I på BRIS fattade denne misstankar om att J utsatts för sexuella övergrepp.

Peter I kontaktade psykologen Anne-Marie Frisendahl på barn- och ungdomspsykologiska kliniken i Umeå och följde även med J vid hennes första besök hos Frisendahl. J hade sedan fram till början av augusti åtta timslånga samtal med Frisendahl.

Den 10 juli 1991 flyttade J från sitt föräldrahem till en lägenhet som socialtjänsten ordnade åt henne. Några dagar efter detta uppsökte hon sin halvsysster som av vad J berättade drog slutsatsen att hon utsatts för incest, vilket J bekräftade. De besökte sedan sin mamma och berättade om anklagelserna mot J:s pappa, S. J:s mamma och syster konfronterade sedan S med anklagelserna. Den 30 juli 1991 gjorde J en polisanmälan mot sin pappa. Härefter hölls fyra polisförhör med henne. S anhölls den 5 augusti 1991 och häktades sedermera. Han förblev frihetsberövad till den 17 december 1993, då han efter avslutad huvudförhandling i en förnyad hovrättsprövning efter resning försattes på fri fot.

7.2 Den ordinarie rättsprocessen

7.2.1 Åtal

Distriktsåklagaren Axel Holmberg väckte den 3 september 1991 talan mot S, offentlig försvarare advokaten Olof Rehman, för grov våldtäkt, våldtäkt och otukt med barn med följande gärningsbeskrivning.

S har under tiden 1 januari 1982 – 30 juni 1984 i sin familjs bostad på [---] och i dess närhet vid ett stort antal tillfällen genom våld och hot om våld tvingat sin dotter J född 1973, till samlag och annat könsligt umgänge. Otuktsbrotten är grova då han tvingat sig könsligt umgänge med dottern genom våld eller hot om våld.

S har under tiden 1 juli 1984 – 6 juli 1991 i sin familjs bostad på [---] och i dess närhet vid ett stort antal tillfällen genom våld och hot om våld tvingat J till samlag och därmed jämförligt sexuellt umgänge. Brotten är grova då det varit frågan om ett stort antal sexuella övergrepp mot dottern under en lång tidsperiod och dottern befunnit sig i en skyddslös situation då hon saknar ena armen.

Våldet har bestått i att S tilldelat henne slag i ansiktet, hållit sina händer runt hennes hals, dunkat hennes huvud mot en vägg, dragit henne i håret, slitit och kastat omkull henne, hållit fast henne samt särat hennes ben med sina kroppskafter.

Hotet har bestått i att S yttrat att han skulle slå ihjäl henne.

Målsäganden var vid denna tid alltså 18 år gammal. De åtalade gärningarna skulle ha skett 1982–1991, från det målsäganden var 9 år till det hon var 18 år. Den tidigaste händelse som skulle bedömas låg 9 år tillbaka i tiden, medan den senast uppgivna händelsen ägt rum endast ca 3 veckor före polisanmälan.

7.2.2 Åberopad utredning

Utredningen som åberopades till stöd för åtalet utgjordes i huvudsak av målsägandens uppgifter. Målsäganden hördes personligen vid huvudförhandlingen. Åklagaren åberopade även rättsintyg från gynekologen Marianne Wikman, huvudsakligen avseende målsägandens trovärdighet. Wikman hördes också i målet. Vidare förordnade tingsrätten leg. psykologen Anne-Marie Frisendahl, som alltså var målsägandens behandlande psykolog, att som sakkunnig avge yttrande över innehållet i och trovärdigheten av de uppgifter som målsäganden hade lämnat i den pågående brottsutredningen. Även Frisendahl hördes i målet. Utöver detta åberopade åklagaren huvudsakligen vittnesförhör med målsägandens mamma och syster, några av hennes kompisar samt med Peter I på BRIS, som var den som först fattade misstankar om övergrepp.

På S:s begäran hördes bl.a. två grannar till familjen och en arbetsterapeut som under flera år arbetat med målsäganden.

7.2.3 Umeå tingsrätts dom

Umeå tingsrätt, rådmannen Hans Heimer med nämndemän, meddelade dom den 14 november 1991 (mål B 592-91). Tingsrätten konstaterade inledningsvis följande avseende utredningen i målet.

Ansvarspåståendena mot S grundar sig på J:s uppgifter. Det föreligger inte några direkta vittnesiakttagelser och inte heller någon teknisk bevisning. Av sakkunnigförhöret med Marianne Wikman framgår att någon fullständig gynekologisk undersökning av J inte kunnat genomföras. Det blir därför av avgörande betydelse att bedöma trovärdigheten av J:s uppgifter i belysning av vad som i övrigt förekommit i målet.

Enligt vad som framgår av tingsrättens dom hade målsäganden lämnat uppgifter om att hennes far regelbundet utsatt henne för sexuella övergrepp sedan hon var 9–10 år. Han hade i samband med dessa övergrepp också misshandlat henne då hon gjort motstånd. Målsäganden hade närmare beskrivit sju olika övergrepp. Avseende målsägandens berättelse gjorde tingsrätten följande bedömning.

J har i tingsrätten lämnat en berättelse som till alla delar givit intryck av att vara sann. Visserligen har hon, pressad på detaljer, haft svårigheter att svara eller varit tveksam och förhöret har flera gånger fått avbrytas därför att hon drabbats av häftigt illamående. Detta har emellertid skett på ett sätt som snarare förstärker än förringar trovärdigheten av vad hon berättat. Hon har på ett övertygande sätt förklarat sina svårigheter att sammanhängande och detaljerat berätta om vad hon varit utsatt för med den stora mängd övergrepp av samma slag som det varit fråga om, den långa tid övergreppen pågått och, inte minst, att hon för det mesta brukat blunda och ”stänga av sig” för att

hon inte skulle känna någonting. Hon har också sagt att hon medvetet förträngt mycket av sina upplevelser och det finns ingenting i utredningen som talar mot att det förhåller sig så.

Det har inte framkommit något som ger belägg för att J under förundersökningen eller vid de båda huvudförhandlingarna i tingsrätten lämnat några felaktiga uppgifter. Något beaktansvärt skäl till att J, såsom gjorts gällande från S:s sida, velat sanningslöst tillvita fadern de brott han åtalats för har inte heller framkommit.

Som framgått förordnades Anne-Marie Frisendahl av tingsrätten att som sakkunnig avge yttrande beträffande målsägandens trovärdighet. Frisendahl hördes även vid förhandlingen. På åklagarens begäran hördes det sakkunniga vittnet överläkaren i psykosomatisk obstetrik och gynekologi Marianne Wikman om trovärdigheten av målsägandens uppgifter. Wikman hade även avgett ett rättsintyg i målet. Wikman hade tidigare tagit emot J som patient. Hon hade vid flera tillfällen utan framgång sökt förmå henne att genomgå en gynekologisk undersökning. Tingsrätten uttalade.

Ett starkt stöd för att J verkligen blivit utsatt för sexuella övergrepp utgör Marianne Wikmans läkarintyg och de uppgifter hon lämnat vid sakkunnigförhöret. [...] Enligt hennes bedömning är skälet till att J reagerat så oerhört starkt i gynundersökningssituationen att det påmint henne om övergrepp som hon varit med om och att hennes känslor och reaktioner därför blivit så starka att hon inte kunnat genomföra undersökningarna trots att hon velat bli undersökt. Efter sina fyra sammanträffanden med J bedömer hon henne som helt trovärdig. Denna bedömning grundar hon på sina iakttagelser av J. ”Kroppen ljuger inte” och J:s kropp talade mycket tydligt om att hon varit med om sådant som gör att hon har oerhört svåra känslor omkring sitt underliv. J är enligt hennes bedömning en psykiskt fullt frisk flicka. Hon hyser ingen tveksamhet om att J talar sant.

Avseende Frisendahls sakkunnigytrande och i förhör lämnade uppgifter uttalade tingsrätten.

... yttrandet från Anne-Marie Frisendahl, som grundar sig på nio timslånga samtal med J under loppet av närmare två månader, talar med styrka för att J:s uppgifter om sexuella övergrepp från faderns sida är sanna. Anne-Marie Frisendahl, som även är legitimerad psykoterapeut, och som har trettio års erfarenhet av arbete inom barnpsykiatri, har vid sakkunnigförhöret hållit fast vid den bedömning som redovisats i yttrandet. [...]

Den omständigheten att det var Anne-Marie Frisendahl som förmått J att tala med Göran Markström [polisens utredare i målet], vilket samtal ledde fram till polisanmälan, är inte ägnad att minska bevisvärdet av yttrandet och sakkunnigförhöret med henne.

Sammantaget gjorde tingsrätten följande bedömning av åtalet.

Vid en samlad bedömning av det anförda finner tingsrätten att J:s utsaga måste anses trovärdig. Genom hennes tämligen detaljerade uppgifter är det ställt utom rimligt tvi-

vel att S förgripit sig sexuellt mot henne på sätt hon angett vid [...] sju tillfällen [...]. I fråga om övriga påstådda sexuella övergrepp under den med åtalet avsedda tiden har J inte kunnat lämna några mer preciserade uppgifter om tidpunkt och antal. Med ledning av hennes uppgifter kan det emellertid med tillräcklig grad av säkerhet fastställas att han vid upprepade tillfällen med våld eller hot om våld tilltvingat sig samlag med henne under tiden den 1 januari 1982 – den 30 juni 1984 och att det under den tiden även förekommit att han haft annat könsligt umgänge med henne samt att han efter den 30 juni 1984 vid ett mycket stort antal tillfällen tvingat henne till samlag eller därmed jämförligt sexuellt umgänge genom våld eller hot om våld. Det framstår som uppenbart att S:s hotelser, såsom dessa beskrivits av J, framstått som trängande fara för henne.

Tingsrätten dömde S för grov våldtäkt, våldtäkt och otukt med barn till fängelse 10 år. Målsäganden yrkade att S skulle förpliktas utge skadestånd till henne med 372 500 kr. Skadeståndstalan avskildes dock på målsägandens begäran och handlades som särskilt mål enligt reglerna för tvistemål.

S överklagade domen.

7.2.4 Hovrätten för Övre Norrlands dom

I hovrätten förordnades leg. psykologen Egil Ruuth att som sakkunnig avge yttrande dels över det tidigare sakkunnigytrandet, dels avseende tillförlitligheten av målsägandens uppgifter.

Hovrätten för Övre Norrland, hovrättspresidenten Carl-Ivar Skarstedt, hovrättsrådet Kjell Persson och t.f. hovrättsassessorn Lena Ingvarsson med nämndemän, meddelade dom den 13 februari 1992 (mål B 356-91). Hovrätten inledde sina domskäl med att konstatera att åtalet byggde på målsägandens uppgifter. Domstolen uppgav.

I förevarande mål finns – som det brukar vara i denna typ av mål – varken några direkta vittnesiakttagelser eller någon teknisk utredning att lägga till grund för bedömningen av åtalet. Av helt avgörande betydelse för målets bedömning blir då vilken tillförlitlighet som finns i de uppgifter som J har lämnat.

Avseende målsägandens trovärdighet gjorde hovrätten följande bedömning.

Till att börja med är att konstatera att J på hovrätten gjort ett mycket trovärdigt intryck. Hon har inför hovrätten på ett mycket realistiskt sätt givit uttryck för oro, ångslan och rädsla samt för så starka obehagskänslor inför det inträffade att huvudförhandlingen flera gånger fått avbrytas på grund av hennes illamående och vid ett tillfälle även kräkningar. Det framstår som helt osannolikt att J skulle kunna ”spela” denna oro och detta illamående m.m. Hon har såvitt framgått, för övrigt reagerat på liknande sätt vid tingsrätten och inför undersökande läkare, med flera. J framstår sålunda som i hög grad trovärdig, och det hon har berättat om bär det självupplevdas prägel.

Inget har heller framkommit som ger anledning tro att J på grund av sjukdom eller psykisk störning inte skulle vara trovärdig.

Den av hovrätten förordnade sakkunnige, Ruuth, gjorde bedömningen att målsägandens uppgifter var tillförlitliga. Han riktade dock kritik mot den metod som använts i det tidigare sakkunnigutlåtandet och fann att Frisendahls roll som behandlande terapeut var oförenlig med rollen som sakkunnig.

Beträffande de olika observationer av målsäganden, som enligt hovrätten hade betydelse för bedömningen av tillförlitligheten i hennes uppgifter, uppgav hovrätten.

De kliniska observationer beträffande J som gjorts av både överläkaren Marianne Wikman och leg. psykologen Anne-Marie Frisendahl ger [...] stöd för att J:s uppgifter om sexuella övergrepp mot henne är riktiga. Hovrätten fäster sålunda avseende vid dessa observationer och detta oavsett den kritik mot Marianne Wikman och Anne-Marie Frisendahl som riktats från S. J:s uppgifter om att hon erhöll blåmärken då hon utsattes för övergreppen vinner också något stöd i Jeanette A:s [vän till målsäganden] uppgifter om iakttagelsen av ett stort antal blåmärken på J vid i vart fall ett tillfälle.

Avseende innehållet i målsägandens berättelse anförde hovrätten.

Om man ser på J:s berättelse i sin helhet finns en viss brist på konkretion. Hon har dock med god detaljrikedom beträffande sju tillfällen kunnat närmare berätta om vad som inträffat. I övrigt har hon inte förmått att närmare redogöra för och beskriva vad som inträffat eller att förlägga övergreppen till mer bestämda tidpunkter. J har emellertid på ett övertygande sätt under förhören förklarat att detta beror på att övergreppen varit så många och att de pågått under så lång tid och i många fall varit så likartade samt att hon försökt att på olika sätt förtränga minnena och ”stänga av sig” för att uthärda. Att J:s berättelse till viss del uppvisar en del vagheter är, enligt hovrättens mening, med hänsyn till ovan nämnda omständigheter både naturligt och helt förståeligt.

J har i hovrätten, trots den press hon känt och de obehagskänslor hon haft, i mycket god överensstämmelse med de uppgifter som hon lämnat vid tingsrätten, redogjort för detaljer i de sju särskilda händelser som hon berättat om. Som även anförts av Egil Ruuth stärks tillförlitligheten i J:s uppgifter av de detaljuppgifter som hon lämnat om händelseförlopp av mindre intresse i sitt sammanhang och om reaktioner som inte enbart varit till nackdel för S.

S hade ifrågasatt tillförlitligheten av målsägandens uppgifter bl.a. då hon vid sin första kontakt med BRIS och psykologen Frisendahl inte talade om sexuella övergrepp utan att den frågan togs upp av andra. Hovrätten gjorde följande bedömning

Hovrätten konstaterar att det i mål om sexuella övergrepp mot barn har visat sig vara ett vanligt mönster att det utsatta barnet söker hjälp utan att direkt uppges vad det

utsatts för och att berättelserna ofta börjar med mindre allvarliga ting. Senare, när barnet upplever sig trott, berättar det om mer allvarliga saker. Att J lämnat sin berättelse i olika fragment och under stor vånda förringar därför inte tillförlitligheten i hennes berättelse.

J:s mamma uppgav i vittnesförhör bl.a. att hon aldrig sett sin man misshandla dottern och att hon inte lagt märke till några skador eller blåmärken på hennes kropp. Efter målsägandens ryggoperation hade hon bl.a. torkat henne några gånger i veckan i samband med att hon duschade. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Den omständigheten att [modern] inte iakttagit något som givit henne anledning att reagera kan i och för sig förefalla egendomligt. Av [moderns] egna uppgifter i hovrätten har dock framgått att det varit mycket dåliga relationer i familjen, med ringa känslomässig kontakt. Sedan [modern] drabbats av värk har hon allt mera – som hon själv uttryckt saken – ”stängt av sig” och ”levt i sin lilla värld”. Hon har då uppenbarligen även på grund av stark medicinerings inte alltid förmått uppfatta vad som hänt i hennes omedelbara omgivning.

I målet vittnade sjuksköterskan Peter I, som alltså var den person som målsäganden fått kontakt med via BRIS. Hovrätten uppgav.

För tillförlitligheten av J:s uppgifter talar [...] även den uppgift som Peter I lämnat i sitt vittnesmål om att då J tidigare sökt påkalla hjälp av utomstående, detta lett till kontakter med hennes föräldrar, något som i sin tur medfört ännu större påfrestningar för henne.

Sammantaget anförde hovrätten följande beträffande tillförlitligheten av målsägandens uppgifter.

Det nu anförda talar sammanfattningsvis enligt hovrättens mening med otvetydig styrka för att de uppgifter som J har lämnat är tillförlitliga och att hon sålunda utsatts för grova sexuella övergrepp såsom hon uppgivit.

Efter bedömningen att målsäganden utsatts för sexuella övergrepp på det sätt hon berättat prövade hovrätten frågan om det kunde vara någon annan än S som utsatt henne för dessa.

De av J beskrivna sexuella övergreppen har enligt hennes berättelse ägt rum i hemmet, i samband med bilåkning och vid ett motionstillfälle. Det måste anses vara praktiskt taget uteslutet att J vid de angivna tillfällena skulle kunna ha varit utsatt för sexuella övergrepp från någon annan och att hon därefter satt in S i gärningsmannens ställe utan att ett sådant förfarande skulle ha avslöjats genom avvikelser i hennes återkommande berättelser eller på annat sätt.

I någon mån är det också av betydelse att notera att, även med den tämligen stora detaljriktedom som funnits i de uppgifter som J lämnat, har hennes berättelse inte i något väsentligt avseende kunnat vederläggas såsom oriktig.

S pekade på ett antal omständigheter som enligt honom förringade tillförlitligheten i målsägandens uppgifter, bl.a. att hennes berättelse inte kunnat styrkas av något vittnesmål och att hennes mamma inte sett ett enda misshandelsfall och inte heller haft anledning misstänka att målsäganden utsatts för sexuella övergrepp. Som ett möjligt skäl till hennes oriktiga uppgifter nämnde han att målsäganden velat hämnas för sitt svåra handikapp och de problem hon haft till följd av detta.

Vad S anfört är i och för sig [...] omständigheter som i någon mindre mån talar mot att S skulle ha gjort sig skyldig till de gärningar som han åtalats för. Vad han anfört är dock ingalunda av den arten att de uppgifter som J lämnat skulle vara osanna och S sålunda vara oskyldig.

Det saknas enligt hovrättens mening helt anledning anta att J med de uppgifter som hon nu har lämnat velat hämnas på S på något sätt.

[...] det [saknas] också anledning anta att J skulle ha utsatts för sexuella övergrepp av någon annan person eller några andra personer och därefter överfört dessa övergrepp på S.

Hovrätten gjorde följande bedömning av åtalet.

Vid en sammanfattande bedömning finner hovrätten således att J:s uppgifter är tillförlitliga och att dessa skall läggas till grund för bedömningen av åtalet.

Hovrätten fastställde tingsrättens domslut.

7.2.5 Överklagande till Högsta domstolen

S överklagade hovrättens dom. Han begärde även att hans offentliga försvarare skulle entledigas från sitt uppdrag. Högsta domstolen beslutade entlediga advokaten Olof Rehnman från uppdraget som offentlig försvarare samt förordnade i hans ställe advokaten Per Svensson. I beslut den 3 april 1992 fann Högsta domstolen, justitieråden Sven Nyman, Johan Lind och Fredrik Sterzel, ej skäl att meddela prövningstillstånd. Hovrättens dom stod därför fast.

7.3 Resning

7.3.1 Den första resningsansökan

S inkom den 9 december 1992 med ansökan om resning. Resningsansökan gavs in tillsammans med 16 andra i vilka det gjordes gällande att det var av yttersta vikt från rättsäkerhetssynpunkt att det klagades om trovärdigheten i en brottsanklagelse kunde anses utgöra tillräcklig bevisning

för fällande dom i ett allvarligt brottmål. Till stöd för sin resningsansökan återopade S dels ett antal omständigheter som enligt honom visade att bevisvärderingen i den fällande domen var felaktig, dels att det inom psykiatri var känt att ett svårt handikappat barn, som målsäganden var, i vuxen ålder kunnat anklaga den ene eller båda föräldrarna för misshandel och andra övergrepp som hämnd för handikappet. Som ny bevisning till styrkande av målsägandens hämndmotiv återopade S vittnesförhör med ledamoten av Socialstyrelsens vetenskapliga råd professorn Lars Lidberg. S yrkade även att yttrande i denna fråga skulle inhämtas från Socialstyrelsens rättsliga råd. Högsta domstolen, justitieråden Torkel Gregow, Bertil Freysshuss och Bo Svensson, gjorde följande bedömning.

S har inte anfört någon omständighet som kan föranleda resning i målet. Högsta domstolen, som inte finner skäl inhämta yttrande från socialstyrelsens vetenskapliga råd, avslår resningsansökningen.

Beslutet meddelades den 18 januari 1993 (ärende Ö 4334-92).

7.3.2 Den andra resningsansökan

S inkom den 2 september 1993 med ny ansökan om resning. Riksåklagaren, som av Högsta domstolen förelagts inkomma med skriftlig förklaring, bestred bifall till resningsansökan.

Till stöd för sin resningsansökan återopade S dels ett antal omständigheter som enligt honom visade att bevisvärderingen i den fällande domen var felaktig, dels att det framkommit nya omständigheter som gjorde att J inte kunde anses trovärdig. De nya omständigheterna var att målsäganden efter hovrättens dom vid polisförhör hade lämnat uppgifter om att ytterligare allvarliga brott begåtts mot henne av ett stort antal personer, däribland S. Förundersökningen angående detta hade dock lagts ned.

Riksåklagaren uppgav i sitt yttrande att målsägandens nya uppgifter allmänt sett var osannolika samt att de till vissa delar var synnerligen anmärkningsvärda och enligt Riksåklagarens mening inte förankrade i verkligheten. Målsäganden hade dock enligt Riksåklagaren under två presande rättegångar berättat om sexuella övergrepp från S:s sida. Hennes uppgifter hade inte förändrats och hon hade inte heller återtagit sina uppgifter. Riksåklagaren hade svårt att finna något hållbart motiv för att hon oriktigt skulle vidhålla anklagelserna och pekade på riskerna för psykiska skador hos brottsoffret som aktuell brottslighet för med sig.

Högsta domstolen, justitieråden Jan Heuman, Lars K Beckman, Johan Munck, Bengt Lambe och Gertrud Lennander, gjorde följande bedömning.

Då tilltron till J:s uppgifter varit av avgörande betydelse vid domstolarnas bevisvärdering får det, med hänsyn också till brottets art, anses påkallat att medge S en förnyad prövning av ansvarsfrågan mot bakgrund av J:s nya uppgifter. Synnerliga skäl får anses föreligga för att bifalla ansökningen.

Högsta domstolen beviljade S resning och förordnade att målet på nytt skulle tas upp av hovrätten. Högsta domstolen lämnade dock S:s yrkande om inhibition av straffverkställigheten utan bifall. Beslutet meddelades den 25 oktober 1993 (ärende Ö 3484-93).

7.4 Ny rättegång

Den nya huvudförhandlingen i hovrätten inleddes den 8 december 1993. S var då alltjämt frihetsberövad. När huvudförhandlingen avslutades den 17 december 1993 beslutade dock hovrätten att vidare verkställighet av det fängelsestraff som tidigare ådömts S inte fick ske. S försattes därför på fri fot. I den nya förhandlingen åberopade S flera nya vittnen, däribland läkare som varit i kontakt med målsäganden. S åberopade även yttranden och förhör med fil. dr Astrid Holgersson och f.d. överläkaren med. dr Rudolf Schlaug. Han åberopade också dagboksanteckningar gjorda av målsäganden och journalanteckningar från Barn- och ungdomspsykiatriska kliniken i Umeå.

Hovrätten för Övre Norrland, hovrättslagmannen Ingrid Andersson, hovrättsråden Bertil Bondesson och Bertil Eriksson med nämndemän, meddelade ny dom den 30 december 1993 (mål B 333-93).

Hovrätten konstaterade inledningsvis att åtalet grundade sig på målsägandens uppgifter och att tillförlitligheten i dessa därför var avgörande. Hovrätten fortsatte.

J har även i denna rättegång lämnat en utförlig och ofta mycket känsloladdad redogörelse för faderns övergrepp mot henne. Däremellan har hennes berättelse varit påfallande ”malande” och entonig. Hon har inte sällan gömt ansiktet i sina armar eller blundat och sagt att hon ser bilder av vad hon upplevt men att hon inte vågar se allt. Vid ett tillfälle under det långa förhöret har hon ramlat ned på golvet såsom om hon svimmat. Hon repade sig dock snabbt. J har upprepat att övergreppen periodvis ägt rum en eller flera gånger i veckan. Hon har nu beskrivit olika tillfällen då hon skulle ha utsatts för övergrepp. Sju av dessa beskrivningar stämmer mycket väl överens med de särskilda tillfällen som återgetts i tingsrättens dom.

Hovrätten fortsatte med att bedöma de uppgifter som stödde åtalet. Tillförlitligheten av målsägandens uppgifter vann stöd av uppgifter lämnade av de två av domstolarna förordnade sakkunniga Anne-Marie Frisendahls och Egil Ruuths samt det av åklagaren åberopade sakkunniga vittnet Marianne Wikman. Avseende J:s berättelse och hennes uppträdande i rättegången gjorde hovrätten följande bedömning

Den omständigheten att hennes berättelser om övergreppen, som Ruuth framhållit i sitt yttrande den 20 januari 1992, är synnerligen detaljrika, varav en del detaljer får anses unika, att J varit starkt känslomässigt berörd vid återgivandet av uppgifterna, att hennes beskrivning av faderns uppträdande vid övergreppen varit differentierad och att hennes berättelse måste betraktas som komplex talar för att hennes uppgifter om övergreppen är tillförlitliga.

Beträffande de uppgifter som lämnats av överläkaren Marianne Wikman gjorde hovrätten följande bedömning.

...Marianne Wikmans bedömning av att J:s uppgifter är trovärdiga grundar sig på de reaktioner som J uppvisat då hon inte velat genomgå en gynekologisk undersökning. Med hänsyn till det stora antal sammanträffanden som ägt rum mellan Marianne Wikman och J är det – om J verkligen utsatts för övergrepp – svårt att förstå att Marianne Wikman, som är en erfaren kvinnoläkare, inte lyckats övertyga J om att det enbart skulle ha varit värdefullt för J om hon genomgick en undersökning. Hovrätten kan inte tillmäta de reaktioner som J uppvisat inför Marianne Wikman något stöd för åtalet. Det ligger närmare till hands att tro att J:s långvariga vägran i själva verket har sin orsak i att hon har något att dölja.

Anne-Marie Frisendahls uppgifter hade lämnats i sakkunnigutlåtande och förhör vid förhandlingen i tingsrätten. Den metod hon tillämpat vid sin bedömning samt hennes förhållande till målsäganden ifrågasattes dels i ett sakkunnigutlåtande av Egil Ruuth i den tidigare hovrättsprövningen, dels i utlåtande och förhör med f.d. överläkaren Rudolf Schlaug som påkallats av S. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Både Ruuth och Schlaug har riktat kritik mot Anne-Marie Frisendahls yttrande, varvid Ruuth särskilt framhållit att det inte torde vara förenligt med vetenskap och beprövad erfarenhet att låta en klients uppvisade symptombild ingå som underlag för bedömningen av om klienten är trovärdig. Ruuth har också påpekat att Anne-Marie Frisendahl åtagit sig uppdrag som medfört att hon samtidigt påtagit sig två roller, å ena sidan en behandlande eller stödjande, och å andra sidan en utredande roll; den förra förutsätter att klientens uppgifter tas för goda, den senare kräver ett mer kritiskt förhållningssätt till klientens uppgifter. [...]

Hovrätten anser på grund av denna kritik att Anne-Marie Frisendahls yttrande och uppgifter inte kan tillmätas någon större betydelse vid bedömningen av om J:s uppgifter är tillförlitliga.

Enligt hovrätten hade målsäganden tidigare lämnat felaktiga uppgifter och underlåtit att berätta om vissa omständigheter. Hovrätten anförde.

Redan den omständigheten att J i denna rättegång uppgett att hon i två avseenden lämnat medvetet oriktiga uppgifter vid de tidigare rättegångarna medför att tilltron till hennes uppgifter i målet förringas. J har således berättat att hennes tidigare uppgift att modern inte förstått att fadern fögrep sig på henne var oriktig och att hon ljög då hon tidigare sagt att hon aldrig varit gravid. Det är inte heller utan betydelse att J lämnat en klart felaktig uppgift till hovrätten då hon uppgett att hon bara besökt Anne-Marie Frisendahl några gånger efter den förra huvudförhandlingen i hovrätten; som tidigare nämnts har J besökt Anne-Marie Frisendahl vid ett 40-tal tillfällen därefter. Det är också anmärkningsvärt att J vid de tidigare huvudförhandlingarna underlåtit att tala om att de av Marianne Wikman i läkarintyget antecknade skadorna inte förorsakats av hennes far.

Enligt målsägandens berättelse medförde det våld som S använt mot henne att hon ofta fått blåmärken på benen, ryggen, bröstet, halsen och ansiktet, samt att hon blött näsblod och att hon blött kraftigt från underlivet. Målsägandens mamma, övriga hörda släktingar, hennes två ”bästisar” från grundskolan och den läkare som mellan 1980 och 1986 behandlade henne ca en gång i veckan, uppgav dock att de inte vid något tillfälle sett några tecken på att målsäganden utsatts för våld. En av målsägandens klasskamrater på gymnasiet uppgav dock att hon vid ett tillfälle sett otroligt mycket blåmärken på hennes smalben och armar och att hon vid ett annat tillfälle sett blåmärken på hennes hals. Avseende klasskamratens uppgifter angav hovrätten.

Värdet av dessa uppgifter är dock tämligen ringa, eftersom Jeanette A vid det första polisförhøret med henne den 5 augusti 1991 uppgav att hon bara sett blåmärken på J:s ben.

Avseende frånvaron av observationer av skador på målsäganden konstaterade hovrätten sammanfattningsvis.

... om J:s uppgifter om faderns upprepade, långvariga och kraftiga våld mot henne är riktiga – är [det] mycket anmärkningsvärt att ingen i hennes närmaste omgivning lagt märke till några oförklarliga skador hos J.

Det är dessutom motsägelsefullt att S skulle ha använt våld mot J, eftersom utredningen ger vid handen att han ägnat mycket tid för att J skulle få lämpliga hjälpmedel för sitt handikapp och att han visat stor omsorg om J inför den genomgripande ryggsoperation som utfördes 1987 och under den efterföljande rehabiliteringen. Om våld förekommit skulle detta uppenbarligen ha äventyrat resultatet av operationen.

I några av de fall där målsäganden berättade om specifika övergrepp ansåg hovrätten att hennes uppgifter talade mot att berättelsen var riktig. Hovrätten anförde.

När det gäller J:s skildringar av de särskilda tillfällena då fadern skulle ha förgripit sig på henne kan det konstateras att J:s uppgift om att hon vid ett tillfälle vid en bilfärd då hon var 13 år gammal [...] själv tog av sig korsetten är mindre sannolik med hänsyn till vad som framkommit i hovrätten vid förevisning av en korsett av det slag som J burit. J:s uppgift om att fadern förgripit sig mot henne på [...] idrottsplats den 29 april 1989 [...] utan att bry sig om att det fanns folk i närheten kan inte sägas bära sannolikhetens prägel.

Det bör nämnas att J vid ett polisförhör uppgett att hon utsatts för ett övergrepp av fadern även under tiden den 7 till den 10 juli 1991. Vid huvudförhandlingen har hon inte kommit ihåg närmare vad som hände. Både vid polisförhöret och vid huvudförhandlingen har hon dock uppgett att hennes T-shirt blev blodig och att hennes behå gick sönder. Denna händelse skulle alltså ha inträffat sedan hon tagit kontakt med Peter I och även besökt Anne-Marie Frisendahl. J har i många sammanhang uttalat att hon var rädd för att ingen skulle tro henne. Med hänsyn härtill är det egendomligt att hon uppgett att hon kastat bort plaggen, eftersom hon måste ha förstått att dessa skulle kunna utgöra stöd för att det hon berättat var riktigt.

Under den ordinära processen hade polisen inte tagit målsägandens dagböcker i beslag. Hon hade även vägrat att utlämna dessa. I den tidigare prövningen avtog dessutom hovrätten ett yrkande från S om edition avseende dagböckerna. Vid den förundersökning som inleddes med anledning av de uppgifter målsäganden hade lämnat efter den första hovrättsförhandlingen togs dock dagböckerna från 1988–1991 i beslag av polisen, varför de förekom i den nya prövningen. Hovrätten konstaterade att anteckningarna var svåra att tolka och att en del av det som målsäganden skrivit kunde uppfattas som ett stöd för hennes påståenden om övergrepp. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Nu nämnda anteckningar har dock nästan genomgående gjorts med en annan penna och med en annan stil än den som använts vid övriga anteckningar den angivna dagen. De är också ofta infogade i den övriga texten på ett märkligt sätt. Dessa omständigheter tyder starkt på att anteckningarna gjorts vid ett och samma tillfälle efter det övrig text skrivits. Det bör uppmärksammas att dagböckerna inte togs i beslag förrän den 4 juni 1992. Nu nämnda anteckningar utgör därför inte något stöd för åtalet.

Det finns också en anteckning gjord den 6 juni kl. 18.14 som, även om den inte uttryckligen anger att det förekommit något sexuellt övergrepp, är förenlig med det av J skildrade händelseförloppet [...]. Det är emellertid att märka att anteckningen tillkommit kort tid före polisanmälan och vid en tidpunkt då hon redan hade träffat Peter I och Anne-Marie Frisendahl.

Övriga återopade anteckningar i dagböckerna innehåller uppgifter om att J ibland är arg och besviken på sina föräldrar, att hon tycker att förhållandet mellan föräldrarna är dåligt, att hon tyngs av sitt handikapp och att hon har konstiga drömmar om sin

pappa. Men hon har också skrivit att hon tycker om sin pappa och att hon har skojigt tillsammans med honom.

Om J verkligen utsatts för de långvariga, mycket allvarliga och ofta återkommande sexuella övergrepp med kraftigt våld som hon berättat om förefaller det anmärkningsvärt att hon inte på något påtagligt sätt berört detta i dagböckerna. Dagböckernas innehåll ger absolut inte något intryck av att J skulle ha varit svårt plågad och nedtryckt av någonting annat än sådant som har med handikappet, ryggoperationen, korsetterna och den allmänt sett dåliga stämningen i hemmet att göra. Tvärtom förefaller det som om hennes liv dominerats av alldagliga upplevelser som glatt henne men ibland också gjort henne ledsen. Det måste konstateras att dagböckernas innehåll talar för att J:s uppgifter om övergrepp är oriktiga.

Försvaret gjorde gällande att målsägandens uppgifter kunde ha påverkats av personer i hennes omgivning. Risker för detta påtalades även av två av försvaret åberopade sakkunniga vittnen, fil. dr Astrid Holgersson och f.d. överläkaren Rudolf Schlaug. Avseende omständigheterna under vilka målsägandens berättelse om övergreppen första gången lämnades gav hovrätten följande redogörelse.

Av Peter I:s vittnesmål framgår att J vid sina samtal med honom i juni månad 1991 inte lämnat några som helst uppgifter om att fadern förgripit sig på henne. Trots detta har Peter I uppgett att han förstod att så var fallet. Till Anne-Marie Frisendahl upp gav han att J var ett skolexempel på långvarig barnmisshandel. J har härefter samtalat med Anne-Marie Frisendahl vid flera tillfällen innan J gjorde polisanmälan den 30 juli 1991. Vid det första samtalet var Peter I närvarande. J var mycket ledsen men sade inte så mycket. Enligt Anne-Marie Frisendahl berättade J inte att hon utsatts för sexuella övergrepp men Anne-Marie Frisendahl har uppgett att hon gjorde reflexionen att det fanns ”en underton av sådana övergrepp” på grund av J:s uppträdande. Vid det andra sammanträffandet den 20 juni kom J tillsammans med Peter I men denna gång deltog inte denne i samtalet. Inte heller vid detta tillfälle berättade J att hon utsatts för några övergrepp; däremot nämnde hon att hon fick svara för hushållet, att hon fick stryk och att det hänt hemska saker i hennes hem. Hon uttryckte också besvikelse över att andra instanser inom sjukvården inte hjälpt henne. Vid det tredje mötet – den 4 juli 1991 – berättade J i splittrade meningar om hur misshandeln skulle ha gått till och hon fällde också – enligt Anne-Marie Frisendahl – uttalanden som medförde att Anne-Marie Frisendahl drog slutsatsen att sexuella övergrepp förekommit.

Av utredningen framgår att J sökte upp sin halvsyster Marlene L den 10 juli eller några dagar senare och att J med en nick bekräftade att hon utsatts för incest, då Marlene L frågade om så var fallet. Från denna dag fram till dess att J i början av augusti for på en semesterresa till Mallorca bodde J hos Marlene L och Ivar B. Anne-Marie Frisendahl träffade J på nytt den 16 juli. Marlene L följde med J på mötet och berättade för Anne-Marie Frisendahl att J blivit ”sexuellt utsatt”. Sedan Marlene L lämnat rummet har Anne-Marie Frisendahl uppgett att hon försökte ”uppmuntra och stärka” J att berätta och att J vid detta tillfälle och därpå följande samtal fällt de yttranden som återgivits i hennes yttrande den 16 augusti 1991. Anne-Marie Frisendahl har vidare uppgett att hon var tveksam om de uppgifter som J lämnat till henne var tillräckligt utförliga för att bilda underlag för en polisanmälan och att hon därför bad J att skriva

ned vad hon varit med om. Av Ivar B:s vittnesmål framgår att J härefter nattetid skrev en hel del berättelser men att hon kastade mycket av det hon skrivit. J överlämnade en skriftlig redogörelse om faderns övergrepp till Anne-Marie Frisendahl den 30 juli 1991. Anne-Marie Frisendahl tillkallade kriminalinspektören Göran Markström som läste igenom redogörelsen. Göran Markström höll därefter samma dag det första förhöret med J.

Dessa omständigheter ledde fram till följande slutsats.

Det finns ingen anledning att ifrågasätta vad Anne-Marie Frisendahl uppgivit om att berättelser från personer som utsatts för sexuella övergrepp växer fram efterhand sedan de upplevt att man tror på dem. Hovrätten finner emellertid med hänsyn till vad som förevarit tiden närmast före polisanmälan att det föreligger en beaktansvärd risk för att J:s berättelse om faderns övergrepp vuxit fram genom förväntningar och påverkan från de personer som hon stått i kontakt med under denna tid. Särskilt olyckligt är det att J haft möjlighet att före polisanmälan samordna det hon skrivit i sin redogörelse till Anne-Marie Frisendahl med sina dagboksanteckningar. Det har alltså inte varit möjligt att inledningsvis få en spontan berättelse från J.

Hovrätten fann även att uppgifter som målsäganden lämnat till Frisendahl i vissa delar var svärförenliga med vittnesuppgifter från läkare som varit i kontakt med henne under den tid som övergreppen skulle ha pågått. Målsäganden bedömdes i dessa kontakter även ha visat att hon inte var främmande för att lämna oriktiga uppgifter. Hovrätten uppgav.

Det finns även anledning att uppmärksamma J:s uttalande till Anne-Marie Frisendahl att hon var besviken över att andra instanser inom sjukvården inte hjälpt henne. Detta uttalande är märkligt eftersom det av förhöret med överläkaren Olof Hernell och den av honom avgivna remissen till BUP framgår att J över huvudet taget inte ville prata med honom om sina problem den 23 november 1989 och att hon då också var motvillig till en samtalskontakt med en tränad barnpsykolog. Hernell har uppgett att, såsom han uppfattade J, hennes stora problem var handikappet. Överläkaren Bruno Hägglöf, som härefter hade ett längre samtal med J den 27 februari 1990, har omvittnat – vilket också framgår av hans remissvar till Hernell – att J vid detta tillfälle inte tyckte att det var någonting hon ville förändra eller få hjälp med av honom.

I anslutning härtill finns det anledning att framhålla att J inte är främmande för att lämna oriktiga uppgifter. Dagen efter ett besök hos Bruno Hägglöf har J sålunda den 28 februari 1990 i sin dagbok antecknat sex olika alternativ hur hon skulle agera vid besöket. Ett alternativ var att hon skulle ljuga ”rätt igenom”. Ett annat alternativ var att hon skulle halvljuga och bara säga lite. J har skrivit att hon hade valt det senare alternativet.

Efter den första förhandlingen i hovrätten började målsäganden berätta om att hon även utsatts för andra omfattande övergrepp från sin pappa och bekanta till honom sedan hon var mellan 5 och 9 år gammal. Målsäganden berättade bl.a. om att hennes pappa sålt henne för sexuella tjäns-

ter, hur hon bevittnat ett ritualmord och en knivmisshandel, att hon hittat ett nedgrävt människohuvud och att hon utfört en illegal abort. Målsäganden namngav ett stort antal män som skulle ha utfört dessa övergrepp. Under tiden efter den första förhandlingen i hovrätten uppsökte målsäganden även vid flera tillfällen sjukhus och uppgav att hon utsatts för misshandel och sexuella övergrepp.

Angående den påstådda aborten anför hovrätten.

J:s berättelse om hur aborten gått till har varit relativt utförlig. Det är dock helt verklighetsfrämmande att tre läkare samtidigt skulle ha deltagit i en sådan olaglig abort. Överläkaren Leif Eriksson har i sitt vittnesmål beskrivit hur en abort genomförs. Dessa uppgifter visar att J:s berättelse om aborten är osann.

I ett av de fall där målsäganden uppgav att hon efter den förra hovrättsförhandlingen utsatts för övergrepp hade hon dagen efter händelsen uppsökt sjukhus. Händelsen avsåg en misshandel och hovrätten gjorde följande bedömning.

Allt talar för att J:s berättelse om överfallet är osann, eftersom rättsintyget inte beskriver några yttre skador.

Avseende de nya uppgifterna gjorde hovrätten sammantaget följande bedömning.

Hennes nya uppgifter om övergrepp och andra händelser framstår som absurda både med hänsyn till innehållet i några av berättelserna och till den personkrets som J pekade ut som delaktig. Det rör sig nämligen ofta om personer som arbetar på de sjukhusklinikerna hon besökt, kända politiker och faderns arbetskamrater. Göran Markström [polisens utredare] har dessutom omvittnat att det under den nya förundersökningen inte framkommit något som helst stöd för att J:s nya uppgifter är riktiga.

Hovrätten delar på grund av det anförda den uppfattningen som åklagarna tillkännagett beträffande dessa nya uppgifter, nämligen att allt talar för att de saknar förankring i verkligheten.

Hovrätten konstaterade att det inte hade framkommit något stöd för att målsäganden skadats psykiskt av de påstådda övergreppen från S och därför p.g.a. psykisk sjukdom kommit att uppge nya felaktiga uppgifter. Efter detta konstaterande behandlade hovrätten de nya uppgifternas betydelse för bedömningen av de ursprungliga uppgifternas tillförlitlighet. Ruuth, som i den tidigare prövningen förordnats som sakkunnig, vidhöll vid förhandlingen sin tidigare slutsats att målsägandens uppgifter var tillförlitliga. Enligt Ruuth var målsägandens ursprungliga utsagor, till skillnad från de nya uppgifterna, mycket detaljrika och många detaljer var unika. Utsa-

gorna visade också att hon var starkt känslomässigt berörd av dem. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Av det nya förhöret med Ruuth i hovrätten vill det [...] synas som om han endast tämligen översiktligt har tagit del av innehållet i de nya uppgifterna. Han har också uppgivit att han inte analyserat de uppgifter som legat till grund för åtalet med utgångspunkt från att de nya uppgifterna är felaktiga. Hovrätten kan inte finna att det i de avseenden som Ruuth hävdar föreligger någon egentlig skillnad mellan de gamla och de nya uppgifterna. Tvärtom finner man vid en noggrann genomgång av de nya berättelserna att dessa till sin utformning visar stora likheter med de berättelser J avgivit i de åtalade delarna. Sålunda är i båda fallen beskrivningen av själva övergreppen tämligen detaljfattig och stereotyp medan däremot beskrivningen av den miljö, vari övergreppen skulle ha ägt rum är fyllda av detaljer med angivande av vilka möbler som funnits i rummen och med en ganska noggrann beskrivning av de kläder J och övriga haft på sig. Särskilt fäster man sig vid att både när det gäller de tidigare och de nya uppgifterna anger J vilka färger som förekommit på textilier och kläder. Härtill kommer att de nya uppgifterna till stor del hänför sig till samma tidsperiod som de tidigare och att fadern på det ena eller andra sättet också medverkat vid de nytillkomna händelserna.

Vad gäller tilltron till J måste därför [...] hennes utsagor behandlas som en helhet.

De nya uppgifterna medförde att hovrätten gjorde följande bedömning avseende tillförlitligheten av målsägandens uppgifter.

Under hovrättens huvudförhandling har det framkommit tydliga tecken på att J saknar verklighetsuppfattning. Hon har sålunda själv verkat fullt övertygad om att de absurda och helt osannolika händelser hon beskriver verkligen inträffat och utan att tveka lämnar hon uppgifter som bevisligen är felaktiga. Särskilt anmärkningsvärt är att J, då hennes uppgifter om ett människohuvud återgivits för henne under hovrättens huvudförhandling, svarat att händelsen ägt rum men att hon nu hör hur ”knäppt det låter”, varför hon ”tar tillbaks det”.

Ett annat tecken på hennes oförmåga att skilja mellan verkliga händelser och fantasier är att J i samband med en undersökning under hösten 1992 på BUP till psykologen Ewa S uppgav att hon som barn betett sig utmanande mot äldre män, att hon i de tidigare tonåren ofta var ute med killar och att kompisarna tyckte att hon var löslaktig samt att hon nu hade en tendens att hoppa i säng med killar som hon egentligen inte hade något intresse av. Dessa uppgifter stämmer inte alls med vad hennes bästa kamrater Johanna S, Marie J och Jeanette A uppgett. De har sagt att J före juli 1991 inte hade någon pojkvän, vilket de säkert skulle ha känt till, och att hon därefter – såvitt de vet – endast haft en pojkvän.

Efter att hovrätten sammanfattat den bedömning som gjorts ovan anförde domstolen.

Vad som nu anförts innebär att det föreligger mycket starka tvivel om att J:s uppgifter om faderns övergrepp är tillförlitliga. Åtalet kan därför inte bifallas.

Med ändring av de tidigare domarna ogillade därför hovrätten åtalet.

*

S begärde ersättning av staten för lidande under frihetsberövandet med 1 500 000 kr. Justitiekanslern tillerkände den 29 mars 1994 S 450 000 kr i ersättning för lidande. S hade varit frihetsberövad i ca två år fyra månader. S hade enligt beslutet frigivits först vid rättegång efter beslut om resning och frihetsberövandet hade föranletts av misstankar om allvarliga och chikanerande brott. Målet hade även rönt stor uppmärksamhet i massmedierna och S:s lidande fick anses ha varit påtagligt.

7.5 Diskussion

Iakttagelser och synpunkter i korthet:

- Brotsutredningen hade ett flertal allvarliga brister; inga försök gjordes att säkra teknisk bevisning, målsägandens dagböcker togs inte i beslag förrän i samband med resningen (varvid de visade sig tala mot åtalet) m.m.
- Åtalets gärningsbeskrivning var inte tillräckligt individualiserad.
- Tingsrätten förordnade målsägandens behandlande psykolog som sakkunnig.
- Domstolarna gjorde en felaktig bedömning av målsäganden som trovärdig.
- Domstolarna beaktade inte möjliga felkällor och varningssignaler i målsägandeberättelsen.
- Domstolarna fullgjorde inte sin skyldighet att kontrollera utredningens fullständighet.
- Den tilltalades anspråk på en rättvis rättegång tillgodosågs inte.
- Den dömde underrättades inte förrän med en oacceptabel fördröjning om omständigheter som var av direkt betydelse för att han skulle kunna tillvarata sin rätt.
- Den dömde borde ha frikänts redan vid den första rättegången.

7.5.1 Den ursprungliga brottsutredningen¹

Beträffande förundersökningen i målet har vi bl.a. noterat följande

Förundersökningsprotokollets omfattning

Av förundersökningsprotokollets innehållsförteckning framgår att det till åklagaren redovisats journalutdrag beträffande målsäganden från akuten, en vårdcentral, barnmedicin och ortopedien. I samband med häktningsframställan gavs också ett journalutdrag från BUP-teamet vid Barnmedicinska kliniken in till tingsrätten. Dessa journalutdrag togs dock inte med i förundersökningsprotokollet.

Förhörens genomförande

Förhören med målsäganden var inte kompetent genomförda. De var yviga och frågorna hoppade mellan olika händelser. Någon fördjupning genomfördes inte. I viss mån förekom ledande frågor. Några kontrollfrågor förekom inte. Andra uppgifter som kommit fram i utredningen föranledde i mycket liten utsträckning följdfrågor till målsäganden.

Bristfälliga utredningsåtgärder

Ingen teknisk bevisning säkrades trots att förutsättningarna för detta varit förhållandevis goda, åtminstone vad avsåg de senaste övergreppen, som ju bara låg några veckor tillbaka i tiden. Husrannsakan i avsikt att beslagta trasiga och blodiga kläder, söka spermafläckar på lakan, badrock osv. genomfördes inte. Målsägandens dagböcker togs inte i beslag förrän vid den nya prövningen. (När detta väl skedde gjordes inga försök att tidsbestämma de anteckningar i avvikande färg, som återfanns inkilade i texten.)

Av S begärda kompletteringar avseende målsägandens dagböcker genomfördes inte. Se även nedan avseende S:s problem med att utfå material från den nya förundersökningen.²

¹ I detta ärende har vi inte haft tillgång till den s.k. slasken eftersom polisakten har gallrats.

² Då polis- och åklagarakterna är gallrade är det svårt att med säkerhet dra några slutsatser om S:s svårigheter i detta hänseende. Iakttagelserna grundas istället på S:s och åklagarens uppgifter i tingsrätt och hovrätt.

7.5.2 Åtalet

I 45 kap. 4 § rättegångsbalken anges att i ett åtal skall finnas en gärningsbeskrivning:

I stämningsansökan skall åklagaren uppgiva: (---)

3. den brottsliga gärningen med angivande av tid och plats för dess förövande och de övriga omständigheter, som erfordras för dess kännetecknande (---)

Gärningsbeskrivningen i ett brottmål fyller en central rättssäkerhetsfunktion i den juridiska processen. Den anger ramen för vad domstolen skall och får pröva. Den utgör den formaliserade brottsanklagelse som den tilltalade skall försvara sig emot. Den skall på ett tydligt sätt koppla samman den gärning som staten gör gällande att den enskilde begått med den straffbestämmelse som åtalet grundar sig på. Om den inte uppfyller höga krav på konkretion och tydlighet riskerar den rättsliga processen att förlora i precision och den tilltalade får svårt att veta vad han anklagas för.

Åklagarens gärningsbeskrivning i detta mål var till sin grundstruktur mycket allmänt hållen. Platserna för brotten angavs till bostaden ”och dess närhet”. Den angav två långa tidsperioder under vilka övergreppen skulle ha skett, men den innehöll inga uppgifter om tidpunkter för och antal konkreta gärningar. Däremot fanns en konkret beskrivning av våld som förekommit:

Våldet har bestått i att S tilldelat henne slag i ansiktet, hållit sina händer runt hennes hals, dunkat hennes huvud mot en vägg, dragit henne i håret, slitit och kastat omkull henne, hållit fast henne samt särat hennes ben med sina kroppskrafter.

Det framgår inte om detta är exempel på våld som skulle ha förekommit, om beskrivningen avser en enskild händelse eller om påståendet är att det gått till på detta sätt vid varje tillfälle.

Att åklagaren valt att utforma gärningsbeskrivningen på angivet sätt är svårförklarligt med tanke på att målsäganden hade lämnat uppgifter avseende sju övergrepp. Dessa tillfällen finns också återgivna i domen.³ Det innebär att det brast i samband mellan vad som angavs i gärningsbeskrivningen och vad som prövades i målet.

³ Tingsrättens dom är uppställd utifrån dessa tillfällen, benämnda a–g.

Att gärningsbeskrivningen hade dessa brister innebar att det var svårt för S att prestera någon motbevisning mot den. Den var så pass vid att vilka uppgifter som än kunde framkomma om de påstådda gärningarna vid huvudförhandlingen kunde inordnas under den, varför det var svårt att avgöra vilka gärningar som egentligen omfattades av åtalet.

7.5.3 Domstolsprövningen

Trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningar

Domstolarna lyfte fram och prövade målsägandens trovärdighet särskilt. Bedömningen avsåg de uppgifter hon lämnat om sexuella övergrepp från fadern. Hon bedömdes därvid som trovärdig.

Enligt tingsrätten hade hon lämnat en berättelse ”som till alla delar givit intrycket av att vara sann”. De omständigheter som kunde tala emot detta vände tingsrätten snarare till ett stöd för flickans trovärdighet. När hon hade svårigheter att berätta angavs att detta ”skett på ett sätt som snarare förstärker än förringar trovärdigheten”. Brist på detaljer förklarades med att hon enligt egen uppgift ”stängt av sig” och medvetet förträngt sina upplevelser. Tingsrätten lutade sig i sina trovärdighetsbedömningar mot psykologen och läkaren, vilkas funktion i målet synes ha varit just att hjälpa domstolen att bedöma målsägandens trovärdighet. Tingsrätten fann ”vid en samlad bedömning” att flickan var trovärdig och att det ”genom hennes tämligen detaljerade uppgifter” var ställt utom rimligt tvivel att hennes far förgripit sig på henne på det sätt hon berättat om.

Hovrätten konstaterade att målsäganden ”gjort ett mycket trovärdigt intryck. Det framstod som ”helt osannolikt” att hon skulle ha kunnat spela den oro, det illamående etc. som hon uppvisat. Det hon berättade bar ”det självupplevdas prägel”. Även hovrätten noterade att det fanns brist på detaljer och konkretion i berättelsen, men fann att flickan på ett övertygande sätt förklarat detta med övergreppens mångfald, sin förträngning av dessa och att hon ”stängt av sig”. Hovrätten fann mot den bakgrunden det ”både naturligt och förståeligt” att hennes berättelse ”uppvisar en del vagheter”. Hovrätten bedömde sig även kunna utesluta att målsäganden på grund av sjukdom eller psykisk störning skulle brista i trovärdighet.

Det kan i efterhand konstateras att dessa trovärdighetsbedömningar från Umeå tingsrätts och Hovrätten för Övre Norrlands sida var helt felaktiga.

Domstolarnas bedömning utgick från egna observationer och uppgifter från behandlande personal avseende de ”symptom” målsäganden uppvisade. Tingsrätten förhöll sig därvid inte professionellt kritisk till de uppgifter som experterna lämnade. Ett tydligt exempel är läkaren Marianne Wikmans rättsintyg och utsagor om flickans trovärdighet. Wikman, som var en erfaren gynekolog, hade av flickan aldrig tillåtits utföra en gynekologisk undersökning. Flickans vägran härvidlag talade allmänt sett, i utgångsläget, mot trovärdigheten i hennes brottsanklagelser, något som till slut utsades av hovrätten i den rättegång som följde efter resningen. Det kan naturligtvis finnas förklaringar till en sådan vägran, förklaringar som är förenliga med uppgifterna om sexuella övergrepp. Förklaringar av det slaget måste emellertid eftersökas. Kan sådana inte finnas, kvarstår flickans vägran som ett memento vid bevisvärderingen. I det här fallet användes detta i stället som *stöd* för brottsanklagelsen riktighet. I sitt vittnesmål uttalade Wikman enligt tingsrätten i detta sammanhang att ”kroppen ljuger inte”, vilket skulle hänvisa till flickans sätt att vägra medverka vid undersökningen och hennes ”kroppsspråk”. Såväl Wikman som tingsrätten synes därvid ha varit så förblindade av sin egen tolkning av vad som var orsaken till flickans beteende, att de glömde att själva kroppen ju faktiskt aldrig fick undersökas. Vad den sade och inte sade fick Wikman, vars sakkunskap anlätats för att bedöma detta, aldrig tillfälle att bedöma. Det Wikman i stället bedömde – J:s sätt att vägra låta sig undersökas såsom ett belegg för att hon utsatts för sexuella övergrepp – hade hon inte specialistkompetens för. (Det kan ifrågasättas om hon, med tanke på att hon misslyckades med att utföra en gynekologisk undersökning, borde ha utfärdat något rättsintyg över huvud taget.)

Hovrätten förordnade en fristående sakkunnig. Denne kom fram till att målsägandens uppgifter var tillförlitliga, vilket utgjorde ett oberoende stöd för åtalet. Hovrätten synes emellertid inte ha fäst någon vikt vid detta. Den sakkunnige Egil Ruuth och dennes utlåtande berördes inte annat än i förbigående i själva domskälen. Tillförlitlighetsbedömningen synes istället väsentligen ha grundats på vad hovrätten benämnde ”de kliniska observationer” som gjorts av Wikman och Frisendahl. Hovrätten framhöll särskilt att man fäste avseende vid dessa ”oavsett den kritik” som riktats mot dem från försvarets sida.

Granskningen av målsägandeberättelsen

Ärenden om sexuella övergrepp mot barn har vissa särdrag som det brukar anses att man särskilt bör uppmärksamma vid utredning och bevisvärdering.⁴ Till dessa hör hur uppgifterna om övergrepp kommit fram (berättelsens uppkomstbetingelser), förekomsten av detaljer (berättelsens detaljrikedom) samt om uppgifterna låter sig förenas med vad som i övrigt är känt och vilka kontrollmöjligheter uppgifterna medger (berättelsen sedd i sitt sammanhang).

Bland *uppkomstbetingelserna* kan kända ”varningssignaler” eftersökas, såsom risken för att uppgifterna vuxit fram eller förvanskats i en interaktion mellan målsäganden och omgivningen, liksom risken för att förhör i utredningen innefattat ledande frågor och annan liknande påverkan.

Graden av detaljer anses vara av betydelse för bevisvärderingen, varvid detaljerade uppgifter typiskt sett bedöms mer tillförlitliga än mindre detaljerade. Det bör beaktas att uppgifter om detaljer torde kunna vara relativt lätta att på ett trovärdigt sätt lämna även om en berättelse skulle vara medvetet oriktig eller utgöra en sammanblandning av verklighet och fantasi. De kan förstås vara hämtade från verkligheten utan att berättelsen behöver vara det. Det kan till och med vara så att berättelsen till sin struktur är verklig och självupplevd, men med fiktiva inslag om övergrepp ”inklippta”. En indikation på att berättelsen är riktig föreligger om denna innehåller detaljer som målsäganden rimligtvis inte borde ha erfarenhet av om hon inte utsatts för de påstådda övergreppen. (Även sådana uppgifter kan dock minska i värde om målsäganden genom t.ex. böcker eller film kan antas ha skaffat sig sådan kunskap.)

⁴ Det finns flera sätt att beskriva dessa ”kontrollposter” på (se t.ex. Gregow i SvJT 1996 s. 517 ff., vars kriterier behandlas av Sutorius/Kaldal, *Bevisprövning vid sexualbrott*, 2003, s. 351 ff., och Schelin, *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, 2006, 193 ff.). Syftet här är begränsat till att ta upp några generella aspekter som erfarenhetsmässigt kan användas för att granska en berättelses tillförlitlighet och att diskutera i vad mån domstolarna gjort prövningar av det slaget. Syftet är inte att ge något bidrag till doktrinen på området; över huvud taget har vi inte haft ambition eller möjlighet att annat än från rättssäkerhetssynpunkt granska de aspekter som är specifika för just sexualbrott mot underåriga. – Det bör dock tilläggas att dessa ”kontrollposter” inte är vetenskapligt utprovade. Det rör sig snarare om sådant som det kan te sig rationellt att analysera när tillförlitligheten i en berättelse skall prövas. De kan således inte användas mekaniskt som ett ”test” på om en berättelse är sann eller inte.

Berättelsen skall ses i sitt sammanhang och måste gå ihop med den omvärld där den skall ha inträffat. Den skall med andra ord klara en konfrontation med verkligheten, och det skall härvid vara ställt bortom rimligt tvivel att berättelsen överensstämmer med denna. Av central betydelse är att berättelsen framstår som möjlig/trolig/rimlig med beaktande av de i målet kända omständigheterna. Att man kan hitta i och för sig rimliga förklaringar till brister i det hänseendet är inte tillräckligt om det innebär att osäkerheten i bevisningen tolkas till den tilltalades nackdel. Tvärtom måste osäkerhet av det slaget räknas den tilltalade till godo.

En berättelse som är svårkontrollerad behöver inte bedömas som mindre tillförlitlig i sig, men det högt ställda beviskravet i ett brottmål kan medföra krav på att berättelsen likväl innehåller omständigheter som låter sig kontrolleras på ett eller annat sätt. Framför allt gäller att utredningen i ett mål av detta slag inte kan bedömas som tillräckligt robust om sådant som skulle kunna kontrolleras lämnats okontrollerat. Uteblivna kontrollåtgärder skall med andra ord belasta åklagarsidan i den rättsliga processen.

Berättelsens uppkomstbetingelser

Tingsrätten behandlade över huvud taget inte de omständigheter under vilka målsäganden första gången berättade om sexuella övergrepp. Hovrätten berörde endast en aspekt av denna fråga, nämligen betydelsen av att J inte själv hade börjat tala om sexuella övergrepp utan att detta först hade tagits upp av andra.

Hovrätten konstaterar att det i mål om sexuella övergrepp mot barn har visat sig vara ett vanligt mönster att det utsatta barnet söker hjälp utan att direkt uppge vad det utsatts för och att berättelserna ofta börjar med mindre allvarliga ting. Senare, när barnet upplever sig trott, berättar det om mer allvarliga saker. Att J lämnat sin berättelse i olika fragment och under stor vända förringar därför inte tillförlitligheten i hennes berättelse.

Var domstolen inhämtat denna kunskap framgår inte. Det vill synas som hovrätten här hänvisade till en schabloniserad bild i stället för att genomföra en prövning av berättelsens uppkomstbetingelser.⁵

I målet förekom i själva verket ett flertal uppgifter som tydde på att J kunde ha utsatts för påverkan av de personer hon var i kontakt med då hon började tala om sexuella övergrepp. Bland dessa uppgifter kan följande nämnas. Vid de första kontakterna med BRIS och Frisendahl hade

⁵ Ett annat alternativ är att domstolen hänförde sig till vad som uppgivits av någon sakkunnig. Det borde i så fall uttryckligen ha framgått.

J talat om att hon utsatts för misshandel av sina föräldrar och enligt Frisendahls vittnesmål hade även hennes mamma då nämnts som förövare. Vidare framgick att såväl Peter I vid BRIS som Frisendahl och J:s halvsyster dragit slutsatsen att J utsatts för sexuella övergrepp utan att hon själv först hade nämnt detta. Av Frisendahls uppgifter vid förhöret med henne i tingsrätten framgick att J uttalat sig på sådant sätt som Frisendahl förknippade med barn som varit utsatta för övergrepp och att J först efter flera besök själv hade talat om att hon utsatts för sådana övergrepp. Vidare framgick att de huvudsakliga uppgifterna från J framkom först genom att hon lämnade en skriftlig redogörelse för dessa till Frisendahl. Denna redogörelse hade hon skrivit ner på uppmaning av Frisendahl efter att Frisendahl av polisens förhørsledare i målet underrättats om att de uppgifter J hittills hade lämnat inte var tillräckliga för att inleda en förundersökning. Av Frisendahls uppgifter framgick även att hon var aktiv i den s.k. ”Akutgruppen” i Umeå som arbetade med misstankar om sexuella övergrepp mot barn. I denna grupp ingick även polisens förhørsledare i målet Göran Markström, som tog del av den skriftliga redogörelsen innan han fortsatte förhören med J.

De nämnda omständigheterna tyder på att J under den tid då hon började berätta om sexuella övergrepp var omgiven av personer med benägenhet att eftersöka förekomsten av sådana. I detta behöver inte ligga någon kritik mot den verksamhet i vilken hon omhändertogs. Men från utredningssynpunkt måste det lika självklart vägas in att det under sådana förhållanden finns en beaktansvärd risk för att berättelsen vuxit fram genom förväntningar och påverkan från de personer som hon stått i kontakt med under denna tid.⁶ Detta borde ha föranlett en noggrann granskning av berättelsen ur detta perspektiv. Det kan tilläggas att detta är en professionell uppgift för rättskedjans aktörer. Den kan inte utan vidare utföras inom vården, där lojaliteten mot patienten står i förgrunden.

Till detta kommer även den sjukdomsbild flickan hade. Hennes eventuella benägenhet att utveckla anklagelser av det aktuella slaget borde ha bedömts i ljuset av hennes allmänpsykiska status. Den utredning som förebringades för domstolarna i den delen var inte tillräcklig för att möjliggöra en sådan prövning.

⁶ Detta konstaterade också hovrätten vid den nya prövningen.

Berättelsens detaljrikedom

Det fanns en brist på detaljer och konkretion i J:s berättelse. Detta konstaterade domstolarna, som nyss diskuterats, redan vid bedömningen av hennes trovärdighet.

Enligt domstolarna hade målsäganden dock lämnat tämligen detaljerade uppgifter om övergrepp vid sju tillfällen. Det angavs emellertid inte i vilket avseende berättelsen varit detaljerad.

Enligt förundersökningsmaterialet innehöll berättelserna i vissa fall ungefärligt årtal och i andra fall bestämda datum för övergreppen. De angav även vad övergreppen bestått i samt ett antal detaljer som inte direkt hade med huvudsaken att göra. Detta handlade t.ex. om vilka kläder hon hade på sig, färger, möbler och liknande samt uppgifter om att hon varit i motionsspåret med sin far eller att hon åkt med hans bil av visst märke och färg.

Ser man till J:s berättelse avseende de sju ”detaljerade” övergreppen var den påfallande detaljfattig vad avser själva övergreppen. Hon hade inte heller lämnat några uppgifter om sin pappas beteende under övergreppen eller några speciella kännetecken på honom.⁷ Berättelsen var ofta detaljerad fram till övergreppet varefter målsäganden bytte ämne på ett sätt som inte tycktes föranlett av svårigheter att prata om övergreppen som sådana. Att hon skulle ha ”stängt av sig” just vid själva övergreppet men i detalj minnas händelserna som föregått dem utgör från trovärdighetssynpunkt en varningssignal.

Sammantaget förelåg av förundersökningsmaterialet att döma stora brister i målsägandens berättelse. Berättelsen avsåg ett mycket stort antal övergrepp men var allmänt diffus utan närmare uppgifter om antal övergrepp, förfaringsätt eller tidpunkt för dessa. Endast i sju fall hade målsäganden kunnat lämna några som helst detaljer. Avseende dessa hade hon berättat om omständigheter som mycket väl var möjliga att berätta om oavsett om övergreppen inträffat eller ej.

⁷ Våren 1985 hade S opererats i underlivet vilket målsäganden borde ha lagt märke till om hennes uppgifter om övergrepp varit riktiga. Det hade hon dock inte gjort. Uppgifter angående detta förekom såväl under förundersökningen (förundersökningsprotokollet s. 7 f.) som vid huvudförhandlingen (TR ab 68 s. 15, vittnesförhör med mamman).

Berättelsen sedd i sitt sammanhang

Tingsrätten uppgav i sin dom att det inte hade framkommit något som gav belägg för att målsäganden under förundersökningen eller huvudförhandlingen lämnat felaktiga uppgifter och enligt hovrättens dom hade hennes berättelse inte i något väsentligt avseende kunnat vederläggas såsom oriktig.

Berättelsen innehöll bara i begränsad utsträckning kontrollerbara uppgifter, såsom exakta tidsangivelser. Sådana tidsangivelser skulle t.ex. ha inneburit en möjlighet för fadern att kunnat presentera alibin och andra omständigheter som talade till hans fördel.

En uppgift som gick att granska gällde de blåmärken som J enligt ett vittne vid några tillfällen skulle ha haft. Enligt hovrätten talade den uppgiften för åtalet. Hovrätten synes dock inte ha beaktat att övriga vittnen, däribland J:s mamma och två ”bästisar” från grundskoletiden, inte hade observerat några blåmärken eller andra skador på henne. De övergrepp som J uppgett att hon utsatts för borde ha avsatt tydliga spår i form av bl.a. blåmärken och andra skador. Med beaktande av J:s mycket frekventa sjukhusbesök på grund av sitt medfödda handikapp skulle eventuella blåmärken och andra skador på henne rimligen ha upptäckts. Några sådana uppgifter som stödde åtalet förekom dock inte i målet. Tvärtom uppgav ett vittne från en klinik, som under många år arbetat med J och bl.a. haft simträning med henne, att hon inte noterat några blåmärken. Sammantaget talade uppgifterna beträffande blåmärken och skador mot åtalet och inte, såsom hovrätten funnit, för detsamma. Redan det förhållandet att dessa kontrollerbara omständigheter inte med nit undersöktes visar på brister i utredningen.

Hovrätten behandlade även omständigheten att J:s mamma inte hade iakttagit några övergrepp eller haft anledning att annars misstänkt några sådana. Detta var anmärkningsvärt, bl.a. med tanke på att modern under cirka ett halvår efter J:s operation 1987 dagligen hjälpt henne med duschning, av- och påtagande av korsetten m.m. Frånvaron av observationer från moderns sida ansåg sig hovrätten kunna bortse från genom att hon medicinerat och ”levt i sin lilla värld”. Men en så påtaglig varningssignal kan inte avfärdas så lättvindigt.

Målsägandeberättelsen framstod även i vissa delar som allmänt sett osannolik. Enligt berättelsen synes S inte ha brytt sig om risken för att övergreppen skulle upptäckas. Den risken skulle ha varit påtaglig med tanke på att J på grund av sina sjukdomar stod i kontinuerlig kontakt med sjukvården. Ett övergrepp skulle vidare ha skett utomhus alldeles intill en väg; S skulle ha stannat sin bil och släpat ut J i ett motionsspår där det

fanns andra personer i närheten. Andra övergrepp skulle ha skett i hemmet då modern befunnit sig där eller snart skulle komma hem.

Till detta kommer att det av Frisendahls vittnesmål i tingsrätten framgick att målsäganden hade uppgett att hon aldrig skulle berätta om det hemskaste övergrepp hon varit utsatt för. Detta var så hemskt att ingen skulle tro henne. Dessa uppgifter förebådade den utveckling av J:s brottsanklagelser som skedde efter hovrättens dom. Uppgiften borde ha utgjort en varningssignal för domstolarna om att det kanske inte var den slutliga, den sanna eller den fullständiga berättelsen man hade fått höra.

Slutligen kan nämnas att det funnits brister i den utredning som förbringats i domstolarna. Trots att det framgått att målsäganden haft omfattande kontakter med sjukvården saknades journalutdrag eller utredning om detta i målet. Av utredningen framgick även att målsäganden fört dagbok. Dagböckerna hade dock inte tagits i beslag under förundersökningen och tingsrätten avlog ett yrkande om inhibition från S avseende dessa, se vidare om detta i följande stycke. Polisen hade inte heller försökt säkra viss bevisning som borde ha funnits om berättelsen var sann, en brist som borde ha fallit tillbaka på åklagarens talan. För domstolen måste det ha varit tydligt att det fanns ytterligare material av intresse för bedömningen.

Rättvis rättegång? Yrkanden om utredningsåtgärder m.m. från den tilltalade

S framställde olika krav på utredningsåtgärder, som bara i begränsad utsträckning tillgodosågs. Härigenom försvårades hans möjligheter att försvara sig och tvivel skapades om att hans rätt till en objektiv rättslig prövning upprätthölls.

1. Tingsrätten förordnade leg. psykologen Anne-Marie Frisendahl att som sakkunnig avge yttrande över innehållet i och trovärdigheten av de uppgifter som målsäganden hade lämnat i den pågående brottsutredningen. Anne-Marie Frisendahl var målsägandens psykolog och hade haft åtta timslånga terapisaftal med henne. Det var även hon som hade uppmanat målsäganden att göra en polisanmälan. S hade motsatt sig att Frisendahl förordnades som sakkunnig då hennes objektivitet kunde ifrågasättas eftersom hon tidigare varit i kontakt med målsäganden och redan tagit ställning för henne. Till detta togs ingen hänsyn.

Att förordna en behandlande terapeut som domstolens sakkunnige är olämpligt. Däremot är det förstås möjligt för åklagaren att åberopa en person i denna ställning som sakkunnigt vittne. Värdet av det som därvid

anförts får då bedömas med beaktande av vederbörandes ställning i förhållande till målsäganden.

2. I hovrätten yrkade S att docenten i psykologi Nils Wiklund skulle förordnas att som sakkunnig avge yttrande över trovärdigheten av målsägandens utsaga. Åklagaren motsatte sig att ytterligare sakkunnig förordnades men angav ingen inställning ifråga om Wiklunds lämplighet. Hovrätten förordnade i stället leg. psykologen högskolelektorn Egil Ruuth som sakkunnig att avge yttrande över Frisendahls yttrande och, efter begäran från Ruuth, även över tillförlitligheten av målsägandens uppgifter. S hade motsatt sig ett förordnande av Ruuth bl.a. av den anledningen att denne hade sämre akademiska meriter än Wiklund och att S på grund av innehållet i Ruuths yttranden i andra mål inte hade förtroende för honom. Som skäl för sitt beslut anförde hovrätten bl.a. att den av tingsrätten anlidade sakkunniga, Frisendahl, hade förordnats på begäran av åklagaren och att det därför var av särskild betydelse att den ytterligare utredning som hovrätten ansåg att det förelåg behov av utfördes av en sakkunnig som var helt fristående från parterna.⁸

Att hovrätten förordnade en annan sakkunnig än Frisendahl var korrekt. Huruvida Wiklund skulle ha varit mer lämpad är det svårt att uttala någon åsikt om.

3. Hovrätten avslag under den ordinarie prövningen S:s yrkande om edition avseende J:s dagböcker.⁹ J hade använt dagböckerna som stöd innan hon lämnade sin skriftliga berättelse till Frisendahl och i förhör hade hon refererat till dem. Innehållet i dagböckerna bedömdes senare, i den nya hovrättsprocessen, tala mot målsägandens brottsanklagelser.

Målet avsåg ett mycket allvarligt brott och de påstådda övergreppen kunde antas ha medfört någon form av spår i dagböckerna. Det borde därför anses ha förelegat synnerliga skäl för att bifalla editionsyrkandet enligt 38 kap. 2 § tredje stycket rättegångsbalken (jfr NJA 1975 s. 693). Genom att avslå editionsyrkandet medverkade domstolen till att begränsa utredningen i ett mål där varje bevis borde ha varit ytterst väsentligt att säkra. Domstolarnas ointresse för dagböckerna är ägnat att inge tvivel om att S:s rätt till en objektiv rättslig prövning upprätthölls. I den mån domstolarna utgick från att dagböckerna inte skulle kunna bidra till utredningen visar händelseförloppet att detta var oriktigt.

4. Vid huvudförhandlingen i hovrätten yrkade S att den sakkunnige Ruuth skulle förpliktas inge bandinspelningarna från sina samtal med

⁸ Hovrättens aktbilagor 1, 5, 9, 10 och 28.

⁹ Hovrättens aktbilaga 43.

målsäganden. Innehållet i dessa samtal låg till grund för Ruuths yttrande om målsägandens tillförlitlighet. Ruuth hävdade bl.a. att banden utgjorde hans arbetsmaterial. Med hänvisning till detta ogillade hovrätten S:s yrkande.¹⁰

Ruuths vägran ter sig uppseendeväckande. I målet rådde omfattande sekretess, som skulle ha gällt även för detta material. En sakkunnig som vägrar förete det grundmaterial på vilket han gjort sina bedömningar begränsar själv värdet av sitt bidrag till den rättsliga processen. Hovrättens sätt att hantera detta förstärker intrycket av att S inte gavs en korrekt rättslig prövning.

Sammantaget ger detta – i synnerhet tingsrättens förordnande av de behandlade terapeuten som rättens sakkunnige och hanteringen av dagböckerna – underlag för slutsatsen att den tilltalade inte fick en rättvis rättegång. Till detta kommer vad som diskuteras under följande rubrik.

7.5.4 Den nya förundersökningen

Den 24 februari 1992, dvs. endast 11 dagar efter hovrättens dom den 13 februari 1992 och nästan en och en halv månad innan Högsta domstolens beslut att inte meddela prövningstillstånd, uppsökte J polisstationen för att få råd och eventuellt berätta om ytterligare händelser som hon blivit utsatt för. Hon talade då om att hon av sin far blivit utlånad till 5–10 personer som fått göra vad de ville med henne och att detta pågått från det hon var 12–13 år fram till våren då hon fyllde 17 år. Hon berättade även om ett övergrepp som inträffat för ett tiotal dagar sedan. J visade även ett brev hon skrivit med namn på 19 personer som hade haft med övergreppen mot henne att göra. Härefter hölls förhör med henne den 5 och 6 maj, 17 november, 3, 4, 8, 11 och 14 december 1992 och den 22 januari 1993. De huvudsakliga utredningsåtgärderna ägde rum före årsskiftet 1992/93. Den 12 januari 1993 beslutade åklagaren att ett antal kompletterande utredningsåtgärder skulle vidtas för att bedöma målsägandens trovärdighet innan det blev aktuellt att höra någon misstänkt för brott. Den 10 februari vidtogs den sista utredningsåtgärden och den 19 februari 1993 lades förundersökningen ned då åklagaren ansåg att brott inte skulle kunna styrkas.

¹⁰ Hovrättens aktbilaga 51. I den nya hovrättsprövningen yrkade S att Ruuth skulle föreläggas att till honom utge de bandade samtalen mellan honom och målsäganden (hovrättens aktbilaga 40). Ruuth hade då dock avmagnetiserat banden varför de inte kunde ges in.

Vid tidpunkten för S:s första resningsansökning var denna nya utredning i stort sett avslutad. S var dock inte underrättad om vad som pågick och saknade alltså kännedom om såväl de nya anklagelserna som den nya förundersökningen. Vid tiden för Högsta domstolens beslut avseende den första resningsansökningen återstod endast ett fåtal kompletterande åtgärder och det måste ha stått klart att förundersökningen med stor sannolikhet skulle komma att läggas ner. Varken Högsta domstolen eller S hade underrättats om förundersökningen.

Efter beslutet att lägga ned förundersökningen hade Åklagarmyndigheten i Umeå överlämnat det berörda utredningsmaterialet till Riksåklagaren för prövning av om skäl förelåg att ansöka om resning till S:s fördel. Riksåklagaren beslutade dock den 5 april 1993 att inte ansöka om resning. Först i samband med detta, dvs. ca tre månader efter Högsta domstolens avslag och två månader efter att förundersökningen lagts ner, underrättades S om vad som förevarit.

J:s nya uppgifter till polisen var det som vände ärendet till S:s fördel och de utgjorde grunden för Högsta domstolens resningsbeslut. Det måste från början ha stått klart för dem som mottog J:s nya uppgifter att de var av den arten att även de tidigare uppgifterna nu måste sättas i fråga. Den nya utredningen bedrevs under ett år innan den till slut lades ned. Vid det laget måste de inblandade haft klart för sig att risken för att en oskyldig satt fängslad var stor. Ändå tycks ingen ha reagerat.

Det saknas i och för sig formell skyldighet för en förundersökningsledare att underrätta en misstänkt om en pågående förundersökning så länge vederbörande inte själv hörs i saken (RB 23:18). Å andra sidan föreligger en allmän – och självklar – objektivitetsplikt i utredningsarbetet. Innebörden av detta är bl.a. att omständigheter, som är gynnsamma för den misstänkte, liksom bevis, som talar till hans förmån, skall tas tillvara (RB 23:4). Vad som förekommit i detta ärende står i uppenbar strid mot andan i denna reglering.

Det är en sak att en person, som dömts för ett brott, under en pågående utredning inte utan vidare kan underrättas om nya brottsmisstankar mot honom; utredningsintresset kan lägga hinder i vägen för detta. S hade dock ett uppenbart intresse av den nya informationen, som talade för den sak han drev i resningsärendet. Att han ändå hölls i okunskap under över ett år och långt efter det att den nya undersökningen lagts ned ter sig från rättssäkerhetssynpunkt mycket otillfredsställande. Det får närmast ses som ett rättsövergrepp i sig.

S tycks även sedan han väl fått kännedom om den ha haft problem med att utfå material från den nya förundersökningen. Detta avsåg framförallt journaler avseende målsäganden samt hennes i beslag tagna dagböcker.¹¹

7.5.5 Den frikännande domen

Den nya rättsliga prövningen, efter resningsbeslutet, hade en annan karaktär än den ordinarie prövningen. Medan de första rättegångarna präglades av en stark tilltro till målsägandens uppgifter och en med tanke på brottsanklagelsens art inte särskilt ingående rättslig prövning av åtalet var den nya prövningen desto mer omfattande. Rättegången pågick under väsentligt längre tid än den första hovrättsförhandlingen och domen är mer än dubbelt så omfattande. Man får intrycket av att kravet på säkerhet i bedömningen och på den rättsliga argumentationen ökade när det nu inte var fråga om att fälla utan om att fria. Ser man till den rättsliga regleringens uppbyggnad vore det omvända förhållandet mer naturligt; det skall krävas mer för att fälla än för att fria.

¹¹ Svårigheterna med att utfå journalerna illustreras tydligt genom följande skriftväxling vid den nya hovrättsprövningen. I aktbilaga 3 skrev försvararen ”Alla hennes sjukjournaler bör ställas till hovrättens och mitt förfogande, eftersom de kan ha stor betydelse i trovärdighetsfrågan.” Åklagaren svarade i aktbilaga 6 på följande sätt. ”Vad avser frågan om tillgång till sjukjournaler vill vi framhålla att det framgår av förundersökningsprotokollet att journalblad från akutmottagningen, barnmedicin och ortopedien samt från [...] vårdcentral redovisats till åklagarmyndigheten.” De av försvararen efterfrågade journalerna gavs dock inte in till hovrätten och tillställdes inte heller försvararen. I aktbilaga 40 konstaterade försvararen att de journaler avseende målsäganden som återfanns i den nya och den gamla förundersökningen inte var fullständiga. Försvararen begärde återigen att få ut de fullständiga journalerna. I aktbilaga 51 svarade åklagaren: ”I vårt tidigare yttrande till hovrätten har vi upplyst att ytterligare journalutdrag förvaras på åklagarmyndigheten. Det har inte inkommit någon framställning från S:s sida att få ta del av materialet. Inte heller har någon begäran om komplettering av förundersökningen gjorts.” Först en tid efter detta tycks försvararen ha fått del av de begärda journalerna. – Vad avser de dagböcker som hade tagits i beslag hos målsäganden återopade åklagaren i aktbilaga 44 såsom skriftlig bevisning fotografier av vissa sidor ur dessa. I aktbilaga 55 framförde försvararen kritik mot att åklagaren återopade delar av dagboksanteckningarna strax före rättegången. Han ifrågasatte även varför materialet inte tagits in i förundersökningsprotokollet och begärde att få del av det ytterligare material som eventuellt fanns. Dagböckerna hade inte intagits i förundersökningsprotokollet. Däremot återfanns i detta ett beslagsprotokoll avseende dagböckerna.

Avgörande för att S fick en ny rättslig prövning var de nya, orimliga anklagelser hans dotter framförde (hovrätten karakteriserade dem som ”absurda”). Dessa nya uppgifter kastade förstås en lång skugga av tvivel över allt hon uppgivit och fick överhuvudtaget målet att framstå i en ny dager. Frågan är om det perspektivet var något fullständigt nytt, framkallat av de nya anklagelserna, eller om det hade varit möjligt att se omständigheterna i målet från det hållet redan från början. Av framställningen ovan framgår att svaret på den sista frågan är ja. Det bekräftas även av hovrättens nya prövning, som sopade undan alla synbara tecken på S:s skuld. Som framgått inledde hovrätten sina skäl med att beskriva målsäganden som mindre trovärdig. Värdet av den behandlande terapeutens uppgifter avfärdades med att hon satt på två stolar. Gynekologens tolkning av målsägandens vägran att medverka vid undersökningen vändes till sin motsats – flickans vägran tydde enligt hovrätten närmast på att hon inte talade sanning. Domstolen redogjorde utförligt för en mängd ytterligare omständigheter som talade för att målsägandens uppgifter inte var tillförlitliga, här sammanfattade i punktform:

- Målsäganden hade under utredningen lämnat två medvetet felaktiga uppgifter, dels rörande sin moders roll, dels om en egen graviditet.
- Utredningen visade att hon inte var främmande för att ljuga på ett förlägligt sätt.
- Det var anmärkningsvärt att det inte fanns någon dokumentation angående skador på målsäganden.
- S hade genom åren visat stor omsorg om sin sjuka dotter; det var osannolikt att han skulle ha utsatt henne för våld.
- Målsäganden hade haft goda möjligheter att spara ”bevis”, men hade inte gjort så, trots att hon enligt egna uppgifter var rädd för att inte bli trodd.
- Innehållet i målsägandens dagböcker talade mot uppgifterna om övergrepp.
- Mottagningen på BRIS och den terapeutiska behandlingen innefattade en beaktansvärd risk för att målsägandens berättelse vuxit fram som ett svar på omgivningens förväntningar.
- Det var fel att karakterisera berättelsen som detaljrik; beskrivningen av övergreppen var ”tämligen detaljfattig och stereotyp”.

Hade åtalet mot S prövats i denna anda från början skulle han redan då ha frikänts.

8. Fall 3

Fallet i korthet: En 13-årig flicka tog kontakt med skolkurator om familjeproblem; föräldrarnas äktenskap var i kris. Efter en tid berättade hon om ett sexuellt övergrepp från en lärarvikarie. Hon återtog detta, berättade sedan om övergrepp från fadern. Hon omhändertogs och placerades i fosterhem. Fadern åtalades för ett flertal sexuella övergrepp. Som stöd åberopades huvudsakligen dotterns uppgifter och ett ofullständigt läkarintyg som antydde ”penetrerande skada”. Fadern dömdes till fängelse tre år sex månader (skadestånd till dottern 140 000 kr). Flickan återtog kort efter rättegången så gott som alla anklagelser. En gynekologisk undersökning visade att hon inte kunde ha utsatts för samlag; hon var ”oskuld”. Med stöd av detta sökte fadern resning. Högsta domstolen avlog ansökan. Knappt tre år efter rättegången beviljades en tredje resningsansökan på i stort sett de grunder som tidigare åberopats; Högsta domstolen fäste vikt vid att flickan nu vidhållit sitt återtagande under lång tid. Fadern frikändes helt i ny rättegång. Materialet som helhet tyder på att ett sexuellt ofredande eller något som flickan kan ha uppfattat så kan ha förekommit vid ett tillfälle. Fadern var frihetsberövad i ca två år och fem månader. Han tillerkändes skadestånd från staten med 1 200 000 kr.

8.1 Bakgrund

L föddes den 13 september 1978. Hon växte upp tillsammans med sin pappa C, sin mamma och sin äldre bror, född 1976, i en mindre ort i Skåne. Då L var tre år råkade hon ut för en olycka och skadades svårt. Olyckan hade orsakats av C och han skötte henne mycket efter detta. Efter olyckan hade L en närmare relation till sin pappa än till sin mamma.

1988 uppstod problem i föräldrarnas äktenskap och de diskuterade en separation. Föräldrarna fortsatte dock att leva tillsammans men problemen i äktenskapet kvarstod. Vid årsskiftet 1990/91 mårde C psykiskt mycket dåligt och i januari 1991 flyttade han från den gemensamma villan

till en lägenhet i Malmö. I april 1991 flyttade C dock tillbaka till familjen och i juli 1991 flyttade familjen till en ny villa i samma ort. Vid denna tid bytte C jobb och kom under någon månad att gå hemma utan arbete.

Hösten 1991 började L sjunde klass i en ny skola. I slutet av december 1991 skrev L ett brev till skolkuratorn Ingrid H. Brevet förmedlades av en vän till L och behandlade problem i hennes familj. L hade härefter brevkorrespondens med Ingrid H till dess att de i mitten av januari 1992 träffades för första gången för att samtala om L:s problem. De träffades härefter mycket ofta under vårterminen. Detta skedde antingen genom att de avtalade möte eller att L uppehöll sig i korridoren utanför Ingrid H:s expedition. Under denna tid kom L även i kontakt med Ingrid H:s praktikant. Då L i sällskap med en kompis och praktikanten var på en utflykt den 6 april 1992 berättade hon för praktikanten att hon hade utsatts för sexuella övergrepp från en lärarvikarie under vårterminen 1990. Hon visade även att hon några dagar tidigare hade skurit sig i armarna. Dagen efter skrev L en lapp till praktikanten på vilken bl.a. stod ”han stoppade in några fingrar mellan bena”. Praktikanten berättade för Ingrid H vad L hade berättat. L och Ingrid H träffades och diskuterade detta den 8 april 1992. Från denna tidpunkt till och med augusti 1992 hade Ingrid H så gott som daglig kontakt med L. Efter samtalet tog Ingrid H kontakt med C och berättade vad som skett. C åkte samma kväll till Ingrid H:s expedition och de talade om det inträffade. Den 10 april ingav Ingrid H tillsammans med kommunens socialchef en anmälan till polisen om de misstänkta sexuella övergreppen från lärarvikarien, vars identitet dock inte var känd. Samma dag hade L ett första samtal med en psykolog. Samtalet hade bokats av C på inrådan av Ingrid H. C skjutsade även sin dotter till och från samtalet. Ett nytt samtal mellan L och psykologen ägde rum den 15 april 1992.

Den 24 april hördes Ingrid H av polisen och den 28 april 1992 hölls det första förhöret med L. Samtidigt fortsatte de dagliga samtalen mellan L och Ingrid H. Ingrid H sökte även utan framgång utreda vilken lärarvikarie som kunde ha begått övergreppen. Den 30 april 1992 berättade L att uppgiften om lärarvikarien inte stämde och uppgav istället att hon hade utsatts för övergrepp från en annan okänd person. Den 4 maj 1992 sade L till Ingrid H att det var hennes pappa som hade utsatt henne för sexuella övergrepp. Samma natt sov hon över hemma hos Ingrid H och morgonen därpå åkte de till polisen för ett förhör avseende de nya uppgifterna. Direkt efter polisförhöret beslutade socialnämnden om ett omedelbart omhändertagande av L. Hon placerades i ett jourfosterhem hos Ulla N. Dagen efter, den 6 maj 1992, anhölls C och han kom sedermera att häk-

tas. Han förblev frihetsberövad till den 4 september 1994 då han frigavs villkorligt från sitt fängelsestraff.

Polisförhören med L fortsatte liksom hennes dagliga kontakter med Ingrid H. Den 20 maj 1992 hamnade L i sitt jourfosterhem i ett tillstånd där hon inte var kontaktbar och där hon betedde sig som om hon var utsatt för övergrepp från sin pappa. Efter ett samtal med Ingrid H dagen efter hamnade hon återigen i detta tillstånd och togs då akut in på sjukhus. Härefter hölls ytterligare tre polisförhör med henne.

8.2 Den ordinarie rättsprocessen

8.2.1 Åtal

Kammaråklagaren Lars Marén väckte den 9 juni 1992 talan mot C, offentlig försvarare advokaten Tom Peyron, vid Trelleborgs tingsrätt för grovt sexuellt utnyttjande av underårig och övergrepp i rättsak med följande gärningsbeskrivning.

C har under tiden april 1991 – april 1992 i familjens bostad i [---] haft sexuell umgänge med sin dotter L född den 13 september 1978.

Sålunda har samlag förekommit vid ett flertal tillfällen, varvid C vid det första tillfället tilltvingat sig samlaget genom våld i form av örfilar. Det sexuella umgänget har även bestått i att C fört in sina fingrar i L:s slida vid ett flertal tillfällen samt att han vid några tillfällen fört in sin penis i hennes analöppning och förmått henne suga på hans penis. Brotten är grova med hänsyn till att de skett vid upprepade tillfällen, att C grovt missbrukat L:s beroende ställning såsom stående under hans vård, att – såvitt gäller ett brottstillfälle – C brukat våld, samt att L lidit psykisk skada av övergreppen.

C har den 8 april 1992 i familjens bostad i [---] genom våld och hot om våld angripit sin dotter L för att hindra henne från att inför domstol eller annan myndighet avge förhørsutsago, vari C skulle avslöjas som skyldig till sexuella övergrepp mot henne.

C har sålunda med en kniv tillfogat L ett flertal ytliga skärsår på ryggen och hotat att döda henne.

L var vid denna tid 14 år gammal. De åtalade övergreppen angavs ha skett under en tidsperiod som sträckte sig från april 1991 fram till endast ca tre veckor innan C frihetsberövades i början av maj 1992. Den sista gärningen skulle ha inträffat ca en vecka efter det att polisanmälan om misstänkta sexuella övergrepp hade gjorts.

8.2.2 Åberopad utredning

Till stöd för åtalet fanns i första hand L:s i polisförhör lämnade uppgifter. Åklagaren begärde att dessa skulle spelas upp inför rätten. Något förhör

med L åberopades alltså inte. Därutöver åberopades huvudsakligen vittnesmål från skolkuratoren Ingrid H om målsägandens uppgifter till henne, liksom brev till Ingrid H från L. Kriminalinspektören Jan N åberopades beträffande omständigheterna kring förhören med L (Jan N var förhørsledare).

Som teknisk bevisning åberopades ett intyg från en gynekologisk undersökning av L. Intyget var utfärdat av överläkaren Inger Hansson. Det angavs att L haft svårt att medverka vid undersökningen och att denna inte kunnat göras fullständig. Inga yttre skador kunde konstateras. "Vid palpation släpper vaginalöppningen drygt 2 cm". Det korta intyget avslutas med att slidöppningen "bedömes --- som klart vidare än normalt på en 13 åring som ej varit utsatt för penetrerande skada".

Även ett rättsintyg från rättsmedicinsk undersökning av rättsläkaren Peter Krantz åberopades. I intyget beskrivs bl.a. vissa skador på L:s underarmar och på hennes rygg. Av intyget framgår att L vägrade låta sig undersökas gynekologiskt. Det framgår även att L uppgivit att hon själv tillfogat sig skadorna på armarna och att detta bedöms som möjligt. Vidare sägs att skadorna på ryggen "sannolikt varit självtillfogade, även om det inte helt kan uteslutas att den uppkommit genom annans handverkan". Bedömningen avslutas med konstaterandet att skadorna varit av lindrig karaktär.

C förnekade gärningarna och åberopade vittnesförhör med sin hustru och son samt med en arbetskamrat. Han åberopade även en lista över sina mobiltelefonsamtal den 15 april 1992.

8.2.3 Trelleborgs tingsrätts dom

Trelleborgs tingsrätt, rådmannen Lars-Olle Larsson med nämndemän, meddelade dom den 24 augusti 1992 (mål B 314-92).

Tingsrätten inledde sina domskäl med följande redogörelse för principerna för sin bevisvärdering.

I mål om sexualbrott står oftast målsägandens uppgifter mot den tilltalades. Avgörande för bedömningen av åtalet är vid sådant förhållande målsägandens trovärdighet. Trovärdigheten måste bedömas utifrån det material som förebringats i målet. Det kan, som Högsta domstolen i dom DB 337/92 [NJA 1992 s. 446] konstaterat, inte bli tal om att efterge de beviskrav som allmänt bör gälla i brottmål därför att åklagaren oftast har ett svårt bevisläge. Således skall det för fällande dom vara ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade gjort sig skyldig till vad som lagts honom till last.

I förevarande mål har målsägandens uppgifter endast förebringats genom fonogram- och videouppspelningar av förhör från förundersökningen. Detta sammantaget med att förhören med L beklagligtvis varit tämligen bristfälliga försvårar bedömningen av hennes trovärdighet.

I tingsrätten hördes L alltså inte. I stället spelades videoupptagningar från polisförhören med henne upp. Enligt tingsrättens dom lämnade hon i dessa uppgifter om att det första allvarliga övergreppet mot henne hade ägt rum i slutet av vårterminen 1991 då hon i hemmet våldtogs av sin far. Härefter hade fadern haft samlag med henne vid något tillfälle under sommaren 1991, fyra till fem gånger under höstterminen 1991 samt vid två tillfällen under vårterminen. Målsäganden hade enligt domen även berättat om att han bl.a. hotat och skurit henne på ryggen med en kniv den 8 april 1992 och att han 10 och 15 april samma år våldtagit henne i hemmet efter psykologbesök. Tingsrätten gjorde utifrån de uppspelade förhören med målsäganden följande bedömning av hennes trovärdighet.

Utredningen i målet har givit vid handen att L är fäst vid sin fader och att hon ogärna ser att han kommer i fångelse. Detta har hon vid flera tillfällen poängterat såväl för förhørsledaren som för Ingrid H. Trots detta har hon under förhören, om än ytterst motvilligt och under stor press, lämnat uppgifter om att fadern förgripit sig sexuellt mot henne. Åtminstone ett av övergreppen har beskrivits detaljerat. Såväl L:s sätt att berätta som hennes sätt att bete sig vid förhören gör det väldigt svårt att tro att hon medvetet lämnat osanna uppgifter. Likaså tyder hennes kontakter med Ingrid H snarare på att L initierat kontakten för att få hjälp med problem än att beljuga fadern. Ett förhållande som ytterligare förstärker L:s trovärdighet är att hon både inför Ulla N [jourfostermamma] och Ingrid H brutit samman och i ett närmast psykotiskt tillstånd berättat hur fadern försökt förgripa sig på henne. Därtill kommer att L bevisligen hyst och alltjämt hyser rädsla för sin fader. Med hänsyn till vad nu anförts finner tingsrätten att L är trovärdig och det därigenom ställt utom varje rimligt tvivel att C förgripit sig på henne.

Efter att ha bedömt L som så pass trovärdig att det var styrkt att C förgripit sig på henne övergick tingsrätten till att pröva i vilken utsträckning hon utsatts för övergrepp och om dessa varit att hänföra till den tid åtalet avsåg. Tingsrätten anförde.

L har lämnat uppgifter som medför att fyra övergrepp kan placeras i tiden. Således har hon uppgett att hon varit utsatt för övergrepp, dels på våren/försommaren 1991, dels den 8 april 1992, dels den 10 april 1992, dels ock den 15 april 1992.

Avseende det påstådda övergreppet våren/försommaren 1991 gjorde tingsrätten följande bedömning.

Vad först gäller den händelse L förlagt till våren/försommaren 1991 har L på ett för henne detaljrikt sätt berättat hur fadern i berusat tillstånd med våld bestående av örfilar och fysiskt betvingande av hennes kropp först stuckit in sina fingrar i hennes slida och därefter genomfört ett samlag med henne. L är som tingsrätten ovan konstaterat trovärdig och tingsrätten är fast förvissad om att denna händelse inträffat. Eftersom L inte exakt kunnat ange när händelsen ägde rum uppkommer däremot frågan om händelsen ligger inom den tid åtalet avser. Pressad av förhørsledaren, försvararen, åklaga-

ren och sitt målsägandebiträde har L inte lämnat andra uppgifter än att detta kan ha hänt i maj eller juni månad 1991 och att fadern då bodde tillsammans med familjen. Hon har varit bestämd på att modern inte har varit hemma den dag övergreppet ägde rum och hävdar att modern kommit hem först dagen därpå. Utredningen i målet ger vid handen att modern under våren 1991 endast vid ett tillfälle varit borta från hemmet under flera dygn, nämligen i början av april månad 1991. Det är dock utrett att modern vid två tillfällen, ett i maj månad och ett i början av juni varit på representation och kommit hem först tidigt på morgonen. Således har det varit fullt möjligt att övergreppen kunnat ske under den tid L påstått utan att modern varit hemma och att L därvid misstagit sig på tidpunkten för moderns hemkomst. Mot bakgrund av vad nu anförts finner tingsrätten tillförlitligen utrett att denna händelse ägt rum under den tid L hävdar.

Avseende de påstådda övergreppen den 10 och 15 april 1992 gjorde tingsrätten följande bedömning.

L har [...] hävdar att C den 10 och 15 april förgripit sig på henne efter det att hon varit hos psykologen Ingegerd S. Övergreppen har bland annat bestått av anala och orala samlag. C har i denna del till förringande av L:s trovärdighet hävdar att det åtminstone den 15 april varit helt omöjligt för honom att begå några övergrepp eftersom hans tidsschema varit allt för pressat. Vittnesförhöret med Anders N [C:s arbetskamrat] sammanställt med den av C åberopade listan över telefonsamtal från hans mobiltelefon visar att C haft en hektisk förmiddag. Vid bedömningen av tillförlitligheten av Anders N:s uppgifter måste noteras att han lämnat sina tidsuppgifter med utgångspunkt från vad som antecknats i hans almanacka. Enligt Anders N skulle C ha hämtat honom på deras kontor redan kl. 11.00. Detta är inte förenligt med C:s egna uppgifter. C hävdar nämligen att L på vägen från [...] till [...] kl. 10.52 samt kl. 10.53 på mobiltelefonen ringt till modern på hennes arbete. Vidare har C hävdar att han hämtat Anders N på [...] området medan Anders N hävdar att C redan fanns på kontoret och väntade på honom när han kl. 11.00 anlände till kontoret. Anders N har även hävdar att de lämnade [...] kl. 11.00 och körde till [...] och besökte en arbetsplats. Därefter skulle de ha ätit lunch på en pizzeria i [...] och varit tillbaka i [...] redan kl. 13.00. C å sin sida har endast lämnat uppgift om att de anlände till kontoret kl. 14.30. Det finns således stor anledning att inte fästa avgörande betydelse vid Anders N:s vittnesmål. Mot bakgrund härav och det förhållandet att sexuella övergrepp, även om de är snuskiga och perversa, inte behöver ta speciellt lång tid i anspråk finner tingsrätten att även i denna del L:s uppgifter skall vinna tilltro. C har således vid dessa två tillfällen förgripit sig mot L genom att förmå henne till anal- och oralsamlag.

Avseende det påstådda övergreppet i rättssak den 8 april 1992 gjorde tingsrätten följande bedömning.

Beträffande händelsen den 8 april 1992 [...] har L såväl för Ingrid H som för förhørsledaren lämnat liktydiga uppgifter. Hon har inte vid något tillfälle hävdar annat än att fadern hotat henne och skurit henne på ryggen. Mot hennes uppgifter skall dock ställas ett läkarutlåtande som anger att hon troligtvis själv tillfogat sig risporna på ryggen. Detta utlåtande måste ses mot bakgrund av att L tidigare rispat sig själv på såväl handleder som armar. Risporna på ryggen har upptäckts först i fosterhemmet i mitten av

maj månad. L har till skillnad från övriga rispingar inte självmant visat dessa och inget tyder på att hon skulle tillfoga sig dessa rispor i avsikt att tillvita fadern brottslig gärning. Därtill kommer att L i ett transliknande tillstånd hos fostermodern uttalat ”pappa skär inte mig”. Vidare bör vid bedömningen av denna åtalspunkt beaktas att fadern samma dag fått vetskap om att L börjat berätta om att hon varit utsatt för sexuella övergrepp. Vid en samlad bedömning finner tingsrätten utrett att C hotat och skurit L på sätt åklagaren påstått.

Avseende uppgifterna om att målsäganden hade utsatts för ytterligare sexuella övergrepp, vid tidpunkter och till ett antal som inte kunde preciseras, gjorde tingsrätten följande bedömning.

I övrigt har L endast berättat att fadern vid olika tillfällen haft samlag med henne. Hon har inte närmare kunnat precisera antalet och ej heller förlägga dem i tiden. Denna utredningsbrist måste ligga åklagaren till last och tingsrätten kan inte finna annat utrett än att C vid enstaka tillfällen under sommaren 1991, hösten 1991 och våren 1992 haft samlag med L. C:s invändning om att det varit omöjligt för honom att i hemmet förgripa sig mot L på grund av att familjen nästan alltid varit samlad när han var hemma kan lämnas helt utan avseende. Självfallet finns det alltid tillfällen då vissa familjemedlemmar är ensamma med varandra.

Tingsrätten dömde C för grovt sexuellt utnyttjande av underårig och övergrepp i rättsak till fängelse tre år sex månader. Tingsrätten förpliktade även C att utge skadestånd till L med 140 000 kr.

C och åklagaren överklagade domen.

8.2.4 Hovrätten över Skåne och Blekinges dom

Under den tid målet handlades i hovrätten hade målsäganden inför sin moder först återtagit delar av sina tidigare uppgifter för att sedan återigen upprepa sin berättelse. Detta föranledde åklagaren att komplettera förundersökningen med ytterligare ett förhör med henne, vilket hölls den 7 oktober 1992.

Hovrätten över Skåne och Blekinge, hovrättslagmannen Olle Ekstedt, hovrättsrådet Lennart Frii och hovrättsassessorn Magnus Berlin med nämndemän, meddelade dom den 18 november 1992 (mål B 937-92). Hovrätten inledde sina domskäl med följande konstaterande avseende bevisvärderingen.

Trots att omfattande bevisning åberopats grundar sig åklagarens ansvarspåståenden ytterst på L:s uppgifter. C har vidhållit sitt förnekande och någon teknisk bevisning som stöder L:s uppgifter eller några vittnesmål om själva gärningarna finns inte. Avgörande för utgången är vilken tilltro som kan tillmätas L:s uppgifter i belysning av den

övriga utredningen. För en fällande dom krävs i detta fall – liksom i brottmål i övrigt – full bevisning om att C gjort sig skyldig till de gärningar åklagaren påstått.

I hovrätten inleddes ett förhör med målsäganden. Detta fick dock avbrytas efter en kortare tid då målsäganden vare sig lämnade någon berättelse eller ville svara på några frågor. I stället spelades de inspelade polisförhören upp. Hovrättens bedömning grundade sig därför i första hand på de uppgifter som målsäganden lämnade vid dessa polisförhör. Hovrättens bevisvärdering behandlade ett antal faktorer (kursiverade i den följande texten) som enligt domstolen kunde påverka tillförlitligheten av L:s utsaga.

Att L enligt hovrätten endast *lämnat sina uppgifter i kortfattade svar* på förhørsledarens frågor och att hon inte lämnat någon sammanhängande berättelse kommenterade hovrätten på följande sätt.

... det [måste] konstateras att detta minskar möjligheten att genom en analys av själva utsagorna avgöra sanningshalten i uppgifterna. Samtidigt måste beaktas vad som är känt om barns svårigheter att berätta om sexuella övergrepp. Särskilt för äldre barn innebär det ofta en stor plåga att berätta. Förutom den allmänna svårigheten att tala om sexuella ting kan pekas på psykologiska bortträngningsmekanismer och lojalitetskonflikter. I L:s fall måste även beaktas det allvarliga hot som för henne varit förknippat med uppgiftslämnandet. I sammanhanget kan noteras att det föreligger en klar skillnad mellan de uppgifter om övergrepp från en lärare som L lämnade i det första polisförhøret och de senare lämnade uppgifterna om fadern. Hon har haft avsevärt lättare att berätta om läraren. Den berättelsen gavs snabbare och mycket mera sammanhängande.

Att L *felaktigt anklagat en obekant lärarvikarie för sexuella övergrepp* kommenterade hovrätten på följande sätt.

Detta kan enligt hovrättens mening inte tas till intäkt för att L är allmänt fantasifull eller lögnaktig. För ett barn som utsatts för sexuella övergrepp är det enligt allmänna erfarenheter naturligt att i stället för att direkt berätta om faktiska övergrepp först lämna andra berättelser med sexuell anknytning för att dra uppmärksamhet till de verkliga övergreppen.

Avseende frågan *om L haft något motiv att beljuga sin far* anförde hovrätten:

Bland förhörspersonerna har det rått fullständig enighet om att förhållandet mellan L och fadern alltid varit gott. Det har även framgått av L:s berättelser och brev som hon skrivit att hon upplevt en djup lojalitetskonflikt i samband med att hon berättat om vad fadern gjort mot henne. Trots detta har hon vidhållit sina uppgifter även efter det att fadern ådömts ett långvarigt fängelsestraff. Samtidigt har hon på ett flertal sätt gett uttryck för att hon, trots allt, fortfarande älskar sin far. Mot denna bakgrund framstår det som otroligt att L medvetet skulle ha lämnat uppgifterna om de inte var sanna.

Kunde L:s berättelse förklaras som ett resultat av påverkan?

I och för sig har hon varit utsatt för viss påverkan. Det förefaller t.ex. som om Ingrid H och L diskuterat de åtalade gärningarna i större utsträckning än vad som framkommit i förhöret med Ingrid H. Vidare har det redan påpekats att förhørsledaren varit krävande i förhöret och om och om igen ställt L pressande frågor. Vad gäller förhören har förhørsledaren ställts inför en mycket svår uppgift. Förhørsledaren har emellertid i det stora hela varit mån om att ge L alternativa möjligheter att besvara frågorna. Det har varit L som styrt de berättelser som efterhand kommit fram. Hon har i flera avseenden visat sig motståndskraftig mot påverkan och hon har i allt väsentligt varit konsekvent i sitt uppgiftslämnande. Det bortses då ifrån det i dessa sammanhang typiska mönstret att hon efter hand berättat mer och mer. Det är svårt att tänka sig att L överhuvudtaget skulle ha klarat av att behålla en sådan konsekvens i upprepade pressande förhör om hon inte hade en minnesbild att hålla sig till. Till detta kommer att hon uttryckt sig på ett sätt som klart tyder på att händelserna är självupplevda. De brev hon skrivit talar i samma riktning.

Kunde L ha intalat eller inbillat sig att hon varit utsatt för sexuella övergrepp?

I detta sammanhang har försvaret uppehållit sig vid att en flicka i grannskapet begick självmord i september eller oktober 1991 och att ryktet sagt att hon kanske varit utsatt för incest. Om de åtalade gärningarna varit inbillade måste det förutsätta en allvarlig störning i verklighetsuppfattningen hos L. Den tilltalade har emellertid inte ens påstått att L skulle vara onormal på något sätt. Från familj och övrig släkt har det i stället enstämmigt omvittnats att L framstått som en fullt normal flicka fram till det att hon började berätta om övergreppen. Efter det att L den 21 maj 1992 i ett tillstånd där hon inte var kontaktbar hjärtskärande skrikit som om hon var utsatt för övergrepp från fadern kom hon samma dag under sakkunnig bedömning vid barn- och ungdomspsykiatrisk klinik. Bedömningen blev att hon inte var psykotisk utan att det rörde sig om en under rådande förhållanden "normal" reaktion. I detta sammanhang bör noteras att L enligt vad som framkommit mår avsevärt bättre nu än vad hon gjorde i våras, men ändå vidhåller sina uppgifter. Sammantaget framstår det inte som en beaktansvärd möjlighet att L felaktigt tror sig ha varit med om de åtalade gärningarna.

C gjorde även i hovrätten gällande att han inte kunnat utföra den påstådda gärningen den 15 april 1992 och åberopade till styrkande av detta, liksom i tingsrätten, alibibevising. Han åberopade även vittnesförhör med BS som han i sitt arbete träffat den aktuella dagen. Hovrätten bedömde dock att han saknade alibi. "Även om tiden var knapp" föreföll det för hovrätten fullt möjligt att han kunde ha hunnit begå övergreppet.

Sammantaget gjorde hovrätten följande bedömning.

Det ovan anförda föranleder den bedömningen från hovrättens sida att L:s uppgifter är tillförlitliga.

Vid den närmare prövningen av vilka gärningar som är styrkta och hur dessa skall bedömas är hovrätten till en början ense med tingsrätten. Hovrätten finner emellertid

styrkt att C förgripit sig mot L även genom att vid ett flertal tillfällen föra in fingrar i hennes slida.

Hovrätten fastställde tingsrättens domslut på fängelse tre år och sex månader samt avseende det utdömda skadeståndet.

8.2.5 Överklagande till Högsta domstolen

Sedan C fullföljt talan mot hovrättens dom, fann Högsta domstolen, justitierådet Johan Munck, i beslut den 29 december 1992 ej skäl att meddela prövningstillstånd. Hovrättens dom stod därför fast.

8.3 Resning

8.3.1 Den första resningsansökan

C inkom den 3 februari 1993 med ansökan om resning. Riksåklagaren, som av Högsta domstolen förelagts inkomma med skriftlig förklaring, bestred bifall till ansökningen.

Till stöd för sin resningsansökning åberopade C

- att målsäganden hade ändrat sina uppgifter och nu endast uppgav att han begått ett övergrepp samt
- att målsäganden genomgått en gynekologisk undersökning som visade att hennes mödomshinna var intakt varför hon inte kunde ha haft fullbordade vaginala samlag såsom hovrätten funnit.

Avseende den sist nämnda omständigheten åberopade C ett rättsintyg utfärdat den 19 januari 1993 av docenten Gunnar Rannevik efter genomförd gynekologisk undersökning av målsäganden. Av intyget framgick att målsägandens mödomshinna var intakt.¹

Med anledning av de av C åberopade omständigheterna beslutade Riksåklagaren att förundersökningen skulle kompletteras med ett nytt förhör med målsäganden, vilket ägde rum den 31 mars 1993. Vid detta förhör uppgav målsäganden att C endast begått ett övergrepp mot henne som ägt rum i maj eller juni 1991 och att detta bl.a. bestått i att han ”tafsat”

¹ I intyget anfördes: ”Hymen (mödomshinnan) bibehållen och genomsläpper endast lillfingret. Vid undersökningen har således intet framkommit, som tyder på att L varit utsatt för incest i form av genomfört samlag.”

och "haft fingrarna i underlivet". Polisförhöret redovisades till Högsta domstolen genom det yttrande som Riksåklagaren av Högsta domstolen anmodats att inkomma med. I sitt yttrande bestred Riksåklagaren resningsansökan huvudsakligen då det saknades någon trovärdig förklaring till orsaken till att oriktiga uppgifter skulle ha lämnats vid de tidigare förhören och då det av C åberopade läkarintyget saknade någon avgörande betydelse. Beträffande uppgiften att L:s mödomshinna var intakt åberopade Riksåklagaren uppgifter i Socialstyrelsens allmänna råd 1991:3 med innebörd att det från slidöppningens yttre begränsning på unga flickor in till mödomshinnan kan vara 1–2 cm beroende på flickans anatomi och hull. I skriften sades vidare att "En berättelse om att 'något' (penis, finger etc.) tryckts 'långt in' i flickans underliv" inte motsägs av en intakt hymen.²

Avseende de nya uppgifterna från målsäganden gjorde Högsta domstolen, justitieråden Bertil Bengtsson, Jan Heuman, Johan Lind, Ulf Gad och Bengt Lambe, följande bedömning.

Vid förundersökningen hördes L vid sammanlagt åtta olika tillfällen. Hon lämnade då, visserligen motvilligt, en rad uppgifter om olika övergrepp från faderns sida. Hovrätten har i sin dom framhållit att hon därvid var tämligen konsekvent i sitt uppgiftslämnande. L kunde inte höras i tingsrätten men ett kort förhör hölls med henne i hovrätten, varvid hon förklarade att hon inte ville ändra de tidigare lämnade uppgifterna och att det var sant vad hon sagt. I rättegången företeddes också vissa brev från L från tiden maj – juni 1992 i vilka hon omtalade att fadern förgripit sig på henne. Av vittnesförhör med kuratorn Ingrid H och med Ulla N har vidare framgått att L i ett tidigt skede på ett trovärdigt sätt berättat om liknande övergrepp från faderns sida.

Vad som förekommit i resningsärendet innebär inte någon rimlig förklaring till att L, på grund av den enstaka händelse hon nu beskrivit, tidigare skulle ha lämnat felaktiga uppgifter om en rad övergrepp av olika slag, något som efter vad hon måste ha förstått skulle få förödande konsekvenser för hennes far. Såvitt framkommit har hon fram till den aktuella tiden framstått som en normal flicka, utan några tendenser att fara med osanning. I rättegången framkom vidare entydigt att L var fäst vid sin far och – frånsatt övergreppen – hade ett gott förhållande till honom. Vad som förekommit i resningsärendet bekräftar detta. I ärendet har också framkommit uppgifter som tyder på att fadern efter tingsrättens dom, då tidigare restriktioner under häktningstiden hade hävts, kan ha försökt påverka L att ändra sin berättelse i en för honom gynnsam riktning. Riksåklagaren har också upplyst, att L före huvudförhandlingen i hovrätten återtog delar av sin berättelse. Som framgått bekräftade hon dock vid förhandlingen sina ursprungliga uppgifter.

² I ett från åklagarmyndigheten i Malmö av RÅ bifogat yttrande från åklagaren i målet framhålls att "det aktuella avsnittet har författats av överläkaren Kari Ormstad vid statens rättsmedicinska institut i Solna".

Beträffande betydelsen av att målsägandens mödomshinna var intakt hade Riksåklagaren alltså åberopat uppgifter i Socialstyrelsens allmänna råd med innebörd att det från slidöppningens yttre begränsning på unga flickor in till mödomshinnan kan vara 1–2 cm beroende på flickans anatomi och hull. Högsta domstolen anförde följande.

Vad L uppgivit under förundersökningen angående vaginala samlag kan alltså förklaras med att fadern fört in sin penis endast en bit in i L:s slida och att L upplevde detta som ett fullbordat samlag.

Sammantaget gjorde Högsta domstolen följande bedömning.

... att L numera lämnar en annan version om vad som tilldragit sig [...] förringar [inte] tilltron till de uppgifter hon lämnade under förundersökningen och i hovrätten. Det kan inte anses sannolikt att vare sig L:s nya uppgifter eller vad som i övrigt åberopas skulle ha lett till att C hade helt eller delvis frikänts, om de nya uppgifterna hade förebringats i hovrätten. Vad som förekommit i resningsärendet kan inte heller anses innefatta sådana synnerliga skäl som förutsätts för resning enligt den s.k. tilläggsregeln i 58 kap. 2 § 4 rättegångsbalken (jfr NJA 1992 s. 625).

Högsta domstolen avslag resningsansökan. Beslutet meddelades den 23 juni 1993 (ärende Ö 508-93).

8.3.2 Den andra resningsansökan

C inkom den 22 februari 1994 med ny ansökan om resning. Riksåklagaren, som av Högsta domstolen förelagts inkomma med skriftlig förklaring, bestred bifall till ansökningen.

Till stöd för sin resningsansökning åberopade C vad som åberopats i det tidigare resningsärendet samt härutöver dels en psykologisk utredning av leg. psykologen Egil Ruuth avseende målsägandens utsagor, dels ett yttrande från Socialstyrelsen av den 1 mars 1994 över det i målet av åklagaren åberopade läkarintyget, utfärdat av överläkaren Inger Hansson. I detta läkarintyg uppgav Inger Hansson att målsägandens slidöppning bedömdes som klart vidare än normalt för en 13-åring som inte varit utsatt för penetrerande skada. I sitt beslut angav Socialstyrelsen att Hanssons intyg inte kunde tillmätas någon betydelse som underlag för bedömningen huruvida sexuellt övergrepp förekommit eller ej samt att Hanssons slutsats var inadekvat eftersom undersökningen var ofullständig och väsentlig information saknades.

C gjorde bl.a. gällande att Inger Hansson avgivit ett medvetet oriktigt intyg i målet. Högsta domstolen, justitieråden Staffan Vängby, Torkel

Gregow, Lars K Beckman, Hans-Gunnar Solerud och Inger Nyström, gjorde följande bedömning.

Det föreligger inte skäl till antagandet att det av Inger Hansson avgivna intyget varit medvetet oriktigt.

Avseende de åberopade omständigheterna i övrigt gjorde Högsta domstolen följande bedömning.

Det kan inte anses att, om de omständigheter och bevis som åberopas i resningsärendet hade förebringats i brottmålet, detta sannolikt skulle ha lett till att C skulle ha frikänts eller att brotten skulle ha hänförts under en mildare straffbestämmelse än som skett. Inte heller kan det, med hänsyn till vad som åberopats och i övrigt förekommer, anses föreligga synnerliga skäl att på nytt pröva frågan om han har begått de brott för vilka han har dömts.

Högsta domstolen avslag resningsansökan. Beslutet meddelades den 15 juni 1994 (ärende Ö 839-94).

8.3.3 Den tredje resningsansökan

C hade frigetts villkorligt från sitt fängelsestraff den 4 september 1994, dvs. ca tre månader efter beslutet i det andra resningsärendet, med en prövotid om ett år. Den 4 september 1995 var det ådömda fängelsestraffet till fullo avtjänat.

C inkom den 29 januari 1996 på nytt med en ansökan om resning. Riksåklagaren, som av Högsta domstolen förelagts inkomma med skriftlig förklaring, bestred bifall till ansökningen.

Till stöd för sin ansökan åberopade C vad som åberopats i de tidigare resningsärendena. Härutöver åberopades bl.a. en utredning från leg. psykologen dr Lena Hellblom Sjögren och brev som målsäganden skickat till henne, ett utlåtande från Peter Krantz vid Statens rättsmedicinska institut med innebörd att målsägandens skador på ryggen med hög grad av sannolikhet varit självförvållade, resultatet av ett i Tyskland genomfört polygraf-test (lögndetektor) samt ett beslut från Socialstyrelsen i vilket angavs att det vore olyckligt om det utlåtande som hade utfärdats av Anders Sandberg och Olle Erlandsson vid BUP i Trelleborg, och som tidigare i målet åberopats av åklagaren, utnyttjades som om det hade varit ett uttalande om tillförlitligheten av det som målsäganden hade förmedlat om övergrepp.

Avseende betydelsen av målsägandens återtagande av sina tidigare i polisförhör lämnade uppgifter gjorde Högsta domstolen, justitieråden

Lars Å Beckman, Hans Danelius, Ingegerd Westlander och Leif Thorsson, följande bedömning.

L har nu fyllt 18 år. De händelser som saken gäller ligger omkring fem år tillbaka i tiden och L får antas ha fått en sådan distans till dem att hon nu förmår skilja mellan vad som är sant och vad som är falskt i de uppgifter som hon lämnade i brottmålet. Hon har också under långa perioder varit avskuren från all kontakt med sin far och hon har alltså haft tillfälle att utan påverkan från honom gå igenom händelseförloppet.

L har bl.a. i en serie brev till olika personer under snart fyra år hållit fast vid att uppgifterna om faderns övergrepp i allt väsentligt är oriktiga. Hon har också lämnat en förklaring till varför de oriktiga uppgifterna lämnades, nämligen att hon blivit pressad av framför allt skolkuratorn Ingrid H och förhørsledaren Jan N, något som vinner stöd av bl.a. Egil Ruuths och Lena Hellblom Sjögrens utlåtanden.

När hon nu biträdd av sitt ombud förklarar sig medge resningsansökningen och uppger att hon talade osanning i de polisförhör som ligger till grund för den fällande domen mot hennes far, är det därför ägnat att väcka frågor om domens riktighet, även om man inte kan bortse från möjligheten att hon också nu agerar under tryck från omgivningen.

Avseende betydelsen av de nya rättsintygen och Socialstyrelsens beslut gjorde Högsta domstolen följande bedömning.

En del av den stödbevisning som åberopas i hovrättens dom direkt eller genom hänvisning till tingsrättens dom har visat sig bristfällig. En viktig omständighet vid domstolarnas bedömning torde ha varit att Inger Hanssons intyg gav stöd för uppfattningen att L utsatts för fullbordade, penetrerande samlag. Genom Gunnar Ranneviks intyg är klarlagt att flickan i själva verket var oskuld och med säkerhet inte utsatts för vare sig penetrerande samlag eller fingrar långt in i slidan. Intyget den 25 maj 1992 av kuratorn Anders S och t.f. överläkaren Olle E synes av hovrätten ha tagits som bevis för att flickans reaktion var ”normal” för en flicka som utsatts för incest, något som det enligt Frank Lindblad inte finns stöd för. Slutligen framgår av Peter Krantz utlåtande rörande skadorna på L:s rygg att dessa med hög grad av säkerhet var självförvålade. Det gör att det framstår som tveksamt om C verkligen gjort sig skyldig till övergrepp i rättsak och om L, som hovrätten anförde, lämnat sina uppgifter under ”det allvarliga hot som för henne varit förknippat med uppgiftslämnandet”.

Sammantaget gjorde Högsta domstolen följande bedömning.

Det har [...] framkommit sådana omständigheter i detta resningsärende att det i förening med tidigare åberopat material föreligger synnerliga skäl att på nytt pröva frågan om C förövat de brott, för vilka han dömts. Resning bör därför beviljas.

Beslutet meddelades den 17 oktober 1996 (ärende Ö 545-96).

8.4 Ny rättegång

Vid den nya rättegången i hovrätten hade C som tidigare nämnts till fullo avtjänat det utdömda fängelsestraffet. C yrkade att åtalet skulle ogillas och åklagaren, kammaråklagaren Gunvor Martinsson, biträdde yrkandet. Hovrätten över Skåne och Blekinge, hovrättslagmannen Tryggve Hellners, hovrättsrådet Jan E Ohlsson och hovrättsassessorn Gunilla Arph-Malmberg, meddelade ny dom den 11 juli 1997 (mål B 1031-96). Hovrätten, som avgjorde målet utan huvudförhandling, gjorde följande bedömning.

Åklagaren, som har att styrka sitt gärningspåstående, har uttalat att det enligt hennes bedömning framstår som uppenbart att bevisningen nu är otillräcklig för att kunna läggas till grund för en fällande dom mot C.

I ett brottmål där bevisningen väsentligen utgörs av målsägandens uppgifter krävs som regel att det i målet förebringas stödbevisning av viss styrka för att åtalet skall kunna bifallas. I detta mål har målsäganden helt återtagit sina uppgifter och förklarat orsaken till sitt återtagande. Den stödbevisning som tidigare åberopats har visat sig bristfällig. Vid sådana förhållanden skall åtalet ogillas.

Med ändring av den tidigare domen ogillade hovrätten åtalet.

*

C begärde ersättning av staten för lidande under frihetsberövandet med 2 130 000 kr. Justitiekanslern tillerkände i beslut den 14 april 1999 C 1 200 000 kr i ersättning för lidande. C var frihetsberövad i ca 2 år och 5 månader och härefter villkorligt frigiven med en prøvotid om ett år. Hans lidande bedömdes vara mycket stort bl.a. med hänsyn till att misstanken gällt allvarliga och chikanerande brott mot en nära anhörig och att han dömts till och tvingats verkställa ett långt fängelsestraff. Han tillerkändes därför en förhöjd ersättning i förhållande till vad som annars skulle ha utgått.

8.5 Diskussion

Iakttagelser och synpunkter i korthet:

- Målsäganden utsattes under förhören för stark press, som synes ha gränsat till det otillbörliga (jfr 23 kap. 12 § rättegångsbalken).
- Utredningen var ofullständig, bl.a. borde en fullständig rättsmedicinsk undersökning genomförts.
- Åtalets gärningsbeskrivning var inte tillräckligt individualiserad.
- Domstolarna gjorde en felaktig bedömning av målsäganden som trovärdig.
- Domstolarna beaktade inte möjliga felkällor och varningssignaler i målsägandeberättelsen.
- Domstolarna fullgjorde inte sin skyldighet att kontrollera utredningens fullständighet.
- Det kan diskuteras om den tilltalades anspråk på en rättvis rättegång tillgodosågs.
- Högsta domstolen avlog en välgrundad resningsansökan; senare beviljades resning på i allt väsentligt samma underlag.
- Den dömde borde ha frikänts redan vid den första rättegången.

8.5.1 Allmänt

Vi har vid granskningen inte kunnat ta del av tingsrättens akt, eftersom den saknas. Vid tingsrätten i Trelleborg uppger man att akten inte kommit tillbaka från Hovrätten över Skåne och Blekinge och vid hovrätten uppger man att akten inte finns där.

8.5.2 Brottutredningen

Förhören med målsäganden

Före huvudförhandlingen i tingsrätten hölls polisförhör med målsäganden vid sju tillfällen nämligen den 28 april, den 5, 6, 13 och 25 maj, den 3 juni och den 29 juli 1992. Målsäganden hördes även den 7 oktober 1992 inför hovrättsförhandlingen och den 31 mars 1993 i samband med det första resningsärendet. Uppgifterna om övergrepp av C lämnades i huvudsak vid ett samtal efter förhöret den 5 maj samt vid förhören den 6, 13 och 25 maj 1992.

L, som hade motsatt sig att Ingrid H gjorde polisanmälan, var i samtliga förhör mycket negativt inställd till att medverka. Hon ville oftast inte besvara förhørsledarens frågor och lämnade till övervägande del inte någon egen berättelse utan svarade endast ”ja” eller ”nej” på frågorna. I samtliga förhör väddjade hon vid upprepade tillfällen om att de skulle avbrytas.

För att över huvud taget få några uppgifter från L ställde förhørsledaren ofta sina frågor så att de kunde besvaras med ”ja” eller ”nej”. Frågorna var därvid ofta konstruerade på så sätt att förhørsledaren berättade vad L skulle ha uppgett till Ingrid H eller fostermamman för att sedan fråga om detta var riktigt. Förhørsledaren nöjde sig inte heller med att L svarade nej på hans frågor. I stället upprepades samma fråga ett stort antal gånger för att sedan återkomma under samma förhör och även i senare förhör. Vid sådana tillfällen blandades förhørsledarens frågor inte sällan med påståenden, redogörelser för förhørsledarens teorier och direkta väddjanden om svar. Samma teknik användes då L inte ville svara på frågor.³ I de fall L inte ville svara försökte förhørsledaren även övertala henne genom att berätta att det skulle kännas bättre om hon berättade, säga att det var pappan som hade gjort fel osv.

³ Som exempel kan nämnas att förhørsledaren i det tredje förhöret frågade följande efter att målsäganden under mycket lång tid väddjat om att förhöret skulle avbrytas, sagt att hon inte ville svara, svarat nej på frågor om samlag m.m. ”Varför vill du inte? När pappa kommer tillbaka till dig i sängen L ser du pappas penis då?, Va? L? När pappa kommer tillbaks till dig i sängen ser du pappas penis då? Du? L? Kan du säga ja eller nej på det? Men om jag säger så här då, det som hände sen L, tyckte du att det var så obehagligt och hemskt så du vill inte berätta om det va? L va?”. Senare i samma förhör fortsatte förhørsledaren ”Har pappa haft samlag med dig L? Du L? Har pappa haft samlag med dig? Kan du svara på det?” och något senare ”Drog han sen ut penisen så att det kom sädesvätska på lakanet? Va L? Gjorde han det? Du? L gjorde han det? Va du? L, du? Gjorde han det? L, gjorde han det.”. I det fjärde förhöret, efter att målsäganden bekräftat att samlag förekommit, ställde förhørsledaren frågor till henne om oralsex och fick till svar att C inte haft sin penis i hennes mun. Om detta ställde förhørsledaren härefter nio frågor i följd av typen ”Är det säkert?”, ”Va?”, ”L”, ”Har pappa haft sin penis i din mun så skall du berätta det.”. I det femte förhöret började förhørsledaren ställa frågor om några övergrepp skett i duschen och fick då till svar ”Vi skulle ju sluta nu”. Han uppgav då ”Ja vi ska sluta också. Men jag skulle bara fråga dig om pappa har varit i duschen?”. Sedan frågar han henne detta tio gånger i följd.

Förhørsledaren uppgav vid flera tillfällen att det inte gick att avbryta förhören eftersom L redan hade berättat så mycket.⁴ Vid ett tillfälle antydde förhørsledaren felaktigt att pappan hade lämnat en redogörelse för övergreppen.⁵ Ett flertal gånger uppgav förhørsledaren att L endast behövde svara på en fråga till då hon vädjade om att förhöret skulle avbrytas.⁶

Förhørsledarens agerande tyder på att hans ambition var att förmå L att i förhör bekräfta de övergrepp han var övertygad om att hon utsatts för, snarare än att förmå henne att lämna en egen berättelse för att kunna utvärdera vad hon verkligen varit med om.

Bara om en händelse berättade målsäganden själv. Detta gällde ett tillfälle i april 1991. Hon berättade att hennes pappa då hade kommit in på hennes rum, att han varit berusad och konstig i sättet och bl.a. sluddrat och luktat sprit. Vad som hänt ville hon dock inte berätta. Hon förnekade att något sexuellt övergrepp förekommit.

L förnekade i det längsta uppgifterna om sexuella övergrepp, trots förhørsledarens återkommande frågor och påståenden. Men så småningom medgav hon alltså att hon utsatts för övergrepp. Hon hade då mot sin vilja genomgått flera långa och pressande förhör, som hon vädjat om att de skulle avbrytas. Förhören hade ägt rum under en period då hon var både

⁴ Då t.ex. målsäganden i det andra förhöret inte ville att de skulle prata med hennes pappa med anledning av anmälan uppgav förhørsledaren för att få henne att fortsätta berätta ”jag kan berätta för dig, L, också att du har berättat så pass mycket redan så jag kommer att prata med din pappa ändå.”

⁵ Förhørsledaren uppgav ”Det är viktigt att du berättar L vad pappa gjorde, det är jätteviktigt. Inte minst därför att du vet ju inte vad pappa har berättat vad som hände. Nej. Då är det viktigt att du berättar vad som hände så att inte vi bara har en berättelse som... att vi inte bara har en berättelse utan vi har... för det var ju bara du och pappa som var där va?” och ”Ja, då är det väl bäst att man har berättelse från två stycken kanske så att man inte bara får rätta sig efter vad den ene säger. Jag skall inte berätta för dig om vad pappa har berättat någonting och i så fall vad han har sagt utan jag vill att du själv skall berätta vad som hände. När pappa låg ovanpå dig L, kände du pappas penis då?”

⁶ I exempelvis det över två timmar långa tredje förhöret uppgav förhørsledaren efter ca en timmes förhör att L bara behövde svara på frågan om C gjorde som förhørsledaren sagt, dvs. hade samlag med henne, och då målsäganden efter ytterligare ca en timme sa ”du lova och sluta” svarade förhørsledaren ”Jag lova och sluta, men nu är vi, nu har du berättat så mycket här, va så att nu kan vi inte sluta.”

socialt och psykiskt försvagad.⁷ Vid flera av förhören var hennes skolkurator Ingrid H närvarande.⁸

De omständigheter under vilka uppgifterna om sexuella övergrepp sålunda lämnades innefattade en risk för att hon gjorde sina ”medgivanden” för att tillmötesgå förhørsledaren och för att få ett slut på förhören.

Som framgått var förhören inte kompetent genomförda. De borde inte ha spelats upp och lagts till grund för bevisföringen i domstolen, än mindre för fällande dom.

23 kap. 12 § rättegångsbalken förbjuder otillbörliga förhörsmetoder:⁹

Under förhör må ej i syfte att framkalla bekännelse eller uttalande i viss riktning användas medvetet oriktiga uppgifter, löften eller förespeglningar om särskilda förmåner, hot, tvång, uttrötning eller andra otillbörliga åtgärder. Den som höres må icke förmenas att intaga sedvanliga måltider eller åtnjuta nödig vila.

Det kan sättas i fråga om förhören med L i alla delar var förenliga med denna bestämmelse. Som framgått förekom både lock och pock, liksom uttrötning och antydningar innefattande oriktiga uppgifter om vad fadern uppgivit. Att en bedömning av använda förhörsmetoders förenlighet med 23 kap. 12 § rättegångsbalken ens aktualiseras vid förhör med en målsägande är anmärkningsvärt. Det påvisar också hur långt man från förundersökningsledningens sida var beredd att gå när det gällde att pressa

⁷ Omedelbart efter det andra förhöret hade hon tvångsomhändertagits och placerats i ett jourfosterhem varefter hon inte fick träffa sina föräldrar. Under denna tid hade hon dock så gott som daglig kontakt med Ingrid H med vilken hon diskuterade de påstådda övergreppen. Det femte förhöret, där merparten av uppgifterna om de åtalade gärningarna framkom, ägde rum endast några dagar efter att målsäganden hade hamnat i ett psykosliknande tillstånd i sitt fosterhem där hon upplevde sig utsatt för övergrepp från C. Under detta förhör tycks målsäganden vara på väg att kollapsa varvid Ingrid H till förhørsledaren sade ”Kolla så hon hör dig va för jag är inte säker på det”. Trots detta fortsätter förhørsledaren att ställa frågor varvid målsäganden till slut bl.a. bekräftar att C haft oralsex med henne. Då förhørsledaren börjar pressa henne om övergrepp i duschen tycks hon hamna i ett okontaktbart tillstånd varvid förhöret till slut avbryts.

⁸ Ingrid H närvarade vid det förhørsliknande samtalet med målsäganden efter det andra förhöret, då målsäganden första gången inför polisen berättade om sexuella övergrepp från C, vid det tredje förhöret och vid det femte, då uppgifterna om de åtalade gärningarna lämnades.

⁹ Bestämmelsen är naturligen tänkt att gälla förhör med misstänkta, men omfattar alla slags förhör under förundersökningen, se Fitger, Kommentar till rättegångsbalken, s. 23:48.

fram uppgifter till stöd för ett åtal. Det skall jämföras med passiviteten när det gällde att ta fram uppgifter som kunde tala emot detta, exempelvis beträffande den gynekologiska undersökningen, som underläts eftersom L helt enkelt inte ville vara med om en sådan.

Brister i förundersökningens omfattning

Förhören var som framgått starkt inriktade på att få flickan att berätta om sexuella övergrepp som utredarna synes ha varit övertygade om att hon utsatts för. Det hade varit naturligt att även utreda de medicinska förut-sättningarna för vilka övergrepp som hade kunnat förekomma. Utredningsinsatserna i det hänseendet var väsentlig mindre energiska. Av läkar-intyget och den rättsmedicinska undersökningen kunde man dra slutsat-sen att det var osäkert om flickan hade varit med om vaginala samlag. Det borde ha påkallat ytterligare utredningsinsatser. Att L inte ville vara med om detta borde i sin tur ha uppfattats som en varningssignal. När under-sökningen till sist genomfördes, inför den första resningsansökningen, visade den att L var ”oskuld”, för att använda Högsta domstolens ordval. Det får betraktas som ett sällsynt grovt förbiseende att i en förundersök-ning om sexuella övergrepp, innefattande upprepade vaginala samlag, ha missat den omständigheten.

Vid förundersökningen avstod polisen från att höra ett antal personer vars uppgifter torde ha varit av stort intresse i målet. En sådan person var målsägandens bästis CA. CA hade en mycket framträdande roll vid kon-takten med Ingrid H, vilket inte minst framgick av förhören med Ingrid H och hennes praktikant T. Hon deltog vid möten och kom alltid med L. Hon var även med när L berättade för T om lärarvikariens övergrepp. L hade lärt känna CA under höstterminen 1991. Från denna tid hade L även en andra bästis. Inte heller hon hördes. Enligt uppgifter från L umgicks hon under vårterminen och sommaren 1991 framför allt med en kompis som hette MJ. Inte heller hon hördes. Gemensamt för dessa tre flickor var att de hade umgåtts nära med L under den tid som övergreppen skulle ha pågått. Det fanns ytterligare personer av intresse i L:s krets som kunde ha hörts.

Generellt kan sägas att polisen inte tycks ha vidtagit några åtgärder för att bekräfta L:s berättelse. Således gjordes inget för att kontrollera hennes uppgifter om övergrepp från en lärarvikarie. (De åtgärder som var nödvän-diga för att kunna avfärda detta övergrepp vidtogs i stället av skolkura-torn.) Inte heller avseende anklagelserna mot C vidtogs några åtgärder i avsikt att söka verifiera målsägandens uppgifter, utöver frågor vid förhör. Inte minst avseende omständigheterna kring de påstådda övergreppen den

10 och 15 april 1992 torde förutsättningar ha funnits att kontrollera uppgifterna mer noggrant.

8.5.3 Åtalet

Allmänt om den funktion gärningsbeskrivningen i ett brottmål fyller i den juridiska processen, se fall 2.

Gärningsbeskrivningen avseende övergrepp i rättssak innehöll uppgifter om tid, plats och vad övergreppet bestått i och är härigenom väl individualiserat. Avseende sexualbrotten var dock gärningsbeskrivningen till sin grundstruktur mycket allmänt hållen. Det uppgavs att gärningarna ägt rum i familjens bostad mellan april 1991 och april 1992 och vari övergreppen bestått. Däremot saknades närmare uppgift om antalet övergrepp, tidpunkten för dessa och förfarandet vid de enskilda övergreppen. Det sista dock med undantag från det första övergreppet. Att åklagaren valt att utforma gärningsbeskrivningen på angivet sätt är svårförklarligt med tanke på att det, utöver det första övergreppet, även fanns relativt väl preciserade uppgifter om två ytterligare övergrepp och att målsäganden för dessa lämnat exakta datum avseende två övergrepp. Dessa tillfällen finns också återgivna i domskälen. Det innebär att det brast i samband mellan vad som angavs i gärningsbeskrivningen och vad som prövades i målet. Att gärningsbeskrivningen hade dessa brister innebar att det var svårt för C att prestera någon motbevisning mot denna.

8.5.4 Domstolsprövningen

Trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningar

Tingsrätten anmärkte att det förhållandet att målsägandens uppgifter endast hade förebringats genom uppspelningar och att förhören varit tämligen bristfälliga, försvårade bedömningen av hennes trovärdighet. Detta förhållande analyserades dock inte vidare och synes ha saknat praktisk betydelse för tingsrättens bedömning.

Tingsrätten grundade sin bedömning av målsägandens trovärdighet på fem omständigheter. Med hänsyn till dessa fann tingsrätten att målsäganden var trovärdig och att det därigenom var ställt utom varje rimligt tvivel att C förgripit sig på henne. Dessa omständigheter var

- att L var fäst vid sin pappa men ändå berättade om sexuella övergrepp,
- att L:s sätt att berätta och bete sig vid förhören gjorde det svårt att tro att hon medvetet lämnade osanna uppgifter,

- att L:s kontakter med skolkuratoren tydde på att hon vänt sig dit för att få hjälp med problem och inte på att hon skulle ha varit ute efter att beljuga pappan,
- att L inför både sin jourfostermamma och kuratorn Ingrid H brutit samman och i ett närmast psykotiskt tillstånd berättat hur fadern försökt förgripa sig på henne samt
- att L hyst och alltjämt hyste rädsla för sin pappa.

Hur dessa omständigheter skall tolkas, var för sig och sammantagna, är emellertid inte alls så självklart att slutsatsen kan bli att L var trovärdig och att det bortom rimligt tvivel var styrkt att fadern förgripit sig på henne. Flera av dem kan tolkas på olika sätt beroende på i vilket sammanhang de sätts in. Förutsätter man det som skall bevisas – att fadern förgripit sig på henne – blir tolkningen en. Koncentrerar man sig på flickans allmänna livssituation kan omständigheterna tolkas på ett annat sätt. Den sammantagna osäkerhet som anläggandet av skiftande perspektiv resulterar i innebär att de anförda omständigheterna just inte bevisar något alls. Vad särskilt gäller sättet att berätta är det, som framgår av flera fallbeskrivningar i denna rapport, ytterst osäkert om det i sammanhang av det här slaget bör läggas till grund för rättsliga bedömningar. I det material vi gått igenom har domarna i flertalet fall överskattat sin förmåga att se på människor om de talar sanning eller inte.

Tingsrätten kom heller inte annat än i begränsad utsträckning in på någon prövning av om berättelsen i sig innehöll motsägelser och omöjliga/osannolika inslag som tydde på att den inte var sann eller om berättelsen var förenlig med de övriga i målet förekommande omständigheterna. I princip gick tingsrätten direkt från bedömningen att L var trovärdig till slutsatsen att det därigenom var styrkt att hennes far förgripit sig på henne.

Som framgått av referatet ovan bedömde även hovrätten L som trovärdig; det framgår bl.a. av uttalandet att L ”uttryckt sig på ett sätt som klart tyder på att händelserna är självupplevda”. Mot denna bedömning kan samma invändningar som nyss rests mot tingsrättens motsvarande resonemang göras. Hovrätten anförde emellertid därutöver uttryckligen att det avgörande för målets utgång var vilken tilltro som kunde tillmätas L:s uppgifter i ljuset av den övriga utredningen. Hovrättens ställde därvid upp ett antal faktorer som kunde påverka tillförlitligheten, nämligen:

- att L i de inspelade förhören endast lämnat kortfattade svar,
- att en sammanhängande berättelse saknades,
- att L tidigare hade lämnat felaktiga uppgifter om övergrepp begångna av en lärarvikarie,

- om L hade något motiv att beljuga sin pappa,
- om L:s berättelse kunde ha uppkommit genom yttre påverkan och
- om L felaktigt kunde tro sig ha varit utsatt för de åtalade gärningarna.

Som framgått ansåg sig hovrätten kunna förklara eller avfärda var och en av dessa faktorer. De skäl hovrätten därvid anförde var delvis spekulativa. Angående svårigheten att få annat än korthuggna svar och ingen sammanhängande berättelse från L anfördes ”vad som är känt om barns svårigheter att berätta om sexuella övergrepp”, liksom ”psykologiska bortträngningsmekanismer”. På samma sätt förklarades L:s lögn om den aldrig identifierade vikariens övergrepp med att ”det enligt allmänna erfarenheter” är naturligt för barn som utsatts för övergrepp att göra på detta sätt. Att hennes uppgifter kommit fram efter hand (som det kunde synas efter press och påverkan) förklarades med ”det i dessa sammanhang typiska mönstret” att en målsägande berättar mer och mer. I alla dessa hänseenden hänvisar hovrätten till något slags etablerad kunskap. Men det anges ingen källa för denna kunskap. I själva verket torde det röra sig om förmodanden, som givits en akademisk form.¹⁰

Det finns även annat att invända, men i huvudsak talar bristerna i hovrättens bevisvärdering för sig själva. En sak bör dock särskilt påtalas. När domstolen förklarade bristerna i L:s berättelse gjorde man det även med argumentet att hon utsatts för allvarliga hot från sin far. Det tillhörde emellertid det som skulle bevisas. Detsamma gäller i princip argumentet att hon hade svårt att berätta därför att hon upplevde en lojalitetskonflikt (det kan hon bara ha gjort om övergreppen ägt rum) och att hennes psykotiska reaktion var ”normal” (hade övergreppen inte ägt rum skulle den också ha kunnat betraktas som normal, med tanke på att hela hennes tillvaro vid tillfället var kaotisk; var den inte normal kunde den vara ett tecken på psykisk ohälsa, som i sin tur kunde medföra att brottanklagel-

¹⁰ Tendensen att i domskäl påstå saker som man inte anser sig behöva redovisa stöd för finns även i tingsrättens dom. Faderns invändning att förhållandena i hemmet inte var sådana att han skulle ha haft tillfälle att vara ensam med L och därvid förgripa sig på henne avfärdades: ”Självfallet finns det alltid tillfällen då vissa familjemedlemmar är ensamma med varandra”. Detta är knappast notoriskt i den meningen att denna invändning kan avfärdas utan utredning. Märkligt i det hänseendet är även tingsrättens anmärkningsvärt obalanserade uttalande angående faderns ”alibiinvändning”: ”Mot bakgrund härav --- och det förhållandet att sexuella övergrepp, även om de är snuskiga och perversa, inte behöver ta speciellt lång tid i anspråk finner tingsrätten att även i denna del L:s uppgifter skall vinna tilltro”. Vad gav tingsrätten skäl att utgå från att övergreppet varit hastigt? Det fanns ingen utredning kring detta.

serna blev ”normala”, som symtom nämligen). Det illustrerar något som återkommer i dessa mål: en tendens att efterge utrednings- och beviskrav med hänvisning till att *om* det som skall bevisas har inträffat, så är det naturligt att det som i så fall inträffat är svårt att utreda och bevisa. *Att* en flicka utsatts för ett hot, *kan* innebära att hon är ovillig att berätta om detta. Men det bevisar inte att hon hotats. Finns det alternativa förklaringar till hennes ovilja att berätta har denna ovilja inget bevisvärde alls.

Granskningen av målsägandeberättelsen

Under denna rubrik behandlas vissa frågeställningar som är gemensamma för värdering av utsagor, se under motsvarande rubrik i fall 2.

Berättelsens uppkomstbetingelser

I detta mål var förutsättningarna för domstolarnas möjlighet att bedöma brottsanklagelsernas uppkomstshistoria ovanligt gynnsamma. Det handlar framför allt om huruvida det förelegat någon beaktansvärd risk för att målsägandens berättelse vuxit fram genom förväntningar och påverkan från de personer hon stod i kontakt med då hon lämnade uppgifterna, dvs. framför allt skolkuratoren och polisens förhørsledare. Genom i målet ingivna brev från målsäganden och vittnesmål med framför allt kuratorn hade domstolarna ett relativt gott underlag för bedömningen av den kontakt mellan målsäganden och kuratorn som föregick hennes uppgifter om sexuella övergrepp. Det huvudsakliga processmaterialet utgjordes av de videospelade polisförhören. Ytterligare i det sammanhanget ”gynnsamma” faktorer var att några anklagelser inte riktades mot C vid det första förhöret utan att dessa framkom först en bit in i utredningen, liksom att de redan från början lämnades vid polisförhör, och således inte i andra odokumenterade sammanhang. Det har därför varit möjligt att relativt ingående och heltäckande analysera relationen mellan målsäganden och Ingrid H, berättelsens framväxt och det sociala sammanhang som målsäganden vid denna tid befann sig i.

Av utredningsmaterialet framgår i komprimerad sammanfattning följande. L hade inte själv börjat berätta om övergrepp, utan detta fördes på tal av hennes skolkurator, med vilken hon kom att ha extremt mycket kontakt. Omedelbart efter att hon hade berättat att hennes pappa utsatt henne för ett övergrepp tvångsomhändertogs hon och förbjöds träffa sina föräldrar samtidigt som hon omgavs av personer som var övertygade om vad hon utsatts för. Trots att hon inte ville delta i förhör utsattes hon för mycket

pressande sådana, dock i princip utan att självmant lämna några uppgifter alls. Hennes bekräftelse av att hon utsatts för övergrepp gav genomgående intryck av att lämnas i avsikt att få slut på förhöret, något som dock fick motsatt effekt med ständigt nya frågor. Möjligheterna för henne att ändra sina uppgifter torde under omständigheterna ha varit nästintill obefintliga. Utfrågningarna från polis, jourfostermamma och skolkurator fortsatte med samma intensitet trots att hennes psykiska status försämrades intill dess att hon bröt samman i ett psykosliknande tillstånd och även efter detta.

Ärendet utgör sålunda ett åskådligt exempel på ett fall där omständigheterna kring berättelsens framväxt varit sådana att det förelegat en mycket påtaglig risk för att målsägandens uppgifter tillkommit under påverkan från andra personer.

Berättelsens detaljrikedom

Enligt tingsrätten hade målsäganden beskrivit ett övergrepp detaljerat. Det som avsågs var det första tillfället i slutet av vårterminen 1991. En granskning visar dock att detaljrikedomen endast gäller uppgifterna fram till själva övergreppet. Härefter bestod L:s beskrivning endast av bekräftelser av förhållningens frågor.

Målsäganden hade enligt tingsrätten lämnat uppgifter om fyra övergrepp som kunde placeras i tiden. Dessa var dels det i föregående stycke behandlade tillfället i slutet av vårterminen 1991, dels övergrepp i rättsak den 8 april 1992 och våldtäkt den 10 och 15 april 1992. Uppgifterna om de tre senast nämnda övergreppen lämnades först i det femte polisförhöret och avvek från vad målsäganden uppgett i tidigare förhör.

Tingsrätten konstaterade att målsäganden även berättat att fadern vid olika tillfällen haft samlag med henne men att det saknades uppgifter om såväl tidpunkt som antal övergrepp. Inte heller hade målsäganden enligt tingsrätten lämnat några som helst detaljer avseende dessa övergrepp. Tingsrätten fann att denna utredningsbrist måste ligga åklagaren till last varför tingsrätten endast fann att C vid enstaka tillfällen under denna tid haft samlag med henne. Bristen i målsägandens berättelse medförde således inte att dessa påstådda övergrepp inte befanns styrkta, utan endast att C befanns ha haft samlag med sin dotter vid enstaka tillfällen och inte, såsom åklagaren gjort gällande, vid ett flertal. Vad tingsrätten över huvud taget inte nämnde avseende uppgifterna om dessa övergrepp var att de ändrades, att antalet påstådda övergrepp härigenom kraftigt ökade mellan de olika förhören och att tidigare lämnade uppgifter konsekvent stod i

strid med de nya uppgifterna.¹¹ Komplikationerna kring berättelsen var alltså väsentligt flera än att den, såsom tingsrätten uppgav, saknade detaljer och uppgifter om antal övergrepp och tidpunkter för dessa.

Hovrätten konstaterade att målsägandens kortfattade svar och brist på sammanhängande berättelse minskade möjligheten att genom analys av utsagorna avgöra sanningshalten i uppgifterna. Som framgått fann hovrätten dock detta förklarligt. Hovrätten uppgav vidare att det var svårt att tänka sig att målsäganden kunnat vara så konsekvent i de pressande förhören om hon inte hade haft en minnesbild att hålla sig till. Uttalandena i denna del gör det svårt att tro att hovrätten närmare granskat de förhör med målsäganden som spelades upp vid huvudförhandlingen, något som även ovan redovisade iakttagelser tyder på. Med undantag för vissa uppgifter avseende händelsen i slutet av vårterminen 1991 fanns det över huvud taget inte någon konsekvens i målsägandens uppgifter. De ändrades vid varje förhör och var dessutom motsägelsefulla.

Berättelsen sedd i sitt sammanhang

Som framgått ovan var utredningen i de här avseendena mycket bristfällig. Försöken att skaffa teknisk utredning var ensidigt inriktade på att få fram uppgifter som talade för att övergrepp skett, medan en mer allmän kontroll av att de lämnade uppgifterna kunde stämma inte företogs. På det sättet missade man att L, eftersom hennes mödomshinna var intakt, inte kunde ha varit med om vaginala samlag, i synnerhet inte av det slag och i

¹¹ Målsäganden hade initialt berättat om en händelse som beskrevs som en olyckshändelse; pappan hade kommit in på hennes rum, varit berusad och uppträtt konstigt. Detta utvecklades sedan till uppgifter om att ett sexuellt övergrepp förekommit. Några fler övergrepp hade hon dock inte utsatts för. Först i det tredje förhøret uppgav hon att hon utsatts för fler övergrepp. Dessa hade alla inträffat efter händelsen i slutet av vårterminen 1991 och det hade inte hänt lika mycket som den gången. C hade klätt av henne, smekt henne och stoppat in fingrar i hennes underliv. Ibland hade han klätt av sig själv. Sammanlagt hade detta inträffat mer än en gång men mindre än fem. Två övergrepp hade inträffat under sommaren och det sista hade skett efter julen 1991. I det fjärde förhøret uppgav målsäganden först att C hade haft samlag med henne vid ytterligare kanske två tillfällen och sedan att detta skett vid tre tillfällen. Tidsmässigt placerades händelserna först vid mitten av höstterminen 1991 och sedan ett vid jul och två efter julen 1991. Första gången han gjort något med henne var dock vid slutet av vårterminen 1991. I det femte förhøret berättade målsäganden att C utsatt henne för ett flertal övergrepp ända sedan 1990, bestående i att han klätt av och tagit på henne. Han hade även haft samlag med henne vid kanske fem tillfällen sommaren 1991, kanske fyra gånger höstterminen 1991 och vid två tillfällen vårterminen 1992. Gemensamt för samtliga dessa uppgifter var dessutom att de helt saknade detaljer och var förknade mer reservationer som "kanske" eller "väl".

den utsträckning hon så småningom uppgav. Det har likaledes framgått att personer i L:s omgivning inte hördes, vilket borde ha skett, bl.a. för att kontrollera tillförlitligheten i vad hon själv uppgav. Historien med den aldrig identifierade lärarvikarien utreddes inte i botten; den synes ha lämnats därhän med den underförstådda förklaringen att den utgjorde ett förklätt sätt att berätta om övergrepp från fadern. Det är begripligt endast under den förutsättningen att man utgår från att övergrepp från fadern förekommit. Med en mer förutsättningslös ansats hade det varit av intresse att få veta hur denna berättelse kommit till, i vilken grad den hade verklighetsgrund och vilken grad den var uppbyggd. – Några egentliga försök att på ovan angivet sätt rimlighetsbedöma L:s uppgifter om övergrepp förekom sammanfattningsvis inte, vilket borde ha noterats som en utredningsbrist av domstolarna.

I själva verket förekom öppet flera omständigheter som var ägnade att väcka tvivel om riktigheten i brottsanklagelserna. Bland dessa kan följande nämnas. Ingen av de övriga familjemedlemmarna hade misstänkt de omfattande övergreppen och uppgifter om förhållandena inom familjen, såsom arbetstider, fritidsaktiviteter, relationer, boende m.m. talade mot att omfattande övergrepp skulle ha kunnat begås av C på det sätt som L hade uppgett. Skolkuratorns uppgift om hur C reagerade då hon underrättade honom om de påstådda sexuella övergreppen från lärarvikarien var ägnade att väcka tvivel om att han var den verkliga förövaren. Det framstår också som mindre troligt att han därefter skulle ha utsatt L för ytterligare övergrepp. L:s vägran att genomgå gynekologisk undersökning var i sammanhanget anmärkningsvärd och i vart fall från den tilltalades synpunkt ägnad att rubba tilltron till uppgifterna om övergrepp. I samma riktning pekade det redan från början föreliggande rättsintyget enligt vilket skadorna på L:s rygg sannolikt var självtillfogade.

Varken tingsrätten eller hovrätten redovisade någon närmare granskning av målsägandens berättelse från här angiven utgångspunkt. Tingsrätten hade som tidigare nämnts redan kommit fram till att målsägandens trovärdighet var hög och bedömningen av dessa omständigheter skedde med denna utgångspunkt. Detta innebar att man utgick från att hon talade sanning om själva övergreppen och godtog att berättelsen likväl kunde vara behäftad med vissa fel.¹² Således bortsåg tingsrätten från

¹² Som ett exempel på detta kan nämnas tingsrättens uttalande ”L är som tingsrätten ovan konstaterat trovärdig och tingsrätten är fast förvissad om att denna händelse inträffat. Eftersom L inte exakt kunnat ange när händelsen ägde rum uppkommer däremot frågan om händelsen ligger inom den tid åtalet avser.”

sådana omständigheter om domstolen kunde finna rimliga förklaringar till dem. Om det fanns flera möjliga förklaringar till att L:s uppgifter inte var förenliga med en omständighet, eller att uppgifterna med beaktande av en viss omständighet framstod som mindre sannolika, valde tingsrätten den tolkning som innebar att målsägandens uppgifter fortfarande var förenliga med åtalet, dvs. den som talade till den tilltalades nackdel.¹³ Tingsrättens bedömningar innebar genomgående att målsägandens trovärdighet gavs kraftigt förstärkt betydelse för bedömningen. Då trovärdighetsbedömningen används på detta sätt blir det svårt för den tilltalade att prestera någon motbevisning eftersom denna då nästan alltid kan ges en förklaring som gör det möjligt för domstolen att bortse från den.

Hovrättens enda prövning av berättelsens förenlighet med andra i målet förekommande omständigheter var den av C åberopade alibibevisningen avseende den 15 april 1992. Vid sin prövning fann hovrätten att det tidsmässiga utrymmet för C att utföra övergreppet varit knapp men att det föreföll fullt möjligt. Att utredningen i denna del varit mycket bristfällig påverkade inte domstolens bedömning.¹⁴

De utredningsbrister och varningssignaler som fanns beaktades alltså inte av domstolarna. Deras prövning av målet framstår därvid som otillräcklig.

¹³ Ett exempel på detta var L:s uppgifter avseende det påstådda övergreppet i slutet av vårterminen 1991. L hade förlagt övergreppet till maj eller juni och hon hade uppgett att hennes mamma inte var hemma utan kom hem först dagen efter eller två dagar efter övergreppet. Det enda tillfälle då modern varit bortrest var dock i april samma år och målsäganden hade bestämt förnekat att övergreppet skedde vid detta tillfälle. Tingsrätten fann emellertid att målsäganden kunde ha misstagit sig avseende mammas hemkomst och att det således varit fullt möjligt att händelsen inträffat under den tid som målsäganden påstått men att målsägandens mamma kommit hem redan samma natt.

¹⁴ Bl.a. kunde det inte klarläggas vem som ringt de olika samtalen från C:s mobiltelefon eller varifrån dessa hade ringts bl.a. på grund av att L inte lämnade några uppgifter i denna del. Inte heller fanns någon utredning om hur lång tid en resa mellan de aktuella platserna som minst tar i anspråk eller när C:s och L:s resa startade.

Var rättegången rättvis? Yrkanden om utredningsåtgärder m.m. från den tilltalade

C begärde att målsäganden skulle höras personligen i hovrätten. I beslut den 29 september 1992 avslag dock hovrätten hans begäran. Hovrätten anförde att det med hänsyn till målsägandens ålder, hennes egen inställning i frågan samt de omständigheterna att hennes berättelse vid förundersökningen upptagits på såväl ljudkassettband som videoband och att förhørsledaren vittnat i målet, förelåg sådana särskilda omständigheter att målsäganden inte borde höras i målet. I stället skulle att hennes under förundersökningen upptagna utsaga framläggas genom uppspelning av ljud- och videoband.¹⁵

C begärde härefter att hovrätten skulle förordna sakkunnig att bedöma L:s trovärdighet. Åklagaren och L bestred yrkandet. L uppgav bl.a. att hon föredrog att höras personligen inför hovrätten framför att en sakkunnig förordnades, med den tidsutdräkt detta skulle medföra. I beslut den 19 oktober 1992 avslag hovrätten C:s yrkande och uppgav att målsäganden hade förklarat sig villig att inställa sig i hovrätten för förhör och att det därför saknades behov av att förordna sakkunnig i målet.¹⁶

Av protokollet från huvudförhandlingen framgår att L inställde sig vid förhandlingen i avsikt att undvika en vittnespsykologisk utredning.¹⁷ Förhöret fick dock avbrytas efter en kort stund då L varken svarade på frågor eller lämnade någon berättelse. C framställde på nytt yrkande om att sakkunnig vittnespsykolog skulle förordnas av hovrätten till bedömande av L:s trovärdighet. Hovrätten avslag dock även detta yrkande.

8.5.5 Resningsansökningarna och den förnyade prövningen

Högsta domstolen avslag två resningsansökningar, 1993 och 1994, innan resning beviljades i det tredje resningsärendet 1996. Redan i det första ärendet framkom att målsäganden återtagit sin berättelse. Därutöver hade ett rättsintyg visat att hennes mödomshinna var intakt; hon var, som Hög-

¹⁵ HovR ab 13.

¹⁶ HovR ab 26.

¹⁷ HovR ab 30.

sta domstolen formulerade det, oskuld. Det var i huvudsak dessa omständigheter som till slut föranledde att C beviljades resning.¹⁸

Det som tillkom efter det första resningsärendet, och som Högsta domstolen framhöll när resning beviljades, var att L i det tredje resningsärendet i fyra års tid konsekvent hade hållit fast vid att de tidigare lämnade uppgifterna var felaktiga. Då det första resningsärendet hade avgjorts tre år tidigare hade hon naturligtvis inte vidhållit detta återtagande under lika lång tid. Innebörden synes vara att bevisvärdet av en återtagen brottsanklagelse kan öka ju längre tid denna vidhålls.

Det finns därmed underlag för konstaterandet att Högsta domstolen avskog C:s resningsansökningar vid två tillfällen för att sedan bevilja resning på grundval av i allt väsentligt samma omständigheter som återopades vid de båda tidigare ärendena. Intrycket är att Högsta domstolen till sist lät sig övertygas av att C och L aldrig gav upp. Det var ju i princip den motivering som Högsta domstolen använde, vilken kan formuleras ungefär så här: ”nu har flickan blivit vuxen och i fyra år sagt att hennes ursprungliga uppgifter var fel, då får vi lov att lyssna på det och ge pappan en ny rättegång”. Det är en ganska avväpnande motivering, som kan förstås som ett medgivande från Högsta domstolens sida om att man borde ha bedömt saken annorlunda från början. Det kastar samtidigt en mörk skugga över rättsväsendets förhållningssätt under dessa fyra år.

Högsta domstolens slutsats i det första resningsärendet att flickans uppgifter om vaginala samlag m.m. kunde vara riktiga, trots att hennes mödomshinna visat sig vara intakt, är anmärkningsvärd. Slutsatsen förutsätter faktiskt att justitieråden bortsåg vad C hade dömts för. Högsta domstolen beskrev själv i det tredje resningsärendet att det genom Ranneviks intyg klarlagts ”att flickan i själva verket var oskuld och med säkerhet inte

¹⁸ I det andra resningsärendet tillkom en psykologisk utredning avseende målsägandens utsaga och i det tredje ärendet tillkom ytterligare en psykologisk utredning. Dessa utredningar tycks dock ha haft mycket liten betydelse när HD sedermera beviljade resning. I det andra resningsärendet tillkom även kritik från Socialstyrelsen mot det läkarintyg som hade återopats i den ordinära processen. Den gynekologiska undersökning som hade återopats i det första resningsärendet torde dock redan ha berövat detta läkarintyg allt bevisvärde. I det tredje resningsärendet tillkom ett yttrande av vilket det framgick att skadorna på målsägandens rygg med stor sannolikhet var självtillfogade. Detta intyg instämde dock endast i och förtydligade innebörden av den bedömning som gjorts i det rättsintyg som hade återopats i den ordinära processen. I det tredje resningsärendet tillkom även kritik från Socialstyrelsen mot ett intyg från BUP. Detta synes dock ha haft mycket ringa betydelse för HD:s beslut.

utsatts för vare sig penetrerande samlag eller fingrar långt in i slidan”. Även om en intakt mödomshinna enligt vad som uppgavs i Socialstyrelsens allmänna råd kunde vara förenlig med uppgifter om att något införs i vagina var den omständigheten i det här fallet inte förenlig med det L anklagat sin far för.

8.5.6 Den frikännande domen

Hovrättens frikännande dom grundade sig på handlingarna. Någon huvudförhandling hölls inte. Domen innefattade därmed knappast någon materiell prövning.

Hovrättens formulering i den friande domen, att det för en fällande dom i mål som bygger på målsägandens berättelse som regel krävs stödbevisning av viss styrka, är i och för sig av intresse. Någon sådan stödbevisning fanns aldrig i detta mål.

9. Fall 4

Fallet i korthet: En 19-årig flicka, med en besvärlig sjukdomshistoria sedan tidig barndom, hamnade på psyket efter en överdos av tabletter. Hon kom där att framföra anklagelser mot sin far för sexuella övergrepp. Efter att flickan varit intagen drygt ett år gjorde en läkare polisanmälan. Fadern åtalades för upprepade sexuella övergrepp under lång tid. Som stöd åberopades huvudsakligen flickans uppgifter, vittnesmål från behandlande personal och ett rättsintyg, som dock saknade värde. Fadern dömdes till fängelse tre år (skadestånd till dottern 196 000 kr). Mer än sex år efter domen sökte den dömda resning. Flickan hade då återtagit sina beskyllningar, behandlande personal visste inte längre vad de skulle tro och andra anklagelser som hon fört fram om sexuella övergrepp av en annan person hade lett till friande dom. Resning beviljades. Vid den nya rättegången sade flickan i huvudsak att hon inte längre trodde att fadern förgripit sig på henne utan att detta var något som sjukhuspersonalen fått henne att tro. Fadern frikändes. Bedömningen av ärendet försvåras av flickans till synes svåra psykiska ohälsa, men någon kvarstående brottsmisstanke finns inte. Fadern var frihetsberövad i två år. Han tillerkändes skadestånd från staten med 650 000 kr.

9.1 Bakgrund

A föddes 1972. Hon växte upp med sin far E, sin mor X och sina två äldre syskon, en bror född 1965 (Y) och en syster född 1968 (Z). Familjen bodde i ett mindre samhälle i Västergötland. E arbetade heltid som verkstadsarbetare. Modern var hemma då barnen var små men från 1974 arbetade hon i hemmet. 1981 började hon arbeta deltid.

Fram till den 1 november 1986 bodde familjen i en tvåvåningsvilla. De flyttade sedan till en lägenhet i två plan. I samband med detta flyttade brodern hemifrån. I den första bostaden hade A sitt sovrum i hallen på andra våningen. Till denna hall gränsade två rum varav föräldrarna sov i det ena

och de båda syskonen i det andra. A:s säng var avgränsad från hallen med ett draperi och sängen stod mot väggen till föräldrarnas sovrum. Även i den andra bostaden hade A sitt rum på andra våningen. Systemern bodde i ett angränsande rum fram till dess att hon flyttade hemifrån 1987. För att komma dit var man tvungen att gå igenom A:s rum. När systemern hade flyttat hemifrån flyttade föräldrarna in i rummet där systemern tidigare hade bott.

E hade ont i sina leder och var därför ofta uppe och gick på nätterna. Hans ledvärk tilltog alltmer med åren. På helgerna drack han sprit.

A var sjuklig som barn. Hennes besvär blev värre med åren. Vid sju års ålder opererades hon för ett medfött hjärtfel. Hon hade även svår astma. A var allergisk, bl.a. mot damm, vilket gjorde att hon inte kunde vistas i vissa klassrum, med hög skolfrånvaro som följd. A hade också ett käkproblem. Hon gick därför hos folk tandvården för kontroll för tandreglering samt stod på väntelista för operation.

När A 1988 hade gått ut nionde klass arbetade hon en kortare tid på ett servicehus på uppväxtorten och praktiserade därefter på ett daghem. Hon arbetade sedan som barnflicka i Stockholmstrakten. Hon fick sedermera jobb på ett daghem i Stockholm.

Den 4 maj 1991 tog A en överdos tabletter. Det ledde till att hon lades in på Löwenströmska sjukhusets intensivvårdsavdelning. Hon överfördes sedan till den psykiatriska avdelningen vid samma sjukhus. Där förblev hon inlagd under flera år, med undantag för kortare tider då hon var utskriven. Periodvis vårdades hon frivilligt och periodvis, då hon genomfört nya självmordsförsök och stor risk för fortsatta självmordsförsök förelåg, tvångsvårdades hon. I behandlingen ingick bl.a. psykoterapeutiska samtal hos en psykolog vid sjukhuset. Hon erhöll även psykofarmaka. Sommaren 1991 fick hon en träningslägenhet där hon bodde i korta perioder. Någon månad efter att hon lagts in på sjukhuset började hon skada sig själv bl.a. genom att riva sig med naglarna på halsen och i ansiktet. Hon kom därefter att berätta att hennes pappa hade utsatt henne för sexuella övergrepp. Den första som hon berättade detta för var en undersköterska på den avdelning där hon vårdades. Sedan diskuterade hon övergreppen med personal på avdelningen och i sina samtal med psykologen. Hon mätte under denna tid allt sämre.

I november 1991 genomgick A en sedan länge planerad käkoperation vid Sabbatsbergs sjukhus. A:s beteende förvärrades under senhösten, hon genomförde bl.a. flera självmordsförsök och hamnade i ett psykosliknande tillstånd där hon upplevde att hennes far besökte henne och var hotfull. Sedan hon hade bestämt sig för att berätta om övergreppen för sina syskon

och sin mamma mådde hon ännu sämre. Hon genomförde ytterligare självmordsförsök, skadade sig själv och uppträdde utagerande och aggressivt. Hon berättade om övergreppen för sina syskon i januari 1992 och för sin mamma i april samma år.

Den 9 september 1992 bad A biträdande överläkaren Agneta D att kontakta polisen angående hennes anklagelser mot E. Samma dag gjorde Agneta D en polisanmälan. Det första polisförhören med A hölls den 11 september 1992. E anhölls den 30 november och häktades den 1 december 1992. Han förblev frihetsberövad tills han, efter avtjänat straff, frigavs villkorligt i augusti 1995.

9.2 Den ordinarie rättsprocessen

9.2.1 Åtal

Assistentåklagaren Mats-Olov Johansson väckte den 16 december 1992 talan mot E, offentlig försvarare advokaten Lars-Ola Högsborn, vid Lidköpings tingsrätt enligt följande.

1. Otukt med barn, grovt brott, samt sexuellt utnyttjande av underårig

E har vid upprepade tillfällen under tiden januari 1983 – våren 1989 haft sexuellt umgänge med sin dotter A, född den 3 juni 1972. Det sexuella umgänget, som skett i den gemensamma bostaden i [---], har bestått däri att E försökt ha samlag med A, varvid han med sin penis försökt tränga in i hennes slida, att han smekt hennes könsorgan och stoppat in fingrar i hennes slida, att han förmått henne att smeka sin penis, onanera åt sig och suga på sin penis. Gärningarna är att bedöma som grova eftersom de inträffat vid upprepade tillfällen under en lång tidsperiod, varjämte A tillfogats psykisk skada.

2. Sexuellt ofredande

E har julen 1990 på uppenbart sedlighetssårande sätt uppträtt anstötligt mot dottern A i [---], genom att ha smekt henne i underlivet.

Vid huvudförhandlingen i tingsrätten justerade åklagaren åtalet i åtalspunkt 1 genom att lägga till påståenden om att E även hade haft samlag med A och att gärningarna var grova även av den anledningen att vissa av dem hade utförts genom olaga tvång. Åtalet i åtalspunkt 2 justerades bl.a. genom att orden ”på hennes könsorgan” lades till efter ordet ”underlivet”.

Målsäganden var vid denna tid 20 år gammal. De åtalade gärningarna skulle ha skett 1983–1990, alltså från det att målsäganden var elva till det att hon var arton år. De händelser som skulle bedömas låg med andra ord två till nio år tillbaka i tiden.

9.2.2 Åberopad utredning

Till stöd för åtalet åberopade åklagaren huvudsakligen målsägandens berättelse. Målsäganden hördes personligen vid bägge rättegångarna. Åklagaren åberopade också vittnesförhör med flera personer som hade behandlat målsäganden vid Löwenströmska sjukhuset samt med hennes tidigare klassföreståndare och skolsjuksköterska. Åklagaren åberopade även ett rättsintyg.¹

E förnekade gärningarna och åberopade vittnesförhör med sin fru och sina barn samt en vän till A.

9.2.3 Lidköpings tingsrätts dom

Lidköpings tingsrätt, rådmannen Fredrik Chambert med nämndemän, meddelade dom den 23 december 1992 (mål B 413-92 och B 504-92). Tingsrätten ogillade åtalet. Rättens ordförande och två nämndemän var dock skiljaktiga.

Enligt tingsrättens dom hade målsäganden berättat att hennes pappa utsatt henne för sexuella närmanden redan innan det att hon började skolan. Smekningar hade övergått till att han fört upp fingrar i hennes slida och så småningom hade hon tvingats onanera åt honom. Han tvingade henne även så småningom till oralsex och samlag. Detta hade skett redan under lågstadiet. Övergreppen hade bl.a. ägt rum i hennes och i föräldrarnas sängar, i en soffa i lekrummet och i familjens vindsförråd. Målsäganden beskrev ett antal specifika övergrepp som hon dock inte kunde placera närmare i tiden.

Tingsrättens majoritet, nämndemännen Hans Albertson, Johan Gezelius, och Lars Sahlin, gjorde följande bedömning av E:s trovärdighet.

E har givit ett mycket trovärdigt intryck. Det har inte framkommit någon osäkerhet eller tveksamhet i de uppgifter som han lämnat.

¹ Av intyget framgick att målsäganden saknade mödomshinna samt att slidan genomsläppte två fingrar, vilket var väl förenligt med vaginala samlag. Rättsintyget nämns dock inte i någon av domarna, varken som en omständighet som talar för eller mot åtalet. Det tycks alltså ha saknat betydelse vid domstolarnas bedömning. Det kan noteras att målsäganden den 12 februari 1992 hade tillfogat sig själv skador i underlivet. Detta torde ha reducerat rättsintygets bevisvärde eftersom den gynekologiska undersökningen utfördes den 7 maj 1992.

Avseende möjligheten för E att begå de åtalade gärningarna utan att någon annan familjemedlem hade lagt märke till detta anförde tingsrätten följande.

Enligt A har en del av övergreppen skett när andra familjemedlemmar varit hemma. Övergreppen har dessutom skett i ganska stor omfattning. Med hänsyn till förhållandena i husen på [---]gatan och [---] gatan framstår det som märkligt, om A:s uppgifter är sanna, att ingen annan lagt märke till vad som försiggick.

Beträffande möjliga förklaringar till att målsäganden hade berättat som hon gjort utan att berättelsen var sann anförde tingsrätten följande.

Att A berättat som hon gjort måste ha en annan grund än att E förgripit sig på henne. Det kan t.ex. inte uteslutas att hon i Stockholm varit med om något som hon inte vill berätta. Genom den samlade utredningen i målet finner tingsrätten inte att det blivit ställt utom rimligt tvivel att E har gjort sig skyldig till vad som lagts honom till last.

Rådmanen Fredrik Chambert samt nämndemännen Margareta Brax och Birgit Ringblom anmälde skiljaktig mening. De ville döma E i enlighet med åtalet. Avseende målsägandens berättelse uppgav de skiljaktiga följande.

A har lämnat en utförlig, detaljerad och nyanserad berättelse om de sexuella övergrepp E utsatt henne för. Den ger på allt sätt ett intryck av att vara självupplevd.

Angående uppgifterna från de av åklagaren åberopade vittnena som hade behandlat målsäganden vid Löwenströmska sjukhuset gjorde de skiljaktiga följande bedömning.

Vittnena Monica K, Lisa S, Agneta D och Börje R, som har särskild kompetens att bedöma människor, har under lång tid haft nära kontakt med A. De har uppgivit att de inte haft någon anledning att tvivla på riktigheten i A:s berättelse och att hennes beteende talar för att hon utsatts för sexuella övergrepp. Vidare har det i målet inte framkommit något som skulle kunna förklara varför A inte talar sanning. Enligt Agneta D och Börje R behöver inte den omständigheten att A ändrat sina uppgifter betyda att de inte är sanna. Det ovan angivna utgör ett mycket starkt stöd för att åklagarens påstående är riktigt.

Beträffande betydelsen av att de övriga familjemedlemmarna inte hade lagt märke till några övergrepp anförde de skiljaktiga följande.

De övriga familjemedlemmarna har uppgivit att de inte lagt märke till de påstådda övergreppen. Dessa uppgifter måste godtagas. En hel del av övergreppen kan emellertid ha skett när ingen annan var hemma. Vad gäller det sexuella umgänget i övrigt har framkommit att E brukade vara uppe på nätterna och ingen av de andra fann detta anmärkningsvärt. På grund härav är det tänkbart att E och A lyckats dölja vad som

försiggick. De har också uppgivit att de inte tror att A talar sanning. Detta behöver emellertid inte innebära mera än att de inte vill tro att övergreppen har ägt rum.

Sammantaget fann de skiljaktiga följande.

Vid en samlad bedömning av vad som förevarit ger det enligt vår mening inte utrymme för tvekan att A:s uppgifter är riktiga. Hennes berättelse skall därför läggas till grund för prövning av åtalet. Genom hennes uppgifter är det således styrkt att E begått de åtalade gärningarna.

Åklagaren överklagade den frikännande domen.

9.2.4 Göta hovrätts dom

Göta hovrätt, hovrättslagmannen Sven Larsson, hovrättsrådet Klas Mogren samt adjungerade ledamoten rådmannen Ingemar Sundén med nämndemän, meddelade dom den 9 september 1993 (mål B 127-93).

Målsägandens berättelse innehöll vissa konkreta uppgifter rörande några övergrepp. Beträffande några av dessa hade målsäganden vid förhandlingen i hovrätten angett en annan tidpunkt än i tingsrätten. Hovrätten gjorde följande bedömning av detta.

Vissa händelser har A beskrivit mera detaljerat. Sålunda har hon berättat om vissa händelser som ägde rum på vinden i bostaden på [---]. Vid tingsrätten har hon uppgett att detta skulle ha skett sedan hon börjat tredje klass. I hovrätten har hon uppgett att hon tror att två av dessa händelser inträffade efter en operation som hon undergick år 1979. Beträffande dessa händelser finner hovrätten att tidsangivelsen är så osäker att det inte kan anses utrett att de inträffat under den tid som omfattas av åtalet. Detsamma gäller ett samlagsförsök i föräldrarnas sängar som hon berättat om vid tingsrätten.

Hovrätten gjorde följande bedömning av målsägandens trovärdighet.

A har beträffande vissa tillfällen berättat utförligt och detaljerat och på ett sätt som ger ett starkt intryck av att hon upplevt övergreppen. Hennes berättelse framstår som mycket trovärdig. Den omständigheten att hon haft svårt att särskilja vissa händelser är inte i nämnvärd grad ägnad att minska trovärdigheten.

Målsägandens berättelse vann stöd av vittnesuppgifter från några av de personer som hade behandlat henne vid Löwenströmska sjukhuset. Hovrätten anförde.

Hennes berättelse vinner [...] starkt stöd av främst Agneta D:s och Börje R:s vittnesmål. De har uppgett att A:s självdestruktiva agerande vittnar om svåra upplevelser och är en naturlig reaktion hos den som utsatts för sexuella övergrepp. Enligt deras uppfattning finns inte någon annan förklaring till hennes beteende än den hon berättat om.

Avseende betydelsen av att de övriga familjemedlemmarna inte lagt märke till några övergrepp anförde hovrätten följande.

X, Z och Y [mamman och syskonen] har uppgett att de inte märkt eller misstänkt att E utsatt A för sexuella övergrepp. Emellertid framgår av A:s berättelse att övergreppen i många fall skett när hon varit ensam hemma med fadern och i övrigt under sådana omständigheter att de mycket väl kunnat undgå uppmärksamhet.

Sammantaget gjorde hovrätten följande bedömning.

Vid en samlad bedömning av utredningen i målet finner hovrätten det ställt utom rimligt tvivel att E gjort sig skyldig till sexuella övergrepp på sin dotter A i enlighet med hennes berättelse. Förutom de i det föregående särskilt angivna händelserna finner hovrätten att gärningarna begåtts under den i åtalet angivna tiden.

Med ändring av tingsrättens dom dömde hovrätten E i enlighet med åtalet till fängelse tre år. Hovrätten förpliktade även E att utge skadestånd till A med 196 000 kr.

9.2.5 Överklagande till Högsta domstolen

Sedan E fullföljt talan mot hovrättens dom, fann Högsta domstolen, justitierådet Inger Nyström, i beslut den 13 oktober 1993 ej skäl att meddela prövningstillstånd. Hovrättens dom stod därför fast.

9.3 Resning

Den 10 augusti 1995 frigavs E villkorligt från fängelsestraffet med en prøvotid om ett år. I slutet av september 1998 kontaktade målsäganden såväl E som åklagaren och uppgav att hennes uppgifter inför domstolarna hade varit felaktiga. E begärde därför i oktober samma år att nya förhör skulle hållas med målsäganden samt att åklagaren skulle ansöka om resning till hans förmån. Åklagaren kompletterade utredningen genom förhör med målsäganden samt ett antal andra personer. Den kompletterande utredningen redovisades av åklagaren i november 1999. Den 9 februari 2000 beslutade Riksåklagaren att inte ansöka om resning till förmån för E.

E inkom den 6 mars 2000 med en ansökan om resning. Riksåklagaren, som av Högsta domstolen förelagts inkomma med skriftlig förklaring, förklarade sig inte motsätta sig att resning beviljades.

Som skäl för sin ansökan uppgav E i sammanfattning

- att målsäganden hade uppgett att samtliga hennes tidigare lämnade uppgifter om sexuella övergrepp var osanna,
- att hon trodde sig ha påverkats av sjukvårdspersonalen att lämna uppgifterna,
- att biträdande överläkaren Agneta Durling och psykologen Börje Rosmark numera var tveksamma till om målsägandens uppgifter om övergrepp var sanna och
- att Södra Roslags tingsrätt den 27 augusti 1996 hade ogillat ett åtal mot en person, en vårdare, som målsäganden hade anmält för att ha begått sexuella övergrepp mot henne.

Högsta domstolen, justitieråden Staffan Magnusson, Johan Munck, Severin Blomstrand, Torgny Håstad och Marianne Lundius, gjorde följande bedömning.

A har nu uppgett att vad hon tidigare berättat är osant. Hon är av den uppfattningen att de sexuella övergrepp hon tidigare berättat om aldrig har inträffat. De tidigare uppgifterna har lämnats under tid då hon vårdades på Löwenströmska sjukhuset och hon tror att hon påverkats av personalen där till att lämna uppgifter om sexuella övergrepp.

Varken de uppgifter A själv har lämnat i kompletterande förhör eller utredningen i övrigt skapar klarhet i frågan om varför A tidigare skulle ha lämnat felaktiga uppgifter eller, för det fall att de tidigare uppgifterna varit riktiga, varför hon nu återtagit dessa. Såvitt framkommit i ärendet finns emellertid ingen grund till antagande att hon påverkats att återta sina uppgifter av E eller av någon annan. Biträdande överläkaren Agneta D och psykologen Börje R, som hördes som vittnen i både tingsrätten och hovrätten och vilkas vittnesmål gav stöd åt A:s berättelse, har numera uppgivit att de inte vet vad de skall tro om hennes uppgifter.

Vid dessa förhållanden och i beaktande av omständigheterna i övrigt i målet får synnerliga skäl anses föreligga att frågan om E har gjort sig skyldig till den åtalade brottsligheten prövas på nytt. Resningsansökningen bör därför bifallas.

Högsta domstolen beviljade E resning och förordnade att målet på nytt skulle tas upp av hovrätten. Beslutet meddelades den 24 oktober 2000 (ärende Ö 890-00).

9.4 Ny rättegång

E yrkade att hovrätten, med undanröjande av hovrättens tidigare dom, skulle fastställa tingsrättens frikännande dom. Åklagaren, kammaråklagaren Åke Nyqvist, bestred ändring av hovrättens tidigare dom. Målsäganden uppgav sig varken medge eller bestrida ändring. Göta hovrätt, hovrättslagmannen Tomas Stahre, hovrättsrådet Göran Olsson och t.f. hov-

rättsassessorn Martin Andersson med nämndemän, meddelade ny dom den 19 juni 2001 (mål B 1127-00).

Hovrätten inledde sina domskäl med följande bedömning avseende frågan om målsäganden påverkats att återta sina tidigare lämnade uppgifter.

Inledningsvis kan konstateras att det inte har framkommit någonting som tyder på att E eller någon annan har påverkat A att ta tillbaka de uppgifter hon tidigare lämnat. Att A genom sitt återtagande av uppgifterna har möjliggjort en bättre kontakt med sina föräldrar framstår närmast som självklart och är ingenting som påverkar trovärdigheten av vad A nu har uppggett.

Beträffande målsägandens trovärdighet och frågan om målsäganden vid den nya eller den tidigare prövningen medvetet hade lämnat felaktiga uppgifter anförde hovrätten följande.

A har sammantaget gjort ett trovärdigt intryck. Hovrätten har fått uppfattningen att hon utifrån de förutsättningar som hon har haft, med beaktande bl.a. av de längre perioder av psykisk ohälsa som hon har upplevt, så klart som möjligt har försökt redogöra för skälen till att hon inte längre är övertygad om att E har utsatt henne för sexuella övergrepp. Det saknas anledning att tro att A nu har medvetet lämnat felaktiga uppgifter eller, i konsekvens härmed, att hon gjort så vid de tidigare förhandlingarna. Hovrätten utgår således i det följande från att A tidigare ansåg sig ha blivit sexuellt utnyttjad av E, medan hon numera närmast är av uppfattningen att ingenting av det åklagaren har påstått har inträffat.

Avseende betydelsen av målsägandens nya uppgifter gjorde hovrätten följande bedömning.

A har förklarat sin ändrade ståndpunkt med att hon nu inte minns ens de bilder hon fick av sexuella övergrepp när hon behandlades på Löwenströmska sjukhuset samt att hon har insett att något av de övergrepp hon fick bilder av måste ha varit praktiskt omöjliga att genomföra, och att de därmed inte kan ha inträffat. Hon har antytt att hon undermedvetet kan ha påverkats av personalen på Löwenströmska sjukhuset att få uppfattningen att E utnyttjade henne sexuellt.

Det kan givetvis finnas andra orsaker till att A inte längre upplever sig ha blivit sexuellt utnyttjad av E än att de åtalade händelserna inte har ägt rum. A har själv uppgett att hon de senaste åren gjort allt hon har kunnat göra för att glömma bort sin vistelse på Löwenströmska sjukhuset och de bilder hon fick där. En tämligen näraliggande slutsats skulle kunna vara att A undermedvetet har förträngt de sexuella övergreppen. Oavsett hur det därmed förhåller sig är vad A nu berättat av sådan beskaffenhet att det avsevärt förringar tillförlitligheten av hennes tidigare uppgifter. Som hovrätten tidigare har konstaterat är tilltron till dessa – även om uppgifterna vann stöd av viss annan utredning – avgörande för om åtalet skall kunna bifallas.

Sammantaget gjorde hovrätten följande bedömning.

Sammantaget är bevisläget numera inte sådant att åtalet är styrkt och detta skall således lämnas utan bifall.

Med ändring av den tidigare domen fastställde hovrätten tingsrättens frikännande dom.

*

E begärde ersättning av staten för lidande under frihetsberövandet med ett belopp som i vart fall inte skulle understiga 500 000 kr. Justitiekanslern tillerkände den 14 december 2001 E 650 000 kr i ersättning för lidande. E var frihetsberövad i två år och hans lidande bedömdes ha varit mycket stort. Detta då han hade varit frihetsberövad med anledning av misstanke om allvarlig brottslighet som innefattade omständigheter som i hög grad utsatte honom för omgivningens missaktning, då han blivit frikänd först efter att han beviljats resning och avtjänat det utdömda straffet samt då målet varit föremål för omfattande publicitet och E, som bodde på en liten ort, kunnat identifieras av många personer.

9.5 Diskussion

Iakttagelser och synpunkter i korthet:

- Brotsutredningen hade ett flertal brister.
- Åtalets gärningsbeskrivning var inte tillräckligt individualiserad.
- Hovrätten gjorde en felaktig bedömning av målsäganden som trovärdig.
- Hovrätten beaktade inte möjliga felkällor och varningssignaler i målsägandeberättelsen.
- Hovrätten fullgjorde inte sin skyldighet att kontrollera utredningens fullständighet.
- Den dömda borde ha frikänts redan vid den första rättegången i hovrätten.

9.5.1 Den ursprungliga brotsutredningen

Allmänt

I utredningen märks en tydlig skiljelinje mellan uppgifter från personer som har träffat A under den tid som övergreppen skulle ha skett och de

personer som behandlade henne vid Löwenströmska sjukhusets psykiatriska avdelning något år efter de påstådda övergreppen.

A:s mamma och syskon, hennes bästa väninna under skoltiden, några av hennes högstadielärare, en skolkurator och en skolsjuksyster hördes om sina iakttagelser under den tid då övergreppen skulle ha skett. Genomgående var att ingen av dessa hade observerat något som tydde på sexuella övergrepp eller tolkat A:s problem som någonting som tydde på detta. Anställda vid högstadieskolan hade noterat en hög frånvaro, trötthet, huvudvärk och magont. Detta sattes i samband med den svåra astma och dammallergi som A hade samt att hon i viss utsträckning hade varit utsatt för mobbing. Denna bild bekräftades av de journalanteckningar från skolsköterskan vid högstadieskolan och Lidköpings sjukhus som inhämtades i utredningen. Endast A:s kurator och en av ämneslärarna berättade, efter att de hade underrättats om misstankarna mot A:s pappa, att det verkade ha funnits ytterligare något problem som inte kom fram.

Bristfälliga utredningsåtgärder

Den ovan nämnda diskrepansen mellan de uppgifter som A lämnade vid Löwenströmska sjukhuset och de omständigheter som framkom vid den övriga utredningen rörande den aktuella tidsperioden borde ha föranlett en fördjupad utredning av målsägandens liv under den tid då övergreppen skulle ha pågått, samt av de närmare förhållanden under vilka A lämnat sin berättelse om sexuella övergrepp. Målsäganden uppgav själv i förhör att hon under den tid då övergreppen skulle ha ägt rum hade haft ytterligare två nära vänner. Ingen av dessa båda hördes dock i utredningen.

Frågan om målsägandenberättelsens uppkomstbetingelser behandlades inte i förhören med personalen vid Löwenströmska sjukhuset. Dessa hördes varken om omständigheterna kring berättelsens uppkomst eller om tidssambanden mellan olika händelser och berättelsen. T.ex. framgår inte vid vilken tidpunkt A första gången berättade om sexuella övergrepp. Vid förhören gjorde man inte någon jämförelse mot de journalanteckningar som hade förts, varken i avsikt att närmare utreda de aktuella omständigheterna eller för att kontrollera personalens uppgifter. Inte heller intresserade man sig för omständigheter kring berättelsens uppkomst, som hurvida målsäganden studerat litteratur om incest, träffat andra som varit utsatta för sexuella övergrepp etc. under den tid då hon började minnas övergreppen. Att A hade uppgett att hon tidigare hade förträngt sina minnen om övergrepp och nu "återvunnit" dem behandlas inte heller vid förhören; t.ex. hördes inte psykologen Börje R om hur han arbetade med dessa återvunna minnen.

Förundersökningsprotokollets omfattning

Skolsköterskans journal från A:s högstadietid och journalanteckningar från Lidköpings sjukhus återfinns i akten men togs inte med i förundersökningsprotokollet. Journalerna talar inte för åtalet men inte heller med någon styrka mot detta. De får ändå anses ha varit av betydelse för utredningen då de ger en bild av målsägandens situation under den med åtalet avsedda tiden. Journalerna borde därför i enlighet med 23 kap. 21 § första stycket rättegångsbalken ha tagits med i förundersökningsprotokollet.

9.5.2 Åtalet

Allmänt om den funktion gärningsbeskrivningen i ett brottmål fyller i den juridiska processen, se fall 2.

Åklagarens gärningsbeskrivning var med undantag från det sexuella ofredandet mycket allmänt hållen. Den angav en längre tidsperiod under vilken övergreppen skulle ha inträffat, att övergreppen skulle ha skett vid upprepade tillfällen i hemmet samt vilken typ av övergrepp som påstods ha förekommit. Gärningsbeskrivningen innehöll dock inte några uppgifter om de enskilda gärningstillfällena, eller de ungefärliga tidpunkterna för dessa. Inte heller angavs antalet gärningar. Den allmänt hållna gärningsbeskrivningen innebar att det var mycket svårt för E att prestera någon motbevisning och att i princip vilka uppgifter som än kunde framkomma om de påstådda gärningarna skulle kunna inordnas under denna. Till detta kommer att påståendet om att samlag hade förekommit framfördes först vid huvudförhandlingen då åklagaren justerade gärningsbeskrivningen till att omfatta även detta.

Att åklagaren valde att utforma gärningsbeskrivningen på ovan beskrivet sätt är svårförklarligt. Även om målsäganden inte hade lämnat exakta uppgifter om antal övergrepp eller några mer detaljerade uppgifter om när dessa skulle ha ägt rum hade hon berättat om ett stort antal övergrepp som skulle ha skett på liknande sätt. Hon berättade även om några övergrepp som innehöll vissa specifika detaljer.

9.5.3 Domstolsprövningen**Trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningar**

Tingsrätten bedömde faderns trovärdighet; han hade givit ett mycket trovärdigt intryck. De uppgifter om övergrepp som målsäganden hade läm-

nat måste enligt tingsrättens bedömning ha haft en annan grund än att fadern hade förgripit sig på henne. Hennes uppgifter bedömdes således inte som tillförlitliga.

Enligt den skiljaktiga meningen i tingsrätten hade målsägandens berättelse på allt sätt gett ”ett intryck av att vara självupplevd”.

Enligt hovrätten hade hon berättat ”på ett sätt som ger ett starkt intryck av att hon upplevt övergreppen”. Hovrätten anförde också att målsägandens berättelse framstod som mycket trovärdig. Någon närmare redovisning av de omständigheter som den bedömningen grundades på finns inte, men det är tydligt att hovrätten, liksom de skiljaktiga i tingsrätten, fäste stor vikt vid vittnesuppgifterna från behandlingspersonal.

En mycket central del för domstolarnas bedömning av målsägandens trovärdighet var således uppgifter från de vittnen som hade behandlat henne vid Löwenströmska sjukhuset, och då särskilt biträdande överläkare Agneta D och psykologen Börje R. Dessa hade uppgett att målsäganden var trovärdig, att de inte hade haft någon anledning att tvivla på riktigheten av målsägandens berättelse samt att hennes beteende talade för att hon hade varit utsatt för sexuella övergrepp. De skiljaktiga i tingsrätten framhöll å sin sida att dessa vittnen ”hade särskild kompetens att bedöma människor” och att deras uppgifter utgjorde ”ett mycket starkt stöd” för åtalet. Hovrätten fann att Agneta D:s och Börje R:s uppgifter – att målsägandens självdestruktiva beteende var en naturlig reaktion hos den som hade utsatts för sexuella övergrepp och att det enligt deras uppfattning inte fanns någon annan förklaring till målsägandens beteende än det hon berättade om – gav ett starkt stöd åt målsägandens berättelse.

En central del i bedömningen av målsägandens trovärdighet utgick från det faktum att domstolen inte kunde finna någon annan förklaring till målsägandens reaktioner och beteende än att hon hade varit utsatt för de övergrepp som hon berättade om. Genom detta överskattade domarna uppenbarligen sin egen och behandlande sjukvårdspersonals förmåga att avgöra vad som är sant och falskt utifrån ett visst iakttaget beteende.

Till detta kan läggas att man alltså förlitade sig på vittnesmål avseende målsägandens trovärdighet från personer som behandlat och fortfarande behandlade henne. Stor försiktighet måste emellertid iakttas vid värderingen av uppgifter som lämnas under sådana omständigheter. Vidare tog hovrätten och de skiljaktiga i tingsrätten för givet att sådan personal har erfarenhet och kunskap av att bedöma personer i målsägandens situation. Om så faktiskt var fallet framgick inte av de berättelser som domstolarna redovisade, men i förundersökningen framgick i alla händelser att den

behandlande personalen i detta fall inte hade några särskilda erfarenheter av det slaget.²

Ytterligare en brist vid bedömningen av målsägandens trovärdighet är att frågan huruvida hennes verklighetsuppfattning kunde vara bristfällig inte diskuterades. Med tanke på hennes sjukdomshistoria är detta anmärkningsvärt.

Sammanfattningsvis gjorde Göta hovrätt en felaktig bedömning av målsägandens trovärdighet. För stor vikt tillmättes den egna förmågan att göra sådana bedömningar och vad som i realiteten inte var annat än spekulationer från behandlingspersonal. För liten vikt fästes vid risken för att målsägandens beteende och uppgifter kunde ha samband med hennes sjukdomshistoria och svåra psykiska problembild.

Granskingen av målsägandeberättelsen

Under denna rubrik behandlas vissa frågeställningar som är gemensamma för värdering av utsagor, se under motsvarande rubrik i fall 2.

Berättelsens uppkomstbetingelser

Av de uppgifter som förebörades för domstolarna framgick att övergreppen påstods ha pågått under många år men att de skulle ha inträffat flera år före den rättsliga prövningen. Vidare angavs att målsäganden hade förträngt sina minnen av övergreppen men att hon i vuxen ålder, då hon under lång tid hade varit inlagd på Löwenströmska sjukhusets psykiatriska avdelning i anledning av ett självmordsförsök, hade återvunnit sina tidigare minnen av övergreppen. Under sådana omständigheter måste det anses föreligga en *risk* för att de återvunna minnena är falska. Detta innebär att domstolen, för att kunna bedöma berättelsens tillförlitlighet, måste kunna klarlägga de omständigheter under vilka berättelsen har lämnats och om målsäganden i något avseende kan ha kommit att påverkas att lämna sina uppgifter eller om hon på annat sätt kan ha kommit att få en felaktig uppfattning av vad som verkligen har inträffat.

Vid huvudförhandlingen förebörades inte någon utredning som kunde klarlägga berättelsens uppkomstbetingelser. Omfattningen av den

² Vid förundersökningen uppgav såväl Agneta D som Börje R på fråga att de saknade tidigare erfarenhet av arbete med patienter som hade varit utsatta för sexuella övergrepp som barn (förundersökningsprotokollet s. 75 och 78).

utredning som förebringades för domstolen var härigenom bristfällig, vilket borde ha påverkat bedömningen av åtalet. I förundersökningsprotokollet, som rätten skall ta del av i mål av detta slag, fanns dock ett i detta avseende fylligt material.

Av materialet framgår bl.a. följande. Flera personer som hade vårdat målsäganden vid Löwenströmska sjukhuset hördes av polisen. Dessa var samstämmiga i sin bedömning att målsäganden var mycket trovärdig. (Biträdande överläkaren Agneta D, som hade varit målsägandens behandlande läkare vid Löwenströmska sjukhuset, bedömde till och med att målsägandens uppgifter var ”hundra procent trovärdiga”.) Personalen berättade i förhören översiktligt om målsägandens tid på sjukhuset och hennes behandling där. Det framgick att personalen till att börja med inte kände till några anklagelser om sexuella övergrepp utan att målsäganden själv efter en tid hade börjat tala om detta, först med en av undersköterskorna på avdelningen. De hörda beskrev även översiktligt vad målsäganden hade berättat för dem avseende övergrepp från pappan och hennes beteende med upprepade självmordsförsök, självdestruktivitet, känsla av orenhet, hur hon hade duschat med kläderna på m.m.

Av journalanteckningar framgick att målsäganden, då hon lades in efter sitt självmordsförsök, sedan några månader tillbaka hade haft en tilltagande känsla av meningslöshet, rastlöshet och tomhet. Pappans alkoholproblem nämndes som ett av skälen till självmordsförsöket. Som upprinelse till självmordsförsöket nämndes ett besök hos föräldrarna på valborgsmässoafton 1991 då pappan var berusad och det uppstod bråk.

De följande journalanteckningarna gav bilden av en kontinuerligt stegrande problematik med undantag för kortare perioder då målsäganden mådde bättre. Under sommaren 1991 började hon skada sig själv genom att bl.a. klösa sig. Av journalanteckningarna framgår inte när hon första gången berättade om de sexuella övergreppen, bara att det skedde senast under hösten 1991. Efter detta tilltog hennes problematik.³

³ Det finns noteringar om att hon under senhösten hamnade i ett psykosliknande tillstånd där hon uppfattade att hennes pappa var i rummet. Från samma tid började hon mer frekvent genomföra självmordsförsök. Från början av 1992 noterades ett aggressivt och mer omfattande självdestruktivt beteende, hon slog bl.a. sönder sitt rum och skadade sig på olika sätt i underlivet. Beteendet förvärrades då hon i januari berättade om de sexuella övergreppen för sina syskon. Det framgår också att målsägandens verklighetsanknytning ibland tycktes svikta.

Uppgifter från journalanteckningar bör inte användas för några särskilt långtgående slutsatser i rättsligt hänseende.⁴ Vad de emellertid tillsammans med utredningen i övrigt tydligt visar i detta fall är att det fanns information att hämta, som var av betydelse för bedömningen av tillförlitligheten i de uppgifter som målet gällde. Den informationen borde ha beaktats. Detta kunde ha gjorts antingen genom att den räkna den tilltalade till godo den osäkerhet som informationen gav upphov till (in dubio pro reo) eller genom att införskaffa särskild sakkunnigutredning i denna del.

Av stort intresse i detta sammanhang är även att de uppgifter som målsäganden lämnade inte var statiska utan tycktes fortsätta växa fram även under själva rättegången. Uppgifterna om övergrepp utvecklades mot allt grövre övergrepp. Av protokollet från huvudförhandlingen i tingsrätten framgår att åklagaren justerade sin gärningsbeskrivning till att innefatta fullbordade samlag först under huvudförhandlingen. Detta kan tyda på att processen där målsäganden ”återvann” sina minnen av övergreppen fortfarande pågick vid tiden för huvudförhandlingen och att berättelsen således fortfarande var under utveckling. Detta intryck förstärks genom de uppgifter som hovrätten redovisade i sin dom. Målsäganden hade där vid huvudförhandlingen lämnat uppgifter om när några av de påstådda övergreppen hade skett som avvek från vad hon tidigare uppgett i tingsrätten.

Den omständigheten att målsägandens berättelse fortfarande tycktes vara under utveckling borde, inte minst med beaktande av att det handlade om tidigare helt förträngda men nu återvunna minnen, ha föranlett en närmare analys av hur detta skulle kunna påverka tillförlitligheten i berättelsen i dess helhet.

Berättelsens detaljrikedom

Domstolarna gjorde inte någon närmare analys av i vilken omfattning det förekom detaljer i målsägandens uppgifter om övergrepp. I den skiljaktiga meningen i tingsrätten sades visserligen att målsägandens berättelse hade varit utförlig, detaljerad och nyanserad och enligt hovrättens dom hade

⁴ Journalanteckningar syftar inte till att säkerställa en berättelse eller omständigheter kring dess framväxt. Det framgår inte vid vilken tidpunkt målsäganden första gången berättar om övergrepp och inte heller finns det några närmare detaljer avseende berättelsen innehåll, förändring eller målsägandens beteende och reaktioner i samband med vissa avslöjanden eller vad som föregått de olika uppgifterna. Journalanteckningarna torde dock kunna spela en viktig funktion både för kontroll av personalens uppgifter i förhör och för att i kombination med dessa uppgifter klarlägga under vilka förhållanden berättelsen uppstått.

målsäganden beträffande vissa tillfällen berättat utförligt och detaljerat. Någon närmare redogörelse för detta gavs dock inte. En genomgång av förhören i förundersökningsmaterialet visar dock att berättelsen även i de av hovrätten åsyftade delarna i stor utsträckning saknade uppgifter om andra väsentliga detaljer. Uppgifter om själva övergreppen och känslor m.m. i samband med dessa saknades. Övergreppens tidsmässiga placering var mycket oprecis och osäker. Inga spår av detta finns i domarna.

Den berättelse som målsäganden lämnade i polisförhör bestod av minnesbilder eller fragment av sådana. Hon mindes dock inte några detaljer avseende när de olika övergreppen hade skett eller hur många övergrepp hon varit utsatt för. Avseende vissa minnesbilder gav målsäganden relativt ingående detaljer av somliga sekvenser av övergreppen medan hon inte mindes andra detaljer och omständigheter kring samma övergrepp. Mellan de olika förhören ändrades berättelsen då hon mindes olika vid de olika förhören. Hon uppgav även att hon hade förträngt detaljer och ännu inte mindes allt, t.ex. om samlag förekommit. Målsäganden uttryckte också regelbundet osäkerhet inför sina minnesbilder, t.ex. ställde hon sig tveksam till om en episod då hennes pappa skulle ha stoppat in en docka i hennes underliv verkligen hade inträffat.

Av förhören med personalen vid Löwenströmska sjukhuset framgick att A hade beskrivit övergreppen på olika sätt för olika personer. Berättelsen varierade också när det gällde under vilken tidsperiod övergreppen skulle ha pågått; hon hade t.ex. för en person uppgett att övergrepp skett under Valborg 1991, något som hon aldrig nämnde för polisen. Målsägandens uppgifter om övergreppens omfattning och de närmare omständigheterna kring dessa tycks också ha varierat, några uppgav att hon hade berättat om misshandel, andra om fullbordade samlag.

Utifrån vad som framgår av domarna i målet synes dessa uppgifter från förundersökningen inte ha förebringats vid huvudförhandlingen och således inte heller ha varit föremål för rättens prövning. Det åligger rätten att bekanta sig med förundersökningsmaterialet och därvid, om den åberopade utredningen befinns bristfällig, genom materiell processledning se till att utredningen kompletteras (åtminstone då detta inte klart är till den tilltalades nackdel). Rätten borde således ha uppmärksammat de ovan nämnda omständigheterna och tillsett att målsägandens i förhör lämnade uppgifter kunde beaktas.

Berättelsen sedd i sitt sammanhang

I målet hördes ett antal personer om förhållanden och iakttagelser under den tid som avsågs med åtalet. Således hördes A:s familj, en av hennes bästa väninnor under skoltiden, hennes klassföreståndare på högstadiet

och en skolsköterska. Ingen av dessa hade lagt märke till någonting som gjorde att de hade misstänkt att A hade varit utsatt för övergrepp från sin pappa eller någon annan person. De kunde inte heller dra sig till minnes något tillfälle då övergrepp kunde ha skett.

Att ingen i familjen hade lagt märke till eller misstänkt övergrepp kunde enligt såväl den skiljaktiga meningen i tingsrätten som hovrättens dom ges förklaringar. Enligt den skiljaktiga meningen i tingsrätten kunde en hel del av övergreppen ha skett när ingen annan var hemma. Det var vidare tänkbart att målsäganden och E hade lyckats dölja de nattliga övergreppen eftersom ingen i familjen fann det anmärkningsvärt att E brukade vara uppe på nätterna. Enligt hovrättens dom hade övergreppen i många fall skett när målsäganden var ensam hemma med E och i övrigt under sådana omständigheter att de mycket väl hade kunnat undgå upptäckt.

Domskälen är långt ifrån övertygande. Att så omfattande övergrepp skulle ha kunnat äga rum utan att omgivningen, varken familjemedlemmarna, bästa vännen eller skolpersonal, märkt något framstår allmänt sett som mindre troligt. Bedömningen att de nattliga övergreppen skett under sådana omständigheter att det är sannolikt att de inte upptäckts av övriga familjemedlemmar är svårbegriplig. Enligt målsägandens berättelse skedde flera övergrepp i hennes säng då hennes mamma sov på andra sidan den vägg som sängen var placerad mot. Pappan skulle ha stönat och hon själv gråtit. Det borde hennes mamma ha hört; enligt uppgifter i målet var huset lyhört och mamman uppgav att hon var lättväckt. Även de båda systerkonen vittnade om att fadern brukade vara uppe och gå men att de aldrig hade lagt märke till att han varit hos A på natten.

Utöver detta kunde även den bild som A förmedlade av sin relation till pappan sättas ifråga. Hon uppgav bl.a. att hon var rädd för sin pappa och att hon därför inte vågade berätta om övergreppen. Hennes familj och bästa väninna lämnade dock uppgifter som stred mot detta. Av vad som anges i domarna tycks sådana uppgifter ha lämnats av framför allt A:s bästa väninna vid förhören där.⁵

⁵ Framför allt förekommer rikligt med sådana uppgifter i förundersökningsprotokollet. Målsäganden beskrevs där av sin familj och sin bästa väninna som en person med hett temperament med benägenhet att brusa upp. Hon skrek och bråkade och hade ett visst behov av att vara i centrum. Hon drabbades även ofta av raseriutbrott mot föräldrarna. Ingen hade uppfattat henne som rädd för sin pappa, snarare tvärtom. A:s bästa väninna berättade t.ex. avseende pappans alkoholkonsumtion att ”detta var någonting som A ej tyckte om och hon var därför gapig och stöddig och skällde på pappan”.

När berättelsen sålunda placerades in i sitt sociala sammanhang vann den inte stöd i det som var känt om detta. Tvärtom fanns där flera varningssignaler.

9.5.4 Den frikännande domen

I den nya hovrättsprövningen frikändes E. Hovrättens bedömning utgick i sin helhet från att målsäganden då hade lämnat uppgifter om att hennes tidigare berättelse inte var sann. Vid sin prövning fann domstolen att detta avsevärt förringade tillförlitligheten i hennes tidigare uppgifter och att åtalet därför inte skulle bifallas. Någon ny bedömning av de uppgifter som låg till grund för den fällande domen gjordes därför inte. Några slutsatser om hur hovrätten vid den nya prövningen såg på den tidigare utredningen och den tidigare domen kan inte dras av domskälen.

10. Fall 5

Fallet i korthet: En 16-årig flicka intogs vid en psykiatrisk avdelning, där en mentalskötare antog att hon utsatts för sexuella övergrepp. Flickan kom därvid att berätta om sådana övergrepp från sin styvfarfar. Modern gjorde en polisanmälan. Styvfarfadern åtalades för sexuella övergrepp vid en handfull tillfällen. Som stöd för åtalet återopades huvudsakligen flickans uppgifter, vittnesmål från personer i hennes omgivning inklusive behandlande personal och ett rättsintyg, av innebörden att skador i flickans underliv visade att hon utsatts för ofrivilliga samlag. Styvfarfadern dömdes till fängelse fyra år (skadestånd till flickan 247 520 kr). Den dömde sökte resning med stöd av medicinska utlåtanden där rättsintyget starkt kritiserades. Högsta domstolen inhämtade ett yttrande från Socialstyrelsens rättsliga råd, som också kritiserade rättsintyget. Resningsansökan avslogs dock. Fortsatt utredning visade att flickan hade haft frivilliga samlag med sin pojkvän, något hon under polisutredningen förnekade. En ny resningsansökan beviljades därefter och styvfarfadern frikändes i ny rättegång. Det samlade händelseförloppet visade att flickan inte var trovärdig och att rättsintyget saknade självständigt värde. Någon kvarstående misstanke om brott kan inte anses föreligga. Styvfarfadern var frihetsberövad i två år. Han tillerkändes skadestånd från staten med 550 000 kr för lidande.

10.1 Bakgrund

Z föddes 1977. Hennes föräldrar separerade då hon var mycket liten och hon kom att bo hos sin mamma. Z saknade under sin uppväxt i stort sett kontakt med sin biologiska pappa som hade skaffat ny familj. 1984 träffade mamman en ny man, som blev Z:s styvfar. Paret gifte sig och fick här efter två barn. Familjen bodde under Z:s uppväxt i Stockholm med undantag från en kortare tid 1991 då man bodde i ett radhus i en förort. 1988 köpte familjen ett sommarhus i Stockholms skärgård.

Styvfaderns föräldrar, Y och dennes hustru, var bosatta i en annan del av landet. De arbetade båda som lärare och brukade hälsa på familjen i samband med de stora loven, bl.a. brukade de någon av sommarveckorna besöka familjens stuga i skärgården. Även Z:s familj besökte dem någon gång per år och Z besökte vid några tillfällen styvfaderns föräldrar på deras sommarställe.

När Z var tolv år blev hon deprimerad, bl.a. på grund av att en konflikt hade uppstått mellan henne och styvfadern. Hon ville även ha mer kontakt med sin mamma och var ledsen för den bristande kontakten med sin biologiska pappa. I januari 1989 fick Z genom sin mamma kontakt med överläkaren Karin O på Barn- och ungdomspsykiatriska avdelningen vid Danderyds sjukhus. Z, mamman och styvfadern kom att ha några terapisaftal med Karin O. Runt 1990 började Z stjäla rikskuponger och pengar hemma vilket orsakade konflikter i familjen. Stöldrarna fortsatte dock och kom att trappas upp under sommaren/hösten 1992 då Z bl.a. stal kläder hos sina kompisar.

I oktober 1991 blev Z, då fjorton år gammal, utsatt för ett sexuellt ofredande. Det hade skett hemma hos en kamrat och pågått i några timmar. Kamratens pappa hade bl.a. tafsat på henne. Z anmälde saken och kamratens pappa, som erkände gärningen, dömdes 1992 för sexuellt ofredande.

I januari 1993 reste familjen på semester till Spanien. Där träffade Z en kille från Norge som hon blev tillsammans med. Pojkvännen hälsade i samband med sportlovet 1993 på Z i Stockholm. Efter att pojkvännen åkt tillbaka till Norge började Z att må mycket dåligt psykiskt. Hon stängde in sig och ville inte gå ut. Hon kände sig rädd och förföljd och hade självmordstankar.

Den 9 mars 1993 lades Z in på Barn- och ungdomspsykiatriska avdelningen vid Danderyds sjukhus. På sjukhuset fick Z en kontaktperson, mentalsköterskan Cecilia K. I samtal mellan Cecilia K och Z framkom uppgifter om att Z:s ”styvfarfar”, Y, hade utsatt Z för sexuella övergrepp och miss-handlat henne. På sjukhuset hölls flera samtal med bl.a. modern och styvfadern. Genom moderns försorg gjordes en polisanmälan mot Y. Ett förberedande polisförhör hölls med Z. Då hon en kort tid herefter fick nattpermission i sitt hem genomförde hon ett självmordsförsök genom att svälja ett stort antal tabletter. Herefter hölls ytterligare tre polisförhör med Z.

Y anhölls den 26 maj och häktades den 28 maj 1993. Den 23 juni 1993 hävde åklagaren häktningen varför Y vid tidpunkten för åtalet befann sig på fri fot. I samband med avslutad huvudförhandling i tingsrätten den 16 augusti 1993 blev han häktad på nytt. Han förblev frihetsberövad tills han frigavs villkorligt från sitt straff den 18 juli 1995.

10.2 Den ordinarie rättsprocessen

10.2.1 Åtal

Chefsåklagaren Sigurd Dencker väckte den 30 juni 1993 talan mot Y, offentlig försvarare advokaten Jan Karlsson, för misshandel och våldtäkt med följande gärningsbeskrivning.

Y har misshandlat Z dels i augusti 1988 i [---] genom att tilldela henne en spark i magen, dels sommaren 1990 på [---] genom att tilldela henne en spark i ryggen och dels sommaren 1990 på [---] genom att klämma henne i underlivet. Av gärningarna har kroppsskada och smärta uppkommit.

Y har sommaren 1989 på [---] med våld tilltvingat sig samlag med Z, född 1977. Våldet har bestått i att han dels knuffat omkull henne, dels dragit ner hennes byxor, dels betvingat henne med sin kroppstyngd och dels fattat struptyg om hennes hals.

Y har sommaren 1990 på [---] med våld tilltvingat sig oralt samlag med Z. Våldet har bestått i att han dels knuffat omkull henne på en säng, dels dragit ner hennes byxor, dels fört in ett finger i hennes slida, dels fört hennes huvud mot sin manslem och fört in den i hennes mun, dels givit henne en örfil och dels tryckt sin hand mot hennes mun för att tysta henne.

Z var vid denna tid sexton år gammal. De påstådda övergreppen angavs ha skett under åren 1988–1990, alltså från det hon var elva till det hon var tretton år. De händelser som skulle bedömas låg med andra ord tre till fem år tillbaka i tiden.

10.2.2 Åberopad utredning

Den utredning som åberopades till stöd för åtalet utgjordes i huvudsak av Z:s uppgifter och ett rättsintyg avseende observerade skador i hennes underliv. Z hördes inte personligen i tingsrätten. I stället förebringades hennes berättelse genom att videoupptagningar från polisförhören med henne spelades upp. I hovrätten hördes hon personligen. Av rättsintyget, utfärdat av rättsläkaren Kari Ormstad efter en rättsmedicinsk besiktning av Z den 18 juni 1993, framgick bl.a. att undersökningen av målsägandens underliv talade

för att såväl förgårdens som mödomsöppningen varit utsatta för forcerad uttänjning, väl förenligt med vårdslöst införande av en vuxen mans styva penis eller eventuellt fingrar

samt att

... det [fick] anses uteslutet att underlivsskadorna tillkommit genom användning av tampong eller på annat sätt genom Z:s egen handöverkan, utan att den sammantagna bilden starkt [talade] för att Z varit utsatt för sexuellt övergrepp...

Åklagaren åberopade även vittnesförhör med målsägandens mamma och styvpappa, en vän till hennes mamma och några av de personer som behandlat henne på Barn- och ungdomspsykiatriska avdelningen vid Danderyds sjukhus. Rättsläkaren åberopades som sakkunnigt vittne.

Y förnekade gärningarna och åberopade bl.a. vittnesförhör med sin hustru och några vänner.

10.2.3 Nacka tingsrätts dom

Nacka tingsrätt, rådmannen Yvonne Hållstrand med nämndemän, meddelade dom den 26 augusti 1993 (mål B 377-93). Tingsrätten inledde sin bedömning med resultatet av den rättsmedicinska undersökning som rättsläkaren Kari Ormstad hade verkställt. Hon hade även hörts som vittne. Tingsrätten noterade följande.

Vid den rättsmedicinska undersökningen av Z den 18 juni 1993 har konstaterats läkta skador i hennes underliv, vilka varit mer än sex månader gamla. Av Kari Ormstads vittnesmål har framkommit att skadorna knappast kan ha uppkommit vid frivilligt samlag eller genom Z:s egen handavverkan med hänsyn till den stora smärta som sådana skador orsakar.

Z har under polisförhören förnekat att hon haft någon sexuell relation med någon pojkvän. Det finns ingen anledning att betvivla denna uppgift.

Målsäganden hördes inte i tingsrätten. I stället spelades videoupptagningar från polisförhören med henne upp. Tingsrätten gjorde, utifrån dessa, följande bedömning av hennes trovärdighet.

Av polisförhören med Z framgår att hon funnit det mycket plågsamt att självmant berätta sammanhängande. Detta är särskilt tydligt i de båda första förhören då man också kan uppfatta att hon skakar. Förhørsledaren har i stor utsträckning ställt ledande frågor, vilket vanligen förringar tillförlitligheten i lämnade svar. I detta fall bygger dock förhørsledaren frågor på uppgifter som ursprungligen kommer från Z själv men som förmedlats av Cecilia K. Z har enligt vad som framkommit i målet inte berättat några detaljer för någon annan än Cecilia K. De ledande frågorna gör således inte Z:s svar mindre trovärdiga. De svar Z lämnar är inte inbördes motstridiga, utom i ett avseende; hon förnekar vid de två första förhören att det varit fråga om samlag vid båthändelsen. Den förklaring som enligt tingsrätten mening ligger närmast till hands för bristen i överensstämmelse är att hon länge har förträngt händelsen. Hennes sätt att reagera vid förhöret talar starkt för att det är på det sättet. Inget har framkommit som tyder på att hennes uppgifter om de sexuella övergreppen eller misshandeln skulle vara medvetet eller omedvetet felaktiga, tvärtom ger hon intryck av att återge något självupplevt. Det har inte heller framkommit något skäl för henne att beljuga Y. Sammantaget finner tingsrätten därför att Z:s uppgifter skall läggas till grund för fällande dom.

Sammantaget fann tingsrätten följande.

Y skall dömas i enlighet med åklagarens gärningspåstående, dock att sista gärningen i misshandelsbeskrivningen inte är utredd på sånt sätt att den kan anses styrkt.

Tingsrätten dömde Y för misshandel och våldtäkt till fängelse fyra år. Tingsrätten förpliktade även Y att utge skadestånd till Z med 247 520 kr. Y överklagade domen.

10.2.4 Svea hovrätts dom

Svea hovrätt, hovrättslagmannen Bengt Sjögren, hovrättsrådet Rolf Dahlgren och t.f. hovrättsassessorn Anne Holm Gulati med nämndemän, meddelade dom den 4 november 1993 (mål B 2399-93).

Angående skadorna i målsägandens underliv gjorde hovrätten följande bedömning.

Genom Kari Ormstads utlåtande och vittnesförhöret med henne finner hovrätten utrett att Z vid den rättsmedicinska undersökningen den 18 juni 1993 företett läkta underlivsskador som varit mer än sex månader gamla. Enligt Kari Ormstad kan skadorna knappast ha uppkommit vid frivilligt samlag eller genom Z:s egen handavverkan. Möjligheten att skadorna i Z:s underliv skulle ha förorsakats på annat sätt än genom sexuell beröring eller inträngning framstår enligt hovrättens bedömning som så osannolik att den kan lämnas därhän. Helt övervägande skäl talar för att skadorna uppkommit vid någon form av sexuell övergrepp mot henne.

I hovrätten hördes målsäganden, till skillnad från i tingsrätten, personligen. Avseende hennes uppträdande härvid uppgav hovrätten följande.

I hovrätten har Z med stor vända berättat att hon varit utsatt för sexuella övergrepp. Av vittnesförhör med Cecilia K [målsägandens kontaktperson vid Danderyds sjukhus] framgår också att Z reagerat mycket kraftigt, bl.a. med intensiva skakningar, när hon inledningsvis berättade om övergreppen. Dessa förhållanden och även det som kommit fram om Z:s psykiska problem på senare tid talar med styrka för att sexuella övergrepp mot henne har förekommit.

Beträffande innehållet i målsägandens berättelse gjorde hovrätten följande bedömning.

Även om Z inte lämnat någon sammanhängande berättelse, har hennes uppgifter inte varit inbördes motstridiga; däremot har hon haft svårt att ange tidpunkten för vissa händelser. När hon berättat om de olika händelserna har hon också tagit med en del detaljer och kommentarer som talar för att hon verkligen berättat om något som hon varit med om. Sålunda har hon angående den i punkten 2 avsedda händelsen [våldtäkten år 1989] berättat att Y tagit henne i underlivet och luktat på handen samt sagt att hon luktade illa. Hon har också om den händelsen sagt att ”han var överallt med händerna”. Och vad gäller den i punkten 4 avsedda händelsen [misshandeln år 1990

innefattande en spark i ryggen], som skulle ha ägt rum efter det att hon berättat för [modern] att hon tyckte Y var äcklig, har hon berättat att Y sa att hon ”var en liten slyna som ingen skulle tro på”. Sammantaget ger Z:s berättelse ett klart intryck av att återge något självupplevt. Samma intryck ger Z:s uppträdande och sätt att svara, när hon hörts i hovrätten.

Enligt hovrätten vann målsägandens uppgifter visst stöd av utredningen i övrigt. I fråga om detta anförde hovrätten följande.

Påståendet att hon blivit sparkad i magen på [...] vinner [...] visst stöd av [moderns] och [styvfaderns] uppgifter att Z låg till sängs och hade magont när de en sommar kom till [...] för att hämta henne. [...] Påståendet om våldtäkt sommaren 1989 [...], vilken enligt Z skulle ha ägt rum när hon och Y besökte en liten badvik på norra [...], vinner visst stöd av [moderns] uppgift om att Z, när hon och Y kom tillbaka från badviken, var ”svart i ansiktet” och besvarade frågan om hon haft trevligt med ett kort ”nä”. En omständighet som ger visst stöd för att något särskilt hänt vid badviken är det förhållandet att Z då, enligt [moderns] uppgifter, haft med sig en nyinköpt gummibåt som hon länge önskat sig samt att Z därefter inte velat använda gummibåten. [Styvfadern] har bekräftat att Z använde båten endast ett fåtal gånger. [Modern] har också omvittnat att Z under sommaren 1990 sagt att hon tyckte att Y var äcklig, något som ger ett visst stöd för påståendet [...] om våldtäkten samma sommar. Påståendet om en spark i ryggen samma sommar [...] vinner också visst stöd av [moderns] uppgifter om att Z – kort efter det att [modern] sagt åt Y att ta det lite försiktigt med Z – kommit linkande från badet och sagt att hon halkat och gjort sig illa i ryggen men inte ville bli undersökt utan gått raka vägen till lillstugan och sedan, trots rådande värme, gått ”påpälsad” i ett par veckor; även [styvfadern] har för övrigt berättat om att Z skadat ryggen samt sagt sig minnas att [modern] tyckte det var underligt att hon inte fick undersöka Z:s ryggskada. Z:s uppgifter om Y:s övergrepp mot henne vinner också visst stöd av det av [modern] omvittnade förhållandet att Z under de senaste åren dragit sig undan kontakten med Y och [dennes hustru].

Y hade gjort gällande att flera omständigheter gjorde att tilltron till målsägandens uppgifter kunde ifrågasättas. Hovrätten hade, liksom tingsrätten, konstaterat att det hade förekommit ledande frågor vid polisförhören och att dessa hade ägt rum under en period då målsäganden led av sådana psykiska besvär att hon var inlagd på sjukhus. Utredningen gav enligt hovrätten vid handen att relationen mellan målsäganden och styvfadern hade varit dålig och att inte heller relationen mellan målsäganden och modern synes ha varit särskilt bra. Z tycktes inte ha fått den uppmärksamhet hon behövde och hon hade själv uppgett att hon behövde göra något drastiskt för att mamman skulle se att hon fanns. Av moderns vittnesmål hade framgått att Z under hösten 1992 började snatta saker för att få uppmärksamhet. Hovrätten bedömde dessa uppgifter på följande sätt.

Mot detta bör [...] ställas att det inte framkommit någon omständighet som skulle kunna utgöra motiv för Z att beljuga Y. Av Karin O:s [överläkare vid Danderyds sjuk-

hus och ansvarig för målsägandens vård under den tid hon vistades där] vittnesmål framgår för övrigt att Z inte ville att det skulle göras någon polisanmälan, eftersom hon var rädd för att detta skulle förstöra familjeförhållandena. Enligt hovrättens bedömning kan Z:s uppgifter om övergreppen inte heller tänkas bero på en av hennes psykiska besvär föranledd bristande verklighetsuppfattning. Fastmer talar utredningen för att Z:s psykiska problem är en följd av övergrepp som hon utsatts för.

Sammantaget gjorde hovrätten följande bedömning.

Sammanfattningsvis tyder ingenting på att Z medvetet eller omedvetet lämnat felaktiga uppgifter om övergreppen mot henne. Som förut framhållits ger Z:s berättelse klart intryck av att återge något självupplevt. Hennes berättelse – som på närmare angivet sätt i olika delar får stöd av annan bevisning – skall följaktligen läggas till grund för en fällande dom.

Hovrätten fastställde tingsrättens domslut.

10.2.5 Överklagande till Högsta domstolen

Y överklagade domen till Högsta domstolen. I samband med detta höll åklagaren på Y:s begäran kompletterande polisförhör med vittnena Lena N och styvfadern samt med det nya vittnet Sara A. Förhören hölls i anledning av att Lena N kontaktat polisen och Y:s försvarare. Hon hade då uppgett sig tvivla på Z:s uppgifter. Försvaret hade vidare varit i kontakt med Sara A, som bl.a. skulle ha berättat att Z hade sagt att hon haft samlag med sin pojkvän. Varken Lena N eller Sara A ville dock medverka vid polisförhören.

Sedan Riksåklagaren fått yttra sig över Y:s överklagande och därvid avstyrkt att prövningstillstånd skulle meddelas i målet, fann Högsta domstolen, justitieråden Torkel Gregow, Johan Lind och Inger Nyström, i ett beslut den 24 januari 1994 ej skäl att meddela prövningstillstånd (mål B 4805/93). Hovrättens dom stod därför fast.

10.3 Resning

10.3.1 Den första resningsansökan

Y inkom den 21 november 1994 genom sitt nya ombud, advokaten Peter Haglund, med en ansökan om resning. Riksåklagaren, som av Högsta domstolen förelagts att inkomma med skriftlig förklaring, bestred bifall till ansökningen.

Till stöd för sin resningsansökan åberopade Y i första hand att Kari Ormstad avgivit ett falskt rättsintyg samt att hon vid förhöret i tingsrätten lämnat en falsk utsaga. Till stöd för detta åberopade Y sakkunnigutlåtanden som hade avgivits på hans uppdrag av Sam Brody, tidigare professor i obstetrik och gynekologi vid Göteborgs universitet och Karolinska institutet, och Lars Weström, docent och överläkare vid Kvinnokliniken, Universitetssjukhuset i Lund. I andra hand gjorde Y gällande att de båda sakkunnigutlåtandena utgjorde sådana nya bevis som skall leda till resning enligt 58 kap. 2 § p. 4 rättegångsbalken.

Enligt Sam Brodys yttrande kunde de fynd Kari Ormstad hade gjort ha uppstått på annat sätt än genom samlag. Fynden medgav enligt honom under inga förhållanden slutsatser beträffande det eventuella samlagets frivillighet. Sam Brody uppgav även att skadorna kunde ha uppkommit vid en senare tidpunkt än vad Kari Ormstad hade kommit fram till. Enligt Lars Weströms yttrande var de beskrivna fynden tagna enbart och för sig på strikt vetenskaplig grund inte entydigt bevisande för att ett sexuellt övergrepp skett. De talade dock inte heller mot att ett sexuellt övergrepp kunde ha ägt rum.

Högsta domstolen beslutade att inhämta ett yttrande från Socialstyrelsens rättsliga råd som i sin tur inhämtade yttrande från socialstyrelsens vetenskapliga råd, docenten Ulf Hanson och professorn Marc Bygdeman. Socialstyrelsen anslöt sig till den uppfattning som Ulf Hanson hade givit uttryck för i sitt yttrande. Det innebar bl.a. att kritik riktades mot Kari Ormstads tolkning av fynden, som betecknades som väl långtgående. Yttrandet borde enligt Ulf Hansson ha varit försett med någon reservation beträffande frivilligt samlag. Skadorna var vidare inte minst sex månader gamla vilket Kari Ormstad hade uppgett. Ulf Hansson bedömde dem som minst tre månader gamla. De kunde alltså ha uppkommit senare än vad Kari Ormstad hade intygat. Ulf Hansson anmärkte vidare att Kari Ormstad gjort en trovärdighetsbedömning av Z, något som i svensk tradition vanligen överlämnades till rätten att göra – ”det hade varit bättre att Kari Ormstad hade nöjt sig med formuleringen att ’de givna fynden är väl förenliga’ med införande av vuxen mans penis eller fingrar”, skrev Ulf Hansson.

Högsta domstolen, justitieråden Anders Knutsson, Per Jermsten, Staffan Magnusson, Johan Munck och Edvard Nilsson, gjorde följande bedömning.

Högsta domstolen finner inte att Y visat fog för sitt påstående att grund för resning enligt 58 kap. 2 § punkt 3 rättegångsbalken föreligger.

Hovrättens fällande dom bygger enligt domskälen väsentligen på en bedömning av Z:s egna uppgifter. Hovrätten har därvid visserligen fäst ett inte obetydligt avseende

vid vad Kari Ormstad uppgivit. Vid sitt slutliga ställningstagande har hovrätten emellertid även beaktat ett flertal andra omständigheter. Även om viss kritik kan riktas mot hur Kari Ormstad formulerat sina slutsatser finns det därför inte grund för antagande att utgången i målet skulle ha blivit annorlunda om hennes slutsatser redovisats på sätt Ulf Hanson förordat. Den utredning som lagts fram i resningsärendet är därmed inte sådan att den sannolikt skulle ha lett till att Y skulle ha frikänts eller dömts enligt en mildare straffbestämmelse. Inte heller kan synnerliga skäl anses föreligga att frågan om Y:s brottslighet prövas på nytt.

Högsta domstolen avlog Y:s resningsansökning. Beslutet meddelades den 7 mars 1995 (ärende Ö 5136-94).

10.3.2 Den andra resningsansökan

Den 10 april 1995 ansökte Y på nytt om resning. Riksåklagaren, som av Högsta domstolen förelagts inkomma med skriftlig förklaring, bestred bifall till ansökningen.

Till stöd för sin ansökan återopade Y i huvudsak de tidigare redovisade bristerna i rättsintyget och en debattartikel i vilken åklagaren hade uppgett att anledningen till att målsäganden hade lagts in på sjukhus var ett misslyckat försök till sexuell debut. Y återopade även de tidigare redovisade uppgifterna från vittnet Sara A och uppgifter från målsägandens pojkvän. Dessa uppgifter visade enligt Y att målsäganden hade haft samlag med sin pojkvän.

Med anledning av Y:s uppgifter beslutade Riksåklagaren den 27 april 1995 att förundersökningen skulle kompletteras med förhör med pojkvännen. I förhör berättade denne sedan bl.a. att han hade haft samlag med målsäganden, och detta vid en tidpunkt som föregick Kari Ormstads rättsmedicinska undersökning av målsäganden. Vid kompletterande förhör med Z erkände hon att hon hade haft samlag med sin norska pojkvän under sportlovet 1993 och även vid några tillfällen därefter.

Högsta domstolen, justitieråden Bertil Freyschuss, Lars K Beckman, Hans-Gunnar Solerud, Bengt Lambe och Leif Thorsson, gjorde följande bedömning.

Vid prövningen i målet utgick hovrätten, liksom tidigare tingsrätten, från Z:s uppgift att hon vid tiden för Kari Ormstads undersökning aldrig haft sexuell förbindelse med en pojkvän. Det var också den uppgift som lämnats till Kari Ormstad. Inte heller i det tidigare resningsärendet framkom något belägg för att uppgiften var osann.

Genom den kompletterande utredning som verkställdes i förevarande resningsärende är det dock numera klarlagt att Z i slutet av februari 1993 haft samlag med en norsk pojkvän och att den tidigare uppgiften alltså var oriktig. Detta betyder också att underlaget för slutsatserna i anledning av Kari Ormstads undersökning rubbats.

Den prövning som kan göras inom ramen för ett resningsärende ger ej grund att beträffande Z:s nya uppgift uttala att den, om den varit känd i målet, sannolikt skulle ha lett till frikännande dom. Den utredning som tillkommit i de bägge resningsärendena är dock sammantaget sådan att det, med beaktande av brottets art, måste anses föreligga synnerliga skäl att på nytt pröva frågan om Y förövat de brott för vilka han dömts. Resning bör därför beviljas.

Högsta domstolen beviljade Y resning och förordnade att målet på nytt skulle tas upp av hovrätten. Beslutet meddelades den 27 september 1995 (ärende Ö 1609-95). Y hade dessförinnan den 18 juli 1995 blivit villkorligt frigiven från sitt fängelsestraff med en prøvotid om ett år.

10.4 Ny rättegång

Y yrkade att åtalet skulle ogillas. Åklagaren, kammaråklagaren Göran Rietz, och målsäganden bestred ändring av den tidigare domen. Åklagaren justerade även åtalet i den del det avsåg misshandel bestående av en spark i ryggen till att avse tiden sommaren 1989 eller 1990.

Handläggningen vid hovrätten påbörjades den 29 september 1995. Den 10 januari 1997 (alltså drygt femton månader senare) beslutade hovrätten att en sakkunnig skulle förordnas att yttra sig om dels den utredningsmetodik som förekommit, dels uppkomstbetingelserna för målsägandens utsagor och dels om tillförlitligheten i hennes utsagor. I beslut den 13 februari 1997 förordnades docenten Nils Wiklund som sakkunnig. Wiklund avgav ett sakkunnigutlåtande och hördes även vid huvudförhandlingen. På åklagarens begäran hördes bl.a. det sakkunniga vittnet överläkaren docenten Carl Göran Svedin som även avgett ett skriftligt yttrande. Vidare hördes målsägandens norska pojkvän vid huvudförhandlingen.

Huvudförhandlingen i målet vid Svea hovrätt inleddes den 15 september 1997. Hovrättens majoritet, hovrättslagmannen Erik Tersmeden, hovrättsrådet Kerstin Frideen och t.f. hovrättsassessorn Birgitta Höög, meddelade en ny dom den 24 oktober 1997 (mål B 2265-95). Det hade då gått mer än två år sedan Y beviljades resning.

Hovrätten inledde sin bedömning med följande konstaterande.

För att hovrätten skall kunna fälla Y till ansvar måste gärningarna styrkas av åklagaren så att det framstår som ställt utom varje rimligt tvivel att Y har begått de i åtalet angivna handlingarna. Mot Y:s förnekande står i huvudsak endast Z:s uppgifter. Det rättsintyg av Kari Ormstad som tidigare haft betydelse som stödbevisning kan, av skäl som hovrätten skall utveckla längre fram, numera inte tillmätas något värde för utred-

ningen. När sålunda utsaga står mot utsaga blir det avgörande om trovärdigheten i Z:s berättelse är så hög att den ensam kan anses styrka åtalet.

Hovrätten gjorde följande bedömning av målsägandens berättelse.

Z har [...] i hovrätten lämnat en berättelse som i stora delar har stämt överens med vad hon tidigare uppgett under rättegång. Beträffande tidsföljden mellan de uppgivna våldtäkterna skiljer sig dock denna berättelse från uppgifterna under de videoinspelade förhör som spelats upp i hovrätten. I hovrätten har Z uppgivit att hon numera saknar begrepp om vilka år våldtäkterna skulle ha förövats. Hennes berättelse har, åtminstone i någon omfattning, beträffande enskilda episoder innehållit sådana specifika detaljer som kan tala för att det är fråga om självupplevda händelser. Hennes beskrivning när det har gällt själva gärningarna har emellertid enligt hovrättens mening varit påfallande knapphändig och stereotyp. Hennes ordval har också i vissa delar varit märkligt och knappast ägnat att ge intryck av något verkligt upplevt just i själva det sexuella övergreppet. Hovrätten noterar att Z har ändrat sin berättelse om vad som föregick sparken i magen. Dessa omständigheter är dock inte tillräckliga för att avföra Z:s berättelse som icke tillräckligt trovärdig.

När det gäller omständigheterna under vilka målsägandens berättelse första gången lämnades gjorde hovrätten följande bedömning.

Det är [...] utrett, genom hennes eget vittnesmål [målsägandens], att Cecilia K, som var Z:s kontaktperson på Danderyds Barn- och ungdomspsykiatriska avdelning och som visste att Z år 1991 varit utsatt för sexuella övergrepp från en kamrats far, utifrån uppgifterna om hur Z betett sig med den mannen gjorde antagandet att Z även tidigare hade varit utsatt för övergrepp och därför inriktade sig på att klarlägga om något sådant hade skett. Z lämnade därefter uppgifter om övergrepp till Cecilia K, som också var närvarande vid polisförhör och där framförde vad Z tidigare uppgett för henne när Z inte själv berättade. Det är, enligt hovrättens mening, anmärkningsvärt att Cecilia K, på sätt som skett vid polisförhör, tillåtits att i Z:s ställe lämna långa berättelser om vad Z skulle sagt i behandlingssamtal. Z:s roll i den tidiga delen av förhören har i mycket blivit att enstavigt bekräfta vad andra föreslår eller berättar. Hovrätten kan inte fritaga sig från intrycket av att Z kommit under visst tryck att bekräfta tidigare uppgifter och inte lämnats mycket utrymme för att ändra sig, om de först lämnade uppgifterna varit felaktiga. De frågetecken som härvid uppkommer måste enligt hovrätten innebära att tillförlitligheten av Z:s uppgifter minskar.

I fråga om målsägandens tidigare lämnade uppgift om att hon inte hade haft samlag med någon pojkvän uppgav hovrätten följande.

Ett förhållande som mer påtagligt rubbar tilltron till vederhäftigheten hos Z är att hon – efter vad som nu är utrett – medvetet ljugit, icke blott för rättsläkaren Kari Ormstad utan även under den tidigare rättegången i hovrätten om att hon icke haft samlag med någon före den rättsmedicinska undersökningen, fränsett det övergrepp som Y skulle ha gjort på henne. Hon har som förklaring till att hon ljög om förhållandet att hon i februari samma år haft samlag med sin norska pojkvän uppgett att hon inte ville blanda in honom. Även om hovrätten kan hysa en viss förståelse för en önskan att hålla

pojkvännen utanför, finner hovrätten den medvetna lögnen under rättegången – då Z måste ha förstått att frågan hade central betydelse – mycket graverande för hennes trovärdighet.

Angående de skador i målsägandens underliv som Kari Ormstad hade dokumenterat i sitt rättsintyg anförde hovrätten.

Kari Ormstad har här reviderat sitt utlåtande i fråga om skadornas ålder och därvid uppgett att de sprickor i mödomshinnan och förgårdens bakkant som hon noterat läkta ärr efter torde vara fulläkta inom tre till fem månader och inte som tidigare angetts i utlåtandet, åtminstone sex månader. Det är således möjligt att skadorna uppkommit under den tid som Z hade samlag med sin pojkvän.

Kari Ormstad har även uppgett att det inte med absolut säkerhet går att säga att skadorna inte uppkommit vid ett frivilligt samlag. Hon har emellertid menat att det föreligger en diskrepans mellan iakttagna skador och de skador som skulle kunna uppkomma vid ett frivilligt samlag som skett stillsamt och varligt. I denna del har professor Sam Brody, som tagit del av Kari Ormstads utlåtande över rättsmedicinsk besiktning, uppgett att det enligt hans mening är vanligt att sådana skador som iakttagits hos Z uppkommer vid normala samlag.

Någon direkt slutsats i anledning av den rättsmedicinska besiktningen går numera enligt hovrättens mening inte längre att dra; bristningarna kan ha uppkommit både vid samlaget i februari 1993 och tidigare. Detta innebär att Z:s uppgifter om sexuella övergrepp inte längre får det stöd av övrig utredning som tidigare varit förhållandet i målet.

Sammantaget gjorde hovrätten följande bedömning.

Vid detta förhållande [att de påstådda övergreppen inte vinner stöd av rättsintyget] och då hovrätten sammantaget finner att Z:s uppgifter inte kan tillerkännas en så hög trovärdighet att det enbart genom dessa blir ställt utom rimligt tvivel att Y begått de åtalade gärningarna skall åtalet ogillas.

Med ändring av de tidigare domarna ogillade hovrätten därmed åtalet.

Skiljaktig mening

De båda nämndemännen, Ivan Stagg och Monica Serrander, var skiljaktiga och ville fälla Y i enlighet med åtalet. Dessa uppgav att målsäganden hade givit ett mycket trovärdigt intryck. Det sätt på vilket hon lämnat sin berättelse och dess innehåll talade enligt dem med styrka för att det hon berättat var självupplevt. Målsägandens berättelse fick enligt dessa även visst stöd av annan muntlig bevisning. Det förhållandet att målsäganden på vissa punkter ändrat sin berättelse under polisförhör och efterföljande rättegång samt att hon utelämnat att hon haft ett sexuellt förhållande med sin pojkvän förringade enligt de skiljaktiga inte tillförlitligheten av hennes uppgifter om övergreppen. Det gick enligt dessa inte heller att utesluta att

Y, med hänsyn till dennes psykiatriska och personlighetsmässiga tillstånd, skulle kunna begå i målet aktuella våldshandlingar. Målsägandens berättelse skulle därför enligt de skiljaktiga läggas till grund för en fällande dom.

*

Y begärde ersättning av staten för lidande under frihetsberövandet med 1 000 000 kr. Justitiekanslern tillerkände den 5 mars 1998 Y 550 000 kr i ersättning för lidande. Y var frihetsberövad i två år. Frihetsberövandet bedömdes ha inneburit ett påtagligt lidande för honom då frihetsberövandet hade föranletts av misstankar om allvarliga brott som i hög grad fick anses ha utsatt honom för andras missaktning. Vidare beaktades att Y blivit frikänd först vid rättegång efter beslut om resning och att han vid tidpunkten för den friande domen redan var villkorligt frigiven.

10.5 Diskussion

Iakttagelser och synpunkter i korthet:

- Ett polisförhör är odokumenterat.
- Målsägandeförhören var inte kompetent genomförda. En utomstående person tilläts närvara och användes vid vissa förhör.
- Brottutredningen hade även i övrigt flera brister; målsägandens pojkvän hördes inte, dagböcker eftersöktes inte m.m.
- Domstolarna gjorde en felaktig bedömning av målsäganden som trovärdig, varvid de kan ha vilseletts av rättsintyget.
- Rättsintyget var oriktigt; dess medicinska slutsatser visade sig förutsätta att målsäganden talade sanning.
- Domstolarna beaktade inte möjliga felkällor och varningssignaler i målsägandeberättelsen.
- Polis och åklagare brast i objektivitet.
- Domstolarna fullgjorde inte sin skyldighet att kontrollera utredningens fullständighet.
- Trots att rättsintyget visat sig felaktigt och utgjort det avgörande stödbeviset vid rättegångarna avslög Högsta domstolen den första resningsansökan.
- Det tog hovrätten två år att efter resningsbeslutet genomföra en ny rättegång och meddela dom.
- Den dömde borde ha frikänts redan vid den första rättegången.

10.5.1 Den ursprungliga brottsutredningen¹

Förundersökningsprotokollets omfattning

Av materialet framgår att det första förhör som hölls med målsäganden inte är dokumenterat och således heller inte finns med i förundersökningsprotokollet. I det första dokumenterade förhöret refereras inledningsvis till ett tidigare samtal där Z bl.a. skulle ha berättat om att hon brukade tillbringa somrarna på en närmare angiven plats i Stockholms skärgård. I resningsärendet uppgav förhørsledaren att det var ett förhör som endast varade en kortare tid och därför inte dokumenterades.² I journalanteckningarna från Danderyds sjukhus nämns dock detta förhör. Man talade även om målsägandens psykiska status efter förhöret och nämner att hon verkade glad och lättad.

Förhörens genomförande

I polisförhören med Z användes ledande frågor. De inspelade förhören användes i tingsrätten, där de spelades upp i stället för att hon hördes. Tingsrätten konstaterade därvid att förhørsledaren i stor utsträckning ställde ledande frågor.

I förundersökningsprotokollet redovisas fyra förhör.³ De har stora brister. Förhørsledaren inriktade sig på själva övergreppen utan att för den skull ställa vare sig några fördjupande frågor eller kontrollfrågor som möjliggjorde en granskning av berättelsen mot andra kända omständigheter. Förhören svepte hastigt över de olika händelserna; från en redogörelse kunde förhørsledaren plötsligt hoppa både framåt och bakåt i tiden till en annan händelse som saknade naturlig koppling till den första. Denna brist på systematik blir alltmer påtaglig i de senare förhören. Resultatet är att det blir nästintill omöjligt att orientera sig om vilken händelse och tidpunkt som behandlas. Flera för målet relevanta redogörelser avbröts. På flera ställen är det osäkert om målsäganden och förhørsledaren pratar om samma händelse. Någon plan för förhören verkar inte ha funnits. Inte heller verkar man efter förhören ha försökt få uppgifter som förekommit bekräftade. Man har inte heller följt upp uppgifterna i andra förhör. I den

¹ I detta ärende har vi inte haft tillgång till den s.k. slasken eftersom polisakten har gallrats.

² Att förhör skall dokumenteras är en självklarhet, utförliga regler om detta finns i 23 kap. rättegångsbalken och i förundersökningskungörelsen.

³ De leddes av samma person som ledde förhören i fall 7 och de uppvisar till viss del samma brister.

mån uppgifter ändrats vid senare förhör tycks detta inte ha noterats av förhørsledaren; några följdfrågor avseende detta ställdes inte.

Vid det första dokumenterade förhöret var Cecilia K närvarande. Hon var mentalskötare och målsägandens kontaktperson vid Danderyds sjukhus. Det var för henne Z första gången lämnade uppgifter om sexuella övergrepp. Vid detta förhör var Z mycket fåordig. I stället var det förhørsledaren som angav ett skeende. Hon frågade steg för steg hur övergreppet gått till genom att föreslå ett visst förlopp. Z svarade inte på frågor, sa att hon inte visste eller bekräftade endast förhørsledarens frågor med ett ”ja”. Förhørsledaren fortsatte att berätta historien och tog vad Z tidigare skulle ha berättat för Cecilia K som utgångspunkt. Cecilia K grep in då Z inte uppgav sig minnas och berättade vad Z tidigare skulle ha sagt till henne. Cecilia K fyllde även på med uppgifter om andra övergrepp utan att Z först berättat om dessa vid förhöret.

Av det sagda följer att förhören inte var kompetent genomförda. Att mentalskötaren Cecilia K tilläts medverka på det sätt hon gjorde är, som hovrätten lyfte fram i den nya prövningen, anmärkningsvärt.⁴

Bristfälliga utredningsåtgärder

I polisförhören tog Z upp att hon skrivit dagbok. På frågan om där fanns något av intresse för saken uppgav hon att de var skrivna så att andra skulle kunna läsa dem och att hon ibland rivit ut känsliga sidor. Hon uppgav till slut att dagböckerna försvunnit. Några åtgärder för att eftersöka dessa dagböcker vidtogs ej.

I målet togs inte någon dokumentation avseende målsägandens sjukdomshistoria in.

Z:s norske pojkvän hördes inte. Det hade varit en naturlig åtgärd. Detta skedde först i samband med den andra resningsansökningen. De uppgifter som pojkvännen lämnade vid detta förhör fick avgörande betydelse för bedömningen av tillförlitligheten i målsägandens uppgifter vid den nya prövningen.

Kompletterande förundersökning

Vittnet Lena N kontaktade polisens förhørsledare den 15 oktober 1993, fyra dagar före huvudförhandlingen i hovrätten, och meddelade att hon,

⁴ ”Det är, enligt hovrättens mening, anmärkningsvärt att Cecilia K, på sätt som skett vid polisförhör, tillåtit att i Z:s ställe lämna långa berättelser om vad Z skulle ha sagt i behandlingssamtal. Z:s roll i den tidiga delen av förhören har i mycket blivit att enstavigt bekräfta vad andra föreslår eller berättar.”

efter att Z bott hemma hos henne en längre tid, kände tvivel inför Z:s berättelse. Polisen uppmanade Lena N att vända sig till försvarsadvokaten men vidtog i övrigt inga åtgärder. Vilka uppgifter Lena N lämnade noterades inte heller. En tjänsteanteckning gjordes först två månader efter samtalet.⁵ Lena N kontaktade härefter, den 18 oktober 1993, dagen före huvudförhandlingen i hovrätten, Y:s försvarare. Lena N lämnade enligt denna uppgifter om Z:s person som avvek från vad Lena N hade uppgett i vittnesförhöret i tingsrätten. Försvararen begärde dock varken att förundersökningen skulle kompletteras eller att hon på nytt skulle höras i hovrätten. Vid huvudförhandlingen i hovrätten återopade åklagaren endast uppspelning av Lena N:s tidigare i tingsrätten lämnade berättelse, i vilken hon hade intygat Z:s mycket höga trovärdighet. Trots att såväl polisen som försvarsadvokaten nu hade uppgifter om att hon ändrat uppfattning i denna fråga förebringades således endast hennes tidigare uppgifter för domstolen.

Det får betraktas som olyckligt att de tvivel kring Z:s trovärdighet som här framkom inte fördes in i målet. Försvarsadvokatens förhållningssätt är svårt att förstå. Polisens och åklagarens hantering av Lena N:s uppgifter strider mot rättegångsbalkens objektivitetskrav.

Inför dispensprövningen i Högsta domstolen begärde Y:s försvarare att förundersökningen skulle kompletteras med förhör med Lena N och styvfadern samt med ett nytt vittne, Sara A. Sara A var kompis till Z och hade till försvarsadvokaten bl.a. uppgett att Z berättat att Z skulle ha haft samlag med sin pojkvän och att detta gjort mycket ont eftersom hon varit oskuld. Kompletterande förhör hölls med styvfadern, Lena N och Sara A i mitten av december 1993 samt i början av januari 1994. Vid förhören ville dock ingen av dem säga särskilt mycket. Lena N uppgav att hon inte ville ställa upp i förhör då hon inte kunde uttala sig om Z:s trovärdighet; hon hade som framgått i tingsrätten med säkerhet uttalat sig om Z:s höga trovärdighet. Sara A uppgav att hon av rädsla för målsäganden och dennas mamma inte ville delta i förhör, om hon inte fick vara anonym. Polisen nöjde sig med detta och vidtog inte några ytterligare åtgärder.

⁵ Tjänsteanteckningen gjordes fem dagar efter det att kompletterande förhör på Y:s begäran hållits med Lena N i anslutning till Högsta domstolens dispensprövning, se följande stycke. I tjänsteanteckningen uppges ”Vad hon sade under samtalet kommer jag inte ihåg, men det handlade om ...”

10.5.2 Åtalet

Beträffande gärningsbeskrivningens betydelse från rättssäkerhetssynpunkt, se under motsvarande rubrik i fall 2.

Åklagaren åtalade Y för bl.a. misshandel bestående av att han sommaren 1990 skulle ha klämt målsäganden i underlivet. Till grund för denna åtalspunkt låg dock målsägandens första version av den åtalade våldtäkten sommaren 1989. Målsägandens två olika berättelser om samma gärning har således blivit två olika gärningar i åtalet.

10.5.3 Domstolsprövningen

Trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningar

Tingsrättens fällande dom grundades till stor del på bedömningen av målsägandens trovärdighet. Hon hördes dock inte personligen vid tingsrätten. I stället spelades de videoupptagna polisförhören med henne upp. Bedömningen grundades på att målsäganden i polisförhören ”funnit det mycket plågsamt att berätta sammanhängande”, bl.a. uppgavs att hon i några förhör hade skakat, och att hon gett ”intryck av att återge något självupplevt”.

Enligt tingsrätten tydde ingenting på att hon medvetet eller omedvetet lämnade felaktiga uppgifter. Det hade inte heller framkommit några skäl för henne att beljuga Y. I ett svårbegripligt, ovan citerat, resonemang förklarade tingsrätten att de ledande frågorna i förhöret inte förringade trovärdigheten i målsägandens uppgifter, eftersom det ledande innehållet kom från vad målsäganden tidigare skulle ha uppgivit för mentalskötaren Cecilia K. Att Z:s uppgifter delvis var motsägelsefulla ansåg sig tingsrätten kunna förklara med att hon förträngt händelsen – ”hennes sätt att reagera vid förhöret talar starkt för att det är på det sättet”.

Hovrätten hörde Z, men konstaterade att hon inte kunnat lämna någon sammanhängande berättelse. Hennes beteende därvidlag talade enligt hovrätten, tillsammans med andra omständigheter, med styrka för att sexuella övergrepp mot henne förekommit. Bristen i hennes förmåga att avge en berättelse togs med andra ord till intäkt för att det hon berättat och uppgavs ha berättat i andra sammanhang var tillförlitligt. Hovrätten lyfte fram att hon lämnat detaljer och givit kommentarer ”som talar för att hon verkligen berättat om något som hon varit med om”. Sammantaget gav hennes berättelse ”ett klart intryck av att återge något självupplevt”, skrev hovrätten och tillade: ”Samma intryck ger Z:s uppträdande och sätt att svara, när hon hörts i hovrätten”.

Sammanfattningsvis utgick domstolarnas bedömning av målsägandens trovärdighet från hennes uppträdande och reaktioner i samband med förhören med henne samt från att domstolarna inte kunnat finna någon annan förklaring till detta än att hon utsatts för det hon berättade om.

Händelseutvecklingen visade att Z inte var trovärdig. Hennes trovärdighet skulle visa sig kunna omkullkastas av en så pass trivial omständighet som att hon ljög om de sexuella erfarenheter hon hade tillsammans med sin för domstolarna bekante pojkvän. Tingsrätten tog upp denna i sammanhanget relevanta fråga och noterade att Z förnekade att hon haft sex med pojkvännen samt anförde: ”Det finns ingen anledning att betvivla denna uppgift”.

Bedömningen av tillförlitligheten i uppgifterna var i målet nära sammanlänkad med vad som i målet uppgivits av rättsläkaren Kari Ormstad. Hennes rättsintyg var vilseledande, liksom de slutsatser hon drog av sina fynd. Hon synes ha gjort en egen bedömning av Z:s trovärdighet och lagt flickans uppgifter om att hon inte haft några frivilliga samlag till grund för bedömningen av de medicinska fynden. Sådant kan vara svårt för en domstol att genomskåda. Men med beaktande av att en domstol inte blint kan förlita sig på vad en sakkunnig uttalar utan självständigt måste värdera även sådana uppgifter borde domstolarna ha förhållit sig mer kritiska till Kari Ormstads utsagor.

Granskningen av målsägandeberättelsen

Under denna rubrik behandlas vissa frågeställningar som är gemensamma för värdering av utsagor, se under motsvarande rubrik i fall 2.

Berättelsens uppkomstbetingelser

Av utredningen i målet framgick att uppgifterna om övergrepp framkom första gången i terapimtal med mentalskötaren Cecilia K då Z vårdades på Barn- och ungdomspsykiatriska avdelningen vid Danderyds sjukhus. Av vittnesuppgifter från mentalskötaren framgick att denna hade misstänkt att målsäganden varit utsatt för fler övergrepp än det sexuella ofredande som hennes kamrats far hade utsatt henne för några år tidigare. Detta på grundval av hur Z hade agerat den gången.⁶ Hon hade därför frågat henne om detta varpå Z hade börjat skaka i hela kroppen. Då Cecilia

⁶ Hon synes därvid ha syftat på att detta övergrepp pågick lång tid utan att Z gick därifrån, vilket hon kunnat. Barn som utsatts för övergrepp skulle enligt detta synsätt ha en tendens att passivt underkasta sig.

K efter några veckor frågade om det var Z:s styvpappa som begått övergreppen berättade Z att det var hennes styvfarfar. Cecilia K hade sedan frågat om övergreppen.⁷

Vid huvudförhandlingen i tingsrätten spelades polisförhören med målsäganden upp. Som framgått av framställningen ovan var dessa mycket bristfälliga och innehöll bl.a. ledande frågor. Cecilia K hade också medverkat i det första förhøret.

Till detta kommer att vittnesförhör med målsägandens mamma och en vän till denne, Lena N, tydde på att målsäganden hade utsatts för ytterligare press att berätta om övergreppen av dem. Av vittnesmålen framgick att de båda varit mycket aktiva under utredningen.⁸

Detta omhändertagande från mentalskötaren, målsägandens mamma och dennas väninna var säkerligen betingat av en omtanke om flickans bästa. Från ett domstolsperspektiv och bevisvärderingssynpunkt innebär det dock även en risk för att hon utsatts eller upplevt sig vara utsatt för en viss press att berätta. De reaktioner och åtgärder som framförallt Z:s mamma vidtog, t.ex. polisanmälan och samtal med Y m.fl., måste påtagligt ha försvårat möjligheterna för Z att ändra sina uppgifter. Dessa omständigheter är sammantagna av sådant slag att de typiskt sett borde medföra en risk för att uppgifterna inte är tillförlitliga.

I samma riktning verkar det som var känt om Z:s allmänna livssituation vid tillfället. Hon hade varit deprimerad och haft kontakt med Barn- och ungdomspsykiatriska mottagningen vid Danderyds sjukhus. Hon hade

⁷ Enligt Cecilia K:s egna uppgifter vid förhör under förundersökningen frågade hon på ett enkelt sätt så att Z skulle förstå eftersom hon kanske inte begrep innebörden av t.ex. samlag och oralsex. Hon gav även förslag på vad som skulle kunna ha inträffat (förundersökningsprotokollet s. 135–136).

⁸ Det var Z:s mamma som mot Z:s vilja såg till att en polisanmälan gjordes. Hon kontaktade även Y samt dennes fru och dotter. Av förundersökningsmaterialet framgår även att hon deltog i samtal med Z och personal på Danderyds sjukhus och att hon framförde misstankar om att även hennes ena son hade utnyttjats av Y. Av polisförhör med henne framgick att hon var ångerfull för att hon inte hade förstätt vad dottern varit utsatt för. Hon drog sig till minnes händelser, som hon kopplade samman med de övergrepp som dottern berättade om. Lena N var vän till målsägandens mamma och hade en tid bott granne med familjen. Första gången Lena N träffade Z under den aktuella perioden var då Z hade permission från sjukhuset. I polisförhör uppgav Lena N att hon då visste att någonting inte stämde med Z:s styvfarfar. Hon frågade därför om vad som hänt med honom. Då målsäganden inte berättade började hon ställa preciserade frågor om vad som hänt ("har han gjort närmanden?", "hur långt har farfar gått?", "vad har han gjort exakt?", "har han våldtagit dig?", se förundersökningsprotokollet s. 136). Lena N träffade Z kontinuerligt under hennes sjukhusvistelse och efter denna bodde Z hos henne under en period.

också haft anpassningsproblem som visade sig runt 1990. Hon stal rikskuponger och pengar hemma, och sedan kläder och liknande hos kompisar. I polisförhör, som spelades upp vid förhandlingen i tingsrätten, uppgav Z att hon begick dessa stölder för att få uppmärksamhet och bli sedd. Om hon gjorde snälla saker som att städa hela lägenheten klagades det ändå på henne.

Z själv angav i förhören förhållandet med pojkvännen som orsak till att hon började må psykiskt dåligt och sedan lades in på Danderyds sjukhus, med det följande självmordsförsöket.

Det bör understrykas att det som nu tagits upp inte särskilt talade emot att flickan kunde ha varit utsatt för sexuella övergrepp. Den förklaring domstolarna fann till hennes beteende och reaktioner, nämligen att detta var en följd av de övergrepp hon utsatts för, var självfallet möjlig. Även andra förklaringar var emellertid också möjliga, dvs. att en del av det hon sade och gjorde kunde förklaras av andra problem hon ovedersägligen hade. Sådana förklaringar vägdes inte in i tillräcklig grad och eftersöktes inte heller.

Berättelsens detaljrikedom

Hovrätten uppgav att ett antal detaljer och kommentarer i målsägandens berättelse talade för att denna stämde med verkligheten. Hovrätten nämnde här uppgiften att Y vid den påstådda våldtäkten i gummibåten hade tagit henne i underlivet och sagt att hon luktade illa och att hon avseende samma övergrepp hade berättat att ”han var överallt med händerna”. Hovrätten noterade också målsägandens uppgift om att Y vid ett annat tillfälle skulle ha uttalat att hon ”var en liten slyna som ingen skulle tro på”.

I den nya rättegången efter resningen noterade hovrätten att målsäganden ”åtminstone i någon omfattning” angett specifika detaljer som kunde tala för att hon berättade om självupplevda händelser. Men hovrätten fortsatte: ”Hennes beskrivning när det har gällt själva gärningarna har emellertid enligt hovrättens mening varit påfallande knapphändig och stereotyp. Hennes ordval har också i vissa delar varit märkligt och knappast ägnat att ge intryck av något verkligt upplevt just i själva det sexuella övergreppet.”

Det är möjligt för att inte säga troligt att flickan i den första rättegången gjorde ett annat intryck än i den nya rättegången. Vad hovrätten förmedlade från den första rättegången var dock inte övertygande. Detaljer av det nämnda slaget kan synas bestickande, men säger inte så mycket i huvudfrågan. För att ge stöd åt uppgiften om övergrepp är det av central betydelse.

delse hur just övergreppet beskrivs. På den punkten var flickans uppgifter redan under polisförhören just knapphändiga, stereotypa och detaljfattiga.

Detaljuppgifter som inte är hänförliga till övergreppet borde därför inte tillerkännas någon avgörande betydelse vid bedömningen av om en berättelse är verklig eller inte. En målsägande kan mycket väl kunna återge sådant utan att övergrepp har ägt rum. Det gäller ju särskilt om en person föresatt sig att ljuga, något som trots allt inte är ovanligt i rättegångar och inte heller kan uteslutas när det gäller barn och unga personer.

Det kan tilläggas att en genomgång av förhörs materialet visar att det faktiskt fanns motsägelser i de uppgifter Z hade lämnat. Hon var även mycket osäker när hon fick mer detaljerade frågor med flera svarsalternativ avseende övergreppen.

Berättelsen sedd i sitt sammanhang

En första anmärkning som måste göras angående målsägandens utsaga i detta mål är att det saknades en självständig, sammanhängande berättelse. En brist av det slaget måste i princip uppvägas av något annat, om den inte skall leda till sådan osäkerhet kring brottspåståendet att detta inte kan betraktas som styrkt bortom rimligt tvivel.

Hovrätten konstaterade just att hon inte lämnade någon sammanhängande berättelse. Att detta inte kunde uppvägas – som hovrättens domskäl kan sägas antyda – av att det hon sa inte var motstridigt, är uppenbart. Ju mindre man säger, desto mindre är risken för motsägelser, vilket utgör ett skäl till att en någorlunda fullständig berättelse efterlyses som en del av utredningsmaterialet.

När det gäller uppgifternas förenlighet med kända eller kontrollerbara fakta förhöll sig domstolarna i stor utsträckning passiva trots flera konstaterbara brister i utredningens omfattning. Det är en domstols uppgift att säkerställa att utredningen är fullständig. Det fanns i det hänseendet ett flertal saker som skulle kunna ha varit av värde att få belysta och ställda i relation till berättelsen, t.ex. målsägandens levnadsförhållanden i olika hänseenden, pojkvännen, kamrater och utredning kring hennes dagböcker. Det rörde sig här om utredningsbrister som antingen borde ha lett till kompletteringar av materialet eller till ett ogillande av åtalet. Att det fanns saker att utreda är uppenbart.

Rättvis rättegång: Yrkanden om utredningsåtgärder m.m. från den tilltalade

Normalt sett är den tilltalades uppgifter av stort intresse för bedömningen av ett åtal. Y:s av domstolarna återgivna uppgifter visar att han berättat om omständigheter i anledning av åtminstone några av de påstådda övergreppen. Enligt vad tingsrätten angav hade han lämnat en detaljerad berättelse med angivande av datum när han och hustrun träffat målsägandens familj alltsedan 1985. Y:s inställning och utsaga behandlas emellertid inte alls i domskälen. Detta är anmärkningsvärt och ägnat att inge tvivel om att han behandlades rättvist. Att jämföra parternas utsagor är en central uppgift för domstolen. Det kan naturligtvis leda till att den tilltalades uppgifter vid den följande bedömningen lämnas utan avseende. Men att över huvud taget inte beröra dem tyder på en mer djupgående brist i domstolens sätt att förhålla sig till det den har att pröva.

I både tingsrätten och hovrätten begärde Y att Z skulle höras personligen vid huvudförhandlingen. Såväl Z som åklagaren hade motsatt sig detta. Till stöd för detta åberopades ett läkarintyg enligt vilket ett deltagande i rättegången skulle medföra allvarlig risk för målsägandens psykiska och fysiska hälsa. Tingsrätten fann att hinder förelåg mot att höra målsäganden personligen vid rättegången. I stället spelades på åklagarens begäran de på videoband inspelade polisförhören med henne upp. Hovrätten fann dock, trots innehållet i läkarintyget, inte skäl att frångå huvudregeln enligt vilken målsäganden skulle inställa sig personligen vid huvudförhandlingen för att höras vid denna.

I hovrätten yrkade Y att docenten i rättspsykologi Nils Wiklund skulle förordnas att såsom sakkunnig avge vittnespsykologiskt yttrande över tillförlitligheten av målsägandens berättelse. Till stöd för sitt yrkande anförde Y en rad förhållanden som gjorde det ytterst angeläget att med hjälp av särskild sakkunnig söka genomlysna uppkomstbetingelserna för målsägandens berättelse. Dessa var bl.a. de brister som hade förekommit i målsägandens uppgifter vid polisförhören, de bakomliggande faktorer som var hänförliga till målsägandens personliga förhållanden och det förhållandet att flera vittnen i målet i förhållande till målsäganden hade befunnit sig i en behandlingssituation. Åklagaren och Z motsatte sig att sakkunnig vittnespsykolog förordnades med hänvisning till att domstolar är mer än väl kompetenta att själva bedöma trovärdigheten av vittnesutsagor. Hovrätten fann i beslut den 28 september 1993 inte skäl att förordna om sakkunnig i målet varför Y:s yrkande lämnades utan bifall. Beslutet meddelades samtidigt med beslutet om att målsäganden skulle höras personligen vid huvudförhandlingen.

10.5.4 Resningsansökningarna

Inledningsvis skall nämnas att försvaret vid dispensprövningen i Högsta domstolen begärde att förundersökningen skulle kompletteras i vissa avseenden samt att de begärda kompletteringarna också verkställdes av åklagaren och redovisades till Högsta domstolen (se ovan).

I den första resningsansökningen åberopade Y, som då bytt ombud, endast bristerna i Kari Ormstads rättsintyg. De uppgifter som hade framkommit vid den kompletterande förundersökning som skett i samband med ansökan om prövningstillstånd åberopades således inte.⁹ Detta får i och för sig ses som ett misstag från Y:s nya advokats sida. Uppgifterna fanns dock tillgängliga för Högsta domstolen då de hade åberopats vid överklagandet dit. De hade därför kunnat beaktas vid Högsta domstolens prövning av den första resningsansökan.

Hovrättens domskäl i den ordinarie rättegången får tolkas så att flera omständigheter samverkade till den fällande domen. Det två bärande elementen var målsägandeberättelsen och rättsläkarens uppgifter, där det ena stödde det andra. Högsta domstolen fann emellertid att hovrätten vid sidan av målsägandeberättelsen och rättsläkarens uppgifter ”även beaktat ett flertal andra omständigheter”. Det är knappast riktigt, åtminstone om man förutsätter att det skulle vara fråga om omständigheter med ett någorlunda påtagligt och självständigt bevisvärde.¹⁰

I den andra resningsprövningen beviljades resning på den nya uppgiften att målsäganden hade haft samlag med sin pojkvän i tiden före den rättsmedicinska undersökningen. Enligt Högsta domstolen innebar detta en ytterligare försvagning av rättsintyget genom att ”*underlaget* för slutsatserna i Kari Ormstads undersökning rubbats” (kursivering här). Det är ett ganska oklart påstående. Själva poängen med rättsläkarens ursprungliga uppgifter var att de i det närmaste hade uteslutit det som målsäganden numera erkände, dvs. att hon hade haft frivilliga samlag med sin pojkvän. De brister som redan vid den första resningsansökan påvisats i rättsintyget och Kari Ormstads uppgifter hade i praktiken redan reducerat tillförlitligheten i det flickan hade berättat, som ju alltså inte längre stöddes av medicinska fynd. Den brist som hade uppdragats i Kari Ormstads intyg innebar

⁹ Enligt dessa skulle bl.a. ett nytt vittne ha uppgett att målsäganden berättat att hon haft samlag med sin pojkvän, en uppgift som dock inte bekräftades i polisförhör då vittnet inte ville medverka.

¹⁰ I den nya domen, efter det senare resningsbeslutet, inledde hovrätten med att redovisa bevisläget. Hovrätten anförde att, sedan rättsintyget försvunnit som stödbevisning, återstod i målet ”i huvudsak endast Z:s uppgifter”.

att hon måste ha använt sig av flickans egna uppgifter när hon tolkade sina fynd. Hon hade bedömt Z som trovärdig när Z sa att hon inte varit med om några frivilliga samlag och sedan anförde att de medicinska fynden styrkte detta. I själva verket styrkte de just ingenting alls. Det visar faran med att rättsläkare i sina utsagor väger in annan bevisning – i detta fall en egen trovärdighetsbedömning av patienten – och lägger den till grund för sina slutsatser. Den sammanvägningen skall göras av domstolen; rättsläkare och andra sakkunniga måste begränsa sig till det de kan utläsa ur det material de granskat. Värdet av Kari Ormstads intyg var således raderat redan vid den första resningsansökan. Det är inte korrekt att säga att det skulle ha förringats ytterligare efter flickans medgivande om frivilliga samlag.

Resning borde således ha beviljats redan vid den första ansökningen. Det gäller i än högre grad om man beaktar den information som Högsta domstolen enligt vad som ovan inledningsvis påpekats de facto hade tillgång till.

10.5.5 Den frikännande domen

Anmärkningsvärt långsam handläggning av hovrättens prövning efter resningsbeslutet

Hovrättens nya dom meddelades drygt två år efter Högsta domstolens resningsbeslut. Y var vid den nya prövningen i hovrätten villkorligt frigiven varför någon frist för målets avgörande inte fanns. Det framgår att en del av denna senfärdighet orsakades av målsäganden och åklagaren i samband med förordnandet av sakkunnig. Vid den första huvudförhandlingen infann sig inte målsäganden vilket medförde att denna fick ställas in. Någon godtagbar förklaring till att det tog två år innan Y fick sin sak slutligt prövad och därmed kunde frikännas kan inte spåras i materialet.

De nya omständigheternas betydelse

I den nya prövningen konstaterade hovrätten att det var mycket grave-
rande för målsägandens trovärdighet att hon medvetet ljugit i den tidigare
förhandlingen då hon uppgett att hon inte haft samlag med någon pojk-
vän. Hovrätten fann även att det inte längre gick att dra någon direkt slut-
sats av de skador som hade konstaterats vid den rättsmedicinska undersök-
ningen, som alltså saknade bevisvärde. Målsäganden hade också ändrat sin
berättelse avseende vad som föregick händelsen med sparken i magen.
Hovrätten bedömde dock även de omständigheter som prövats i de
ursprungliga rättegångarna på annat sätt än vad som då hade skett. Hov-

rätten fann förvisso att målsägandens berättelse beträffande enskilda episoder innehöll specifika detaljer som kunde tala för att berättelsen var självupplevd, men att berättelsen dock var påfallande knapphändig och stereotyp när det gällde själva gärningarna och att målsägandens ordval i vissa avseenden var märkligt. Hovrätten fann vidare att målsäganden, vid polisförhören, kommit under visst tryck att bekräfta tidigare lämnade uppgifter och inte hade lämnats utrymme att ändra sig.

Av detta framgår att de uppgifter som föranledde resningsbeslutet hade avgörande betydelse för den frikännande domen. Hovrätten gjorde dock även en annan värdering av den tidigare förebringade utredningen än vad som tidigare gjorts. Huruvida det senare ensamt varit tillräckligt för att Y skulle frikännas går inte att utläsa av domen.

Det slutliga skälet till omprövningen var således uppdagandet av att målsäganden haft samlag med sin pojkvän. Deras relation var känd redan under den ordinarie rättegången, där domstolarna dock ansåg sig kunna utesluta att paret haft samlag.

11. Fall 6

Fallet i korthet: En pojke med ett särpräglad, sexuellt utagerande beteende berättade på fritids bl.a. om att han ”knullat” med sin pappa. En första polisutredning lades ned, eftersom pojken sade att han ljugit, men han placerades på ett behandlingshem. Sociala myndigheter anmälde fadern på nytt. Han åtalades för att ha förgripit sig sexuellt på pojken vid ett antal tillfällen då denne varit mellan tre och nio år. Som stöd för åtalet åberopades pojkens uppgifter, sakkunniguppgifter enligt vilka beteendet hade sin grund i sexuella övergrepp, vittnesmål angående beteendet och ett rättsintyg angående läkta sprickor i ändtarmsöppningen. Fadern hävdade att sonen led av en psykisk störning som förklarade beteendet. Domstolarna avvisade detta. Hovrätten avfärdade ett läkarutlåtande där en neurologisk undersökning av pojken rekommenderades. Fadern dömdes till fängelse tre år (skadestånd till sonen 150 000 kr). En neurologisk undersökning genomfördes efter att domen vunnit laga kraft. Den visade att pojken led av en väl känd ärftlig neurologisk sjukdom med en symptombild motsvarande den han uppvisade (”Tourettes syndrom”). Resning beviljades och fadern frikändes ett år efter att han dömts. Någon kvarstående misstanke om brott kan inte anses föreligga. Fadern hade varit frihetsberövad i ca tio månader. Han tillerkändes skadestånd från staten med 300 000 kr för lidande under denna tid.

11.1 Bakgrund

P föddes 1982. Han växte upp utanför Stockholm med sin far R, sin mor G och sin äldre halvbror. P var ett lugnt barn tills han blev cirka ett och ett halvt år. Han blev då intensiv och klängig framför allt i kontakten med sin halvbror.

På dagis var P stökig och han hade svårt att leka naturligt med andra barn, som han förstörde för och var elak mot. Han lekte ofta våldsamma lekar med dockor som han bl.a. stoppade in i ugnen. P var fixerad vid snoppar, stjärtar, kiss och bajs. Han visade sin snopp och stjärt för andra

och använde ofta ord som slicka och suga. Han pussade och slickade på andra barn, framför allt pojkar, och uppmanade dem att ”suga på snoppen”. Han hade en kompis på en annan avdelning som han ibland klädde av för att sedan slicka över hela kroppen. P uppträdde tidvis med munnen öppen, tungan ute och med en konstig blick som om han var avskärmad. Han hade även stora problem med att klä sig själv. Problemen med P föranledde personalen att 1986 ta kontakt med forskolepsykologen Gudrun E, som bl.a. genomförde observationer av honom. Efter detta fick P stödpersonal.

1986 separerade föräldrarna. R flyttade från hemmet. P kom att bo kvar hos sin mamma som hade ensam vårdnad om honom. Han hade umgänge med sin pappa, från början ungefär var fjortonde dag. Umgänget varierade dock med moderns arbetstider. Vid umgänget med fadern brukade P tillbringa ca ett dygn hemma hos honom.

Höstterminen 1988 började P på lekstugan T samtidigt som han hade kvar sin plats på daghemmet S. Under hösten var P ganska lugn men under vårterminen 1989 blev han mycket stökig. Han kladdade ner sig, sög på snoppen på dockor, visade sin snopp för andra och sade att det var ”skönt att suga på tuttar och snoppar”. Han uttryckte även självmordstankar och lekte att han ströp dockor. Personalen uppfattade det som om han periodvis befann sig i trance. Han hade då dimmig blick och gick inte att få kontakt med. P:s problem, särskilt hans koncentrationssvårigheter, föranledde modern att i oktober 1988 ta kontakt med PBU. Härefter gick föräldrarna i samtal en gång i månaden hos psykologen Hans Wermeling.

Hösten 1989 började P i skolan och hans beteende förvärrades i samband med skolstarten. Han hade stora koncentrationssvårigheter, var stökig, våldsam och talade tidvis osammanhängande. Han var mycket närstående mot de andra barnen, framför allt pojkarna, som han bl.a. pussade och slickade på. Han bedömdes vid en observation av Hans Wermeling som gränspsykotisk. I november 1989 fick han en elevassistent varefter han fungerade bättre i klassen. Under vårterminen fördes samtal om att P skulle börja i PBU:s samverkansklass. Modern tackade dock nej till detta. I stället fortsatte P i sin vanliga klass med en elevassistent. I september 1990 började han på H:s fritidshem. I slutet av oktober 1990 slutade P:s elevassistent. Under hösten 1990 återkom P:s tidigare beskrivna beteende och svårigheter i skolan. På fritids blev han oroligare. Han berättade vid flera tillfällen att han hade ”knullat” med sin pappa. Han gjorde också samlagsrörelser mot en kudde som han sade var pappan. I samband med åtminstone ett sådant uttalande såg han ut som om han var i trance och rullade med ögonen så att bara ögonvitorna syntes. P sade även att han var ”bögg” och att han hade ”böggat” med en kompis. Han sprang efter de andra

pojkar och pussade dem. I december 1990 började han i bildterapi hos psykologen Hans F. Från januari 1991 tappade P nästan helt förmågan att arbeta och fungera i skolan.

I anledning av P:s beteende gjorde personalen vid fritidshemmet i början av februari 1991 en anmälan till Socialförvaltningen i Tyresö kommun, som inledde en utredning. Socialförvaltningen polisanmälde samma månad misstankar om att fadern hade gjort sig skyldig till sexuella övergrepp mot P. I ett polisförhör den 13 februari 1991 uppgav P att han inte hade haft sex med sin pappa och att han hade ljugit på fritids. Fadern anhölls den 18 februari 1991 och häktades följande dag. Några dagar efter detta togs P in akut på S:t Görans sjukhus med anledning av att han hade uttalat självmordstankar. Socialförvaltningen gav S:t Görans barnklinik i uppdrag att bl.a. utreda om P hade utsatts för sexuella övergrepp, hans vårdbehov och att föreslå behandlingsform. I polisförhör fortsatte P att förneka att han hade haft sexuellt umgänge med sin pappa och den 15 mars 1991 försattes fadern på fri fot. Förundersökningen mot honom lades ner den 8 april 1991. I den barnpsykiatriska utredningen som verkställdes av S:t Görans sjukhus kunde man inte påvisa några medicinska grunder för P:s beteende och uttalanden. Utredningen kom därför till slutsatsen att det var rimligt att anta att P hade blivit sexuellt utnyttjad. Man bedömde även att P var i behov av vård på behandlingshem. Socialnämnden beslutade härefter att placera P på Örbyhemmet där han sedan kom att vistas från och med den 5 augusti 1991. Han bodde på hemmet på veckodagarna och vistades hos sin mamma på helgerna. Ett begränsat umgänge ägde rum med fadern.

Den 16 april 1993 anmälde personal vid Örbyhemmet till socialnämnden att P hade berättat, först för sin mamma och sedan för behandlingspersonal, Roger L, att hans pappa hade utsatt honom för sexuella övergrepp. Den 22 april 1993 anmälde socialnämndens ordförande misstankar om grovt sexuellt utnyttjande av underårig till polisen. Härefter hölls tre polisförhör med P.

11.2 Den ordinarie rättsprocessen

11.2.1 Åtal

Distriktsåklagaren Björn Lindqvist väckte den 9 november 1993 talan mot R, offentlig försvarare advokaten Kjell Bastling, vid Handens tingsrätt för grovt sexuellt utnyttjande av underårig med följande gärningsbeskrivning.

R har från någon gång under sommaren 1985 t.o.m. någon gång i januari 1991 i familjens dåvarande gemensamma bostad på [...]vägen i [...], i sin egen bostad på [...]vägen i [...] efter separationen i juni 1986, i sovkupeén på ett tåg under färd mellan Stockholm och [...] 1991-01-02 och hos pojkens farmor i [...] vid ett flertal tillfällen haft sexuellt umgänge med sin biologiske son P, född 1982, då pojken varit mellan 3,5 och 9 år gammal. Det sexuella umgänget har bestått av anala samlag, där båda vid skilda tillfällen varit mottagande part, samt annat sexuellt umgänge då fadern smekt sonens penis med sin hand, gnidit sin penis mot sonens bröstvårtor, lagt sin nakna penis mot sonens och förmått sonen att onanera åt honom när de varit i badrummet.

Brottligheten bedöms som grov enär R under lång tid vid upprepade tillfällen utnyttjat sin underårige son sexuellt och förfarandet lett till psykisk och fysisk skada.

Målsäganden var vid denna tid 11 år gammal. De åtalade gärningarna skulle ha skett 1985 – 1991, alltså från det att målsäganden var tre år till det att han var nio år. De händelser som skulle bedömas låg med andra ord cirka 2 – 8 år tillbaka i tiden.

Vid tiden för åtalet var R inte frihetsberövad. Han hade tidigare suttit häktad en knapp månad 1991.

11.2.2 Åberopad utredning

Den av åklagaren åberopade bevisningen bestod huvudsakligen av

- uppgifter som målsäganden hade lämnat i polisförhör åren 1991 och 1993,
- yttranden, rättsintyg samt vittnesförhör med sakkunniga vittnen som hade behandlat målsäganden,¹
- protokoll från Statens rättsläkarstation av rättsläkarna Kari Ormstad och Göran Elinder avseende undersökning av målsäganden,
- ett vittnespsykologiskt yttrande från jur. kand. och leg. psykologen Lillemor Enkler, som förordnats som sakkunnig av tingsrätten att avge yttrande över målsägandens trovärdighet,
- förhör med Enkler och
- vittnesförhör med personer som hördes om målsägandens uttalanden och sexuellt utagerande beteende, bl.a. modern, daghemspersonal och

¹ Denna utredning bestod närmare bestämt av ett rättsintyg utfärdat av leg. psykologen Hans Wermeling vid PBU, som tidigare bl.a. gjort observationer av målsägandens beteende, ett utlåtande från målsägandens skolkurator och studierektor avseende dennes skolsituation, ett rättsintyg utfärdat av rättsläkaren och legitimerade psykoterapeuten och specialisten i barn- och ungdomspsykiatri och pediatrik vid S:t Görans sjukhus Anne-Marie Snellman samt förhör med Wermeling och Snellman.

skolpersonal m.fl. som under målsägandens liv stått i nära kontakt med honom.

R, som förnekade gärningarna, åberopade ett utlåtande och förhör med det sakkunniga vittnet med. dr i allmän psykiatri f.d. överläkaren Rudolf Schlaug bl.a. till styrkande av att målsägandens beteende kunde tyda på en psykisk störning som var oberoende av vad han upplevt i sitt liv.

11.2.3 Handens tingsrätts dom

Handens tingsrätt, rådmannen Paul Arnell med nämndemän, meddelade dom den 11 mars 1994 (mål B 536-93). Tingsrätten konstaterade att teknisk bevisning som gav klart stöd för åtalet saknades samt uppgav att åklagarens huvudsakliga bevisning utgjordes av målsägandens egna uppgifter, vittnenas återgivande av målsägandens i andra situationer lämnade uppgifter och sakkunnigutlåtandena. Ett sådant bevisläge hindrade dock inte enligt tingsrätten att bevisningen ändå kunde bedömas som tillräcklig, dvs. att det kunde ställas utom allt rimligt tvivel att den tilltalade gjort sig skyldig till vad som lagts honom till last. Avseende detta anförde tingsrätten.

För att detta beviskrav skall uppfyllas krävs att de för den tilltalade belastande uppgifterna inte motsägs av annan utredning. De måste också vara sannolika och inbördes förenliga och får inte innehålla motsägelser eller andra moment som ger anledning att betvivla sanningshalten däri.

R gjorde gällande att målsägandens utagerande sexuella beteende hade sin grund i att han var psykiskt störd och att denna störning uppkommit oberoende av vad han upplevt. R:s uppgift vann stöd av det av honom åberopade vittnet f.d. överläkaren Rudolf Schlaug. Tingsrätten gjorde följande bedömning.

Även om P lider av empatistörningar och vissa autistiska drag, som till exempel överdrivna upprepningar i sitt beteende, är denna symtombild enligt den i målet mot dr Schlaug hörda expertisen för diffus för att, som Schlaug gjort, leda till antagandet om psykisk sjukdom. Någon anledning att ifrågasätta Anne-Marie Snellmans [överläkare som 1991 hade genomfört en barnpsykiatrisk utredning på målsäganden] på en omfattande undersökning grundade slutsats saknas. Påståendet att P:s uppgifter om de sexuella övergreppen skulle ha sin grund i psykisk sjukdom kan alltså lämnas utan vidare avseende.

Målsäganden hördes inte i tingsrätten. I stället spelades videoupptagningar från polisförhör med honom upp. Förhören var inspelade både vid

den tidigare nedlagda förundersökningen 1991 och 1993. Beträffande polisförhören och hur dessa genomförts anförde tingsrätten följande.

Vad [...] gäller det sätt förhören med P skett finner tingsrätten att de i huvudsak skett på ett kompetent sätt. Det är svårt att förstå dr Schlaug när han påstår att förhören visar ”en mycket påtaglig styrning av välkänd art”. Att P hade en ”hemlighet” hade han själv berättat och att han mårde dåligt var ju uppenbart även för honom själv. Tingsrätten har vidare svårt att tro att den yttre påverkan i form av löften om godis och tuggummi som tydligen förekommit från G:s [målsägandens mamma] sida skulle ha påverkat P att beljuga sin pappa. Tingsrätten finner alltså inte att det sätt på vilket förhören med P hållits innehållit några allvarliga brister som varit ägnade att äventyra bevisvärdet av vad han kom att säga.

Avseende målsägandens uppgifter och hur de lämnades uppgav tingsrätten.

P har vid förhören varit återhållsam. Det sätt på vilket han berättat har emellertid gjort ett starkt intryck. Berättelsen har vuxit fram successivt och de under år 1993 lämnade har blivit allt mera detaljerade och synes väl förankrade i P:s verklighet.² Hans beskrivningar innehåller vidare konkreta detaljer om företeelser som knappast kan vara påhittade. Som exempel på detta kan nämnas följande uppgifter: brunpletet på P:s penis, den vita vätskan som ”kom ur pappas snopp / det kändes som om man tog tempen men den var lite mjukare och lite kraftigare / snoppen var stor och röd och stod upp / han sa det var skönt när han tog sin snopp i min stjärt”. Det finns också ett otal detaljer i P:s berättelse som ger intryck av att vara självupplevda. När P (s. 79 i förundersökningen) berättar om att pappa inte vet hur man behandlar ett barn och att P inte vill stöta sig med pappan som han tycker så mycket om, då måste man tro honom. Det samma gäller P:s tvekan inför vad som hänt: ”Jag visste inte om man fick göra så eller inte på den tiden då mårde jag inte så värst dåligt, men när jag fått veta att man inte fick göra så då började jag må dåligt.” Beskrivningen av vad som hände i tågkupén under resan till farmor ger också intryck av att avse en självupplevd händelse liksom händelsen där pappan masserat P:s penis, ”det var jätteläskigt”.

Hypotesen att P hämtat näring till sina berättelser från pornografiska filmer och skrifter kan med det senast sagda förkastas.

Förhållandet att P i förhören 1991 tagit tillbaka tidigare lämnade uppgifter bör enligt tingsrätten försiktigtvis inte ges någon självständig betydelse i bevishänseende.”

Till det sagda skall läggas att P enligt vad utredningen visar inte haft något motiv för att beljuga sin pappa. Tvärtom har han upprepat att han älskar sin pappa och inte vill göra honom något ont.

Avseende de av åklagaren åberopade vittnena konstaterade tingsrätten följande.

² Något saknas uppenbarligen i denna mening, men den är korrekt citerad.

P har [...] enligt vad som framkommit vid förhören med de av åklagaren åberopade vittnena till dessa lämnat uppgifter som styrker hans berättelser vid videoförhören. Utredningen visar vidare att han haft en benägenhet att berätta om påtalade händelser just i samband med att han vistats hos sin pappa. Vissa av P lämnade uppgifter har också bekräftats av R.

Angående uppgifterna från Enkler, Wermeling och Snellman uttalade tingsrätten följande.

Härtill kommer slutligen innehållet i utsagorna av de av åklagaren angivna sakkunniga. Lillemor Enkler anger som sin uppfattning att uppkomstbetingelserna till P:s utsagor är ett flerårigt incestuöst förhållande till pappan. Hans Wermeling uppger att man måste ta P:s anklagelser mot pappan på allvar och Anne-Marie Snellman skriver i sitt utlåtande att det är svårt att finna någon annan förklaring till P:s starkt sexualiserade beteende än att han har varit utsatt för sexuella övergrepp.

Sammantaget gjorde tingsrätten följande bedömning.

Det anförda ger sammantaget vid handen att P är trovärdig och att hans under år 1993 lämnade uppgifter inför förhørsledaren bör tilläggas avgörande betydelse i frågan om R begått åtalade gärningar.

[...]

Vid en genomgång av P:s under år 1993 lämnade uppgifter vid förundersökningen [...] har tingsrätten däri funnit fullt stöd för åtalspåståendet utom vad avser uppgiften om sexuellt umgänge hos farmodern i [...] och påståendet att R skulle ha lagt sin nakna penis mot sonens. Enligt tingsrättens bedömning får det alltså anses ställt utom allt rimligt tvivel att R sexuellt har utnyttjat sin underåriga son enligt vad åklagaren i övrigt påstått.

Tingsrätten dömde R för grovt sexuellt utnyttjande av underårig till fängelse tre år. Tingsrätten förpliktade även R att utge skadestånd till P med 150 000 kr.

Åklagaren hade vid huvudförhandlingen yrkat att R skulle häktas. Tingsrätten ogillade dock häktningsyrkandet.

R överklagade domen.

11.2.4 Svea hovrätts dom

I hovrätten åberopade R bl.a. ett yttrande från docenten i pediatrik överläkaren Peder Rasmussen där denne påtalade brister i den utförda barnpsykiatriska utredningen. Rasmussen anmärkte att den tidigare utredningen var mer än tre år gammal. I utlåtandet angavs bl.a. att man vid Barnneuropsykiatriska kliniken vid Östra sjukhuset nyligen haft ett fall som ”mycket liknar den aktuella pojken och där utredningen visat att det föreligger en

neuropsykiatrisk störning inom autismområdet”. Det var enligt Rasmussen ”absolut nödvändigt att pojken får genomgå en utredning som kan fastställa eller utesluta att han har en neuropsykiatrisk störning”. Utifrån sitt studium av handlingar och andra utlåtanden i målet pekade Rasmussen bl.a. på möjligheten att pojken kunde lida av Tourettes syndrom.

Svea hovrätt, f.d. hovrättslagmannen Christer Rune, hovrättsrådet Owe Matton samt t.f. hovrättsassessorn Egon Abresparr med nämndemän, meddelade dom den 11 november 1994 (mål B 1057-94). Hovrätten inledde sina domskäl med följande redogörelse för sin prövning.

Åklagaren gör gällande att P:s beteende och uttalanden under årens lopp inte rimligen kan ha annan orsak än det väsentligen emotionella traumata som faderns sexuella övergrepp vållade. R:s ståndpunkt innebär att anklagelserna, absurda som de är, utgör rena fabuleringar som måste bero på en av organisk hjärnskada betingad psykisk störning hos sonen och att ingen annan förklaring finns till dennes avvikande beteenden och påståenden om sexuella övergrepp.

Det för skuldfrågan grundläggande spørsmålet blir sålunda huruvida P:s beteenden och uttalanden kan ges någon annan förklaring än den att fadern utnyttjat honom sexuellt.

Avseende målsägandens beteenden och uttalanden gjorde hovrätten följande bedömning.

Hovrätten sluter av såväl G:s [målsägandens mamma] som vittnenas och den sakkunniges framträdande här att de uttalat sig vederhäftigt om sina iakttagelser. Med utgångspunkt däri finner hovrätten att följande blivit utrett om P:s för åtalet relevanta beteenden och uttalanden m.m.

Härefter lämnade hovrätten en redogörelse för målsägandens beteenden och uttalanden fram till den senaste förundersökningen. Avseende perioden från det att målsäganden var tre och ett halvt år till hans skolstart anförde hovrätten.

Kort efter att P vid tre och ett halvt års ålder hade kommit till daghemmet S, började han bete sig egendomligt. Han kunde ofta vara hyperaktiv men i stället ibland sitta som i trans. Han tycktes vara sexualfixerad i det han gjorde sexuella utspel som starkt avvek från det normala för barn i den åldern (t.ex. tog han män i skrevet, sög på andra barn samt klädde av en mindre kamrat och slickade denne uppifrån och ned). Han gav också uttryck för självdestruktivitet som exempelvis hot om att kasta sig framför tunnelbanetåg. Han föreföll kontaktstörd samt osäker på barns och vuxnas skilda roller, samtidigt som han var intellektuellt och motoriskt normalutvecklad för åldern. Som helhet tyder denna utredningsbild, sammanställd också med vad R själv sagt, på att tydliga sexualgränser inte var satta för P. P var genomgående positivt stämd inför sina besök hos fadern, men de närmaste dagarna efter besöken i stället orolig, rastlös, okoncentrerad och benägen att bära sig illa åt mot omgivningen. Besöken gjorde honom tydligen inte bara väl utan också illa

Beträffande målsägandens skoltid till dess att han akut togs in på S:t Görans sjukhus anförde hovrätten.

Problemen fortsatte även sedan P börjat skolan. Han hade koncentrationssvårigheter men inte fördenskull svårigheter att lära. Innan höstterminen 1990 började hade han varit mycket hos fadern och mådde inte bra. Under terminen umgicks han mindre än vanligt med denne. Då gick det ganska bra för honom i skolan och han kunde leka med kamraterna där. Mot slutet av terminen började han åter umgås med fadern och blev några veckor före jul plötsligt sämre. Han blev okoncentrerad och återupptog beteendet att klänga på kamrater och i övrigt bete sig närgånget.

I mitten av december 1990 sade P till personal på H:s fritidshem att han var bög, för att han hade "bögat med en kille". En måndagsmorgon när fadern lämnade P på fritidshemmet, berättade P spontant att han hade "knullat med pappa". Efter det att R gått därifrån, berättade P att det var sant att han hade "knullat med pappa i natt" och beskrev händelsen närmare. Vidare berättade han för personalen på fritidshemmet bl.a. att han "hade lekt med pappas snopp" samt förklarade att han med "mjölka" menade att när han "leker med pappas snopp så kissar han" och att "när jag pruttar måste jag mjölka pappa". P var också rädd för att behöva bada när han var hos pappa, ty han "grät" när han "var tvungen att bada med pappa, för då mjölkade dom". Han sade också att "jag gnider snoppen så att den blir stor och röd" och att "om man tvålår in, brukar det gå bättre". Att "knulla med pappa" – det var vad P kallade sin "hemlighet".

Om tiden på S:t Görans sjukhus uppgav hovrätten.

Kort efter det att R berövades friheten i februari 1991 och P själv tagits in akut på S:t Görans sjukhus för observation och barnpsykiatrisk bedömning förnekade P inför polisen att han skulle ha "knullat" med fadern. Han sade att han hade ljugit för modern och bara skojat med personalen på fritidshemmet. Av videobanden framgår klart att P drog sig för att berätta något och var bekymrad över att fadern var i fängelse; han synes ha upplevt det som sitt eget fel. Han betonade det naturliga i att tycka om sin egen far och undrade slutligen om pappa hade erkänt.

Under tiden på S:t Görans sjukhus fortsatte P att uppvisa ett för åldern onormalt, starkt sexualiserat beteende. Han verkade också osäker på sin identitet och vågade inte visa något av sig själv. Han företedde alltså symptom som hos barn brukar förknippas med sexuella övergrepp mot dem.

Gällande tiden på Örbyhemmet uppgav hovrätten.

På S:t Görans sjukhus konstaterades att P var psykiskt störd och behövde kvalificerad hjälp. När han sedan kom till Örbyhemmet fortsatte han att visa sexuella beteenden och gav uttryck för en ständig rädsla att försvinna; han visade alltså även här symptom som hos barn brukar förknippas med sexuella övergrepp mot dem. Efter en tid på Örbyhemmet sade P vid några tillfällen att han hade "knullat med pappa". Han återtog sedan påståendena men återkom med dem efter ytterligare någon tid.

Småningom lämnade P en mer innehållsrik berättelse och om sitt hemliga språk där "napp" betydde snopp, "mugg" stjärt och "ugn" mun. Han förklarade att det hemliga språket skulle göra det lättare att prata om sådant. För Roger L berättade han bl.a.

att ”pappa har haft sin napp i min mugg” och att ”pappas napp har varit på mina geléhallon”. För modern berättade han bl.a. att det gjorde fruktansvärt ont när pappas snopp var i hans stjärt och att ”det värsta var att det var så mörkt under täcket att man ingenting såg”.

P hördes på nytt av polisen. Han var då lugn och samlad. Han berättade återhållsamt om anala samlag i samband med att han och fadern ”gosat” med varandra, pussats och kramats. Han berättade om detaljer och uttalanden av fadern i samband med samlagen. Hans berättelse ger mer intryck av att vara försök att redogöra för vad han verkligen upplevt än av att utgöra fabulering.

I februari 1991 hade en rättsmedicinsk undersökning av P genomförts. Det hade härvid konstaterats två läkta sprickor i hans ändtarmsöppning. Av rättsintyget framgick att dylika bristningar kunde härröra från forcerad uttänjning av ändtarmsöppningen, men att det inte med säkerhet kunde fastställas huruvida detta skett till följd av förstoppning eller genom införande av penis eller annat föremål i ändtarmsöppningen. Avseende detta anförde hovrätten.

Hovrätten är inte beredd att räkna med att dessa kunnat uppstå som en följd av att P – som han då sagt – skulle ha torkat sig slarvigt i stjärten, suttit på något järnrör eller satt sig på en knopp under gymnastiklektion i skolan. Dessa förklaringar framstår som alltför sökta. P skall aldrig ha haft problem med förstoppning; hans avföring kan knappast ha haft med sprickornas uppkomst att göra. Kliande i stjärten på grund av den mask i magen som P fick efter läkarundersökningen ger inte heller rimlig förklaring till sprickorna.

Härefter prövade hovrätten frågan om vad som kunde ha orsakat målsägandens beteende och utsagor. Avseende detta hade R åberopat ytterligare ett yttrande från Rudolf Schlaug samt det ovan nämnda läkarutlåtande från docenten och överläkaren vid Barnneuropsykiatriska kliniken vid Östra sjukhuset i Göteborg Peder Rasmussen. Rasmussen uttalade som framgått att det var absolut nödvändigt att P skulle genomgå en utredning som kunde fastställa eller utesluta att han hade en neuropsykiatrisk störning. Åklagaren hade i denna del åberopat samma bevisning som i tingsrätten. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Som redan sagts står i denna sak två förklaringar till P:s manifesterade onormala beteenden och berättelser om sexualhandlingar med fadern emot varandra. Det skulle antingen vara fråga om verkningar av en organisk skada i pojkens hjärna eller också verkningar av emotionellt traumatiska upplevelser av det slag åklagaren påstår. Till den tänkbara förklaringsbilden bör då även höra möjligheten av en kombination av sådana orsaker.

Hovrätten går ut ifrån att – som också sakkunniga vittnesmål gett vid handen – emotionellt traumatiska upplevelser av svåra integritetskränkningar, såsom sexuella övergrepp av incestuös karaktär, kan yttra sig i sådant abnormt sexuellt intresse som P

lagt i dagen. För hovrätten framstår detta också erfarenhetsmässigt som begripligt nog. Att enbart en organisk hjärnskada skulle kunna utlösa sådana verkningar ställer sig hovrätten skeptisk till, trots att den psykiatriskt sakkunnige Rudolf Schlaug uttalat sig för detta. Det är nämligen så svårt att finna övertygande sammanhang och mening i en sådan förklaring att hovrätten inte kan ta intryck därav.

Enligt hovrätten förekom tre påfallande inslag i bevisbilden från vilka det inte var möjligt att bortse. Den första avsåg vad hovrätten benämnde berättande, återtagande och självpåtagande. Hovrätten uppgav.

Det har tydligt framgått att P hela tiden var mycket fäst vid sin far. De avslöjanden han gjorde före de första polisförhören 1991 kan knappast förstås som annat än resultat av att han inte förmådde hålla tyst om sin "hemlighet". Den enda rimliga förklaringen till att P sedan återtog sina uppgifter är att han också var lojal med sin far och ville värja denne genom att ta på sig ansvaret för det som hänt. Detta är omvittnat vanligt när barn blivit utsatta för sexuella övergrepp av närstående vuxna och är inte svårt att förstå. Hovrätten är dessutom förtrogen med fenomenet från andra sexualbrottmål.

Det andra inslaget benämnde hovrätten parallellitet. Hovrätten uppgav.

P mådde bättre de tider då han inte umgicks så mycket med sin far. Efter det att han umgåtts med fadern gjorde han uttalanden om sexuella övergrepp och mådde sämre. Han mådde åter bättre sedan han i samband med polisförhören berättat vad som hänt. Det föreligger en påtaglig parallellitet mellan å ena sidan P:s omvittnade beteenden och hälsa samt å andra sidan umgänget med fadern och de tillfällen då P tycks ha lättat sitt hjärta.

Såsom det tredje inslaget nämnde hovrätten lojalitet med fadern och utpekandet av denne. Hovrätten uppgav.

P har gett uttryck för att ha kommit till insikt om att det han och pappa gjort var något som var förbjudet. Denna insikt måste ha kommit som en svår emotionell och moralisk påfrestning för honom. Likväl sökte han därefter ta fadern i försvar och har, såvitt utredningen ger vid handen, inte röjt en tillstymmelse till agg mot denne, tvärtom. Att P trots detta konsekvent, om också med intermittenta återtaganden, berättat att fadern utförde sexualhandlingar med honom kan inte rimligen tillskrivas annan förklaring än att han också varit med om detta.

Sammantaget gjorde hovrätten följande bedömning.

Det som kommit fram om P:s beteenden och uttalanden och det som han berättat vid polisförhör ger, med den bevisvärdering som förut utvecklats, fullt stöd för de delar av åklagarens gärningsbeskrivning som tingsrätten funnit styrkta.

Hovrätten fastställde tingsrättens dom.

Åklagaren hade yrkat att R skulle häktas genom domen och hållas kvar i häkte till dess att den vann laga kraft mot honom i ansvarsdelen. Hovrätten ogillade dock häktningsyrkandet.

11.2.5 Överklagande till Högsta domstolen

Sedan R fullföljt talan mot hovrättens dom, fann Högsta domstolen, justitieråden Staffan Vängby, Lars K Beckman och Bengt Lambe, i beslut den 28 november 1995 ej skäl att meddela prövningstillstånd. Hovrättens dom stod därför fast.

R började avtjäna sitt straff den 5 mars 1996. Då han inte var häktad var det först vid denna tidpunkt som han frihetsberövades.³

11.3 Resning

R inkom den 28 juni 1996 med ansökan om resning. Riksåklagaren, som av Högsta domstolen förelagts inkomma med skriftlig förklaring, bestred bifall till ansökningen.

Som grund för sin ansökan uppgav R i huvudsak att det hade konstaterats att målsäganden led av Tourettes syndrom och att de symptom som denne uppvisade kunde förklaras med denna neuropsykiatriska sjukdom. Till stöd för detta åberopade han läkarintyg från Barnneuropsykiatriska kliniken vid Östra sjukhuset i Göteborg avseende P. R åberopade även ett yttrande från docenten i psykologi leg. psykologen Nils Wiklund innehållande kritik mot Enklers vittnespsykologiska yttrande. Riksåklagaren gjorde gällande att läkarintyget från Barnneuropsykiatriska kliniken vid Östra sjukhuset i Göteborg inte utgjorde någon ny omständighet då R redan i hovrätten hade åberopat uppgifter om att målsäganden kunde lida av en neuropsykiatrisk funktionsnedsättning. Högsta domstolen, justitieråden Anders Knutsson, Torkel Gregow, Inger Nyström, Gertrud Lennander och Göran Regner, gjorde följande bedömning av Riksåklagarens invändning.

Med hänsyn till att det numera har fastställts att P har denna sjukdom finner Högsta domstolen emellertid att det måste anses föreligga en sådan ny omständighet som avses i nämnda lagrum [58 kap. 2 § 4 rättegångsbalken].

³ R hade dock varit var frihetsberövad som anhållen och häktad med anledning av misstankar som prövades genom domen mellan den 18 februari och den 15 mars 1991, se *Bakgrund*.

Högsta domstolen hade, efter yrkande från Riksåklagaren, inhämtat yttrande från Socialstyrelsens rättsliga råd avseende innehållet i det av R åberopade läkarintyget från Barnneuropsykiatriska kliniken vid Östra sjukhuset i Göteborg. I sitt yttrande uppgav Socialstyrelsens rättsliga råd att läkarintyget syntes vara grundat på en ingående och omfattande utredning samt att rådet inte fann anledning att ifrågasätta de medicinska bedömningar som läkarintyget innehöll.

Högsta domstolen gjorde följande bedömning avseende betydelsen av uppgiften om att målsäganden led av Tourettes syndrom.

Uppgifterna om P:s beteende har varit av avgörande betydelse vid hovrättens bevisvärdering. De nya uppgifterna om sjukdomen medför att det får anses föreligga synnerliga skäl att bevilja R en förnyad prövning av målet. Resning bör därför beviljas

Högsta domstolen beviljade R resning och förordnade att målet på nytt skulle tas upp av hovrätten. Beslutet meddelades den 12 september 1996 (ärende Ö 3037-96). Högsta domstolen lämnade dock yrkande från R om inhibition av straffverkställigheten utan bifall.

Justitierådet Gregow var skiljaktig beträffande inhibitionsfrågan och ansåg att det skulle förordnas att vidare åtgärder för verkställighet av hovrättens dom inte skulle få äga rum.

11.4 Ny rättegång

Svea hovrätt, hovrättslagmannen Erik Tersmeden, hovrättsrådet Per Kjellström samt hovrättsassessorn Christel Lundmark med nämndemän, meddelade ny dom den 10 januari 1997 (mål B 1891-96). Till skillnad från vid de tidigare huvudförhandlingarna hördes målsäganden på egen begäran vid förhandlingen i hovrätten. De videoinspelade polisförhören med honom spelades också upp för rätten.

Avseende målsägandens förnekande av sexuella övergrepp vid polisförhören med honom 1991 gjorde hovrätten följande bedömning.

Hovrättens bedömning av de videoinspelade förhören från 1991 är att de inte ger stöd för påståendet om homosexuellt umgänge mellan P och pappan. Trovärdigheten i pojakens förnekande av sådana gärningar vinner bl.a. stöd av att han samtidigt vidgår flera detaljer av känslig natur. Så vidgår han exempelvis att han visat stjärten för pappan på ett sådant sätt att denne blivit arg samt att han i samband med bad iakttagit pappans penis och vid ett tillfälle även tagit på den, det senare något som också renderade honom en tillsägelse.

Beträffande målsägandens uppgifter vid polisförhören 1993 gjorde hovrätten följande bedömning.

Hovrätten har kunnat konstatera att förhørsledaren på upptagningarna utövar en allt starkare press på P att nu berätta om vad pappa verkligen gjort. Det sätt på vilket detta sker förtar – enligt hovrättens bedömning – till stor del bevisvärdet av de medgivanden om homosexuellt umgänge som P så småningom gör under förhören. Därtill kommer att redan hans beskrivningar av hur det praktiskt gått till är ägnade att inge tvivel om att de hänför sig till verkliga upplevelser. Att han själv i en ålder av 3,5 – 9 år aktivt utfört anala samlag med pappan när denne troligtvis sovit är föga övertygande. Likaså är P:s påståenden att pappan med sin penis ett flertal gånger trängt in i hans analöppning alltsedan 3,5 års ålder utan några vid den tiden påvisade fysiska skador eller eljest märkbara besvär, mindre sannolika.

Hovrätten hade inhämtat ett vittnespsykologiskt yttrande från docenten och leg. psykologen Nils Wiklund. Wiklunds slutsatser var motsatta de som Lillemor Enkler tidigare kommit till. Hovrätten anförde.

Inte heller anges i det vittnespsykologiska sakkunnigutlåtandet, som inhämtats i förevarande mål, några förklaringar till stöd för att P:s påstående ändå skulle vara sanna. Tvärtom anges i utlåtandet att utsagorna gjorda 1993 inte uppfyller några realitetskriterier och att de inte kan bedömas vara verklighetsgrundade.

Enligt den medicinska utredning som 1996 genomfördes vid den Barnneuropsykiatriska kliniken vid Östra sjukhuset i Göteborg led P av den neuropsykiatriska sjukdomen Tourettes syndrom. Avseende denna utredning anförde hovrätten följande.

I ifrågavarande fall visar den medicinska utredningen att P haft ett starkt utagerande sexualiserat beteende från tidiga barnaåren. Han företer ett flertal olika symptom bl.a. tvångsmässiga rörelser samt skrämmande och perversa fantasier, närmast en sorts tvångstankar. Enligt professorn Christopher Gillberg, som haft P som patient vid Östra sjukhuset i Göteborg, är samtliga de symptom som P uppvisat väl beskrivna inom ramen för Tourettes syndrom och kan därför inte läggas till grund för att P utsatts för sexuella övergrepp. Socialstyrelsens rättsliga råd har i ett särskilt yttrande 1996-09-03, som åberopats i målet, inte funnit anledning att ifrågasätta den bedömningen.

Sammantaget gjorde hovrätten följande bedömning.

Genom de läkarundersökningar av P som gjorts vid Östra sjukhuset i Göteborg får, enligt hovrättens bedömning, anses tillförlitligen utrett att P lider av Tourettes syndrom förenat med tvångssyndrom. Därmed föreligger en annan – och väl så plausibel – förklaring till hans agerande än att han utsatts för incest från sin pappa. Av utredningen i målet framgår också att P på olika vägar kunnat få underlag för sin sexuella vokabulär och för sexuella fantasier, bl.a. genom upprepat studium av en film om incest och genom en stark kroppslig intimitet med båda föräldrarna långt upp i åren,

det senare något som också synes ha varit ett behov för honom betingat av hans sjukdom.

P har inför hovrätten bestämt förklarat att något sexuellt umgänge mellan honom och fadern aldrig förekommit. Med den bedömning av bevisvärdet av 1993 års polisförhör med P som hovrätten gjort ovan, ger inte dessa grund för att bortse från hans nu lämnade utsaga. Inte heller har det framkommit något som ger direkt stöd för att P – såsom åklagaren ifrågasatt – skulle ha pressats till ett återtagande.

Vid nu angivna förhållanden finner hovrätten att det inte kan anses tillförlitligen styrkt att R begått de gärningar som åklagaren påstått. Åtalet skall därmed ogillas.

Med ändring av de tidigare domarna ogillade hovrätten åtalet.

*

R begärde ersättning av staten för lidande under frihetsberövandet med 610 000 kr. Justitiekanslern tillerkände den 15 april 1997 R 300 000 kr i ersättning för lidande. R var frihetsberövad i ca tio månader. Frihetsberövandet bedömdes ha inneburit ett påtagligt lidande för honom, då detta föranletts av misstankar om ett allvarligt och chikanerande brott och att R frigavs först vid rättegången efter beslut om resning.

11.5 Diskussion

Iakttagelser och synpunkter i korthet:

- Domstolarna bedömde målsägandeberättelsen på inspelade videoförhör, dessa var inte fullödiga.
- Åtalets gärningsbeskrivning var inte tillräckligt individualiserad.
- Tingsrätten gjorde en felaktig bedömning av målsäganden som trovärdig.
- Hovrätten spekulerade utifrån egna subjektiva föreställningar i stället för att anlita tillgänglig sakkunskap.
- Domstolarna fullgjorde inte sin skyldighet att kontrollera utredningens fullständighet; särskilt märks hovrättens ovilja att initiera en neurologisk undersökning.
- Den omständigheten att den nämnda undersökningen inte utfördes innebar att den tilltalades anspråk på en rättvis rättegång inte tillgodosågs.
- Om målet hade hanterats på ett korrekt sätt skulle den dömde tveklöst ha frikänts redan vid den första rättegången.

Omständigheterna i detta mål är sådana att det skiljer sig från de övriga mål som gäller sexuella övergrepp i denna genomgång. Det särskiljande är att brottsmisstankarna visat sig ha sin grund i sjukdomssymtom som misstolkats av omgivningen. Den fråga man måste ställa sig är om denna misstolkning är att betrakta som olycklig men ändå begriplig eller om den är ett resultat av försummelser i den rättsliga handläggningen.

På grund av denna skillnad har diskussionen i detta fall ställts upp på ett annorlunda sätt.

11.5.1 Brottutredningen⁴

De första polisförhören med målsäganden angående dennes uppgifter på fritids om att han ”knullat” med pappa hölls i februari 1991. Förhör hölls den 13 februari, den 22 februari, den 28 februari och den 15 mars 1991. R anhölls den 18 februari 1991 och häktades följande dag. Målsäganden togs in akut på S:t Görans sjukhus den 20 februari 1991.

Målsäganden förnekade genomgående och mycket bestämt att han skulle ha ”knullat” med sin pappa eller haft någon form av sexuell umgänge med denna. Som förklaring till vad han sagt på fritids uppgav målsäganden att han skojat, ljugit eller att han ”bara gjorde det”. Målsäganden förnekade att några övergrepp förekommit och detta trots en mycket stor press från förhørsledaren, som genomgående i samtliga förhör frågade vad han hade varit utsatt för och varför han annars mätte så dåligt, uppmanade honom att avslöja sin hemlighet, sade att det aldrig är barnets fel och konfronterade honom med de uppgifter som han hade lämnat på fritids och till sin mamma. När målsäganden vid ett tillfälle beklagade sig över att ingen trodde honom sade förhørsledaren ”jo om du berättar så tror vi” varpå målsäganden svarade ”Jamen jag berättar ju allt.” Vid ett tillfälle sa målsäganden ”Det blir nog 10 stycken tuggummi när mamma, mera tuggummi och godis får jag av mamma ju mer jag pratar.” och senare ”Jag har lovat min mamma att jag inte ska ljuga något mer.”

I förhören medgav målsäganden att han hade dragit i pappans snopp i duschen och att han vid två tillfällen hade visat stjärten för sin pappa. Han beskrev också pappans reaktion på detta. Hans beskrivning överensstämde med de uppgifter som fadern hade lämnat.

Från 1991 bodde målsäganden på Örbyhemmet. Sedan han berättat för sin mamma och behandlingsassistenten Roger L om att han ”knullat”

⁴ I detta ärende har vi inte haft tillgång till den s.k. slasken, eftersom polisakten har gallrats.

med sin pappa m.m. hölls nya polisförhör den 30 april, den 5 maj och den 12 maj 1993. Roger L var närvarande vid samtliga förhör.

Målsägandens svar var genomgående otydliga och ostrukturerade och de hoppade mellan olika tillfällen och förklaringar. Han berättade om flera olika tillfällen när det skulle ha förekommit analsex mellan honom och hans pappa. Uppgifterna var motsägelsefulla både vad gällde antalet tillfällen och vid vilka tidpunkter detta skulle ha skett. Tidpunkten för de första övergreppen ändrades från ”i treårsåldern” till ”i femårsåldern” och tillbaka till tre, allt efter förhørsledarens frågor. Antalet tillfällen varierade och avsåg från början endast ett tillfälle. Målsäganden återtog också uppgifter i tidigare förhör för att återigen ändra sig då han konfronterades med de tidigare uppgifterna. Då han tillfrågades om han hade känt smärta vid analsex beskrev han detta som i princip smärtfritt och jämförde det med att ta tempen (”det kändes som man tog tempen men den var lite mjukare och kraftigare”). Den sexuella handlingen beskrevs genomgående som att pappan ”stoppade in snoppen i stjärten” utan några vidare detaljer. Målsäganden beskrev även hur han hade vaknat med något ”brunklet” på sin snopp och att han själv hade ”stoppat in snoppen” i pappans stjärt när denne sov.

Innehållet i berättelserna rörde sig hela tiden trots förhørsledarens försök att få konkreta uppgifter om handlingssätt, tidpunkt m.m. Det mönster som framträdde var att målsäganden först antingen förnekade eller sade sig inte ha något minne av det som förhørsledaren frågade om alternativt att han gav ett mycket oprecist påstående om att pappa ”stoppade snoppen” i hans stjärt eller liknande. Härfter ändrade sig målsäganden, ofta efter att förhørsledaren konfronterat honom med vad han tidigare hade berättat för sin mamma och Roger L, men han lämnade inte några detaljer. Efter ytterligare frågor framkom en mer detaljerad berättelse som dock hela tiden förändrades. Målsägandens berättelser var dessutom ständigt förenade med förbehåll om att det kunde ha varit en dröm, fantasi eller liknande.

Den av tingsrätten förordnade sakkunnige Lillemor Enkler höll ett förhör med målsäganden den 9 juli 1993. Vid detta förhör närvarade inte Roger L. Målsäganden var mycket lättledd vid förhöret. Han bekräftade gärna, t.ex. att han hade sett för mycket på video och han ändrade även sina svar vid fortsatta frågor t.ex. avseende när han började använda sitt ”hemliga språk”. I förhöret förnekade han att han hade haft sexuellt umgänge med sin pappa. Han hade inte ”varit med om saker” hos pappa och han hade tidigare ”skojat lite”. Den enda som hade utsatt honom för något som gjort ont var ”Tom” (till synes en fantasifigur) som hade bundit honom vid ett träd och kastat sten på honom. Denna berättelse förekom

även i de tidigare polisförhören. Vid ett tillfälle nämnde han att han kanske mådde dåligt p.g.a. vad pappa gjort. Han uppgav dock att han inte visste, men att personalen på Örbyhemmet brukade säga att han hade blivit utsatt av pappa. Han berättade om att han hade visat snoppen för sin pappa och använt sexuella ord och att pappan då hade blivit arg och ledsen. I förhöret berättade målsäganden bl.a. om de två incestfilmer som han hade sett hos sin mamma och om att han även hade sett på pornografi.

Det var alltså genom dessa förhör som domstolarna tog del av och bedömde målsäganden och dennes uppgifter, eftersom han inte hördes i rättegångarna.

Som framgår fanns det stora brister i detta underlag. Berättelserna var ”plastiska”, dvs. innehållet var föränderligt och mängder av förbehåll förekom. Pojken berättade om sexuella handlingar, men förnekade också att sådana hade ägt rum. Någon egentlig berättelse – en någorlunda sammanhängande och fullständig redogörelse för förekommande övergrepp – fanns inte. Flera uppgifter framstår som ägnade att väcka tvivel om att pojken hade varit med om det han talade om, som t.ex. att ett litet barn skulle uppleva ett analt samlag med en vuxen ”ungefär som att ta tempen”.

I berättelserna fanns också sådant som pekade på andra förklaringar till uppgifterna om sexuella handlingar, såsom att han hade sett filmer om incest och pornografiska framställningar. I samma riktning torde pojkens sätt att över huvud taget tala om dessa saker ha pekat; det framgår att han hade ett kraftigt och onormalt förhållande till sexuallivet. Detta skulle kunna ha sin grund i övergrepp men självfallet även i störningar av andra slag.

11.5.2 Åtalet

Allmänt om den funktion som gärningsbeskrivningen i ett brottmål fyller i den juridiska processen, se fall 2.

Åklagarens gärningsbeskrivning var relativt allmänt hållen. Ett i tiden preciserat övergrepp angavs. I övrigt uppgav åklagaren endast en tidsperiod under vilken övergreppen skulle ha ägt rum, vad dessa hade bestått i samt var de skulle ha ägt rum. Antal gärningstillfällen och ungefärliga tidpunkter för dessa saknades liksom närmare uppgifter om de enskilda gärningstillfällena. Gärningsbeskrivningen var genom detta så pass opreciserad att det var svårt för R att presteras någon motbevisning.

Målsäganden hade även vid några tillfällen talat om att övergreppen börjat före den tidpunkt som omfattades av åtalet. Förutsatt att dessa övergrepp varit att bedöma som grovt sexuellt utnyttjande av underårig var de inte preskriberade vid tidpunkten för åtalet. Varför åklagaren valde att

avgränsa åtalet till den tid som nu skett, vilket uteslöt dessa övergrepp, framstår som oklart.

11.5.3 Domstolsprövningen

Trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningar

Tingsrätten konstaterade, efter ett relativt ingående resonemang (se ovan) att pojken var trovärdig. Hans sätt att berätta – en berättelse som rätten alltså tog del av via videouppspelningar – hade gjort ”ett starkt intryck”. Berättelsen innehöll konkreta detaljer som knappast kunde vara påhittade och ”ett otal detaljer” som gav ”starkt intryck av att vara självupplevda”.

Tingsrättens bedömning är väl exemplifierad och lätt att följa, i och för sig. Den är däremot inte invändningsfri. Om man betänker att pojken var nio till elva år gammal när han hördes, inte alls var ett normalt barn, själv hade uppgett att han hade tagit del av pornografiska framställningar och uppenbarligen hade en både kreativ och särpräglad fantasi faller karaktistiken av honom som trovärdig inte ut naturligt. Det han berättade kunde ha sin grund i att han hade utsatts för övergrepp, men berättelsen utgjorde inget belägg för detta och varken innehållet eller sättet att berätta utgjorde skäl för att bedöma honom som trovärdig. Tingsrättens bedömning framstår dessutom som oförenlig med de brister som ovan beskrivits avseende polisförhörens genomförande och de uppgifter målsäganden då lämnade.

En karakteristik av pojken som trovärdig innefattade vidare den komplikationen att han i samband med de första förhören (1991) och vid senare tillfällen förnekade att några sexuella handlingar hade förekommit mellan honom och fadern. I den nya prövningen, efter resningen, skulle hovrätten bedöma förnekandena från 1991 som trovärdiga. Om dessa skrev tingsrätten:

Förhållandet att P i förhören 1991 tagit tillbaka tidigare lämnade uppgifter bör enligt tingsrätten försiktigtvis inte ges någon självständig betydelse i bevishänseende.

Det är svårt att förstå vad som avses med ”försiktigtvis” i sammanhanget. I ett brottmål har åklagaren bevisbördan och försiktighet vid bevisvärderingen brukar förknippas med en allmän strävan att hellre fria än fälla. Här tycks det ha motsatt innebörd. I själva verket är pojkens klara förnekanden under detta skede av utredningen något som kräver en förklaring. Finns ingen sådan måste den oklarhet det föranleder räknas den tilltalade till godo. Framför allt leder det till tvivel angående såväl trovärdighet som tillförlitlighet.

Motsvarande kritik kan inte riktas mot hovrätten, som inte gjorde någon trovärdighets- eller tillförlitlighetsprövning. Enligt hovrättens synsätt gällde målet i stället hur målsägandens avvikande beteende skulle tolkas, något som behandlas i följande avsnitt.

Målets kärnfråga

Hovrätten skrev:

”Det för skuldfrågan grundläggande spørsmålet blir sålunda huruvida P:s beteenden och uttalanden kan ges någon annan förklaring än att fadern utnyttjat honom sexuellt.”

Detta var otvivelaktigt målets kärna. Något förenklat kan man säga att en ”medicinsk” förklaring stod mot en ”psykologisk”. Hovrätten ansåg sig kompetent att ta ställning i denna fråga.

Det naturliga – och korrekta – hade emellertid varit att ställa sig positiv till alla förslag från parternas sida som kunde kasta ljus över kärnfrågan för att därefter bedöma, inte vilken förklaring som var den mest sannolika, utan om åtalet var styrkt, dvs. bevisat bortom rimligt tvivel.

I målet fanns som framgått ett läkarutlåtande från överläkaren Rasmussen vid Barnneuropsykiatriska kliniken vid Östra sjukhuset i Göteborg. Denne hade uppgivit att det, för att kunna bedöma målsägandens beteende och utsagor i förhållande till frågan om sexuellt utnyttjande, var absolut nödvändigt att målsäganden genomgick en utredning som kunde fastställa eller utesluta att han hade en neuropsykiatrisk störning. Hovrätten, som tidigare ansett sig kunna konstatera att ”tydliga sexualgränser inte var satta för P”, föredrog emellertid att bedöma den saken själv:

”Som redan sagts står i denna sak två förklaringar till P:s manifesterade onormala beteenden och berättelser om sexualhandlingar med fadern emot varandra. Det skulle antingen vara fråga om verkningar av en organisk skada i pojkens hjärna eller också verkningar av emotionellt traumatiska upplevelser av det slag åklagaren påstår. Till den tänkbara förklaringsbilden bör då även höra möjligheten av en kombination av sådana orsaker.

Hovrätten går ut ifrån att – som också sakkunniga vittnesmål gett vid handen – emotionellt traumatiska upplevelser av svåra integritetskränkningar, såsom sexuella övergrepp av incestuös karaktär, kan yttra sig i sådant abnormt sexuellt intresse som P lagt i dagen. För hovrätten framstår detta också erfarenhetsmässigt som begripligt nog. Att enbart en organisk hjärnskada skulle kunna utlösa sådana verkningar ställer sig hovrätten skeptisk till, trots att den psykiatriskt sakkunnige Rudolf Schlaug uttalat sig för detta. Det är nämligen så svårt att finna övertygande sammanhang och mening i en sådan förklaring att hovrätten inte kan ta intryck därav.”

Överläkaren Rasmussen, vars bedömning senare skulle visa sig vara korrekt och leda till en förklaring av pojkens beteende, berördes inte med ett ord.

11.5.4 Den frikännande domen

I resningsärendet åberopades alltså ett läkarutlåtande i vilket konstaterades att målsäganden led av den neuropsykiatriska sjukdomen Tourettes syndrom och att de symptom som denne uppvisade kunde förklaras med denna sjukdom. Det innefattade den undersökning som hade förordats redan under den ordinarie processen och bekräftade de hypoteser som försvarets sakkunniga fört fram. Eftersom uppgifterna om målsägandens beteende hade varit av avgörande betydelse vid hovrättens bevisvärdering fann Högsta domstolen att det förelåg synnerliga skäl att bevilja R resning.

Det kan noteras att Riksåklagaren motsatte sig resning med motive- ringen att invändningen att pojken led av en neuropsykiatrisk skada gjorts och behandlats under den ordinarie rättegången. Så var det onekligen och uppgiften om att så kunde vara fallet var inte ny. Däremot var kunskapen om att P verkligen led av en sådan skada ny.

När målet togs upp till förnyad prövning bedömdes det på ett helt annat sätt än under den ordinarie prövningen.

”Hovrättens bedömning av de videoinspelade förhören från 1991 är att de inte ger stöd för påståendet om homosexuellt umgänge mellan P och pappan”, anförde hovrätten. Hovrätten fann målsägandens förnekande från den första förundersökningen av att sexuella övergrepp ägt rum var trovärdigt. Domstolen konstaterade vid bedömandet av samma videoförhör, som de tidigare domstolarna utgått från, att förhørsledaren hade utövat en så starkt press på pojken att det till stor del förtog bevisvärdet av de medgivanden om övergrepp, som pojken vid dessa tillfällen hade gjort. Redan pojkens beskrivningar av hur övergreppen skulle ha gått till var ägnade att inge tvivel om att det verkligen hade inträffat etc. – Det rör sig i dessa delar om en i det närmaste fullständig omvärdering av samma material som de tidigare domstolarna hade bedömt.

Till detta kom att ett nytt vittnespsykologiskt yttrande från Nils Wiklund starkt kritiserade det tidigare utlåtandet från Lillemor Enkel. Och så förstås att det numera fanns en sakkunnig utredning som gav en väl så sannolik förklaring till pojkens beteende som att han hade utsatts för incest av sin far, nämligen att han led av Tourettes syndrom med symptom som finns väl beskrivna för just den sjukdomen.

12. Fall 7

Fallet i korthet: En 18-årig flicka anmälde att hon utsatts för våldtäkt av en man som hon träffat på krogen. Några polisförhör hölls, varefter utredningen lades ned. I samband med detta fick hon kontakt med en psykolog. Under terapisaamtal med denna framkom uppgifter om att hennes styvfar hade utsatt henne för sexuella övergrepp. Psykologen kontaktade socialtjänsten, som gjorde en polisanmälan. Styvfadern åtalades för ett stort antal sexuella övergrepp under närmare fyra års tid. Som stöd återopades flickans uppgifter och vittnesmål från psykologen. I övrigt förekom ingen bevisning. Styvfadern dömdes till fängelse fyra år (skadestånd till flickan 100 000 kr). Något år efter domen sökte han resning. Flickan hade helt återtagit sina anklagelser. Hon sade sig under terapin ha bibringats uppfattningen att hon utsatts för sexuella övergrepp, men var numera helt klar över att så inte var fallet. Resning beviljades, den dömde försattes på fri fot och frikändes senare efter ny rättegång. Det finns inga kvarstående brottsmisstankar. Styvfadern var frihetsberövad i ca ett år och sex månader. Han tillerkändes skadestånd från staten med 566 000 kr.

12.1 Bakgrund

H föddes 1975. Då hon var tre år flyttade hennes föräldrar från varandra. Hon kom härfter att bo tillsammans med sin mamma. H hade efter föräldrarnas separation dålig kontakt med sin pappa som hade missbruksproblem. 1982 träffade H:s mamma K. Paret flyttade ihop och våren 1985 köpte man en villafastighet dit familjen flyttade. Fastigheten var bebyggd med två hus som var sammanbyggda med en veranda. Efter att alla tre under en kortare tid bott i det mindre av husen flyttade mamman och K in i det större huset medan H valde att bo kvar i det mindre. I det mindre huset fanns, förutom H:s rum, bl.a. tvättstugan, ett duschrum och ett förråd i vilket K förvarade verktyg. I det större huset fanns, förutom mammas och K:s sovrum, bl.a. kök och vardagsrum.

H:s mamma led av reumatism och hade även problem med sin ena lunga. På grund av detta hade hon ibland tvingats tillbringa några veckor på sjukhus under vilken tid H och K bott ensamma med varandra.

I skolan hade H svårt för att lära sig läsa och skriva. Hon vantrivdes och hade ont i magen. På högstadiet skolkade hon ofta och fick dåliga betyg. Hon klädde sig i alternativa kläder och färgade håret. Under gymnasiet började H vara ute på stan med sina vänner.

Påskan 1993 blev H utsatt för en våldtäkt. H berättade om våldtäkten för en kamrat och bodde även hos henne i några dagar efter händelsen. Det var kamraten som berättade om våldtäkten för H:s mamma. Denna händelse, och synpunkter från K angående hennes agerande i samband med våldtäkten, ledde till vissa konflikter i familjen. Efter att H anmält våldtäkten till polisen hölls några förhör med henne, men förundersökningen lades ned.

I samband med ett polisförhör fick H träffa en kurator. Denne remitterade henne till psykologen Helena J hos vilken hon från slutet av april 1993 regelbundet kom att gå i terapi. Under terapisaftalen framkom uppgifter om att H, förutom våldtäkten påskan 1993, även hade utsatts för sexuella övergrepp av sin styvfar K. Helena J kom därför att kontakta socialtjänsten, som den 10 februari 1994 gjorde en polisanmälan. Tre förhör hölls härefter med H. K anhölls den 16 februari och häktades den 18 februari 1994. Han förblev frihetsberövad tills Högsta domstolen den 7 september 1995 meddelade inhibition av straffets verkställighet och försette honom på fri fot.

12.2 Den ordinarie rättsprocessen

12.2.1 Åtal

Chefsåklagaren Sigurd Dencker väckte den 9 mars 1994 talan mot K, offentlig försvarare advokaten Jan Karlsson, för grovt sexuellt utnyttjande av underårig med följande gärningsbeskrivning.

K har under tiden augusti 1987 – våren 1991 i sin bostad i [---] haft sexuellt umgänge vid ett stort antal tillfällen med H, född 1975. H har stått under K:s vård.

Brottet är att anse som grovt med hänsyn till barnets låga ålder och med hänsyn till det stora antalet brottstillfällen.

H var vid denna tid 18 år gammal. De åtalade gärningarna skulle ha skett åren 1987–1991, alltså från det hon var tolv till strax före det att hon fyllde sexton år. De händelser som skulle bedömas låg med andra ord tre till sex år tillbaka i tiden.

12.2.2 Åberopad utredning

Till stöd för åtalet åberopades målsägandens uppgifter – hon hördes i rättegångarna – och vittnesmål från hennes terapeut. Ingen teknisk bevisning förekom. Utöver målsäganden och vittnet hördes endast den tilltalade själv.

12.2.3 Nacka tingsrätts dom

Nacka tingsrätt, rådmannen Yvonne Hållstrand med nämndemän, meddelade dom den 23 mars 1994 (mål B 105-04). Tingsrätten inledde sina domskäl med följande.

I mål av förevarande art är bedömningen av målsägandens trovärdighet av avgörande betydelse för skuldfrågan, eftersom det sällan finns annan direkt bevisning.

K ifrågasatte bl.a. om inte målsägandens berättelse hade uppkommit som en följd av den terapibehandling som hon erhöll av psykologen Helena J. Tingsrätten uppgav att målsäganden inte hade berättat om K:s övergrepp förrän hon, under press och efter en ledande fråga, berättade för Helena J. Tingsrätten gjorde följande bedömning.

H har, närmare tillfrågad vid huvudförhandlingen, förklarat att pressen bestått i att hon inte förmått dölja sin hemlighet för Helena J, en hemlighet som hon bestämt sig för att aldrig avslöja för någon. Att det förhåller sig så får stöd av vad vittnet [Helena J] berättat om H:s reaktion på avslöjandet. Det finns inget som talar för att hennes uppgifter till Helena J är osanna.

Enligt målsägandens berättelse ägde det första övergreppet rum i samband med en fest i augusti 1987. När målsäganden, hennes mamma och K befann sig i köket efter middagen hade K lyft upp henne, lagt henne över sina axlar och burit ut henne bakom huset där han genomförde ett samlag med henne. Tingsrätten anförde:

H har berättat om händelser som inträffat för mer än sex år sedan. Hon har kunnat ange sin klädsel vid det första övergreppet. Hennes berättelse om de yttre omständigheterna ger ett klart intryck av att vara självupplevt.

K hävdade att målsägandens berättelse var osannolik, främst med hänsyn till den uppenbara risken för upptäckt. Tingsrätten anförde dock:

Enligt tingsrätten påverkar detta inte negativt målsägandens trovärdighet. Hon hade ju lätt kunnat lägga till rätta sina uppgifter om avsikten varit att pådyvla K något han inte gjort.

Efter det första övergreppet hade K enligt målsägandens berättelse vid ett flertal tillfällen, ibland flera gånger i veckan, genomfört samlag med henne. Detta tillgick vid alla tillfällen på samma sätt. K hade kommit till hennes hus efter att hon lagt sig för kvällen, tagit av henne täcket och trosorna, lagt sig ovanpå henne och genomfört ett samlag utan att i övrigt beröra henne för att sedan, utan att yttra något, gå därifrån. Övergreppen slutade 1991 då målsäganden började resa sig upp ur sängen och låtsades att hon var sysselsatt med något då K kom in i hennes hus. Tingsrätten anförde:

Tingsrätten anser att det [...] är förklarligt om hon inte kunnat ge några särskiljande detaljer om övergreppen, speciellt som hon enligt egen uppgift ansträngt sig att tänka på annat under själva akten. Bristen på detaljer är i detta fall inte något som talar mot hennes trovärdighet.

När det gäller det sätt på vilket målsäganden hade lämnat sin berättelse anförde tingsrätten:

Förutom innehållet i utsagan är sättet att berätta och konsekvensen i lämnade uppgifter av stor betydelse vid trovärdighetsbedömningen. I detta avseende beaktar tingsrätten att H berättat självmant, om än under stor vända, med synbar eftertanke och i väsentliga saker utan tvekan. Det har inte framkommit något som tyder på att hon ändrat sina uppgifter i de olika förhören.

Tingsrätten gjorde följande bedömning av åtalet.

Sammantaget anser tingsrätten att målsäganden är trovärdig och att hennes uppgifter skall läggas till grund för en fällande dom.

Tingsrätten dömde K för grovt sexuellt utnyttjande av underårig till fängelse fyra år. Tingsrätten förpliktade även K att utge skadestånd till H med 100 000 kr.

K överklagade domen.

12.2.4 Svea hovrätts dom

Svea hovrätt meddelade dom den 25 maj 1994 (mål B 907-94). Hovrättens majoritet, hovrättsrådet Jan-Olov Swahn och nämndemännen Ulla Voss-Schrader och Monica Ström, inledde sina domskäl med följande redogörelse för bevisvärderingen i mål om sexuella övergrepp mot barn.

Såsom tingsrätten anført är det i mål av förevarande art av avgörande betydelse för skuldfrågan hur bedömningen av målsägandens trovärdighet utfaller, eftersom det sällan finns annan direkt bevisning. Mot målsägandens berättelse står ofta ett bestämt

och fullständigt förnekande från den tilltalades sida. I mål som gäller sexuella övergrepp mot barn tillkommer ofta den svårigheten att de påstådda övergreppen har ägt rum lång tid tillbaka. Detta påverkar givetvis målsägandens förmåga att ange bestämda tidpunkter för övergreppen eller det exakta antalet övergrepp och även förmågan att återge hela och detaljerade händelseförlopp.

Enligt hovrättens mening finns det också ett antal andra faktorer, av främst psykologisk natur, som är av väsentlig betydelse när det gäller att bedöma barns utsagor om sexuella övergrepp. En sådan faktor är barnets sätt att berätta och de känslomässiga reaktioner och uttryck som åtföljer berättelsen. En annan faktor är förekomsten av särskilda detaljer i de lämnade berättelserna. Det är vidare ett väl känt förhållande att det hos personer, som utsatts för sexuella övergrepp, förekommer psykiska skyddsmekanismer. Sålunda kan det finnas en strävan att överkliggöra övergreppen. Ett särskilt problem är också när den som har utsatts för övergrepp står i nära känslomässigt förhållande till den person som förgripit sig. I synnerhet när det – såsom i förevarande fall – är mammans nye man och alltså barnets styvpappa som påstås vara förövaren kan givetvis svåra lojalitetskonflikter uppstå för det drabbade barnet. Slutligen skall här nämnas ett annat väl känt förhållande när det gäller personer som utsatts för sexuella övergrepp. De kan ofta känna att de själva har ett ansvar för det som hänt dem och därför bära på skuld känslor.

Det är mot den nu angivna bakgrunden som hovrätten bedömer målsägandens berättelse om vad K skall ha utsatt henne för.

Avseende målsägandens uppträdande inför domstolen uppgav hovrätten:

Målsäganden har i hovrätten [...] berättat under stor vanda om de påstådda övergreppen. Hennes känslomässiga reaktioner och kroppsspråk i övrigt har varit helt adekvata med berättelsens innehåll. Hon har inte givit intryck av att vilja på minsta sätt överdriva karaktären hos övergreppen. Sålunda har hon bestämt förnekat att K skulle ha använt någon form av våld mot henne. Inte heller har hon – fränsett övergreppen – velat beskriva honom på ett i övrigt enbart negativt sätt.

Hovrätten anförde följande angående det första övergreppet som målsäganden hade berättat om.

När det gäller det första övergreppet, som skall ha ägt rum utomhus, föreligger ett flertal detaljer av specifik art, vilka i sig talar för att händelsen är självupplevd. Redan det förhållandet att den skall ha ägt rum under något säregna förhållanden, som rimligen bör ha inneburit stor risk för uppträckt, talar för att den inte är påhittad. Om målsäganden hade velat pådyvla K ett falskt övergrepp hade hon [...] lätt kunnat konstruera ett troligare övergreppstillfälle. K:s förmodan, att målsäganden ”är ute och far efter en fest” år 1985 eller möjligen år 1986 då han skulle ha burit ut henne på axeln, är osannolik. En sådan till synes oförarglig händelse kan knappast ha satt sådana djupa spår hos målsäganden att hon skulle ha kommit ihåg den flera år senare, om inte också något annat och mer uppskakande hade hänt vid tillfället i fråga. Hovrätten delar tingsrättens uppfattning att målsägandens berättelse om det första övergreppet är trovärdig. Detta gäller även hennes påstående om tidpunkten för övergreppet.

Beträffande de övriga övergrepp som målsäganden hade berättat om anförde hovrätten:

När det gäller de övriga påstådda övergreppen saknas i stort sett särskiljande detaljer. De framstår i målsägandens berättelse som en rad för henne diffusa och till sin karaktär likartade övergrepp, under vilka hon passivt underkastat sig K medan hon försökte tänka på något annat. Såsom hovrätten tidigare angivit är ett sådant förhållningssätt från ett barn som blivit utsatt för sexuella övergrepp inte ovanligt. Bristen på detaljer är därför [...] inte något som talar mot målsägandens trovärdighet.

Hovrätten gjorde följande bedömning av K:s trovärdighet.

K:s berättelse innehåller inga medgivanden av några sexuellt eller knappast ens sensuellt färgade handlingar i förhållande till målsäganden. Hennes påståenden om en sådan i och för sig ingalunda onaturlig sak som att han ibland skulle ha haft henne i knäet och försökt kela med henne – även i andras närvaro – har han sålunda förnekat. Han har också förnekat att han skulle ha kallat målsäganden för hora. Det finns enligt hovrättens mening – mot bakgrund av bl.a. det sätt på vilket målsäganden har berättat om andra förhållanden än själva övergreppen – all anledning att i nu nämnda hänseende sätta tilltro till målsäganden. I motsvarande mån förringas K:s trovärdighet.”

Målsägandens mamma, som inte hördes i målet, hade varken uppmärksammat eller misstänkt några övergrepp. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Det förhållandet att målsäganden bodde ensam i det mindre huset, där alla övergrepp utom det första skall ha ägt rum, ger [...] en mycket rimlig förklaring till varför mamman kan ha undgått att fatta misstankar. Det förhållandet, att mamman lider av en sjukdom och av den anledningen varit borta från hemmet under några perioder, är inte heller utan betydelse i sammanhanget.

Hovrätten gjorde följande bedömning av psykologen Helena J:s vittnesuppgifter.

Med den långa erfarenhet som Helena J har av barn som har utsatts för sexuella övergrepp finns det enligt hovrättens mening ingen anledning att tro att hon genom sin ledande fråga till målsäganden skulle ha förmått henne att oriktigt pådyvla K allvarliga övergrepp. Snarare talar Helena J:s berättelse om hur målsäganden reagerade på frågan och om hennes vånda och svårigheter att berätta om övergreppen för motsatsen.

Hovrätten gjorde följande bedömning av åtalet.

Vid en samlad bedömning finner hovrätten – på grund av det ovan anförda och på de av tingsrätten i övrigt angivna skälen – att målsägandens berättelse är trovärdig och skall läggas till grund för en fällande dom mot K.

Hovrätten fastställde tingsrättens domslut.

Skiljaktig mening

Hovrättsrådet Lars Hesser och t.f. hovrättsassessorn Erica Hemtke var av skiljaktig mening och ville frikänna K. De inledde sin skiljaktiga mening med att hänvisa till NJA 1991 s. 83 och NJA 1992 s. 446 och därvid konstatera att beviskravet i brottslighet av det slag som var aktuellt i målet är detsamma som det som allmänt gäller i brottmål, dvs. att det skall ha blivit ställt bortom rimligt tvivel att den åtalade gjort sig skyldig till vad som har lagts honom till last, samt att det för en fällande dom inte är tillräckligt att målsägandens uppgifter framstår som mer tillförlitliga än den tilltalades.

De skiljaktiga fann att det inte hade framkommit något avseende de uppgifter som K hade lämnat om sitt allmänna förhållande till målsäganden som talade för att hans uppgifter var oriktiga eller som annars gav anledning att ifrågasätta hans trovärdighet. Avseende Helena J:s vittnesmål konstaterade de att hennes uppgift som behandlande psykolog inte var att ifrågasätta de uppgifter som hennes patienter lämnade utan tvärtom, att med utgångspunkt i dessa uppgifter ge patienten erforderlig behandling. Med hänsyn till syftet och inriktningen av samtalen mellan Helena J och målsäganden samt hur dessa samtal hade förts fann de att de av Helena J lämnade uppgifterna inte gav någon vägledning för bedömningen av målsägandens trovärdighet.

När det gäller målsägandens sätt att berätta om de påstådda händelserna ansåg de skiljaktiga att detta förmedlade ett starkt intryck av att hon hade varit utsatt för sexuella övergrepp. Detta kunde i och för sig förklaras av att hon hade utsatts för en våldtäkt år 1993. Det gick inte heller enligt dem att bortse från att målsäganden då hon berättade om övergreppen befann sig i ett psykologiskt kristillstånd. Avseende målsägandens berättelse konstaterade de att denna var mycket allmänt hållen och generaliserande med en slående brist på konkreta detaljer och levande beskrivning. Enligt de skiljaktiga kunde det finnas förklaringar till knapphändigheten i målsägandens berättelse. Detta talade enligt deras mening för att berättelsen skulle bedömas med försiktighet.

Sammantaget fann de skiljaktiga att det inte var ställt utom rimligt tvivel att K gjort sig skyldig till vad åklagaren hade påstått.

12.2.5 Överklagande till Högsta domstolen

Sedan K fullföljt talan mot hovrättens dom, fann Högsta domstolen, justitierådet Staffan Vängby, i beslut den 30 juni 1994 inte skäl att meddela prövningstillstånd. Hovrättens dom stod därför fast.

12.3 Resning

12.3.1 Den första resningsansökan

Målsäganden ansökte om resning till förmån för K varvid hon uppgav att hennes tidigare uppgifter inte var riktiga och att K var oskyldig till de brott han hade dömts för.

I beslut den 19 april 1995 anförde Högsta domstolen, justitieråden Lars K Beckman, Leif Thorsson och Göran Regner, att resning i brottmål till förmån för tilltalad inte kan beviljas på ansökan av målsägande. Högsta domstolen avvisade därför, således av formella skäl, ansökningen (ärende Ö 1650-95).

12.3.2 Den andra resningsansökan

K ansökte senare själv om resning genom sitt nya ombud, advokaten Kerstin Koorti. Målsäganden biträdde ansökan. Riksåklagaren, som av Högsta domstolen förelagts att inkomma med skriftlig förklaring, bestred bifall till ansökningen.

Till stöd för sin ansökan anförde K i huvudsak att målsäganden hade återtagit sina uppgifter angående övergreppen. Med anledning av resningsärendet höll åklagaren två kompletterande förhör med målsäganden vilka redovisades i ärendet av Riksåklagaren. Högsta domstolen, justitieråden Per Jermsten, Staffan Magnusson, Johan Lind, Johan Munck och Gertrud Lennander, gjorde följande bedömning.

H har i Högsta domstolen framhållit, att K är helt oskyldig till de brott han dömts för. Hon har sammanfattningsvis uppgivit att hon, då hon under en psykiskt arbetsam period gick i terapi hos en psykolog i anledning av att hon utsatts för våldtäkt, fått föreställningen att hon blivit sexuellt utnyttjad av K, att hon såg detta som ett svar på frågan varför hon mådde så dåligt och att hon trodde att denna insikt skulle kunna leda till att hon kunde må bättre. Numera är hon emellertid helt på det klara med att hennes anklagelser mot K var felaktiga.

Vad H sålunda anfört framstår inte som en orimlig förklaring till hennes handlande. Med hänsyn härtill och då tilltron till H:s uppgifter varit av avgörande betydelse vid domstolarnas bevisvärdering, är det sannolikt att K skulle ha frikänts, om hon redan vid rättegången i hovrätten hade återtagit sina anklagelser och i stället lämnat samma uppgifter som nu. Resningsansökningen bör därför bifallas.

Högsta domstolen beviljade K resning och förordnade att målet på nytt skulle tas upp av hovrätten. Högsta domstolen meddelade även inhibition avseende straffverkställigheten av hovrättens dom varför K försattes på fri fot. Beslutet meddelades den 7 september 1995 (ärende Ö 2060-95).

12.4 Ny rättegång

K yrkade att åtalet skulle ogillas. Såväl åklagaren som målsäganden biträdde yrkandet. Svea hovrätt, hovrättslagmannen Ann-Christine Zachrisson, hovrättsrådet Per Urell, och t.f. hovrättsassessorn Mats Wiberg med nämndemän, meddelade en ny dom den 7 november 1995 (mål B 2127-95). Hovrätten gjorde följande bedömning.

Av avgörande betydelse för hovrättens tidigare fällande dom har varit de uppgifter som H då lämnat. Hon har numera helt frånfallit dessa i för åtalet avgörande hänseenden. Hennes förklaring till att hon tidigare anklagat K för sexuella övergrepp och till att hon nu återtagit dessa uppgifter anser hovrätten inte orimlig. Åklagaren har för sin del biträtt ändringsyrkandet i ansvarsdelen. Mot denna bakgrund finns det i målet ingen bevisning som styrker åtalet.

Hovrätten frikände K.

*

K begärde ersättning av staten för lidande under frihetsberövandet med 566 000 kr. Justitiekanslern tillerkände den 8 februari 1996 K detta belopp i ersättning för lidande. K var frihetsberövad under drygt ett år och sex månader. Frihetsberövandet bedömdes ha inneburit ett mycket påtagligt lidande för honom då han var misstänkt och dömd för ett brott som fick anses vara särskilt chikanerande och som i hög grad hade utsatt honom för andras missaktning.

12.5 Diskussion

Iakttagelser och synpunkter i korthet:

- Målsägandeförhören var inte kompetent genomförda.
- Brottsutredningen hade även i övrigt brister, såsom att personer i målsägandens omgivning inte hördes.
- Åtalets gärningsbeskrivning saknade all konkretion.
- Domstolarna gjorde en felaktig bedömning av målsäganden som trovärdig.
- Domstolarna beaktade inte möjliga felkällor och varningssignaler i målsägandeberättelsen.
- Domstolarna fullgjorde inte sin skyldighet att kontrollera utredningens fullständighet.
- Hovrätten anförde spekulativa bedömningsgrunder utan hänvisning till de källor varifrån de hämtats.
- Målsägandens mor, tillika den tilltalades maka, sände ett brev till hovrätten, som i stället för att vidarebefordras till parterna återsändes till henne.
- Den dömde borde ha frikänts redan vid den första rättegången.

12.5.1 Brottsutredningen

Förhören med målsäganden

De polisförhör som hölls med H tycks inte ha varit särskilt förberedda. Förhören inleddes direkt med de händelser som H skulle höras om. Förhørsledaren inriktade sig på själva övergreppen, men utan att ställa några fördjupande frågor avseende dessa. Förhørsledaren ställde inte heller några kontrollfrågor som möjliggjorde en granskning av berättelsen mot andra kända omständigheter. I två förhör försökte förhørsledaren förmå H att säga att hon ”stängde av sig” under övergreppen och att hon känt sig ”schizofren”.

Av polisförhören framgick att H hellre talade om andra problem i sitt liv än de påstådda övergreppen. Hon beskrev t.ex. återkommande styvfadern som dominant, att han sade elaka saker, var jobbig då han var berusad och att han inte tog den våldtäkt som hon hade utsatts för på allvar. Hon beskrev även att hon upplevt sig komma från en familj med ekonomiska problem i en omgivning där alla hennes skolkamrater kom från rika hem, att hon i skolan hade läs- och skrivsvårigheter, ont i magen och ofta skolkade. Hon tog upp våldtäkten från 1993, mammans reumatism och lung-

problem och sin frånvarande pappa med missbruksproblem. Trots att det hon förde fram kunde vara av betydelse för bedömningen av uppgifterna om övergrepp, försökte förhørsledaren ständigt få henne att prata om övergreppen och avbröt hennes berättelse.

Vid förhören undvek förhørsledaren våldtäkten från 1993, inklusive reaktionerna och konflikterna i hemmet med anledning av denna. Det hade varit befogat att ta upp detta med tanke på att det var på grund av denna händelse som målsäganden påbörjade med terapisaftalen med Helena J.

Brister i förundersökningens omfattning

Under förundersökningen hördes inte några andra än H, hennes mamma, K och den behandlande psykologen. Inga vänner, lärare eller andra som hade kunnat ge en bild av målsäganden, hennes problem och uppväxtförhållanden hördes. Inte heller inhämtades någon dokumentation som kunnat bringa klarhet i dessa frågor. Några försök att utreda omständigheterna kring den fest och den plats där målsäganden hade uppgett att det första övergreppet hade ägt rum gjordes inte.

12.5.2 Åtalet

Allmänt om den funktion gärningsbeskrivningen i ett brottmål fyller i den juridiska processen, se fall 2.

Gärningsbeskrivningen angav endast att K mellan augusti 1987 och våren 1991 i sin bostad haft sexuellt umgänge med målsäganden vid ett stort antal tillfällen. Gärningsbeskrivningen saknar all konkretion. Den angivna tidsperioden är mycket vid och den brottsliga gärningen anges endast som sexuellt umgänge. Vari detta består framgår inte. Inte heller framgår antalet övergrepp eller tidpunkt för dessa.

Gärningsbeskrivningens brister innebar att det var svårt för K att prestera någon motbevisning mot denna. Den var så pass vid att vilka uppgifter som än kunde framkomma om de påstådda gärningarna vid huvudförhandlingen kunde inordnas under den, varför det var svårt att avgöra vilka gärningar som egentligen omfattades av åtalet.

Att åklagaren valt att utforma gärningsbeskrivningen på angivet sätt är anmärkningsvärt. Målsäganden hade någorlunda detaljerat beskrivit det första övergreppet. De övriga övergreppen hade hon inte kunnat förlägga i tiden. Hon hade inte heller kunnat uppge antalet gärningstillfällen. Målsäganden beskrev dock ett förfaringsätt efter vilka samtliga dessa skulle ha skett. Förutsättningarna för åklagaren att närmare beskriva den första gär-

ningen var således goda och för de övriga hade förfaringsättet kunnat anges.

Det kan här noteras att K redan i samband med den andra häktningsförhandlingen påtalade att anklagelserna var så vaga att det enligt hans mening inte gick att försvara sig emot dem.

12.5.3 Domstolsprövningen

Trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningar

För såväl tingsrätten som hovrätten utgjorde sättet på vilket målsäganden framförde sin berättelse en viktig grund för bedömningen av hennes trovärdighet. Frågan om H kommit att felaktigt uppfatta sig utsatt för de övergrepp hon berättat om, t.ex. helt eller delvis på grund av psykisk störning, behandlades därvid inte av någon av domstolarna.

Tingsrätten bedömde H som trovärdig och fann att hennes uppgifter skulle läggas till grund för en fällande dom. Skälet för denna bedömning synes ha varit det sätt på vilket hon lämnat sina uppgifter. Tingsrätten uppgav att hon berättat självmant, om än under stor vanda, med synbar eftertanke och i väsentliga delar utan att tveka. Hennes berättelse om händelserna gav ”ett klart intryck av att vara självupplevd”.

Något resonemang om tillförlitligheten i uppgifterna fördes inte i tingsrättens dom, vilket får tolkas så att detta innefattades i den övergripande bedömningen av målsäganden såsom trovärdig, dvs. var hon trovärdig så var uppgifterna tillförlitliga.

Även hovrätten fokuserade på trovärdigheten som den för målet avgörande frågan: ”i mål av förevarande art [är det] av avgörande betydelse för skuldfrågan hur bedömningen av målsägandens trovärdighet utfaller”. Vid den bedömningen fäste även hovrätten stor vikt vid det sätt på vilket uppgifterna lämnats. Hovrätten anförde att hennes känslomässiga reaktioner och kroppsspråk i övrigt hade varit ”helt adekvata med berättelsens innehåll”. Hon hade enligt hovrätten inte heller givit intryck av att på minsta sätt vilja överdriva övergreppens karaktär. Enligt hovrätten talade även vittnesuppgifterna från målsägandens psykolog för att berättelsen var riktig. Denna hade berättat om hur H hade reagerat på frågan om hon utsatts för sexuella övergrepp och om hennes vanda och svårigheter att berätta om övergreppen. Hovrätten fann – ”vid en samlad bedömning” – att målsägandens berättelse var trovärdig och skulle läggas till grund för en fällande dom.

Hovrätten angav som utgångspunkt för sin prövning ett antal omständigheter som man skulle kunna kalla ”erfarenhetsatser”. Dessa bestod i förhållanden ”av främst psykologisk natur” som enligt hovrättens mening var allmänt kända vid sexuella övergrepp mot barn. Dessa gällde:

- Barnets sätt att berätta och de känslomässiga reaktioner som åtföljer berättelsen.
- Förekomsten av detaljer i berättelserna.
- Förekomsten av psykiska skyddsmekanismer, såsom en strävan att överkliggöra övergreppen.
- Barnets skuld känslor, som tar sig uttryck i att de själva känner ansvar för det som har inträffat.

Hovrätten angav emellertid inte vad dessa allmänt kända förhållanden närmare bestod i och inte heller på vilken grund hovrätten dragit slutsatsen att de är allmänt kända. Det saknas således källhänvisningar eller hänvisning till i målet förebringad utredning som gav stöd för det som anfördes. På flera ställen återkommer formuleringar som att ”det är ett väl känt förhållande att”, men det klarläggs således varken vad det är som närmare bestämt är allmänt känt eller på vilket sätt detta blivit känt. En domstol har i och för sig möjlighet att i sin bevisvärdering använda sig av vedertagen kunskap (jfr RB 35:2 ”för omständighet, som är allmänt veterlig, kräves icke bevis”). Sådant är det uppenbarligen inte fråga om här. Det resonemang som hovrätten för i detta sammanhang framstår som oprecist och oskolat. Det står i kontrast till det resonemang som de skiljaktiga domarna förde. Deras bedömning kan karakteriseras så, att de utan att egentligen ta ställning till målsägandens trovärdighet på angivna grunder bedömde att de uppgifter hon lämnat inte var så tillförlitliga som krävs för en fällande dom.

Granskningen av målsägandeberättelsen

Under denna rubrik behandlas vissa frågeställningar som är gemensamma för värdering av utsagor, se under motsvarande rubrik i fall 2.

Berättelsens uppkomstbetingelser

I målet var det klarlagt att målsäganden börjat gå i terapi hos en psykolog. Bakgrunden var att hon hade utsatts för en våldtäkt och de psykiska svårigheter denna händelse och dess följder orsakat. Först efter flera månaders terapiamtal framkom uppgifter om att hon även utsatts för övergrepp från K. Avseende de närmare omständigheterna under vilka hon första

gången berättade om övergreppen uppgav målsäganden följande i polisförhör den 11 februari 1994:

Han [K] tyckte att det i stort sett bara var mitt fel, att jag hade blivit våldtagen, så berättade jag väl det för Helena [terapeuten], jag hade varit så ledsen då för allt som hade hänt, K och alltihopa, så var jag med om jättejobbiga polisförhör också, så jag kände mig väldigt deprimerad, jag trodde aldrig att jag skulle komma upp till ytan igen. Sen framåt hösten då -93, började jag berätta lite mer hur jag hade det hemma och mina föräldrar, mamma och styvfar, så Helena blev väl mer och mer intresserad av hur jag hade det hemma, eftersom hon märkte att det inte blev något bättre att det liksom, att det var någonting som låg och tryckte hela tiden, som förstörde allting, som hon försökte hjälpa mig med eller någonting sånt där, och sen så en dag när jag kom hit så sitter vi och pratar lite, säger hon bara rakt ut. Har din styvfar gjort dig någonting så här liksom. Har han någon gång tagit på dig på fel sätt, eller utnyttjat dig sexuellt, eller någonting. Jag bröt väl ihop och grinade som jag alltid gör, sa ingenting, vägrade svara, så veckan efter var det väl likadant. Hon gick verkligen på hårt då, hon sa, det är någonting, jag ser att det är någonting, då började hon fråga igen då om han gjort mig någonting och jag nickade, jag ville inte berätta någonting. Så tog det väl ett tag, hon fick inte veta mycket, men hon sa att det räckte med det hon visste, att han hade betett sig illa mot mig.

Dessa uppgifter åberopades inte vid huvudförhandlingarna men de fanns alltså i förundersökningen, och av memorialanteckningar förda vid huvudförhandlingen i tingsrätten, och även i viss utsträckning av vad som återgavs i domarna, framgick att uppgifter av motsvarande innehåll lämnades av målsäganden vid förhandlingen. Detta bekräftades också vid vittnesförhöret i tingsrätten med Helena J. Av detta framgick att Helena J misstänkte att H utsatts för sexuella övergrepp utöver våldtäkten 1993. Grunden för denna misstanke hade framför allt varit att målsäganden inte mådde bättre trots den terapi hon fick, utan att hennes tillstånd tvärtom försämrades, samt att målsäganden enligt sina egna uppgifter var mycket hårt hållen hemma. Vidare framgick att det var psykologen som frågade målsäganden om hon utsatts för sexuella övergrepp och att det var hon som frågade om det var K som var förövaren. H hade enligt vittnesmålet besvarat dessa frågor med en nick. Av vittnesmålet framgick även att psykologen förmått målsäganden att vidta vissa åtgärder, framför allt att låsa sin dörr om nätterna, genom att hota med att hon annars var tvungen att anmäla målsägandens berättelse till socialtjänsten, något som målsäganden motsatte sig. Psykologen uppgav också i förhöret att hon inte ifrågasatte målsägandens uppgifter. Hon var även helt oförstående till en fråga från försvararen om hennes agerande på något sätt skulle ha kunnat påverka målsägandens berättelse.

Tingsrätten konstaterade att målsäganden inte hade berättat om K:s övergrepp förrän hon, under press och efter en ledande fråga, under terapin berättade för sin psykolog. Enligt tingsrättens bedömning hade dock pressen bestått i att hon inte kunde dölja sin hemlighet för sin psykolog och inget talade enligt tingsrätten för att hennes uppgifter till psykologen var osanna. Någon ytterligare granskning eller analys av denna fråga genomförde inte tingsrätten.

Enligt hovrätten hade Helena J lång erfarenhet av barn som har utsatts för sexuella övergrepp. Det fanns därför ingen anledning att tro att hon, genom sina egna hypoteser och ledande frågor, skulle ha förmått målsäganden att oriktigt beskylla styvfadern för övergrepp. I övrigt behandlade inte hovrätten problematiken avseende de omständigheter under vilka målsäganden första gången berättade om övergreppen.

I detta fall fanns en påtaglig risk för att målsägandens berättelse vuxit fram genom påverkan och förväntningar från hennes psykolog. Trots att denna risk tydligt framgick av de uppgifter som domstolarna tog del av och trots att K till sitt försvar bl.a. uppgett att berättelsen kunde ha uppstått genom sådan påverkan, underlät de att beakta detta. Underlåtenheten i detta hänseende ter sig än mer anmärkningsvärd med tanke på de allmänt spekulativa resonemang som domstolarna i övrigt tillät sig.

Berättelsens detaljrikedom

Målsägandens berättelse i detta mål innehöll uppgifter om ett första specifikt övergrepp, som skulle ha skett utomhus i anslutning till en fest, och härutöver uppgifter om ett flertal till antal och tidpunkter okända övergrepp, som alla skulle ha skett enligt samma beskrivna mönster i hennes sovrum.

Enligt tingsrätten skulle berättelsen bedömas utifrån sitt innehåll och konsekvensen i de lämnade uppgifterna. Konsekvensen i H:s uppgifter tydde därvid på att berättelsen var självupplevd. Det hade enligt tingsrätten inte heller framkommit något som tydde på att hon ändrat sina uppgifter i de olika förhören. Berättelserna var dock genomgående – även beträffande det första tillfället – detaljfattiga och stereotypa. Därför borde tingsrätten inte ha dragit några särskilt långtgående slutsatser av att de var konsekvent berättade. Tingsrättens sätt att återropa detaljer ur berättelsen till stöd för åtalet kan illustreras av följande uttalande i domskälen:

H har berättat om händelser som inträffat för mer än sex år sedan. Hon har kunnat ange sin klädsel vid det första övergreppet. Hennes berättelse om de yttre omständigheterna ger ett klart intryck av att vara självupplevt.

Uppgiften om vad hon bar för kläder vid ett tillfälle för sex år sedan saknar dock värde i sammanhanget. Sådana uppgifter kan enkelt lämnas och även vara helt sanna, i den meningen att hon vid en fest för sex år sedan bar just dessa kläder. De kan inte kontrolleras mot annat i utredningen för att på så sätt staga upp denna. Att hon eventuellt bar dessa kläder då och minns detta då hon hörs säger inte mycket om tillförlitligheten i uppgifterna om ett övergrepp. Som framhållits på annan plats ligger ett eventuellt bevisvärde i att uppgiften kan kontrolleras eller i att den är hänförlig till själva brottet och därvid framstår som så intimt förknippad med detta att själva hågkomsten talar för att händelsen har inträffat. I detta fall gäller det omvända – målsäganden lämnade inga uppgifter om detaljer av någondera slaget. Detta synes även gälla berättelsen om det första övergreppet, domstolarna uppgav i och för sig motsatsen, men utan exemplifiering.

De övriga övergreppen framstod även enligt domstolarna som en rad för målsäganden diffusa och till sin karaktär likartade övergrepp, under vilka hon passivt underkastat sig K medan hon försökte tänka på något annat. Tingsrätten fann att bristen på detaljer inte talade mot hennes trovärdighet, speciellt då hon ansträngt sig för att tänka på annat under själva övergreppet. Hovrätten gjorde samma bedömning, då det enligt hovrätten var ett vanligt förhållningssätt från barn som blivit utsatta för sexuella övergrepp att försöka tänka på annat vid övergreppen. Domstolarnas bedömning i denna del var alltför generaliserande och kan inte sägas ha varit grundad på någon analys av de i målet förekommande omständigheterna.

Om övergreppen verkligen ägt rum framstår den fullständiga avsaknaden av närmare detaljer, med beaktande av det stora antalet övergrepp som målsäganden uppgav sig ha blivit utsatt för, som anmärkningsvärd, liksom att hon inte kunde förlägga något enda av övergreppen i tiden.

Hovrätten angav även att det i mål som gäller sexuella övergrepp mot barn ofta tillkommer den svårigheten att de påstådda övergreppen har ägt rum lång tid tillbaka, vilket påverkar målsägandens förmåga att ange bestämda tidpunkter för övergreppen eller det exakta antalet övergrepp och även förmågan att återge hela och detaljerade händelseförlopp. Hovrättens sätt att behandla detta tyder på att domstolen inte betraktade dessa svårigheter som något som försämrade åklagarens bevisläge, utan som en möjlig förklaring till brister i berättelsens detaljrikedom m.m. Det innebär att en grundläggande utredningsbrist åberopas till stöd för ett sänkt beviskrav.

Allt detta tyder på en bristfällig bevisvärderingsmetod. De aktuella bristerna talade definitionsmässigt emot uppgifternas tillförlitlighet. Uppgifter med brister av det slaget kan i och för sig efter ytterligare utredning lik-

väl visa sig tillförlitliga, men det kräver att uppgifterna vinner stöd i andra förhållanden och att bristerna ges en rationell förklaring. Som domstolarna här presenterade saken tenderade sådant som var en uppenbar brist i utredningen att bli till ett stöd för åtalet (tillspetsat uttryckt: att hon inte minns så väl vad som hänt, beror på det som hänt, alltså är det förhållandet att hon inte minns, ett stöd för att det som hon inte minns så väl har hänt).

Berättelsen sedd i sitt sammanhang

Målsägandens berättelse skulle ha kunnat prövas mot hennes mors eventuella iakttagelser. Modern avstod dock från att låta sig höras i rättegångarna. Hon hördes under förundersökningen. (Se vidare om moderns uppgifter nedan.) Till synes på grundval av det materialet konstaterade hovrätten att modern varken gjort några iakttagelser eller misstänkt några övergrepp. Enligt hovrätten kunde förhållandet förklaras med att dottern bodde ensam i ett mindre angränsande hus och av att modern led av sjukdom och därför varit borta från hemmet under några perioder.

I målet saknades i övrigt utredning som möjliggjorde en prövning av målsägandens berättelse mot andra omständigheter. T.ex. saknades utredning avseende målsägandens skolgång, vänner, övriga hemförhållanden och pojkvänner. Något försök att klarlägga omständigheterna kring den fest under vilken det första övergreppet skulle ha skett gjordes inte heller. Utredningen var således långt ifrån robust i dessa hänseenden, något som borde ha tillmätts större vikt vid domstolarnas bevisvärdering än vad det gjorde.

Flera omständigheter och enskildheter i målsägandens berättelse var dessutom ägnade att väcka direkt tvivel om berättelsens riktighet. Såväl tingsrätten som hovrätten konstaterade att det första övergreppet skett under förhållanden som inneburit stor risk för upptäckt. (Det gäller även de fortsatta övergreppen, med tanke på att modern fanns i närheten.) Utgångsläget för bedömningen av det första övergreppet är alltså att det allmänt sett ter sig osannolikt. Det innebär givetvis inte att det inte kunde ha inträffat, men att det krävdes en hel del för att man skulle kunna finna det bevisat.

Bägge domstolarna vände dock anklagelsens relativa osannolikhet till en omständighet som stödde dess riktighet. Enligt tingsrätten hade målsäganden, om avsikten varit att pådyvla K något han inte gjort, lätt kunnat tillrättalägga sina uppgifter. Hovrätten gick ett steg längre och konstaterade att det förhållandet att övergreppet skett under sådana förhållanden att det inneburit stor risk för upptäckt talade för att berättelsen inte var påhittad. Detta då hon annars lätt hade kunnat konstruera ett troligare

övergreppstillfälle. Att berättelsen framstod som osannolik talade således enligt hovrättens bedömning för att den var sann.

Det finns en viss logik i detta. En eftertänksam person, som har god tid på sig och som önskar beljuga en annan, lär typiskt sett konstruera sin anklagelse så, att den innehåller så få osannolika moment som möjligt. Förekomsten av sådana moment, liksom sådant som ter sig fördelaktigt för den anklagade m.m., kan tala för att den som för fram en brottsanklagelse talar sanning och inte har lagt sin berättelse till rätta. Någon generaliserbar princip är det dock inte fråga om. För det första är det lätt för den förslagne lögnaren att utnyttja denna logik till sin fördel, genom att t.ex. lägga in en del för den anklagade fördelaktiga uppgifter i sin berättelse. För det andra tillkommer inte alla brottanklagelser under sådana omständigheter att de kan läggas till rätta på vare sig det ena eller andra sättet. Här rör det sig om den enda konkreta händelsen och uppgifterna kring den har vuxit fram från terapi till rättegång. För det tredje är det inte så att man i alla fall av detta slag kan utgå från att målsäganden har velat beljuga den åtalade. I det här fallet är det en fullt möjlig tanke att flickan när hon berättade om dessa saker fullt ut trodde på att de hade inträffat.¹ Uppgifternas relativt osannolika karaktär talar i så fall för att de inte är tillförlitliga, dvs. att de på ett eller annat sätt är fantasiprodukter, som flickan själv tror på.

Slutsatsen av detta är att osannolika moment i en berättelse i utgångsläget kräver en förklaring och att de i den meningen talar emot att berättelsen är riktig. Berättelsen kan, beroende på vad som i övrigt framkommer, visa sig ändå vara riktig. Däremot bör man, typiskt sett, vara försiktig med att lägga osannolika moment i en berättelse till grund för att denna är riktig.

¹ Ett grundläggande fel som domstolarna gjorde vid sin bedömning av målsägandens berättelse var att de utgick från att hennes berättelse antingen var sann eller medvetet oriktig. Att det kunde förhålla sig på det viset att målsäganden kunde vara säker på att hon utsatts för de övergrepp hon berättade om utan att dessa faktiskt behövde ha inträffat föresvävade uppenbarligen inte de domare som trodde på hennes berättelse. – Ett liknande synsätt återfinns i RÅ:s yttrande över resningsansökningen. I sitt yttrande uppgav såväl RÅ som den tidigare åklagaren i målet att det inte var trovärdigt att psykologen Helena J skulle ha manipulerat fram uppgifterna om övergrepp. Att Helena J trots goda föresatser och utan något annat syfte än att behandla målsäganden, genom sitt sätt att uppträda vid terapisaftalen omedvetet påverkat henne att tro att hon utsatts för övergrepp var något som RÅ inte reflekterade över.

Moderns brev till rätten

H:s mor hördes under förundersökningen men inte vid huvudförhandlingarna i den ordinarie processen. Under hovrättsförhandlingen, den 16 maj 1994, inkom emellertid en skrift från henne. Följande framgår av en tjänsteanteckning i hovrättens dagbok.

tel med [---] – hustru till den tt:e – i anledning av en skrift som hon har skickat till HovR, vilken skrift hon har angett att hon önskar att parterna inte skall få del av. Jag förklarar för henne att HovR:s ledamöter inte har läst o inte kommer att läsa skriften så länge parterna ej får del av den därför att rätten inte skall ha material som inte parterna har fått del av. Jag förklarar vidare att även om kopia av skriften delas ut till parterna f.k. utgör den inte processmaterial o att den inte heller kan läsas upp vid fortsatt hf. pga förbudet mot skriftliga vittnesattester. Hon förklarar sig införstådd härmed och lämnar imorgon kl. 09.00 besked om hon tar tillbaka skriften (efter att ha diskuterat frågan med K:s försvarare).

Av tjänsteanteckning påföljande dag framgår följande.

ant att [H:s mor], som gett in skriften nämnd ovan under förutsättning, att parterna inte får kännedom om den, bett att få tillbaka skrivelsen och att den har återlämnats till henne sedan adv. Månson-Schwartz uppgett att hon förklarat sig icke villig att vittna.

Skriften skickades härefter tillbaka till modern varför dess innehåll förblir okänt.

I samband med att K ansökte om prövningstillstånd i Högsta domstolen skickade dock modern den 28 juni 1994 återigen in en skrift, som finns bevarad. Denna bestod av tio maskinskrivna A4 sidor. Den innehöll en noggrann redogörelse för förhållandena i familjen och om H. Innehållet avvek på en rad sätt från uppgifterna från H och hennes psykolog. På ett antal punkter redogjordes även för sakfel i dessa uppgifter. Modern menade att dotterns uppgifter om övergrepp inte kunde stämma och motiverade detta utförligt. Hon uppgav också att hon inte velat vittna eftersom hon inte ville ta ställning mellan sin man och dottern och att dottern behövde hennes stöd. – Brevets innehåll är sådant att det i det bevisläge som rådde i målet borde ha tillmätts påtaglig betydelse för bevisvärderingen. Det är sansat till ton och innehåll. Den som på minsta sätt intresserar sig för halten i de anklagelser målet gäller torde inte kunna undgå att påverkas av moderns redogörelse.

Enligt tjänsteanteckningen kunde den skrift som hade ingetts till hovrätten – vars innehåll alltså inte är känt – inte ingå i processmaterialet på grund av förbudet mot skriftliga vittnesattester. Bestämmelsen återfinns i 35 kap. 14 § rättegångsbalken och har följande lydelse.

RB 35:14 En berättelse, som någon har avgett skriftligen i anledning av en redan inledd eller förestående rättegång, eller en uppteckning av en berättelse, som någon i anledning av en sådan rättegång lämnat inför åklagare eller polismyndighet eller annars utom rätta, får åberopas som bevis i rättegången endast

1. om det är särskilt föreskrivet,
2. om förhör med den som lämnat berättelsen inte kan hållas vid eller utom huvudförhandling eller i övrigt inför rätten eller
3. om det finns särskilda skäl med hänsyn till de kostnader eller olägenheter som ett förhör vid eller utom huvudförhandling kan antas medföra, vad som kan antas stå att vinna med ett sådant förhör, berättelsens betydelse och övriga omständigheter.

Skriften utgjorde en skriftlig vittnesattest vilken enligt huvudregeln inte får åberopas. I stället bör vittnesförhör äga rum. Målsägandens mor är dock enligt 36 kap. 3 § rättegångsbalken inte skyldig att vittna och hon hade också förklarat att hon inte ville vittna. Frågan är om skriften vid dessa förhållanden hade kunnat åberopas med stöd av 35 kap. 14 § p. 2 rättegångsbalken. En sådan tolkning skulle emellertid innebära ett kringgående av huvudregeln.

Av 46 kap. 4 § 2 st. rättegångsbalken följer att rätten är skyldig att tillse att målet blir utrett efter vad dess beskaffenhet kräver. För detta har vi närmare redogjort i kapitlet Bevisprövning i brottmål (3.3). Finner rätten att ett mål är otillfredsställande utrett har man möjlighet att i första hand genom frågor och påpekanden söka förmå parterna att själva fullständiga utredningen. Om detta inte ger något positivt resultat kan rätten i sista hand antingen självantala föranstalta om bevisning enligt 35 kap. 6 § rättegångsbalken eller att begära att förundersökningen skall kompletteras med stöd av 45 kap. 11 § och 46 kap. 12 § rättegångsbalken. Eventuella brister kan även beaktas till den tilltalades förmån vid bevisvärderingen.

Om brevet, enligt vad som anförts ovan, inte fick åberopas i målet borde domstolen i stället ha tillställt parterna skriften så att åklagaren beretts möjlighet att eventuellt komplettera förundersökningen och K möjlighet att komplettera sin bevisning.²

Om den skrift som ingavs till hovrätten motsvarar den skrift som sedermera ingavs till Högsta domstolen – vilket man kan anta men inte veta – borde rätten, med anledning av sin utredningsskyldighet, genom materiell processledning ha tillsett att nödvändiga åtgärder vidtogs i anledning av brevet. Om rätten härvid inte kunnat förmå åklagaren att komplettera förundersökningen med utredning avseende de omständigheter som berör-

² Av tjänsteanteckningarna, samt även den senare skriften till HD, framgår att åtminstone K och hans försvarare kände till brevet och dess innehåll men trots detta inte vidtog några åtgärder.

des i brevet borde man ha övervägt att ex officio föranstalta om bevisning,³ eller att förelägga åklagaren att komplettera förundersökningen med utredning avseende de omständigheter som berördes i brevet.

Hovrättens underlåtenhet att tillstålla parterna brevet eller att i övrigt utöva någon materiell processledning i anledning av det har inneburit att man inte uppfyllt sin utredningsskyldighet.

Avslutningsvis bör nämnas att mammans brev var en i målet inkommen handling. En sådan skall tillställas parterna. Hovrättens förfarande, att skicka tillbaka brevet till mamman utan att bevara en kopia i akten, saknar också lagstöd.

12.5.4 Den frikännande domen

I resningsärendet återtog målsäganden sina uppgifter och lämnade en förklaring till detta som enligt Högsta domstolen inte var orimlig. Då tilltron till målsägandens uppgifter varit av avgörande betydelse för domstolarnas bevisvärdering var det därför enligt Högsta domstolen sannolikt att K skulle ha frikänts om hon redan vid hovrätten hade återtagit sina uppgifter och istället lämnat de uppgifter hon lämnade i resningsärendet. Högsta domstolen beviljade därför K resning.

Även hovrätten konstaterade att målsäganden helt frånfallit sina uppgifter om övergrepp och att hennes förklaring till de tidigare anklagelserna och till att hon nu återtagit dessa inte var orimlig. Målsäganden hade dessutom, liksom åklagaren, förklarat att de biträdde K:s yrkande om att åtalet skulle ogillas. Hovrätten konstaterade ”Mot denna bakgrund finns det i målet ingen bevisning som styrker åtalet.”

³ Vilket i detta fall synes problematiskt då den befintliga förundersökningen inte lämnade någon större vägledning ifråga om vilken bevisning som i så fall skulle tas in.

13. Fall 8

Fallet i korthet: En 72-årig kvinna, som bodde ensam, hittades strypt i sin lägenhet. Mördaren hade sökt sätta eld på kroppen. Bredvid denna fanns en flaska T-Gul (tändvätska) och rester av ytterligare en flaska. Man påträffade även en prislapp som förmodades ha suttit på en av flaskorna med T-Gul. Mordredskapet var en textilremsa, som med stor sannolikhet härrörde från en annan pensionärlägenhet, som i likhet med den mördades sköttes av hemtjänsten. Hemvårdaren R åtalades för mordet. Som stöd anfördes bl.a. att han under morddagen besökt den lägenhet varifrån textilremsan kom, att han vid andra tillfällen besökt den mördade i tjänsten, att han på morddagen handlat kaffe i en närbelägen mataffär, varvid någon – enligt åklagarens hypotes R – i samma kassa direkt efter detta kaffeköp bevisligen handlat två flaskor T-Gul, att den prislapp som återfunnits vid offret härrörde från samma butik och upp tog det ordinarie priset för T-Gul, att han saknade alibi samt att han hade motiv (den döda antogs ha förvarat en hel del kontanter hemma och R påstods ha haft pengabekymmer). Hemvårdaren dömdes 1994 till livstids fängelse. Fallet blev sedermera mycket uppmärksammat. En första resningsansökan avslogs 1998. 1999 ingavs en ny. Högsta domstolen, som fattade beslut i ärendet först 2002, ansåg att det tillkommit åtskilligt nytt material men att det var osäkert vilka slutsatser som kunde dras av detta. Resning beviljades dock. Efter ny rättegång fann hovrätten bevisat att mordredskapet – textilremsan – kom från den andra pensionärlägenheten och att R varit i denna under morddagen. Domstolen fann dock inte bevisat att R köpt de två flaskorna T-Gul som inhandlats direkt efter hans kaffeköp, att den vid offret funna prislappen suttit på en flaska T-Gul eller att de flaskor T-Gul och rester därav som återfunnits på mordplatsen inhandlats i just den affären. Omständigheterna kunde samman tagna te sig graverande för R men åtalet ogillades. Misstankarna mot R får anses ligga kvar på ungefär den nivå där de legat alltsedan den första rättegången, men det har genom lagakraftvunnen dom slagits fast att denna bevisning inte är tillräcklig för slutsatsen att han begått mordet. R

var frihetsberövad i ca åtta år. Han tillerkändes skadestånd från staten med 9 000 000 kr.

13.1 Bakgrund

Söndagen den 23 maj 1993 påträffades pensionären Märta P död i en klädkammare i sitt hem i Sättra i Stockholm. Kroppen hittades av personal från hemtjänsten och Märta P:s vuxna son, sedan Märta P inte hade öppnat för hemtjänstens personal. Märta P påträffades liggande på rygg på golvet med en snara i form av ett rött textilband åtdragen runt halsen. Fynd i lägenheten tydde på att Märta P hade strypts vid ett handgemäng i köket och sedan släpats genom hallen in i klädkammaren. På kroppens ben hade i klädkammaren anlagts brand med hjälp av tidningspapper och tändvätska. Märta P hade vid tidpunkten för mordet daglig hjälp av hemtjänsten i Sättra.

Vid polisens brottsplatsundersökning gjordes vissa fynd. En flaska T-Gul med vätska kvar i samt smälta av ytterligare en sådan flaska påträffades invid Märta P:s kropp. Under Märta P:s huvud påträffades en plastkasse från ICA Sättrahallen i vilken återfanns en prislapp på beloppet 18,40 från Vivo-butiken Prisma Mat i Skärholmen.

Polisen saknade inledningsvis uppslag angående misstänkta gärningsmän.

Efter en omfattande dörrknackning i området samt förhör med bl.a. ett antal anställda inom hemtjänsten hördes en hemvårdare den 28 maj 1993 som misstänkt för mordet. Något frihetsberövande ägde dock inte rum.

I början av juni månad kunde man vid ett besök i butiken Prisma Mat konstatera

- att T-Gul normalt kostade 18,40,
- att T-Gul den aktuella veckan dock hade varit nedsatt till 15,50 kr,
- att det inte var omöjligt att prislappar med priset 18,40 ändå hade suttit kvar på flaskorna i butiken,
- att någon hade köpt två flaskor T-Gul för 15,50 kr styck i butiken den 21 maj 1993 kl. 16.11 och
- att någon omedelbart före detta inköp hade köpt fyra paket Zoegas kaffe.

Det visade sig kort därefter att butikens kassaklocka gick fel och att inköpet av T-Gul i själva verket hade gjorts kl. 16.15.

Den 16 juni 1993 satte polisen upp ett anslag i butiken Prisma Mat. Av anslaget framgick att man ville komma i kontakt med personer som hade handlat i butiken den 21 maj 1993 mellan kl. 16.00 och 16.30 och särskilt den kund som då hade köpt fyra paket Zoegas kaffe, eftersom denne kunde ha gjort viktiga iakttagelser. Dagen därpå fick polisen kontakt med en anställd inom hemtjänsten i Sättra – R – som uppgav att det var han som hade köpt de fyra kaffepaketerna till sin arbetsplats.

Av det protokoll från obduktionen av Märta P som upprättades framgick att döden hade inträtt en kortare tid, sannolikt upp till omkring 3–4 timmar, efter intagandet av den sista måltiden. Med ledning av bl.a. dessa uppgifter drog man slutsatsen att mordet måste ha ägt rum på eftermiddagen den 21 maj 1993.

Cirka 250 meter från Märta P bodde en annan pensionär, Inga-Britt A, som var rullstolsbunden och som också hade hjälp av hemtjänsten. Den 15 december 1993 lämnades uppgifter från en anställd inom hemtjänsten om att det hos Inga-Britt A fanns en julbonad vars röda kantband hade hängt löst och nu delvis saknades. Bonaden togs i beslag samma dag. I sakkunnigutlåtanden uttalade SKL att övervägande skäl talade för att det band som hade suttit åtdraget runt Märta P:s hals och en bit band som hade påträffats under en hög med mattor i hallen utgjorde större delen av det saknade kantbandet på julbonaden.

Utredningen visade att R hade besökt Inga-Britt A i tjänsten vid två tillfällen den 21 maj 1993 och att han vid tidigare tillfällen hade besökt Märta P i tjänsten. Det framkom också uppgifter om att han spelade mycket på trav m.m. och därför var i behov av pengar samt att han tidigare hade anklagats för stölder hos och våld mot pensionärer.

R anhölls som misstänkt för mordet den 8 mars 1994. Han förblev frihetsberövad till den 12 april 2002, då han efter avslutad huvudförhandling i en förnyad prövning efter resning försattes på fri fot.

13.2 Den ordinarie rättsprocessen

13.2.1 Åtalet

Kammaråklagaren Alice Stenholm väckte den 21 april 1994 talan mot R, offentlig försvarare advokaten Bengt H Nilsson, för mord med följande gärningsbeskrivning.

R har den 21 maj 1993 i Märta P:s bostad på Bogsättravägen 6 i Stockholm berövat henne livet genom att strypa henne med en snara.

13.2.2 Åberopad utredning

Som skriftlig bevisning åberopade åklagaren i huvudsak protokoll avseende obduktion av offret, sakkunnigyttrande från SKL avseende jämförande analys av strypsnaran och en julbonad, kopia av kontrollremсор den 21 maj 1993 från Prisma Mat, en prislapp anträffad i en plastkasse under offrets kropp och ett kvitto på inköp i butiken Prisma Mat i Skärholmen den 21 maj 1993. Som muntlig bevisning åberopade åklagaren huvudsakligen målsägandeförhör med Märta P:s son och sondotter samt vittnesförhör med fyra anställda inom hemtjänsten i Sätra

R förnekade gärningen.

13.2.3 Stockholms tingsrätts dom

Stockholms tingsrätt, f.d. rådmannen Göran Herner med nämndemän, meddelade dom den 5 juli 1994 (mål B 1994-94).

Av domen framgår att åklagaren sakframställningsvis gjorde gällande att Märta P hade bragts om livet mellan ytterst klockslagen 13.59 och 16.11 den 21 maj 1993, att R den aktuella dagen sedan han återkommit från Inga-Britt A – som var den sista pensionär som han skulle besöka den dagen – hade lämnat hemtjänstens lokal i Sätra mellan kl. 15.20 och 15.25, att han kl. 16.11¹ i butiken Prisma Mat i Skärholmen hade köpt två flaskor T-Gul samt att mordredskapet hade utgjort kantband på en julbonad som fanns i Inga-Britt A:s lägenhet.

Av domen framgår vidare att R uppgav bl.a. följande. Den aktuella dagen avslutade han arbetet hos Inga-Britt A ca kl. 15.45, varefter han begav sig till hemtjänstlokalen i Sätra. Ca kl. 16.00 fick han tillstånd att lämna arbetet trots att arbetstiden sträckte sig till kl. 16.30, eftersom han skulle köpa kaffe till arbetsplatsen. Han cyklade härefter till Prisma Mat i Skärholmen där han köpte fyra paket kaffe varefter han cyklade hem till sin familj i Skärholmen. Under den aktuella dagen besökte han aldrig Märta P.

Åklagaren gjorde gällande att ett antal faktorer gav R motiv för gärningen och gjorde honom kapabel att genomföra densamma. Enligt åklagaren förhöll det sig så att R missbrukade hasch, att han i stor utsträckning ägnade sig åt spel, att han vid den aktuella tidpunkten var i desperat behov

¹ Uppgiften om att butikens kassaklocka gick fel och att inköpet således egentligen hade gjorts kl. 16.15 förefaller av misstag ha fallit bort ända fram till den andra hovrättsprocessen.

av pengar och att han till sin personlighet var såväl aggressiv som opålitlig. Han hade också misstänkts för bl.a. stölder hos några pensionärer. Avseende dessa påståenden fann tingsrätten sammanfattningsvis

... att R kan ha varit i behov av pengar men att han varken genom detta eller sina levnadsvillkor i övrigt och personliga egenskaper profilerar sig som mördare.

Till stöd för att R hade haft tidsmässigt utrymme att begå gärningen åberopade åklagaren vittnesförhör med Ann R, som arbetade vid hemtjänsten. Tingsrätten gjorde följande bedömning.

Ann R, som sagt sig vara ”klockfixerad”, har uppgivit att R efter avslutat arbete lämnade hemtjänstlokalen senast kl. 15.25. Härigenom är vederlagd uppgiften av R att han kom till lokalen först omkring kl. 16 [...]. Tiden mellan kl. 15.25 och nästa kritiska tidpunkt, kl. 16.11, [...] måste enligt tingsrätten vara tillräcklig för R att i förekommande fall cykla från hemtjänstlokalen i Sätra till Bogsättravägen 6, besöka Märta P i lägenheten och strypa henne samt därefter cykla till Skärholmen och göra inköp i butiken Prisma Mat. Tingsrätten finner sålunda visat att R haft det tidsmässiga utrymme som åklagaren påstått.

Beträffande mordvapnet, snaran av ett rött textilband, konstaterade tingsrätten.

Bandet har utgjort kantband på Inga-Britt A:s julbonad, en omständighet som klarlagts genom den textila undersökning som redovisats av SKL och för övrigt är ostridig i målet.

Inga-Britt A hade vid denna tidpunkt liksom Märta P daglig hjälp av hemtjänsten i Sätra. Angående frågan om hur bandet hade kommit att hamna hos Märta P fortsatte tingsrätten.

Endast personal inom hemtjänsten kan tänkas ha fört bandet från den ena vårdtagaren till den andra. All annan hemtjänstpersonal än R har åklagaren funnit sig kunna fritaga från misstanke om dådet mot Märta P. R har varit i Inga-Britt A:s lägenhet vid två tillfällen den 21 maj. Att det är R som haft och begagnat bandet är en slutsats som dras av omständigheterna, men detta är en slutsats som gränsar till visshet.

Avseende de två flaskorna med T-Gul som påträffades i Märta P:s lägenhet gjorde tingsrätten följande bedömning.

R köpte kaffe i butiken Prisma Mat den 21 maj. Enligt instämpling på kontrollremsa och kvitto skedde köpet kl. 16.11. I samma kassa och vid samma tidpunkt registrerades inköp av vad som inte kan vara annat än två flaskor tändvätska, T-Gul. Samtidigheten talar för att R gjort båda inköpen, av kaffe och tändvätska. Men som bindande omständighet måste ses att två flaskor tändvätska av märket T-Gul anträffades vid Märta P:s döda kropp och att där också anträffades en prislapp från Prisma Mat, vilken sannolikt suttit på en flaskas T-Gul.

Sammantaget gjorde tingsrätten följande bedömning av åtalet.

Oaktat något verkligt bärande motiv för gärningen inte kunnat klarläggas finner tingsrätten R, därigenom att han är den enda som kan tänkas haft hand om textilbandet och han samtidigt är starkt bunden till inköpet av tändvätska, övertygad om att vara den som bragt Märta P om livet.

Tingsrätten dömde R för mord till fängelse på livstid.

R överklagade domen.

13.2.4 Svea hovrätts dom

Svea hovrätt, f.d. hovrättslagmannen Ingrid von Möller, hovrättsrådet Per Kjellström samt t.f. hovrättsassessorn Hans-Åke Nygren med nämndemän, meddelade dom den 14 september 1994 (mål B 1972-94).

Hovrätten uppgav inledningsvis följande beträffande tidpunkten för mordet och det tänkbara motivet till detta.

Genom obduktionsresultatet och vittnesmål om Märta P:s vanor samt fynd som gjorts i hennes bostad i Sättra finner hovrätten utrett, att hon bragts om livet i bostaden under senare delen av eftermiddagen eller under tidiga kvällen den 21 maj 1993. Genom utredningen får även anses klarlagt, att Märta P förvarade en större summa pengar i bostaden, som dock inte kunnat återfinnas under brottsutredningen.

Hovrätten gjorde följande bedömning i fråga om strypsnarans ursprung och hur denna hade kommit att hamna i offrets bostad.

Den kriminaltekniska utredningen visar att det textilband som använts vid dådet härör från en julbonad tillhörande en annan vårdtagare hos hemtjänsten i Sättra, den rullstolsbundna Inga-Britt A. Ingenting i målet tyder på att textilbandet åtkommit hos Inga-Britt A genom inbrott eller förts därifrån av någon tillfällighet eller att det med Inga-Britt A:s och Märta P:s vilja överförts till den sistnämndas lägenhet. Den enda rimliga förklaringen till att bandet återfunnits hos Märta P är enligt hovrättens mening att en person som genom sitt arbete haft möjlighet att besöka både Inga-Britt A och Märta P tagit bandet med sig och sedan använt det för att strypa Märta P.

Gärningsmannens beslut att använda textilbandet framstår inte som resultatet av en noggrann planering utan mera som en spontan ingivelse. Sannolikheten talar därför för att tillgreppet av bandet skett i nära anslutning till gärningen. R har vidgått att han – såsom också framgår av tjänstgöringslistan från hemtjänsten – den aktuella dagen besökte Inga-Britt A såväl under förmiddagen som under eftermiddagen. Han har alltså kunnat ta med sig bandet från hennes lägenhet för att därefter uppsöka Märta P.

Avseende de två flaskorna T-Gul som påträffades i offrets lägenhet gjorde hovrätten följande bedömning.

Av brottsplatsundersökningen framgår att gärningsmannen efter dådet använt två flaskor tändvätska av märket T-Gul i ett försök att bränna kroppen. Förekomsten av den prislapp som påträffats i en plastkasse omedelbart bredvid Märta P:s kropp med den tryckta texten ”Prisma Mat kr 18.40”, vilket belopp överensstämmer med butiken Prisma Mats dåvarande ordinarie pris på T-Gul, ger starkt stöd för åklagarens påstående att de två flaskorna T-Gul inköpts i denna butik.

R har också vidgått att han efter arbetets slut den aktuella dagen besökt butiken Prisma Mat, vilket överensstämmer med uppgifterna på det butikskvitto som han lämnat till och som förvarats hos hemtjänsten. Denna butik ligger nära R:s bostad på [...] i Skärholmen och cirka en och en halv kilometer fågelvägen från Sättra torg. Av utredningen om bl.a. artikelnummer på butikens varor framgår [...] att två flaskor T-Gul inköpts i Prisma Mat som enda varor vid samma klockslag och i samma kassa som R köpt fyra paket kaffe. – Utredningen ger också vid handen att den använda tändvätskan salufördes med sin nya kemiska sammansättning först i mars 1993, således kort tid före dådet. Inte någon som hörts härom har minne av att Märta P låtit köpa eller eljest förvarade tändvätska i sin lägenhet och inte heller kunnat ange att hon skulle haft behov av sådan. Gärningsmannen måste därför ha anskaffat T-Gul och haft tändvätskan med sig till Märta P:s bostad.

Beträffande R:s tänkbara motiv och tidsmässiga utrymme att begå gärningen anförde hovrätten följande.

Utredningen om R:s spelvanor och ekonomiska förhållanden tyder enligt hovrättens mening på att han vid tiden i fråga var i behov av pengar. Han har även tidsmässigt haft utrymme att utföra gärningen.

Hovrätten gjorde sammantaget följande bedömning av åtalet.

Vid en samlad bedömning av vad som framkommit om R:s besök hos Inga-Britt A och hans möjlighet att där omhänderta textilbandet, om samtidigt av R:s inköp av kaffe och det instämplade köpet av tändvätska och om tändvätskeflaskorna och den prislapp som återfunnits på brottsplatsen i förening med i övrigt anförda omständigheter, finner hovrätten i likhet med tingsrätten R övertygad om att ha bragt Märta P om livet i enlighet med åklagarens påstående.

Hovrätten fastställde tingsrättens dom.

13.2.5 Överklagande till Högsta domstolen

Sedan R fullföljt talan mot hovrättens dom fann Högsta domstolen, justitierådet Jan Heuman, i beslut den 31 oktober 1994 ej skäl att meddela prövningstillstånd varför hovrättens dom stod fast.

13.3 Resning

13.3.1 Den första resningsansökan

Den 3 juli 1998 inkom R, genom sitt nya ombud Peter Althin, med ansökan om resning. Riksåklagaren, som av Högsta domstolen förelagts inkomma med skriftlig förklaring, bestred bifall till ansökningen.

Till stöd för sin ansökan uppgav R i huvudsak att hovrätten hade misstolkat SKL:s utlåtande angående sambandet mellan textilbandet som återfanns runt offrets hals och julbonaden, att ett nytt vittne, Ulla-Britt I, hade uppgett att hon hade hört ett ”dödsskrik” mitt i natten mellan antingen den 21 och 22 eller den 22 och 23 maj 1993, samt att gärningsmannen hade låst dörren till lägenheten efter mordet och att det inte var sannolikt att R hade haft möjlighet att kopiera någon nyckel till lägenheten.

Högsta domstolen, justitieråden Inger Nyström, Bo Svensson, Leif Thorsson, Nina Pripp och Marianne Lundius, konstaterade avseende SKL:s utlåtande att hovrättens bevisvärdering inte kunde utgöra grund för resning i målet. Beträffande vad R hade anfört om nycklarna uppgav Högsta domstolen att detta inte utgjorde en sådan omständighet som kunde föranleda resning i målet. Avseende det nya vittnet uppgav Högsta domstolen.

Ulla-Britt I:s nya uppgifter skiljer sig väsentligt från dem hon lämnade på ett tidigt stadium av utredningen. Av utredningen i målet får anses framgå att Märta P bragts om livet redan sent på eftermiddagen eller tidigt på kvällen den 21 maj 1993, även om obducentens bedömning var förenad med osäkerhet. Det är därför inte sannolikt att Ulla-Britt I:s nya uppgifter, om de hade förebringats i brottmålet, skulle ha lett till att R frikänts eller till att brottet hänförts under en mildare straffbestämmelse än den som tillämpats.

Högsta domstolen avlog resningsansökningen. Beslutet fattades den 6 oktober 1998 (ärende Ö 2958-98).

13.3.2 Den andra resningsansökan

R inkom den 7 december 1999 på nytt med ansökan om resning. Riksåklagaren, som av Högsta domstolen förelagts inkomma med skriftlig förklaring, bestred bifall till ansökningen.

Med anledning av resningsansökan beslutade Riksåklagaren komplettera förundersökningen med nya tekniska undersökningar av strypsnaran. Resultaten av dessa redovisades i resningsärendet. Vidare redovisades förhör med ett nytt vittne beträffande kantbandet.

Till stöd för sin ansökan åberopade R i huvudsak följande.

- Nya analyser av strypsnaran visade att den inte hade utgjort kantband på Inga-Britt A:s julbonad. Bl.a. visade en färganalys av snaran och ett kvarvarande kantband samt en analys av bredden och antalet trådar på de olika banden att dessa inte hade samma ursprung. Vidare var strypsnaran två centimeter kortare än bonadens kantband och en mönsterundersökning gav enligt R vid handen att strypsnaran inte härrörde från bonaden.
- En DNA-analys av två hårstrån som hade återfunnits på Märta P:s kropp visade att hårstråna inte härrörde från R.
- Tidpunkten för mordet var osäker; mordet kunde ha ägt rum senare än vad åtalet mot R förutsatte. Tecken fanns på att Märta P hade intagit en måltid senare än vad man tidigare hade utgått från och det i det tidigare resningsärendet åberopade vittnet hade hört ett ”dödsskrik” natten mellan den 21 och 22 maj eller påföljande natt. Vidare visade en brandteknisk undersökning tillsammans med uppgifter från personer som den 22 och 23 maj 1993 försökte få kontakt med Märta P att elden i Märta P:s lägenhet måste ha anlagts senare än kl. 12.30 den 22 maj 1993.
- R hade inte haft tidsmässigt utrymme att begå mordet. Han hade avslutat sitt arbete hos den sista pensionär som han skulle besöka den dagen senare än vad som hade framgått av hennes uppgifter och av uppgifter från hans arbetsledare. Uppgifterna från arbetsledaren (tidsvittnet) hade vidare lämnats först drygt tre månader efter den 21 maj 1993.
- Uppgifter från det kassabiträde i butiken Prisma Mat som hade sålt de fyra paketen kaffe och de två flaskorna T-Gul tydde på att det inte var R som hade köpt flaskorna med T-Gul.

I sitt beslut konstaterade Högsta domstolen, justitieråden Torkel Gregow, Göran Regner och Lars Dahllöf, inledningsvis följande.

Vad Högsta domstolen skall göra är att ställa den i ärendet tillgängliga utredningen i relation till den bevisning som förebringats i brottmålet. Ju mera övertygande den tidigare förebragta bevisningen till stöd för domen ter sig, desto större krav måste ställas på det nya materialet för att resning skall komma i fråga [...]. Omvänt gäller att tilltron till en mindre bindande bevisning kan rubbas även av i och för sig ganska obetydliga omständigheter. [...]

När det gäller hovrättens dom kan konstateras inledningsvis att det inte finns någon direkt bevisning som binder R vid gärningen. Den utredning som hovrätten grundat sitt avgörande på är olika indirekta bevis mot honom. Dessa avser ett antal förhållanden vilka med större eller mindre styrka har ansetts tala mot honom.

Den nya utredning som hade tillkommit och som Högsta domstolen fäste något avseende vid avsåg huruvida strypsnaran härrörde från Inga-Britt A:s julbonad, tidpunkten för mordet och R:s tidsmässiga utrymme att utföra gärningen.

Beträffande frågan om huruvida strypsnaran härrörde från Inga-Britt A:s julbonad gjorde Högsta domstolen följande bedömning.

Den nya bevisning som tillkommit och som rör strypsnaran kan inte anses med fullständig säkerhet ge resultatet att det är klarlagt att strypsnaran utgjort kantband på julbonaden men inte heller helt utesluta detta.

Avseende frågan om tidpunkten för mordet konstaterade Högsta domstolen:

... var det redan i brottmålet klart att det enligt den rättsmedicinska undersökningen fanns stor osäkerhet om tidsintervallet mellan Märta P:s sista måltid och döden men att undersökningsfynd fick anses tala för att döden inträtt kortare tid, sannolikt upp till omkring 3–4 timmar, efter denna måltid.

R hade som framgått tidigare angående tidpunkten för mordet bl.a. åberopat uppgifter från ett nytt vittne samt en brandteknisk undersökning. Högsta domstolen uttalade:

Det är svårt att av detta material nu dra någon bestämd slutsats, men det får anses ge upphov till visst tveak angående den tidpunkt som hovrätten funnit utrett att gärningen begåtts vid.

Angående frågan om R haft tidsmässigt utrymme att utföra gärningen noterade Högsta domstolen att hovrätten inte redovisat hur domstolen kommit fram till detta men att tingsrätten på grundval av vittnet Ann R:s lämnade uppgifter funnit det styrkt att R hade haft tid att cykla till Märta P:s lägenhet, strypa henne och därefter cykla till Skärholmen och göra inköp i butiken Prisma Mat. Högsta domstolen gjorde följande bedömning.

Vissa omständigheter som R åberopat talar för att han varit längre tid hos Inga-Britt A än som tingsrätten sålunda utgått ifrån. Å andra sidan förutsätter tingsrättens bedömning att han skulle ha återvänt till brottsplatsen efter inköpet av tändvätskan för att anlägga elden. Eventuellt har emellertid hovrätten ansett det möjligt att R efter besöket i butiken såväl begått mordet som anlagt branden. Någon utredning om hans förehavanden efter kl. 16.11 den 21 maj 1993 finns inte i domarna utöver hans egna uppgifter att han på kvällen den dagen och följande dagar var tillsammans med familjen. Det är därför oklart hur hovrätten sett på händelseförloppet före och efter butiksbesöket.

I varje fall tingsrättens dom bygger på att Ann R kunnat lämna en säker uppgift på när R lämnade hemtjänstlokalen i Sättra ca kl. 15.20 som hon uppgett under förun-

dersökningen först 3 ½ månader efter mordet, respektive fem minuter efter kl. 15.20 som hon vittnat om i tingsrätten. Denna typ av exakt tidsangivelse som lämnas ganska lång tid efter en händelse torde normalt vålla viss osäkerhet, och R har åberopat vissa förhållanden som kan tala emot att hon verkligen mindes rätt.

Sammantaget fann Högsta domstolen:

Av det anförda framgår att det tillkommit åtskillig utredning i skuldfrågan men att det i ärendet är oklart vilka närmare slutsatser som kan dras av denna. Med beaktande av den bevisning som lagts till grund för hovrättens dom och med hänsyn till att R dömts till livstidsstraff talar de tvivel som det kan finnas anledning att hysa om domens riktighet för att det nya materialet bör föranleda en ny prövning i hovrätten. Högsta domstolen finner därför att synnerliga skäl föreligger att frågan om han gjort sig skyldig till mordet provas på nytt.

Högsta domstolen beviljade R resning och förordnade att målet på nytt skulle tas upp av hovrätten. R hade även yrkat att Högsta domstolen skulle förordna om inhibition av straffverkställigheten. Detta yrkande avslogs dock av domstolen. Beslutet meddelades den 21 januari 2002 (Ärende Ö 5050-99).

Justitieråden Gertrud Lennander och Lars K Beckman var skiljaktiga och ville avslå R:s resningsansökan. I sin skiljaktiga mening angav de bl.a. följande. Det hade inte framkommit någon omständighet som var ägnad att ifrågasätta hovrättens bedömning av textilbandets värde som bevis; tvärtom hade den nya utredning som tillkommit snarare förstärkt slutsatsen att strypsnaran hade det ursprung som hovrätten hade antagit. Såvitt avsåg T-Gul hade det inte tillkommit någon omständighet som kunde tillmätas betydelse. De uppgifter som R hade anfört till stöd för att mordet skulle ha begåtts vid en senare tidpunkt än som tidigare hade antagits var vaga och ledde inte till någon slutsats. Uppgiften om ett ”dödsskrik” hade prövats i en tidigare resningsansökan, som avslagits, och det fanns inte anledning att nu ändra den bedömning som gjordes då. Även den brandtekniska bedömning som utförts i september 2001 var behäftad med osäkerhet. Sammanfattningsvis fann de skiljaktiga att de omständigheter som R hade åberopat i resningsärendet inte var av sådan beskaffenhet att det var sannolikt att uppgifterna, om de hade förebringats i brottmålet, skulle ha lett till att han frikänts eller att brottet hänförts under en mildare straffbestämmelse än den som tillämpats. Inte heller fanns det enligt de skiljaktiga synnerliga skäl att pröva frågan på nytt.

13.4 Ny rättegång

Åklagaren, vice chefsåklagaren Elisabet Bergström, åberopade viss ny skriftlig bevisning. Som ny muntlig bevisning åberopade åklagaren vittnesförhör med tre sakkunniga. På R:s begäran hördes tre personer som vittnen.

Svea hovrätt, hovrättslagmannen Olof Forssberg och hovrättsråden Per-Anders Broqvist och Erik Sundström med nämndemän, meddelade ny dom den 21 maj 2002 (mål B 644-02). Vid den nya prövningen justerade åklagaren åtalet på så sätt att det angavs att gärningen skulle ha skett ”någon gång mellan kl. 15.20 och 16.30”.

Hovrätten inledde sina domskäl med en värdering av bevisningen rörande de enskilda momenten i målet. De frågor som hovrätten härvid fäste vikt vid var mordredskapets ursprung, hur mordvapnet hade hamnat hos Märta P, R:s ekonomiska förhållanden, tidpunkten för mordet, R:s tidsmässiga utrymme att begå brottet, när och var de två flaskorna T-Gul hade införskaffats samt om det var R som hade gjort inköpet.

Beträffande mordredskapet gjorde hovrätten följande bedömning.

I målet har en rad undersökningar av strypsnaran presenterats. Flera av dessa avser färganalyser som inte kunnat klarlägga om strypsnaran har utgjort en del av kantbandet på Inga-Britt A:s julbonad. Om denna del och resten av kantbandet färgmässigt är helt identiska och kommer från samma rulle är dock av underordnad betydelse. Mera intressanta är de undersökningar som direkt tar sikte på de förhållanden som talar för att strypsnaran suttit på julbonaden, nämligen den undersökning av klisterrester som SKL utfört och, framför allt, den mönsteranalys som gjorts av professor Gunnar Sparr m.fl. vid Lunds tekniska högskola. Redan SKL:s undersökning av klisterrester ger ett starkt stöd för att bandet suttit på bonaden. [...]

Av Gunnar Sparrs mönsterundersökning och förhöret med honom har framkommit att det råder fullständig konsistens mellan de undersökta mönstertyornas relativa läge på tejen och på kanten av vävnaden. Sannolikheten för att en sådan överensstämmelse har uppkommit av en slump är försvinnande liten ([...]0.000000000000000007). Mönsterundersökningens slutsats är att textiltjejen med visshet har suttit på bonadens kant.

[...]

Gunnar Sparrs undersökning ger enligt hovrättens mening ett entydigt resultat som inte lämnar utrymme för tolkning eller ifrågasättanden. Av undersökningen framgår otvetydigt att kantbandet av ett eller annat skäl är något kortare idag jämfört med när det satts fast på julbonaden. Detta kan exempelvis bero på att bandet sträckts ut när det satts fast på julbonaden och/eller att bandet har krymt. Oavsett vilket kvarstår det faktum att strypsnaran med visshet härrör från Inga-Britt A:s julbonad.

Angående frågan hur snaran från Inga-Britt A:s julbonad hade hamnat hos Märta P gjorde hovrätten följande bedömning.

Den av åklagaren angivna placeringen av julbonaden var sådan att kantbandet, om det hängde löst från julbonaden, av misstag lätt kunde följa med när någon hämtade städutrustning i skåpet. Detta framstår även som den mest sannolika förklaringen till att kantbandet överhuvudtaget tagits från skåpet. Det ter sig alltså mindre troligt att någon medvetet tillgripit kantbandet och helt osannolikt att den som stoppat på sig bandet då haft för avsikt att senare använda bandet för att strypa Märta P.

R var en i den förhållandevis snäva krets av hemvårdare som besökt både Inga-Britt A och Märta P. Någon utredning om exakt hur många och vilka som varit hos dem båda har dock inte presenterats. Åklagaren har inte heller fört någon bevisning som går ut på att eliminera möjligheten av att någon av dessa andra, utan att för den skull vara mördaren, kan ha fört kantbandet till Märta P:s bostad.

Det förhållande att R hörde till den krets som haft möjlighet att föra med sig kantbandet från julbonaden och att han besökte Inga-Britt A samma dag som Märta P mördades är en utgångspunkt för bedömningen av hans skuld, men eftersom det är möjligt att snaran tidigare av misstag tagits med av någon annan inom hemtjänsten kan några säkra slutsatser inte dras om hur strypsnanan hamnat hos Märta P.

Avseende R:s ekonomiska förhållanden uppgav hovrätten att denne betalade kaffeinköpet den 21 maj 1993 med en femhundrakronorssedel trots att han redan den 13 maj hade tömt sitt lönekonto. R uppgav att han på förmiddagen den 21 maj 1993, i samband med att han tog med Inga-Britt A till ett konditori, hämtat ut en spelvinst på ca 2 600 kr. Inga-Britt A hade under förundersökningen berättat att R i samband med ett besök på café hade visat henne en vinstbong och att det kunde ha varit den 21 maj 1993. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Vad R uppgett om tipsvinsten kan därför inte lämnas utan avseende utan skull, eftersom uppgiften inte är motbevisad av åklagaren, läggs till grund för bedömningen. Tipsvinsten kan förklara såväl R:s betalning av kaffet som att hans ekonomi under månaderna juni och juli 1993 var något bättre än de föregående månaderna.

Beträffande frågan om vid vilken tidpunkt Märta P mördades uppgav hovrätten att det av obduktionsprotokollet och förhör med rättsläkaren Grundin framgick att den mest sannolika tidpunkten var tre–fyra timmar efter Märta P:s sista måltid. Enligt hovrätten talade uppgifter från Märta P:s ordinarie hemvårdare om Märta P:s måltidsrutiner i förening med fynden i kökssoporna starkt för att den sista måltiden var en lunchmåltid. Även de omständigheterna att Märta P då hon påträffades var påklädd, att hennes säng var bäddad, att balkongdörren var öppen och att TV:n i sovrummet var påslagen talade enligt hovrätten för att dödsfallet hade inträffat under dagtid eller i vart fall före sänggående.

R återopade ett vittne som i förhör uppgav att hon den aktuella natten eller den efterföljande mellan kl. 00.00–00.30 hade hört ett fruktansvärt,

högt utdraget kvinnoskrik från Märta P:s lägenhet, vilket enligt R talade för att mordet hade ägt rum vid än senare tidpunkt än vad åklagaren hade påstått. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Hennes nu lämnade uppgifter skiljer sig dock från de uppgifter som hon enligt polisens anteckningar lämnade per telefon till kriminaljouren den 23 maj 1993. Enligt dessa anteckningar berättade Ulla-Britt I att hon, ”om hon mindes rätt”, hört ett skrik den föregående natten mellan kl. 01 och 02, att hon trodde att det var en ”yngling” som skrek och att skriket kommit utifrån. Den polis som tog emot tipset var, enligt vad som framgår av de återopade anteckningarna, medveten om att Ulla-Britt I ringde för att lämna tips med anledning av mordet på Märta P. Det framstår därför som helt osannolikt att polisen, i en för mordutredningen synnerligen betydelsefull fråga, så helt skulle ha missuppfattat Ulla-Britt I. Mot denna bakgrund och med hänsyn till att det hann förflyta mer än fyra år efter händelsen innan hon – efter att ha sett en TV-dokumentär om R – tog ny kontakt med polisen och berättade om ett skrik från Märta P:s lägenhet, kan hennes nu lämnade uppgifter inte anses tillförlitliga. Hovrätten lämnar därför dem utan avseende.

R återopade även ett utlåtande från Lunds tekniska högskola avseende koncentrationen av brandgaser vilket sammantaget med vittnesuppgifter enligt R visade att branden måste ha varit anlagd senare än kl. 12.30 lördagen den 22 maj 1993. Av åklagaren återopat sakkunnigutlåtande från SKL och förhör med brandingenjören Jonsson framgick dock enligt hovrätten att några säkra slutsatser inte kunde dras med anledning av den av R återopade bevisningen.

Hovrätten gjorde avseende tidpunkten för mordet sammantaget följande bedömning.

Enligt hovrättens mening är det utrett att mordet ägt rum under eftermiddagen eller tidiga kvällen. Varken obduktionsprotokollet eller de nu redovisade förhållandena *utesluter* att döden kan ha inträffat först efter ett lunchmål på lördagen, dvs. den 22 maj 1993. Av förhöret med Berenice R (som var Märta P:s ordinarie hemvårdare) har dock framkommit att Märta P inte öppnade dörren för den vikarierande hemvårdaren vid lunchtid den 22 maj 1993. Till detta kommer att reklam som – enligt en av åklagaren ur förundersökningen redovisad och av R inte ifrågasatt uppgift – delats ut på förmiddagen den dagen låg orörd innanför Märta P:s lägenhetsdörr.

Hovrätten finner därför att den mest sannolika tidpunkten för dödsfallet ligger tre–fyra timmar efter Märta P:s lunchmål den 21 maj 1993. Eftersom Märta P, enligt vad som framkommit av förhöret med Berenice R, åt lunch mellan kl. 12.30 och 13.00 men inte gärna efter den tiden, betyder detta att dödsfallet mest sannolikt har inträffat mellan kl. 15.30 och 17.00. Mordet *kan* således ha ägt rum under den snäva tid (kl. 15.20–16.30) som åklagaren har angett.

Beträffande R:s tidsmässiga utrymme att begå brottet noterade hovrätten först att Prisma Mats kassaklocka vid aktuell tidpunkt, enligt uppgift från

åklagaren hade gått fyra minuter efter (se ovan). Denna uppgift hade inte ifrågasatts av R. Hovrätten utgick därför från att R:s kaffeinköp hade ägt rum kl. 16.15. Beträffande frågan om R kunde ha köpt tändvätskan före mordet uppgav hovrätten följande.

Det framstår [...] som osannolikt att R efter att ha inköpt tändvätska kl. 16.15 hunnit mörda Märta P före kl. 16.30. Hovrätten lämnar därför denna möjligheten därhän.

Avseende R:s uppgifter i denna del gjorde hovrätten följande bedömning.

R har i detalj redogjort för sina arbetsuppgifter vid hemtjänsten den 21 maj 1993. Hans egen berättelse ger honom inte tidsutrymme att begå mordet efter besöket hos Inga-Britt A och före kaffeköpet. Det kan naturligtvis ifrågasättas hur han kan ha så detaljerade minnesbilder av den arbetsdagen, men han har hängt upp sina tidsangivelser bl.a. på de arbetsuppgifter som han har utfört. Det finns inte något i hans berättelse som i denna del framstår som så osannolikt att det kan lämnas utan avseende och hans uppgifter om vilka pensionärer som han besökt den 21 maj 1993 har stöd i den övriga utredningen. [...] Det finns inte heller något som motsäger att R har haft de arbetsuppgifter som han själv redogjort för. Tvärtom har Ann R [som fördelade arbetet den aktuella dagen,] bekräftat att R skulle laga mat till Inga-Britt A och Helena R [vårdbiträde inom hemtjänsten] har berättat att ett besök hos Inga-Britt A normalt brukar vara ca en timme.

Mot R:s tidsangivelse står Ann R:s. Hon har vidhållit att R lämnade hemtjänstens lokaler redan kl. 15.20–15.25. Vid bedömningen av hennes berättelse måste beaktas att hon lämnade denna tidsuppgift första gången vid ett polisförhör som hölls den 8 september 1993, dvs. mer än tre månader efter mordet och att hon inte kunnat hänga upp sin tidsangivelse på något annat än sitt goda minne. Att den exakta tidsangivelsen har lämnats så lång tid efter händelsen vållar viss osäkerhet [...] Det går inte heller att bortse från att Ann R, enligt vad som har framkommit, hade alkoholproblem. Detta kan ha inverkat såväl på hennes möjlighet att hålla reda på den exakta tidpunkten den 21 maj 1993 som på hennes förmåga att minnas helt korrekt vid polisförhöret den 8 september samma år. Till detta kommer att Ann R vid förhöret i hovrätten, vid besvarandet av frågor om när vissa händelser ägt rum, inte på något sätt övertygat om att hon har en särskild förmåga att minnas tider. Sammantaget finns det anledning att bedöma hennes tidsangivelser med mycket stor försiktighet. Hennes uppgifter kan därför inte sättas framför R:s. Hans berättelse skall därför läggas till grund för bedömningen om den inte motbevisas. Det finns emellertid ytterligare bevisning som är av betydelse för bedömningen av om R:s uppgifter om sina förehanden under eftermiddagen den 21 maj är motbevisade, nämligen inköpet av T-Gul kl. 16.15. Om det skulle vara bevisat att R köpt de flaskor med T-Gul som anträffades i Märta P:s lägenhet skulle det binda R till brottet och ge stöd för åklagarens påstående om brottstidpunkten.

Beträffande frågan huruvida de två flaskor T-Gul som hade anträffats bredvid Märta P:s kropp hade köpts på Prisma Mat och om det i så fall var R som hade köpt dem gjorde hovrätten följande bedömning.

Av utredningen i målet drar hovrätten slutsatsen att Märta P själv inte förvarade några flaskor T-Gul i sin lägenhet. Flaskorna måste därför ha förts till lägenheten av den som anlade elden, vilket rimligtvis inte kan vara någon annan än den som dödade Märta P.

I Märta P:s lägenhet fanns i en plastkasse från ICA Sättra en prislapp från Prisma Mat på 18 kr 40 öre, vilket var normalpriset för en flaska T-Gul. Den 21 maj 1993 var det emellertid extrapris på T-Gul och en flaska kostade 15 kr 40 öre, vilket också var det pris som enligt kassaremsan registrerades vid försäljningen av de två flaskorna. På Prisma Mat fanns, enligt vad åklagaren sakframställningsvis anför, 13 andra artiklar som kostade 18 kr 40 öre. Det kan inte uteslutas att prislappen kommer från någon av dessa andra varor. På grund av denna osäkerhet går det inte att dra några helt säkra slutsatser om var flaskorna i Märta P:s lägenhet köpts, även om det mest sannolika är att de köpts på Prisma Mat.

Det är utrett att R i ordningen omedelbart före försäljningen av tändvätskan i samma kassa i Prisma Mat köpte fyra paket kaffe till sin arbetsplats. Det kan därför ligga nära till hands att anta att han även köpt tändvätskan. Enbart det tidsmässiga sambandet leder dock inte till någon säker slutsats om att R har gjort båda inköpen.

Med anledning av bedömningen i de enskilda momenten gjorde hovrätten sammantaget följande bedömning av åtalet.

Enligt hovrättens mening har mordet mest sannolikt begåtts mellan kl. 15.30 och 17.00 den 21 maj 1993. Mordet kan således ha ägt rum inom den snäva tid som åklagaren har angett (kl. 15.20–16.30), men om så var fallet kan inte slås fast endast med utgångspunkt i fynden vid obduktionen och brottsplatsundersökningen. Hovrätten har vidare, till skillnad från tingsrätten, funnit att R:s egna detaljerade tidsuppgifter avseende eftermiddagen den 21 maj inte har motbevisats av åklagaren genom vad vittnet Ann R uppgett. De nu redovisade förhållandena är ägnade att väsentligt öka kraven på den övriga bevisning som åklagaren har åberopat.

Av stor betydelse för prövningen av tidpunkten för mordet och av R:s möjlighet att hinna begå mordet är inköpet av två flaskor T-Gul i butiken Prisma Mat kl. 16.15 den 21 maj 1993. Om R, som samma minut i samma affär och i samma kassa köpte kaffe till sin arbetsplats, även inhandlat flaskorna med T-Gul och om dessa flaskor är identiska med resterna av de flaskor som anträffats vid Märta P:s kropp, skulle det inte bara binda R till brottet utan även med styrka tala för att mordet hade begåtts redan före inköpet av tändvätskan. Hovrätten har dock funnit att det inte med tillräcklig grad av säkerhet går att dra slutsatsen att det var R som köpte T-Gul flaskorna och för övrigt inte heller att dessa är identiska med flaskorna i Märta P:s lägenhet.

När det gäller mordvapnet, det vill säga strypsnaran, har hovrätten funnit att den utgjort en del av kantbandet på en julbonad tillhörig Inga-Britt A, som R hade besökt samma dag som mordet på Märta P ägde rum. Hovrätten har dock konstaterat att inga säkra slutsatser kan dras om när strypsnaran förts till Märta P:s lägenhet men att R hörde till den krets som haft möjlighet att föra den med sig. Det sistnämnda förhållandet kan vid en sammanvägning med samtidigheten i R:s köp av kaffe och försäljningen av två flaskor T-Gul te sig graverande för R:s del, men förändrar inte hovrättens bedömning av om R inhandlat tändvätskan eller ej.

Enligt hovrättens mening innebär detta bland annat att R:s egna tidsuppgifter inte har motbevisats av åklagaren och att dessa därför skall läggas till grund för bedömningen. Med denna utgångspunkt har R inte haft tid att begå mordet före inköpet av

kaffe kl. 16.15. Det är också osannolikt att R efter kaffeköpet skulle ha hunnit ta livet av Märta P före kl. 16.30, den senaste tidpunkten för brottet enligt den i hovrätten justerade gärningsbeskrivningen. Det finns därför så stort utrymme för tvivel om att R gjort sig skyldig till den åtalade gärningen att åtalet skall ogillas.

*

R begärde ersättning av staten för lidande under frihetsberövandet med 25 000 000 kr. Justitiekanslern tillerkände den 21 januari 2003 R 7 000 000 kr i ersättning för lidande. R var frihetsberövad i drygt åtta år och hans lidande bedömdes ha varit mycket stort bl.a. då han dömts till livstids fängelse och hade två barn. R väckte talan mot staten och yrkade att staten skulle förpliktas utge hela det hos Justitiekanslern begärda beloppet. Svea hovrätt tillerkände den 17 september 2004 R ytterligare 2 000 000 kr i ersättning.

13.5 Diskussion

Iakttagelser och synpunkter i korthet:

- I målet fanns två indiciekedjor som bägge pekade på R som möjlig gärningsman: tygbandet som förts mellan två lägenheter som betjänades av hemvården samt tändvätskan som sannolikt hade köpts i den affär där R hade köpt kaffe, och i direkt anslutning till R:s inköp.
- Utredningen kring hur bandet förts mellan lägenheterna och vilka som haft möjlighet att göra detta hade brister.
- Domstolarna uppmärksammade i sina domskäl inte i tillräcklig grad de osäkerheter som fanns.
- Att rätt värdera bevisningen i detta mål får anses ovanligt svårt.
- Den friande domen efter resning grundades på en annan och mer ingående värdering av bevisningen än den som gjordes i de ursprungliga rättegångarna.
- De omständigheter som föranledde resning hade ingen avgörande betydelse för utgången i den nya rättegången.

13.5.1 Brottsutredningen

Misstankarna mot R

Misstankarna riktades, som nämnts, tidigt mot en annan hemvårdare än R. Misstankarna mot henne förefaller ha bestått i att hon var den sista hemvårdare som besökte Märta P den 21 maj 1993 samt att hon hade dålig ekonomi och bedömdes vara psykiskt instabil.

Den 3 juni 1993 hördes R för första gången. Han hördes då angående den misstänkta hemvårdarens förehavanden den aktuella dagen.

Det framgår inte helt tydligt av utredningen vid vilken tidpunkt man började misstänka R. Det var i vart fall inte före den 17 juni 1993, då det framkom att det var han som hade köpt kaffe före den kund som hade köpt två flaskor T-Gul på Prisma Mat. När man hade fått kännedom om detta kontrollerade man vilka pensionärer R hade besökt den 21 maj 1993. Man hörde också anställda inom hemtjänsten m.fl. angående R:s uppträdande gentemot vissa pensionärer.

Den 8 september 1993 beslutade åklagaren att lägga ned förundersökningen mot den hemvårdare som misstankarna hade riktats mot från början. Därmed kom utredningen att inriktas på R.

Misstankarna mot R synes vara ett resultat av bl.a. följande omständigheter och resonemang:

1. Märta P mördades på eftermiddagen den 21 maj 1993.
2. Märta P hade strypts med ett band som härrörde från en bonad som fanns i en lägenhet som tillhörde en pensionär – Inga-Britt A – som också hade hjälp av hemtjänsten.
3. Gärningsmannen måste ha varit någon som hade tillgång till båda lägenheterna.
4. R hade besökt Inga-Britt A två gånger den 21 maj 1993. Han hade också – vid andra tillfällen – besökt Märta P.
5. De två flaskor T-Gul som påträffades på brottsplatsen hade förts till brottsplatsen av mördaren. De antogs vara köpta i butiken Prisma Mat den 21 maj 1993 kl. 16.15.
6. R hade den 21 maj 1993 kl. 16.15 köpt fyra paket kaffe omedelbart innan någon gjort ett inköp av två flaskor T-Gul.
7. I samband med mordet stals troligen en större summa pengar från Märta P:s lägenhet.
8. R spelade på trav m.m. och var i behov av pengar.
9. R hade tidigare misstänkts för stölder hos och våld mot pensionärer.
10. R hade tidsmässigt utrymme att utföra dådet och inget alibi.

Genomgången visar att R kom att misstänkas för brottet först efter en relativt lång tid och detta först efter att ett antal huvudsakligen objektiva omständigheter som talade emot honom påträffats. Det framstår därmed som rimligt att R kom att misstänkas för brottet.

Brister i förundersökningen

Vi har inte kunnat finna några uppenbara brister i hur förundersökningen har bedrivits. På ett område synes dock utredningen ha kunnat vara mer fylld och det gäller frågan om det måste ha varit mördaren som förde över bandet från Inga-Britt A till Märta P. I den nya rättegången framhölls denna brist av hovrätten:

Någon utredning om exakt hur många och vilka som varit hos dem båda har dock inte presenterats. Åklagaren har inte heller fört någon bevisning som går ut på att eliminera möjligheten av att någon av dessa andra, utan att för den skull vara mördaren, kan ha fört kantbandet till Märta P:s bostad

En alternativ förklaring till åklagarens hypotes skulle ju kunna vara att någon annan hemvårdare av misstag hade fört över bandet till Märta P, där det blivit liggande och att mördaren senare kommit att använda det (se mer angående detta nedan). Ett sådant resonemang förutsätter emellertid att den hemvårdare som förde över bandet hade tjänstgjort hos såväl Inga-Britt A som Märta P. Av de uppgifter, som enligt polisens anteckningar framgick av den bok där schemalagda pensionärsbesök noterades, följer att det, såvitt vi har kunnat finna, bara var två hemvårdare förutom R som hade besökt båda pensionärerna under perioden den 29 april–21 maj 1993. Boken i fråga – ett handskrivet A4-block – är arkiverad i förundersökningsmaterialet. Den innehåller omfattande ändringar och är mycket svårläst. I förundersökningen finns också en uppgift från en av de anställda av innebörd att boken är ”ganska luddigt ifylld och kanske inte helt komplett”.² Dessa uppgifter hade bort föranleda en mer noggrann utredning i denna del.

13.5.2 Domstolsprövningen

Någon teknisk bevisning som direkt kunde binda R till mordet fanns inte. Bevisningen bestod i stället av två, från varandra oberoende, indiciekedjor. Den ena av dessa avsåg det röda textilband som återfunnits knutet runt

² Se förhör med Maj-Britt B den 21 juni 1993. Förhöret har inte tagits med i förundersökningsprotokollet.

offrets hals och den andra de två flaskorna med T-Gul som återfunnits vid offret. Härutöver fanns bevisning avseende tidpunkten för mordet och R:s tidsmässiga utrymme att begå detta samt viss motbevisning avseende det senare.

Textilbandet

Enligt åklagarens påstående hade strypsnaran utgjort kantband på en julbonad som hade hängt i en städskrubb hos pensionären Inga-Britt A, som liksom Märta P erhöll hjälp från hemtjänsten i Sättra. I målet var ostridigt att R den 21 maj 1993 i tjänsten hade besökt Inga-Britt A vid två tillfällen, bl.a. var hon hans sista besök den dagen. R hade vid tidigare tillfällen besökt Märta P i tjänsten men han skulle enligt arbetsschemat inte besöka henne den aktuella dagen. Enligt åklagarens påstående skulle R ha fört över bandet från Inga-Britt A till Märta P och där strypt henne med hjälp av detta.

En första fråga är med vilken säkerhet strypsnaran utgjort kantbandet på Inga-Britt A:s julbonad. Enligt SKL:s utlåtande talade ”övervägande skäl” för att tygbandet utgjort större delen av kantbandet på Inga-Britt A:s julbonad. Såväl tingsrätten som hovrätten fann med ledning av detta att strypsnaran utgjort kantband på julbonaden. Säkerheten i domstolarnas slutsats kan givetvis diskuteras, men den utredning av snaran och julbonaden som tillkom i det andra resningsärendet visade att domstolarnas slutsats i denna del med mycket stor sannolikhet var korrekt.

Både tingsrätten och hovrätten fann att bandet måste ha förts över av någon inom hemtjänsten. Tingsrätten konstaterade detta utan att redovisa hur man kom fram till den slutsatsen medan hovrätten uppgav ”Den enda rimliga förklaringen till att bandet återfunnits hos Märta P är enligt hovrättens mening att en person som genom sitt arbete haft möjlighet att besöka både Inga-Britt A och Märta P tagit bandet med sig och sedan använt det till att strypa Märta P.” Med tanke på att den enda kopplingen mellan de båda pensionärerna var att de fick hjälp av hemtjänsten i Sättra och att bonaden funnits i en städskrubb synes domstolarnas slutsats i denna del vara rimlig. Det innebär dock inte att det är självklart att mördaren också måste ha varit anställd inom hemtjänsten, vilket följande resonemang skall visa.

Bandet utgjorde en relativt dålig strypsnara, varför det får anses som osannolikt att någon skulle ha tillgripit detta hos Inga-Britt A i avsikt att använda det till att strypa Märta P. Det ligger närmare till hands att anta att bandet fördes över från Inga-Britt A till Märta P av misstag (troligtvis av en anställd inom hemtjänsten enligt ovan). Frågan är dock om den person som förde över bandet var mördaren, eller om bandet blivit liggande

i Märta P:s lägenhet, där mördaren funnit det och använt det som strypsnara. Varken tingsrätten eller hovrätten förde något resonemang om detta.³ Såväl tingsrättens som hovrättens bedömning förutsätter dock att bandet förts över av mördaren och hovrätten har till och med utgått från att mördaren medvetet tagit med sig bandet från Inga-Britt A. Hovrätten uppgav bl.a. ”Ingenting i målet tyder på att textilbandet [...] förts däriifrån av någon tillfällighet.” Utan närmare analys är det emellertid svårt att utesluta att bandet förts över av någon annan än mördaren. Kan inte detta uteslutas skulle mördaren ha kunnat vara någon som inte var anställd inom hemtjänsten i Sättra. Av det material som presenterades för domstolarna var den här efterfrågade analysen inte heller möjlig då det inte hade presenterats någon utredning angående om någon vid hemtjänsten de närmaste dagarna före mordet hade arbetat samma dag hos både Märta P och Inga-Britt A (och då av misstag kunnat föra över bandet). Inte heller hade det presenterats någon utredning beträffande förutsättningarna för att bandet skulle ha kunnat bli liggande en längre tid hos Märta P eller om det måste ha förts över i nära anslutning till mordet.

Om man bortser från den ovan beskrivna problematiken och, liksom domstolarna, utgår från att bandet förts över från Inga-Britt A till Märta P av mördaren uppstår frågan om denna person måste vara R. Av den tidigare redogörelsen följer att mördaren, om denne fört över bandet mellan Inga-Britt A och Märta P, med stor sannolikhet var anställd av hemtjänsten i Sättra. En viktig fråga vid bedömningen, givet dessa förutsättningar, är om bandet förts över i anslutning till mordet eller om det skulle kunna förhålla sig så att mördaren hade fått med sig bandet från Inga-Britt A en dag och sedan använt det till att strypa Märta P en annan. Skulle det senare inte kunna uteslutas öppnar det för ett flertal möjliga gärningsmän.

Tingsrätten konstaterade: ”All annan hemtjänstpersonal än R har åklagaren funnit sig kunna frita från misstanke om dådet mot Märta P.” Detta innebär att man helt förlitat sig på uppgifter från åklagaren – antingen ett blankt påstående eller uppgifter som inte redovisas i domen – utan att göra någon egen prövning, något som inte är förenligt med principen om åklagarens bevisbörda. Tingsrätten uppgav vidare ”Att det är R som haft och begagnat bandet är en slutsats som dras av omständigheterna, men detta är en slutsats som gränsar till visshet”. Av den ovan lämnade redogörelsen framgår att denna slutsats är alltför långtgående.

Hovrätten uppgav ”Gärningsmannens beslut att använda textilbandet framstår inte som resultatet av en noggrann planering utan mera som en

³ Jfr dock hovrättens resonemang i denna del i den nya domen.

spontan ingivelse. Sannolikheten talar därför för att tillgreppet av bandet skett i nära anslutning till gärningen”. Eftersom R hade arbetat hos Inga-Britt A den aktuella dagen kunde han enligt hovrätten ha fört över bandet till Märta P. Det är tveklöst så att R kunde vara den som förde över bandet till Märta P. Mer tveksam är hovrättens bedömning att tillgreppet av bandet skett i nära anslutning till gärningen. Ett mord där någon tillgripit ett band i avsikt att använda det som strypsnara och härefter begett sig till offret framstår inte som en spontan ingivelse. Snarare talar denna bedömning, för att bandet förts över till Märta P av misstag, och då inte med nödvändighet i direkt anslutning till mordet eller ens av mördaren. Hovrättens prövning synes inte tillräcklig för att utesluta att någon annan anställd vid hemtjänsten än R kunde ha fört över bandet till Märta P och där strypt henne. Som framgått ovan framhölls vid den nya rättegången att utredning saknades kring vilka som besökt bägge lägenheterna m.m.

Sammantaget är det fullt möjligt att bandet förts över från Inga-Britt A till Märta P av R den aktuella dagen. En inte obetydlig osäkerhet föreligger dock avseende frågan om när bandet fördes över till Märta P, av vem och om denna person är identisk med mördaren. Även om beviskedjan synes peka på R utgör den således ensamt ett svagt stöd för åtalet. Domstolarna har i denna del antingen inte gjort någon bedömning alls eller en bristfällig sådan. Båda domstolarna tycks helt ha förbiset möjligheten av att bandet av misstag förts från Inga-Britt A till Märta P. Tingsrättens säkra slutsats går dessutom långt utöver vad utredningen medger.

Flaskorna med T-Gul

Vid Märta P:s kropp hade en flaska T-Gul med rester kvar i samt smältan av ytterligare en flaska påträffats. Vidare hade i en plastpåse från ICA Sättrahallen, som låg under Märta P huvud, återfunnits en prislapp om 18:40 från Vivo-butiken Prisma Mat i Skärholmen. Av Prisma Mats kassaremsa framgick att en person den aktuella dagen kl. 16.11, vilket senare visade sig vara kl. 16.15, köpt två flaskor T-Gul à 15:40. Att det var just T-Gul som hade stämplat in framgick av det artikelnummer som angavs på kassaremsan. Butiken hade vid tillfället extrapris på T-Gul, det ordinarie priset var 18:40. I samma kassa och vid samma klockslag, men inslaget omedelbart före, hade någon köpt fyra paket kaffe. I målet var ostridigt att denna person var R. Teknisk analys av innehållet i flaskan som påträffades vid Märta P:s kropp visade att innehållet hade en kemisk sammansättning som hade saluförts sedan endast någon månad före mordet. Åklagaren gjorde gällande att R efter mordet begett sig till Prisma Mat, inhandlat de fyra paketen kaffe samt de två flaskorna T-Gul och sedan återvänt till Märta P:s lägenhet och där anlagt brand.

En första fråga är om de två flaskorna som återfanns vid Märta P:s kropp var köpta på Prisma Mat. Enligt tingsrättens bedömning hade den påträffade prislappen från Prisma Mat sannolikt suttit på en flaska T-Gul och enligt hovrätten gav prislappen ett starkt stöd för att flaskorna hade inhandlats i denna butik. I domstolarna tycks inte någon uppgift ha förekommit om några andra varor på Prisma Mat vid denna tidpunkt kostade 18:40. Utan vetskap om detta finns givetvis en viss osäkerhet avseende vilken vara prislappen suttit på. Med beaktande av var prislappen påträffades får dock starka skäl trots detta anses tala för att den suttit på en flaska T-Gul.⁴

Även om de två flaskorna hade köpts på Prisma Mat finns möjligheten att detta skett vid något annat tillfälle än det ovan nämnda. Denna fråga behandlades inte av tingsrätten. Hovrätten uppgav att den använda tändvätskan salufördes med sin nya kemiska sammansättning först i mars 1993, således kort före dådet. Hovrätten fortsatte ”Inte någon som hörts härom har minne av att Märta P låtit köpa eller eljest förvara tändvätska i sin lägenhet och inte heller kunnat ange att hon skulle haft behov av sådan. Gärningsmannen måste därför ha anskaffat T-Gul och haft tändvätskan med sig till Märta P:s bostad.” Att flaskorna måste ha inköpts vid det tillfälle som kassakvittot avsåg konstaterades således inte av hovrätten. Båda domstolarna tycks dock ha utgått från att så var fallet i sin fortsatta bedömning.

Även om man utgår från att flaskorna med T-Gul hade köpts vid det nämnda tillfället återstår frågan om det var R som gjorde inköpet. Såväl tingsrätten som hovrätten anförde att samtidigheten av hans inköp av kaffe och det instämplade köpet av två flaskor T-Gul talade för att han gjort båda inköpen.

Tingsrätten bedömde bevisningen mot R enligt denna beviskedja som mycket stark och använde härvid uttrycket ”som bindande omständigheter”. Detta trots att några säkra omständigheter inte kan anses ha funnits. Hovrätten däremot undvek att redovisa några säkra slutsatser om huruvida R hade köpt de båda flaskorna eller inte.

Sammantaget talade bevisningen avseende inköpet av T-Gul med viss styrka för R:s skuld. Det föreligger dock viss osäkerhet i samtliga led av bedömningen, dvs. om flaskorna med T-Gul inköptes på Prisma Mat, om det var just dessa flaskor som hade köpts vid det tillfälle som kassakvittot

⁴ Enligt en uppgift i förundersökningen kostade 13 andra varor också 18:40 vid det aktuella tillfället. Av uppgifter i förundersökningen framgår att prislappar om 18:40 kr vid polisens kontroll i butiken fortfarande satt på vissa av flaskorna med T-Gul.

avsåg och om det var R som köpte dessa flaskor. Tingsrätten säkra slutsats gick utöver vad utredningen i denna del medger.

Alibibevisning

I målet förekom tre omständigheter som hade kunnat utesluta R som gärningsman. För det första förekom uppgifter om att dörren till Märta P:s lägenhet var låst när man kom till platsen och påträffade henne död. Om utredningen avseende detta hade visat att dörren var låst på ett sådant sätt att den måste ha låsts med nyckel utifrån (av gärningsmannen), att det bara fanns ett visst antal uppsättningar nycklar och att inga nycklar saknades skulle R sannolikt ha kunnat uteslutas som gärningsman. Under förundersökningen framkom dock – vilket också framkom vid den nya hovrättsprövningen – att vissa omständigheter talade för att sjutillhållarlåset, som måste låsas med nyckel, var låst men att detta inte var en säker uppgift. Det kunde inte heller klarläggas hur många nyckeluppsättningar som fanns. Utredningen i detta hänseende hade alltså inte i sig kunnat utesluta R som gärningsman. Varken tingsrätten eller hovrätten gick dock närmare in på frågorna om och i så fall hur dörren till Märta P:s lägenhet var låst när man kom till platsen och påträffade henne död samt vem eller vilka som kunde ha haft tillgång till nycklar till lägenheten.

En andra omständighet som hade kunnat utesluta R som gärningsman var om det hade framgått att han varit på annan plats vid den tidpunkt då mordet enligt åklagaren hade ägt rum. Åklagarens gärningspåstående i tingsrätten och hovrätten utgick från att Märta P hade mördats mellan kl. 13.59 och 16.11 den 21 maj 1993. R uppgav själv att han lämnade sitt arbete cirka kl. 16.00. I utredningen saknades annat stöd för R:s uppgift. I målet fanns dock ett vittne som uppgav att R hade lämnat arbetet senast kl. 15.25. Tingsrätten, men inte hovrätten, redovisade en bedömning i denna del innebärande att R hade haft tidsmässigt utrymme att utföra gärningen. Även om bedömningen delvis kan sättas ifråga,⁵ vilket skedde vid den nya prövningen, kan det konstateras att det, oavsett om vittnets upp-

⁵ Framför allt med hänsyn till att vittnet lämnat sina exakta tidsuppgifter först flera månader efter den aktuella dagen. Detta framgick av förhör som redovisats i förundersökningsprotokollet (s. 251), något som borde ha uppmärksammats av rätten. Det kan tilläggas att Ann R i detta förhör, som hölls den 8 september 1993, uppgav att hon hade träffat R ca kl. 15.20 i Sättra centrum. När hon hördes på nytt den 16 mars 1994 uppgav hon att det var i hemtjänstens lokaler som hon hade träffat R kl. 15.20 och att uppgiften om Sättra centrum måste ha varit en feltolkning från förhørsledarens sida. Även detta förhör finns intaget i förundersökningen (s. 255).

gifter tillmättes något bevisvärde eller ej, inte fanns någon utredning som i denna del uteslöt R som gärningsman.

En tredje omständighet som hade kunnat utesluta R som gärningsman var om mordet hade ägt rum vid en annan tidpunkt än den som åklagaren gjort gällande. Tingsrätten redovisade inte någon bedömning av när mordet inträffat medan detta enligt hovrättens bedömning skett inom en tidsperiod som inbegrep den av åklagaren angivna tiden. Det kan konstateras att den exakta tidpunkten för mordet var osäker men att utredningen inte heller på denna punkt uteslöt R som gärningsman.

Sammantaget kan sägas att den osäkerhet som finns beträffande de här behandlade omständigheterna är något som vid bevisvärderingen måste gottskrivas R. Dessa omständigheter är dock inte sådana att de utesluter honom som gärningsman. Även om domstolarna synes ha behandlat dessa omständigheter delvis bristfälligt är således styrkan i de ovan behandlade indiciekedjorna helt avgörande för bedömningen av åtalet.

Bevisningen sammantaget

Enligt tingsrättens bedömning var var och en av de båda indiciekedjorna tillräcklig för en fällande dom. Av den ovan lämnade redogörelsen torde framgå att den utredning som presenterades avseende tygbandet hade svagheter och att kedjan avseende de båda flaskorna T-Gul förvisso med viss styrka talade mot R men ändå innehöll en viss osäkerhet. Ingen av dessa torde därför i sig uppnå beviskravet, varför tingsrättens slutsats är alltför långtgående. Hovrätten däremot genomförde sin slutliga bevisprövning först sedan de enskilda beviskedjorna hade bedömts och fann härvid att de sammantaget var tillräckliga för att styrka åtalet. En sådan uppställning synes vara korrekt. De båda beviskedjorna pekade helt oberoende av varandra på R som gärningsman. Vid sådana förhållanden anses bevisningens sammanlagda styrka öka (angående detta, se avsnittet Bevisprövning i brottmål, se även Fitger 35:34). De två beviskedjorna, som var för sig inte är tillräckliga för att uppnå beviskravet, kan därför sammantaget vara tillräckliga för detta. Bedömningen är dock svår och bör göras med försiktighet. De ovan redovisade bristerna i hovrättens bedömning av bevisningen avseende hur tygbandet hamnade hos Märta P kan också ha medfört att det sammantagna bevisvärdet kommit att överskattats.

13.5.3 Den frikännande domen

I resningsärendet hade R presenterat delvis ny bevisning. Den nya bevisningen avsåg frågan om mordvapnet hade utgjort kantband på Inga-Britt

A:s julbonad, vid vilken tidpunkt mordet ägde rum samt om R hade tidsmässigt utrymme att utföra gärningen. Högsta domstolen uttalade dock att det var oklart vilka närmare slutsatser som kunde dras av detta. Resning synes närmast ha beviljats med anledning av att bevisningen som lagts till grund för de fällande domarna enligt Högsta domstolen var bristfällig.

Vid den nya prövningen i hovrätten frikändes R. Hovrätten underkände dock den nya bevisningen med undantag för påståendet om det s.k. tidsvittnets alkoholproblem. Således underkändes R:s bevisning avseende mordredskapet. Enligt hovrätten hade bevisningen mot R i denna del i stället kraftigt förstärkts, något som för övrigt även hade noterats av de ledamöter i Högsta domstolen som röstade för att resningsansökan skulle avslås. Även R:s bevisning avseende tidpunkten för mordet underkändes. De nya uppgifterna om tidsvittnets alkoholproblem beaktades förvisso vid bevisvärderingen, men avgörande för bedömningen av hennes uppgifter tycks ha varit att hennes exakta tidsuppgifter lämnades först flera månader efter mordet, en uppgift som även tidigare fanns tillgänglig i förundersökningen. Inte heller i denna del kan den nya bevisningen därför antas ha haft någon avgörande betydelse i målet.

Avgörande för den frikännande domen var i stället att hovrätten utifrån i stort sett samma bevisning som vid den tidigare prövningen nu gjorde en annan och mer ingående värdering av denna. Framför allt fann hovrätten att det inte gick att dra några säkra slutsatser beträffande följande.

- Hur hamnade strypsnaran hos Märta P?
- Köptes de två flaskorna T-Gul på Prisma Mat?
- Var det R som gjorde inköpet av två flaskor T-Gul omedelbart efter sitt inköp av fyra paket kaffe på Prisma Mat?

Utöver dessa punkter fann hovrätten att det av åklagaren åberopade vittnet som skulle styrka att R hade haft tidsmässigt utrymme att begå gärningen inte kunde tillmätas någon betydelse.⁶

⁶ Den friande domen har gjorts till föremål för en kritisk analys av Christian Diesen i Juridisk Tidskrift 2002/2003 nr 1 s. 211.

14. Fall 9

Fallet i korthet: En man mördades på en restaurang i Stockholm. Två gärningsmän försvann i varsin bil, utan att efterlämna användbara signalement. Via blodspår kunde Z bindas till brottet. Y länkades till händelsen genom att det kunde visas att Z:s flyktbil tillhörde Y. Z åtalades och dömdes. Även Y åtalades. Som stöd åberopades bl.a. att hans bil använts, att den andre gärningsmannen försvunnit i en bil som hade stora likheter med den taxibil Y disponerade, att hans mobiltelefon använts i samma omgivning och vid samma tid som mordet begicks samt att han enligt vittnesmål från sin flickvän kommit till henne kort efter mordet och då uppträtt på ett misstänkt sätt. Efter uppmärksamhet i massmedia ansökte Y om resning. Domstolarnas bedömning av den andre gärningsmannens flyktbil sattes i fråga, bl.a. genom att ett vittne, som bestämt hävdade att det inte rört sig om en taxibil, lyftes fram. Denna uppgift fanns i förundersökningen, men hade inte tagits upp vid rättegångarna. Y beviljades resning och frikändes sedan. Enligt den nya domen talade flera omständigheter direkt mot att Y var den andre gärningsmannen. Y är dock på olika sätt länkad till händelsen och kan betraktas som misstänkt för att på något sätt ha känt till eller annars haft med den att göra. Y var frihetsberövad i ca två år och tre månader. Han tillerkändes skadestånd från staten med 1 600 000 kr för lidande, men har väckt talan mot staten och yrkat att han skall tillerkännas ett väsentligt högre belopp. Målet är ännu inte avgjort.

14.1 Bakgrund

Den 9 juli 1998 ca kl. 21.45 sköts Dragan K till döds på restaurangen Broder Tuck vid Götgatan på Södermalm i Stockholm. Vid tillfället satt Dragan K på en stol vid ett bås i den inre delen av restaurangen utan att synas utifrån gatan. Enligt vittnesuppgifter kom två personer in i restaurangen. Den första tog omedelbart till höger och kom att via restaurangens serveringsdel gå rakt fram mot den plats där Dragan K satt, varvid han obser-

verades av flertalet gäster på restaurangen. Den andre gick i stället rakt fram förbi bardisken och kom att stå snett bakom den andre och på andra sidan en pelare. Denna person iaktogs endast av ett fåtal personer på restaurangen.

Dragan K hann ta något steg mot den förste mannen innan denne öppnade eld med ett automatvapen försett med ljuddämpare. Ca 14 skott avlossades mot Dragan K i två till tre salvor varav 9 träffade honom. Den andre gärningsmannen avlossade herefter två skott med okänd riktning.

Gärningsmännen försvann därefter springande från restaurangen och observerades av flera personer då de sprang söderut längs Götgatan och svängde in på Ölandsgatan där vittnen såg dem hoppa in i varsin bil som körde från platsen. Den ena bilen var enligt uppgift en röd Opel Omega och den andra en mörk bil av van-modell, kanske en taxi. Bilarna hade stått parkerade på Ölandsgatan strax före korsningen med Östgötagatan och en chaufför skulle ha väntat i den röda Opeln.

Larmet om skottlossningen kom kl. 21.46 och den första polisbilen var på plats kl. 21.55. Polisen hörde de gäster som fanns kvar i restaurangen och även ett stort antal personer som hade gjort iakttagelser på gatan. Trots ett flertal vittnesmål framkom endast vaga och delvis motstridiga uppgifter om gärningsmännens utseende och klädsel.

Samma kväll genomförde polisen en brottsplatsundersökning på restaurangen och längs den utpekade flyktvägen. Inne i restaurangen påträffades bl.a. ett antal kulor och patronhylsor, vilka senare bedömdes komma från minst två vapen. Från den plats där den gärningsman som hade avlossat de dödande skotten hade stått, längs Götgatan och fram till den plats på Ölandsgatan där en av männen enligt vittnesuppgifter hoppade in i en röd Opel, påträffades blodspår som inte härrörde från offret. Uppgifter fanns om att skytten eventuellt hade skjutit sig själv i handen i samband med skottlossningen.

Trots ett intensivt utredningsarbete under juli samma år saknade polisen uppdrag angående misstänkta gärningsmän. En vändning i utredningen kom först i januari året därpå när Z greps misstänkt för ett annat brott. Z uppvisade en skada i vänster hand som verkade härröra från en skottlossning. En DNA-analys visade att det var hans blod som återfunnits på mordplatsen. Z delgavs därför misstanke om mord.

Polisen inledde herefter ett intensivt spaningsarbete mot personer i Z:s bekantskapskrets, bl.a. mot Y som varit bekant med Z en längre tid och även delat lägenhet med honom under en period.

Utredningen visade bl.a. att Y hade ägt en röd Opel Omega vid tiden för mordet. En husrannsakan företogs i dennes bostad kvällen den 9 februari 1999, varvid bl.a. mobiltelefoner togs i beslag. Y greps samma

dag och delgavs misstanke om mord alternativt medhjälp till mord. Även två andra personer greps misstänkta för delaktighet i mordet. Den ene av dessa misstänktes ha varit chaufför i den röda Opeln och den andre för att ha upplyst gärningsmännen om var offret suttit i restaurangen. Z, Y och den misstänkte chauffören häktades av Stockholms tingsrätt, medan den fjärde personen försattes på fri fot. Den misstänkte chauffören kom strax härefter att släppas av åklagaren.

Den vidare brottsutredningen visade att Y var anställd som taxichaufför och att han den aktuella dagen hade kört en mörk taxibil av märket Toyota Previa, som är en van. I den röda Opel Omegan påträffades blodspår från Z på den plats där den ena gärningsmannen enligt en vittnesuppgift skulle ha klivit in i bilen. Det framkom också att inredningen i bilen hade bytts ut strax efter mordet och att bilen i januari 1999 hade sålts med förlust.

Av in- och utgående samtal till Y:s mobiltelefoner framgick att han före mordet hade fått samtal från ett oidentifierat mobiltelefonnummer, från vilket även Z hade fått samtal den kvällen. Vidare framgick att Y hade befunnit sig på Södermalm i närheten av mordplatsen i anslutning till mordet, att han en kort tid därefter hade befunnit sig i närheten av Globen och att han ytterligare en tid härefter befunnit sig vid sjön Magelungen. Y:s dåvarande flickvän uppgav bl.a. att Y hade kommit hem till henne i Högdalen i sin taxibil strax före kl. 22.00, att han då var klädd i en tjock mörk jacka och att de tillsammans hade åkt till sjön Magelungen där Y under en tid hade lämnat bilen.

Y förblev frihetsberövad till den 18 maj 2001, då han vid en förnyad hovrättsprövning efter resning frikändes.

14.2 Den ordinarie rättsprocessen

14.2.1 Åtalet

Chefsåklagaren Eva Regner väckte den 16 april 1999 talan mot Z för mord och mot Y, offentlig försvarare advokaten Nils Uggla, för mord alternativt medhjälp till mord med följande gärningsbeskrivning.

Z och Y har tillsammans och i samråd med varandra och ytterligare personer planerat och utfört mord på Dragan K den 9 juli 1998 på restaurangen Broder Tuck, Götgatan i Stockholm. Härvid har Z avlossat 14 skott mot Dragan K varav 9 träffat Dragan K som avlidit till följd av skottskador i bålen. Omedelbart härefter har Y avlossat två skott för att skrämma och hindra närvarande personer att ingripa mot Z och Y. Till och från mordplatsen har Z och Y färdats i två bilar som tillhandahållits av Y, dels en Opel Omega med registreringsnummer [...], som tillhörde Y och dels den taxibil, en Toyota Previa med registreringsnummer [...], som Y körde i sitt arbete.

14.2.2 Åberopad utredning

Som skriftlig bevisning åberopade åklagaren huvudsakligen brottsplatsundersökning samt DNA-analys av blod påträffat på mordplatsen, längs den utpekade flyktvägen och i Y:s Opel Omega. Vidare åberopades samtalslistor över Y:s och Z:s mobiltelefontrafik och sändarpositioner. Som muntlig bevisning åberopade åklagaren huvudsakligen vittnesförhör med gäster och personal på restaurang Broder Tuck, en person som sett gärningsmännen under flykten från restaurangen, en annan som observerat i vilka bilar de lämnat platsen och förhör med Y:s dåvarande flickvän, Anna P.

Såväl Y som Z förnekade gärningen. Y åberopade bl.a. sin taxikörreport från den 9 juli 1998 och en skadeanmälan beträffande sin Opel.

Den 9 april 1999 höll tingsrätten, på åklagarens begäran, enligt 23 kap. 15 § rättegångsbalken vittnesförhör utom huvudförhandling med Anna P. Anledningen till detta var att vittnet skulle befinna sig utomlands vid tiden för huvudförhandlingen. Vittnet kallades sedan till huvudförhandlingen. I ett brev till tingsrätten förklarade hon dock att hon inte ville inställa sig eftersom det skulle innebära en stor psykisk påfrestning för henne att vittna igen. Hon menade att det inte heller var ekonomiskt försvarbart att tvinga henne att komma till Stockholm. Åklagaren begärde med anledning härav att vittnets uppgifter skulle förebringas genom att bandet från bevisupptagningen spelades upp. Y motsatte sig dock detta och begärde att vittnet skulle höras personligen. Vid telefonkontakt mellan vittnet och rättens ordförande uppgav vittnet att hon vägrade resa till Stockholm även om hon fick sina kostnader ersatta av staten. Samtliga parter godtog härefter att förhöret med Anna P förebringades genom banduppspelning, vilket också skedde.

I hovrätten begärde Y att Anna P skulle höras personligen vid huvudförhandlingen, varför hon kallades även till denna förhandling. Vittnet meddelade dock hovrätten att hon inte skulle komma att klara av att vittna i målet och att hon därför inte avsåg att inställa sig. Då parterna ånyo godtog detta förebringades hennes uppgifter även i hovrätten genom uppspelning av band från bevisupptagningen utom huvudförhandlingen.

14.2.3 Stockholms tingsrätts dom

Stockholms tingsrätt, chefsrådmannen Peter Prom med nämndemän, meddelade dom den 26 maj 1999 (mål B 889-99).

Av domen framgår att Z förnekade gärningen men vidgick att han hade befunnit sig på restaurangen Broder Tuck vid tidpunkten för gärningen

och att han där hade blivit skjuten i handen. Y däremot förnekade att han på något sätt hade deltagit i mordet på Dragan K. Han hade inte varit på mordplatsen och inte heller tillhandahållit de bilar som enligt åklagaren hade använts som flyktfordon vid utförandet av mordet. Y hade svårt att ange vad han gjorde den 9 juli 1998 eftersom den dagen för honom var som vilken dag som helst.

Avseende Z fann tingsrätten att åtalet var styrkt genom analys av det blod som hade påträffats på den plats från vilken gärningsmannen hade avlossat de dödande skotten mot Dragan K och de blodspår som hade påträffats på Götgatan och Ölandsgatan i förening med vittnesmålen från de personer som hade befunnit sig inne i restaurangen och på Ölandsgatan. Z dömdes därför för mord. Påföljden bestämdes till livstids fängelse.

Vad gäller Y och de i målet aktuella tidpunkterna gjorde åklagaren gällande att denne befunnit sig på Södermalm timmen före mordet, att mordet hade inträffat kl. 21.42 eller senast två minuter härefter, att överfalls-larmet från restaurangen hade aktiverats kl. 21.46, att Y kl. 21.48 hade befunnit sig vid sändarposition Johanneshov Dalens allé 330 grader (Årstälänken), att han hade anlänt till Anna P:s bostad i Högdalen en kort stund före kl. 21.59 samt att Y och Anna P tillsammans hade lämnat lägenheten senast kl. 21.59.

När det gäller tidpunkten för dödsskjutningen inne i restaurangen gjorde tingsrätten följande bedömning.

Enligt tingsrättens mening är det inte tillförlitligen utrett att skotten avlossades tidigare än kl 21.44–21.45. I den fortsatta prövningen utgår tingsrätten från denna tidpunkt.

Av central betydelse för åtalet var de uppgifter som den f.d. flickvännen hade lämnat. Anna P hade bl.a. uppgett att Y den aktuella dagen kommit hem till henne strax före kl. 22.00 iförd en svart vadderad jacka, att han hade med sig en vit påse innehållande något svart, att de tillsammans hade lämnat lägenheten före kl. 22.00 och åkt till en sjö i Y:s taxibil, varvid Y under en kortare tid ensam hade lämnat bilen efter att först ha öppnat bagageluckan där den vita påsen hade legat. Y förnekade dessa uppgifter. Tingsrätten gjorde följande bedömning av Anna P:s uppgifter.

Utredningen ger enligt tingsrättens mening vid handen att en snabb person, som dessutom har tillgång till en fortgående bil, väl skulle kunna ta sig från Broder Tuck till Högdalen såsom åklagaren påstått på ca 13 minuter. Anna P:s uppgifter vinner visst stöd av vad vittnena Elisabeth J [väninna och arbetskamrat till Anna P] och Katarina P [styvsyster till Anna P] sagt om samtal med Anna P dagarna eller veckorna efter den 9 juli samt av uppgifterna om var Y var med sin telefon vid 22-tiden den 9 juli. Påståendet att Anna P som vittne skulle lämnat oriktiga uppgifter om hennes och Y:s före-

havanden den 9 juli på grund av att han i januari 1999 gjort slut på deras förhållande lämnar tingsrätten utan avseende såsom helt otroligt med hänsyn till omständigheterna, främst den vikt som Anna P måste insett att hennes vittnesmål har i detta mål. Anna P:s uppgifter med de tveksamheter hon i vissa delar redovisat skall därför enligt tingsrättens mening utgöra underlag vid den fortsatta bedömningen.

Åklagaren åberopade bevisning avseende telefontrafiken till och från de telefoner som Y hade disponerat den aktuella dagen. Av denna bevisning drog tingsrätten följande slutsatser.

Av uppgifterna i telefonutredningen framgår bl.a. att Y vistats på Södermalm timmen före mordet samt att han före och efter tiden för dödsskjutningen haft täta kontakter med personer på två telefonnummer, vars innehavare inte har kunnat identifieras.

Åklagaren gjorde gällande att Z hade lämnat mordplatsen i den Opel som då ägdes av Y och att Y hade lämnat mordplatsen i den taxibil av märket Toyota Previa som han vid tillfället disponerade. Till stöd för detta åberopade åklagaren dels ett vittne som hade gjort observationer på Ölandsgatan, dels analys av blod som hade påträffats i överdelen av dörrkarmen vid höger bakdörr i opelbilen. Z gjorde gällande att han hade lämnat platsen i en blå Ford som hade stått parkerad på Ölandsgatan och att han vid detta tillfälle hade gått in via bilens högra dörr. Han uppgav vidare att han vid ett tidigare tillfälle hade lånat Y:s bil och då blivit misshandlad varför hans blod då kunde ha hamnat i denna. Hans berättelse vann stöd av ett vittne som anmälde sig under rättegången. Tingsrätten gjorde följande bedömning i denna del.

Genom [Morgan O:s] uppgifter finner tingsrätten det vara utrett att två mörkklädda män en kort stund efter mordet på Dragan K kommit springande på Ölandsgatan österut och att de strax före korsningen med Östgötagatan åkt iväg i två olika bilar. Morgan O:s uppgifter ger vidare vid handen, att den ena bilen var en röd Opel Omega som stod startklar och där den ene mörkklädde klev in genom höger bakdörr, varefter bilen åkte iväg, samt den andra bilen var en mörk stor bil, i vilken den andre mörkklädde steg in på förarplatsen och körde iväg. [...] Genom utredningen i målet, främst Morgan O:s uppgifter, är vidare utrett att blodspår från Z vid tillfället lämnats fram till den plats där en av de mörkklädda männen som Morgan O vittnat om klev in i den röda opelbilen på Ölandsgatan.

[--]

Z:s uppgifter om att han i juni 1998 lånat Y:s bil inför en uppörelse med en utpressare i Fittja och därvid haft med sig tre personer som han inte vill namnge bär inte sannolikhetens prägel i vad avser billånet. Detta förändras inte av de uppgifter som Jonas R lämnat som vittne sista huvudförhandlingsdagen. Att Z skulle ha lämnat blodspår i Y:s opelbil i slutet av juni 1998 och åkt med en blödande vänsterhand i en annan bil av märket Opel Omega den 9 juli 1998 på kvällen samt att han vid båda tillfällena skulle ha suttit till höger i baksätet eller den 9 juli åtminstone gått in genom höger bakdörr är mot angiven bakgrund så osannolikt att det enligt tingsrättens mening kan lämnas

utan avseende. Som en följd härav finner tingsrätten det vara utrett, att Y:s bil av märket Opel Omega direkt efter mordet på Dragan K använts för att köra Z från platsen.

Y:s opelbil har alltså kommit till användning i samband med mordet, åtminstone efter detta, såsom åklagaren gjort gällande. Morgan O:s vittnesmål ger också visst stöd för att även den taxibil som Y disponerade vid denna tid använts som fordon direkt efter mordet.

Sammantaget gjorde tingsrätten följande bedömning av åtalet mot Y.

För att Y var den andre mörkläddade mannen talar många omständigheter. En viktig sådan är att han vid ankomsten till Anna P:s bostad strax före kl. 22 denna kväll hade på sig en tjock svart jacka, trots att det var en varm och skön sommarkväll. Av betydelse är också att de nästan omgående åkte till en plats nära en sjö där Y kan ha gjort sig av med ett vapen. Även det förhållandet att Y:s opelbil använts i samband med mordet är en för honom mycket belastande omständighet. Detta gäller också Morgan O:s uppgift att den andre mörkläddade mannen satte sig vid ratten i en stor svart bil som kanske hade en taxiskylt på taket. I sammanhanget skall också noteras andra märkliga omständigheter avseende Y:s handlande vid tiden för mordet och tiden därefter när det gäller opelbilen, nämligen hans byte av bilklädseln i slutet av juli 1998 samt försäljningen av bilen med stor förlust i januari 1999 för 17 000 kr.

De telefonsamtal som Y haft denna kväll [...] talar med styrka för att Y deltagit i något ovanligt den 9 juli 1998. – Z och Y känner varandra sedan många år. De har en tid även delat bostad med varandra.

[...]

Med hänsyn till det anförda – inte minst att Y:s opelbil använts i samband med mordet och att han alltså är direkt knuten till händelseförloppet – finner tingsrätten att åklagaren styrkt sitt påstående att Y jämte Z deltagit i mordet och varit den mörkläddade man som inne i restaurang Broder Tuck avlossat två eller tre skott för att hindra närvarande personer att ingripa mot dem samt att Y tillhandahållit de två bilar som använts för färd från platsen direkt efter dödsskjutningen. Detta innebär att Y varit en viktig person vid planerandet och utförandet av gärningen. Y:s medverkan är av den arten och omfattningen att även han skall anses som gärningsman och dömas för mord.

Påföljden bestämdes till fängelse på livstid.

Y och Z överklagade domen. Åklagaren motsatte sig ändring av den samma.

14.2.4 Svea hovrätts dom

Svea hovrätt, t.f. hovrättslagmannen Anders Holmstrand, hovrättsrådet Kristina Boutz och hovrättsassessorn Joakim Schaaf med nämndemän, meddelade dom den 13 augusti 1999 (mål B 4447-99).

Hovrätten fann liksom tingsrätten att åtalet mot Z var styrkt. Tingsrättens dom fastställdes därför beträffande Z. När det gäller åtalet mot Y

gjorde hovrätten till en början följande bedömning beträffande tidpunkten för mordet.

Larmcentralen tog, enligt larmrapporten, emot ett larm kl. 21:46. Martin W [arbetade som bartender på Broder Tuck och stod i baren då gärningsmännen kom in på restaurangen] har berättat att det var han som tryckte på larmet och att han gjorde det sedan gärningsmännen lämnat restaurangen. Hans uppgifter om hur länge han låg bakom bardisken [efter skotten] är emellertid osäkra och några närmare slutsatser om exakt när dödsskjutningen ägde rum kan därför inte dras av detta.

Nina B [som var servitris på restaurangen] har berättat att hon, sedan skytten försvunnit, tog sig fram till Dragan K och lade dennes huvud i sitt knä samt att det efter en kort stund började ringa på Dragan K:s mobiltelefon. Av vittnesförhör med Kenneth B i förening med en telefonlista avseende Dragan K:s mobiltelefon framgår att Kenneth B ringde kl. 21:46. Denna omständighet visar således att dödsskjutningen ägde rum strax före det klockslaget, men troligtvis inte tidigare än kl. 21:45.

Eftersom hovrätten hade funnit det styrkt att den man som sköt de dödande skotten var Z, förutsatte åtalet mot Y att det var två gärningsmän inne på restaurangen. Hovrätten gjorde följande bedömning i denna del.

Den tekniska utredningen visar att två olika vapen avfyrades inne på restaurangen, dels ett automatvapen, troligen av typen Skorpion, dels en 9 mm pistol av okänt fabrikat. Av undersökningen av hylsor och projektiler som påträffats dels inne i restaurangen, dels vid obduktionen av Dragan K, framgår att automatvapnet också var mordvapnet. Detta i förening med de iakttagelser som Martin W gjort, tillsammans med vad Anna J, Leo S och Morgan O berättat, visar att det var två gärningsmän. Den ene avlossade de dödande skotten mot Dragan K medan den andre avlossade två eller tre skott med okänd riktning inne i restaurangen.”

Avseende frågan om Z hade lämnat mordplatsen i den Opel som då ägdes av Y gjorde hovrätten följande bedömning.

... Morgan O [har] iakttagit att den förste av gärningsmännen hoppade in genom höger bakhörr på en röd Opel Omega på det ställe på Ölandsgatan där Z:s blodspår slutade. Z:s uppgift att han körde därifrån i en blå Ford är därmed vederlagd. Möjligheten att han skulle ha åkt iväg i en annan Opel Omega på mordkvällen och avsatt blodspåren vid höger bakhörr i Y:s bil vid tillfället i Fittja kan lämnas utan avseende.

Morgan O har visserligen, förevisad en bild av Y:s Opel Omega, uppgett att färgen inte stämmer med den Opel Omega han såg den 9 juli 1998; enligt honom var det en annan röd nyans. Hovrätten noterar emellertid att han i sitt vittnesmål spontant beskrev färgen på den bil han såg som ”bordeauxröd”, vilket kan stämma in på Y:s bil. Att Morgan O lämnat uppgifter om detaljer på den röda Opel Omega som han såg, vilka inte stämmer in på Y:s Opel Omega utesluter – med hänsyn till förhållandena under vilka han gjorde sina iakttagelser – inte att han såg Y:s bil.

Hovrätten finner genom främst Morgan O:s uppgifter och blodspåren visat att Z hoppade in i en röd Opel Omega. Det är vidare genom uppgifter om att Z hoppade

in genom höger bakdörr och blodspåren i anslutning till denna dörr i Y:s röda Opel Omega utrett att denna användes som flyktbil.

Vad gäller bevisningen angående telefonsamtalen till och från de telefoner som disponerades av Y kom hovrätten fram till följande slutsatser.

Det är genom de av åklagaren åberopade telefonlistorna utrett att Y befann sig på Södermalm i nära anslutning till mordet. Av telefonlistorna framgår vidare att Y varken ringde eller tog emot något mobiltelefonsamtal mellan kl. 21:21 och 21:48, dvs. under den tid som Dragan K mördades. Därtill framgår av listorna att Y vid upprepade tillfällen timmen före mordet ringde till eller fick samtal från ett oidentifierat mobiltelefonnummer.”

Anna P:s uppgifter förebringades, som har nämnts tidigare, även i hovrätten genom uppspelning av det förhör som hade hållits med henne utom huvudförhandling. Hovrätten gjorde följande bedömning av hennes trovärdighet och tillförlitligheten av hennes uppgifter.

Anna P har berättat att hon minns vad som hände under kvällen den 9 juli 1998. Anledningen till att hon minns detta är att hon fattade misstankar om att Y var inblandad i mordet på Dragan K. Hon har förklarat att anledningen till dessa var att Y inte kom och hämtade henne som han skulle, att han bar en svart, vadderad tygjacka på sig när han kom hem till henne trots att det var en varm sommarkväll samt att han ville åka till en sjö, vilket var ovanligt. Till detta kom, enligt Anna P, att det i tidningen dagen efter stod att polisen hade spanat efter gärningsmännen på Årstalänken, vilket fick henne att tänka på att Y – i sitt telefonsamtal till henne – hade berättat att han befann sig på Årstalänken. Hon har vidare, som förklaring till att detta inträffade just den 9 juli, berättat att hon tittade på ett matlagningsprogram ”Floyd”, som handlade om tillagning av björnstek när Y kom. Genom besked från Sveriges television har kunnat klarläggas att programmet sändes mellan kl. 21:30:14 och 21:59:07.

Anna P har därigenom lämnat en trovärdig förklaring till varför hon kan komma ihåg vad som hände den 9 juli 1998. Det har emellertid framkommit, framförallt genom vittnesförhöret med henne, som tagits upp utom huvudförhandling, att hon från början inte mindes alla detaljer själv utan ”fick hjälp” att minnas. Således klarnade hennes minnesbild av vad som hände vid sjön Magelungen först i samband med att polis tog med henne dit för en rekonstruktion. Vidare påminde hennes väninna Elisabeth J henne om vad de pratat om vid ett sammanträffande dagarna eller veckorna efter den 9 juli 1998. Hovrätten beaktar dessa omständigheter vid den fortsatta bedömningen av hennes utsaga.

Anna P:s berättelse får emellertid visst stöd av vad Elisabeth J och Katarina P har berättat. Vidare bekräftas Anna P:s uppgifter av de telefonsamtal till och från Y:s mobiltelefon som kunnat noteras under kvällen den 9 juli 1998. Således är utrett att Y ringde Anna P, så som hon har berättat, kl. 21:48. Enligt telefonlistan upptogs det samtalet av sändaren Dalens Allé, dvs. mitt emellan Södermalm och Anna P:s bostad i Högdalen. Det är vidare klarlagt att sändaren i Högmora, som täcker området kring sjön Magelungen, registrerade ett inkommande samtal till Y:s mobiltelefon kl. 22:08. Detta talar för att Anna P:s uppgifter är riktiga.

En förutsättning för att åklagarens påstående och Anna P:s uppgifter skulle vara riktiga var att de var förenliga med den tidpunkt för mordet som hovrätten hade funnit utredd samt med de tidpunkter och platser där Y:s mobiltelefon hade aktiverats. Y gjorde gällande att han inte kunde ha hunnit till Anna P inom den tid som hon hade uppgett om han också hade varit på mordplatsen som åklagaren påstod. Y uppgav även att han mellan kl. 21.53–21.56 hade haft en taxikörning. Hovrätten gjorde i denna del följande bedömning.

Mordet ägde rum kl. 21:45 och Y ringde någonstans strax söder om Globen kl. 21:48. Enligt Anna P kom Y hem till henne strax innan matlagningsprogrammet var slut och de lämnade lägenheten medan programmet fortfarande pågick, dvs. allra senast kl. 21:59. Detta gör att flykten från restaurang Broder Tuck till Högdalen, inklusive mellanliggande skeenden, inte får ha tagit mer än 14 minuter.

Enligt den av åklagaren åberopade rekonstruktionen tog en bilfärd från parkeringsplatsen på Ölandsgatan till Anna P:s port i Högdalen runt 10 minuter, med två alternativa färdvägar. Även om bevisvärdet av rekonstruktionen är begränsat framgår av den att det är möjligt att färdas från Södermalm till Högdalen på 14 minuter. När det gäller den rekonstruktion som genomförts beträffande bilfärden till och från sjön Magelungen framgår att det genom registrerade telefonsamtal framräknade tidsutrymmet räckt till.

Följaktligen motsägs inte Anna P:s uppgifter av de tidpunkter och platser då Y:s mobiltelefon varit aktiverad. Att taxametern i Y:s bil var påslagen mellan kl. 21:53 och 21:56 ändrar inte denna bedömning. Hovrätten finner därför, lika med tingsrätten, på av denna i övrigt anförda skäl att Anna P:s uppgifter kan läggas till grund för den fortsatta bedömningen.

Efter att ha bedömt tillförlitligheten av vittnet Anna P:s uppgifter och hennes berättelses förenlighet med åklagarens påstående, tidpunkten för mordet och de tidpunkter och platser där Y:s mobiltelefon hade aktiverats, konstaterade hovrätten.

Genom vad Anna P har berättat, jämfört med vittnesmålen från restaurang Broder Tuck och flyktvägen, är visat att Y strax efter mordet på Dragan K var klädd på ett sätt som stämmer in på de signalement som finns på gärningsmannen. Till detta kommer att även övriga, förvisso vaga, beskrivningar av den ene av gärningsmännen stämmer in på Y. Av Anna P:s vittnesmål, i förening med noteringen om att Y:s mobiltelefon aktiverades i Högmorasändarens upptagningsområde, framgår också att hon och Y befann sig vid sjön Magelungen på kvällen den 9 juli 1998. Det finns i målet ingen utredning som visar att Y skulle ha gjort sig av med ett vapen eller något annat vid sjön; polisens begränsade dykningar har visat sig resultatlösa.

Efter att hovrätten bedömt bevisningen i de ovan nämnda delarna summerade domstolen den bevisning som talade för att Y var den andre gärningsmannen enligt följande.

Det är [...] utrett att Y:s röda Opel Omega användes som flyktbil, att Y strax före mordet befann sig i närheten av mordplatsen samt att han var klädd som gärningsmannen. Dessa omständigheter talar med styrka för att han var inblandad i mordet.

Härefter behandlade hovrätten dels Y:s förehavanden med sin Opel efter mordet och dels om den andra flyktbilen var hans taxi. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Y [lät] kort tid efter mordet byta ut inredningen i sin Opelbil och sålde senare bilen med rejäl förlust. Y har som förklaring till försäljningen i januari [1999] uppgivit att han behövde en större bil eftersom han och hans sambo väntade tillökning i familjen i augusti. Han har samtidigt berättat att han köpte bilen i februari 1998 för att det var en bra familjebil. Hans förklaring är därför motsägelsefull.

Morgan O har omvittnat att den andre gärningsmannen hoppade in i en svart Chevrolet Astro. Denna skulle eventuellt ha haft någonting på taket, möjligtvis en taxiskyld, samt täckta bakrutor. Pressad på dessa detaljer har Morgan O hållit fast vid sina uppgifter. Som framgått har emellertid Morgan O uppenbarligen misstagit sig på detaljer kring den röda Opel Omegan, som stod parkerad närmare honom. Y har morddagen haft tillgång till en mörkblå Toyota Previa som, i likhet med en Chevrolet Astro, är en s.k. van. De två bilmodellerna företer förvisso vissa skillnader i form och i detaljer men kan – under de förhållanden Morgan O har iakttagit flyktbilarna – förväxlas.

Sammantaget gjorde hovrätten följande bedömning.

Med beaktande av samtliga omständigheter finner hovrätten på samma sätt som tingsrätten det styrkt att Y deltagit i mordet och att han var den mörkklädde man som inne i restaurangen avlossade pistolskotten. Som tingsrätten har funnit skall Y betraktas som medgärningsman och dömas för mord.

Hovrätten fastställde tingsrättens dom mot Y.

14.2.5 Överklagande till Högsta domstolen

Sedan Y och Z fullföljt talan mot hovrättens dom, beslutade Högsta domstolen, justitieråden Johan Lind, Inger Nyström och Edvard Nilsson, den 4 oktober 1999 att inte meddela prövningstillstånd i målet. Hovrättens dom stod därför fast.

14.3 Resning

Y ansökte om resning i målet. Riksåklagaren, som av Högsta domstolen hade förelagts inkomma med skriftlig förklaring, bestred bifall till ansökningsen.

Till stöd för sin ansökan återopade Y att vittnet Anna P vid en intervju för TV-programmet Kalla Fakta hade uppgett att hon talat osanning vid förhör under förundersökningen och att polisen hade fått henne att komma ihåg saker som hon egentligen inte kom ihåg. Riksåklagaren återopade i denna del utskrift av ett nytt förhör med henne i vilket hon i stort vidhöll sina tidigare i målet lämnade uppgifter.¹ Högsta domstolen, justitieråden Staffan Magnusson, Johan Munck, Severin Blomstrand, Torgny Håstad och Marianne Lundius, fann att vad som i denna del förekommit inte kunde anses ge vid handen att Anna P avgivit falsk utsaga som inverkat på målets utgång.

Y återopade även två nya vittnen som i ovan nämnda TV-program hade givit uttryck för uppfattningen att den svarta van som en av gärningsmännen hade flytt i inte var en taxi och inte heller en Toyota Previa utan en Chevrolet Astro. Det ena vittnet, Jonas A, hade hörts under förundersökningen men inte som vittne i domstolarna. Det andra vittnet, Karin A, hade inte hörts tidigare. Vidare återopade Y ett kvitto som enligt honom visade att den jacka som Anna P hade uppgett att han hade på sig den 9 juli 1998 var inköpt först efter denna tidpunkt.

Beträffande det återopade kvittot anförde Högsta domstolen att detta fick anses sakna betydelse som bevis. Avseende de två nya vittnena anförde Högsta domstolen:

Det kan diskuteras vilka slutsatser som kan dras av Jonas A:s och Karin A:s i resningsärendet återopade uppgifter. I synnerhet gäller detta i fråga om Karin A, som enligt ett polisförhör som Riksåklagaren föranstaltat om i resningsärendet redovisat en betydande osäkerhet om sina iakttagelser i övrigt vid det aktuella tillfället.

Å andra sidan måste beaktas att antagandet att Y avlägsnat sig från mordplatsen i sin taxibil av märket Toyota Previa uppenbarligen varit av central betydelse i brottmålet med hänsyn till att domstolarna utgått ifrån att han på mindre än en kvart efter mordet tagit sig till Anna P:s bostad med denna bil samt tillagt hennes uppgifter bl.a. om hans klädsel och deras förhåvanden betydelse vid bevisvärderingen. Det berörda antagandet var inte förenligt med Morgan O:s i hovrätten lämnade uppgifter under annan förutsättning än att Morgan O misstagit sig beträffande bilmärket.

Det anförda talar för att särskilt Jonas A:s uppgifter bör bli föremål för prövning av domstol. Med hänsyn härtill och i beaktande av att Y dömts till livstidsstraff får synnerliga skäl anses föreligga att frågan huruvida han gjort sig skyldig till mordet prövas på nytt.

Högsta domstolen beviljade Y resning och förordnade att målet på nytt skulle tas upp av hovrätten. Y hade även yrkat att domstolen skulle med-

¹ Polisförhöret med Anna P hölls per telefon eftersom hon vid tillfället fortfarande befann sig utomlands.

dela inhibition avseende straffverkställigheten av hovrättens dom. Detta yrkande avslogs dock. Beslutet meddelades den 22 december 2000 (ärende Ö 2552-00).

14.4 Ny rättegång

Svea hovrätt, hovrättspresidenten Johan Hirschfeldt, hovrättslagmannen Ann-Christine Zachrisson, hovrättsrådet Unto Komujärvi och hovrättsassessorn Johan Ahlberk med nämndemän, meddelade ny dom den 18 maj 2001 (mål B 9032-00). Hovrätten konstaterade inledningsvis.

... den bevisning som förebringats i målet [tar] inte [...] sikte på att direkt peka ut Y som medgärningsman eller medhjälpare till mordet utan fastmer att klarlägga omständigheter som – med varierande styrka – kan tala för hans medverkan till gärningen.

Av avgörande betydelse för prövningen av åtalet är de tidsangivelser som förekommer i målet, dels beträffande tidpunkten för mordet, och dels beträffande Y:s förehavanden den aktuella kvällen. [...]

Avseende tidpunkten för mordet gjorde hovrättens följande bedömning.

Enligt en larmrapport tog larmcentralen emot ett larm från restaurangen kl. 21.46 den aktuella kvällen. Martin W har berättat att det var han som tryckte på larmet när, som han uppfattade det, gärningsmännen just lämnade lokalen. När han hörde skotten hade han lagt sig bakom bardisken. Hela händelseförloppet från det att gärningsmännen kom in och till det att de lämnade lokalen gick enligt honom snabbt. Han har uppskattat tiden till mellan 10–15 sekunder. – Nina B har berättat att hon, sedan skytten försvunnit, tog sig fram till Dragan K och lade dennes huvud i sitt knä samt att det efter en kort stund började ringa på Dragan K:s mobiltelefon. – Kenneth B har berättat att han hörde skott från restaurangen när han tillsammans med en kamrat befann sig på Blekingegatan på väg mot deras bil som stod parkerad på den gatan. De fortsatte därefter till bilen och körde ut på Götgatan. När de var mittemot restaurangen försökte han ringa Dragan K men fick inget svar. – Enligt utredning från mobiltelefonoperatören ringde Kenneth B till Dragan K kl. 21.46.

De uppgifter som lämnats av vittnena på restaurangen tyder på att händelseförloppet varit mycket snabbt. Härför talar även tillvägagångssättet i sig. Med utgångspunkt i Nina B:s och Kenneth B:s uppgifter, i förening med tidpunkten för försöket att ringa Dragan K samt Martin W:s larmtryckning, kan antas att mordet ägde rum högst någon minut före kl. 21.46.

När det gäller frågan om det var fler än en person som hade deltagit i mordet gjorde hovrätten följande bedömning.

Av den tekniska utredningen framgår att två olika vapen användes inne på restaurangen [...].

Att två olika vapen användes talar för att Z hade någon med sig inne på restaurangen när mordet utfördes. Av restaurangpersonalen och gästerna är det endast Mar-

tin W som har gjort direkta iakttagelser som tyder på att det varit fråga om fler än en gärningsman. Han har berättat om två personer som kom in på restaurangen och att han hade sett att den ene redan på gatan utanför hade ett vapen samt att denne gick rakt fram mot bordet där Dragan K satt. Liggande bakom bardisken hörde Martin W därefter ett 15-tal skott och några sekunder därefter ett par tre skott som lät annorlunda än de tidigare. Enligt Martin W lämnade personerna restaurangen tillsammans.

Anna J, Leo S, Morgan O, Karin A och Jonas A har samtliga berättat om iakttagelser av två springande män. Anna J har berättat att hon såg männen, varav en med vapen i hand, komma ut från restaurangen och springa söderut på Götgatan. Hon har gjort sina iakttagelser från en plats mitt emot restaurangen på andra sidan om Götgatan efter att ha hört skottlossning och därför riktat sin uppmärksamhet mot restaurangen. Leo S har iakttagit två män från balkongen till sin lägenhet på Götgatan. Iakttagelserna har skett sedan han hört skottlossning och riktat sin uppmärksamhet mot restaurangen av den anledningen. Männen sprang enligt honom söderut på Götgatan och svängde in på Ölandsgatan. Leo S iakttog dock även andra personer som skyndade sig ut från restaurangen efter skotten men dessa vek av norrut på Götgatan och stannade efter en kortare sträcka samt återvände till restaurangen.

Av Anna J:s och Leo S:s uppgifter framgår att det var samma män som Morgan O, Karin A och Jonas A iakttog på Ölandsgatan, vilka män hoppade in i varsitt fordon, som snabbt kördes från platsen.

Enligt hovrätten kan det hållas för visst att vittnenas iakttagelser avser gärningsmännen. Vid detta förhållande och med stöd av resultaten från den tekniska undersökningen är det styrkt att ytterligare en person – utöver Z – var närvarande på restaurangen vid tiden för mordet och därvid agerade i enlighet med åklagarens gärningspåstående.

Beträffande utredningen om samtal till och från Y:s mobiltelefoner och dennes körpassrapport uppgav hovrätten följande.

Genom telefonlistor baserade på utredning från mobiltelefonoperatörer är det utrett att Y befann sig på Södermalm i nära anslutning till tidpunkten för mordet. Enligt listorna tog Y inte emot eller ringde själv något mobiltelefonsamtal mellan kl. 21.21 och 21.48, dvs. under den tid som Dragan K mördades. Av Y:s körpassrapport framgår att han inte haft några registrerade taxikörningar under 1,5 timmar räknat från kl. 20.23. Enligt Y kan det bero på att han gjort uppehåll för att äta och på att han kan ha kört taxi svart. Av körpassrapporten framgår vidare att flera sådana perioder utan registrerade körningar förekommit under den aktuella dagen.

Av telefonlistorna framgår dessutom att Y vid upprepade tillfällen timmen före mordet ringde till eller fick samtal från ett oidentifierbart mobiltelefonnummer. Även Z fick under dagen motta ett samtal från det numret. Y har förklarat att han inte minns vem innehavaren av numret var – annat än att det var en kamrat – med hänsyn till den långa tid som gått sedan sommaren år 1998.

Ett flertal vittnen hade iakttagit gärningsmännen och hördes i målet om deras utseende och klädsel. Fotokonfrontation omfattande bl.a. Y hade även ägt rum under förundersökningen. Hovrätten kom fram till följande slutsats i denna del.

Av vittnesmålen i denna del finner hovrätten utrett att gärningsmännen bar mörka klädesplagg, att den ene – Z – var kraftigare än den andre, och att männen på flera av vittnena gjort intryck av att vara mörkhyade.

Avseende frågan om Z avvikit i den Opel Omega som Y vid aktuell tidpunkt ägde gjorde hovrätten följande bedömning.

Vad gäller frågan om flyktfordonen framgår av den tekniska utredningen att Z lämnat ett blodspår från restaurangen och till en plats ute på körbanan på Ölandsgatan där enligt Morgan O en röd Opel Omega med chaufför stod startklar och väntade. Han har vidare berättat att den av männen som kom först – Z – sprang fram till bilen ute på körbanan och hoppade in genom höger bakdörr.

Av den tekniska undersökningen av den röda Opel Omega som Y ägde under år 1998 framgår att DNA från Z har påträffats på en plastlist ovan höger bakdörr [...] Enligt hovrätten är omständigheterna sådana att det kan hållas för visst att fyndet av DNA härrör från Z:s blod som påträffats på den angivna plastlisten.

Y har lämnat en alternativ förklaring till hur Z:s blod kan ha hamnat på plastlisten. Uppgifterna bygger på vad Z uppgett. [...] Z:s uppgift i detta avseende har dock lämnats på ett sent stadium under förundersökningen och han har inte namngett någon av övriga personer som skulle ha medföljt i bilen. Vittnet Jonas R, vars förhör aktualiserades först under huvudförhandlingen sedan Z vänt sig till åhörarna, har endast kunnat lämna vaga uppgifter om den bil som användes vid tillfället. Enligt hovrätten kan mot bakgrund av det anförda Y:s alternativa förklaring lämnas utan avseende. Detta innebär att mycket starka skäl talar för att det var Y:s Opel Omega, som användes som en av flyktbilarna.

Morgan O har fått se en bild av Y:s Opelbil och därvid uppgett att flyktbilens färg inte överensstämmer med den färg som bilen på bilden har. Flyktbilen skulle enligt honom ha haft en ljusare röd färg. Morgan O har uppgett att färgen på flyktbilen var ”bordeauxröd”, vilken uppgift härrör från en kamrat som har en likadan färg på sin Opel Omega. Av bilder på Y:s Opel Omega framgår att färgen närmast kan beskrivas som vinröd. Morgan O har vidare lämnat uppgifter om detaljer på flyktbilen vilka inte stämmer med utseendet på bilen på bilden och uppgifter som Y lämnat. Enligt hovrätten medför dock de förhållanden under vilka Morgan O gjorde sina iakttagelser att det inte går att utesluta att det var Y:s bil han såg på Ölandsgatan. Varken Y:s skadeanmälan eller Karin A:s och Jonas A:s uppgifter medför någon annan bedömning. Inte heller påverkas bedömningen av vad Y anför om en stulen Opel Omega som påträffats i garaget vid hotell Sheraton.

Vid en samlad bedömning är det enligt hovrättens mening styrkt att Y:s Opel Omega var en av de bilar som gärningsmännen använde sig av för att fly från platsen efter mordet.

Av Y:s egna uppgifter framgår att han bytte inredningen på sin Opel Omega efter tidpunkten för mordet men innan bilen lämnades in för reparation i början av augusti 1998. Enligt Y hade han funderat på byte redan när han köpte bilen i början på det året eftersom inredningen var sliten

I fråga om den andra flyktbilen var den Toyota Previa som Y vid denna tidpunkt disponerade gjorde hovrätten följande bedömning.

Vad gäller den andra flyktbilen framgår till en början av vittnesmålen att detta inte var en vanlig personbil utan ett större fordon. Vidare är det klarlagt att fordonets färg var mörk. Ingen av vittnena har någon minnesbild av några dekaleringar eller firmatryck på fordonet. De har heller inte uppfattat fordonet som en taxibil. Enligt hovrätten ligger det nära till hands att anta att ett vittne – oavsett kunskap om bilar – borde ha relativt goda förutsättningar att observera förekomsten av dekaleringar, firmatryck o.dyl. på ett parkerat fordon samt avgöra om bilen är en taxi eller ej.

Morgan O har berättat att bilen möjligen hade något på taket. Till polisen har han – i omedelbar anslutning till sina iakttagelser – uppgett att han därför tänkte att det kunde ha varit en taxibil. Morgan O har vidare uppgett att fordonet var av Chevrolet Astro-typ. Hans bedömning bygger på att han själv tidigare funderat på att köpa en Chevrolet Astro. Jonas A har beskrivit den bil han såg som bl.a. kantig. Av den syn som hållits på en Chevrolet Astro och en Toyota Previa framgår att Chevroleten men inte Toyotan kan beskrivas som kantig.

Mot bakgrund av Morgan O:s, Jonas A:s och Karin A:s uppgifter anser hovrätten att övervägande skäl talar för att den van-bil vittnena iakttog inte bar några taxidekaleringar eller taxiskyltar. Vittnesmålen ger inte utrymme för några absolut säkra slutsatser om flyktbilens fabrikat.

I hovrätten hördes Anna P för första gången personligen vid förhandlingen. Avseende hennes allmänna trovärdighet och tillförlitlighet av de uppgifter hon lämnat gjorde hovrätten följande bedömning.

Anna P:s berättelse har genomgående präglats av måttfullhet och eftertänksamhet. Hon har – med hänsyn till den tid som gått sedan händelsen – inte kunnat lämna besked i detaljfrågor, vilket är naturligt. Hon har lämnat en trovärdig förklaring till att hon minns vad som hände den 9 juli 1998 bestående i att hon, dels fattade misstankar mot Y för inblandning i mordet, dels såg på ett visst TV-program den aktuella kvällen. Misstanken uppstod efter att hon genom media fått uppgifter om mordet och då främst kom att tänka på Y:s klädsel vid besöket och att Y strax innan han anlände sagt att han befann sig på Årstalänken. TV-programmet hon såg på när Y kom var ett matlagningsprogram som enligt uppgift från Sveriges television sändes den aktuella kvällen mellan kl. 21.30 och 21.59.

Anna P har berättat att hennes minnesbild av vad som hände den 9 juli 1998 har växt fram successivt under polisförhören och genom polisens rekonstruktioner samt vid samtal med Elisabeth J. Detta måste beaktas vid bedömningen av hennes uppgifter.

Anna P:s uppgift om att hon haft misstankar mot Y stöds av vad Elisabeth J och Katarina P har berättat. Anna P:s uppgift om besöket och utfärden till sjön stöds vidare av de telefonsamtal till och från Y:s mobiltelefoner som noterats under den aktuella kvällen. Enligt en telefonlista ringde Y Anna P kl. 21.48 via sändaren Dalens Allé som ligger mellan Södermalm och Högdalen där Anna P bodde vid den tiden. Kl. 22.08 har vidare ett samtal till Y:s mobiltelefon registrerats via sändaren i Högmora som täcker området kring sjön Magelungen och kl. 22.18 från Y:s mobil till Anna P:s mobil inom sändaren i Högdalen som omfattar hennes bostad. Vid polisens rekonstruktion av bilfärden till sjön Magelungen tog ditresan och vistelsen på platsen ca 9 min medan hemresan tog 5 min 50 sek. Dessa uppgifter stöder riktigheten av Anna P:s berättelse.

Vid en samlad bedömning av Anna P:s vittnesmål anser hovrätten att hennes uppgifter såsom tillförlitliga i allt väsentligt kan läggas till grund för den vidare prövningen av åtalet.

Genom vittnesmålet med Anna P fann hovrätten följande visat.

Av Anna P:s uppgifter framgår [...] att Y anlände till henne en kort tid efter tidpunkten för mordet och att han då var klädd på ett sätt som överensstämmer med uppgifter om gärningsmännen. Vidare framgår att hon och Y befann sig vid sjön Magelungen på kvällen den 9 juli 1998. Även om tvivel kan resas beträffande syftet med vistelsen vid sjön, saknas utredning som visar att Y skulle ha gjort sig av med vapen eller något annat vid sjön. Att Y inte varit främmande för att handskas med vapen får också det stöd av Anna P:s uppgifter.

Hovrätten fann sammantaget att ett antal omständigheter talade för Y:s skuld. Hovrätten anförde:

Särskilt besvärande är den omständigheten att hans Opel Omega användes som flyktbil för en av gärningsmännen, något som emellertid inte med nödvändighet innebär att han, om han tidigare lånat ut sin bil, måste ha känt till vad bilen användes till, eller medverkat till brottet. Att han kort efter mordet bytte ut inredningen i bilen kan vara ett tecken på att han försökt undanröja besvärande spår. Vidare har han vid tidpunkten för mordet inte befunnit sig så långt från mordplatsen att han av den anledningen kan uteslutas som gärningsman. Och även om de signalement som lämnats av gärningsmännen varit vaga finns en viss överensstämmelse mellan dessa och Y:s, i vart fall beträffande kroppsbyggnad, hudfärg och klädsel vid tillfället. Att tvivel kan resas beträffande syftet med vistelsen vid sjön har redan berörts. Något som tyder på att Y vid tillfället gjort sig av med vapen eller annat besvärande material föreligger emellertid inte. Mot Y talar även det faktum att han lämnat oriktiga uppgifter om kontakterna med Anna P den aktuella kvällen.

För Y:s inställning i målet talade dock en rad omständigheter enligt hovrätten. Avseende frågan om Y haft tidsmässigt utrymme att utföra gärningen gjorde hovrätten följande bedömning.

Som framgår av det tidigare kan mordet antas ha ägt rum tidigast någon minut före kl. 21.46 då Martin W:s larm registrerades hos larmcentralen. Avståndet från mordplatsen till flyktbilarna har av Y uppskattats till ca 300 meter. Y ringde Anna P kl. 21.48 och befann sig då i vart fall strax söder om Globen, vilket i princip utgör den norra gränsen för täckningsområdet för sändaren vid Dalens Allé. Enligt Anna P anlände Y innan matlagningsprogrammet slutade kl. 21.59. Av det anförda följer att en eventuell flykt från mordplatsen till Anna P:s bostad kan ha tagit högst 14 till 15 minuter. Om man utgår från att Martin W:s iakttagelse är riktig – nämligen att han tryckte på larmknappen när gärningsmannen just lämnade restaurangen – blir tidsutrymmet kortare, endast ca 13 minuter. Härtill kommer att Anna P uppgett att hon inte ville följa med Y ut eftersom hon ville se klart TV-programmet med Floyd. Detta talar i någon mån för att något mer än endast en obetydlig del återstod av programmet

innan de gav sig av. Enligt polisens rekonstruktion tog den kortaste av tre alternativa bilfärder från Ölandsgatan till Anna P:s port i Högdalen drygt 10 minuter.

Även om resultatet av polisens rekonstruktion inte utesluter att det under trafikmässigt gynnsamma förhållanden – och med ett avsevärt överskridande av gällande hastighetsbegränsningar – är möjligt att inom den angivna tidsramen förflytta sig med bil mellan de nämnda platserna, står det klart att tidsramen varit mycket knapp. Till detta kommer uppgifterna i körpassrapporten från taxametern i Y:s taxibil. Därav framgår att en körning på 2,3 km registrerats mellan kl. 21.53 och kl. 21.56, dvs. mellan tidpunkten för mordet och det att Y anlände till Anna P. Y måste alltså under denna tid ha hållit en genomsnittshastighet som inte överstigit ens 50 km/h.

Av Anna P:s uppgifter framgår vidare att Y färdades i taxibilen när han anlände till hennes bostad 13–15 minuter efter mordet. I målet har något annat inte framkommit än att bilen då var skyltad som taxi. Som berörts tidigare talar övervägande skäl för att den van-bil vittnena iakttog på Ölandsgatan inte var taxiskyltad. Om vittnesuppgifterna är riktiga förutsätter ett antagande om Y:s delaktighet i mordet att denne bytt bil innan han anlände till Anna P eller att taxiskyltningen varit maskerad när bilen iaktogs på Ölandsgatan och att den avmaskerats under resan till Högdalen. Den knappa tidsrymden från tidpunkten för mordet till dess Y anlände till Anna P:s bostad, ger enligt hovrättens mening knappast utrymme för ett sådant handlande.

Sålunda anser hovrätten att det mesta tyder på att den andra flyktbilen inte var Y:s taxibil. Att Y befunnit sig vid Anna P:s bostad med taxibilen en kort tid efter mordet talar därför med betydande styrka mot åklagarens påstående att Y vistats på restaurangen vid tiden för mordet. Även om det inte kan anses helt uteslutet att en gärningsman kunnat ta sig från mordplatsen till Anna P:s bostad i Högdalen inom den fastslagna tidsperioden anser hovrätten att tiden under alla förhållanden varit så knapp att invändningar kan göras om Y verkligen är den andre gärningsmannen. Som redan anförts måste körningen till Anna P:s bostad ha ägt rum under mycket höga färdhastigheter. Av körpassrapporten framgår emellertid som nyss anförts att bilen under tiden kl. 21.53 – 21.56 höll en genomsnittshastighet som inte översteg 50 km/h. Mot bakgrund av de förhållanden under vilka en färd från mordplatsen till Anna P:s bostad måste ha ägt rum, framstår det som mindre sannolikt att Y – och då rimligen i syfte att skaffa fram bevis för sin oskuld – vid slutet av körningen slagit på taxametern och hållit in på färdhastigheten.

Ett antal andra omständigheter talade även mot att Y var den andre gärningsmannen. Hovrätten anförde:

Mordet på Dragan K har varit synnerligen brutalt och närmast haft karaktären av en ren avrättning. Omständigheterna vid mordet talar för att det föregåtts av en inte o betydlig planering och således inte utgjort en impulshandling. Härför talar bl.a. själva utförandet av gärningen och antalet flyktbilar. Utredningen i målet har inte kunnat klarlägga motivet till gärningen. Inte heller har någonting framkommit som tyder på att Y haft någon koppling till Dragan K. Även om utredningen i målet ger vid handen att Y inte varit främmande för att handskas med vapen, saknas uppgift om att han tidigare gjort sig skyldig till någon allvarligare brottslighet. De vapen som användes vid mordet har inte återfunnits. Dessa omständigheter utesluter inte att Y var en av gärningsmännen men måste likväl hållas till hans fördel.

Att Y begett sig till sjön i sällskap med någon som kunde iaktta hans förehavanden talar mot att hans avsikt varit att skaffa undan bevismaterial. Enligt hovrätten torde det ha funnits betydligt enklare sätt att göra sig av med vapen o.dyl. under en flykt från mordplatsen. När det gäller de påstådda flyktfordonen, förefaller det vidare märkligt att gärningsmännen medvetet skulle utsätta sig för en sådan risk för upptäckt som det innebär att använda fordon som direkt skulle kunna spåras till en av dem. I viss mån gäller detsamma beträffande den omständigheten att Y kommit överens med Anna P att skjutsa hem henne när hon slutade sitt arbete kl. 21.00 den aktuella kvällen. Anna P:s uppgifter att Y inte verkade stressad eller uppjagad på något märkbart sätt på kvällen den aktuella dagen, tyder inte på att han – med ytterst små tidsmarginaler – anlänt strax efter att ha deltagit i ett mord och därefter flytt från platsen till henne.

Hovrätten gjorde sammantaget följande bedömning av åtalet.

Sammanfattningsvis konstaterar hovrätten att någon bevisning som direkt knyter Y till mordet inte har lagts fram i målet men att ett flertal besvärande omständigheter förekommer. Särskilt besvärande är naturligtvis den omständigheten att hans Opel Omega användes som flyktbil av Z. Men som hovrätten också redogjort för tidigare kan ett antal rimliga invändningar resas mot åklagarens påstående att just Y var inblandad på det sätt som gjorts gällande.

Vad som mot denna bakgrund kommit fram om tidpunkten för mordet, om flyktbilarna, och om Y:s förehavanden den aktuella kvällen, utgör enligt hovrättens mening sådana omständigheter att det vid en samlad bedömning inte är ställt utom rimligt tvivel att Y gjort sig skyldig till vad åklagaren lagt honom till last. Åtalet skall därför ogillas.

*

Y begärde ersättning av staten för lidande under frihetsberövandet med 10 000 000 kr. Justitiekanslern tillerkände i beslut den 11 december 2002 Y 1 600 000 kr i ersättning för lidande. Y var frihetsberövad i ca 2 år och 3 månader. Hans lidande bedömdes vara mycket stort bl.a. eftersom han i lagakraftvunnen dom dömts till livstids fängelse. Han tillerkändes därför en förhöjd ersättning i förhållande till vad som annars skulle utgå. Y har väckt talan mot staten vid Norrtälje tingsrätt och yrkat att staten skall förpliktas utge hela det hos Justitiekanslern begärda beloppet. Målet är ännu inte avgjort.

14.5 Diskussion

Iakttagelser och synpunkter i korthet:

- Den utredning som fanns mot Y bestod enbart av indicier.
- Tingsrätten byggde sin fällande dom på den felaktiga slutsatsen att Y genom att dennes bil använts som flyktbil var ”knuten till händelseförloppet”.
- Domstolarna beaktade inte den stora osäkerhet som förelåg kring den andra flyktbilen.
- Om den andra flyktbilen fanns ytterligare information i förundersökningsmaterialet, som talade till den tilltalades fördel. Det ålåg domstolarna att se till att detta material tillfördes målet i enlighet med vad som gäller för rättens utredningsansvar eller att ogilla åtalet med hänvisning till det bristfälliga utredningsunderlaget.
- Utredningen i målet talade sammantaget för att Y kunde ha haft med mordet att göra men pekade närmast mot att han skulle ha varit en av gärningsmännen.
- Den nya hovrättsprövningen innebar en annan bevisvärdering; med den skulle Y redan från början ha friats.

14.5.1 Brottsutredningen

Förundersökningsprotokollets omfattning

Under förundersökningen hölls ett mycket stort antal förhör med personer som hade gjort iakttagelser i omedelbar anslutning till mordet och det efterföljande skeendet. Tre av de hörda personerna hade stått utanför restaurangen och uppgett att de sett fyra yngre män av utländsk härkomst springa ut från restaurangen samt att två av dessa hade sprungit in på Ölandsgatan. Dessa tre förhör redovisades inte i förundersökningsprotokollet utan återfanns i den s.k. ”slasken”. De tre förhören framstår, sedda mot i första hand övriga i förundersökningen förekommande förhör, som mindre betydelsefulla. Det kan dock ifrågasättas om de inte borde ha redovisats i förundersökningsprotokollet (se RB 23:21 1 st.).

Mistankarna mot Y

Redan under mordkvällen genomförde polisen en brottsplatsundersökning och förhörde kvarvarande gäster och personal på restaurangen, liksom personer som hade gjort iakttagelser på gatan. I målet framkom dock initialt inte några konkreta uppgifter som kunde kopplas till någon eller några särskilda personer. Det fanns förvisso ett flertal vittnen till mordet

och det efterföljande skeendet, men uppgifter av betydelse för arbetet med identifieringen av gärningsmännen saknades i princip. Uppgifter fanns däremot från två vittnen som kunde beskriva de fordon som gärningsmännen flytt i, dock utan att kunna uppge registreringsnummer. Blodspåren från restaurangen till en av flyktbilarna kunde inte heller knytas till någon i detta skede. Polisen hade således inte mycket att gå på inledningsvis.

I slutet av december 1998 greps Z misstänkt för ett annat brott varvid en misstänkt skottskada i hans vänstra hand uppmärksammades. Den 19 januari 1999 fick man i den här aktuella utredningen kännedom om att Z kunde vara en av gärningsmännen från restaurang Broder Tuck. Z kom härvid att förhöras om detta mord. I samband härmed togs även blodprov från honom i avsikt att jämföra hans DNA-profil med det blod som återfunnits på brottsplatsen. Polisen inledde härefter spaning mot tre personer i Z:s omgivning, däribland Y.

Under utredningen mot Y stärktes misstankarna mot honom. Det framkom bl.a. att Y hade ägt en röd Opel Omega vid tiden för mordet, att han arbetade som taxichaufför och att han dagen för mordet hade kört en mörk van-bil av märket Toyota Previa. Telefonlistor över Y:s mobiltelefon-samtal den aktuella kvällen visade vidare att han hade befunnit sig i kvarteren kring mordplatsen vid tidpunkten för brottet. Slutligen påträffades blod härrörande från Z i Y:s Opel Omega på den plats där ett vittne hade berättat att gärningsmannen hade hoppat in i bilen.

En viktig omständighet vad gäller misstankarna mot Y var uppgiften om att den ena flyktbilen kunde ha varit en taxibil. Uppgiften om att det kunde förhålla sig på detta sätt hade lämnats redan under mordkvällen av en person som iakttagit de båda flyktbilarna. Uppgiften lämnades således långt innan Y kom att misstänkas för mordet. Ytterligare ett vittne hade dock under mordkvällen berättat för polisen att han iakttagit flyktbilarna. Då detta vittne förhördes i mars 1999, dvs. efter att misstankarna kommit att riktas mot Y, uppgav denne att han var säker på att det inte fanns några taxiskyltar på bilen.

Y körde således under morddagen en mörkblå Toyota Previa. Av uppgifter lämnade av det första vittnet framgår att denne uppfattade bilen såsom en svart Chevrolet Astro. Både Toyota Previa och Chevrolet Astro är van-modeller, dock tämligen olika sådana.

Utredningen gav sammantaget endast ett mycket svagt stöd för att den ena flyktbilen var Y:s taxibil. Denna svaghet synes dock inte ha uppmärksammats i utredningen. I det förhör som den 23 mars 1999 hölls med det andra vittnet som observerat bilarna användes flertalet ledande frågor avseende huruvida den iakttagna bilen var en taxi. Det tycks av detta att

döma som om polisen kan ha varit ensidigt inriktad på att flyktbilen var en taxi.

14.5.2 Domstolsprövningen

Allmänt om bevisningen i målet

I målet saknades bevisning som direkt kunde binda Y till mordet. Åtalet byggde istället på indiciebevisning. Ett antal av dessa indicier bildade en kedja som skulle kunna länka Y till själva gärningen. Denna såg ut som följer.

1. Av telefonlistor framgick att Y befann sig i närheten av mordplatsen timmen före mordet.
2. Enligt vittnesmål hade de två gärningsmännen sprungit ut från restaurang Broder Tuck längs Götgatan och sedan svängt in på Ölandsgatan.
3. På Ölandsgatan hade ett vittne observerat att gärningsmännen hoppat in i två bilar och avvikit från platsen, den ene i en mörk van.
4. Från platsen där de dödande skotten hade avlossats, ut ur restaurangen, längs Götgatan och fram till den plats där vittnet hade sett den ene av gärningsmännen hoppa in i den röda Opel Omegan, återfanns blodspår härrörande från skytten.
5. Enligt telefonlistor och uppgifter från ett vittne befann sig Y några minuter efter mordet i en bil strax söder om Globen (ca halvvägs till Högdalen).
6. Enligt ett vittne kom Y ca 15 minuter efter mordet hem till hennes lägenhet i Högdalen. Han färdades då i sin mörkblå taxibil av märket Toyota Previa.

För att Y enligt denna hypotes skulle kunna bindas till mordet krävdes för det första att det var den ene gärningsmannen som hoppade in i den svarta vanen på Ölandsgatan, för det andra att denna van var den taxibil av märket Toyota Previa som Y vid tillfället disponerade och slutligen för det tredje att det inte var någon annan än Y som hoppade in i bilen. Det mycket knappa tidsutrymmet, uppgifterna om Y:s position vid vissa bestämda klockslag och uppgiften om vilken bil Y färdades i medför dock att om någon länk brister, talar övriga omständigheter i stället mot hans skuld. Det skulle då inte ha varit praktiskt möjligt för honom att begå gärningen.

Övriga indicier avsåg sådana omständigheter som med varierande styrka tydde på att Y på något sätt varit inblandad i mordet utan att direkt kunna binda honom till själva gärningen. Dessa var i huvudsak följande:

- Enligt signalementet på gärningsmännen bar dessa mörka klädesplagg och gav intrycket av att vara mörkhyade. Den gärningsman som påstods vara Y var smalare och mer atletiskt byggd än den andre. Y kunde sägas vara smalare och mer atletiskt byggd än Z. Han kunde även sägas vara mörkhyad. Y bar också en svart vadderad jacka när han ca 15 minuter efter mordet kom hem till Anna P. Y stämde således in på det vaga signalementet. Hans klädsel avvek från vad han brukade bära och var inte motiverad utifrån vädret eftersom det var en varm sommarkväll.
- Av Y:s telefonsamtal den aktuella dagen framgår att han före mordet vid flera tillfällen ringde till och fick samtal från ett mobiltelefonnummer med en oidentifierad abonnent. Även Z fick ett samtal från detta nummer.
- Z avvek från mordplatsen i Y:s Opel Omega. Y bytte inredning i bilen strax efter mordet och han sålde senare bilen med betydande förlust.
- Y och Z var gamla vänner och de hade tidigare bland annat delat lägenhet.
- Y och Anna P åkte, en kort tid efter att Y anlät till Anna P:s bostad, till en sjö där Y ensam lämnade bilen efter att först ha öppnat bagageluckan. I bagageluckan hade Y tidigare lagt ner en plastpåse som såg ut att innehålla något svart.

Dessa indicier saknade direkt koppling till själva gärningen och kunde föreligga oavsett om Y var den ena gärningsmannen eller ej. Även om de talade för Y:s inblandning innebar de inte att han också måste ha varit gärningsman eller ens att han medverkat vid gärningen. Omständigheterna kunde dock vid en sammantagen prövning av åtalet tillsammans med den ovan beskrivna beviskedjan komma att få betydelse för bedömningen (jfr NJA 1991 s. 56 och NJA 1999 s. 480). En förutsättning för detta var dock att beviskedjan, som direkt kunde kopplas till den åtalade gärningen, med viss styrka talade för Y:s skuld och att denna således inte heller innehöll några väsentliga brister eller betydande osäkerhet i något moment.

Domstolarnas bevisvärdering

Tingsrättens fällande dom grundades på att Y hade haft på sig en tjock svart jacka då han kom hem till Anna P trots att det var en varm sommarkväll, att han och Anna P åkt till en plats nära en sjö där han kunde ha gjort sig av med ett vapen, att Z flytt från platsen i Y:s opelbil och att ett vittne uppgett att den andre mannen satte sig vid ratten i en stor svart bil som kanske hade en taxiskylt på taket. Tingsrätten ansåg även att Y:s förfarande med sin Opel efter den aktuella tidpunkten, att han hade bytt

klädsel och sålt bilen med förlust, var en märklig omständighet samt att uppgifter om hans telefonsamtal den aktuella kvällen med styrka talade för att han deltagit i något ovanligt.

Av särskild betydelse var enligt tingsrättens dom den ovan nämnda omständigheten att Z hade använt Y:s Opel som flyktbil. Enligt tingsrätten innebar detta att Y "... alltså är direkt knuten till händelseförloppet". Detta är inte en korrekt slutsats. Att bilen är direkt knuten till händelseförloppet innebär inte nödvändigtvis att bilägaren också är det. Det kan ju mycket väl vara så att Y lånat ut bilen till Z eller någon annan denna dag. Att Y inte vill vidgå detta kan inte tolkas som att han själv medverkat vid brottets utförande, särskilt inte som det är utrett att bilen inte brukades av honom själv som flyktfordon.

En omständighet av avgörande betydelse för den ovan beskrivna beviskedjans hållbarhet var uppgiften att den ena gärningsmannen hade satt sig i en stor svart bil som kanske hade en taxiskylt på taket. Tingsrätten uppgav i sin dom att detta var en mycket belastande omständighet för Y. Tidigare hade tingsrätten dock uppgett att vittnesmålet "... ger ett visst stöd för att även den taxibil som Y disponerade vid denna tid användes som fordon direkt efter mordet." Det var således fråga om en omständighet förknäppt med osäkerhet. Osäkerheten tilltar om man beaktar att vittnet bestämt uppgett att bilen var en svart Chevrolet Astro, vilken utseendemässigt skiljer sig från den mörkblå taxi av märket Toyota Previa som Y vid tillfället disponerade. Med beaktande av dessa uppgifter talade vittnesmålet snarare mot att Y var den andre gärningsmannen.

I förundersökningsprotokollet fanns förhör med vittnet Jonas A. Denne uppgav att den bil som Y skulle ha färdats i inte var en taxi. Det betyder att det på denna redan osäkra punkt fanns ytterligare utredning som syntes tala emot åtalet. Denna utredning borde ha tillförts målet. I enlighet med vad som gäller för rättsansvar för att utredningen i ett brottmål blir fullständig borde rätten ha sett till att så skedde. Det skulle, att döma av vad Jonas A sedermera uppgav i den nya rättegången, ha lett till bedömningen att den aktuella bilen sannolikt inte hade någon taxiskylt.

Hovrätten fann att omständigheterna att Y:s röda Opel Omega användes som flyktbil, att han strax före mordet befann sig i närheten av mordplatsen och att han var klädd som gärningsmännen med styrka talade för att han var inblandad i mordet. Mot att Y var en av gärningsmännen talade att ett vittne sagt att den gärningsman, som skall ha varit Y, hoppade in i en bil av annat märke än den taxi Y disponerade vid tillfället. Enligt hovrätten hade dock vittnet misstagit sig på detaljer kring den andra flyktbilen och trots att de båda bilmodellerna skilde sig i form och detaljer kunde de, under de förhållanden som vittnets observationer gjorts, förväxlas.

Hovrättens skäl för en fällande dom framstår inte som övertygande. Att Y:s bil använts som flyktbil innebär, som anförts ovan, inte att Y själv måste ha varit med vid brottets utförande. Att han strax före mordet uppehållit sig i närheten av brottsplatsen, dvs. på normalt välbesökta platser på Södermalm vid 21.30-tiden, och att han var klädd i en svart jacka när han kom till Anna P:s bostad framstår som mycket svaga indicier att hänga upp en fällande dom på. Hovrättens behandling av frågan om den ena flyktbilen var Y:s taxi eller ej är dessutom anmärkningsvärd. Som nämnts ovan torde för en fällande dom krävas att denna bil var Y:s taxi. Hovrättens dom förutsätter dock att vittnet misstagit sig och även om denna möjlighet inte kunnat uteslutas talar denna omständighet mot åtalet. Hovrätten har på denna avgörande punkt nöjt sig med mycket svag bevisning.

14.5.3 Den frikännande domen

I resningsärendet presenterade Y ny bevisning i form av två vittnen som inte tidigare hade hörts i domstolarna. Det ena vittnet (Jonas A) var hörd redan under förundersökningen och protokollet över det förhöret intaget i förundersökningsprotokollet. Enligt de nya vittnena var inte den svarta van som en av gärningsmännen hade avvikit i en taxibil. Eftersom antagandet att Y avlägsnat sig från mordplatsen i sin taxi, med hänsyn till det korta tidsutrymme som åtalet medgav, måste ha varit av central betydelse för domstolarnas bedömning och då detta antagande förutsatte att det vittne som hade hörts i domstolarna hade misstagit sig beträffande bilen, fann Högsta domstolen att det förelåg synnerliga skäl att bevilja Y resning.

Y frikändes vid den nya prövningen i hovrätten. Enligt hovrätten fanns det förvisso flera besvärande omständigheter som tydde på att Y hade haft någonting med gärningen att göra, bl.a. att Z hade flytt i Y:s Opel, att Y befann sig i närheten av mordplatsen och att han till viss del överensstämde med det vaga signalementet. Hovrätten fann dock att en rad omständigheter även talade till Y:s förmån. Avgörande för frikännandet var att det mesta enligt hovrätten talade för att den andra flyktbilen inte var Y:s taxibil, varför det faktum att han befunnit sig vid Anna P:s bostad med taxibilen en kort tid efter mordet med styrka talade mot åklagarens påstående samt att tiden mellan mordet och det att Y kom hem till Anna P i Högdalen under alla förhållanden var så knapp att invändningar kunde göras om Y verkligen var den andre gärningsmannen.

Hovrättens bedömning vid den nya prövningen överensstämde som synes väl med Högsta domstolens skäl för att bevilja Y resning. Den nya bevisningen, som var en förutsättning för resningen, inverkade också i

någon mån på hovrättens bedömning. Denna var dock inte direkt avgörande och det framstår som mycket sannolikt att hovrätten hade gjort samma bedömning även om de nya vittnena inte hade hörts i målet. Den frikännande domen grundar sig därför i första hand på en annan bevisvärdering av i stort sett samma material som i de fällande domarna. Denna skillnad i bevisvärdering visar sig i bedömningen av de moment som ledde till den friande domen, men också i hovrättens värdering av övriga indicier.

15. Fallen 10 och 11

Fallen i korthet: En 15-årig flicka med sällsynt besvärliga familje- och uppväxtförhållanden placerades på behandlingshem där hon lämnade uppgifter om att fadern förgripit sig sexuellt mot henne. Anklagelserna utvecklades under samtal med terapeutisk inriktning och kom att avse flera personer. De terapeutiska samtalen hade pågått under lång tid när en polisutredning påbörjades. Fadern, en vän till honom samt ytterligare en person åtalades för en rad övergrepp av sexuellt och annat slag. Ytterligare anklagade personer kunde trots stora ansträngningar inte påträffas. Som stöd för åtalet åberopades huvudsakligen flickans uppgifter och vittnesmål från den person som fört terapisaamtal med henne. Fadern och vännen dömdes till fängelse åtta år respektive fem år sex månader (skadestånd till flickan sammanlagt 500 000 kr). Flickan återtog i brev till faderns advokat anklagelserna, men vidhöll dem inför andra. Äldre, inte tidigare förebringade, psykologutlåtanden angående flickan visade bl.a. att hon inte var främmande för att ljuga för att nå sina syften. Resningsansökan grundat på dessa omständigheter avslogs. En ny resningsansökan grundad på i huvudsak samma omständigheter som den tidigare avslogs även den. Det framkom härefter att den person som fört behandlingssamtal med flickan inte, så som uppgivits, var psykolog och psykoterapeut. Sedermera framkom även att flickan fortsatt lämna uppgifter om sexual- och småningom även ritualbrott. Också en rad andra omständigheter som talade emot anklagelsernas tillförlitlighet lyftes fram, inte minst i Sveriges Televisions program *Uppdrag granskning*. Resning beviljades. Fadern och hans vän frikändes, två och ett halvt år efter den ursprungliga domen. Det finns inga kvarstående brottsmisstankar. Fadern och den andre mannen var frihetsberövade i ca tre år och två månader. De tillerkändes skadestånd från staten med 2 000 000 kr respektive 1 700 000 kr.

15.1 Bakgrund

B och hans dåvarande hustru hade gemensamt två barn, en son, född 1984, och dottern M, född 1985. Familjen bodde på olika adresser i Värnamo kommun i Småland fram tills B och hustrun våren 1993 skiljde sig. En vårdnadstvist om barnen inleddes. B fick interimistiskt vårdnaden om barnen, delvis på grund av uppgifter om den tidigare hustruns och hennes nya sambos alkoholmissbruk. Han och barnen flyttade till Skåne. Med anledning av den pågående vårdnadstvisten stod familjen i regelbunden kontakt med socialtjänsten, såväl på den tidigare hemorten som i de kommuner i Skåne där B och barnen kom att bo.

Vid flytten till Skåne följde L, en vän och tidigare arbetskamrat till B, med. Han bodde tidvis hos B och dennes barn. B och barnen flyttade i oktober 1993 till en bondgård. Efter att B inlett ett förhållande med en kvinna vid namn Maria P flyttade familjen i stället in hos henne och hennes tre barn. I juni 1994 rymde M hemifrån varvid hon kontaktade en socialsekreterare och uppgav att hennes pappa och Maria P var ”taskiga”. I augusti 1994 inkom en anmälan från Maria P till socialtjänsten där hon uppgav att B drack mycket och åkte bort på helgerna. På grund av konflikter mellan B och Maria P flyttade han och barnen ut i mitten av september 1994. Förhållandet fortsatte dock liksom uppgifterna om B:s alkoholmissbruk. Det nya boendet var primitivt. Det fanns inte spis, kyl och frys och efter en kortare tid flyttade B och barnen vidare. På grund av flytten kom barnen att byta skola. Under hösten framkom uppgifter om att barnen hade stora och tilltagande problem i skolan, bl.a. saknade de hjälp hemifrån och M låg långt efter i kunskapsnivå i alla ämnen. B hade tidigare under hösten ansökt hos socialnämnden om att barnen skulle få en stödfamilj. Detta beviljades i oktober 1994 och barnen kom härefter att vistas hos stödfamiljen var tredje helg. Den 19 januari 1995 anmälde skolan till socialförvaltningen att barnen visade symptom på att må dåligt. Socialnämnden påbörjade med anledning av detta en utredning om barnens hemförhållanden.

I månadsskiftet januari/februari 1995 flyttade B och barnen återigen. Denna gång till Höganäs och barnen tvingades ännu en gång att byta skola. Barnens skolproblem förvärrades ytterligare, de var trötta och hade stora kunskapsluckor och var ofta hungriga. M gick ofta till skolsköterskan med olika diffusa symptom. B:s alkoholmissbruk fortsatte också. I februari 1995 fick B och Maria P ett gemensamt barn. I april 1995 flyttade B, M och brodern tillbaka till Maria P och barnen började i en skola som de tidigare gått i. Den sista april avslutades barnens kontakt med stödfamiljen då denna inte längre hade tid.

Problemen i B:s och Maria P:s förhållande fortsatte. Socialtjänsten gjorde flera hembesök och stod i kontinuerlig kontakt med familjen. I mitten av maj 1995 kulminerade situationen. B hade svåra missbruksproblem och polis gjorde efter anmälan från utomstående personer hembesök. I samråd mellan B och socialtjänsten planerades åtgärder för att barnen skulle kunna bo kvar hos honom. B skulle påbörja behandling mot sitt missbruk, BUP kopplas in för barnen och dessa skulle få en ny stödfamilj. Helgen härefter flyttade dock B barnen till deras mamma och hennes nya sambo i Småland.

Efter endast någon månad inkom till socialförvaltningen en anmälan från B i vilken han begärde att de sociala myndigheterna skulle omhänderta barnen med anledning av att de inte mätte bra hos sin mamma, huvudsakligen p.g.a. hennes alkoholproblem. I mitten av september 1995 rymde M hemifrån till sin klasslärare. Som orsak till detta uppgav hon att hon kände sig illa behandlad av mammans sambo och deras missbruk. Efter medgivande från B placerades barnen härefter i ett jourfosterhem i Småland och vid årsskiftet 1995/96 placerades M i ett familjehem på Öland.

Den 30 maj 1997 beslutade socialnämnden om ett omedelbart omhändertagande av M enligt LVU med fortsatt placering i familjehemmet på Öland. Detta efter att B i samband med ett umgängestillfälle hade hämtat hem M och sedan inte klarat av att ta hand om henne. Beslutet fastställdes av länsrätten.

I november 1998 gjorde M en polisanmälan mot sin mammas sambo för ett sexuellt ofredande. Det hölls ett polisförhör där hon berättade om detta.

I maj 1999 bad M B att han skulle hämta hem henne från familjehemmet, vilket han gjorde. Efter beslut av socialnämnden placerades hon härefter hos sin far och Maria P, som nu flyttat till en gemensam bostad utanför Båstad.

I samband med detta berättade M för B att hon ljugit om övergreppet från mammans sambo. I ett nytt polisförhör återtog hon sina uppgifter och förundersökningen lades ner.

I början av juli 1999 kontaktade B socialförvaltningen och meddelade att han inte klarade av M längre. Han uppgav att han kände sig otillräcklig och att han ansåg att M behövde professionell vård. Konflikter hade uppstått i hemmet och den då 13 år gamla M hade under midsommarhelgen bl.a. druckit sprit och haft samlag med en äldre pojke. En dag i juli 1999 meddelade B socialförvaltningen att han hade satt M i en taxi till Värnamo. Hon omhändertogs där av socialnämnden varvid hon placerades på utredningshemmet Västrumsgården. I december 1999 flyttades hon till

HVB-hemmet Ekbacken. I samband med att B någon månad senare besökte Ekbacken hamnade M i B:s bil då denne skulle lämna hemmet. Han hindrades dock av personal från att köra därifrån. Efter detta beslutade socialnämnden om förbud för B att besöka M.

I samtal mellan personal på Ekbacken och M framkom efter en tid uppgifter om att hennes pappa kunde ha förgripit sig sexuellt på henne. Detta togs upp under den samtalsterapi M en gång i veckan hade med Kenneth L, som var knuten till hemmet som terapeut. Hon berättade i dessa samtal om omfattande sexuella övergrepp begångna av fadern och vänner till honom. De första övergreppen skulle ha ägt rum 1991 och de skulle ha fortsatt till 1995. De flesta skulle ha ägt rum då hon i början av 1995 bodde i Höganäs. Övergreppen skulle ha bestått av såväl sexuellt utnyttjande som våldtäkt, misshandel och hot. B skulle även ha överlämnat M till andra för sexuellt umgänge, däribland B:s vän L, en konstnär som kallades Mattias och en stripteasedansös som hette Jessica. L skulle vid flera tillfällen ha våldtagit M.

M pekade även ut en man som här benämns F som en av de män som 1995 hade våldtagit henne efter att B överlämnat henne till honom. F kom in i sammanhanget sedan M känt igen honom på en privat videofilm från ett bröllop. Bröllopfilmerna hade M sett hos en kvinna som vistats på utredningshemmet Västrumsgården samtidigt som M.

Den 10 mars 2000 gjordes en anmälan till socialnämnden i Värnamo kommun som i sin tur den 12 april 2000 gjorde en polisanmälan om de misstänkta sexuella övergreppen. I början av 2001, således ungefär nio månader senare, genomförde polisen i Nybro ett antal förhör med M. Då hon berättade om övergrepp som skett i nordvästra Skåne överlämnades ärendet till Åklagarmyndigheten i Helsingborg. De fortsatta förhören hölls av polisen i Helsingborg, det första cirka 13 månader efter anmälan. Under perioden fortsatte M:s regelbundna samtal med Kenneth L.

B, L och F anhölls den 24 september 2001 och häktades sedermera. Den 14 december 2001 försatte tingsrätten, under huvudförhandlingen, F på fri fot. B och L förblev frihetsberövade till den 7 december 2004 då de efter avslutad huvudförhandling i en förnyad hovrättsprövning efter resning försattes på fri fot.

15.2 Den ordinarie rättsprocessen

15.2.1 Åtal

Kammaråklagaren Birgit Kronholm väckte den 22 november 2001 talan mot B, offentlig försvarare advokaten Tom Peyron, L, offentlig försvarare advokaten Lars Tindberg, och F, offentlig försvarare advokaten Magnus Gabrielsson. B åtalades för en grov våldtäkt, medhjälp till fem grova våldtäkter, medhjälp till grovt sexuellt utnyttjande av underårig vid tre tillfällen, grov misshandel vid fyra tillfällen, ett försök till grov misshandel, sexuellt utnyttjande av underårig vid två tillfällen, sexuellt ofredande vid ett tillfälle samt ett olaga hot. L åtalades för tre grova våldtäkter, en grov misshandel, anstiftan till grov misshandel i ett fall samt grovt sexuellt utnyttjande av underårig vid ett tillfälle. F åtalades för en grov våldtäkt och grov misshandel i anslutning till denna.

Gärningsbeskrivningen upptog 17 punkter. Dessa redovisas nedan i anslutning till domstolarnas bedömning av dem.

Åtalet omfattade 19 gärningstillfällen. Den första gärningen avsåg sexuellt utnyttjande av underårig 1991 (åtalspunkt 1). Målsäganden var då sex år gammal. För tiden mellan 1993 – 1995 upptog åtalet en grov misshandel och ett försök därtill (åtalspunkt 2 och 3). Enligt åtalet hade målsäganden också någon gång mellan hösten 1993 och sommaren 1994 utsatts för en grov våldtäkt (åtalspunkt 11) och vid årsskiftet 1994/95 för sexuellt utnyttjande (åtalspunkt 4). Flertalet av de åtalade gärningarna avsåg våren 1995 då målsäganden var nio år gammal och bodde i Höganäs. Åtalet upptog från denna tid sju grova våldtäkter (åtalspunkt 6, 7, 12, 14, 15), fem fall av grov misshandel (åtalspunkt 7, 8, 9, 14), tre fall av grovt sexuellt utnyttjande av underårig (åtalspunkt 13, 16, 17) och ett olaga hot (åtalspunkt 5). Dessa gärningar hade enligt gärningsbeskrivningen ägt rum vid 11 olika tillfällen. Den sista gärningen som omfattades av åtalet avsåg ett sexuellt ofredande sommaren 1999. Målsäganden var då 13 år gammal.

Vid tiden för åtalet var målsäganden 16 år gammal. De åtalade gärningarna skulle ha skett mellan 1991–1999, alltså från det målsäganden var sex till det hon var tretton år. De händelser som skulle bedömas låg ca två till tio år tillbaka i tiden. Flertalet av de åtalade gärningarna skulle dock ha inträffat våren 1995 då målsäganden var nio år gammal. Dessa händelser låg således ca sex år tillbaka i tiden.

15.2.2 Åberopad utredning

Till stöd för åtalet åberopade åklagaren huvudsakligen målsägandens uppgifter – hon hördes i både tingsrätt och hovrätt – samt vittnesuppgifter från hennes behandlande terapeut beträffande hennes trovärdighet. Härutöver åberopade åklagaren bl.a. ett rättsmedicinskt utlåtande över undersökning av målsäganden. Målsäganden åberopade bl.a. utredning från socialtjänsten.¹

Samtliga tilltalade förnekade gärningarna. F åberopade vittnesförhör med sin f.d. hustru.

15.2.3 Helsingborgs tingsrätts dom

Allmänt

Helsingborgs tingsrätt, rådmannen Gerd Strömberg med nämndemän, meddelade deldom den 15 januari 2002 avseende B och F och dom den 8 februari 2002 avseende L (mål B 3019-01).²

Tingsrätten inledde sina domskäl med en redogörelse för vad Högsta domstolen i NJA 1992 s. 446 uttalat om beviskrav och bevisvärdering i mål om sexualbrott samt för justitierådet Nyströms särskilda yttrande avseende detta i NJA 1991 s. 83.³ Tingsrätten lämnade även en allmän redogörelse för problematiken vid bevisvärdering i mål av förevarande slag. Avseende den bevisvärdering som tingsrätten hade att genomföra och de särskilda problem som härvid aktualiserades lämnade domstolen följande redogörelse.

Tingsrätten har i detta mål att ta ställning till målsägandens trovärdighet, till frågan om hennes uppgifter är tillförlitliga samt om de genom sitt innehåll tillsammans med övrig utredning uppfyller de högt ställda beviskraven. Hennes utsaga kan inte vägas mot de tilltalades berättelser, då sådana inte föreligger. Målsäganden är idag 16 år och var vid den i åtalet aktuella perioden mellan åtta och tio år gammal. Utredningen visar

¹ Den av målsäganden ingivna utredningen saknade dock samtliga bilagor, däribland barnpsykiatriskt yttrande från BUP.

² Anledningen till att domstolen meddelade deldom beträffande B och F var att rätten vid överläggningen efter huvudförhandlingen fann att L skulle genomgå rättspsykiatrisk undersökning. Dom mot honom meddelades därför först efter att denna undersökning hade slutförts. Domen och deldomen grundade sig dock på bevisning förebringad vid samma tillfällen. Domen och deldomen var även identiska i de allmänna delarna och i de delar som de avsåg samma gärningar. I denna framställning behandlas därför deldomen och domen som samma dom.

³ Rättsfallen finns berörda i kapitlet om *Bevisprövning i brottmål*. De kommenteras även i den avslutande diskussionen under *Särskilt om trovärdighetsbedömningar*.

att hon inte förrän i februari 2000 började berätta om händelserna. Redan dessa omständigheter medför att tillförlitligheten i uppgifterna måste bedömas med stor försiktighet. Därvid måste också vägas in svårigheterna för de tilltalade att under sådana förhållanden freda sig mot anklagelserna.

Allmän trovärdighetsbedömning m.m.

Tingsrätten övergick härefter till att bedöma målsägandens trovärdighet. Avseende trovärdighetsbedömningens genomförande anförde tingsrätten inledningsvis följande.

Tingsrätten grundar sin bedömning av målsägandens trovärdighet på vad som iakttagits vid förhören med målsäganden vid huvudförhandlingen och på Kenneth L:s vittnesmål.

Kenneth L anlätades som framgått som terapeut vid HVB-hemmet Ekbacken, där M hade vistats sedan december 1999, och det var i första hand i samtal med honom som M berättade om övergreppen. Vid tidpunkten för vittnesmålet hade han fortfarande regelbundna träffar med M. Tingsrätten gjorde följande allmänna bedömning av Kenneth L:s uppgifter.

Kenneth L har gjort ett stabilt och kunnigt intryck. Han har en gedigen utbildning i psykologi och terapibehandling m.m. och lång erfarenhet av arbete med barn och ungdomar i målsägandens situation. Tingsrätten kan inte finna annat än att hans bedömning av målsäganden, hennes beteende, reaktioner och utveckling under behandlingstiden är väl underbyggda och tillförlitliga.

Avseende frågan om M:s minnen av övergreppen kunde vara felaktiga och om dessa kunde ha uppkommit som en följd av påverkan konstaterade tingsrätten följande.

Det har inte framkommit något som tyder på att här skulle vara fråga om s.k. falska minnesbilder eller berättelser framkallade genom otillbörlig påverkan.

M hade haft svårt att genomföra rättegången. Avseende detta anförde tingsrätten följande.

Målsäganden har haft svårigheter att genomföra huvudförhandlingen. Hon har hörts om varje åtalspunkt för sig och fort blivit trött. Hon har i vissa situationer ”stängt av sig” mentalt och känslomässigt, vilket hon uppgett också påverkat hennes minne vid förhörstillfället. Kenneth L har förklarat att det är en vanlig psykisk skyddsmekanism.

Av tingsrättens dom framgick att M hade haft svårt att lämna en sammanhängande berättelse, att minnas vissa händelser eller detaljer och att hon lämnat en berättelse som i vissa delar skiljde sig från de uppgifter hon hade

lämnat vid polisförhör. I vilka avseenden berättelsen hade sådana brister och den närmare betydelsen av detta behandlades av tingsrätten vid bedömningen av respektive åtalpunkt. Avseende betydelsen av detta för bedömningen av målsägandens trovärdighet anförde tingsrätten följande.

Hon har [...] när det gällt vissa händelser klagat över att ”allt är så rörigt”. Här bör nämnas att målsäganden utsatts för polisförhör vid i vart fall tolv tillfällen under det senaste året, varav fyra förhör hölls innan utredningen överflyttades till Helsingborg. Dessa förhör har av både åklagaren och försvaret bedömts som mindre lyckade med hänsyn till förekomsten av ledande frågor och annat. Även om utredningen därefter såvitt framgån sköts med stor kompetens och medkänsla ligger det i sakens natur att målsäganden upplevt förhören som pressande och förvirrande. Förvirringen torde inte ha blivit mindre av att målsäganden under senare förhör hörts om uppgifter som hon lämnade vid de första förhörstillfällena. Av Kenneth L:s uppgifter framgår att personer som utsatts för den här typen av brott har stora svårigheter att berätta spontant och sammanhängande om hela händelseförlopp. Han har beskrivit att målsäganden haft svårt att även för honom i en terapisituation berätta vad hon har varit med om, särskilt det mest fysiskt och psykiskt smärtsamma, och att hon har känt och alltjämt känner stor skam inför det som har hänt. Tingsrätten har intrycket av att målsäganden vinnlagt sig om att vid huvudförhandlingen bara berätta det som hon minns för stunden. Hon har vid åtskilliga tillfällen konfronterats med att hon sagt annorlunda vid ett eller flera polisförhör, vilket hon oftast kommenterat med att ”idag har jag bara den här bilden.

[...]

Målsäganden har haft att berätta om saker som ligger sex till åtta år bakåt i tiden och som inträffade när hon var mellan åtta och tio år gammal. Ett barn i den åldern har inte en vuxen persons förmåga att bedöma t.ex. tid och geografiska avstånd. Hon har emellertid i flera avseenden kunnat berätta om konkreta detaljer i omgivningen och t.ex. vad hon själv har haft för kläder på sig vid olika tillfällen. Eftersom de påstådda gärningarna också i många fall har varit likartade är det inte märkligt om hon inte klart kunnat redogöra för ordningsföljden mellan dem. Dessa brister i målsägandens uppgifter vid huvudförhandlingen innebär inte att hon inte kan anses trovärdig.

Avseende målsägandens uppträdande vid huvudförhandlingen uppgav tingsrätten följande.

I många domar används det stereotypa uttrycket om målsägandens uppgifter att ”de bär det självupplevdas prägel”. Uttrycket har i detta mål fått en mycket konkret och påtaglig innebörd då målsäganden fysiskt och psykiskt starkt reagerat under förhören rörande vissa åtalpunkter. Hon har haft ett mycket tydligt kroppsspråk.

I målet förekom uppgifter om att varken målsägandens ett år äldre bror, hennes skolsköterska under tiden i Höganäs våren 1995 eller socialförvaltningen hade misstänkt att hon varit utsatt för några övergrepp. Tingsrätten gjorde följande bedömning av detta.

Av socialutredningen framgår att målsäganden levtt ett otruggt och stimulanstfattigt liv utan nära och förtroendefulla relationer med vuxna. Pappa såg till att familjen inte stannade särskilt länge på varje ort; detta omöjliggjorde för målsäganden att skapa varaktiga relationer med andra. Genom de ständiga skolbytena fick hon heller ingen möjlighet att lära känna lärare och annan skolpersonal. Tingsrätten anser att utredningen visar att hon heller inte hade några kamrater, i motsats till vad B uppgett. Det kan tyckas anmärkningsvärt att inte skolsköterskan, dit M ofta gick med diffusa symptom, eller socialförvaltningen, som hade viss insyn i familjen, inte fattade misstankar om incest. Det kan bara konstateras att någon anmälan inte gjorts. Också hennes förhållande till brodern har ifrågasatts. M har uppgett att hon inte ville prata med honom om vad som pågick, eftersom han inte mätte så bra själv. Kenneth L har förklarat att tystnaden inte är onormal för syskon i liknande situationer. M har uppgett att pappan hade sådan makt över henne både fysiskt och psykiskt och att han sagt till henne att det han gjorde förekom i alla familjer. Först på Öland förstod hon att det inte var tillåtet eller normalt. Hennes erfarenhet av honom var och är alltjämt att han styr och ställer med alla. Hon var "en pjäs i hans spel". M har uppgett att hon var rädd för pappan eftersom han hotade med stryk och också gav henne stryk och hon hade sett honom slå mamman samt att hon skämdes mycket för det hon varit med om. Det är med beaktande av den bild som tecknats av M:s uppväxtförhållanden inte svårt att inse att hon har känt sig helt utlämnad åt fadern och att hon helt enkelt inte vågade anförtra sig till någon.

Målsäganden hade vid flera tillfällen efter de påstådda övergreppen, men innan hon blivit placerad vid HVB-hemmet Ekbacken, tagit kontakt med sin pappa i avsikt att få komma hem till honom. Tingsrätten gjorde följande bedömning av detta.

Det är ostridigt att hon under den tid hon bodde på Öland samt även senare tog kontakt med sin pappa för att få komma hem, vilket kan förefalla märkligt med hänsyn till vad hon uppgett sig ha varit med om. Kenneth L har berört frågan om bindningen mellan offer och förövare. Hans analys ger vid handen att M:s förhållningssätt till sin pappa inte behöver vara så märkligt.

Försvaret gjorde bl.a. gällande att målsäganden kunde ha lämnat sin berättelse som en hämnd mot att hon hade LVU-placerats eller att hon hade lämnat dessa uppgifter för att få uppmärksamhet och bli sedd. Tingsrätten gjorde följande bedömning av detta.

Frågan är härefter om hon velat hämnas på fadern antingen för sin torftiga barndom eller för att hon blivit LVU-placerad, som ju enligt B är en tänkbar förklaring till hennes anklagelser. När det gäller LVU-placeringen på Ekbacken har tingsrätten fått intrycket av att M vill vara där och att hon mår bättre nu än någonsin tidigare. Utredningen visar inte heller att B har varit den drivande kraften bakom de tvångsåtgärder som vidtagits. Kenneth L har uppgett att M enligt hans uppfattning berättar för att hon måste få det ur sig och bearbeta sina upplevelser. Han har inte kunnat konstatera något hämndmotiv. Det har också framkommit att M inte vet särskilt mycket om möj-

ligheten att få skadestånd. Kenneth L har gjort den bedömningen att en person som uppvisar de starka symptom och så stort beteende som M uppvisade i början på sin vistelse på Ekbacken bär på ett djupt trauma, som har sin grund i mycket exceptionella händelser tidigare i livet och att det i M:s fall varit fråga om sexuella övergrepp. De exempel som B lämnat på M:s ovana att ljuga ger inte sken av att vara annat än en hos barn vanlig företeelse att låta fantasin flöda, kanske för att förgylla en torftig tillvaro. Det har inte framkommit något stöd för den av försvaret framkastade misstanken att M nu skulle komma med osanna beskyllningar för att få uppmärksamhet och bli sedd. Det förefaller inte sannolikt att hon utsatt sig för åtskilliga plågsamma polisförhör och framhärdat genom huvudförhandlingen av det skälet.

Tingsrätten gjorde härefter följande sammantagna bedömning av målsägandens trovärdighet.

Vid övervägande av det anförda finner tingsrätten att det inte kan råda någon tvekan om att M är trovärdig. Hennes uppgifter skall således läggas till grund för bedömningen framför de tilltalades förnekanden.

Härefter övergick tingsrätten till att pröva om de uppgifter som målsäganden hade lämnat vid huvudförhandlingen avseende respektive åtalpunkt var så tillförlitliga och detaljerade att det endast genom dessa – ”på vissa punkter i förening med stödbevisning” – kunde anses klarlagt att de tilltalade gjort sig skyldiga till de påstådda gärningarna. Tingsrätten anmärkte härvid att uppgifterna i polisförhör inte hade något självständigt bevisvärde men att dessa dock kunde tjäna som bakgrund till bedömningen av tillförlitligheten av de vid huvudförhandlingen lämnade uppgifterna.

Åtalpunkt 1

Åtalpunkten avsåg sexuellt utnyttjande 1991 med B som förövare enligt följande gärningsbeskrivning.

1. B har 1991 i [...] [en mindre ort i Småland] haft sexuellt umgänge med sin dotter, född 1985, genom att beröra henne i underlivet och därefter låta henne beröra hans erigerade penis.

Tingsrätten uppgav följande avseende målsägandens berättelse.

Hon har detaljerat beskrivit den lägenhet de bodde i vid tillfället, vad som hände och också berättat om B:s ändrade beteende medan han smekte henne såsom att han andades konstigt, liksom flåsade, och att han fick stora mörka ögon. Hon minns inte nu om hon gick på dagis eller lekis och inte vad hon hade på sig vid tillfället, vilket hon mindes vid ett polisförhör i maj 2001. Detta har hon förklarat med att det är svårare att minnas i den främmande miljö tingsalen är för henne och att det är svårt för henne att tala om detta.

Avseende frågan om var övergreppet ägt rum konstaterade domstolen.

Av utredningen har framkommit att familjen flyttade ofta också i [...]. Det är inte helt utrett att den lägenhet målsäganden förlagt händelsen till legat i det röda tegelhus hon beskrivit.

Målsäganden hade uppgett att övergreppet skett vid ett tillfälle då hon varit sjuk och att B då varit hemma ensam och passat henne. Mot detta hade B invänt att målsägandens mamma under denna tid var arbetslös och att han aldrig var hemma och passade målsäganden. Åklagaren hade i sin tur åberopat ett tjänstgöringsintyg avseende målsägandens mamma, som visade att hon var deltidsanställd under den aktuella tidsperioden.

Tingsrätten fann ”genom utredningen att åtalet i denna åtalspunkt (var) styrkt.”

Åtalspunkt 2

Åtalspunkten avsåg försök till grov misshandel 1993 med B som gärningsman enligt följande gärningsbeskrivning.

2. B har sommaren 1993 i en lägenhet troligen i [...] försökt misshandla målsäganden genom att försöka skära henne bl.a. mellan benen med en flaska, som han först slagit botten av. Brottet har inte fullbordats på grund av målsägandens motstånd. Hon har därvid blivit skuren över handleden och vristen.

Tingsrätten uppgav följande avseende målsägandens berättelse.

M:s berättelse om händelsen är detaljerad och hon har i väsentliga delar tämligen exakt kunnat beskriva omgivningen och förloppet samt sina reaktioner. Hon har inte låtit sig rubbas av försvarets frågor och också på ett godtagbart sätt kunnat förklara varför hon inte minns vissa i sammanhanget ovidkommande saker.

Åklagaren hade åberopat ett rättsmedicinskt utlåtande av vilket bl.a. framgick att målsäganden hade två läkta ärr, båda några centimeter långa varav det ena på vänstra handryggen och det andra på framsidan av den högra fotleden, som åklagaren gjorde gällande härrörde från detta övergrepp. Rättsläkaren Peter Krantz, som utfärdat utlåtandet, hördes även som sakkunnig. Tingsrätten gjorde följande bedömning.

Peter Krantz har inte närmare kunna uttala sig om hur ärren uppkommit annat än att de är äldre än en månad, men har inte uteslutit att de kan ha uppkommit på sätt målsäganden berättat. Han har vidare uppgett att han när han gått igenom journalanteckningar från Kalmar lasarett gjorde i anledning av den sulkolycka M råkade ut för inte funnit några belägg för att skadorna uppkommit då. Åklagaren har vidare åberopat de journalanteckningar som upprättades på Värnamo sjukhus då M var intagen för observation på grund av en trafikolycka den 20 augusti 1995. Av anteckningarna framgår

att M inte uppvisade några skador som kan ha resulterat i de nu nämnda ärrn. Av M:s och Kenneth L:s uppgifter har framgått att M i sitt självdestruktiva beteende, som torde ligga längre tillbaka än någon månad före undersökningen, skar sig bl.a. på händerna. Det kan inte uteslutas att ärrret på handen uppkommit genom en sådan skada. Tingsrätten bedömer att målsägandens uppgifter är så tillförlitliga och detaljerade att de helt styrker åklagarens gärningspåstående [...]. De uppkomna skadorna har skett när M har försökt värja sig. Den rättsmedicinska undersökningen ger i vart fall visst stöd åt målsägandens berättelse.

Tingsrätten fällde B i enlighet med åtalet.

Åtalspunkt 3

Åtalspunkten avsåg grov misshandel begången av B och L någon gång mellan april 1993 och juni 1995 enligt följande gärningsbeskrivning.

3. B och L har vid något tillfälle under tiden april 1993 – juni 1995 på okänd plats i södra Sverige misshandlat målsäganden, född 1985, genom att försätta henne i vanmakt. Detta har skett genom att ge henne läkemedel och/eller narkotiskt preparat. Brottet bedöms som grovt, då B och L visat särskild hänsynslöshet och råhet eftersom gärningen utgjort en förberedelse för sexuella övergrepp på målsäganden.

Tingsrätten uppgav följande avseende M:s berättelse och hennes agerande vid huvudförhandlingen.

M har på ett klart sätt kunnat återge delar av händelseförloppet. M har under förhören börjat gråta och förklarat att hon blivit ledsen då hon inte har kunnat stänga av sig. Kenneth L har uppgett att den psykiska skyddsmekanismen kan sättas ur spel av droger. Tingsrätten håller inte för uteslutet att hon har blivit utsatt för något otillbörligt och att hennes reaktioner är ett tecken härpå. M har berättat att hon fick ett glas Coca-Cola som smakade beskt och gjorde henne omtöcknad samt att allt blev suddigt, surrigt, dimmigt och svart efter det att B givit henne en spruta. Hon har vidare uppgett att hon sedan hon vaknat upp, vilket tog tid, hade ont i hela kroppen och huvudvärk och att hon antog att hon blivit utsatt för sexuella övergrepp. Hon minns inte om hon hade blåmärken eller blödde eller hade andra tecken som tydde på att hon varit utsatt för övergrepp. Det finns skäl att anta att hennes minne har påverkats av något preparat. Hon har själv förlagt händelsen till den period de bodde [i Höganäs], men är inte helt säker.

Åklagaren hade gjort gällande att B och L gett målsäganden läkemedel och/eller narkotiskt preparat. Någon teknisk utredning om detta förekom inte. Tingsrätten anförde.

Det måste anmärkas att det här är fråga om en flicka som vid händelsen har varit åtta till nio år och vars erfarenhet av droger av vilket slag det än vara må måste ha varit oerhört begränsad. Hon har uppgett att hon då visste hur alkohol luktade men varit osäker på om hon vid den här tidpunkten hade träffat Jessica, som använde narkotika. Ett

barn reagerar heller inte alltid som en vuxen person på t.ex. i och för sig vanliga medicinska preparat.

Tingsrätten anser vid en samlad bedömning av de uppgifter som M lämnat och övriga omständigheter att dessa inte utgör tillräcklig bevisning för åklagarens påstående.

Tingsrätten ogillade åtalet.

Åtalspunkt 4

Åtalspunkten avsåg sexuellt utnyttjande begånget av B någon gång mellan december 1994 och januari 1995 enligt följande gärningsbeskrivning.

4. B har vid något tillfälle under tiden dec 1994 – januari 1995 i en lägenhet på [...], haft sexuellt umgänge med målsäganden, född 1985, genom att med sin hand beröra hennes klitoris.

Tingsrätten gjorde följande bedömning.

M:s uppgifter om gärningen i denna punkt är detaljrik och innehåller också en beskrivning av de känslor hon hade vid tillfället i fråga. Tingsrätten bedömer uppgifterna så tillförlitliga att de uppfyller beviskravet.

Tingsrätten fällde alltså B i enlighet med åtalet.

Åtalspunkt 5

Åtalspunkten avsåg olaga hot som B skulle ha begått våren 1995 enligt följande gärningsbeskrivning.

5. B har våren 1995 i sin och dotterns gemensamma bostad [...] i Höganäs hotat skära upp ansiktet på henne samtidigt som han hållit spetsen på en kniv mot hennes haka, där han också skurit henne så att ett sår uppkommit. Han har vidare hotat skära halsen av henne, om hon berättade om händelsen för någon. Hoten har varit ägnade att hos henne framkalla allvarlig fruktan för hennes personliga säkerhet. Brottet är grovt med hänsyn till att det riktar sig mot biologisk dotter, som är 9 år gammal och som han har vårdnaden om, och att han skurit henne med kniven.

Avseende denna åtalspunkt hade åklagaren även åberopat rättsmedicinskt utlåtande. Av detta framgick bl.a. att målsäganden hade ett ca en cm långt ärr på underläppen, vilket åklagaren gjorde gällande härrörde från detta övergrepp. Rättsläkaren Peter Krantz, som utfärdat utlåtandet, hördes även som sakkunnig. Tingsrätten gjorde följande bedömning.

... beträffande denna händelse har M en detaljerad och målande beskrivning av vad som föranlett B:s handlande och hur han betedde sig. Rättsläkaren Peter Krantz har vid sin undersökning funnit att M på underläppen högra del haft ett [...] ärr [...].

Iakttagelsen ger ett visst stöd åt målsägandens berättelse. Tingsrätten anser att åtalet för olaga hot är styrkt.

Åtalspunkt 6

Åtalspunkten avsåg grov våldtäkt begången av B våren 1995 enligt följande gärningsbeskrivning.

6. B har våren 1995 i en lägenhet [...] i Höganäs genom våld och hot om misshandel som för målsäganden framstått som innebärande trängande fara tvingat sig till vaginalt och analt samlag med målsäganden, född 1985. Våldet har bestått i att B hållit fast målsäganden. Brottet bedöms som grovt med hänsyn till målsägandens låga ålder och tillvägagångssättet.

Under denna åtalspunkt har tingsrätten återgivit vad åklagaren sakframställningsvis hade anfört om en episod våren 1995. M hade enligt vad som sägs i tingsrättens dom berättat om att hon tillsammans med B våren 1995 hade varit i Stockholm och besökt en porrklubb där män suttit och tittat på kvinnor som dansade på en scen. På klubben hade de träffat ”Jessica” som tidigare hade besökt dem i Höganäs (”Jessica” berörs direkt i åtalspunkt 16 och 17). Hon hade strippat på scenen. På klubben hade B gjort upp med en man att målsäganden skulle börja arbeta på klubben då hon blev äldre. Enligt tingsrätten hade efterforskningar gjorts om vilken klubb det kunde vara fråga om, men klubben hade inte återfunnits. B hade uppgett att han aldrig varit ensam med målsäganden i Stockholm men att familjen varit där då målsäganden var ungefär fem år gammal. Den våldtäkt som åtalspunkten avser skulle ha begåtts en tid efter den av M omtalade stockholmsresan. Tingsrätten uppgav följande avseende målsägandens berättelse om våldtäkten.

Hon har [...] uppgett att hon en tid senare, när hon skulle gå till skolan, av pappa blivit tillsagd att inte gå in i skolbyggnaden utan gå hem istället. M har vidare uppgett att pappa var ensam hemma när hon kom tillbaka och sade till henne att göra som han sade annars skulle hon få så mycket stryk som mamma fått. Han bad henne sedan dansa som Jessica till musik från en CD-spelare. M har vidare berättat om hur osäker hon kände sig när hon skulle dansa och att hon inte tyckte det var roligt. Hon har vid berättandet om det fortsatta skeendet på ett mycket tydligt sätt givit uttryck för att det var en oerhört smärtsam upplevelse både fysiskt och psykiskt; det var också första gången hon tvingats till samlag. Hon har lämnat en målände beskrivning om hur hon upplevde rädslan och smärtan och ångesten samt också nämnt de praktiska bestyr hon hade efter händelsen med att torka blod från sig själv och från golvet i rummet; det senare för att brodern inte skulle upptäcka något.

Tingsrätten tog ställning till uppgifterna om Stockholmsbesöket.

M har förklarat att hon inte minns särskilt mycket i övrigt av resan till Stockholm än just besöket på klubben. Den bristen förringar inte tilltron till målsägandens berättelse i något väsentligt avseende. Ansträngningarna att hitta just den klubben förefaller ha varit dömda att misslyckas redan från början. Det torde vara allmänt känt att den typ av verksamhet som målsäganden beskrivit förekommer och det är inte osannolikt att M har fått en inblick i den världen.

Åklagaren hade avseende den påstådda våldtäkten åberopat ett rättsmedicinskt utlåtande. Som sakkunnig hade även rättsläkaren Peter Krantz hörts. Tingsrätten anförde följande.

Rättsläkaren Peter Krantz har i förhöret uppehållit sig vid den något nedsatta knipreflex i ändtarmsmuskeln som målsäganden har visat tecken på – under förutsättning att hon medverkat i undersökningen helt och hållet och följt instruktionerna att knipa. Peter Krantz har uppgett att det kan vara fråga om en nervskada, som kan ha sin förklaring i att anus varit utsatt för en kraftig utvidgning. I övrigt har undersökningen av M inte visat några skador i underlivet. Peter Krantz har uppgett att den delen av kroppen hos barn och unga har en mycket god läkningsförmåga efter skador och kirurgiska ingrepp och att det sällan går att iaktta ärr eller andra spår efter sexuella övergrepp när några år förflutit.

Tingsrätten gjorde följande bedömning av åtalpunkten.

Tingsrättens bedömning är att målsägandens uppgifter är tillförlitliga och av sådan karaktär att de visar att det är ställt utom rimligt tvivel att B först hotat henne med våld och sedan förgripit sig på henne på det sätt åklagaren påstått.

Åtalpunkterna 7 och 8

Åtalpunkt 7 avsåg för det första grov våldtäkt begången av L och medhjälp härtill av B, för det andra grov misshandel (försättande i vanmakt) vid samma tillfälle begången av B och anstiftad av L. Åtalpunkt 8 avsåg grov misshandel (försättande i vanmakt) begången av B. Samtliga gärningar skulle ha inträffat våren 1995. Gärningsbeskrivningarna hade följande lydelse.

7. L har våren 1995 i [...] genom våld tvingat sig till samlag med målsäganden, född 1985. Våldet har bestått i att han lagt sig på målsäganden. B har medverkat till gärningen genom att hota målsäganden med misshandel samt föra henne från Höganäs till brottsplatsen och åter. Våldtäktsbrottet bedöms som grovt med hänsyn till målsägandens låga ålder.

B har därefter försatt målsäganden i vanmakt genom att ge henne läkemedel och/eller narkotiskt preparat. L har medverkat härtill genom att anmana B att ge målsäganden medlet. Misshandelsbrottet bedöms som grovt, då B och L visat särskild hänsynslöshet och råhet eftersom gärningen skett i samband med sexuella övergrepp på målsäganden, vilka filmades.

8. B har våren 1995 i [...] misshandlat målsäganden, född 1985, genom att försätta henne i vanmakt. Detta har skett genom att ge henne läkemedel och/eller narkotiskt preparat. Brottet bedöms som grovt, då B visat särskild hänsynslöshet och råhet eftersom gärningen utgjort en förberedelse för sexuella övergrepp på målsäganden.

Målsäganden hade pekat ut en adress i en mindre ort i nordvästra Skåne, med två möjliga lägenheter, där de båda övergreppen skulle ha skett. Tingsrätten anförde följande.

Under utredningen har målsäganden ”vallats” på olika platser och när hon åkt genom [...] pekat ut det hyreshus där gärningarna i dessa två åtalspunkter påstås ha skett. Lägenheten ligger i samma hus som B:s sambos väninna Marie-Louise bodde, dock i en annan uppgång i huset med en annan gatuadress. Någon hyresgäst som kan förknippas med händelserna eller de i målet aktuella personerna har inte återfunnits. Det finns självfallet osäkerhetsmoment kring målsägandens utpekande av huset och lägenheten ifråga med hänsyn till att hon inte var fyllda tio år den här perioden och att det gått sex år sedan dess.

Avseende målsägandens uppgifter uppgav tingsrätten följande.

Målsäganden har i vissa delar klara och tydliga minnesbilder från händelseförloppet och kunnat berätta om att hon hade ont i kroppen och känt en bultande smärta efter uppvaknandet. Hon har vid huvudförhandlingen varit säker på att det var L som tillsammans med Jessica var i lägenheten. Vid första tillfället har hon uppgett att L lade sig på henne på sängen och försökte få in sin ”snopp” mellan hennes ben, gav upp och sade ”det här går inte”. Hon fick då ett glas av pappa med någonting starkt i som hon drack upp; sedan blev allt dimmigt. M har också uppgett att hon lade märke till att det stod en videokamera i ett hörn och att B stod vid den. M har under förhören om dessa åtalspunkter haft stora svårigheter att ange bl.a. om hon hade varit i [...] tidigare och om hon hade drogats tidigare, vilket hon förklarat med att det är så rörigt. M har vid huvudförhandlingen berättat att hon [...] sett pappan titta på en videofilm, där hon hörde sin egen röst och såg Jessica. Hon har vidare uppgett att hon tog några filmer med sig till Öland; hon tror att en av dessa filmer var den. Vid den fortsatta utredningen kunde hon inte hitta filmerna, som hon gömt undan.

L hade åberopat delar ur några av de polisförhör som under förundersökningen hade hållits med målsäganden vid vilka hon hade lämnat skilda uppgifter om L och hans beteende mot henne.

Vid dessa förhör har målsäganden lämnat olika uppgifter om L och hans beteende mot henne. Hon har vid två polisförhör i september 2001 dragit slutsatsen att hon kan ha blandat ihop L med någon annan. Det är i och för sig märkligt att hon skulle ha gjort det; L var ju en person hon kände väl och som hon utpekade såsom skyldig till andra gärningar (åtalpunkterna 11 – 13). Tingsrätten anser emellertid att förekomsten att de olika uppgifterna i förundersökningen förringar värdet av det målsäganden uppgett vid huvudförhandlingen i så hög grad att enbart hennes uppgifter inte kan läggas till

grund för en fällande dom. Åtalet för grov våldtäkt skall således ogillas. B kan med hänsyn till hur gärningsbeskrivningen utformats inte fällas till ansvar för medhjälp till grov våldtäkt.

Åtalet omfattade även två tillfällen då B skulle ha försatt målsäganden i vanmakt genom att ge henne läkemedel och/eller narkotiskt preparat. Även i dessa delar ogillades åtalet.

Åtalspunkt 9

Åtalspunkten avsåg grov misshandel begången av B våren 1995 enligt följande gärningsbeskrivning.

9. B har våren 1995 i en lägenhet [...] i Höganäs misshandlat målsäganden, född 1985, genom att kasta henne in i badrumsväggen så att hon fick ett sår i bakhuvudet och svimmade av. Brottet bedöms som grovt eftersom det skett när målsäganden vägrat genomföra oralt samlag med B.

Tingsrätten uppgav följande avseende målsägandens berättelse.

Målsäganden har klart och detaljerat kunnat redogöra för både upprinnelsen till händelseförloppet och vad B sedan gjorde. Hon har bl.a. uppgett att hon vägrade att göra som pappa ville eftersom hon visste hur äckligt det var att ha en ”snopp” i munnen.

Avseende denna åtalspunkt hade åklagaren åberopat ett rättsmedicinskt utlåtande av vilket bl.a. framgick att målsäganden i hårbottens bakre del hade ett ärr, som åklagaren gjorde gällande härrörde från detta övergrepp. Rättsläkaren Peter Krantz, som utfärdat utlåtandet, hördes även som sakkunnig. B hade gjort gällande att målsägandens skada kunde ha uppkommit då hon var två månader gammal och fick antibiotika genom en kanyl i bakhuvudet. Tingsrätten anförde följande.

Rättsläkaren Peter Krantz har förklarat att en krosskada eller skärsår i hårbotten mycket väl kan medföra att hårväxten upphör, medan en kanyl eller slang placerad i nacken ger mycket, mycket små sår och mindre ärr än detta.

Tingsrätten finner att målsägandens berättelse är tillförlitlig och att den får stöd av Peter Krantz undersökning och uppgifter. Åklagaren har således visat att B misshandlat målsäganden på sätt åklagaren påstått.

Tingsrätten fann dock att gärningen inte var att rubricera som grov misshandel varför brottet var preskriberat.

Åtalspunkt 10

Åtalspunkten avsåg ett sexuellt ofredande begått av B 1999 enligt följande gärningsbeskrivning.

10. B har sommaren 1999 i en lägenhet på [...] sexuellt berört målsäganden, född 1985, genom att känna på hennes bröst.

Tingsrätten gjorde följande bedömning.

Denna händelse utspelades för cirka två och ett halvt år sedan. Målsäganden har lämnat en klar och detaljerad minnesbild av situationen och också berättat att B vid tillfället i fråga tagit upp besöket på klubben i Stockholm och hennes tänkta arbete där. Tingsrätten finner genom målsägandens berättelse åtalet för sexuellt ofredande styrkt.

Åtalspunkt 11

Åtalspunkten avsåg grov våldtäkt begången av L någon gång mellan oktober 1993 och juni 1994 enligt följande gärningsbeskrivning.

11. L har vid något tillfälle under tiden oktober 1993 – juni 1994 i [...] genom våld tvingat målsäganden, född 1985, till oralt samlag. Våldet har bestått i att han tryckt hennes huvud mot sin penis och pressat in denna i hennes mun. Brottet är grovt med hänsyn till målsägandens låga ålder.

Tingsrätten gjorde följande bedömning.

M har beträffande denna gärning berättat detaljerat om tidpunkten och händelseförloppet. Hon har förklarat att det är första gången hon minns att hon blir utnyttjad av L. Hon har angett att det kändes som om hon skulle tappa luften när hon fick in L:s penis i munnen och att det smakade illa. Hon har i målande ordalag berättat hur det luktade. Efteråt var hon rädd för att öppna munnen för hon trodde att andra kunde känna lukten; hon kände sig äcklad och smutsig. Tingsrätten finner att det genom målsägandens berättelse är styrkt att L handlat på sätt åklagaren påstått.

Åtalspunkt 12

Åtalspunkten avsåg grov våldtäkt begången av L våren 1995 enligt följande gärningsbeskrivning.

12. L har våren 1995 i Höganäs genom våld tvingat målsäganden, född 1985, till oralt samlag. Våldet har bestått i att han hållit fast hennes huvud och pressat sin penis in i hennes mun. Brottet är grovt med hänsyn till målsägandens låga ålder.

Tingsrätten gjorde följande bedömning.

M har uppgett bl.a. att hon skulle varit i skolan den här dagen men att pappa sagt att hon skulle vara hemma för att L skulle komma. M har även om denna händelse med stor möda och obehag berättat på ett detaljerat och övertygande sätt om hur L handlat. Hon har bl.a. uppgett att han med sin tumme i hennes mungipa tvingat upp munnen ”som på en häst” och att han med sina händer hindrat henne från att ta bort munnen och spotta ut sperman och i stället uppmanat henne att svälja. Hon har också beskrivit sina känslor efteråt, t.ex. att hon kände som en klump i magen, som hon försökte spy upp, men att den ”klistrade sig fast” i magen. Tingsrätten finner att målsägandens

uppgifter är av sådan art att de kan läggas till grund för en fällande dom såvitt avser denna gärning.

Åtalspunkt 13

Åtalspunkten avsåg grovt sexuellt utnyttjande av underårig begått av L våren 1995 samt medhjälp härtill av B enligt följande gärningsbeskrivning.

13. L har våren 1995 i Höganäs haft sexuellt umgänge med målsäganden, född 1985, genom att tvinga henne att onanera åt honom och därefter svälja sperman. B har medverkat till brottet genom att överlämna målsäganden till L och genom att hota henne med misshandel, om hon inte gjorde som denne önskade. Brottet bedöms som grovt med hänsyn till målsägandens låga ålder samt att L hållit fast henne och B hotat henne.

Tingsrätten gjorde följande bedömning.

Målsäganden har uppgett att B den här morgonen sade till M att hon skulle vara hemma från skolan för att L skulle komma, samt att hon skulle lyda honom annars skulle hon och P få stryk. Målsäganden har i förhör rörande det fortsatta händelseförloppet på ett mycket påtagligt sätt visat hur äcklad hon var av det hon måste göra. Hennes berättelse är övertygande. Tingsrätten anser att det genom hennes berättelse är visat att hon utsatts för vad som sägs i gärningsbeskrivningen och att B medverkat till gärningen på sätt åklagaren påstått.

Åtalspunkt 14

Åtalspunkten avsåg grov våldtäkt begången av F våren 1995 och medhjälp härtill av B samt grov misshandel begången av F i anslutning till den grova våldtäkten. Gärningsbeskrivningen hade följande lydelse.

14. F har vid ett tillfälle våren 1995 i en lägenhet på okänd plats i Sverige genom hot som för målsäganden framstått som innebärande trängande fara och våld tvingat sig till minst två samlag med målsäganden, född 1985. Hotet har bestått i att F hotat målsäganden med misshandel. Våldet har bestått i slag mot huvudet och att F legat på målsäganden så att hon inte kunnat lösgöra sig. Brottet är grovt med hänsyn till tillvägagångssättet och målsägandens låga ålder.

B har medverkat till gärningen genom att transportera målsäganden till brottsplatsen och överlämna henne till F samt hota henne med misshandel, om hon inte gjorde som F önskade.

När målsäganden efter samlagen försökt lämna rummet, har F tagit fast henne och uppsätligen kastat henne in i en vägg, varvid hon slagit i huvudet och ryggen. Detta har medfört smärta och att hon svimmat av. Brottet är grovt, då F visat särskild hänsynslöshet.

Avseende målsägandens identifiering av F som förövaren av den påstådda våldtäkten anförde tingsrätten följande.

Av utredningen har framkommit att M medan hon vistades på Västrumsgården hösten 1999 träffade F:s f.d. hustru Monika, som också var intagen där tillsammans med hennes och F:s dotter. M har uppgett följande. Hon och Monika pratade ”tjejsnack” om bl.a. kläder och brudklänningar. Monika sade att hon hade en videofilm från sitt bröllop, som hon visade. M kände igen mannen som F, en person som slagit och våldtagit henne. Hon blev alldeles stel men sade inget till Monika. Hon frågade bara om Monika kände hennes pappa B vilket Monika sade att hon inte gjorde. Hon sade att hon kände igen mannen ”nästan på”, men inte hur. Hon blev rädd för att han skulle komma dit och hälsa på sin dotter. Kenneth L tog sedan reda på vem mannen på videofilmen var.

Målsäganden hade bl.a. uppgett att F var längre än hennes pappa och att han, då hon träffade honom, rökte och hade en guldkedja om halsen. Hon uppgav även att hon hade träffat F vid flera tillfällen, en gång i Danmark och en gång på ett familjekalas i en mindre ort utanför Värnamo. F visade sig dock vara ca 5 cm kortare än B. F hade även uppgett att han aldrig hade varit i Skåne eller Värnamo och att han aldrig hade haft guldhalsband eller rökt. På F:s begäran hölls vittnesförhör med hans före detta hustru som bl.a. uppgav att hon aldrig sett F röka. Tingsrätten gjorde följande bedömning av åtalet mot F.

Omständigheterna kring M:s identifiering av F är mycket speciella. Det har inte funnits någon möjlighet att kontrollera hur det har gått till eller vad som sagts av Monica i sammanhanget. Hon och M vistades tillsammans i ungefär sex veckor på Västrumsgården. Någon fotokonfrontation eller annan konfrontation har inte ägt rum. F är inte längre än B. Även om det kan finnas förklaringar till att M misstagit sig på den punkten har hon faktiskt sagt att mannen ifråga var längre. F:s uppgifter i övrigt om sin person, bl.a. att han aldrig har rökt, har inte vederlagts. Vid häktningsförhandlingarna mot F har åklagaren gjort gällande att händelsen utspelades i Göteborg, där F bodde vid den tidpunkten. Målsäganden har senare under utredningen uppgett att de inte kan ha åkt så långt som till Göteborg och i gärningsbeskrivningen har angetts på okänd plats i Sverige. Åklagaren har vid huvudförhandlingen muntligen förtydligat att gärningen ägde rum i Skåne. Tingsrätten finner vid en samlad bedömning av utredningen att det kring målsägandens utpekande av F finns sådana osäkerhetsmoment som i förening med F:s egna uppgifter medför att det inte är ställt utom rimligt tveivel att han är gärningsman. Åtalet mot honom skall därför ogillas. Vid sådant förhållande skall såsom gärningsbeskrivningen är utformad heller inte B fällas till ansvar för brott.

Åtalspunkt 15

Åtalspunkten avsåg tre grova våldtäkter våren 1995 som B skulle ha gjort sig skyldig till medhjälp till enligt följande gärningsbeskrivning.

15. En person vid namn Mattias har vid tre tillfällen under våren 1995 i Höganäs genom hot som för målsäganden framstått som innebärande trängande fara och våld tvingat målsäganden, född 1985, till samlag med honom. Hotet har bestått i att B sagt till målsäganden att göra som Mattias vill, annars får hon stryk. Våld har använts vid

ett tillfälle, varvid Mattias har legat på målsäganden så att hon inte kunnat lösgöra sig. Brotten bedöms som grova med hänsyn till målsägandens låga ålder.

B har medverkat till gärningarna genom att transportera målsäganden till Mattias vid två tillfällen och vid samtliga tillfällen överlämna henne till Mattias och hota med misshandel, om hon inte gjorde som Mattias önskade.

Våldtakterna hade enligt M alltså begåtts av en man som hette ”Mattias”. Någon ”Mattias” hade under utredningen inte kunnat identifieras. Tingsrätten anförde följande avseende målsägandens uppgifter beträffande två av våldtakterna.

M har under förundersökningen fått åka runt i Höganäs och där känt igen det bostadshus dit hon vid två tillfällen skjutsats av sin pappa och träffat en person som kallats Mattias, som hon uppfattade som konstnär. Vid polisens efterforskningar har någon som kan vara Mattias inte kunnat återfinnas. Hon har uppgett att hon såg att Mattias överlämnade pengar till pappa. Hon har angett att pappa någon gång i detta sammanhang sagt att hon skulle göra som Mattias ville. Hon förstod att det betydde att hon annars skulle få stryk. Hon har uppgett att hon vid dessa två tillfällen inte behövde stänga av sig, eftersom hon upplevde Mattias som yngre, snällare och mjukare än de andra männen. Hon har uppgett att hon tyckte att det Mattias gjorde med henne var obehagligt, men hon var inte rädd på samma sätt. M har kunnat lämna en mycket detaljerad beskrivning av hur Mattias såg ut, rummet de vistades i, vad hon hade på sig samt Mattias tillvägagångssätt vid övergreppen.

Avseende målsägandens uppgifter om den tredje våldtåkten anförde tingsrätten följande.

... vid det tredje tillfället kom Mattias hem till [M i Höganäs] och hon lämnades ensam med honom. Han utövade enligt M våld mot henne genom att ligga tungt på henne, så att hon hade svårt att andas. M har även om detta tillfälle lämnat en mycket tydlig beskrivning av vad som hände.

Tingsrätten gjorde följande bedömning.

Det är uppenbart att B varit medveten om vad M skulle utsättas för. Tingsrätten anser att hennes uppgifter är så klara och tydliga om både händelseförloppet vid samtliga tillfällen och personen ifråga att de kan läggas till grund för en fällande dom i enlighet med gärningspåståendet.

Tingsrätten fällde B för medhjälp till den okände ”Mattias” brott.

Åtalspunkt 16 och 17

Åtalspunkterna gällde B. De avsåg två fall av medhjälp till grovt sexuellt utnyttjande av underårig. Gärningsbeskrivningen löd:

16. En person vid namn Jessica har våren 1995 i troligen Höganäs haft sexuellt umgänge med målsäganden, född 1985, genom att slicka henne i underlivet. B har medverkat till gärningen genom att överlämna målsäganden till Jessica och hota henne med misshandel, om hon inte gjorde som Jessica önskade. Brottet är grovt med hänsyn till målsägandens låga ålder och att B hotat målsäganden.

17. En person vid namn Jessica har våren 1995 i [...] haft sexuellt umgänge med målsäganden, född 1985, genom att förmå henne att beröra Jessicas klitoris med ett finger. Därefter har hon berört målsäganden på samma sätt. B har medverkat till gärningen genom att transportera målsäganden från Höganäs till [...] och åter, överlämna henne till Jessica samt hota henne med misshandel, om hon inte gjorde som Jessica önskade. Brottet är grovt med hänsyn till målsägandens låga ålder och att B hotat målsäganden.

Övergreppen hade enligt M alltså begåtts av en kvinna som hette ”Jessica”. Någon ”Jessica” hade under utredningen inte kunnat identifieras. Avseende detta anförde tingsrätten följande.

M har kunnat ge en mycket tydlig bild av en kvinna som hette Jessica och som B kände, förmodligen under hela tiden de bodde i Höganäs. M har uppgett att hon från början kände tillit till Jessica och anförtrorde sig åt henne om vad pappa hade gjort med henne. M har upplevt det som ett stort svek att Jessica sedan själv förgrep sig på henne. M har i förhöret vid huvudförhandlingen sagt att hon upplevde Jessica och den makt hon utövade så starkt att hon tyckte det kändes som om hon var närvarande i salen. M har vidare uppgett att hon också var skrämmd av Jessica och allt som hon sade om djävulen och onda människor.

Vid förundersökningen hade målsäganden pekat ut det hus där ”Jessica” begått övergreppen mot henne. Tingsrätten anförde följande.

M har under förundersökningen vid bilfärder pekat ut ett hus i [...] där hon träffat Jessica. M har angett att lägenheten var möblerad som en bostad, men varit osäker på om det var Jessicas hem. Huset är ett serviceboende för äldre. M har fått titta på en obebodd lägenhet, men inte känt igen den. Någon person som kunnat identifieras som Jessica har inte kunnat återfinnas.

Beträffande M:s berättelse skrev tingsrätten:

M har när det gällt att berätta om sammanträffandena med henne [Jessica] haft svårt att minnas vad som hänt vid de olika tillfällena. Det har också framkommit att hon under de olika polisförhören lämnat andra uppgifter än vad hon gjort vid huvudförhandlingen.

Tingsrätten gjorde följande bedömning.

Det finns mycket som talar för att även Jessica med B:s goda minne utsatt M för övergrepp. Med hänsyn till att M:s minnesbilder i många avseenden är så osäkra och osam-

manhängande anser tingsrätten dock att enbart hennes uppgifter inte kan ligga till grund för en fällande dom mot B.

Tingsrätten ogillade åtalet på dessa punkter.

Sammanfattning

Tingsrätten dömde B för försök till grov misshandel (åtalspunkt 2), olaga hot (åtalspunkt 5), grov våldtäkt (åtalspunkt 6), medhjälp till grov våldtäkt (åtalspunkt 15), sexuellt utnyttjande av underårig (åtalspunkt 1 och 4), medhjälp till grovt sexuellt utnyttjande av underårig (åtalspunkt 13) och sexuellt ofredande (åtalspunkt 10) till fängelse sex år. Tingsrätten ogillade åtalet mot B avseende grov misshandel (åtalspunkt 3 samt 7–9), medhjälp till grov våldtäkt (åtalspunkt 7 och 14) samt medhjälp till grovt sexuellt utnyttjande av underårig (åtalspunkt 16 och 17).

Tingsrätten dömde L för grov våldtäkt (åtalspunkt 11 och 12) och grovt sexuellt utnyttjande av underårig (åtalspunkt 13) till fängelse fem år. Tingsrätten ogillade åtalet mot L avseende grov misshandel (åtalspunkt 3), anstiftan till grov misshandel (åtalspunkt 7) och grov våldtäkt (åtalspunkt 7).

Tingsrätten ogillade åtalet mot F (åtalspunkt 14, grov misshandel och grov våldtäkt).

Enligt domen skulle B utge skadestånd till M med 215.000 kr. L ådömdes att utge skadestånd till M med dels 150 000 kr, dels 25 000 kr solidariskt med B.

*

B och L överklagade domen i de fällande delarna. Åklagaren överklagade domen såvitt avsåg frikännandet av F samt i de delar där L och B hade frikänts.

15.2.4 Hovrätten över Skåne och Blekinges dom

I hovrätten åberopade B vittnesförhör med flera släktingar, däribland hans son tillika målsägandens bror, en vän till målsäganden, hennes stödfamilj 1994/95, hennes jourfostermamma 1995, två socialassistenter i Höganäs och en fritidspedagog från en annan ort där familjen bott. L åberopade vittnesförhör med en boende i respektive ägaren till en av de fastigheter målsäganden pekade ut i Höganäs.

Hovrätten över Skåne och Blekinge, hovrättsråden Lars Clevesköld och Marianne Lejman samt adjungerade ledamoten f.d. lagmannen Jan Bergendal med nämndemän, meddelade dom den 3 maj 2002 (mål nr B 322-02 och 497-02⁴).⁵ Alla ledamöter utom adjungerade ledamoten f.d. lagmannen Jan Bergendal var skiljaktiga i olika avseenden, vilket framgår av redogörelsen för respektive åtalpunkt.

Trovärdighetsbedömning m.m.

Hovrätten inledde med att bedöma målsägandens trovärdighet och tillförlitlighet utifrån de allmänna iakttagelser som domstolen gjort.

Målsäganden har beträffande gärningarna vid nästan varje åtalpunkt utförligt berättat om de händelser som hon påstår har inträffat. Hon har, såvitt framgått, berättat i överensstämmelse med tidigare lämnade uppgifter, låt vara att några mindre betydelsefulla detaljer kan skilja sig från vad hon tidigare uppgett. Åklagarens sakframställning har i anslutning till de olika åtalpunkterna varit tämligen detaljerad, något som givetvis alltid utgör ett stöd för en målsägande som omedelbart därefter skall avge sin berättelse. Målsäganden har, oaktat detta, gett ett starkt intryck av att vinnlägga sig om att endast berätta sådant som hon verkligen minns, och hon har uppgett i vad mån hennes minnesbilder är svaga eller starka. Hennes uppgifter är nyanserade och detaljrika. Hon har gett ett starkt intryck av att inte vilja lägga till några försvarande omständigheter som hon inte är säker på.

Avseende dels vad som hade kunnat orsaka M:s svåra psykiska tillstånd då hon blev intagen på HVB-hemmet Ekbacken, dels vad som kunde förklara hennes berättelse för det fall denna inte var sann gjorde hovrätten följande bedömning.

Av utredningen framgår att målsägandens psykiska tillstånd varit sådant att den terapeut, Kenneth L, som behandlat henne dragit slutsatsen att hon måste ha varit utsatt för ett mycket allvarligt trauma innan hon kom till Ekbacken. Målsäganden har, enligt vad som framkommit genom Kenneth L:s vittnesmål, sedan hon lämnat ifrågavarande berättelse, uppvisat en påtaglig förbättring av sin psykiska hälsa. Det finns inte belägg för ett antagande att målsäganden skulle ha råkat ut för något annat allvarligt trauma

⁴ B 322-02 avsåg B och F och B 497-02 L. Hovrätten hade dock förordnat om gemensam handläggning av målen.

⁵ I hovrätten hade åklagaren justerat gärningsbeskrivningen enligt följande. I åtalpunkt 1 ändrades tiden från "1991" till "under tiden mars–september 1992". I åtalpunkt 2 ändrades tiden från "sommaren 1993" till "vid något tillfälle under april 1993 till juni 1995" och platsen från "troligen i [...]" till "på okänd plats i södra Sverige". I åtalpunkt 3 tillades att B och L begått gärningen "tillsammans och i samråd". I åtalpunkt 9 tillades till omständigheter som skall föranleda att brottet rubriceras som grovt "och gäller biologisk dotter i hemmet". I åtalpunkt 15 ändrades orden "genom hot" till "efter hot från B".

innan hon kom till Ekbacken och som kunnat utlösa det allvarligt störda beteende som målsäganden uppvisade när hon kom dit. Det är inte antagligt att föräldrarnas alkoholmissbruk, bristande omvårdnad och bristande omtanke om henne i allmänhet skulle resultera i att hon lämnar sådana uppgifter som hon nu gör, inte bara om B, utan även om L och andra personer. B:s egna uppgifter eller de uppgifter som målsäganden bror och farmor lämnat gör inte heller en sådan slutsats antaglig. Något belägg för att målsäganden, såsom B och L påstått, blivit inspirerad av den terapi hon genomgått till att lämna oriktiga uppgifter kan hovrätten inte finna.

Hovrätten gjorde sammantaget följande bedömning av målsägandens trovärdighet.

Hovrätten gör, liksom tingsrätten, vid en sammanvägning av vad som framkommit bedömningen att det inte kan råda någon tvekan om att målsäganden är trovärdig.

Efter att ha konstaterat att målsägandens uppgifter var trovärdiga prövade hovrätten hur de övergripande invändningar som de tilltalade hade gjort påverkade bedömningen av målsägandens trovärdighet. B hade bl.a. invänt att hans arbetsförhållanden omöjliggjorde de åtalade övergreppen, att målsäganden och hennes bror alltid hade sällskap till skolan samt att ingen hade iakttagit några skador på målsäganden. Målsäganden hade även vid ett tillfälle sagt till olika personer att hon förlorat sin oskuld vid ett samlag som ägt rum i tiden efter de åtalade våldtäkterna. De tilltalade hade vidare uppgett att B och L aldrig hade träffat F. B och L hade också anmärkt att de inte hade umgåtts under den tid då huvuddelen av övergreppen skulle ha skett. Hovrätten gjorde följande bedömning.

De övergripande sakliga invändningar som B anfört [...] är inte sådana att de undanröjer trovärdigheten av målsägandens uppgifter. Samma förhållande gäller den omständigheten att målsäganden vid ett specifikt tillfälle uppgett för olika personer att hon förlorade sin oskuld vid ett specifikt samlag – samlaget var bekant för hennes kamrater och hon hade vid den tiden ännu inte berättat för någon om övergreppen.

Inte heller vad B, L och F berättat om sina inbördes relationer undanröjer den allmänna trovärdigheten i målsägandens uppgifter.

Under denna analys av målsägandens trovärdighet uttalade hovrätten följande.

Det kan i detta sammanhang nämnas att hovrätten finner även målsägandens uppgift, om att B uppträtt så hotfullt att hon inte vågade annat än lyda honom av risk för att han eljest utövade våld mot henne, trovärdig. B måste också ha insett att målsäganden handlade under tvång i form av hot om våld från honom under den tid huvuddelen av åtalen avser.

I hovrätten hade åtskilliga nya vittnen hörts, bl.a. M:s kusin, bror, farmor, jourfostermamma, personer från hennes stödfamilj och två socialassistenter vid socialförvaltningen i Höganäs kommun. Hovrätten återgav dock inget om vad dessa personer sagt i sina vittnesmål utan uttalade endast:

Vad gäller den nya muntliga bevisning som åberopats i hovrätten i form av vittnesförhör [...] har deras uppgifter inte varit sådana att de påverkat hovrättens bedömning i någon avgörande riktning.

Hovrätten redovisade härefter några omständigheter som allmänt kunde påverka målsägandeberättelsens tillförlitlighet. Avseende risken för att hon blandade ihop olika händelser eller annars hade ett felaktigt minne anförde hovrätten följande.

Vad därefter gäller tillförlitligheten av målsägandens uppgifter föreligger naturligtvis risk för att hon blandar ihop olika händelser eller att hon på annat sätt har ett felaktigt minne. Hon har själv, som tidigare nämnts, uppgett att vissa minnesbilder är svagare än andra, och har tydligt uppgett när så varit fallet. De påstådda händelserna ligger också förhållandevis långt tillbaka i tiden och målsägandens sociala situation med upprepad bostadsbyten kan medföra risk för misstag, särskilt vad gäller de platser där övergreppen skall ha begåtts. I vissa fall har hon också förklarat att hennes minnesbild varit säker när det gäller den lägenhet i vilken övergreppet skulle ha ägt rum, trots att utredningen i några fall tyder på att hon måste ha misstagit sig om platsen.

Det är, som försvaret också framhållit, ägnat att förvåna att målsäganden ibland, beträffande förhållandevis betydelselösa omständigheter säger sig ha ett klart minne, t.ex. i fråga om vilka kläder hon bar vid tillfället eller, i något fall, vilken typ av musik som spelades. Även mängden övergrepp hon berättar om och det förhållandet att hon, enligt vad hon uppgett, varit med om ytterligare övergrepp som inte åtalats, medför risk för förväxlingar. Under förhöret i hovrätten med Kenneth L har framgått att han uppfattat en händelse som målsäganden berättat om för honom som verklig, trots att målsäganden uppgett att den varit en dröm. Målsäganden har emellertid förklarat att hon inte avsett att beskriva händelsen som verklig för Kenneth L. Några sådana händelser som de i den åsyftade drömmen har inte varit föremål för åtal och det finns inte något i övrigt som tyder på att målsäganden skulle blanda ihop dröm och verklighet. Det är naturligtvis, som försvaret vidare framhållit, även ägnat att förvåna att varken Mattias eller Jessica kunnat spåras, liksom att videoband, som målsäganden uppgett att hon gömt, inte kunnat återfinnas. Så är även det förhållandet att en så stor mängd skilda händelser av synnerligen allvarligt slag gått att dölja för utomstående.

Efter att sålunda ha bedömt målsägandens trovärdighet och redogjort för uppgifter som allmänt kunde påverka bedömningen av tillförlitligheten av hennes uppgifter, anförde hovrätten följande avseende bevisvärderingen av de enskilda åtalspunkterna.

Med beaktande av vad ovan anförts och utredningen i övrigt kommer hovrätten – sedan redogörelse lämnats för målsägandens och de tilltalades uppgifter – att vid varje särskild åtalspunkt ta ställning till i vad mån målsägandens uppgifter kan anses så tillförlitliga att gärningen är styrkt.

Åtalspunkt 1

Åtalspunkten avsåg sexuellt utnyttjande 1992 med B som förövare. Åklagaren hade justerat åtalet till att avse tiden mars–september 1992. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Av utredningen framgår att B varit folkbokförd på den fastighet som målsäganden pekat ut under den tid åtalet efter justering i hovrätten avser. Målsäganden var då ca 6,5 år gammal.

Hovrätten finner målsägandens uppgifter sådana att det är styrkt att B haft sexuellt umgänge med målsäganden under den tid åtalet avser genom att låta henne beröra hans erigerade penis. Det har däremot inte blivit klarlagt att han berört henne i underlivet. Åtalet mot B för sexuellt utnyttjande av underårig är styrkt endast i nämnd utsträckning.

Åtalspunkt 2

Åtalspunkten avsåg försök till grov misshandel, bestående i att B försökt skära M med en trasig flaska. Åklagaren hade justerat åtalet avseende tidpunkten för gärningen från sommaren 1993 till vid något tillfälle under tiden april 1993–juni 1995 och platsen för gärningen från troligen i [...] till på okänd plats i södra Sverige. Efter att ha återgivit M:s berättelse om händelsen gjorde hovrätten följande bedömning.

Målsäganden har lämnat klara, tydliga och detaljrika uppgifter som svårigen kan häröra från hennes fantasi. Hon har som hovrätten ovan anfört gett intryck av att inte vilja sanningslöst tillvita B brott. Hon har uppvisat ett framträdande ärr på handen som hon uppgett uppkom vid händelsen och har även angett en skada på foten som hon fått då. Enligt rättsläkarens uppgifter är det möjligt att skadorna uppkommit på det sätt hon beskrivit. Journalanteckningar från behandling efter de tre olyckor som B angett som möjliga tillfällen för uppkomsten av skadan på handen innehåller inget om någon sådan skada. Av Kenneth L:s vittnesmål framgår att ärret på handen inte är sådant som de rispor som målsäganden tillfogat sig på armarna i självdestruktivt beteende. Förefintligheten av skadorna utgör alltså ett starkt stöd för att målsägandens berättelse är riktig. Hovrätten finner genom målsägandens berättelse styrkt att det gått till på det sätt hon berättat. B har alltså, berusad och i vredesmod över att hon inte ville gå honom tillmötes, kommit emot henne med en avslagen flaska, riktat den mot hennes kropp och försökt sära på hennes ben. Hon har uppfattat att B ville skära henne med flaskan, och när hon försökte värja sig har hon tillfogats skador.

Hovrätten dömde B i enlighet med åtalet i denna del.

Hovrättsrådet Marianne Lejman, med vilken hovrättsrådet Lars Cleve-sköld instämde, var skiljaktig och ville ogilla åtalet för försök till grov misshandel:

Jag finner på av majoriteten anförda skäl att utredningen är sådan att det blivit klarlagt att händelseförloppet utspelat sig på sätt som målsäganden berättat. Av målsägandens uppgifter kan emellertid enligt min mening inte dras någon säker slutsats om att B vid tillfället avsåg att skära målsäganden bl.a. mellan benen. Åtalet för försök till grov misshandel skall därför ogillas.

Åtalspunkt 3

Åtalspunkten avsåg grov misshandel bestående i att B och L någon gång mellan april 1993 och juni 1995 försökt försätta M i vanmakt genom att ge henne narkotika eller något annat preparat, som förberedelse för ett sexuellt övergrepp.⁶ Hovrätten gjorde följande bedömning.

Målsäganden har lämnat entydiga och utförliga uppgifter om händelseförloppet fram till dess att hon, enligt vad hon påstår, fick injektionen. Hennes uppgifter är sådana att det inte finns utrymme för att anta att hon misstar sig i fråga om att det var en injektionsspruta som skulle ges till henne. Hennes uppgifter är också sådana att någon annan slutsats än att hon verkligen fått sprutan och på grund av detta försatts i vanmakt inte kan dras. Den måste därför ha innehållit ett läkemedel eller narkotiskt preparat. Med hänsyn redan till vad målsäganden uppgett om omständigheterna vid gärningstillfället och det samtal hon hört måste syftet med att ge henne sprutan ha varit att förbereda sexuella övergrepp mot henne. Det framgår även av hennes berättelse att B och L handlat tillsammans och i samråd. Åtalet mot dem båda är således styrkt.

Åtalspunkt 4

Åtalspunkten avsåg sexuellt utnyttjande begånget av B någon gång mellan december 1994 och januari 1995. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Hovrätten ansluter sig till tingsrättens bedömning i skuldfrågan. Åtalet mot B för sexuellt utnyttjande av underårig är således styrkt.

Åtalspunkt 5

Åtalspunkten avsåg olaga hot som B skulle ha begått våren 1995. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Hovrätten ansluter sig till tingsrättens bedömning i skuldfrågan utom såtillvida att det i hovrätten inte blivit klarlagt att B uttalat annat hot än att han avsåg att skära målsäganden i ansiktet. Åtalet mot B för olaga hot är således styrkt i enlighet med detta.

⁶ I hovrätten hade åklagaren justerat åtalet genom att tillägga att B och L ”tillsammans och i samråd” utfört gärningen.

Åtalspunkt 6

Åtalspunkten avsåg den grova våldtäkt B skulle ha begått våren 1995 en tid efter det att M enligt sin egen berättelse medförts till en porrklubb i Stockholm och där sammanförts med ”Jessica”. Avseende resan till Stockholm och besöket på en porrklubb anförde hovrätten följande.

Målsägandens uppgifter om Stockholmsresan är dunkla och det får konstateras att en sådan resa som målsäganden berättat om knappast kan företas på en dag. De förundersökningsåtgärder som vidtagits har inte heller kunnat ge någon som helst bekräftelse av att resan verkligen ägt rum. Utredningen kan emellertid inte heller anses ha vederlagt de centrala uppgifterna från målsäganden om det påstådda klubbesöket.

Även om hovrätten således uttalade tvekan angående denna bakgrund bedömdes den åtalade händelsen – i mycket kortfattade ordalag – som styrkt:

Hovrätten gör i fråga om den händelse som avses med åtalet samma bedömning som tingsrätten. Åtalet mot B för grov våldtäkt är således styrkt.

Åtalspunkt 7–8

Åtalspunkt 7 avsåg grov våldtäkt begången av L och medhjälp härtill av B, grov misshandel (försättande i vanmakt) vid samma tillfälle begången av B och anstiftad av L. Åtalspunkt 8 avsåg grov misshandel (försättande i vanmakt) begången av B. Samtliga gärningar skulle ha inträffat våren 1995. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Utredningen har inte kunnat bekräfta målsägandens uppgifter om var den påstådda händelsen skulle ha ägt rum. Tvärtom får utredningen i viss utsträckning anses tala emot hennes uppgifter i detta avseende. Målsäganden har, som framgår av vad som åberopats i målet av förhör som hållits med henne vid skilda tillfällen under förundersökningen, lämnat en del oklara och motstridiga uppgifter, vilka inte stämmer överens med dem hon lämnat vid huvudförhandlingen i hovrätten. Vad hon uppgett under förundersökningen är enligt hovrättens mening emellertid inte av sådan karaktär att det förringar tillförlitligheten av hennes uppgifter beträffande själva övergreppen. – Den berättelse hon lämnat om övergreppet enligt åtalspunkt 7, liksom om upprinnelsen till detta, är så entydig och klar att hovrätten genom hennes berättelse finner styrkt att L tvingat sig till ett sådant sexuellt umgänge med målsäganden som är att bedöma som samlag i lagens mening och att våldet har bestått i att han lagt sig på henne. Det är också styrkt att B medverkat till gärningen genom att föra målsäganden till platsen och hota henne med misshandel. Det förhållandet att målsäganden sannolikt misstagit sig beträffande på vilken plats övergreppet skett leder inte till annan bedömning. Det är vidare styrkt att B, på sätt åklagaren angett under denna åtalspunkt, försatt målsäganden i vanmakt genom att ge henne läkemedel eller narkotiskt preparat. Det är däremot inte klarlagt att L medverkat till att målsäganden fått preparatet genom att anmana B att ge henne detta. Det har heller inte blivit utrett att det sexuella övergreppet filmades.

[...]

Vad gäller åtalpunkt 8 finner hovrätten att målsägandens uppgifter inte är så klara att de leder till bedömningen att åtalet är styrkt.

Hovrätten dömde L för grov våldtäkt och B för medhjälp till grov våldtäkt samt för grov misshandel i enlighet med åtalet i åtalpunkt 7. Hovrätten ogillade åtalet mot L såvitt avsåg anstiftan till grov misshandel enligt åtalpunkt 7 och åtalet mot B såvitt avsåg grov misshandel enligt åtalpunkt 8.

Nämndemannen Vera Håkansson anmälde skiljaktig mening i skuldfrågan avseende åtalpunkt 8 och ville döma B i enlighet med åtalet. Hon anförde följande.

Målsäganden ger ett trovärdigt intryck och har också visat stor tillförlitlighet i sina minnesbilder dels före händelsen, dels efter denna. Målsägandens berättelse om uppvaknandet efter drogningsen med smärta och blåmärken är enligt min mening tillförlitlig. Jag finner därför att det är ställt utom rimligt tvivel att händelsen skett på sätt som åklagaren påstår. Att platsen inte har till fullo kunnat identifieras förringar inte tilltron till berättelsen. Jag anser således att även åtalet för grov misshandel enligt åtalpunkt 8 är styrkt och att B skall dömas för grov misshandel enligt denna åtalpunkt.

Åtalpunkt 9

Åtalpunkten avsåg grov misshandel begången av B våren 1995.⁷ Hovrätten gjorde följande bedömning.

Hovrätten ansluter sig till tingsrättens bedömning att målsägandens uppgifter är tillförlitliga och stöds av rättsläkarens undersökning och uppgifter. Den åtalade gärningen är genom utredningen styrkt, dock att det inte blivit klarlagt att målsäganden svimmade av vid tillfället.

Åtalpunkt 10

Åtalpunkten avsåg ett sexuellt ofredande begånget av B 1999. M:s uppgifter om detta är något mer utförligt återgivna i hovrättsdomen. Händelsen hade enligt M inträffat då hon och hennes pappa var ensamma hemma. Hennes pappa skulle ha frågat om hon talat med ”Jessica” och sedan sagt att om hon inte åkte till Stockholm skulle han göra det surt för henne. Han skulle även ha sagt något om pengar. Härefter skulle han ha strukit henne över bröstet utanpå kläderna och givit henne en puss på kinden. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Hovrätten finner, liksom tingsrätten, genom vad målsäganden uppgett styrkt att B ofredat henne på sätt åklagaren angett.

⁷ I hovrätten hade åklagaren justerat åtalet genom att i andra stycket i gärningsbeskrivningen tillägga ”och gäller biologisk dotter i hemmet.”

Åtalspunkt 11

Åtalspunkten avsåg grov våldtäkt begången av L någon gång mellan oktober 1993 och juni 1994. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Hovrätten finner genom målsägandens uppgifter, liksom tingsrätten, åtalet mot L för grov våldtäkt styrkt.

Åtalspunkt 12

Åtalspunkten avsåg grov våldtäkt begången av L våren 1995. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Hovrätten finner, liksom tingsrätten, genom målsägandens uppgifter åtalet [...] för grov våldtäkt styrkt.

Åtalspunkt 13

Åtalspunkten avsåg grovt sexuellt utnyttjande av underårig begånget av L våren 1995 samt medhjälp härtill av B. Hovrätten gjorde följande bedömning.

... hovrätten [finner], liksom tingsrätten, genom målsägandens uppgifter såväl åtalet mot L för grovt sexuellt utnyttjande av underårig som åtalet mot B för medhjälp därtill styrkt.

Åtalspunkt 14

Åtalspunkten avsåg grov våldtäkt begången av F våren 1995 och medhjälp härtill av B samt grov misshandel begången av F i anslutning till den grova våldtäkten. Hovrättsdomen innehöll uppgifter om M:s berättelse som inte återfinns i tingsrättsdomen. Enligt M hade hon åkt tillsammans med sin pappa och L rätt långt från Höganäs där hon då bodde. De hade kommit till en lägenhet där F stått iförd enbart svarta långbyxor försedda med skärp. Han hade burit halsband och klackring och rökt. F hade gett henne ett glas saft, men tagit tag runt hennes händer då hon höll i glaset och kramat så att glaset gick sönder. Hon hade fått några små sår på fingrarna och F hade slickat av blodet. Sedan hade han ner henne på sängen och trängde in sin snopp i henne. Han hade sedan vänt på henne och trängt in sin snopp i rumpan på henne. Hon hade härefter sprungit mot en dörr men F hade tagit tag i henne och slungat iväg henne så att hon slog i huvudet. Sedan mindes hon inget mer förrän hon vaknade med kläderna på i sängen. I hovrätten hade F åberopat vittnesförhör med sina två tidigare hustrur. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Vittnena [...] har hörts bl.a. om F:s förehavanden under aktuell tid och om hans vanliga klädsel och rökvanor. Vad som framkommit av förhören är inte av sådan karaktär att det kan tillmätas något betydande bevisvärde. Hovrätten finner, liksom tingsrätten,

att enbart målsägandens uppgifter inte är tillräckliga när det gäller att identifiera gärningsmannen. Åtalet mot F skall med hänsyn härtill ogillas. Även åtalet mot B skall med hänsyn till det anförda ogillas.

Hovrätten ogillade alltså åtalet mot F och mot B i denna del.

Åtalspunkt 15

Åtalspunkten avsåg tre grova våldtäkter våren 1995 som skulle ha begåtts av den aldrig identifierade ”Mattias”.⁸ Hovrätten gjorde följande bedömning.

Genom utredningen har det inte gått att klarlägga vem Mattias är. Hovrätten finner trots detta målsägandens uppgift trovärdig om att en person som hon uppfattade bar namnet Mattias betett sig på sätt åklagaren påstått. Vittnena Inga K och Jörgen P har hörts beträffande hyresförhållandena i den av målsäganden utpekade lägenheten. Liksom i fråga om händelserna vid [...] (jfr närmast åtalspunkt 7) talar utredningen emot att de två första övergreppen begåtts i en lägenhet på den av målsäganden angivna adressen. Målsägandens berättelse är emellertid även i detta fall så klar och entydig vad gäller övergreppen att ett misstag beträffande i vilken lägenhet två av dessa begåtts inte förringar tillförlitligheten av hennes uppgifter om själva övergreppen. Åtalet mot B för medhjälp till grov våldtäkt vid tre tillfällen är därför, som tingsrätten funnit, styrkt.

Åtalspunkt 16

Åtalspunkten avsåg grovt sexuellt utnyttjande av underårig våren 1995 till vilket B skulle ha gjort sig skyldig till medhjälp. Åklagaren hade vid huvudförhandlingen förevisat teckningar gjorda av målsäganden. B gjorde gällande att fantasifiguren ”Jessicas” utseende hämtats från en rollfigur i TV-serien *Familjen Adams*. Hovrätten gjorde avseende detta följande bedömning.

Hovrätten anser sig kunna konstatera att gestalternas yttre drag visserligen har starka inbördes likheter, men också att utseendet alls inte är så säregnet att det utesluter möjligheten att ”Jessica” är en verklig person. Vad B i detta avseende anført är inte heller på någon annan grund ägnat att leda till slutsatsen att ”Jessica” är en fantasifigur.

Hovrätten gjorde följande bedömning av åtalspunkten.

Målsäganden har lämnat en tydlig och klar berättelse om vad som inträffat. Hovrätten finner genom målsägandens uppgifter klarlagt att B överlämnat målsäganden till Jessica och hotat målsäganden med misshandel om hon inte gjorde som Jessica önskade. Emellertid är Jessicas beteende, sådant det beskrivits av målsäganden, oklart vad gäller det sexuella handlandet och beteendet har även avbrutits på ett, som det måste upp-

⁸ I hovrätten hade åklagaren justerat åtalet genom att byta ut orden ”genom hot” till ”efter hot från B”.

fattas, abrupt sätt. Hovrätten finner därför inte händelseförloppet sammantaget entydigt visar att avsikten när B lämnade målsäganden till Jessica var att hon skulle förgripa sig sexuellt på målsäganden. Åtalet mot B för medhjälp till grovt sexuellt utnyttjande av underårig är därmed inte styrkt.

Nämndemannen Ann Johansson anmälde skiljaktig mening och ville döma B i enlighet med åtalet, se under *Åtalspunkt 17*.

Åtalspunkt 17

Åtalspunkten avsåg grovt sexuellt utnyttjande, som skulle ha begåtts av ”Jessica” våren 1995, varvid B skulle ha gjort sig skyldig till medhjälp. Åklagaren hade vid huvudförhandlingen förevisat ett foto på den fastighet som målsäganden pekat ut som platsen för övergreppet. Åklagaren hade bl.a. uppgett att fastigheten var ett s.k. servicehus som beboddes av äldre. Enligt de uppgifter åklagaren hade fått hyrdes inte lägenheterna i huset ut till andra än äldre ”serviceboende”. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Vad gäller platsen för övergreppet råder även beträffande denna åtalspunkt viss oklarhet och utredningen talar närmast för att målsäganden har misstagit sig angående den plats där händelsen skulle ha ägt rum. Hovrätten finner inte heller i detta fall att det förringar tillförlitligheten av hennes uppgifter vad gäller själva övergreppet. Hovrätten gör emellertid samma bedömning av åtalet under denna punkt åtalspunkt som under åtalspunkt 16. Åtalet mot B för medhjälp till grovt sexuellt utnyttjande av underårig skall således även i detta fall ogillas.

Nämndemannen Ann Johansson anmälde skiljaktig mening och ville döma B i enlighet med åtalet. Hon anförde följande.

Jag anser att målsäganden på ett detaljerat och trovärdigt sätt berättat om sina upplevelser. Händelseförloppen vid de olika mötena med Jessica är i vissa detaljer likartade med åtalspunkt 15. Vid ett möte i bostaden hotas målsäganden av den tilltalade som sedan lämnar henne ensam med Jessica. Vid ett annat tillfälle skjutsas målsäganden till okänd lägenhet och lämnas där också, utan förklaring. Det är enligt min mening ställt utom allt rimligt tvivel att B visste att målsäganden skulle utsättas för sexuella övergrepp. Jag finner således styrkt att B gjort sig skyldig till gärningarna enligt åtalspunkterna 16 och 17 och skall fällas till ansvar även för dessa.

Sammanfattning av hovrättens bedömning av åtalet

Hovrätten ändrade tingsrättens dom avseende B på så sätt att hovrätten även dömde honom för grov misshandel enligt åtalspunkt 3, grov misshandel och medhjälp till grov våldtäkt enligt åtalspunkt 7 och grov misshandel enligt åtalspunkt 9. Med ändring av tingsrättens dom bestämde hovrätten påföljden till fängelse åtta år.

Hovrätten ändrade tingsrättens dom avseende L på så sätt att hovrätten även dömde honom för grov misshandel enligt åtalspunkt 3 och grov våldtäkt enligt åtalspunkt 7. Med ändring av tingsrättens dom bestämde hovrätten påföljden till fängelse fem år sex månader.

Hovrätten fastställde det friande domslutet avseende F.

Hovrätten ändrade tingsrättens dom i skadeståndsdelen på så sätt att B ådömdes att till M utge skadestånd med 350 000 kronor varav 25 000 kronor skulle utges solidariskt med L. Hovrätten fastställde tingsrättens domslut i skadeståndsdelen vad gäller L. Målsäganden tillerkändes således ett sammanlagt skadestånd om 500 000 kronor.

15.2.5 Överklagande till Högsta domstolen

Sedan L fullföljt talan mot hovrättens dom fann Högsta domstolen, justitierådet Severin Blomstrand, i beslut den 17 juni 2002 ej skäl att meddela prövningstillstånd. Hovrättens dom stod därför fast. (B förde inte talan mot hovrättens dom.)

15.3 Resning

15.3.1 Den första resningsansökan

I slutet av juli 2002 erhöll B:s försvarare, advokaten Tom Peyron, ett brev från M i vilket hon bl.a. uppgav att hon ljugit inför domstolarna och i polisförhören samt att B och L var oskyldiga. Peyron skickade brevet till åklagaren och begärde att åtgärder skulle vidtas för att säkerställa att brevet verkligen hade skrivits av M. M förnekade emellertid att hon skrivit brevet. Därför inleddes i stället en förundersökning om misstänkt urkundsförfalskning. B, som under denna tid bytte ombud till advokaten Kerstin Koorti, begärde den 14 augusti 2002 hos polisen att få en kopia på brevet och kuvertet; han uppgav att materialet skulle åberopas i en resningsansökan. Polisen avslög denna begäran med hänvisning till förundersökningssekretessen. B begärde då att Riksåklagaren skulle skicka brevet på analys till SKL. I beslut den 12 september beslutade dock Riksåklagaren (byråchefen Gudrun Antemar) att inte vidta någon åtgärd. Vid samma tid fick Peyron ytterligare ett brev från målsäganden med samma innehåll som det tidigare. Brevet skickade han denna gång till Koorti istället för till åklagaren.

Inom ramen för förundersökningen avseende misstänkt urkundsförfalskning hade polisen likväl skickat det första brevet till SKL för analys. SKL genomförde en handstils- och en DNA-undersökning av brevet. Enligt SKL:s slutsats kunde det hållas för visst att påvisat DNA på frimärket kom från målsäganden (om man bortsåg från möjligheten att det kunde komma från en nära släkting till henne). De gjorda iakttagelserna avseende handstilsundersökningen medgav inga entydiga uttalanden, men de talade likväl närmast för att brevet härrörde från målsäganden.

I slutet av november 2002 fick B en kopia av det första brevet och SKL:s analys svar från polisen. Kort senare, den 2 december, ingav B sin första resningsansökan. Någon tid senare inkom även L med en resningsansökan. Som skäl åberopade B och L att det förelåg ny bevisning vars förebringande sannolikt skulle ha lett till en friande dom samt att det med anledning av brottets karaktär och det långa fängelsestraffet även förelåg synnerliga skäl för resning.

B och L åberopade det ovan nämnda av SKL analyserade brevet i vilket målsäganden återtog sina anklagelser liksom det andra brevet. Vidare åberopades ett barnpsykiatriskt utlåtande från BUP vid Värnamos sjukhus daterat den 30 november 1995 samt en psykologbedömning av målsäganden genomförd vid Västrumsgården daterad den 12 oktober 1999. I dessa behandlades bl.a. målsägandens förmåga att ljuga för att nå sina syften. B och L åberopade även ett flertal nya vittnen vilka enligt dem kunde styrka en rad omständigheter avseende B och målsäganden under den tid som övergreppen skulle ha ägt rum, vilka innebar att målsägandens berättelse måste vara felaktig. B och L gjorde också gällande att ett flertal tidigare i målet åberopade omständigheter talade mot åtalet samt att flera tidigare hörda vittnen kunde lämna väsentliga uppgifter som inte kommit fram i de tidigare förhören med dem. De gjorde även gällande att bevisvärderingen i flera avseenden varit felaktig.

Riksåklagaren⁹ inkom – på eget initiativ – till Högsta domstolen med kopia av ett beslut daterat den 13 december 2002. Beslutet innebar att förundersökningen mot B och L inte skulle återupptas, trots de två brev som målsäganden skrivit till B:s tidigare försvarare. I beslutet uppges bl.a.

⁹ Ärendet handlades fortsättningsvis hos RÅ av vice riksåklagaren Catharina Bergqvist Levin. Riksåklagare under den aktuella tiden var Klas Bergenstrand, som dock inte synes ha tagit någon befattning med detta resningsärende.

Målsäganden har [...] själv tagit kontakt med åklagaren och vid telefonsamtal uppgivit att det är riktigt att hon skrivit breven. Det som står i breven är däremot inte sant. Hon har inte talat osanning i domstolarna. Anledningen till att hon skrev breven var bl.a. att hon tyckte att det var jobbigt med domen mot fadern och att hon nu hade fått makt över honom. Hon var vidare besviken över att ingen i hennes familj hade kontaktat henne efter det att domen vunnit laga kraft. Målsäganden har vidare enligt brev från målsägandebiträdet advokaten Lars Kruse vid sammanträffande med honom uppgivit att hon skrivit breven men att innehållet i breven inte är med sanningen överensstämmande.

[...]

Ovan nämnda omständigheter är sådana att det kunde övervägas att återuppta förundersökningen för att i vart fall hålla förhör med målsäganden. Uppgifterna om att målsäganden nu vidgått att hon skrivit breven, att hon uppgivit att uppgifterna i breven är osanna och hennes förklaring till varför hon skrivit dessa medför dock att det inte finns anledning att anta att vidare utredning skulle motivera att resning beviljades till förmån för B. Jag beslutar därför att förundersökningen inte skall återupptas.

Högsta domstolen, justitieråden Bo Svensson, Leif Thorsson och Lars Dahllöf, avslog resningsansökningarna.

B [och L] har inte visat någon omständighet som kan föranleda resning.

Besluten meddelades den 20 januari 2003 (ärende Ö 4333-02 och Ö 4567-02).

15.3.2 Den andra resningsansökan

B inkom den 10 februari 2003 med ny ansökan om resning. Till stöd för sin ansökan åberopade B i huvudsak samma omständigheter som tidigare. B åberopade även en tjänsteanteckning från polisen utvisande att målsägandens terapeut Kenneth L tagit aktiv del i utredningen och bl.a. ombetts att förbereda målsäganden inför ett förhör. I denna sin andra resningsansökan kommenterade B även de uppgifter om ett telefonsamtal mellan en åklagare och M, som fanns i det beslut Riksåklagaren hade givit in i det första resningsärendet.

Till Riksåklagarens skrivelse finns [...] inget annat underlag bifogat än dessa uppgifter om telefonsamtalet. Det framgår inte av Riksåklagarens redogörelse när M ringde till åklagaren, vem hon talade med [...]. Det framgår inte om det ställdes frågor till henne och i sådant fall vilka frågor. Det framgår inte varför M ringde åklagaren eller om hon anmodats att göra detta och, i så fall, vem som anmodat henne. Sammantaget finns inget närmare upplyst angående dessa uppgifter.

Av naturliga skäl har B inte haft möjlighet att delta i telefonsamtalet med M. Inte heller har B genom ett med målsäganden anordnat förhör beretts möjlighet att närvara genom sitt ombud för att objektivt granska och kontrollera uppgifterna ifråga.

Det torde vara helt unikt och endast Riksåklagaren förbehållet att vid Högsta domstolens prövning och bedömning av om väl grundade skäl för en resningsansökan [...] föreligger [...] få ett beslut om avslag genom en uppgift från ett telefonsamtal, vilket inte finns dokumenterat vare sig för Högsta domstolens eller B:s granskning.

Högsta domstolen, justitieråden Lars K Beckman, Johan Munck och Marianne Lundius, avslag ansökan.

B har inte visat någon omständighet som kan föranleda resning.

Beslutet meddelades den 25 mars 2003 (ärende Ö 584-03).

15.3.3 Den tredje resningsansökan

Sveriges Television genom redaktionen för programmet *Uppdrag granskning* började under hösten 2004 granska fallet ("Fallet Ulf"). I samband med detta intervjuade journalisten Hannes Råstam i november 2003 en polis vid Polismyndigheten i Stockholm. Det framkom då att polisen i Stockholm biträtt i sökandet efter "Jessica" och porrklubben. Relativt omfattande spaning hade bedrivits men avbrutits då polisen i Helsingborg meddelat att "Jessica" blivit identifierad som målsägandens mamma.¹⁰ Det sistnämnda var en helt ny uppgift för B. Han fick reda på den då han själv senare blev intervjuad av Hannes Råstam.

B begärde därefter hos Polismyndigheten i Skåne att få del av allt material som tillförts hans ärende efter huvudförhandlingen i hovrätten, liksom besked om ytterligare efterforskningar avseende den av målsäganden beskrivna porrklubben gjorts efter detta datum samt om förundersökning inlett mot någon med anledning av målsägandens uppgifter. I beslut den

¹⁰ Uppgiften lämnades första gången av M vid ett samtal på HVB-hemmet Ekbacken i februari 2003 i vilket hemmets bägge föreståndare, terapeuten Kenneth L samt en socialsekreterare närvarade (se HD Ö 920-04 AB 29 s. 12). Förhöret dokumenterades av Kenneth L som underrättade polisen om den nya uppgiften. I ett polisförhör några dagar senare bekräftade M att "Jessica" var hennes mamma (s. 187 ff.).

22 december 2003 avslog Polismyndigheten i Skåne B:s begäran med hänvisning till 5 kap. 1 § och 9 kap. 17 § p. 1 sekretesslagen.¹¹

I brev till Riksåklagaren den 1 mars 2004 uppgav B att det enligt uppgift handlades ett ärende hos Riksåklagaren som rörde honom och som innehöll de hos Polismyndigheten i Skåne begärda uppgifterna om ”Jessicas” identitet. Han begärde vidare att Riksåklagaren skulle tillstå honom eventuell anmälan som låg till grund för Riksåklagarens behandling av ärendet samt utredningsmaterial som utvisade ”Jessicas” identitet och övriga förekommande uppgifter av intresse för bedömningen av målsägandens trovärdighet.

B inkom den 3 mars 2004 och L den 4 mars 2004 med ny, tredje ansökan om resning. Till stöd för ansökningarna åberopades samma omständigheter som tidigare, men även nytt material.

Riksåklagaren beslutade kort därefter, den 8 mars 2004, att B enligt reglerna om partsinsyn skulle få ta del av de handlingar han enligt ovan efterfrågat.

B och L gjorde i sina resningsansökningar gällande *att* vittnet Kenneth L avgett en falsk utsaga, som kunde antas ha inverkat på utgången i målet, *att* det framkommit nya omständigheter och bevis som sannolikt skulle ha lett till en frikännande dom *samt att* det i vart fall förelåg synnerliga skäl att på nytt pröva frågan om B och L gjort sig skyldiga till de brott de dömts för.

Avseende Kenneth L:s utsaga hade denne inför domstolarna uppgett att han var psykoterapeut. B åberopade handlingar som utvisade att Kenneth L saknade legitimation som psykoterapeut samt att han inte heller till fullo hade fullföljt de studier som skulle ha gett honom behörighet att ansöka

¹¹ Beslutet överklagades och Kammarrätten i Göteborg upphävde den 30 juni 2004 polismyndighetens beslut och visade målet åter för ny prövning. Några handlingar kom dock inte att lämnas ut av polismyndigheten. I ett brev till B den 30 juli 2004 uppgav polismästaren Knut Dreyer att det var oklart vilka uppgifter som avsågs i kammarrättens dom jämfört med B:s begäran varför denne ombads ange de närmare uppgifter han önskade få del av. B inkom med komplettering i september samma år. Den 8 september 2004 beslutade polismyndigheten, polismästaren Knut Dreyer, att inte bifalla B:s begäran. I beslutet uppgavs ”Polismyndigheten har inte några sådana handlingar eller uppgifter som avses i Kammarrättens i Göteborgs beslut.” Det uppgavs vidare att man uppfattade Kammarrättens beslut i strikt mening och att den utredning som då omfattades av detta inte företagits inom Polisområde Nordväster Skåne och därför inte förvarades där. Senare meddelade Dreyer att alla handlingar i ärendet hade överlämnats till åklagarmyndigheten i Malmö.

om sådan legitimation. Kenneth L hade härigenom, enligt B, avgett en falsk utsaga. Högsta domstolen, justitieråden Göran Regner, Severin Blomstrand, Inger Nyström, Per Virdesten och Magnus Widebeck, gjorde följande bedömning av denna resningsgrund.

B och L har inte styrkt att Kenneth L avgav en osann utsaga då han vittnade i domstolarna. Inte heller kan det anses styrkt att Kenneth L då medvetet förteg sanningen genom att inte närmare upplysa om förhållandena kring sin utbildning.

Till stöd för sina ansökningar anförde B och L vidare en rad andra omständigheter och bevis som inte hade förebringats i tingsrätten eller hovrätten. Dessa var huvudsakligen följande.

- Bägge åberopade ett flertal uppgifter om målsägandens skolgång, hennes skolnärvaro och sociala situation i övrigt då familjen våren 1995 bodde i Höganäs. 12 av de 15 åtalspunkterna mot B var hänförliga till denna tid och B gjorde gällande att de nya uppgifterna uteslöt att övergreppen kunde ha inträffat.
- B åberopade nya uppgifter från målsäganden om ”Jessica”. Dessa uppgifter redovisas nedan utifrån Riksåklagarens yttrande i resningsärendet.
- Utöver detta åberopades M:s uppgift att ”Jessica” hade tvingat henne att skriva två brev till B:s försvarare där hon tog tillbaka sina anklagelser mot B och L. B hänvisade även till två polismän i Stockholm som uppgivit att de med största sannolikhet skulle ha känt till en porrklubb av det slag som M beskrivit, om en sådan existerat.
- B åberopade ytterligare uppgifter om Kenneth L:s handlande och förhållandena vid HVB-hemmet Ekbacken.
- B åberopade bl.a. att M vid förhör i det nedlagda ärendet om sexuellt ofredande från mammans sambo som förklaring till att hon tidigare kunnat lämna så pass trovärdiga uppgifter med ett skratt uppgivit att hon var skådespelerska. Detta var inte tidigare känt, eftersom förhöret endast hade redovisats i referatform och då utan denna uppgift. Vid en ordagrann utskrift framgick dock M:s förklaring om skådespeleri.

Högsta domstolen förelade Riksåklagaren att inkomma med skriftlig förklaring över ansökan. Av förklaringen framgick i huvudsak följande.

M hade den 6 december 2002 berättat om att hon tvingats bevittna när ”Jessica” mördade ett barn. Med anledning av detta hade en förundersökning inletts. Inget hade dock framkommit som tydde på att något mord ägt rum. I februari 2003 hade M i förhör utpekat sin mamma som

”Jessica”. Den 10 februari 2003 hade Riksåklagaren fått en promemoria från kammaråklagaren Lars Danielsson vid Åklagarmyndigheten i Skåne. Där uppmärksammades Riksåklagaren på kopplingar mellan målet rörande B och L och ett annat incestärende, som Lars Danielsson handlagt. Målsäganden i det ärendet hade delat rum med M på Ekbacken och gått i terapi hos Kenneth L. Hon hade riktat anklagelser mot ett stort antal personer, men Danielsson hade efter en omfattande utredning beslutat att lägga ner förundersökningen. I promemorian påpekades vidare att båda flickorna under sin vistelse på Ekbacken haft tillgång till boken ”Spökflickan” av Torey Hayden. I boken finns händelser som liknar dem flickorna berättat om. Av Riksåklagarens yttrande framgick även att Riksåklagaren den 28 november 2003 hade beslutat återuppta förundersökningen mot B och L i syfte att undersöka om det fanns anledning att ansöka om resning till de dömdas förmån.

I sak anförde Riksåklagaren att flera omständigheter och bevis nu framkommit som inte förebringats i domstolarna. Merparten av det nya materialet kunde enligt Riksåklagaren ha betydelse för bedömningen av målsägandens trovärdighet; nio av dessa hade enligt Riksåklagarens bedömning, om de tagits upp i domstolarna, varit ägnade att påverka bedömningen av målsägandens trovärdighet. Dessa omständigheter var följande.

1. Det barnpsykologiska och det barnpsykiatriska yttrandet från 1995 respektive 1999 beträffande M.
2. Uppgifter i det förhör med M i vilket hon återtog sina anklagelser mot sin mammas sambo avseende sexuella övergrepp.
3. M hade mellan tingsrättens och hovrättens dom till polisen lämnat uppgifter om att hon under 1998 träffat ”Jessica” på Öland och 1999 i en lägenhet i Västervik.
4. M:s uppgift om att hon tvingats bevittna när ”Jessica” begick ett rituellt mord på en liten flicka.
5. M:s uppgift att ”Jessica” var hennes mamma.
6. Att Kenneth L inte godkänts avseende den utbildning som skulle ha gett honom behörighet att ansöka om legitimation som psykoterapeut.
7. Att M på Ekbacken läst boken Spökflickan, vilken uppvisade vissa likheter med hennes anklagelser.
8. Att M på Ekbacken delade rum med en flicka som också gick i terapi hos Kenneth L och som hade berättat om att hon utsatts för sexuella övergrepp.
9. Att målsäganden i två brev till B:s tidigare advokat återtagit sina uppgifter om övergrepp.

Riksåklagaren uppgav att ”(s)tyrkan hos omständigheterna och bevisen är enligt min uppfattning inte alls tillräckliga för att resning skall beviljas enligt huvudregeln”. Riksåklagaren ansåg således inte att dessa sannolikt skulle ha lett till att B och L hade frikänts om de hade varit kända för domstolarna. Riksåklagaren uppgav vidare avseende resning med stöd av tilläggsregeln, dvs. om det förelåg synnerliga skäl att på nytt pröva frågan om de har förövat de brott för vilka de dömts, att enligt ”min uppfattning är ingen av de aktuella punkterna av sådan styrka att de sedda för sig skulle kunna föranleda resning. Sammantaget anser jag emellertid att det barnpsykiatriska utlåtandet och den skriftliga psykologbedömningen tillsammans med övriga omständigheter, i just detta ärende, får anses utgöra sådana mycket speciella omständigheter att jag, vid en slutlig bedömning, inte finner skäl att motsätta mig att resning beviljas enligt tilläggsregeln [...]”.

Högsta domstolen gjorde följande bedömning.

Som Riksåklagaren anført har de nya omständigheter och bevis som framkommit inte direkt bäring på de gärningar som B och L dömts för. Det nya materialets betydelse består i stället främst av att det kan påverka värderingen av styrkan i den utredning som låg till grund för den fällande domen mot B och L. Vid en prövning av vilken betydelse det nya materialet skall tillmätas kan konstateras att tilltron till M:s uppgifter var avgörande för hovrättens bedömning att B och L gjort sig skyldiga till brott. Med några få undantag saknades helt stödbevisning i form av iakttagelser av vittnen eller teknisk bevisning.

Flera av de nytillkomna uppgifterna hade, om hovrätten känt till dem, kunnat påverka hovrättens bedömning av M:s trovärdighet. Mot bakgrund av att Jessica haft en framträdande roll i M:s berättelse väcker de uppgifter som M numera har lämnat rörande henne, däribland uppgifterna om Jessicas identitet och om de gärningar som Jessica skall ha begått, frågor om riktigheten i det M berättat. Det barnpsykiatriska utlåtandet och den skriftliga psykologbedömningen skulle, om de varit kända, sannolikt ha tillmätts betydelse. Likaså kunde vad som nu framkommit angående Kenneth L:s vittnesmål ha påverkat bedömningen. Även de uppgifter som nu föreligger om M:s skolgång och skolnärvaro samt hennes sociala situation i övrigt under tiden i Höganäs, då ett flertal övergrepp skall ha begåtts mot henne, gör att rimligheten i hennes berättelse kan ifrågasättas. M:s trovärdighet påverkas också av det förhållandet att hon redan innan hon började berätta om de nu aktuella gärningarna hade anmält sin mammas sambo för sexuella övergrepp och sedan återtagit dessa uppgifter. Sammantaget medför det nya materialet, med hänsyn också till att B och L har dömts för mycket allvarlig brottslighet till långa fängelsestraff, att det får anses föreligga synnerliga skäl att på nytt pröva frågan om de har förövat de brott för vilka de dömts.

Högsta domstolen berörde således samtliga de omständigheter som Riksåklagaren räknat upp, med undantag för breven, där M återtog sina uppgifter, och ”Spökflickan”.

Högsta domstolen beviljade B och L resning och förordnade att målet på nytt skulle tas upp av hovrätten. Beslutet meddelades den 11 oktober 2004 (Ö 941-04 och Ö 920-04). B och L hade även yrkat inhibition avseende straffverkställigheten. Detta yrkande avslogs dock. Justitierådet Magnus Widebeck var skiljaktig i inhibitionsfrågan och vill bifalla yrkandet om inhibition.

15.4 Ny rättegång

I den nya rättegången åberopades omfattande ny bevisning, huvudsakligen av de tilltalade avseende de förhållanden som åberopats i resningsansökningarna. Åklagare vid den nya prövningen var kammaråklagaren Jörgen Larsson.

Ny rättegång hölls relativt omgående efter resningsbeslutet. Hovrätten över Skåne och Blekinge, f.d. hovrättsrådet Jan Lindell, hovrättsrådet Björn R. le Grand samt f.d. rådmannen Bengt-Åke Jönsson med nämndemän, meddelade ny dom den 21 december 2004 (mål B 2403-04 och B 2404-04).

Hovrätten redovisade följande allmänna synpunkter på M:s berättelse.

De uppgifter målsäganden lämnat om de enskilda övergreppen framstår – med viss reservation för hennes uppgift om sin och pappans placering vid tillfället enligt åtalspunkten 1 – inte som osannolik i sig. I vissa delar får berättelsen visserligen betecknas som något torftig men har i andra delar inslag av lukt- och smakförnimmelser och andra detaljer som ofta återfinns i en berättelse som uppgiftslämnaren håller för sann. Hon har i sina svar dock tidvis visat viss följsamhet mot frågeställaren. Hennes sätt att berätta om händelserna i hovrätten är i övrigt inte ägnade att vare sig förstärka eller förringa tilltron till hennes uppgifter. Målsäganden var 14 år då hon började lämna uppgifter om övergrepp. Det bör framhållas att de uppgifter hon lämnat om sexuella handlingar inte är sådana att det framstår som osannolikt att de kunnat lämnas av henne också om de inte svarat mot självupplevda händelser.

Sammanfattningsvis har hovrätten inte funnit något för bedömningen av målsägandens trovärdighet avgörande i hennes tidigare uppgifter om de enskilda åtalspunkterna och berättelsen om dem. En annan sak är att berättelsen i vissa delar inte ger täckning för åklagarens gärningspåståenden i de delar de tilltalade tidigare fällts till ansvar. Att hennes uppgifter i vissa delar varit motstridiga – huvudsakligen såvitt avser i vad mån L utnyttjat henne för samlag – ger dock anledning till särskild vaksamhet.

Åklagaren åberopade ånyo det rättsintyg enligt vilket vissa ärr och en vid undersökningstillfället nedsatt knipförmåga i ändtarmsmuskeln hade konstaterats. Avseende undersökningen av målsägandens underliv konstaterade hovrätten:

De iakttagelser som då gjordes har inte gett något som helst stöd åt hennes berättelse.

Avseende ärren på målsäganden anförde hovrätten följande.

Värdet av den presenterade rättsmedicinska utredningen är sammanfattningsvis att målsägandens berättelse är förenlig med de påträffade ärren men får endast mycket svagt stöd av dem.

Hovrätten anlade vissa utgångspunkter för sin trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömning:

Bedömningen av ett barns trovärdighet och tillförlitligheten i de uppgifter barnet lämnat kan inte göras enbart med utgångspunkt i uppgifterna om de sexuella handlingarna. I granskningen av barnets utsaga ingår också vad barnet berättat om andra viktiga förhållanden. Vid trovärdighetsbedömningen bör vidare beaktas bl.a. om den unge i andra sammanhang varit sanningsenlig eller har särskild anledning – vid sidan av att övergrepp skett – att lämna för den anklagade graverande uppgifter. Viktigt vid bedömningen är också under vilka omständigheter barnets utsaga växt fram.

Hovrättens vidare prövning av målsägandens trovärdighet och tillförlitligheten i hennes uppgifter utgick härfter från dessa fyra frågor, dvs. vad målsäganden berättat om andra viktiga förhållanden, om hon i andra sammanhang varit sanningsenlig, om hon haft särskild anledning att lämna anklagande uppgifter och under vilka omständigheter berättelsen växt fram.

”andra viktiga förhållanden”

Hovrätten fäste uppmärksamhet på vad M berättat om andra viktiga förhållanden i framförallt två avseenden, nämligen dels att de flesta övergreppen skulle ha ägt rum under våren 1995, då familjen bodde i Höganäs, dels att hon hade pekat ut ett antal platser där vissa händelser och övergrepp skulle ha inträffat. Dessa uppgifter prövades noggrant av hovrätten.

Avseende tiden i Höganäs noterade hovrätten i huvudsak följande. Ett stort antal övergrepp skulle enligt åtalet ha ägt rum då B och barnen under februari, mars och någon del av april 1995 bodde i Höganäs och målsäganden gick i skola där. Under denna tid hade B och Maria P fått en dotter och B och barnen hade även under kortare perioder bott hos Maria P. Målsäganden hade uppgett att hon under denna tid varit frånvarande från skolan vid åtminstone tio tillfällen. B hade i denna del åberopat omfattande muntlig bevisning avseende familjens förhållanden och målsägandens skolgång, bl.a. åberopades förhör med målsägandens klasslärare, skolsjuksköterska och rektor, en socialsekreterare och en kompis till målsäganden. Hovrätten gjorde följande bedömning.

Mot bakgrund av de uppgifter som lämnats av personalen på [...]skolan framstår det som närmast uteslutet att målsäganden varit frånvarande från skolan i den omfattning hon själv berättat. Även Åsa N:s [socialsekreterare] uppgifter talar mot en hög från-

varo. Den skulle enligt henne ha avsatt spår i socialutredningen som hon utförde, men i denna har endast antecknats att målsäganden vid ett tillfälle vägrat vara i klassen och det på grund av att hon blivit retad av en skolkamrat. Målsägandens uppgifter om skolfrånvaro är enligt hovrättens mening klart felaktiga.

Målsäganden hade 1993 fått uppleva krisen i föräldrarnas äktenskap. Hon hade slitits upp från sin hemmiljö. Den då sjuåriga flickan hade genom flyttningen till Skåne blivit praktiskt taget helt avskuren från kontakt med sin mamma. B:s flyttande mellan olika boenden, skolbyten m.m. måste ha medfört stora påfrestningar för flickan. Redan höstterminen 1994 hade hon stora problem att följa med i skolan och kom sedan att placeras i lägre årskurs. Av socialutredningen framgår att B under tiden familjen bodde [...] [i Höganäs] inte hade förmåga att tillgodose ens barnens grundläggande behov av mat och omvårdnad. Under denna tid besökte målsäganden visserligen mycket ofta skolsköterskan med olika symptom, men besöken framstår redan mot den angivna bakgrunden som förklarliga. De uppgifter som Tina S och Jenny S [grannflicka med vilken målsäganden umgicks samt hennes mamma] lämnat tyder inte på att de omfattande, några mycket brutala övergrepp målsäganden berättat att hon utsatts för under tiden [...] [i Höganäs] avsatt några för den närmaste omgivningen synliga spår i målsägandens allmäntillstånd.

M hade för polisen pekat ut eller lämnat uppgifter om vissa platser utanför hemmet där övergrepp skulle ha ägt rum. Målsäganden hade pekat ut den lägenhet där "Mattias" hade bott och i vilken han utsatt henne för övergreppen enligt åtalpunkt 15, samt ett hus där hon skulle ha utsatts för övergrepp av "Jessica" enligt åtalpunkt 17. M hade även pekat ut platser och lämnat upplysningar som avsåg händelser som hon berättat om men som inte omfattades av åtalet. Dessa händelser hade dock enligt hovrätten ett särskilt samband eller likheter med de gärningar som åtalats. De var därför av intresse för bedömningen av åtalet. Hovrätten avsåg här uppgifterna om en porrklubb i Stockholm där M 1995 skulle ha träffat "Jessica", utpekandet av en lägenhet i Västervik där M hösten 1999 skulle ha träffat "Jessica" och utpekandet av ett ödehus där "Jessica" 1995 skulle ha lämnat liket efter en flicka som hon hade dödat rituellt. M hade även lämnat uppgift om ett telefonnummer i 08-området på vilket hon uppgett att hon haft samtal med "Jessica". M hade sagt att hon var helt säker på att hon pekat ut rätt platser.

Genom vittnesförhör med en hyresgäst och hyresvärdan fann hovrätten att det var klarlagt att ingen person liknande konstnären "Mattias" disponerat någon lägenhet i huset som målsäganden pekat ut. Likaså konstaterade hovrätten att åklagaren uppgett att det hus där hon skulle ha träffat "Jessica" inte gick att härleda till "Jessica" eller den person som enligt målsägandens uppgifter var "Jessica". Avseende ödehuset i Småland, där barnamordet skulle ha ägt rum, uppgav hovrätten att detta blivit föremål för resultatlös teknisk undersökning och likaså resultatlös sökning med

likhund. Man konstaterade också att det hus där ritualen skulle ha ägt rum inte hade kunnat återfinnas och att något försvinnande som kunnat kopplas till den omtalade mörkhåriga flickan heller kunnat konstateras. Avseende huset i Västervik fann hovrätten genom vittnesförhör med vicevärden för den aktuella fastigheten att det fick anses ytterst osannolikt att den av målsäganden beskrivna händelsen kunnat äga rum i den utpekade lägenheten. Det kunde också konstateras att det uppgivna telefonnumret inte existerade. Avseende eftersökningarna efter porrklubben i Stockholm hördes i hovrätten en polisinspektör som hade deltagit i spaningarna. Genom dennes vittnesmål fann hovrätten att någon sådan klubb inte funnits i Stockholm, varken 2001 eller 1995, samt att det var mycket osannolikt att det skulle förekomma en klubb med den kombination av verksamheter som målsäganden talat om (bl.a. spel och sex) liksom att en flicka, som målsäganden berättat, skulle börja arbeta på en porrklubb vid 16 års ålder. Sammantaget konstaterade hovrätten följande.

Utfallet av den kontroll som gjorts av målsägandens uppgifter i dessa delar är sammanfattningsvis sådant att det inte ger något stöd åt målsägandens uppgifter. Tvärtom får det i vissa fall anses uteslutet eller i högsta grad osannolikt att den beskrivna händelsen kunnat äga rum på den angivna platsen eller att denna ens finns, liksom att hon haft angiven telefonkontakt med ”Jessica”.

Hovrätten gjorde följande samlade bedömning av hur målsägandens felaktiga uppgifter avseende skolfrånvaron då hon bodde i Höganäs och de utpekade platserna påverkade tilltron till hennes uppgifter om övergrepp.

Det redovisade leder visserligen inte med nödvändighet till att målsägandens uppgifter om *alla* övergrepp är oriktiga. Inte heller följer med nödvändighet att uppgifterna om övergreppen i övrigt saknar förankring i verkligheten. Barnets uppgift om den sexuella handling barnet utsatts för *kan* ändå vara riktig. För ett barn som utsatts för upprepade grova sexuella övergrepp kan det nämligen ofta vara svårt att hålla isär olika platser och tillfällen. Uppgifter som lämnas lång tid efter att ett övergrepp skall ha ägt rum kan inte heller förväntas vara korrekta i alla delar. När ett barn emellertid i viktiga hänseenden lämnar uppgifter som i stora delar visar sig vara oriktiga eller osannolika ligger det nära till hands att anse att berättelsen är oriktig i sin helhet. Vad som framkommit vid kontrollerna av målsägandens uppgifter i berörda hänseenden är därför ägnat att starkt rubba tilltron till hennes uppgifter om övergrepp.

”i andra sammanhang sanningsenlig”

Enligt hovrätten kunde frågan om huruvida målsäganden varit sanningsenlig i andra sammanhang påverka bedömningen av hennes uppgifter. Målsäganden hade enligt hovrätten medvetet lämnat oriktiga uppgifter i tre hänseenden som var av sådan beskaffenhet att förhållandet inte kunde lämnas åt sidan. Den första av dessa var att målsäganden hösten 1998

anmälde sin mammas sambo för att han skulle ha ofredat henne. Det andra gällde de två brev som M hade skrivit till B:s advokat, där hon tagit tillbaka sina anklagelser. Hon hade först förnekat att hon skrivit breven men efter en DNA-undersökning medgett att hon skrivit dem. Det tredje gällde de felaktiga utpekandena av två personer som ”Jessica”, först vid en fotokonfrontation den 22 januari 2002 och sedan den 6 december 2002, och så det slutliga avslöjandet den 7 februari att ”Jessica” var hennes egen mamma. Hovrätten gjorde följande bedömning.

... målsäganden [...] har mot bättre vetande utpekat ett flertal personer som grova brottslingar. Detta har skett även sedan hon genom hovrättens förra dom fått klart för sig vilka konsekvenser oriktiga uppgifter från hennes sida kan få för andra människor. Vid bedömningen av tillförlitligheten i de uppgifter hon lämnat om B:s och L:s övergrepp måste också beaktas att hon en tid inte ville stå för sina tidigare uppgifter om övergrepp och hennes oriktiga förnekande av att ha skrivit breven till Tom Peyron.

Målsäganden har [...] förklarat varför hon lämnat dessa oriktiga uppgifter. Förklaringarna framstår inte som i och för sig orimliga. De motsägs emellertid av vad som sagts om förhållandet mellan B och [modern]. För övrigt kan konstateras att redan den omständigheten att hon har lämnat osanna uppgifter är ägnad att bidra till att skapa tvivelsmål om hennes trovärdighet överhuvud.

Genomgången i det föregående har också visat på målsägandens förmåga att dupera omgivningen. Att hon har en sådan förmåga har även konstaterats i utlåtandena över den barnpsykiatriska utredningen och psykologutredningen.

Hovrätten gjorde följande bedömning av betydelsen av att målsäganden felaktigt utpekat flera personer som grova brottslingar.

De spärrar som man normalt har mot att oriktigt beskylla andra människor för allvarliga brott har i dessa fall uppenbarligen inte fungerat. Detta är ägnat att rubba målsägandens trovärdighet på ett mera allmänt plan. På grund av likheterna och beröringspunkterna med de åtalade övergreppen får det emellertid betydelse även för att bedöma tilltron till de uppgifter hon lämnat om övergrepp. Den förringas avsevärt. Detta gäller även när i bedömningen vägs in hur en del av de nu berörda felaktiga uppgifterna – utpekanden av personer som ”Jessica” – kommit till.

”anledning att anklaga de tilltalade”

Avseende frågan om målsäganden hade särskild anledning att lämna för B graverande uppgifter gjorde hovrätten följande bedömning.

Det kan finnas olika orsaker till att ett barn lämnar felaktiga uppgifter. Målsäganden har – även om man bortser från de åtalade gärningarna – blivit mycket dåligt omhändertagen av B och i det närmaste helt övergiven av sin mamma. Det råder ingen tvekan om att målsäganden har starka skäl att lämna för honom och mamman oförmånliga uppgifter.

”utsagens framväxt”

Den sista frågan av vikt för bedömningen av målsägandens uppgifter, som behandlades av hovrätten, var under vilka omständigheter hennes utsaga växt fram. I sin dom lämnade hovrätten en noggrann redogörelse för utredningen avseende förhållandena vid HVB-hemmet Ekbacken, Kenneth L:s terapi samt förhållandena under vilka målsägandens berättelse växt fram. Beträffande förhållandena vid Ekbacken och Kenneth L:s terapi konstaterade hovrätten sammanfattningsvis följande.

Vid den genomgång av utredningen om Ekbacken som hovrätten redovisat i det föregående har hovrätten pekat på risken för att koncentrationen av barn med övergreppsproblematik på Ekbacken påverkar behandlingspersonalen på ett sätt som ger grund för att mana fram uppgifter om övergrepp från barnen även i fall när det inte finns fog för det. Två beskrivna fall som inte gäller målsäganden talar för att risken förverkligats. Hovrätten är dock medveten om att det gäller två lösryckta fall och att man av dem inte kan dra några mera generella slutsatser om miljön på Ekbacken – en miljö som i målet med ett enda undantag beskrivits i positiva ordalag av dem som vistats där.

Avseende förhållandena under vilka målsägandens berättelse växt fram gjorde hovrätten följande bedömning.

Första gången målsäganden berättade att pappan utsatt henne för sexuella övergrepp var då en konflikt på hemmet skulle lösas och hon på Eva W:s [hemmets föreståndare] ledande fråga – måhända för att sätta fokus på annat än sin egen person – bejakade att pappan hade förgripit sig på henne. Berättandet skedde därefter för Kenneth L. Vad som framkommit om samtalen med honom och de åtgärder han vidtog utanför terapisituationen lämnar ett stort utrymme för tvivel om de lämnade uppgifternas riktighet. Sammanfattningsvis har omständigheterna enligt hovrättens mening varit sådana att det finns en betydande risk för att de uppgifter målsäganden lämnat om övergrepp saknar förankring i verkligheten.

Sammantaget gjorde hovrätten följande bedömning av åtalen.

Målsägandens uppgifter om övergreppen kan mot bakgrund av det anförda inte anses vara tillförlitliga. Åtalen skall därför ogillas och fängelsestraffen undanröjas.

*

B begärde ersättning av staten för lidande under frihetsberövandet med 9 600 000 kr och L med 8 000 000 kr. Justitiekanslern tillerkände den 5 oktober 2005 B 2 000 000 kr och L 1 700 000 kr i ersättning för lidande. B och L var frihetsberövade i ca tre år och två månader. Enligt beslutet hade B och L varit frihetsberövade under lång tid dömda för allvarlig brottslighet mot en yngre flicka, beträffande B för övergrepp mot sin egen dotter. Frihetsberövandet rönt vidare uppmärksamhet i medierna på

så sätt att B och L kunde pekats ut av en vidare krets personer. B har även fem barn och han förvägrades under frihetsberövandet umgänge och kontakt med de tre yngsta. De tillerkända skadestånden översteg med anledning av detta väsentligt vad som anses utgöra normalersättning.

15.5 Diskussion

Iakttagelser och synpunkter i korthet:

- Brottutredningen inleddes för sent; ett år efter att anklagelserna framförts och tio månader efter att polisanmälan gjorts.
- Åklagarens redovisning av utredningsmaterialet var ofullständig och motsvarade i vart fall i vissa delar inte objektivitetskravet i 23 kap. 4 § rättegångsbalken.
- Brottutredningen hade ett flertal brister vad gäller målsägandens förhållanden, bl.a. avseende skolnärvaron och hennes psykiska status.
- En utomstående person, utan behörighet och dokumenterad kompetens, användes i utredningsarbetet (och även av domstolarna); vederbörande var dessutom målsägandens behandlande terapeut.
- Domstolarna gjorde en felaktig bedömning av målsäganden som trovärdig.
- Domstolarna beaktade inte möjliga felkällor och varningssignaler i målsägandeberättelsen.
- Domstolarna fullgjorde inte sin skyldighet att kontrollera utredningens fullständighet.
- Högsta domstolen och Riksåklagaren hanterade den första resningsansökan på ett gåtfullt sätt.
- Det kan diskuteras om de tilltalades anspråk på en rättvis rättegång tillgodosågs.
- De dömda underrättades inte förrän med en oacceptabel fördröjning om omständigheter som var av direkt betydelse för att de skulle kunna tillvarata sin rätt; Riksåklagaren misslyckades allmänt med att tillgoda de dömdas intressen i resningsärendena.
- De dömda borde ha frikänts redan vid den första rättegången.

15.5.1 Brottsutredningen

Allmänt

I detta mål förelåg en relativt detaljerad berättelse om specifika händelser. Utredningen inriktades på att klarlägga enskilda övergrepp och inte, såsom i flertalet av de granskade fallen, på mer allmänna uppgifter om likartade övergrepp vid ett mycket stort antal tillfällen. Utredningen blev mycket omfattande och ett stort arbete lades ned på att söka verifiera målsägandens uppgifter och finna okända gärningsmän.

De tidiga utredningsåtgärderna talade för att målsägandens uppgifter kunde vara sanna. Typiskt sett var hennes berättelse sådan att åtskilliga enskildheter i den borde ha gått att bekräfta. Detta avsåg t.ex. uppgifter om B:s personlighet, identifiering av vissa personer, positiva signaler från polisen i Stockholm om att en porrklubb skulle kunna lokaliseras, Jessicas utpekade lägenhet, L:s samling mycket grova porrfilmer och uppgifter om att F tidigare dömts för sexuella övergrepp mot sin dotter. Ett antal av de uppgifter som skulle ha kunnat bekräfta väsentliga delar av målsägandens berättelse kunde dock efter vidtagna utredningsåtgärder vederläggas och i några fall visade det sig att målsägandens uppgifter trots omfattande utredningsåtgärder inte kunde bekräftas. Ju längre utredningen bedrevs desto mindre stöd fick således målsägandens berättelse. När åtalet väcktes var den enda stödjande bevisningen uppgifter från behandlingspersonal (Kenneth L) och i någon, men marginell mån rättsintyget.

Värt att notera är att polisen påbörjade sin utredning mycket sent. Utredningen bedrevs initialt av polisen i Växjö, med chefsåklagaren Anders Nyström som förundersökningsledare. De första förhören med målsäganden hölls där först ca nio månader efter anmälan och ca ett år efter att hon på Ekbacken berättat om övergrepp. Efter att fyra polisförhör hållits flyttades utredningen till Polismyndigheten i Skåne. Det första förhöret i Skåne hölls först ca 13 månader efter polisanmälan. Under hela perioden fortsatte terapisaftalen med Kenneth L om de påstådda övergreppen. – Förutsättningarna för att nå framgång med en utredning av detta slag är under sådana omständigheter små. I förhållande till brottens allvar och flickans situation ter sig fördröjningen än mer uppseendeväckande.

Förundersökningsprotokollets omfattning

Ett flertal utredningsåtgärder av vikt för bedömningen av åtalet redovisades inte i förundersökningsprotokollet. Bl.a. upptogs inte ett antal åtgärder där målsägandens uppgifter följdes upp. Detta avsåg t.ex. omfattande

utredning avseende ”Jessicas” identitet, hennes av målsäganden utpekade lägenhet, porrklubben i Stockholm samt om ”Mattias” och den lägenhet målsäganden pekade ut som hans bostad.¹² Även en utredningsanteckning enligt vilken Kenneth L ombads att på visst sätt förbereda målsäganden inför förhör återfinns i ”slasken”. Noggrann teknisk undersökning hade vidare genomförts avseende datorer, mobiltelefoner och videofilmer som beslagtogs hos de tilltalade. Denna utredning dokumenterades inte heller i förundersökningsprotokollet. I åtminstone ett fall togs uppgifter med i förundersökningsprotokollet, som motsades av uppgifter som istället placerades i ”slasken”.¹³

Inför hovrättsförhandlingen vidtog åklagaren vissa åtgärder i avsikt att utröna målsägandens skolfrånvaro under tiden i Höganäs. Bl.a. hördes målsägandens rektor och skolsjuksköterska från skolan i Höganäs. Dessa åtgärder redovisades dock varken för de tilltalade eller domstolen.¹⁴

¹² Avseende porrklubben och ”Jessica” hade polisen i Helsingborg under sommaren begärt spaningshjälp bl.a. från Polismyndigheten i Stockholm, som här efter bedrev omfattande spaning under företrädevis hösten 2001. I samband härmed hördes också flera personer (se bl.a. polisens akt s. 434 och 475 ff., se även utredningsanteckning den 11 oktober 2001). Uppgifter om detta återfinns i ”slasken”. Avseende ”Jessicas” lägenhet hade målsäganden först pekade ut ett serviceboende för äldre och här efter en lägenhet i ett intilliggande hyreshus. Uppgifter om detta återfinns i förundersökningsprotokollet (förundersökningsprotokollet s. 672 ff.) Avseende hyresfastigheten hade hyresavierna för 1994 och 1995 inhämtats och fastighetsskötaren, boende i fastigheten och brev bäraren hade hörts (se bl.a. polisens akt s. 109, 272, 444, 454). Dessa handlingar återfinns i ”slasken”. Avseende ”Mattias” bostad hade polisen, enligt vad som framgick av i hovrätten ingivna handlingar från L:s försvarare (protokollsbilaga 10 till huvudförhandlingsprotokoll HovR ab 23), varit i kontakt med ägaren till den utpekade fastigheten och från denne i september 2001 fått en ritning av den utpekade lägenheten samt uppgift om vem som hyrt den under den här aktuella tiden. Dessa handlingar har dock inte kunnat återfinnas i polisens akt. Målsäganden hade gjort en skiss av lägenheten vilken dock återfinns i ”slasken” (polisens akt s. 502a och 502b).

¹³ I förundersökningsprotokollet återfinns ett förhör med ägaren av den fastighet där ”Jessica” enligt målsäganden skulle ha bott (förundersökningsprotokollet s. 688). Denne uppgav i detta förhör att han hade problem med en hyresgäst som hette Jessica, hos vilken det bl.a. varit mycket karlar. I förhöret med fastighetsskötaren, som inte togs med i förundersökningsprotokollet, uppgav denna direkt då han fick se en teckning som målsäganden gjort av ”Jessica” att detta inte var samma person som hyresgästen Jessica. Även uppgifter från en granne, som inte heller fanns med i förundersökningsprotokollet, motsade att hyresgästen var den av målsäganden nämnda ”Jessica” (se polisens akt s. 272 och 454).

¹⁴ Uppgift om att skolsjuksköterskan hörts saknas till och med i polisakten. Däremot uppgav åklagaren detta vid huvudförhandlingen i hovrätten och detta bekräftades av skolsjuksköterskan vid ett senare förhör som redovisades i HD:s ärende Ö 920 ab 28 s. 313.

Efter huvudförhandlingen i tingsrätten, men innan domen meddelats, underrättades polisen om att målsäganden berättat att hon hade träffat ”Jessica” så sent som sommaren eller hösten 1999 då hon bodde på Västrumsgården liksom att hon vid en tidigare fotokonfrontation hos polisen känt igen ”Jessica” men inte vågat peka ut henne. Polisförhör hölls med målsäganden och en vallning med henne genomfördes i Västervik varvid hon pekade ut en lägenhet där mötet skulle ha ägt rum. Vid en ny fotokonfrontation pekade hon även ut en utfyllnadsbild såsom ”Jessica”. Målsäganden gav också polisen ett telefonnummer på vilket hon senast skulle ha ringt ”Jessica”. Telefonnumret skulle hon ha hittat på en lapp i en av sina dagböcker. Efterforskningar gjordes avseende såväl lägenheten som telefonnumret, vilket vederlade hennes uppgifter i dessa delar. Efterforskningar gjordes också avseende den utfyllnadsperson som målsäganden vid fotokonfrontationen pekade ut som ”Jessica”. Målsäganden lämnade härefter också uppgifter om att hon hade träffat ”Jessica” då hon bodde på Öland och att hon då återigen skulle ha besökt porrklubben i Stockholm. Hon berättade också att hon på Västrumsgården prostituerat sig för att få pengar till hasch. Inget av detta material delgavs dock B eller L; det placerades i ”slasken”.

Vid rättegången i hovrätten den 26 mars 2002 ifrågasatte L:s försvarare om han och övriga försvarare tillställts allt förundersökningsmaterial.¹⁵ Detta ledde dock inte till att han tillställdes det material som ovan beskrivits. (Frågan om hur uppgifterna om ”Jessica” hanterades diskuteras vidare nedan.)

Förhör

Förhörs materialet har inte granskats närmare. Det är mycket omfattande. M hördes tretton gånger i själva ärendet. De fyra första förhören hölls av närpolisen i Nybro tio månader efter polisanmälan. Dessa förhör karakteriserades av tingsrätten med hänvisning till vad åklagaren och försvarsadvokaterna anfört som ”mindre lyckade med hänsyn till förekomsten av ledande frågor och annat”.

I kammaråklagaren Jörgen Larssons grundliga genomgång av ärendet finns en beskrivning av förhörs materialet.¹⁶ De inledande förhören bedöms där hålla en låg kvalitet. Ledande frågor och styrning från förhörledaren förekom i anmärkningsvärd omfattning. Sedan ärendet flyttats

¹⁵ HovR ab 41 s. 19.

¹⁶ Promemoria 2004-05-24, RÅ:s diarienummer 2002/1160.

över till polisen i Helsingborg synes förhören ha skötts på ett kompetent sätt. Larsson noterar dock, vilket även redovisats här, att förhørsledaren bad Kenneth L förbereda M inför förhör, bl.a. ombads han göra klart för M att han själv hade berättat mer än vad M gjort.

Brister i utredningens omfattning

Ett flertal utredningsåtgärder av vikt genomfördes aldrig. Detta avser huvudsakligen uppgifter om tiden då målsäganden bodde i Höganäs. Familjen bodde i Höganäs under endast ca tre månader men ett mycket stort antal övergrepp skulle enligt målsäganden ha inträffat då. Trots detta hördes endast ett fåtal personer som varit i kontakt med familjen under denna tid.¹⁷ Flera personer hördes först på B:s begäran inför förhandlingen i hovrätten. Bland dessa personer var målsägandens stödfamilj hos vilken hon tillbringade var tredje helg, socialassistenter vid socialförvaltningen i Höganäs kommun och B:s arbetsgivare. Först inför hovrättsprövningen hördes målsägandens rektor i den skola där hon då gick. Förhöret med henne lades dock som tidigare nämnts i "slasken". Målsägandens lärare under denna tid hördes inte förrän i samband med det sista resningsärendet trots att målsägandens berättelse förutsatte en mycket hög skolfrånvaro.

Ytterligare en utredningsåtgärd som vidtogs först inför hovrättsprövningen och då på begäran av B var förhör och inhämtande av utredning avseende omständigheterna kring ett samlag målsäganden 1999 hade med en äldre pojke. B hade polisanmält pojken för misstanke om sexuell umgänge med barn.

I polisförhör som hölls med M efter tingsrättens dom men före huvudförhandlingen i hovrätten framkom som ovan nämnts att M hittat ett telefonnummer som hon uppgav gick till "Jessica" i sin dagbok. Trots denna uppgift om att hon förde dagbok eftersöktes inte denna.

Särskilt om material från socialtjänsten

Åklagaren underlät att inhämta det material som socialnämnden i Värnamo hade om M. Socialnämnden hade flera gånger beslutat om omhändertagande m.m. av M och hade under den för åtalet aktuella tiden kon-

¹⁷ Dessa personers uppgifter redovisades inte heller i förundersökningsprotokollet utan återfinns i den s.k. slasken, se ovan under *Förundersökningsprotokollets omfattning*.

tinuerligt stått i kontakt med familjen L. F begärde den 16 oktober 2001 att åklagaren jämlikt 23 kap. 18 § rättegångsbalken skulle komplettera förundersökningen genom att hos berörd socialtjänst inhämta dom eller domar om omhändertagande av målsäganden jämlikt LVU och den utredning som därvid förelåg.

Åklagaren beslutade omgående att inte inhämta de begärda handlingarna, med motiveringen att de var utan betydelse för de brott F misstänktes för. F anmälde då åklagarens beslut till rätten för prövning enligt 21 kap. 19 § rättegångsbalken. Han yrkade att tingsrätten måtte komplettera förundersökningen genom att inhämta den dom eller de domar alternativt beslut jämte den eller de fullständiga utredningar som legat till grund för de sociala myndigheternas beslut att låta placera målsäganden på Västrumsgården i Västervik. Tingsrätten biföll begäran den 24 oktober 2001. Åklagaren överklagade beslutet och gjorde gällande dels att 21 kap. 19 § rättegångsbalken inte var tillämplig då delgivning av förundersökningen ännu inte skett, dels att de aktuella handlingarna omfattades av sekretess och att beslutet därför inte kunde efterkommas. Hovrätten ändrade emellertid inte tingsrättens beslut.

Med anledning av domstolarnas beslut begärde åklagaren den 9 november 2001 att få ut de aktuella handlingarna från Socialförvaltningen i Värnamo. Åklagaren framställde sin begäran så här: ”Jag får [...] be, att de handlingar som beslutet ålägger mig att införskaffa tillställs mig i de delar sekretesslagens bestämmelser medger.” Med hänvisning till 7 kap. 4 § sekretesslagen avslag Socialförvaltningen i Värnamo därefter (15 november 2001) åklagarens begäran. I sitt beslut uppgav Socialförvaltningen att F för Socialförvaltningen var okänd samt att hans namn inte heller förekom i handlingar rörande målsäganden. Åklagaren meddelade tingsrätten Socialförvaltningens beslut. F begärde att åklagaren skulle överklaga beslutet. Åklagaren gjorde inte det. I ett brev till F:s försvarare uppgav hon: ”Skälet är att enligt min uppfattning hävs sekretessen enligt 14 kap. 2 § sekretesslagen endast i fråga om misstanke som rör brott.”

Den 22 november 2001 inkom åklagaren med sin stämningsansökan. Vid huvudförhandlingen den 28 november 2001 ingav målsägandebiträdet Socialnämnden i Värnamos utredning beträffande målsäganden från 1996. Denna var dock ofullständig då den saknade samtliga bilagor, däribland ett utlåtande från BUP. Några krav på editionsförelägganden avseende socialnämndens utredning restes inte från de tilltalade och saken aktualiserades inte heller av rätten.

Efter de ordinarie rättegångarna, i det första resningsärendet, ingav B så det barnpsykiatriska utlåtandet från BUP vid Värnamos sjukhus, dvs. det utlåtande som inte fanns med i det material målsägandebiträdet enligt

ovan gav in till tingsrätten. Han ingav vidare journalanteckningar från Västrumsgården, utredning från Västrumsgården avseende omplacering vid LVU vård samt vid Västrumsgården genomförd psykologbedömning. Materialet fick som framgått stor betydelse och tillmättes avgörande vikt av såväl Riksåklagaren och Högsta domstolen i resningsärendet samt av hovrätten i den nya rättegången. Av det barnpsykiatriska yttrandet framgick bl.a. följande om M: ”I det praktiska livet visar hon stor kreativitet i sin förmåga att berätta av henne själv skapade sagor och i förmågan att styra sin omgivning.” I psykologbedömningen uppgavs bl.a.: ”Hon har utvecklat olika överlevnadsstrategier som exempelvis att rymma när det uppstår problem eller ljuga om det krävs för att uppnå sina syften. Det innebär att moralutvecklingen står kvar på en ’egocentrisk’ nivå. Det är det lilla barnets magiska tänkande och innebär att man utgår ifrån de värderingar som bäst gynnar ens egna intressen utan att kunna överblicka helheten eller se konsekvenserna av det egna agerandet. Att skapa ett sammanhang med hjälp av fantasier, som snabbt transformeras till ’sanningar’ och verklighet är en överlevnadsmanöver.”

Dessa för bedömningen av åtalet mycket viktiga handlingar undanhölls domstolarna, vilket ter sig som ett klart brott mot åklagarens lagstadgade objektivitetsplikt. Även domstolen var emellertid medveten om att det fanns handlingar rörande M:s psykiska status m.m. Eftersom det var av betydelse för utredningens fullständighet hade det ålegat rätten att mer aktivt verka för att materialet tillfördes målet, alternativt beakta utredningsmaterialets ofullständighet i sin bevisvärdering.

Användningen av Kenneth L

Kenneth L uppgav att han var psykoterapeut. Han var inte psykolog och hade inte heller någon sådan utbildning.¹⁸ Kenneth L var inte heller legitimerad psykoterapeut. Han hade inte tillfullo fullgjort den utbildning som skulle ha gett honom den formella behörighet som krävs för att kunna beviljas sådan legitimation. Frågan uppmärksammades dock inte förrän i samband med det sista resningsärendet.

Kenneth L var som framgått målsägandens behandlande terapeut. Behandlande personals huvudsakliga uppgift är just att behandla sina patienter och ett kritiskt ifrågasättande av patientens uppgifter torde inte

¹⁸ Se Kenneth L:s CV, som finns i materialet i den nya hovrättsprövningen (HovR:s mål B 2403-04 ab 74). I tingsrättens dom och i hovrättens huvudförhandlingsprotokoll från den första rättegången titulerades han trots detta ”psykologen”.

sällan kunna komma i konflikt med målsättningen för den terapi patienten erhåller. Trots detta tog Kenneth L en mycket aktiv del i utredningen av de brott målsäganden påstod sig ha utsatts för, till synes helt utan att beakta den stora risk för intressekonflikter som detta kunde medföra. Av polisförhör med Kenneth L och hans vid terapisaftal med målsäganden förda anteckningar framgick att man vid dessa samtäl i stor utsträckning diskuterade detaljer avseende övergreppen, och härvid även sökte klarlägga bl.a. gärningsmän och platser för övergreppen, samt att Kenneth L efter dessa samtäl även vidtog vissa utredningsåtgärder. Det var bl.a. han som tog fram uppgifter om L och F. Han efterforskade även, efter medgivande från åklagaren, genom en prostituerad kvinna vem ”Jessica” kunde vara och vilken klubb målsäganden kunde ha varit på i Stockholm. Kenneth L försåg också utredarna med ett flertal uppgifter om övergreppen. Enligt en tjänsteanteckning som återfinns i ”slasken” uppmanades han som redan framgått att förbereda målsäganden inför kommande förhör. Kenneth L:s arbete med målsäganden framstår i ljuset av detta mer som utredande än terapeutiskt.

Trots Kenneth L:s dubbla roller som utredare och ”terapeut” och trots att han inte hade den behörighet han utgav sig ha återropades han som sakkunnigt vittne av åklagaren och tillmättes stor vikt av domstolarna. Trots hans centrala roll i utredningen inhämtades hans material i dess helhet inte förrän i samband med en husrannsakan i samband med det sista resningsärendet.¹⁹

15.5.2 Domstolsprövningen

Trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningar

I den ordinarie processen inledde både tingsrätten och hovrätten sin bedömning med att göra en allmän trovärdighetsbedömning av M. Den utföll mycket positivt; domstolarna verkar ha blivit helt övertygade om att M trodde på de uppgifter hon lämnade. Tingsrätten verkade härutöver även ha trott tämligen bergfast på att hennes uppgifter också återspeglade verkliga händelser. Ur tingsrättens domskäl förtjänar följande citat att upprepas.

I många domar används det stereotypa uttrycket om målsägandens uppgifter att ”de bär det självupplevdas prägel”. Uttrycket har i detta mål fått en mycket konkret och

¹⁹ Denna verkställdes den 1 juni 2004.

påtaglig innebörd då målsäganden fysiskt och psykiskt starkt reagerat under förhören rörande vissa åtalspunkter. Hon har haft ett mycket tydligt kroppsspråk.

(--)

Vid övervägande av det anförda finner tingsrätten att det inte kan råda någon tvekan om att M är trovärdig. Hennes uppgifter skall således läggas till grund för bedömningen framför de tilltalades förnekanden.

Hovrätten skilde på M:s trovärdighet och tillförlitligheten i de uppgifter hon lämnade. Beträffande trovärdigheten skrev hovrätten:

Målsäganden har (...) gett ett starkt intryck av att vinnlägga sig om att endast berätta sådant som hon verkligen minns, och hon har uppgett i vad mån hennes minnesbilder är svaga eller starka. Hennes uppgifter är nyanserade och detaljrika. Hon har gett ett starkt intryck av att inte vilja lägga till några försvärande omständigheter som hon inte är säker på.

(--)

Hovrätten gör, liksom tingsrätten, vid en sammanvägning av vad som framkommit bedömningen att det inte kan råda någon tvekan om att målsäganden är trovärdig.

Beträffande tillförlitligheten gjorde hovrätten några reservationer:

Vad därefter gäller tillförlitligheten av målsägandens uppgifter föreligger naturligtvis risk för att hon blandar ihop olika händelser eller att hon på annat sätt har ett felaktigt minne. Hon har själv, som tidigare nämnts, uppgett att vissa minnesbilder är svagare än andra, och har tydligt uppgett när så varit fallet. De påstådda händelserna ligger också förhållandevis långt tillbaka i tiden och målsägandens sociala situation med upprepade bostadsbyten kan medföra risk för misstag, särskilt vad gäller de platser där övergreppen skall ha begåtts. I vissa fall har hon också förklarat att hennes minnesbild varit säker när det gäller den lägenhet i vilken övergreppet skulle ha ägt rum, trots att utredningen i några fall tyder på att hon måste ha misstagit sig om platsen.

Trots detta kan det konstateras att hovrätten på grundval av M:s uppgifter biföll åtalet i högre utsträckning än vad tingsrätten gjorde (åtalspunkterna 3, 7 och 9).

Den metod domstolarna synes ha använt innebar att man inledningsvis band sig till en bedömning av trovärdigheten. De enskilda gärningspåståendena bedömdes sedan från utgångspunkten att målsäganden var mycket trovärdig. Den gjorda trovärdighetsbedömningen blev på det sättet en presumtion för att det M sade var riktigt.

Det farliga i en sådan metod illustreras i målet av att domstolarna trots en rad ”varningssignaler” inte kunde omvärdera eller nyansera sin bedömning. Information som var ägnad att rubba såväl trovärdigheten som tillförlitligheten i det M berättat tolkades i stället med utgångspunkt från att det M sagt var riktigt. På det sättet tyckte sig domstolarna kunna förstå

konstigheter som det annars legat närmast till hands att förklara med att M hittat på eller inbillat sig saker.

Det bör i och för sig vara möjligt för en domstol att göra en allmän trovärdighetsbedömning av en målsägande och beakta den i sin bevisvärdering. En sådan bedömning kan dock inte väga särskilt tungt. Även en person som ger intryck av att vilja tala sanning kan avvika från sanningen i enskildheter. Erfarenheten, inte minst från de mål som granskats i detta sammanhang, är vidare att trovärdighetsbedömningar är svåra att göra och att man skall akta sig för att lita för mycket till sina intryck. Det finns ingen vetenskapligt beprövad metod för att avgöra om en person är trovärdig eller inte. Från den synpunkten är trovärdighetsbedömningar godtyckliga.

Det är vidare anmärkningsvärt att domstolarna underlät att i sin trovärdighetsbedömning väga in sådant som de själva fann tivelaktigt i M:s berättelse. Konsekvensen av bedömningen av åtalet mot F borde t.ex. ha varit att M i dessa delar inte var trovärdig, något som i sin tur borde påverkat bedömningen av vad hon berättade i övrigt.

Diskussionen kring detta skall inte förlängas; domarna talar för sig själva. Vad som dock bör kommenteras särskilt är den roll som Kenneth L tilldelades i tingsrättens trovärdighetsbedömning. Tingsrätten stödde uttryckligen denna på Kenneth L, som beskrevs som stabil, kunnig, gediget utbildad m.m. Tingsrätten återopade honom sedan vid sex enskilda tillfällen för att förklara sådant i M:s berättelse eller beteende som talade emot hennes trovärdighet eller inte stämde med vad som allmänt sett kunde förväntas. När tingsrätten noterar att M haft svårt att berätta, ”stängt av sig” och fått svårigheter att minnas under huvudförhandlingen heter det att ”Kenneth L har förklarat att det är en vanlig psykisk skyddsmekanism”. När hennes uppgifter blir röriga heter det: ”Av Kenneth L:s uppgifter framgår att personer som utsatts för den här typen av brott har stora svårigheter att berätta spontant och sammanhängande om hela händelseförlopp”. När det noteras att M inte berättat något som tyder på övergrepp för sin bror, heter det: ”Kenneth L har förklarat att tystnaden inte är onormal för syskon i liknande situationer”. När det noteras att M under tiden på Öland kontaktat B för att få komma hem, trots de oerhört grova övergrepp han begått mot henne, heter det: ”Kenneth L har berört frågan om bindning mellan offer och förövare. Hans analys ger vid handen att M:s förhållningssätt mot sin pappa inte behöver vara så märkligt.” Vid sina överväganden om M kunnat ha motiv att på något sätt ”hämnas” på fadern återopas åter Kenneth L: ”Kenneth L har uppgett att M enligt hans uppfattning berättar för att hon måste få det ur sig och bearbeta sina upplevelser. Han har inte kunnat konstatera något hämndmotiv.” Slutligen

åberopades Kenneth L:s bedömning att en person som uppvisade de symptom och de beteenden som M gjorde bär på ett trauma som i M:s fall bestod i att hon utsatts för sexuella övergrepp.

Sättet att stödja sig på denna person, vars kompetens och behörighet tingsrätten dessutom synes ha underlåtit att närmare kontrollera, måste falla utanför även de vida ramar som gäller för den fria bevisvärderingen. På sitt sätt förfor tingsrätten på samma sätt med Kenneth L som med M: man gjorde en allmän bedömning av honom som trovärdig och litade sedan på allt han sade.

Granskningen av målsägandeberättelsen

Under denna rubrik behandlas vissa frågeställningar som är gemensamma för värdering av utsagor, se under motsvarande rubrik i fall 2.

Berättelsens uppkomstbetingelser

Av den utredning som domstolarna tog del av framgick att målsäganden växt upp under mycket osäkra och otrygga förhållanden. Familjen stod i kontinuerlig kontakt med sociala myndigheter. Hennes båda föräldrar missbrukade alkohol och de hade dessutom en långvarig och mycket infekterad vårdnadsvist om målsäganden och hennes bror. Målsäganden hade under sin uppväxt flyttat ett flertal gånger med täta skolbyten som följd. Hon hade sedan föräldrarnas separation bott hos sin pappa som tycktes följa sina impulser och snabbt flytta vid konflikter. Av Socialtjänsten i Värnamos utredning, som åberopades i målet, tycktes barnens intressen alltid ha kommit i andra hand, periodvis hade de inte ens fått grundläggande omvårdnad av sin far. Under perioder hade målsäganden också bott i fosterhem.

På HVB-hemmet Ekbacken lämnade målsäganden uppgifter om att hon utsatts för sexuella övergrepp. Dessa uppgifter följdes upp och utvecklades vid den form av terapi som målsäganden erhöll på Ekbacken. Genom sina uppgifter fick målsäganden mycket stor uppmärksamhet och medkänsla från personalen vilket framgår tydligt av utredningen, inte minst av Kenneth L:s vittnesmål. Genom detta hamnade hon i centrum för personalens och så småningom även polis och åklagares uppmärksamhet. Med beaktande av de omständigheter under vilka målsäganden tidigare levit framstår det som naturligt att hon på Ekbacken kände trygghet och även stor lojalitet mot personalen där. Det var också så att M under sin vistelse på Ekbacken i stort sett helt saknade kontakt med sina föräldrar.

Det kan naturligtvis vara så att en person i M:s situation under dessa förhållanden kan känna en sådan trygghet att hon vågar berätta om sådant som hon tidigare hemlighållit, såsom om sexuella övergrepp. Allmänt sett bör dock en berättelse lämnad under terapi bedömas med försiktighet. Det fanns anledning att anta att de ovan beskrivna förhållandena kunde ha gjort M extra känslig för eventuell påverkan. De torde också ha gjort det mycket svårt för henne att återta eventuellt osanna uppgifter då hon genom detta skulle äventyra relationen till personalen på Ekbacken och även gå miste om den uppmärksamhet hon tidigare fått.²⁰ Vid sådana förhållanden kan man tvärtom tänka sig en omvänd utveckling där felaktiga uppgifter under press från omgivningen riskerar att byggas på med ytterligare oriktiga uppgifter.

På ett teoretiskt plan var domstolarna medvetna om dessa förhållanden och risker. I sin dom uppgav tingsrätten:

Det har inte framkommit något som tyder på att här skulle vara fråga om s.k. falska minnesbilder eller berättelser framkallade genom otillbörlig påverkan.

Tingsrätten nämnde – och förkastade – även andra hypoteser:

Det har inte framkommit något stöd för den av försvaret framkastade misstanken att M nu skulle komma med osanna beskyllningar för att få uppmärksamhet och bli sedd. Det förefaller inte sannolikt att hon utsatt sig för åtskilliga plågsamma polisförhör och framhärdat genom huvudförhandlingen av det skälet.

Det är anmärkningsvärt att dessa bedömningar gjordes utan redovisning av vare sig utredning eller analys och trots att målsägandens berättelse enligt ovan lämnats under omständigheter som allmänt sett får antas medföra en beaktansvärd risk för att den kunde ha uppkommit under inflytande av situationen och omgivningen. Till detta kommer att varken någon psykiatrisk eller psykologisk utredning avseende målsäganden åberopades i målet. Det bör särskilt noteras att åklagaren hade begärt att tingsrätten skulle förordna sakkunniga för att belysa människans minnesfunktioner, särskilt beträffande s.k. traumatiska minnen, och barn och ungdomars reaktioner vid sexuella övergrepp. Detta avslog tingsrätten. I

²⁰ Av uppgifterna från samtal på Ekbacken med anledning av att målsäganden erkänt att hon, efter att domen vunnit laga kraft, skrivit två brev till B:s försvarare i vilka hon uppgav att hon ljugit om sina anklagelser, framgår att målsäganden, om hon ljugit, inte längre skulle få bo kvar på hemmet. Målsäganden uppgav då att innehållen i breven inte var med sanningen överensstämmande och lämnade efter detta bl.a. uppgifter om att hon tvingats bevittna ett barnamord och att hon tvingats skriva de båda breven. Se vidare nedan.

stället för att verka för att utredningen blev så fullständig som möjligt begränsade domstolen alltså aktivt underlaget.

Hovrätten uppgav för sin del:

Det finns inte belägg för ett antagande att målsäganden skulle ha råkat ut för något annat allvarligt trauma innan hon kom till Ekbacken och som kunnat utlösa det allvarligt störda beteende som målsäganden uppvisade när hon kom dit. Det är inte antagligt att föräldrarnas alkoholmissbruk, bristande omvårdnad och bristande omtanke om henne i allmänhet skulle resultera i att hon lämnar sådana uppgifter som hon nu gör, inte bara om B, utan även om L och andra personer B:s egna uppgifter eller de uppgifter som målsägandens bror och farmor lämnat gör inte heller en sådan slutsats antaglig. Något belägg för att målsäganden, såsom B och L påstått, blivit inspirerad av den terapi hon genomgått till att lämna oriktiga uppgifter kan hovrätten inte finna.

Hovrättens avfärdande av risken för att målsägandens berättelse kunde ha påverkats av den terapi hon erhöll skedde, liksom i tingsrätten, utan redovisad analys av förhållandena under vilka hennes berättelse växt fram. Något underlag för domstolens bedömning av vad som orsakat målsägandens trauma synes inte heller ha funnits; liksom i tingsrätten saknades psykiatrisk eller psykologisk utredning. Med beaktande av målsägandens mycket svåra uppväxtförhållanden framstår domstolens bedömning i denna del som anmärkningsvärd. Att målsägandens uppväxtförhållanden var extrema och måste ha varit traumatiska framstår som uppenbart.

Vid den nya prövningen efter resningsbeslutet gjorde hovrätten följande bedömning av risken för att målsägandens berättelse uppkommit genom påverkan från hennes omgivning.

Första gången målsäganden berättade att pappan utsatt henne för sexuella övergrepp var då en konflikt på hemmet skulle lösas och hon på Eva W:s ledande fråga – måhända för att sätta fokus på annat än sin egen person – bejakade att pappan hade förgripit sig på henne. Berättandet skedde därefter för Kenneth L. Vad som framkommit om samtalen med honom och de åtgärder han vidtog utanför terapisituationen lämnar ett stort utrymme för tvivel om de lämnade uppgifternas riktighet. Sammanfattningsvis har omständigheterna enligt hovrättens mening varit sådana att det finns en betydande risk för att de uppgifter målsäganden lämnat om övergrepp saknar förankring i verkligheten.

I sin ursprungliga dom avfärdade som framgår av citatet ovan hovrätten även tanken på att M kunde ha haft ett motiv att på något sätt hämnas på sin far. I den nya domen gjorde hovrätten i samma fråga diametralt motsatt bedömning:

Målsäganden har – även om man bortser från de åtalade gärningarna – blivit mycket dåligt omhändertagen av B och i det närmaste helt övergiven av sin mamma. Det råder

ingen tvekan om att målsäganden har starka skäl att lämna för honom och mamman oförmånliga uppgifter.

Berättelsens detaljrikedom

Målsägandens berättelse bestod av ett antal minnesbilder av olika övergrepp. Dessa var dock oklara i sin relation till varandra och i stor utsträckning även till yttre händelser. Berättelsen hade också ändrats på ett flertal punkter från vad hon uppgett under polisförhör. Tingsrätten gav som framgått ovan dessa brister förklaringar som innebar att målsägandens trovärdighet inte sattes ifråga, men analyserade inte detta mer ingående. Bristerna berördes inte i hovrättens dom.

Enligt hovrätten var målsägandens uppgifter ”nyanserade och detaljrika.” Någon redogörelse för vad som åsyftades med detta lämnades dock inte i domen. Både tingsrätten och hovrätten uppgav dock att målsäganden kunnat berätta om konkreta detaljer i omgivningen samt gav exempel härpå. Tingsrätten betraktade detta som ett stöd för målsägandens uppgifter. Tingsrätten uppgav: ”Hon har [...] i flera avseenden kunnat berätta om konkreta detaljer i omgivningen och t.ex. vad hon själv har haft för kläder på sig vid olika tillfällen.” Hovrätten däremot synes ha betraktat sådana detaljer såsom någonting som talade mot berättelsens riktighet. Hovrätten uppgav: ”Det är [...] ägnat att förvåna att målsäganden ibland, beträffande förhållandevis betydelselösa omständigheter säger sig ha ett klart minne, t.ex. i fråga om vilka kläder hon bar vid tillfället eller, i något fall, vilken typ av musik som spelades.”

Avseende uppgifter om den typ av detaljer som exemplifierades av domstolarna kan sägas att det torde vara relativt lätt att på ett trovärdigt sätt lämna sådana uppgifter även om en berättelse skulle vara medvetet oriktig eller utgöra en sammanblandning av verklighet och fantasi. De kan förstås vara hämtade från verkligheten utan att berättelsen behöver vara det. Det kan till och med vara så att berättelsen till sin struktur är verklig och självupplevd, men med fiktiva inslag om övergrepp ”inklippta”. Uppgifter av det slag målsäganden här lämnade borde därför inte ses som någon starkare indikation på att berättelsen är sann. En indikation för berättelsens riktighet föreligger om den innehåller detaljer som målsäganden rimligtvis inte borde känna till om hon inte utsatts för de påstådda övergreppen, men som hon måste ha upplevt om berättelsen är korrekt. (Även sådana uppgifter kan dock minska i värde om målsäganden genom t.ex. böcker eller film kan antas ha skaffat sig sådan kunskap.) Några sådana detaljer redovisades dock inte i domstolarnas bedömning.

Berättelsen sedd i sitt sammanhang

Den åberopade bevisningen var ofullständig i såväl tingsrätten som hovrätten. I tingsrätten hördes endast ett fåtal vittnen och även den skriftliga bevisningen var sparsam. Åklagaren åberopade endast terapeuten Kenneth L och den av rätten förordnade sakkunniga rättsläkaren. Att omständigheter av stort intresse för bedömningen fanns men inte åberopades eller ens hade inhämtats i utredningen måste ha varit uppenbart för rätten. Den stora majoriteten av övergreppen skulle ha skett då målsäganden under en kortare tid bodde i Höganäs. Trots detta saknades i stort sett helt utredning avseende denna tid. Socialtjänsten hade kontinuerligt stått i kontakt med familjen på grund av B:s alkoholproblem och konstaterade brister i barnens omvårdnad. Socialtjänsten i Värnamo hade även följt familjen på grund av den pågående vårdnadstvisten mellan föräldrarna och hade vidare fattat beslut om att placera målsäganden i fosterhem och senare på HVB-hemmet Ekbacken. Att rikligt med dokumentation fanns tillgänglig var alltså uppenbart.

I hovrätten åberopade de tilltalade flera vittnen avseende tiden i Höganäs. I denna del förelåg därför en något bättre utredning än vad som varit fallet vid tingsrättens prövning. Flertalet av dessa hördes dock vid en fortsatt huvudförhandling på begäran av B och de hade inte dessförinnan hörts av åklagaren. Hovrätten nämnde inte vad dessa vittnen uppgav men gjorde bedömningen att deras uppgifter inte undanröjde målsägandens trovärdighet. Även i hovrätten saknades i väsentliga delar den utredning som socialtjänsten hade tillgång till.

De stora bristerna i utredningens omfattning innebar att det saknades ett omgivande sammanhang i vilket berättelsen kunde sättas in och mot vilket enskildheter kunde stämmas av.

De många och mycket grova övergrepp som målsäganden påstod sig ha utsatts för hade inte uppmärksammats av omgivningen. Varken närstående, skola eller socialförvaltning m.fl. hade misstänkt att hon utsatts för övergrepp. Detta trots att familjen enligt den åberopade skriftliga bevisningen under i stort sett hela målsägandens liv varit föremål för observation, utredning och åtgärder från socialtjänsten.

De omfattande övergrepp målsäganden uppgav sig ha varit utsatt för borde under de förutsättningar som ovan beskrivits ha satt vissa spår. Frånvaron av detta talade därför mot att hennes uppgifter kunde vara sanna. Detta bortsåg domstolarna dock från.

De av målsägandens uppgifter som hade kunnat kontrolleras och som behandlades vid huvudförhandlingen talade alla mot hennes berättelse.²¹ Hon hade bl.a. pekat ut ”Jessicas” och ”Mattias” lägenheter, men hennes uppgifter hade visat sig felaktiga. Efterforskningar hade gjorts efter en porrklubb där målsäganden bl.a. skulle ha träffat ”Jessica”; den hade dock inte kunnat återfinnas. Utredningens resultat talade för att klubben i fråga inte existerade i sinnevärlden. Hon hade uppgett att hennes pappa hade ett kort på F, men detta hade vid husrannsakan inte kunnat återfinnas. Avseende F hade hon bl.a. lämnat uppgifter om att han rökte samt att han var längre än B; båda uppgifterna var felaktiga. Målsäganden hade uppgett att hon hade ett videoband där hon utsattes för övergrepp men sagt att hon gömt detta och inte kunnat återfinna det. Enligt rättsintyget hade målsäganden rester av mödomshinnan kvar, vilket framstår som svårförenligt med de många våldtäkter hon uppgett sig utsatt för. I hovrätten framkom att målsäganden haft samlag med en äldre pojke 1999 och att hon därvid uppgett att det var första gången, att det gjorde ont och att hon blödde.

Målsäganden hade enligt tingsrätten vid åtskilliga tillfällen konfronterats med att hon lämnat andra uppgifter vid ett flertal polisförhör. Detta hade hon oftast kommenterat med att ”idag minns jag bara den här bilden”. Tingsrätten hade dock intrycket av att målsäganden vinnlagt sig om att bara berätta det som hon mindes för stunden, en bedömning som delades av hovrätten. Endast avseende en åtalspunkt medförde målsägandens avvikande uppgifter att tingsrätten ogillade åtalet.²²

Att målsägandens berättelse avvek från vad hon tidigare sagt borde ha utgjort en varningssignal för domstolarna om att det kanske inte var den slutliga, den sanna eller den fullständiga berättelsen man hade att ta ställning till. Detta kom istället att betraktas som ett stöd för hennes uppgifter.

²¹ Ett flertal uppgifter som också talade mot målsägandens berättelse framkom dock inte vid huvudförhandlingarna och var inte heller kända för de tilltalade eftersom dessa hamnat i den s.k. slasken, se ovan.

²² Se åtalspunkt 7. De olika uppgifterna medförde då enligt tingsrätten osäkerhet om huruvida L eller någon annan var gärningsman och inte huruvida gärningen överhuvudtaget inträffat.

15.5.3 Resningsansökningarna

Första resningsansökan

I den första resningsansökan återopades de två brev som M skrivit, där hon återtog sina anklagelser, liksom två utlåtanden angående M:s psykiska status, där bl.a. hennes förmåga att dupera omgivningen behandlades. Det får typiskt sett betraktas som jämförelsevis starka grunder. Trots det avlog Högsta domstolen ansökan med rutinfrasen att sökandena inte hade visat någon omständighet som kunde föranleda resning. I övrigt förekom ingen motivering.

Om en resningsansökan ”har substans” är det brukligt att Högsta domstolen förelägger Riksåklagaren att inkomma med förklaring (se ovan under *Resningsinstitutet*, 4.2). Det skedde inte i detta fall, vilket ter sig förvånande. Breven hade undersökts och befunnits komma från M; de kunde inte utan vidare avfärdas. Utlåtandena tillmättes vid den tredje resningsansökningen och även i den nya rättegången stor betydelse. Det är konstigt att de inte gavs motsvarande uppmärksamhet vid den första ansökningen.

Som framgått sände Riksåklagaren på eget initiativ in ett beslut till Högsta domstolen om att inte återuppta förundersökningen. I det beslutet berördes breven och ett telefonsamtal som en åklagare – oklart vem – haft med M, i vilket M skulle ha förklarat att hon visserligen skrivit brevet, men att innehållet var osant. Frågan är om Högsta domstolen betraktade detta som att Riksåklagaren därmed hade yttrat sig i ärendet. Det förefaller i och för sig som en möjlig förklaring till att något yttrande inte begärdes. Det reser emellertid i sin tur frågan om Högsta domstolen verkligen kan ha menat att denna beslutskopia kunde ersätta en skriftlig förklaring enligt 58 kap. 6 § rättegångsbalken.

Som framgått och som även diskuteras vidare nedan var den information Riksåklagaren gav Högsta domstolen genom beslutskopian selektiv; sedd från de resningsökandes synpunkt får den betraktas som vilseledande. Utifrån handlingarna kan slutligen den frågan ställas, om det förekom underhandskontakter mellan Högsta domstolen och Riksåklagaren i ärendet. Även detta skulle i så fall kunna förklara varför något yttrande från Riksåklagaren inte förekommer. Sammantaget ter det sig gåtfullt att Högsta domstolen ansåg sig kunna avslå en så pass substantiell resningsansökan på det underlag som finns dokumenterat i ärendet.

Utredningsresurser och bevisbörda i resningsärenden

I resningsärenden har den dömde bevisbördan samtidigt som Riksåklagaren förfogar över i princip samtliga utredningsresurser. Det får betraktas som en olycklig kombination. Riksåklagaren har som en naturlig roll att slå vakt om orubblighetsprincipen, dvs. intresset av att lagakraftvunna domar ligger fast och att den stabilitet i rättsordningen som eftersträvas genom denna ordning upprätthålls. Att samtidigt tillvarata dömdas intresse av att under de omständigheter resningsreglerna medger få domar omprövade, innefattar en intressekonflikt. I detta ärende tillkom en ”ny” förundersökning angående ytterligare brott med anknytning till B. Detta innebar att ännu ett intresse fördes in i det Riksåklagaren skulle beakta. Det är uppenbart att resultatet i detta ärende från rättssäkerhetssynpunkt blev otillfredsställande.

Riksåklagaren avlog B:s begäran om att återuppta och komplettera förundersökningen. Då de dömda saknar möjligheter att hålla förhör och verkställa andra mer omfattande utredningsåtgärder hamnade B och L i en situation utan möjlighet att prestera någon bevisning. Högsta domstolens avslagsbeslut kan ses som ett accepterade av Riksåklagarens beslut att inte hålla kompletterande förhör och, som en följd av detta, att de dömda saknade möjlighet att uppfylla sin bevisbörda i resningsärendet. Riksåklagarens och Högsta domstolens beslut illustrerar sammantagna det olämpliga i att den part som inte har någon bevisbörda förfogar över samtliga utredningsresurser.

Det sagda illustreras ytterligare av den närmare hanteringen av M:s första brev. Försvarsadvokaten sände in brevet till åklagaren för att påkalla utredning. Sedan M förnekade att hon sänt brevet inleddes i stället en förundersökning om urkundsförfalskning, i praktiken mot de dömda eller någon som agerat i deras intresse. När B:s nya ombud begärde ut en kopia av brevet fick hon inte det – B fick alltså inte tillgång till en kopia på material han själv genom ombud gett in. Han begärde då att Riksåklagaren skulle låta undersöka brevet hos SKL. Riksåklagaren avlog denna begäran. Det visade sig sedan att brevet faktiskt skickats till SKL för sådan analys, men resultatet av denna fick B först med fördröjning reda på.

I målet förekom en hel del för resningsfrågan central information som Riksåklagaren men inte B och L hade tillgång till. Frågan är hur man från Riksåklagarens perspektiv skall hantera nytillkomna uppgifter som inte utan vidare kan lämnas till den dömde under förundersökningen men som, om de befins sakna grund, med styrka talar för att den tidigare domen var felaktig. När och hur skall/bör den dömde underrättas? Hur skall denna problematik hanteras då den dömde under pågående förun-

dersökning ansöker om resning och, såsom i detta fall, anför skäl som berör förundersökningen? (Se även fall 2 där målsägandens berättelse utan den dömdes vetskap expanderat kraftigt, samtidigt som han ansökte om resning och bl.a. uppgav att domen grundade sig på en felaktig bedömning av målsägandens trovärdighet.).

Sammantaget visar det skedda att den domde bör ges mer omfattande rättigheter vid utredningen av om resningsskäl föreligger.

15.5.4 Den frikännande domen

Avgörande för att B och L fick en ny rättslig prövning var att flera nytillkomna uppgifter enligt Högsta domstolen kunde påverka bedömning av målsägandens trovärdighet. Dessa nya uppgifter var vad målsäganden berättat om "Jessicas" identitet och det barnmord hon skulle ha begått, innehållet i det barnpsykiatriska utlåtandet och den skriftliga psykologbedömningen, uppgifterna om Kenneth L:s utbildning, uppgifter om målsägandens skolgång och skolnärvaro samt hennes sociala situation i övrigt under tiden i Höganäs samt att målsäganden redan innan hon började berätta om de nu aktuella gärningarna hade anmält sin mammas sambo för sexuella övergrepp och sedan återtagit dessa uppgifter.

I den nya prövningen frikände hovrätten B och L på alla åtalpunkter. Hovrätten fann att målsägandens uppgifter om övergreppen inte kunde anses tillförlitliga. Bedömningen grundade sig på följande omständigheter.

1. Målsägandens uppgifter om hög skolfrånvaro under den tid hon bodde i Höganäs var klart felaktiga.
2. De mycket brutala övergrepp målsäganden skulle ha utsatts för då hon bodde i Höganäs föreföll inte ha avsatt några för den närmaste omgivningen synliga spår i hennes allmäntillstånd.
3. Utredningen avseende de platser som målsäganden hade pekats ut gav inte något stöd åt hennes uppgifter. Tvärtom fick det i vissa fall anses uteslutet eller i högsta grad osannolikt att den beskrivna händelsen kunnat äga rum på den angivna platsen eller att den ens existerade.
4. Målsäganden hade oriktigt pekats ut ett flertal personer som brottslingar.
5. Målsäganden hade uppvisat förmåga att duperas sin omgivning.
6. Det rådde ingen tvekan om att målsäganden hade starka skäl att lämna för B och hennes mamma oförmånliga uppgifter.

7. Omständigheterna under vilka målsäganden berättade om övergrepp på HVB-hemmet Ekbacken var sådana att det fanns en betydande risk för att uppgifterna saknade förankring i verkligheten.

Det kan konstateras att samtliga omständigheter rör sådant som *antingen* var känt redan under de ordinarie rättegångarna och för domstolarna (p. 2, 3, 4, 6 och 7) *eller* som hade kunnat kontrolleras (p. 1 och 5; p. 5 genom de utredningar som fanns men som åklagaren framgångsrikt lyckades hålla utanför processen). Den fjärde punkten anknöt till stor del till senare tillkommet utredningsmaterial. Den avsåg de felaktiga utpekandena av olika personer som ”Jessica” och den indirekta beskyllningen om urkundsförfalskning som låg i hennes förnekande av att hon skrivit de två breven till B:s försvarsadvokat. Den innefattade emellertid även den grundlösa anklagelsen mot mammans sambo, som ledde till polisutredning. Den uppgiften fanns med från första början. Att M inte var främmande för att sanningslöst tillvita andra brottsliga handlingar var alltså inte något som framkom först efter den ordinarie domstolsprövningen.

Den frikännande domen kan sammanfattningsvis inte sägas ha varit ett resultat av att nya, för polis, åklagare och domstol inte tidigare åtkomliga uppgifter kommit i dagen efter de ordinarie rättegångarna. Den var i stället en konsekvens av en annan bevisvärdering på i huvudsak samma underlag.

15.5.5 Rättvis rättegång; exemplet ”Jessica”

Allmänt

En brottsutredning skall skötas objektivt. Omständigheter som talar till den misstänktes fördel skall tas tillvara. Det gäller även för åklagaren under rättegången. Det gäller självklart även domstolarna. En särskild fråga är hur en dömd persons rätt att bli objektivt behandlad skall tillvaratas i samband med att han ansöker om resning eller då det för polis och åklagare framkommer uppgifter som kan tala för att han dömts på felaktiga grunder. I detta ärende finns frågetecknen beträffande alla stadier i ”rättskedjan”.

I det föregående har illustrerats att åklagarens redovisning av utredningsmaterialet inte varit invändningsfri, att relevant material från socialtjänsten inte tagits in i utredningsunderlaget och att åklagaren aktivt hindrade detta, att domstolarna lagt en tvivelaktig, generell trovärdighetsbedömning av målsäganden till grund för prövningen av åtalet (effekten kan beskrivas så att de tilltalade fick bevisbördan för allt som avvek från det

hon uppgivit) och att de dömdas befogade anspråk på information om utredningen efter lagakraftvunnen dom inte kunnat tillgodoses på ett rimligt sätt. Under denna rubrik hade alla dessa aspekter kunnat utvecklas och fördjupas. Vi har emellertid, för att inte fastna i en än mer detaljerad framställning, valt ut en del av utredningen för att närmare diskutera om utredningen kan sägas ha motsvarat de krav på objektivitet som lagstiftningen ställer. Det gäller de brottspåståenden som knöts till ”Jessica”. Utredningsmaterialet i den delen diskuteras nedan i fem steg:

1. Åtalet och förundersökningsprotokollet – vad fanns där om ”Jessica” och hennes identitet?
2. Vilka ytterligare uppgifter fanns i ”slasken” vid samma tid?
3. Vilka ytterligare uppgifter redovisades i hovrätten?
4. Vilka ytterligare uppgifter kom fram mellan tingsrätt och hovrätt och var redovisades de?
5. Vilka ytterligare uppgifter kom fram efter att domarna vann laga kraft och hur redovisades de?

1. Åtalet och förundersökningsprotokollet – vad fanns där om ”Jessica” och hennes identitet?

I åtalet, åtalpunkterna 16 och 17, omtalades en gärningsman ”vid namn Jessica”. I tingsrättens domskäl sägs att

- M kunnat ge en mycket tydlig bild av en kvinna som hette ”Jessica” och som B kände (någon beskrivning av denna bild återgavs dock inte i domen),
- M pekat ut det hus där ”Jessica” begått övergrepp mot henne och beskrivit hur lägenheten där såg ut,
- huset i fråga är ett serviceboende för äldre,
- M fått se en obobodd lägenhet i huset, men inte känt igen den,
- ”Jessica” inte kunnat återfinnas samt att
- M haft svårt att minnas vad som hänt vid sammanträffandena med ”Jessica” och därvid lämnat skiftande uppgifter vid förundersökningen respektive huvudförhandlingen.

I förundersökningsprotokollet fanns dessutom uppgifter om att M, efter att ha pekat ut serviceboendet, också hade pekat ut en lägenhet i ett intilliggande hyreshus. Det kan tilläggas att en genomgång av förhören med

M visar att hon inte synes ha givit något användbart signalement på ”Jessica”.²³

2. Vilka ytterligare uppgifter fanns i slasken?

Merparten av den utredning som gjordes för att finna ”Jessica” är inte med i förundersökningsprotokollet utan finns i ”slasken”. Det utesluter inte att detta eller delar av det redovisades i rättegången av åklagaren. Tingsrättens domskäl visar att någon form av redovisning av detta har skett. Utredningens resultat talar starkt för att det utpekade huset inte bebotts av den ”Jessica” M beskrivit. Det verkar även tingsrätten ha kommit fram till. Det kan noteras att det i förundersökningsmaterialet togs in ett förhör med fastighetsägaren till den andra av målsäganden utpekade lägenheten, som talade för att en ”Jessica” bott i huset, medan två andra förhör – med fastighetskötare och en hyresgäst – som talade emot detta, inte togs med.

3. Vilka ytterligare uppgifter redovisades i hovrätten?

Hovrätten, som bl.a. fann det styrkt att B ”överlämnat M till Jessica”, noterade att det var ”ägnat att förvåna” att Jessica inte kunnat spåras. Under huvudförhandlingen hade åklagaren visat teckningar M gjort av ”Jessica”. B hade invänt att dessa föreställde en rollfigur i en TV-serie (”Familjen Adams”). Hovrätten ansåg inte att detta eller något annat i utredningen var ”ägnat att leda till slutsatsen att ’Jessica’ är en fantasi-figur”.

Under förhandlingen i hovrätten uppgav åklagaren i sin sakframställning, enligt vad hon själv redovisat i ett yttrande till JO, att ”utredningen beträffande okända misstänkta fortsatte”. Hon var enligt samma yttrande beredd att utveckla detta om hon fick frågor, men eftersom hon inte fick någon fråga gjorde hon inte detta. Vad som därvid hade kunnat framkomma avseende ”Jessica”, men som alltså inte redovisades, framgår under nästa punkt.

²³ En genomgång av förhören finns i en bilaga till Jörgen Larssons PM. M uppgav vid ett tillfälle att Jessica var smal, jättelång, 20 år, med långt svartfärgat hår och ett ärr på ryggen. Vid ett annat förhör uppgav hon att ärret satt långt ned, vid korsryggen och att hon även hade ett ärr efter en ”piercing” vid naveln. (Det hade varit lämpligt att på ett tidigt stadium be M om ett utförligt signalement, som hjälp för efterforskningen och som stöd för identifikationsbevisning.)

4. Vilka ytterligare uppgifter kom fram mellan tingsrätt och hovrätt och var redovisades de?

Tingsrättens dom föll den 15 januari 2002. Redan den 11 januari hade polisen fått information från Ekbacken om att M lämnat ytterligare uppgifter om "Jessica". De hade framkommit under samtal med Kenneth L. I anledning av detta hölls ett förhör med M den 22 januari 2002. Kenneth L hörde sedan av sig igen, vilket ledde till ännu ett förhör med M. Av polisens material framgår att åklagaren beslutade dröja något med detta förhör, för att Kenneth L först skulle prata "klart" med M. Förhöret hölls den 25 februari 2002.

I förhören framkom bl.a.:

- M hade träffat "Jessica" i en lägenhet under sin tid på Västrumsgården. De hade då gemensamt förgripit sig mot en liten flicka som fanns i lägenheten ("Jessica" hade förmått M göra sexuella närmanden mot flickan).
- M vallades i Västervik. Hon pekade ut en lägenhet, men den bedömdes kunna uteslutas som rätt plats.
- M berättade att hon träffat "Jessica" vid flera tillfällen sommaren 1998 på Öland
- M pekade vid en fotokonfrontation ut en kvinna som "Jessica". Utpendandet visade sig felaktigt.

Dessa uppgifter var inte tidigare kända av polis och åklagare. Mellan tingsrätts- och hovrättsförhandlingen upprättades ett tilläggsprotokoll till förundersökningen. De nu beskrivna förhören med M togs inte med i detta material. Det lades i stället i "slasken". De tilltalade eller deras ombud informerades inte (jfr föregående punkt).

Vad som här upptagits är alltså det som åklagaren enligt föregående punkt valde att översiktligt redovisa som att "utredningen beträffande okända misstänkta fortsatte".

5. Vilka ytterligare uppgifter kom fram efter att domarna vann laga kraft och hur redovisades de?

Hovrättens dom meddelades den 3 maj 2002. I juli och september mottog B:s försvarsadvokat Tom Peyron brev undertecknade av M, där anklagelserna mot fadern och L togs tillbaka. Det första brevet sändes till åklagaren. M förnekade att breven kom från henne. En förundersökning angående urkundsförfalskning inleddes därför. Undersökning av SKL visade

att breven med all sannolikhet skrivits och skickats av M. M konfronterades den 29 november 2002 med detta och erkände då att hon skrivit breven, men uppgav samtidigt att innehållet var osant. I det sammanhanget uppgav M att hon stött ihop med ”Jessica” i Nybro (oklart när), att hon då hotats av henne och att detta var bakgrunden till att hon skrivit breven.

Den 3 december 2002 uppgav M för sitt målsägandebiträde att ”Jessica” hette Tina Eriksson och var en arbetskamrat till hennes mor. (Någon Tina Eriksson har inte kunnat påträffas.)

Den 6 december 2002 hölls ett möte på Ekbacken med föreståndare och personal, Kenneth L samt tjänstemän från socialtjänsten närvarande. Bakgrunden var M:s agerande, dvs. breven och oklarheten kring vem som var ”Jessica”. Enligt vad som uppges i anteckningar förda av den närvarande socialsekreteraren pressades M vid detta möte hårt och styrdes att avslöja varför hon var så rädd för ”Jessica”. Bl.a. antydde föreståndaren att om M inte hade förtroende för personalen på Ekbacken kunde hon lika gärna flytta därifrån. Efter fråga från Kenneth L uppgav hon att hon och ”Jessica” gjort ett barn illa och bekräftade sedan också frågan om barnet hade dött. Det ena ledde till det andra och M kom att berätta att hon varit vittne till ett barnamord som ”Jessica” begått.

Som framgått inleddes en mordutredning om detta (här kallad ”barnamordsutredningen”). M utsattes för flera polisförhör om Jessicas identitet.

Även personalen på Ekbacken fortsatte att pressa M om detta. Vid ett nytt möte där den 7 februari 2003 med samma personer närvarande som förra gången pressades M att berätta vem ”Jessica” var. Av anteckningar från den närvarande socialsekreteraren framgår att polisen vid det senaste förhöret sagt att M måste plocka fram vem ”Jessica” egentligen är och att detta var sista chansen annars kanske de skulle lägga ner förundersökningen.²⁴ M uppgav så småningom att det var hennes mamma som var ”Jessica”. Av Kenneth L:s anteckningar från mötet och uppgifter han lämnade i ett efterföljande polisförhör framgick att uppgiften om ”Jessicas” identitet kom fram efter en del ledande frågor.²⁵ I ett polisförhör den 13 februari vidhöll M att ”Jessica” var identisk med hennes mamma.

De nya uppgifter angående ”Jessica” som framkommit sedan domarna vann laga kraft var således följande.

²⁴ Detta framgår av den närvarande socialsekreterarens anteckningar, se HovR B 2403-04 ab 50.

²⁵ Se HD Ö 920 ab 29 s. 12 och 13–18.

- M hade stött ihop med ”Jessica” i Nybro (oklart när), varvid ”Jessica” varit hotfull, vilket lett till att M skrivit de brev till advokaten där hon tog tillbaka sina uppgifter.
- M hade i anledning av mötet med ”Jessica” inte på något sätt varskott polisen i anslutning till mötet.
- M hade den 3 december 2002 uppgivit att ”Jessica” hette Tina Eriksson och var arbetskamrat med hennes mor.
- Tina Eriksson hade inte kunnat påträffas.
- M hade den 6 december 2002 berättat att hon varit vittne till ett barnamord som ”Jessica” begått.
- M berättade och bekräftade i ett polisförhör den 13 februari 2003 att ”Jessica” var hennes mamma.

Den 2 december 2002 ansökte B om resning. (Senare inkom även L med en ansökan.)

Den 6 december 2002 vidarebefordras uppgiften om ”Tina Eriksson” i en skrivelse från åklagaren Birgit Kronholm till Riksåklagaren. (Någon vecka tidigare hade hon underrättat Riksåklagaren om de två breven och om att M överbevisats om att ha skrivit dessa.) Även uppgifterna om att M träffat ”Jessica” i Nybro fanns med. Den 11 december skickade Kronholm en kopia av B:s resningsansökan till Riksåklagaren. Dagen därpå ringde Kronholm till Riksåklagaren (oklart vem där) och ville lämna känsliga uppgifter ”under hand”, dvs. muntligt. Hon upplyste då om att M anklagat ”Jessica” för ett barnamord som M bevitnat. Riksåklagaren dokumenterade inte samtalen. Ytterligare en dag senare, den 13 december 2002, upprättade Riksåklagaren ett beslut om att inte återuppta förundersökningen rörande resning till B:s och L:s förmån.

Detta beslut fattade alltså Riksåklagaren i anledning av den information som inkommit från Kronholm. En kopia av beslutet sändes samma dag som det upprättades till Högsta domstolen. Högsta domstolen hade inte begärt något yttrande från Riksåklagaren, som på detta stadium inte hade någon roll alls i Högsta domstolens hantering. Det var alltså ett eget initiativ från Riksåklagarens sida. Av intresse i just detta sammanhang – som gäller hur uppgifter rörande ”Jessica” hanterades – är den aktivitet som här visades från åklagarhåll; man var uppenbarligen mycket mån om att Högsta domstolen skulle få del av Riksåklagarens syn på saken. Den information som förmedlades, förutom Riksåklagarens bedömning, var att M visserligen skrivit två brev där hon tog tillbaka sina uppgifter men att detta undersökts med resultatet att hon inte menat vad hon skrivit. I beslutet angavs att M:s bevekelsegrund varit att hon tyckte det var jobbigt med domen mot fadern och att hon nu hade makt över honom samt att

hon var besviken över att ingen i hennes familj hade kontaktat henne efter att domen vunnit laga kraft. Däremot redovisades inte för Högsta domstolen den uppgift som Kronholm lämnat senare om att M:s skäl att skriva breven var att hon stött på ”Jessica” i Nybro och då på ett hotfullt sätt uppmanats av henne att agera. Att M numera även lämnat uppgifter om att ”Jessica” begått barnamord underrättades Högsta domstolen inte heller om. Det var alltså både ett felaktigt och ett selektivt material som Riksåklagaren på eget initiativ valde att tillställa Högsta domstolen.²⁶

Vad så slutligen gäller uppgiften om att ”Jessica” var identisk med M:s mamma lämnades den alltså i början av februari (ungefär samtidigt som B och L sökte om resning för andra gången). När denna uppgift nådde Riksåklagaren synes inte ha dokumenterats på annat sätt än genom att åklagaren Birgit Kronholm, som i mars fått i uppdrag att till Riksåklagaren inkomma med en analys av den promemoria där kopplingar gjordes mellan M och hennes kamrat på Ekbacken, redovisade detta uppdrag den 23 maj 2003 och därvid informerade också om detta. Det förefaller dock osannolikt att den synnerligen anmärkningsvärda uppgiften om att ”Jessica” var M:s mamma inte skulle ha nått Riksåklagaren tidigare, eftersom ärendet under våren 2003 där ägnades stor uppmärksamhet.²⁷

I det andra resningsärendet förekom ingen kommunikation mellan Högsta domstolen och Riksåklagaren. Högsta domstolen begärde inget yttrande och Riksåklagaren inkom inte med något. Frågan om B och L borde få del av det som framkommit i ”barnamordsutredningen” diskuterades dock rätt livligt bland åklagare vid den tiden. Lars Danielssons ovan nämnda promemoria får tolkas så att han för sin del hyste påtaglig oro för att domarna mot B och L kunde vara felaktiga. Överåklagaren Sven-Erik Alhem redovisade på Riksåklagarens uppdrag i juli 2003 synpunkter på ärendet. Han var tveksam till om resningsskäl förelåg men ansåg i alla hän-

²⁶ RÅ har motiverat sitt ställningstagande att inte informera HD om mordanklagelserna mot Jessica i ett yttrande till JO 2006-01-18. Det bygger på att förundersökningssekretess rådde och att utredningen skulle ha skadats av om uppgifterna fördes vidare. Motiveringen innefattar beaktansvärda skäl. Men varför tog RÅ över huvud taget initiativ till att lämna uppgifter till HD under sådana förhållanden? Om valet stod mellan selektiv information och ingen information alls, i ett läge där ingen information begärts och RÅ inte var part i HD:s ärende, hade det normala varit att avvakta HD:s hantering av ärendet och en eventuell begäran därifrån om att RÅ skulle yttra sig.

²⁷ Det framgår av RÅ:s yttrande till JO 2006-01-18 att RÅ hade för avsikt att följa ärendet efter sitt beslut på Luciadagen 2002 att inte återuppta förundersökningen, se yttrandet s. 21. Av yttrandet framgår för övrigt även att RÅ ansåg sig ha påtagit sig ett särskilt ansvar för uppföljning av resningsärendet genom att inte informera HD om ”barnamordet” och M:s påstådda möte med Jessica, se yttrandet s. 23.

delser att det var viktigt att B fick del av de uppgifter som kommit fram. Den 3 september 2003 beslutade Riksåklagaren ännu en gång att det inte fanns anledning att återuppta förundersökningen till B:s och L:s förmån. Det angavs dock att ärendet, inklusive ”barnamordsutredningen” skulle följas noga. Den 28 november 2003 beslutade Riksåklagaren att trots allt återuppta förundersökningen.

Någon information till B eller L var aldrig aktuell under denna tid. Den 3 mars 2004 ingav de sin tredje resningsansökan. Samtidigt inkom B med en begäran till Riksåklagaren om att få ta del av handlingar i Riksåklagarens ärende m.m. B fick någon vecka senare tillgång till allt material. Det var först då, mer än ett år efter det att uppgiften lämnats, som B genom rättsväsendets försorg fick del av uppgiften att hans dotter utpekat sin mor som ”Jessica” (och att hon lämnat uppgifter om att modern i denna skepnad mördat ett barn i dotterns närvaro). – Som tidigare framgått hade han då redan kännedom om detta; han hade fått informationen av en journalist på Sveriges Television som intresserat sig för ärendet och fått fram uppgifterna genom egna undersökningar.

Sammanfattande diskussion

Uppgiften att ”Jessica” var identisk med M:s mamma ter sig, sedd i sitt sammanhang, befängd. Det går inte att sätta in mamman i M:s berättelser om ”Jessica” – exempelvis att hon skulle ha varit strippa på en porrklubb i Stockholm eller fått sin dotter överlämnad till sig för sexuellt utnyttjande av sin tidigare make B med vilken hon hade en infekterad tvist kring vårdnadsfrågor m.m. – utan att omgående nå slutsatsen att här fanns någonting som inte alls stod rätt till. Riksåklagaren har för sin del uttryckt att uppgiften om att M hävdade att ”Jessica” var hennes mamma var ”ny och förvånande” (yttrande till JO 2006-01-18).

En fråga som kan ställas är hur förvånande den var. Genomgången ovan visar att M inte någon gång under hela utredningstiden kunnat lämna någon enda upplysning som varit till hjälp för att finna ”Jessica”. De uppgifter hon lämnat som skulle ha kunnat leda någon vart hade visat sig oanvändbara eller felaktiga, hur man nu vill beskriva det. Hon hade så småningom oriktigt pekat ut först en person vid en fotokonfrontation sedan namngivit en annan, i bägge fallen har hon utsatt människor för risker genom att peka ut dem som grova brottslingar. Den som förhållit sig någorlunda objektiv till utredningsresultaten i denna del måste tidigt ha räknat med möjligheten att ”Jessica” inte fanns. Normal polisär misstänksamhet och erfarenhet borde redan före åtals väckande ha lett till bedöm-

ningen att uppgifterna om ”Jessica” var osannolika. (Det utesluter inte att det bakom dessa uppgifter kan ha funnits något av vikt för utredningen, men att det inte gick att bokstavigt tro på M:s berättelse i denna del borde ha varit uppenbart.) När M till sist utpekade sin mamma är det slutet i en kedja av alltmer osannolika och i sinnevärlden oförankringsbara uppgifter.

Det kan inte hävdas att polis och åklagare dolt uppgifter som talade för att ”Jessica” inte fanns. Både tingsrätten och hovrätten har noga noterat att det fanns flera underliga moment i utredningen kring ”Jessica”. Bägge domstolarna får sägas medvetet ha bortsett från omständigheter som vid en normal bevisvärdering skulle betraktas som klart blinkande varnings-signaler. Det finns visserligen en del som tyder på att åklagaren sorterade undan utredningsresultat som pekade mot att det inte fanns någon ”Jessica”. Sorteringen kan emellertid även tolkas så, att åklagaren inte tyckte att utredningsåtgärder som i denna mening inte lett till något resultat behövde redovisas; det finns en viss logik i det.²⁸

Detsamma kan, i princip, sägas om åklagarens val att inte närmare upplysa om de uppgifter som kom fram mellan tingsrätts- och hovrättsrättegångarna. Det oriktiga utpekandet vid konfrontationen var dock allvarligt och av ett annat slag än det som tidigare framkommit, eftersom det på ett hänsynslöst sätt utsatte en oskyldig person för risken att dras in i en brottsutredning. Det förefaller dessutom osannolikt att åklagaren vid det laget inte skulle ha tänkt tanken att ”Jessica” kunde vara påhittad/inbillad och inte reflekterat över att de resultatlösa utredningsåtgärderna i denna del nått en sådan omfattning att de kunde tala till de tilltalades fördel. Åklagarens sätt att under hovrättsförhandlingen i mycket allmänna ordalag omnämna att utredningen fortsatte beträffande okända gärningsmän,

²⁸ Om en person efterspanas i exempelvis ett mordärende, där man vet att ett mord begåtts och har vissa uppgifter om gärningsmannen, är det naturligt om exempelvis resultatlösa dörrknackningssamtal inte redovisas i ett senare förundersökningsprotokoll; de tillför typiskt sett ingenting. Om man däremot bara har uppgifter från en målsägande om att ett brott begåtts av en okänd person, men inga andra uppgifter som visar att ett brott förekommit och att gärningsmannen existerar, blir läget ett annat. Ju fler utredningsåtgärder som vidtas utan resultat, desto mer kommer detta ”icke resultat” att, typiskt sett, tala mot att brottet begåtts och att den okände gärningsmannen existerar. Från den synpunkten var alla resultatlösa utredningsåtgärder i detta fall, inte minst sammantagna, av intresse för bevisvärderingen. I ärenden av detta slag bör därför all efterforskning som rör obekräftade uppgifter från den som påstår att brott begåtts redovisas i förundersökningsmaterialet. (Jfr Fitgers kommentar till rättegångsbalken 23:21, där det bl.a. heter ”Observera i sammanhanget att den omständigheten att någon som hörs under förundersökningen inte har några uppgifter att lämna inte alltid är betydelslös för utredningen eller för försvaret”.)

med ett tyst förbehåll om att eventuella frågor skulle kunna få henne att berätta mera, utsatte henne för misstanken att hon helt enkelt mörkade vad som framkommit. Redan utsikten att på det sättet få sin och utredningens objektivitet ifrågasatt borde ha lett henne till en redovisning av vilka åtgärder som vidtagits och vad de lett till. Det borde för övrigt ha skett rutinmässigt och oavsett vilken värdering hon själv gjorde av utredningsresultaten. Rent objektivt får det i alla händelser konstateras att åklagarens information om utredningsåtgärder och utredningsresultat beträffande ”Jessica” hanterades selektivt.²⁹

Detsamma gäller som framgått åklagarens och Riksåklagarens gemensamma agerande under prövningen av B:s och L:s första resningsansökan. De ovedersägliga tecknen på att utredningen i allt större grad pekade mot att tidigare domar var felaktiga tycks närmast ha förlamat tanke- och handlingsförmågan. Det är sant att den rättsliga regleringen är illa anpassad till den situation som uppstod, med en förundersökning om fortsatt brottslighet från de dömdas sida som samtidigt skapade tvivel om huruvida de borde ha dömts över huvud taget. Men de vägval som gjordes visar på ett ensidigt ställningstagande till förmån för de beslut som tidigare fattats inom rättskedjan och en oförmåga till självprövning. Intrycket är att systemet skyddat sig självt och satt detta intresse före rättssäkerheten. Inte ens när den uppenbart befängda uppgiften om M:s mor som demonfiguren ”Jessica” kom i dagen fungerade några självkorrigerande mekanismer. Det var i praktiken först sedan det massmediala strålkastarljuset slagits på som en uppstyrring av ärendet påbörjades.

²⁹ I RÅ:s yttrande till JO 2006-01-18 förs ett resonemang om att en tilltalad inte har full rätt till insyn i den del av förundersökningen som avser annan gärningsman. Det talas om en situation där tre begått ett bankrån men endast två åtalas; utredning som avser identifiering av den tredje skulle då kunna undanhållas de två andra. Parallellen haltar, eftersom svårigheten att hitta gärningsman nummer tre i detta ärende (dvs. Jessica) kom att tyda på att målsäganden inte talade sanning, vilket i sin tur försvagade stödet för att det förekommit något brott överhuvudtaget. Det var heller inte överväganden av det slaget som styrde åklagaren, som ju sade sig vara beredd att lämna upplysningarna om de hade efterfrågats. Hade det varit hänsyn till utredningssekretessen – intresset av att inte till B och L utlämna uppgifter som kunde försvåra efterspaningen av Jessica m.m. – skulle åklagaren ha redovisat att det fanns information som undanhölls av sådana skäl.

15.5.6 En avslutande anmärkning

Detta ärende, som i massmedierna kallats ”fallet Ulf”, efter en benämning i TV-programmet Uppdrag granskning, har föranlett stor uppmärksamhet. Efter medieuppgifterna om fallets hantering inledde JO en granskning. Den pågår fortfarande.

Fallet skiljer sig från de tidigare bl.a. på det sättet att hanteringen av resningsansökningarna varit mer komplicerad och svårutredd. Det beror i sin tur på att brottsutredningen hölls vid liv under lång tid genom de nya uppgifter som målsäganden successivt lämnade. Det är svårt att ”på handlingarna” få ett grepp om de olika turerna kring resningsansökningarna, Riksåklagarens överväganden om att återuppta förundersökningen och den parallellt pågående brottsutredningen kring ritualmord m.m.

Fallet, som föranlett resning och ny dom under den tid vårt arbete pågått, innefattar fler aspekter än vi haft tid och resurser att beakta i vår granskning. Vi anser således inte att det är tillräckligt genomlyst med de insatser vi kunnat göra. Det kan efter det att JO:s prövning avslutats bedömas om hela ärendet bör göras till föremål för en särskild granskning, exempelvis av det slag som skedde i SOU 2002:37, *Osmo Vallo – utredning om en utredning*.

Del 3 Diskussion och slutsatser

Sammanfattning

Det finns ingen statistik avseende resningsansökningar och hur det går med de mål som är föremål för sådana, vilket avsevärt försvårar uppföljning av mål som kan ha hanterats felaktigt. Sådan statistik måste fortsättningsvis föras.

Resningsärenden rörande grova brott som leder till att den dömda helt frikänns förekom i stort sett inte före nittioalets början. De har därefter ökat kraftigt i antal. Man kan tänka sig olika förklaringar till detta. En är att det blivit lättare att få resning, vilket i så fall kan hänga samman med uppmärksamheten kring dessa ärenden. En annan är att domstolarnas bevisprövning blivit mindre noggrann och att det helt enkelt döms mer fel nu än förr.

En granskning av det slag som här gjorts bör ge underlag för att besvara frågan om de felaktiga domarna varit olycksfall i arbetet eller om de berott på brister i rättssystemet eller hos dess aktörer. Rapportens svar på detta utgår i huvudsak från det sistnämnda. Ett antal iakttagelser och brister lyfts fram:

Bristfälliga förundersökningar. Utredningen har i de granskade fallen i stort sett genomgående, om än i varierande grad, varit ofullständig. I sexualbrottsmålen har förhören i många fall inte genomförts på ett godtagbart sätt.

Vaga gärningsbeskrivningar. Kravet på att ett brottspåstående i en gärningsbeskrivning skall konkretiseras till tid och plats fyller en viktig kontrollfunktion i rättssäkerhetens intresse. Detta krav tycks dock, utan att lagstiftaren undanröjt det i lagen, ha eftergivits i praxis. Det finns skäl att vara kritisk mot detta.

Domar har grundats på ofullständigt underlag. Domstolen har det slutliga ansvaret för att ett brottmål blir tillräckligt utrett. I så gott som alla granskade fall har underlaget för rättens prövning varit ofullständigt.

Otillräcklig granskning av målsägandeberättelsen i sexualbrottsmålen. Målsägandeberättelsen är av central betydelse i de flesta mål av detta slag. Det måste kontrolleras hur berättelsen kommit fram, hur tillförlitlig den är och om den innefattar moment som gör den mindre tillförlitlig ("varningssignaler"). De fällande domarna i materialet motsvarar därvid inte de krav som måste ställas.

Spekulativa bedömningsgrunder. Kunskap och erfarenheter som ligger till grund för domstolens ställningstaganden måste redovisas. Subjektiva föreställningar om hur domaren tror att verkligheten är beskaffad får inte läggas till grund för domstolens ställningstaganden. Det förekommer i de granskade domarna flera exempel på resonemang som inte stöds på ett godtagbart underlag.

Brister med anknytning till sakkunnigbevisning förekommer i samtliga sexualbrottsmål, om man i detta räknar in vittnesmål, som domstolarna använt för att bedöma målsägandenas trovärdighet och sannolikheten för att de varit utsatta för sexuella övergrepp.

Tvivelaktiga resningsbedömningar i Högsta domstolen. I tre ärenden har vi ansett att resning borde ha beviljats redan första gången och att Högsta domstolens avslagsbeslut varit felaktiga, eftersom de omständigheter på vilka resning slutligen beviljats i allt väsentligt förelegat redan vid det första tillfället.

Rättssäkerheten i resningsförfarandet är mindre god så till vida att den regel som oftast tillämpas (tilläggsregeln) har karaktär av generalklausul. Den gör det dock möjligt för resningsinstansen att bevilja resning när den bedömer detta befogat och det är svårt att finna ett bättre alternativ. Handläggningen av och utredningen i resningsärenden behöver dock reformeras.

Kravet på *rättvis rättegång* innefattar en rätt för den tilltalade att bli ”juste” behandlad under hela den rättsliga processen. I materialet finns flera exempel på att så inte har skett.

Vi har i samtliga fall bedömt den *ursprungliga bevisvärderingen som felaktig*, även om det gäller med tvekan i två av fallen. Beträffande sexualbrottsmålen kan det konstateras att det i alla dessa saknas *kvarstående brottsmisstankar*. I merparten av fallen kan man i den nya, friande domen finna stöd för bedömningen att den ursprungliga domen varit felaktig.

Sammanfattningen avseende kapitlen 19 och 20 finns i inledningen till respektive kapitel.

16. Inledning

I detta avslutande avsnitt förs en diskussion utifrån den samlade genomgången. Avsikten är att vrida och vända på de problem som aktualiserats samt att dra slutsatser.

Inledningsvis behandlas resultatet av den kartläggning som gjorts. Därefter har ett antal punkter med fel, brister och missförhållanden som iakttagits på ett återkommande sätt vaskats fram. Det är företrädesvis sådant som vi anser förtjänar kritik. Det utmynnar i ställningstaganden till den för hela granskningen grundläggande frågan om de ursprungliga fällande domarna var felaktiga eller om de kan försvaras.

Som en konsekvens av den kritik och de synpunkter som förs fram måste några frågor besvaras.

- Vem bär ansvar för det som här kritiserats?
- Vad kan göras för att undvika upprepning?

I en avslutande del diskuteras därför först hur man skall se på ansvaret för det som kritiserats. Under de därefter följande rubrikerna diskuteras sådant som kan övervägas för att undvika felaktiga domar av det slag som behandlats i rapporten. Från samma utgångspunkt behandlas ett antal teman där det kan ifrågasättas om dagens ordning uppfyller rimliga krav på rättssäkerhet. Därvid framläggs även vissa förslag.

17. Utvecklingen av resningsärenden i brottmål

17.1 Slutsatser från det granskade materialet

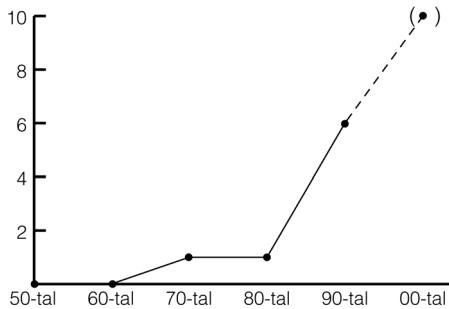
En första synpunkt som vår genomgång föranleder, gäller avsaknaden av uppföljning av resningsärenden. Det finns inte någon statistik avseende resningsansökningar och hur det går med de mål som är föremål för resning. Detta försvårar uppföljning av utredningar och mål som på ett eller annat sätt blivit felaktigt hanterade. Det leder till att kunskapen om ”rättsliga misslyckanden” onödigt begränsas och att rättssystemet i stort inte tillförs värdefull erfarenhet. Sedan detta nu uppmärksammas får det förutsättas att system för uppföljning av resningsärenden inrättas, så att statistik över sådana ärenden förs.

Vårt material har kunnat tas fram främst tack vare den s.k. notisavdelningen i Nytt Juridiskt Arkiv, Högsta domstolens interna register och uppföljande eftersökningar i enskilda domstolsarkiv. Som framgått kvarstår det dock luckor, som vi inte kunnat fylla. En väsentlig lucka gäller hovrätternas resningsärenden, sedan resningsansökningar avseende tingsrättsdomar överfördes dit 1989. Dessa ärenden kan man bara få fram efter manuell genomgång av alla s.k. Ö-mål i hovrätterna, vilket knappast är en realistisk arbetsuppgift.

De uppgifter vi tagit fram om resningsärenden från 1950 och framåt kan ge upphov till många reflektioner. Syftet har också varit att stimulera till diskussion och eftertanke. Man bör ha i åtanke att ju längre bak i tiden man kommer, desto större är risken att förbise enkla förklaringar till sådant som vid en första anblick ter sig uppseendeväckande. Förklaringar av det slaget kan t.ex. gälla regel- och tillämpningsförändringar, liksom institutionella förändringar. Vi har i det avseendet inte fullföljt analysen av det statistiska underlaget.

Materialet är som antytt inte alldeles lättolkat. En sak är dock tydlig. Det gäller resning i mål där längre fängelsestraff utdömts. Fram till 1990-

talet finns bara helt enstaka sådana fall. I slutet av den perioden (1983) kom det uppmärksammande Keith Cederholm-målet, där en ”raggare”, som först dömts till åtta års fängelse för mordbrand m.m., helt frikändes efter ett resningsbeslut, som hade sitt ursprung i en ingående massmedial granskning av bevisningen. (Något senare, 1988, finns ärendet med den spiondömd Bertil Ströberg, som dock ånyo fälldes efter resning, varför det fallet inte ingår i den grupp som i första hand är av intresse i detta sammanhang.) Under perioden därefter, från 1992 och framåt finns plötsligt inte mindre än elva fall, som gäller fängelsestraff från tre år och uppåt vilka sedan helt undanröjts. I tabellform ser det ut så här:

Antal personer per decennium som dömts till fleråriga fängelsestraff men helt frikändes efter resning. 2000–2005 finns fem fall, vilket ger en ”prognos” på tio fall för hela decenniet (den streckade linjen).

Hur man än vrider på detta är det ett tydligt resultat att resningsärenden av det här slaget i stort sett inte förekom före nittiotalets början och att de i förhållande till detta därefter ökat dramatiskt i antal. Det kräver någon form av förklaring. I huvudsak finns två förklaringslinjer.

Den ena är att det blivit lättare att få resning – Högsta domstolen har ”sänkt ribban” – och att hovrätterna efter ett resningsbeslut ställer höga, kanske alltför höga, beviskrav. Till denna förklaringslinje kan kopplas teorier om massmedial och annan uppmärksamhets eventuellt ökande betydelse för ärenden av detta slag. Den andra är att domstolsprövningen blivit mindre noggrann med mindre strikta beviskrav, vilket lett till ett antal felaktiga domar som måste korrigeras via resning. Några iakttagelser rörande materialet kan ge viss vägledning i valet mellan dessa förklaringslinjer. (Nyanser och kombinationer av de två synsätten är givetvis möjliga.)

En stor del av materialet gäller brott av ett speciellt slag. Det är sexuella övergrepp som skall ha begåtts av närstående mot barn som varit i tonåren vid tiden för den rättsliga prövningen. Det finns en hel del särdrag i denna typ av ärenden. Det innebär att materialet är av stort intresse för bedömningen av sådana brott. Det innebär också att det är tveksamt i vilken mån det har betydelse för andra typer av mål, dvs. i vilken grad det kan generaliseras till brottmål i allmänhet. I det hänseendet är det emellertid av intresse att notera, att det trots allt finns tre mål av helt annat slag i materialet, bl.a. två livstidsdomar för mord. Även om man tar bort sexualbrottsmålen ur materialet skulle utvecklingen historiskt sett ha tett sig värd att uppmärksamma. Sexualbrottsmålen i materialet bör således inte på grund av sin mängd överskugga helheten.

Av betydelse för vilken förklaringslinje som väljs är vidare hur de i materialet ingående fallen lite närmare betraktade ser ut från bevissynpunkt. Den första förklaringslinjen kräver att bevisningen i de resta målen trots allt varit ganska god och att det som underkänts vid den slutligt friande domen är en substantiell bevisning, som dock vid en mycket noggrann prövning inte motsvarat väldigt högt ställda krav. Med andra ord: Det skall röra sig om fall där det finns rätt goda skäl att misstänka att den friade är skyldig, men där detta inte kan bevisas. Är det i stället så att redan den ursprungliga bevisningen ter sig svag, talar det snarare för den andra förklaringslinjen.

För att bedöma om detta handlar om nyanser av säkerhet inom en redan väl tilltagen säkerhetsmarginal eller om det handlar om grövre misstag i säkerhetsmarginalens gränstrakter måste man granska ärendena tämligen noggrant. Det är därvid intressant att belysa den ursprungliga bevisningen och även de misstankar som kan konstateras kvarstå. Vi har granskat ärendena så noga vi förmått med de resurser vi haft och redovisar de bedömningar vi gjort om detta nedan.

17.2 Få eller många?

Oavsett dessa aspekter föreligger som ett ovedersägligt och slående faktum det förhållandet att ett antal långa frihetsstraff under den granskade perioden rivits upp såsom varande felaktiga. Knappt ett ärende om året i snitt – är det mycket eller litet? Ser man till det totala antalet domar är det försvinnande litet. Begränsar man perspektivet till domar med motsvarande

straffsätser är det fortfarande få domar som på detta sätt visat sig felaktiga.¹ Ser man till att det rör sig om elva individer som felaktigt suttit fängslade under lång tid är det allvarligt.

Beviskravet i brottmål är så konstruerat att det inte skall vara möjligt att fälla till ansvar annat än när man kan vara säker på att den åtalade är skyldig. Rättsordningen uppställer som framgått en rad kontroller som avser att förhindra att andra än de vars skuld är säkerställd skall kunna dömas. Samtidigt kan det från ett övergripande perspektiv förstås inte uteslutas att misstag någon gång begås, i den stora massa av ärenden som mals genom rättens kvarnar. Frågan är hur stort antal sådana misstag som är acceptabelt – och vilka slags misstag som är godtagbara.

Det är en sak att olyckliga omständigheter då och då förenas på ett sådant sätt att det ”råkar” bli fel. Det är slumpens skördar. Det är en annan sak när kontrollmekanismer inte fungerat beroende på att delar av rättsväsendet eller enskilda aktörer inte hållit måttet. Felaktigheter av det förra slaget – olyckor – måste man räkna med. Felaktigheter av det senare slaget finns det ingen anledning att godta över huvud taget, om man betänker hur straffrättskipningen är organiserad, med alla dess rättssäkerhetskrav, kontrollmekanismer och överprövningsmöjligheter.

En granskning av det slag som nu gjorts bör därför ge underlag för att besvara frågan om de felaktiga domarna varit olycksfall i arbetet eller om de berott på brister i rättssystemet eller hos dess aktörer.

17.3 Förutsättningar för att granska doms- och brottsutredningsmaterial

I inledningen till del 2 redovisades ett principiellt resonemang om förutsättningarna för att granska doms- och brottsutredningsmaterial (*Vissa förutsättningar för bedömning av materialet*, 5.2). Vilka möjligheter har den som inte själv varit med vid rättegången att på ett meningsfullt sätt värdera materialet i målet och ha synpunkter på hur domstolen handlagt detta? Som utvecklades i resonemanget är detta inte bara möjligt utan

¹ Enligt den officiella brottsstatistiken rörde det sig år 2004 om drygt ettusen domar. Det bör även observeras att antalet domar som innefattar långa fängelsestraff kontinuerligt ökat under lång tid. År 1995 var motsvarande siffra således knappt 700. Man kan därvid även jämföra med antalet utdömda livstidsstraff som mer än fyrdubblats på tretton år (1991: 35 st., 2004: 148 st.). I någon mindre mån kan alltså det faktum att allt fler långa frihetsstraff döms ut förklara det ökade antalet resningsärenden avseende grova brott.

också en förutsättning för rättssystemets legitimitet. Resonemanget upprepas här i nedkortad form.

Domstolen skall grunda sin prövning på sina omedelbara iakttagelser av det muntligen presenterade materialet. Den är fri att beakta sådant som hur parter och vittnen framfört sina utsagor. Det är rättens skyldighet att på det sättet ta tillvara allt som kan leda till en så riktig bedömning som möjligt. Men det är också dess skyldighet att förmedla den bedömningen vidare. En domstol har inte en fullmakt in blanco att döma efter övertygelse.

Domaren anförtros alltså att fritt pröva bevisningen men han eller hon är därvid begränsad till begagnandet av sådana överväganden som kan kommuniceras till omgivningen och godtas av denna. Det medför i sin tur att omgivningen kan ställa anspråk på att kunna förstå och godta de domskäl som en domstol anför. Från den synpunkten kan det inte riktas några invändningar eller göras någon reservation mot en granskning av det slag som här utförts. Inte heller finns det några reservationer mot en granskning som tar sikte på principiella frågor, som exempelvis hur domstolen utfört sin bevisvärdering eller hur dess argumentation är uppbyggd.

Däremot finns det skäl att göra en viss reservation när det gäller sådana bevisvärderingsfrågor där det av materialet framgår eller på annat sätt kan antas att bevisvärderingen påverkats av sådana intryck, som kan vara starka för den som tar del av dem direkt i rättssalen, men som kan vara svåra att förmedla vidare. Kvar står dock ett krav på domstolen att redovisa sådana intryck, om de påverkat bedömningen, och vad slags iakttagelser intrycken grundats på. Det är således inte godtagbart att en domstol som kritiserats för ett avgörande åberopar att det vid målet även förekommit annat än det som framgår av domen.

För den som i efterhand tar del av och granskar materialet från en brottmålsrättegång bör det just sagda leda till att granskaren anlägger en viss marginal, innefattande ett tolkningsföreträde till förmån för att domstolens bevisvärdering är riktig. Grunden för detta är alltså att domstolen tagit del av bevisningen direkt och därmed har haft ett mer omedelbart underlag för sin bedömning än granskaren.

18. Fel, brister och missförhållanden

18.1 Inledning

Som framgått av genomgången har de olika fallen gett upphov till en hel del att diskutera, åtskilliga iakttagelser och även allvarlig kritik. De viktigaste delarna av detta kan sammanföras under följande punkter.

- Bristfälliga förundersökningar
- Vaga gärningsbeskrivningar
- Domar har grundats på ofullständigt underlag
- Otillräcklig granskning av målsägandeberättelse
- Spekulative bedömningsgrunder
- Brister med anknytning till sakkunnigbevisning
- Tvivelaktiga resningsbedömningar i Högsta domstolen
- Rättssäkerheten i resningsförfarandet
- Rättvis rättegång
- Slutsatser om de ursprungliga domarna
- Kvarstående brottsmisstanke

18.2 Bristfälliga förundersökningar

Ofullständig utredning

I ett brottmål, särskilt mål som gäller grova brott, föreligger krav på att utredningen är fullständig och ”robust”. Utredningen skall från rättssäkerhetssynpunkt vara så gott som heltäckande och avse alla omständigheter som kan vara av betydelse för bedömningen av den misstänktes skuld. Vid rättskedjans slut är det domstolen som har ansvaret att kontrollera detta (se 3.3.1). Arbetet med detta börjar dock redan när förundersökningen inleds.

I samtliga granskade fall har utredningsbrister iakttagits. I sexualbrottsärendena är dessa brister omfattande. De har diskuterats ingående i anslutning till fallbeskrivningarna. De gäller företrädesvis kontroll och kvalitets-säkring av målsägandeberättelsen, inklusive sökande efter alternativa förklaringar till brottsypotesen. Se vidare nedan under 18.4 och 20.4.

Dåliga målsägandeförhör

I fyra av de granskade sexualbrottsärendena (2, 3, 5 och 7) har allvarliga brister i målsägandeförhören förekommit.

Bristerna har diskuterats i anslutning till fallbeskrivningarna. De har gällt ledande frågor, att utomstående har tillåtits påverka förhören (t.ex. behandlande psykologer) och påtryckningar av olika slag, men även mer allmänt bristande professionalism i genomförandet, som lett till att förhören inte bidragit till utredningen på fullödigt sätt.

Ansvar

Beträffande ansvaret för dessa brister, se nedan under 19.1.

18.3 Vaga gärningsbeskrivningar

Gärningsbeskrivningen i ett brottmål fyller som framhållits i anslutning till fall 2 en central rättssäkerhetsfunktion i den juridiska processen. Den anger ramen för vad domstolen skall och får pröva. Den utgör den formaliserade brottsanklagelse som den tilltalade skall försvara sig emot. Den skall på ett tydligt sätt koppla samman den gärning som staten gör gällande att den enskilde begått med den straffbestämmelse som åtalet grundar sig på. Om den inte uppfyller höga krav på konkretion och tydlighet riskerar den rättsliga processen att förlora i precision och den tilltalade får svårt att veta vad han anklagas för. Rättegången riskerar också att få inkvisitoriska inslag, genom att rätten inom gärningsbeskrivningens vida ramar leds att själv utforska om något brott förekommit.

I flera av de granskade sexualbrottsmålen har gärningsbeskrivningarna varit så vaga och allmänt hållna att det kan sättas i fråga om de motsvarat rättegångsbalkens krav, så som detta uttrycks i lagtexten.

Gärningsbeskrivningens roll i sexualbrottsmål har uppmärksamats av justitierådet Torkel Gregow i dennes uppsats *Bevisvärdering i mål om sexuella övergrepp mot barn*.¹ Gregow noterade att det är vanligt att gärning-

¹ SvJT 1996 s. 509.

arna i dessa mål inte är preciserade till bestämda tidpunkter och att detta kan försvåra eller till och med omöjliggöra för den tilltalade att föra motbevisning, t.ex. om att denne befunnit sig på annan plats och inte kunnat begå brottet. Gregow fortsatte:

Det kan egentligen ifrågasättas om sådana till tiden opreciserade gärningsbeskrivningar som nu angetts borde godtas (jfr 45:4 1 st. punkt 3 RB). De har dock accepterats i praxis (se t.ex. NJA 1992 s. 446 och 1993 s. 616) och detta torde vara en förutsättning för att incestbrott över huvud skall kunna föranleda straffansvar.

Som kompensation för detta fann Gregow det särskilt angeläget att det ställs stränga krav på bevisningen för att åtal skall kunna bifallas. Bl.a., skrev han, ”bör krävas att målsägandens uppgifter är tillräckligt konkretiserade i fråga om de brottsliga handlingarnas beskaffenhet och platsen (platserna) för brottsligheten”.

Den av Gregow nämnda bestämmelsen anger de krav som ställs på innehållet i en stämningsansökan. Den aktuella punkten lyder:

I stämningsansökan skall åklagaren uppgiva: (---)

3. den brottsliga gärningen med angivande av tid och plats för dess förövande och de övriga omständigheter, som erfordras för dess kännetecknande (---)

En i tiden opreciserad gärningsbeskrivning motsvarar inte detta krav, som alltså utgör en viktig rättssäkerhetsgaranti. Argumentet att det måste efterges om en viss typ av brottslighet, i detta fall sexualbrott mot underåriga, skall kunna bestraffas, diskuteras på annat ställe (se under 20.3). En risk om det efterges är att polis och åklagare inte längre anstränger sig för att åtminstone så långt möjligt precisera de närmare omständigheterna kring den åtalade gärningen. När en gärningsbeskrivning inte uppfyller kraven borde det därför ägnas särskild uppmärksamhet av rätten. Gregow synes ha menat att en brist i något hänseende, t.ex. avseende tiden, skulle kunna kompenseras av att bevisningen i övrigt är stark. Från bevisvärderingssynpunkt skulle detta kunna vara godtagbart; värderingen är ju fri och svaghet i ett hänseende kan kompenseras av styrka i ett annat. Risken är emellertid att om man ger upp kravet på konkretion i någon del, så tas det till intäkt för att konkretion inte krävs alls. Då blir inte bara tidsuppgifter vaga, utan även uppgifter som gäller plats och omständigheter i övrigt, något som illustreras i de fall som här granskats.

Dåvarande hovrättslagmannen, sedermera justitierådet Dag Victor har i en uppsats från 1996 penetrerat detta ämne. Han påpekar att lägre krav på gärningsbeskrivningen också leder mot lägre beviskrav.²

Det bör i sammanhanget framhållas att kravet på individualisering inte kan ses isolerat utan har ett nära samband med frågan om åklagarens beviskyldighet. Lägre krav på individualisering innebär således i praktiken ofta en bevislättning för åklagaren. Den kritik som riktas mot HD och andra domstolar för att i mål av detta slag [syftar på misshandel och sexuella övergrepp mot barn och kvinnor] tillämpa alltför låga beviskrav framstår mot den bakgrunden som klart förståelig även om HD vid upprepade tillfällen betonat att beviskraven inte får sättas lägre än i andra mål.

I uppsatsen finns en kritisk analys av NJA 1991 s. 83. Högsta domstolens förfarande att där avvika ”från gängse krav på individualisering” karaktäriseras som ”långtifrån oskyldigt”. (Fallet diskuteras nedan under *Särskilt om s.k. trovärdighetsbevisning*, 20.2) I mål som gäller likartad brottslighet innefattande våld och övergrepp under lång tid skall åklagaren enligt Victor så långt möjligt specificera varje brottstillfälle som en egen punkt i åtalet. Därefter kan man tänka sig en särskild åtalspunkt tillagd ”enligt vilken den tilltalade härutöver under en viss tidsperiod vid ett stort antal tillfällen gjort sig skyldig till olika former av övergrepp mot målsäganden”. Bedömning av en åtalspunkt av det sistnämnda slaget innefattar en del bekymmer, vilket diskuteras i uppsatsen. Det finns dock inget avgörande hinder mot att utforma ett åtal på det sättet och det är möjligt att döma för sådan ”seriebrottslighet” utan att varje enskild händelse är individualiserad och bevisad. Poängen med Victors analys i denna del kan sägas vara den ökade tydlighet som åstadkoms genom att det som kan preciseras preciseras och att det som har karaktär av över tiden pågående brottslighet beskrivs just så. Det senare kräver typiskt sett utförligare bevisning, men det måste det också göra, bl.a. eftersom det är svårare att försvara sig mot en anklagelse av det slaget.

Ser man till fallen i denna genomgång är det påtagligt att åklagarna inte uttömt möjligheterna att individualisera vissa gärningspåståenden. I flera fall är gärningspåståendena allmänna, men domstolsprövningen har innefattat specifika tillfällen (se under *Åtalet* i respektive falldiskussion.) Ramen för processen har därmed blivit än mer otydlig än den behövt vara.

Värdet av kravet på konkretion i gärningsbeskrivningens brottspåstående visar sig i fallen 10–11. Gärningsbeskrivningarna är där i flera fall mer preciserade. Det ledde till att fastigheter och andra platser utpekades.

² Den åtalade gärningen – några tankar om utformningen av gärningsbeskrivningar i 35 års utredande – en vänbok till Erland Aspelin, 1996. Citatet är från s. 249 f.

När osäkerhet om dessa verkligen kunde vara platser för de åtalade gärningarna uppstod så småningom – alltför sent, i och för sig – tvivel om brottsanklagelsernas verklighetsanknytning. Samma funktion fyllde i det målet tidsbestämningen, som kunde sättas i relation till flickans skolnärvaro. Kraven på att ett brottspåstående i en gärningsbeskrivning skall konkretiseras till tid och plats fyller alltså en viktig kontrollfunktion i rättssäkerhetens intresse. I praktiken tycks de, utan att lagstiftaren undanröjt kraven i lagen, ha eftergivits i praxis, vilket väcker betänkligheter.³

18.4 Domar har grundats på ofullständigt underlag

Domstolen är enligt rättegångsbalken ansvarig för att utredningen i målet är fullständig. Den skall se till att målet blir utrett efter vad dess beskaffenhet kräver. Domstolen kan på egen hand föranstalta om bevisning. Rätten är särskilt skyldig att beakta sådant som talar till den tilltalades förmån. Rätten har som påpekats det slutliga ansvaret för att ett brottmål blir tillräckligt utrett.

I så gott som alla granskade fall har underlaget för rättens prövning varit ofullständigt. Tillsammans med den därmed sammanhängande iakttagelsen rörande tillämpade beviskrav är detta den iakttagelse som mest påtagligt gäller genomgående för hela det granskade materialet.

I fall 1 borde omständigheterna kring R såsom möjlig alternativ gärningsman ha varit utredda. Så länge de inte var det kunde hon inte uteslutas, vilket i sin tur medförde att rimligt tvivel om K:s skuld förelåg. När man väl fick upp ögonen för den möjligheten visade det sig att sannolikheten för att det var hon och inte K som begått dråpet var väl så stor.

³ Se vidare Lars Heuman i JT 2005–2006 s. 536 ff., Är vaga och oklara gärningsbeskrivningar godtagbara enligt Europakonventionen? Heuman skriver bl.a. ”Intresset av en effektiv straffrättskipning talar för att man i praktiken måste acceptera ett visst mått av obestämthet. Häremot måste man ställa den åtalades krav på att det skapas förutsättningar för honom att försvara sig på alla punkter. Frågan om domstolen bör godta en vag gärningsbeskrivning får inte avgöras av domstolarna efter en fri avvägning av dessa motstående målsättningar.” Angående kravet på gärningsbeskrivningens innehåll, se även NJA 2003 s. 486, som dock inte handlar om kraven på angivande av tid och plats utan på vad som skall erfordras för ”gärningens kännetecknande”. Det sägs därvid, vilket knappast kan vara kontroversiellt, att beskrivningen bör täcka de rekvisit som karakteriserar gärningen som brottslig.

I samtliga granskade sexualbrottsmål gäller, i varierande grad, att alternativa förklaringar till brottsanklagelserna – att de kunde ha annan grund än att övergrepp förekommit – var otillräckligt utredda. I merparten av fallen fanns även åtskilliga klart lysande varningssignaler, som borde ha påkallat utredning, men som i stället avfärdades utan sådan. I det hänseendet utmärker sig fall 6, där rätten trots varning i ett sakkunnigutlåtande, ignorerade risken för att målsäganden kunde ha en neurologisk skada av betydelse för målets bedömning. När detta senare undersöktes, visade det sig att målsäganden led av en sjukdom med en symptombild som förklarade det beteende varifrån brottsanklagelserna härletts.

I fall 8 finns det en lucka när det gäller andra möjliga gärningsmän än R. Tingsrätten skrev att ”all annan hemtjänstpersonal än R har åklagaren funnit sig kunna frita från misstanke”. Det framgår emellertid inte vad åklagaren grundade sin bedömning på. Det framgår inte heller att åklagaren åberopade någon utredning i rätten till stöd för detta. Eftersom tesen var central för uteslutande av alternativa gärningsmän borde den ha gjorts till föremål för utredning. Under alla förhållanden kan domstolen inte lägga endast ett påstående från åklagarens sida till grund för sin bedömning. Det var rättens skyldighet att se till att detta utreddes närmare, eller möjligen att ogilla åtalet med hänvisning till att utredning om detta saknades. Hovrätten konstaterade också i den frikännande domen att R var en i den förhållandevis snäva krets av hemvårdare som hade besökt båda de aktuella vårdtagarna, men att det inte hade presenterats någon utredning om exakt hur många och vilka som varit hos dem båda. Omständigheterna i fall 1 visar vikten av sådan utredning, även när man redan tycker sig ha en klar bild av vad som inträffat.

I fall 9 var det särskilt oklarheterna kring ”flyktbil nummer två”, dvs. den bil som åklagaren påstod att Y skulle ha använt, som borde ha retts ut av domstolen. Här fanns redan i det vittnesmål som avgavs i rätten uppgifter som talade mot åtalet. Därutöver fanns vittnet Jonas A, vars utsaga under förundersökningen talade emot att bilen i fråga var en taxi. Det var i första hand Y:s försvarares uppgift att lyfta fram detta. Men det slutliga ansvaret låg på domstolen, som borde ha sett till att få detta närmare utrett (alternativt ogillat åtalet med hänvisning till osäkerhet och bristande utredning).

I samtliga fall gäller att konstaterandet av materialets ofullständighet kunnat göras på grundval av processmaterialet och förundersökningsprotokollet.

Se vidare nedan under *Ansvar och vissa förslag*.

18.5 Otillräcklig granskning av målsägandeberättelse

I fall 2 finns under rubriken *Granskningen av målsägandeberättelsen* (7.5.3) en allmän redogörelse för omständigheter som det brukar anses att man särskilt bör uppmärksamma vid utredning och bevisvärdering av utsagor. Det rör sig om sådant som det kan te sig rationellt att granska när tillförlitligheten i en berättelse skall prövas. Som anmärks i det sammanhanget är det inte några vetenskapligt utprovade metoder. Det rör sig snarare om mer eller mindre välgrundade erfarenheter som domstolar i brist på bättre redskap får lov att falla tillbaka på. Icke desto mindre är det nödvändigt att göra utsagor som avges i brottsutredningar och inför domstol till föremål för en så rationell analys och bedömning som möjligt.

I det sammanhanget finns de ”kontrollposter” som tagits upp i fall 2 och även i övriga mål där målsägandeberättelser står i centrum för bevisvärderingen. Till dessa hör hur uppgifterna om övergrepp kommit fram, förekomsten av detaljer samt om uppgifterna låter sig förenas med vad som i övrigt är känt och vilka kontrollmöjligheter uppgifterna medger.⁴

Bland uppkomstbetingelserna kan kända ”varningssignaler” eftersökas, såsom risken för att uppgifterna vuxit fram eller förvanskats i en interaktion mellan barnet och dess omgivning, liksom risken för att förhör i utredningen innefattat ledande frågor och annan liknande påverkan. Graden av detaljer anses vara av betydelse för bevisvärderingen, varvid detaljerade uppgifter om den brottsliga gärningen typiskt sett bedöms mer tillförlitliga än mindre detaljerade. Berättelsen skall ses i sitt sammanhang och måste gå ihop med den omvärld där den skall ha inträffat. En berättelse som är svårkontrollerad behöver inte bedömas som mindre tillförlitlig i sig, men det högt ställda beviskravet i ett brottmål medför att det för en fällande dom erfordras sakuppgifter som låter sig kontrolleras på ett eller annat sätt.

⁴ Som redan påpekats finns det flera sätt att beskriva dessa ”kontrollposter” (se t.ex. Gregow i SvJT 1996 s. 517 ff., vars kriterier behandlas av Sutorius/Kaldal, *Bevisprövning vid sexualbrott*, 2003, s. 351 ff., och Schelin, *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, 2006, 193 ff.). Vår genomgång har endast syftat till att ta upp några generella aspekter som erfarenhetsmässigt kan användas för att granska en berättelses tillförlitlighet och att granska i vad mån domstolarna gjort prövningar av det slaget. Den syftar inte till att ge något bidrag till doktrinen på området; över huvud taget har vi inte haft ambition eller möjlighet att på djupet granska de aspekter som är specifika för just sexualbrott mot underåriga.

I samtliga genomgångna sexualbrottsmål har domstolens granskning av målsägandeberättelsen varit ofullständig. I några av fallen kan man inte tala om någon sådan granskning alls. I det sammanhanget bör det dock anmärkas, att den syn på nödvändigheten att granska underårigas berättelser om sexuella övergrepp från de utgångspunkter vi diskuterat i våra genomgångar, har vuxit fram bl.a. som en konsekvens av de misstag, som gjordes under den tid flera av de granskade fallen härrör från. Medvetenheten om de felkällor som finns har med andra ord vuxit fram över tiden.

Desto mera förvånande är det att samma slags brister återkom i fallen 10–11, som alltså jävar bilden av att detta slags utrednings- och bedömningsmisstag utgjort ett historiskt fenomen från nittioalets början.

Till det som bör beaktas vid bedömningen av en målsägandeberättelse hör målsägandens ställning som part. Det är i och för sig vanligt att domstolarna i materialet beaktat om målsäganden haft något motiv att framföra sina anklagelser. Ett möjligt motiv som bara undantagsvis berörts är målsägandens intresse av att kunna erhålla skadestånd. Det måste naturligtvis bedömas från fall till fall. Men det är anmärkningsvärt att inte ens mycket höga skadeståndskrav tagits med i bedömningen av målsägandens möjliga drivkrafter. I litteraturen har saken dock uppmärksamats.⁵

Ett särskilt förhållande som i detta sammanhang ibland bör uppmärksammas är de höga skadestånd som numera som regel döms ut till målsäganden vid incestbrott. Det kan någon gång tänkas vara frestande för den som känner till förhållandet och saknar betänkligheter att utnyttja möjligheten att erhålla ersättning genom att lämna osanna uppgifter.

Utdömda skadestånd har anmärkts i fallreferaten. I fallen 10–11 utdömdes 500 000 kronor till den då 17-åriga flickan. Hon erhöll beloppet från Brottsoffermyndigheten.⁶

Framställningen i denna rapport är begränsad till mål där resning beviljats. Just i detta sammanhang förtjänar emellertid ett nyligen avgjort mål från den ordinarie rättstillämpningen att uppmärksammas. En man dömdes av Falu tingsrätt i februari 2006 för sexuella övergrepp mot en fjortonårig flicka till fängelse fem år. Domen förete likheter med de fällande domarna i denna rapport. Ett stort antal ”varningssignaler” ignorerades helt och öppet av domstolen. Flickan tilldömdes 230 000 kronor i skade-

⁵ Torkel Gregow, Bevisvärdering i mål om sexuella övergrepp mot barn SvJT 1996 s. 519.

⁶ Beloppet synes numera ha återkrävts av Brottsoffermyndigheten, med hänvisning till att flickan ljugit. Saken är för närvarande föremål för prövning.

stånd. Hovrätten ogillade åtalet.⁷ En av de många omständigheter som hovrätten tog upp gällde vittnesuppgifter om att flickan i anslutning till polisförhören skulle ha uppgivit att hon ”skulle få 450 000 kr som hon skulle köpa en häst för”. Fallet illustrerar två saker: dels att skadeståndsyrkanden bör beaktas vid överväganden angående behovet av fristående bevisning vid sidan av målsägandens uppgifter, dels att felaktiga domar av det slag som redovisas i denna rapport fortfarande tycks förekomma.

18.6 Spekulative bedömningsgrunder

I domsmaterialet kan spåras en tendens till vad som skulle kunna beskrivas som domarhybris. Ett uttryck för detta är den övertro som ibland tycks förekomma hos domare om den egna förmågan att avgöra om människor är trovärdiga. Som framgått innehåller materialet ett antal exempel på fall där domstolar med stor säkerhet utpekat yngre personer som trovärdiga och där det senare visat sig att bedömningen var oriktig.

I några av målen finns därutöver spekulationer om faktiska förhållanden som presenteras som om de vore etablerad kunskap. Det finns i fallen 3, 6 och 7.

I fall 3 bedömde hovrätten ett antal brister i målsäganden L:s berättelse och vilken betydelse de hade för tillförlitligheten i hennes uppgifter. Hovrätten ansåg sig kunna avfärda bristerna som betydelselösa. Angående svårigheten att få annat än korthuggna svar och en sammanhängande berättelse från L anfördes ”vad som är känt om barns svårigheter att berätta om sexuella övergrepp”, liksom ”psykologiska bortträngningsmekanismer”. På samma sätt förklarades L:s lögn om en aldrig identifierad, sannolikt uppdikad, lärarvikaries övergrepp med att ”det enligt allmänna erfarenheter” är naturligt för barn som utsatts för övergrepp att göra på detta sätt. Att L:s uppgifter kommit fram efter hand (som det kunde synas efter press och påverkan) förklarades med ”det i dessa sammanhang typiska mönstret” att en målsägande berättar mer och mer. – Inga hänvisningar gavs till vilka källor hovrätten stödde sig på. Argumentationen framstår därmed som osaklig och spekulativ.

I fall 7 angav hovrätten som utgångspunkt för sin prövning ett antal faktorer. Dessa bestod i förhållanden ”av främst psykologisk natur” som enligt hovrättens mening var allmänt kända vid sexuella övergrepp mot barn. Dessa gällde:

⁷ Svea hovrätt B 1432-06 och Falu tingsrätt B 3224-05.

- Barnets sätt att berätta och de känslomässiga reaktioner som åtföljer berättelsen
- Förekomsten av detaljer i berättelserna
- Förekomsten av psykiska skyddsmekanismer, såsom en strävan att överkliggöra övergreppen
- Barnets skuld känslor, som tar sig uttryck i att de själva känner ansvar för det som inträffat

Hovrätten angav inte vad dessa allmänt kända förhållanden närmare bestod i och inte heller på vilken grund hovrätten dragit slutsatsen att de är allmänt kända. Det saknas således källhänvisningar eller hänvisningar till i målet förebringad utredning som gav stöd för det som anfördes. På flera ställen återkommer formuleringar som att ”det är ett väl känt förhållande att”, men det klarläggs således varken vad som närmare bestämt är allmänt känt eller på vilket sätt detta blivit känt. – Det resonemang som hovrätten för i detta sammanhang kan beskrivas som ”flummigt”. Det uppfyller förstås inte heller kravet på saklighet.

Fall 6 är ärendet med pojken som visade sig lida av Tourettes syndrom. I detta fall satte hovrätten helt enkelt sig själv som medicinskt sakkunnig och tog ställning till frågan om pojken beteende hade sin grund i att han utsatts för övergrepp eller i en neurologisk skada:

Att enbart en organisk hjärnskada skulle kunna utlösa sådana verkningar [pojken sexuellt utagerande beteende m.m.] ställer sig hovrätten skeptisk till, trots att den psykiatriskt sakkunnige Rudolf Schlaug uttalat sig för detta. Det är nämligen så svårt att finna övertygande sammanhang och mening i en sådan förklaring att hovrätten inte kan ta intryck därav.

Som framgått ignorerade hovrätten här också uppmaningen från en annan läkare att göra en neurologisk undersökning. Även ett annat uttalande från samma mål och hovrätt antyder från vilken upphöjd position domarna uttalade sig. Det innefattar hovrättens förklaring till att pojken tidigare återtagit sina beskyllningar mot fadern:

Den enda rimliga förklaringen till att P sedan återtog sina uppgifter är att han också var lojal med sin far och ville värja denne genom att ta på sig ansvaret för det som hänt. Detta är omvittnat vanligt när barn blivit utsatta för sexuella övergrepp av närstående vuxna och är inte svårt att förstå. Hovrätten är dessutom förtrogen med fenomenet från andra sexualbrott.

En besläktad företeelse, men med omvända förtecken, finns i fall 10–11, där tingsrätten hanterade en rad besvärliga frågeställningar genom att

återge vad den behandlande terapeuten Kenneth L uppgett. Tingsrätten återopade denne för att förklara målsäganden M:s berättelse eller beteende. När tingsrätten noterat att M haft svårt att berätta, ”stängt av sig” och fått svårigheter att minnas under huvudförhandlingen heter det att ”Kenneth L har förklarat att det är en vanlig psykisk skyddsmekanism”. När hennes uppgifter blivit röriga heter det: ”Av Kenneth L:s uppgifter framgår att personer som utsatts för den här typen av brott har stora svårigheter att berätta spontant och sammanhängande om hela händelseförlopp”. När det noteras att M inte berättat något som tyder på övergrepp för sin bror, heter det: ”Kenneth L har förklarat att tystnaden inte är onormal för syskon i liknande situationer”. När det noteras att M under tiden på Öland kontaktat B för att få komma hem, trots de oerhört grova övergrepp han begått mot henne, heter det: ”Kenneth L har berört frågan om bindning mellan offer och förövare. Hans analys ger vid handen att M:s förhållningssätt mot sin pappa inte behöver vara så märkligt.” – Detta är förvisso ingen hybris, men det är ett okritiskt och ointellektuellt förhållningssätt som är besläktat med det som ovan belysts. Slutresultatet blir detsamma: utan kritisk granskning av åtalet ställer man sig bakom osäkra påståenden om hur verkligheten är beskaffad.

Sammantagna ger dessa iakttagelser intryck av att domare ibland verkar tro sig kunna stå över sådana krav på vederhäftighet, saklighet och källkritik som egentligen är självklara i dömande sammanhang.

Det finns inget underlag för slutsatsen att det som här upptagits skulle vara representativt för hur domare resonerar. Icke desto mindre finns det skäl att framhålla vikten av att domskälen i fällande domar begränsas till sådant som förekommit i målet och som rätten funnit utrett. Kunskap och erfarenheter som ligger till grund för domstolens ställningstaganden skall redovisas. I den mån annan kunskap än sådan som presenterats i målet behöver anlitas finns bestämmelsen i 35 kap. 2 § rättegångsbalken om att omständighet, som är allmänt veterlig, inte behöver bevisas. Den gör det möjligt att föra resonemang om sådant som är allmänt vedertaget utan att behöva stödja sig på i målet förebringad bevisning. Men den innebär givetvis inte att en domstol undgår kravet i 1 kap. 9 § regeringsformen på att iakttä saklighet och opartiskhet i sitt dömande. När det gäller brottmål är detta dessutom okomplicerat, eftersom man där kan falla tillbaka på att åklagaren har bevisbördan, vilket betyder att sådant som är osäkert inte behöver avgöras utan skall räknas den tilltalade till godo.

18.7 Brister med anknytning till sakkunnigbevisning

När utomstående personer tillför en brottsutredning kunskap kan det ske genom att de anlitas som vittnen eller som sakkunniga. Den grundläggande skillnaden däremellan är att vittnet är unikt medan den sakkunnige är utbytbar. Den sakkunnige skall alltså uttala sig som fackman angående något han eller hon besitter särskild kunskap om. En sakkunnig kan anlitas på förundersökningsstadiet och brukar då ofta kallas partssakkunnig. Även försvaret kan anlita sakkunniga på det sättet. Om de sedan hörs i domstol hörs de emellertid oftast som vittnen. En särskild roll intar sakkunniga som förordnas av domstolen och svär en särskild ed. För samtliga gäller att det är vanligt att de avger skriftliga yttranden som kan kallas sakkunnigutlåtanden. Terminologin är inte alldeles klar; praxis när det gäller att avgränsa olika former av expertroller och expertutlåtanden från varandra är inte enhetlig.⁸

I det genomgångna materialet har sakkunniga, expertvittnen och expertutlåtanden många gånger spelat en stor roll. I sexualbrottsmålen förekommer i hög grad personer som är på en gång vittnen och experter, nämligen i deras egenskap av behandlande fackmän. I fall 2 förordnades till och med en person med en sådan roll som rättens sakkunnige, vilket får anses klart felaktigt.

En iakttagelse som kan göras är att de som i rättsprocessen anlitas som fackmän kan ha svårt att själva förstå sin roll och på vilket sätt den information de tillför behandlas i domstolen. Det gäller även de som professionellt arbetar med rättskedjan, som rättsläkare. I fall 5 synes rättsläkaren i sina slutsatser ha vägt in en egen trovärdighetsbedömning av den person hon undersökte. Mot bakgrund av att rättsläkaren trodde på flickans uppgift att hon inte varit med om några frivilliga samlag formulerade rättsläkaren slutsatser om att de medicinska fynden starkt talade för att flickan varit utsatt för sexuella övergrepp. Dessa tolkades dock så att rättsläkarens bedömning var att man på rent medicinsk grund kunde se att övergrepp förekommit. Risken för missförstånd/manipulationer av detta slag skulle

⁸ Se t.ex. beskrivningen i Bring och Diesen, *Förundersökning*, tredje upplagan 2005, s. 79 ff.

minska om reglerna kring vad en sakkunnig skall uttala sig om vore entydiga.⁹

I fall 4 förekom en överläkare och en psykolog som hördes om målsäganden, tillika deras patient på det sjukhus där målsäganden var intagen för allvarliga psykiska problem. De saknade enligt egna uppgifter erfarenhet av patienter som varit utsatta för sexuella övergrepp men uttalade sig likväl med stor säkerhet om de framförda anklagelsernas trovärdighet. Läkaren bedömde dem som ”hundra procent trovärdiga” och psykologen sade sig vara ”helt övertygad om att övergreppen skett på det sätt som [patienten] beskrivit”. Båda utvecklade detta i emfatiska ordalag. I resningsärendet var de avsevärt mindre säkra och sade sig inte längre veta vad de skulle tro. Läkaren förnekade att hon skulle ha uttalat sig tvärsäkert och förklarade att hon i sin roll som läkare inte ifrågasatte sin patient. Det förefaller som dessa fackmän inte riktigt insett i vilket sammanhang de uttalat sig och vilka konsekvenser detta kunde få. Likartade iakttagelser kan göras i flera andra av fallen. Det talar för att det finns ett behov av att tydliggöra alla former av expertfunktioner som kan förekomma i den rättsliga processen.

Problem kring hanteringen av uppgifter från sakkunniga och experter förekommer som sagt i alla sexualbrottsmålen. Det skulle kunna utvecklas och exemplifieras i flera riktningar, inte bara utifrån vad de tillfrågade sakkunniga och experterna anfört utan även utifrån hur denna information använts av domstolarna (i vissa mål har mer eller mindre sakkunniga tilldelats en roll som närmar sig siarens). Av resursskäl har vi inte fullföljt analysen av detta.

Beträffande de regler som gäller kring anlitan av sakkunniga har Riksåklagarens förtroendegrupp rekommenderat att de görs till föremål för en lagteknisk översyn.¹⁰ Vi instämmer i detta, med tillägget att den inte bara bör vara lagteknisk. Det bör även övervägas en viss formalisering av de kompetenskrav som ställs på den som skall anlitas som sakkunnig i en brottsutredning, inklusive i rättegången. Det är viktigt att de personer som åberopas som sakkunniga verkligen är sakkunniga – vilket på goda grunder kan betvivlas beträffande flera av dem som förekommit i vårt material – och att de har den rättsliga ram inom vilken de anlitas klar för

⁹ Problemet är inte okänt. I *Osmo Vallo – utredning om en utredning* framhölls att det på intet sätt ankommer ”på en rättsläkare att påta sig åklagarens och domstolens roll att värdera lämnade vittnesuppgifter eller annan icke rättsmedicinsk bevisning” (SOU 2002:37, s. 99).

¹⁰ *Hållbara domslut*, 2004, s. 39.

sig. Det bör även övervägas att ge försvaret rätt att i vissa mål anlita egen sakkunnig och att få detta bekostat av det allmänna.

18.8 Tvivelaktiga resningsbedömningar i Högsta domstolen

Att ta ställning i resningsärenden, där människor avtjänar långa straff, som de upplever som orättfärdiga, kan i enskilda fall säkerligen vara bland det svåraste en domstol ställs inför. I det ”vanliga” dömandet kan domaren trots allt falla tillbaka på principen ”hellre fria än falla” när osäkerheten smyger sig på. Ingen kan klandra domaren för detta, tvärtom, lagen ger honom eller henne stöd för en sådan hållning.

I resningsärenden är det inte så. Rättsordningen bygger på att principen om att domar som vunnit laga kraft skall upprätthållas och verkställas. Det kallas för rättskraft och handlar om den kraft som måste finnas i rättsordningen för att denna skall kunna vara inte bara rätt utan också ordning. Den som fått sin rätt i domstolen skall kunna lita på det beskedet. Det ligger faktiskt också ett värde i att den som inte fått rätt, den som ”dömts”, får ett slutligt besked att inrätta sig efter. En dom som vunnit laga kraft skall därför vara orubblig. I resningsärenden ställs denna orubblighetsprincip mot de anspråk på rättssäkerhet som skall genomsyra all statlig maktutövning mot medborgarna. Det är domaren som skall balansera det ena mot det andra och det finns ingen allmän presumtion att tillämpa. Finns det någon, är det att resning måste användas restriktivt. Kommer resningsinstitutet till mer omfattande användning, är det ett tecken på att de ordinarie rättssäkerhetsfunktionerna är otillräckliga.

Riksåklagaren har i en inlägga till JO rörande de ärenden, som här behandlats som fallen 10–11, uttryckt en vanda över sin roll i sammanhanget:

Jag kan utan tvekan tillstå att många av dessa ärenden hör till de mest besvärliga och grannliga som man ställs inför som riksåklagare. Två mycket viktiga och samtidigt kolliderande intressen – intresset av lagkraftvunna domars orubblighet och intresset av att undanröja materiellt oriktiga domar – skall tillgodoses i en väv av gamla och nya omständigheter, gamla och nya trovärdighetsbedömningar, gamla och nya bevis. Ställningstagandena skall i många fall ske mot den s.k. tilläggsregeln om resning, där de domstolsbeslut som finns får mer sägas vara avgöranden i det enskilda fallet än prejudikat i egentlig mening. Det nya material som utgör underlag för ställningstagandet är normalt en partsinlägga där bevekelsegrunderna för ändrade eller nya uppgifter ofta är höljd i dunkel. Samtidigt är – och måste så vara – utrymmet för att med polisiära medel pröva hållfastheten i det nya materialet mycket begränsat.

Benägenheten att kritisera avgöranden i resningsärenden påverkas av de svårigheter de som haft att göra bedömningarna har varit ställda inför. Likväl måste det konstateras att resningsförfarandet i flera av de genomgångna fallen inte fungerat väl. Det gäller det underliggande utredningsarbetet, som Riksåklagaren berör i det citerade stycket och som behandlas vidare nedan. Men det gäller också några av Högsta domstolens avslagsbeslut.

Det är inte ovanligt att dömda återkommer med nya resningsansökningar efter det att de fått en ansökan avslagen; det finns inget hinder mot detta. Flertalet av dem som beviljats resning i vårt material har försökt flera gånger. De flesta avslagsbesluten saknas det skäl att diskutera.

I tre ärenden – 3, 5 och 10–11 – har vi dock, vilket framgår i vår diskussion i anslutning till respektive referat, ansett att resning borde ha beviljats redan första gången och att Högsta domstolens avslagsbeslut var felaktiga. Skälet till den bedömningen är att den grund eller de grunder på vilken eller vilka resning slutligen beviljades i allt väsentligt förelåg redan vid det första tillfället. Genom sina senare beslut har Högsta domstolen i praktiken själv ifrågasatt sina tidigare avslag.

Det är i och för sig bra att Högsta domstolen inte låser sig till de bedömningar som en gång gjorts utan kan ändra sig. Konsekvensen måste dock bli att de tidigare avslagen ter sig tvivelaktiga. Man kan i och för sig också få intryck av att Högsta domstolen ser det som normalt att den som söker resning får stå och knacka på ett tag, innan dörren öppnas. Det innebär att resningsförfarandet blir ett uthållighetsprov, något materialet i all sin begränsade omfattning faktiskt antyder att det är.

I fall 3 tog Högsta domstolen på ett närmast cyniskt sätt hänsyn till att flickan vid det tredje ansökningstillfället under lång tid vidhållit sin uppfattning att hennes ursprungliga anklagelser var oriktiga; det ”nya” när resning till sist beviljades var att hon sagt samma sak under flera år. I det fallet hade redan vid den första resningsansökan klarlagts att flickans mödomshinna var intakt, vilket uteslöt att hon kunde ha varit utsatt för övergrepp av det slag hon beskrivit, en omständighet som Högsta domstolen skrev sig runt genom spekulationer om att hon likväl kunde ha upplevt sig utsatt för samlag. I fall 5 hade grunden för den fällande domen allvarligt skadats redan vid det första ansökningstillfället, men det krävdes ytterligare ett försök innan resning beviljades; om inte flickans samlag med pojkvännen blivit känt skulle domen ha stått fast, det felaktiga rättsintyget till trots. Att den uppgiften ensam kunde välta lasset visar hur ostadigt det redan var. I fall 10–11 fanns påtagliga resningsskäl vid första tillfället, men Högsta domstolen fann ansökan så svag att man inte ens infordrade en skriftlig

förklaring från Riksåklagaren; de skäl som åberopats dög dock för Högsta domstolen att framhålla senare, när även annat lagts till.

18.9 Rättssäkerheten i resningsförfarandet

18.9.1 De aktuella resningsreglernas utformning: huvudregeln och tillägsregeln

Om man ser till det här genomgångna materialet har Högsta domstolens tillämpning av den s.k. huvudregeln varit sträng. Det sägs i denna regel att resning skall beviljas när ett nytt åberopat material gör det sannolikt att den ursprungliga domen skulle ha blivit en annan om det nya materialet då hade förebringats. Högsta domstolen tycks närmast kräva att det skall vara uppenbart att utgången hade blivit en annan.

Tillägsregeln har ett vagt innehåll. I lagtexten talas om vad som ”i övrigt förekommer” och ”synnerliga skäl”. Det ger stor frihet för domstolen att i sin bedömning väga in allt som i sammanhanget ter sig relevant och angeläget. Regelns diffusa innehåll framträder även i förarbetena, där varierade exempel ges på vad som kan åberopas: att skiljaktiga meningar förekommit, brottets beskaffenhet eller att det är fråga om ett grovt våldsbrott. I praxis har brottets art och straffets längd beaktats. I doktrinen har som framgått ovan sagts att ett syfte med tillägsregeln är att möjliggöra en omprövning av en oriktig bevisvärdering. Justitierådet Bertil Bengtsson har i uppsatsen *Resning i brottmål vid synnerliga skäl* beskrivit regeln så att den ”öppnar --- möjligheter till en sorts skälighetsbedömning, som annars inte förekommer när bevisning om brott prövas av en domstol---”.¹¹ Tillägsregeln är således i praktiken en generalklausul, vilket får betraktas som problematiskt från rättssäkerhetssynpunkt.

I den nämnda uppsatsen visar Bertil Bengtsson dessutom att distinktionen mellan huvudregeln och tillägsregeln är intill överlappning härfin. Resnemanget tar sin utgångspunkt i beviskravet i brottmål: skuld bortom rimligt tvivel. Uppstår i anledning av ett nytt material tvivel om den dömdes skuld innebär det att han eller hon skulle ha frikänts om materialet varit känt vid den ursprungliga prövningen. Huvudregeln skall då tillämpas. Mot den bakgrunden frågar sig Bengtsson ”vad det är för ett tvivel som tillägsregeln innebär”. Han fortsätter:¹²

¹¹ Bertil Bengtsson, *Resning i brottmål vid synnerliga skäl*, i *Process och exekution – vänbok till Robert Boman*, Uppsala 1990, citatet från s. 2.

¹² A.a. s. 9.

Av regelns konstruktion framgår, att detta måste vara ett ännu svagare tvivel än enligt huvudregeln: det innebär inte så mycket osäkerhet att sökanden sannolikt blir frikänd etc. Men är det då alls fråga om tvivel?

Bengtsson prövar olika sätt att få reglerna att gå ihop, men synes mena att distinktionen är opraktisk eller subtil.

Den mest konkreta delen av tilläggsregeln är det övergripande nyhetskravet. Det medför att det måste finnas någon ny omständighet eller något nytt bevis som pekar mot att domen kan vara felaktig. Saknas detta kan resning inte beviljas. Uppfylls nyhetskravet kan resning däremot beviljas, och leda till en friande dom, även om omständigheten eller beviset sedermera visar sig ha marginellt eller inget bevisvärde. Nyhetskravet fungerar på detta sätt som en formell nyckel som öppnar upp för en prövning av bevisvärderingen men som vid denna prövning inte behöver ha någon betydelse.

Även detta är dock påtagligt relativiserat, eftersom det enligt förarbetena och Högsta domstolens praxis skall sättas i relation till den ursprungliga bevisvärderingen. Om bevisningen i den lagakraftvunna domen av resningsinstansen bedöms som stark, krävs nya omständigheter eller bevis av större tyngd än om den bedöms som svag. Det betyder att resningsinstansen vid tillämpning av tilläggsregeln skall värdera den ”gamla” bevisningen i sig. Redan där öppnas alltså för en ny bevisvärdering. Bertil Bengtsson skriver – som det kan tyckas aningen uppgivet: ”*Något* nytt måste den dömde komma med (---). Men det kan vara tämligen perifera förhållanden, som får en viss länk i beviskedjan att te sig svagare än tidigare”. Han tillägger avslutningsvis: ”Det är tydligt att anspråken ställs lågt.”¹³

Till detta kommer att gränsen för vad som kan vara en omständighet eller ett bevis av Högsta domstolen har satts mycket lågt. Som framgått tidigare har Högsta domstolen i NJA 1975 C 125 uttalat ”att en systematiskt genomförd sammanställning och sakkunnig granskning av det tidigare åberopade bevismaterialet under särskilda förhållanden – såsom att den skett i belysning av nya vetenskapliga rön – kan bli att hänföra till sådana omständigheter eller bevis som avses i lagrummet.”

Sammanfattningsvis är rättsläget alltså det, att den som enbart ifrågasätter den ursprungliga bevisvärderingen inte kan få en ny prövning. Finner han eller hon däremot något som kan fungera som ”nyckel”, kan orubblighetslåset öppnas och målet tas upp på nytt.

¹³ A.a. s. 6 f. (kursiveringen finns i originalet).

Detta kan te sig godtyckligt; utfallet kan i enskilda fall framstå som slumpartat. Att anspråken på vad som är att betrakta som nytt är lågt ställda och att regeln i övrigt är en generalklausul innebär att det i hög grad är överlämnat åt resningsinstanserna att avgöra vad som skall omprövas och vad som skall stå fast. Även om det inte är idealiskt från vare sig rättssäkerhets- eller orubblighetssynpunkt att detta inte tydligare kunnat regleras i lag är det svårt att se något bra alternativ. En mer förutsebar och därmed formaliserad ordning skulle samtidigt innebära att det blev svårare att bevilja resning i enskilda ärenden där en ändring framstår som angelägen. Den nuvarande regleringen gör det trots allt i hög grad möjligt för resningsinstanserna att medge en omprövning av domar när de finner detta befogat. En sådan möjlighet måste finnas i en rättsstat och det är svårt att se hur den skulle kunna regleras annat än i en generalklausulliknande form.

Regleringens utformning och dess tillämpning kan dock med fördel göras till föremål för ytterligare överväganden, det gäller bl.a. de praktiskt betydelsefulla situationerna då en omprövning kan te sig rimlig men en sådan inte låter sig göras på ett rättvisande sätt på grund av att den ”gamla” bevisningen inte längre kan förebringas i sitt ursprungliga skick.

Det gäller också den teoretiskt subtila uppdelningen på huvudregel och tillägsregel. I princip skulle det räcka med den senare. I de fall då det befins tydligt att den fällande domen måste undanröjas kan straffverkställigheten omedelbart avbrytas (inhibition), om sådan pågår, eller också kan domen ändras direkt av resningsinstansen, om saken är uppenbar. Resningsinstansens bedömning av det nya materialets tyngd kan under alla förhållanden redovisas i beslutsskäl. Behovet av en utförlig motivering är för övrigt inte självklart annat än då en substantiell resningsansökan avslås. Om en omprövning skall ske kan det hävdas att den bör göras självständigt av den omprövande domstolen utan pekpinnar från resningsinstansen.

18.9.2 Handläggningen av resningsärenden

Resningsärenden handläggs i praktiken skriftligt. Det är en klar nackdel då det gäller att bedöma bevisvärdet av nytt material. Högsta domstolen synes ibland använda tillägsregeln för att ge sig själv en viss marginal i bedömningarna. Det synes inte optimalt från vare sig orubblighets- eller rättssäkerhetssynpunkt.

18.9.3 Utredningen i resningsärenden

Det finns ingen väl etablerad ordning för att utreda förutsättningarna för resning i ett brottmål till förmån för den som är dömd. Den dömden kan hos åklagare begära att förundersökningen återupptas, men det är ju egentligen inte frågan om att fortsätta utreda det ursprungliga brottet. Detta är dock en möjlighet och den har också använts i några av de genomgångna fallen.

Den sökande har begränsade möjligheter att själv verkställa utredning av betydelse i resningsärendet. Det är motparten i ärendet, åklagaren, som förfogar över i stort sett alla de resurser som krävs för att kunna verkställa den utredning som den dömden är i behov av. Men det är den dömden och inte åklagaren som har bevisbördan. Detta medför att den sökande även i de fall där resningsskäl faktiskt föreligger, för att kunna visa detta är beroende av att motparten agerar. Om åklagaren i dessa fall inte vidtar några utredningsåtgärder, eller vidtar bristfälliga åtgärder, medför den sökandes bevisbörda att resningsansökningen skall avslås.

Dömdas möjlighet att få till stånd en utredning kring eventuella resningsgrunder krymper ytterligare av att åklagaren, åtminstone enligt JO:s uppfattning, måste ha mycket starka skäl för att inleda en sådan utredning.

18.9.4 Reformbehov

Att rättssystemet behöver reformeras på dessa punkter är en tydlig slutsats som kan dras av det genomgångna materialet; se vidare nedan 20.6.

18.10 Rättvis rättegång

Det finns ingen uttrycklig, generell regel i svensk rätt om att brottmålsrättegången skall vara rättvis. Det finns däremot flera bestämmelser som handlar om sådant som objektivitet, jäv, saklighet och andra rättssäkerhetsaspekter. Att den som misstänks och tilltalas för brott skall behandlas på ett korrekt och ”juste” sätt är med andra ord underförstått. Det framgår av den sammantagna regleringen.

I Europakonventionen om mänskliga rättigheter finns dessutom en uttrycklig regel som innefattar rätten till en ”rättvis rättegång” (artikel 6). Det är ett försök till översättning av den mer etablerade engelska termen ”fair trial”. Den innefattar en del konkreta rättigheter men uttrycker också en allmän princip. Under den här rubriken har vi tagit upp förhållanden

som kan diskuteras utifrån en sådan princip. Det rör sig om sådant som inte utgör brott mot någon tydlig regel, men är diskutabelt med tanke på kravet på att brottsutredningen och rättegången skall vara rättvis.

I flertalet av fallen finns sådana inslag. Vi har tagit upp dem under rubriken *Rättvis rättegång?* i diskussionsavsnitten i anslutning till respektive fall.

I fall 2 förordnades mot den tilltalades vilja målsägandens behandlande psykolog som rättens sakkunnige, vilket inte ter sig objektivt och opartiskt. Hon visade sig också vara olämplig. Rätten avlog vidare den tilltalades begäran om ett editionsföreläggande avseende målsägandens dagböcker. Innehållet i dessa visade sig senare, under resningsförfarandet, tala mot målsägandens uppgifter. S begärde även att få ut en senare förordnad sakkunnigs bandade samtal med målsäganden. Med hänvisning till att den sakkunnige inte ville lämna ut banden, som enligt hans mening utgjorde ”arbetsmaterial”, avlog domstolen S:s begäran. – Det samlade intrycket är att S inte behandlades på ett rättvist sätt.

I fall 3 begärde den tilltalade C att hans dotter, målsäganden, skulle höras personligen i målet; åklagaren hade åberopat videoinspelade förhör med henne i stället. Domstolen avlog denna begäran. I hovrätten begärde C att en sakkunnig skulle förordnas för att bedöma dotterns trovärdighet. Dottern uppgav då att hon föredrog att höras i målet. Hon inställde sig, men lämnade inga uppgifter. Det framgår av protokollet från huvudförhandlingen att hon bara inställde sig för att undvika sakkunnigutredningen. C begärde då åter ett yttrande från en sakkunnig. Det avslogs. – Intrycket är att domstolarna ensidigt tog tillvara målsägandens intressen på den tilltalades bekostnad, vilket inte ter sig förenligt med kravet på en rättvis rättegång och inte heller med oskuldspresumtionen.

Liknande iakttagelser finns i fall 5, men där ledde den tilltalades begäran om sakkunniggranskning till att målsäganden faktiskt hördes i hovrätten.

I fall 6 ignorerade hovrätten en expertrekommendation om att låta göra en neurologisk undersökning. Det har beskrivits ovan. Att den kunskapen inte tillfördes målet synes innefatta ett klart åsidosättande av den tilltalades anspråk på en rättvis rättegång.

I fall 7 finns den märkliga episoden med moderns brev till rätten. Modern hade uppenbarligen en bestämd uppfattning om att dotterns anklagelser mot styvfadern var grundlösa och att de härrörde från den psykolog som behandlade dottern. Hon sände ett brev till hovrätten som antagligen behandlade dessa frågor. Hovrätten sände dock tillbaka brevet, efter samråd med modern. Det fördes därmed aldrig in i målet. Ett brev från henne dök upp även i samband med ansökan om prövningstillstånd

i Högsta domstolen. Det brevet är övertygande och innefattar ett påtagligt stöd för att brottanklagelserna var oriktiga. Det finns skäl att anta att det första brevet hade ungefär samma innehåll. Den situation hovrätten ställdes inför när den fick brevet var ovanlig och lite komplicerad. Att skicka tillbaka brevet var ett enkelt, men knappast rättsenligt sätt för hovrätten att hantera sitt problem. Det synes stå i bjärt kontrast till kravet på rättens utredningsskyldighet. Det synes inte heller ha varit till gagn för en rättvis rättegång.

I anslutning till referatet av fallen 10–11 har frågan om rättegången var rättvis diskuterats utförligt. Där finns även turerna kring de som det skulle visa sig viktiga psykologutredningarna av målsäganden M. Det var åklagaren som stod för de obstruerande åtgärderna i det sammanhanget. I det läget aktualiserades rättens skyldighet att aktivt tillse att utredningen blev fullständig.

I fallen 10–11 förekom vidare under resningsskedet flera saker som inte är förenliga med de värderingar som ligger bakom kravet på att en rättsprocess skall vara rättvis. När de dömda begärde att förundersökningen skulle tas upp på nytt i anledning av att målsäganden M skrivit ett brev till en av de dömdas advokater med återtagande av sina anklagelser avlogs detta, samtidigt som en förundersökning om urkundsförfalskning inleddes. Inom ramen för denna undersöktes brevet av SKL och befanns vara äkta. Detta föranledde inte någon omprövning av beslutet att inte ta upp förundersökningen. En av de dömda försökte få ut handlingar från åklagare och polis, men detta obstruerades.¹⁴ Liknande omdömen kan fällas om Riksåklagarens dröjsmål med att underrätta de dömda om de verklig-hetsfrämmande uppgifter M lämnade efter rättegångarna om ritualmord m.m.

I fall 2 fanns samma typ av inslag. Den dömda S ansökte om resning. Samtidigt pågick honom ovetande en förundersökning, som inletts redan innan domen mot honom vunnit laga kraft. Där hade hans dotter, målsäganden, lämnat nya, osannolika uppgifter om omfattande övergrepp från ett mycket stort antal personer. Förundersökningen var i det närmaste avslutad vid tiden för resningsansökan, den lades ned kort senare. Den dömda underrättades dock om vad som förekommit först ca tre månader senare. Även därefter hade han svårt att få tillgång till materialet.

¹⁴ Detta får anses vara en adekvat beskrivning av de turer som förekom kring detta. Det framgår av den granskning JO inlett i ärendet och där Polismyndigheten i Skåne medger flera felaktigheter.

Iakttagelser av detta slag har gått att göra i alla sexualbrottsmål. En möjlighet är att misstänkta och tilltalade i sådana mål har svårt att göra sina rättigheter gällande. Det kan naturligtvis inte formuleras som ett påstående efter denna genomgång, men möjligheten att det förhåller sig så är värd uppmärksamhet. Det ligger en viss logik i att de som misstänks för detta slags brott, som torde tillhöra det slags gärningar för vilka gärningsmannen aldrig har någon chans att vinna ens ens av förståelse från omgivningen, riskerar att betraktas som skyldiga långt innan dom fallit. En brottsanklagelse färgar med nödvändighet av sig på den anklagade, ju värre anklagelse, desto svårare är den att tvätta bort. För rättsväsendets del och från rättssäkerhetssynpunkt innebär det rimligen att man måste vara alldeles särskilt noga med utredning, åtal och dom i ärenden av detta slag. Det genomgångna materialet talar för att det kan vara tvärtom.

18.11 Slutsatser om de ursprungliga domarna

Om en person döms, börjar avtjäna sitt straff och sedan beviljas resning för att slutligen frikännas helt – har då något fel begåtts någonstans? Ja, resning är ju rättsväsendets sätt att korrigera egna misstag, så i den meningen är frikännandet en bekräftelse på att den första domen var felaktig. Det synes emellertid möjligt att alla tre avgörandena – den första domen, resningsbeslutet och den friande domen – samtidigt är riktiga. Det gäller om förhållandena vid den första domen var sådana att tillräckliga bevis om den dömdes skuld då förelåg, men det senare inträffat något som påverkat bevisningen i försvagande riktning. Teknisk bevisning kan visa sig ha blivit felaktigt tolkad, nya vetenskapliga rön kan tillföra kunskap som ändrar bevisläget, ett vittne kan visa sig ha ljugit osv. Två förutsättningar synes dock krävas för att en fällande dom, trots senare resning och en korrekt friande dom, skall kunna betraktas som juridiskt klanderfri:

1. Någon ny omständighet, som förändrar bevisläget, skall ha tillkommit
2. Domstolen skall ha saknat anledning att förutse och väga in den påverkan på bevisläget som den nya omständigheten innebär.

Med undantag för fall 6 gäller för alla sexualbrottsmålen att den helt avgörande bevisningen består i bedömningar av målsägandens trovärdighet. I samtliga fällande domar har domstolarna uttalat stark tilltro till den berättelse som respektive målsägande lämnat eller gett uttryck för. I alla målen förekommer dessutom beskrivningen att det målsäganden sagt burit det

självupplevdas prägel eller varianter på detta, vilket framgår i referaten. Fallgenomgångarna visar enligt vår bedömning – se även om kvarstående brottsmisstankar nedan – att samtliga målsägande lämnat oriktiga uppgifter, medvetna eller inbillade. Det innebär att dessa trovärdighetsbedömningar, trots sin tvärsäkerhet, varit felaktiga. Domstolarna har i det hänseendet överskattat sin förmåga. Det har dessutom i alla fall funnits varningssignaler och utredningsbrister. Det förhåller sig därmed inte så att de dömande instanserna saknat anledning att förutse och väga in de omständigheter som senare ledde till friande domar.

I fall 6 avvisade hovrätten en utredning av det slag som senare gjordes och då ledde till uppdragandet av den omständighet – pojkens sjukdom – som ledde till resning och friande dom. Det är ett klart exempel på ett ärende där domstolen måste hållas ansvarig för den felaktiga domen, som alltså inte orsakades av något som domstolen saknat anledning att förutse och väga in.

Beträffande de fall som gäller mord/dråp anser vi att fallen 1 och 8 är svårbedömda.

Med facit i hand är det lätt att se att utredningen i fall 1 var ofullständig och att polis, åklagare och domstol antagligen förbisåg möjligheten att R kunde ha begått gärningen eller varit inblandad i den på något sätt. Detta förbiseende ter sig på sitt sätt förklarligt, med tanke på att K själv åtminstone inledningsvis betraktade sig som skyldig. Omständigheterna – ”fyllerbråk”, med suddiga eller obefintliga minnesbilder hos de inblandade – medförde också ett besvärligt utredningsläge.

I fall 8 är den tidigare gjorda reservationen angående möjligheten för den som inte tagit del av utredningen i målet direkt i rättegången av betydelse (se under 17.3). Indicierna i det målet pekar mot R och man kan tänka sig att ytterligare, omedelbara iakttagelser under rättegången får vågen att tippa över till förmån för åklagarens sak. Avgörande för vår bedömning att även de ursprungliga domarna var felaktiga är att de indiciekedjor som fanns innehöll alltför stora osäkerheter för att möta kravet på bevisning bortom rimligt tvivel och att det inte synes tillfredsställande utrett att ingen annan kunnat begå brottet. Men det är ett gränsfall, ovanligt svårbedömt, där det finns skäl att ha respekt för de olika meningar som finns om utgångens riktighet, resningsbeslutet inräknat.

Fall 9 är enligt vår bedömning klart feldömt. Det saknas helt bevisning som knyter Y personligen till själva brottsplatsen. Utredningen talar snarare mot än för att han skulle kunna ha varit en av gärningsmännen. (Att det finns bevisning som pekar på att han kan ha känt till brottet och på något sätt haft med det att göra är en annan sak.)

Vi har alltså, som även framgått i diskussionen i anslutning till respektive fallreferat, i samtliga fall bedömt den ursprungliga bevisvärderingen som felaktig, även om det gäller med tvekan i fallen 1 och 8. I merparten av fallen kan man, som likaledes framgår av diskussionsavsnitten, i den nya, friande domen finna stöd för de bedömningarna. I några av fallen ger den nya domen dock inte något underlag för att uttala sig om hur domstolen i den nya prövningen sett på den saken.

18.12 Kvarstående brottsmisstanke

I juridisk mening kan den som anklagas för ett brott antingen vara skyldig eller oskyldig; den vars skuld inte bortom rimligt tvivel kan bevisas är oskyldig. Under utredningsfasen används ett antal misstankegrader, som är av betydelse för vilka ingripanden de brottsutredande myndigheterna kan få vidta mot enskilda, liksom för frågan om en brottsutredning över huvud taget skall inledas och bedrivas.¹⁵ Att en person frihetsberövats genom häktningsbeslut kan således vara både juridiskt korrekt och i övrigt legitimt om han eller hon kunnat bedömas som på sannolika skäl misstänkt för brott och under vissa andra förutsättningar, även om det senare skulle visa sig att vederbörande är helt oskyldig. Grader av brottsmisstanke är alltså av intresse under utredningsprocessen, även om det i slutänden bara kan handla om skyldig eller oskyldig.

När en felaktig, fällande brottmålsdom undanröjs efter resning skall den tidigare dömda betraktas som oskyldig. Det grundläggande skälet till detta har inte med juridik i teknisk mening att göra, i synnerhet inte i en rättsordning som tillämpar fri bevisprövning. Det beror i stället på att om bevisning saknas, så finns det, även i de fall där det finns flera ”besvärande” omständigheter, en osäkerhet, som innebär att personen i fråga *kan* vara oskyldig. Ingen kan då, varken på juridisk, moralisk eller annan grund tilllåta sig eller göra anspråk på att likväl betrakta vederbörande som skyldig (annat än på rent subjektiv grund, som en privat övertygelse).

¹⁵ Den lägsta graden gäller för att inleda en brottsutredning (förundersökning). Det skall ske när det finns ”anledning anta” att ett brott förövats. När misstankar riktats mot en viss person i sådan grad att tvångsmedel i exempelvis form av kroppsvisitation får ske använder lagen termen ”skäligen misstanke”. För frihetsberövande krävs normalt den starkare misstankegraden ”sannolika skäl”, vilket ligger strax under den nivå som krävs för åtal, vilket i sin tur ligger under det slutliga beviskravet på skuld bortom rimligt tvivel.

Likväl finns det ett intresse av att i de fall där en fällande dom undanröjts efter resning göra en nyanserad bedömning av bevisläget i det aktuella ärendet.

Från ett polisiärt perspektiv är förekomsten av kvarstående brottsmisstankar mot en friad person relevant. Om en misstänkt friats i domstolsprövning sedan det bedömts att hans skuld inte styrkts bortom rimligt tvivel, samtidigt som det konstaterats att det finns åtskilligt som pekar på att han är gärningsman, är detta av betydelse för vilka fortsatta utredningsåtgärder som är meningsfulla i ärendet. Rör det sig t.ex. om ett mord och brottsmisstankarna efter rättegången mot den friade ligger på normalnivån för häktning, dvs. sannolika skäl, är det inte motiverat att fortsätta mordutredningen från utgångspunkten att den friade är oskyldig och att det *därför* måste vara någon annan som är gärningsman. Det är den typen av situationer som gett upphov till uttryckssättet ”polisiärt uppklarat”. Det är ett uttryck som ibland kanske missbrukas, men kärnbetydelsen är relevant. Det är inte meningsfullt att bedriva utredningsarbete utan att beakta föreliggande brottsmisstankar även mot misstänkta som friats. (Det betyder inte att man måste lägga ned utredningen, men resurser och insatser måste begränsas till det utrymme för alternativa gärningsmän som finns och till det bevisläge den avslutade domstolsprövningen skapat.)

Även för utvärderingen av ärenden av det slag denna genomgång avser synes kvarstående brottsmisstankar vara av intresse. Som ovan framgått finns det mindre utrymme för kritik mot en ursprunglig, fällande dom, som undanröjts efter resning, när brottsmisstankarna även efter den friande prövningen kvarstår med viss styrka, än när det visat sig att misstankarna saknat verklighetsförankring. (Någon gång kan det rentav vara så, att det är resningsbeslutet som förtjänar kritik.)

Ett särskilt skäl till att ta upp kvarstående brottsmisstankar i detta sammanhang är att det förekommer att företrädare för rättsväsendet i sitt försvaret för felaktiga beslut och domar lutar sig mot att de som i juridisk mening befunnits oskyldiga de facto mycket väl kan vara skyldiga. Det är ett slags relativisering av oskuldskonceptet, där man utnyttjar att gruppen oskyldiga även innefattar de som faktiskt kan vara skyldiga. Argumentationen blir då ungefär så här: ”Visst, bevisningen räckte inte, men det behöver ju inte betyda att den åtalade inte var skyldig.” Dvs. man vidgår att det var formellt fel att fälla, men eftersom vederbörande antagligen ändå är skyldig är ingen skada skedd; i själva verket visar resningen och den friande domen bara vilka höga beviskrav vi har och hur generöst vi därmed tillgodoser rättssäkerhetens krav. De som argumenterar på det sättet värjer sig mot en diskussion om huruvida de som fällts och sedan friats

verkligen är oskyldiga, eftersom ett konstaterande att den frikände faktiskt är oskyldig skulle punktera argumentationen. I stället säger de att det är oetiskt att dela in gruppen juridiskt oskyldiga i sådana mot vilka det finns kvarstående misstankar och sådana som med alla rimliga mått mätt faktiskt är oskyldiga.

Det är riktigt att det är en mycket grannlaga sak att föra diskussioner om brottsmisstankar mot personer som är juridiskt friade från sådana misstankar. Exemplet ovan visar dock att det i vissa sammanhang är befogat att uppmärksamma detta. Det här är ett sådant sammanhang.

Om vi beträffande vårt material begränsar oss till sexualbrottsmålen kan det där konstateras att det i samtliga dessa saknas kvarstående brottsmisstankar; de är uttraderade. Man kan förstås inte beträffande alla dessa personer säga att det är uteslutet att det någon gång förekommit sexuella övergrepp i de konstellationer som varit föremål för prövning. Sådant går inte att leda i bevis. Men man kan alltså slå fast, att det efter dessa trots allt omfattande utredningar, med anlitade av alla rättsordningens resurser, och flerfaldiga rättsliga prövningar, *inte föreligger några kvarstående brottsmisstankar* mot de män, som alla en gång dömts till långvariga frihetsstraff för det kanske mest avskydda av alla brott. Det är en så pass viktig slutsats av vår granskning, att den måste få formuleras och lyftas fram.

19. Ansvar

Sammanfattning

De utredningar som finns i materialet och där kritik riktats mot utredningsarbetet är alla av sådant slag att *åklagare varit förundersökningsledare* från början. Det är således respektive åklagare som ansvarar för de brister som finns i förundersökningen.

Brister i utredningen som har bäring på rättssäkerheten och över huvud taget på frågan om den tilltalades skuld *skall uppmärksammas av domstolen* vid dess bedömning av målet. Domstolens första roll är att från rättssäkerhetssynpunkt kvalitetssäkra brottsutredningen. När så inte skett är det alltså domstolen som bär ansvaret för denna brist. Det inkluderar *ett slutligt ansvar för att brottsutredningen är fullständig* och således även det som omfattas av åklagarens ansvar. Domstolens ansvar följer av rättegångsbalkens regler men kan även härledas ur domstolens funktion i rättskedjan; upprätthåller inte domstolen rättssäkerhetskraven kommer de kraven inte heller att efterlevas i tidigare led.

Försvararen har ett ansvar för att hans eller hennes klient företräds på bästa sätt. Men vad som är bästa sätt, givet hur omständigheterna tett sig i olika skeden av ett händelseförlopp, är sällan lätt att bedöma för en utomstående. Utrymmet för kritik är därför i ett sammanhang som detta begränsat.

19.1 Ansvaret för fel som begås i "rättskedjan"

"Rättskedjan" innefattar bl.a. aktörerna polis, åklagare och domstol. De svarar för olika delar av den brottsutredande verksamheten, med polis och åklagare som aktiva och domstolen som mer passiv. Den framförda kritiken träffar alla tre delarna. Ansvaret för de respektive aktörerna följer dock inte helt verksamhetsområdena.

Kritiken avseende brottsutredningen – brister i förundersökningen och dåliga förhör – träffar till synes polisen. Men ansvaret kan inte utkrävas där. De utredningar som finns i materialet och där kritik riktats mot utred-

ningsarbetet är alla av sådant slag att åklagare varit förundersökningsledare från början.¹ Förundersökningsledaren ansvarar för förundersökningen i dess helhet, se förundersökningskungörelsen 2 §. Han eller hon skall enligt denna bestämmelse se till att undersökningen bedrivs effektivt och att den enskildes rättssäkerhetsintressen tas tillvara samt ge dem som arbetar med utredningen behövliga direktiv för arbetet.

Detta lämnar inte utrymme för någon annan bedömning än att ansvaret för den typ av brister som det här gällt vilar på åklagaren som förundersökningsledare i de respektive utredningarna. Att åklagaren tilldelats rollen som förundersökningsledare i ärenden av detta slag beror för övrigt just på kraven på rättssäkerhet och hög utredningskvalitet. Att det förekommit polisiära missbedömningar och att en del förhørsledare synes ha saknat erforderlig kompetens föranleder ingen annan bedömning. Tvärtom talar bristernas påtaglighet för ett än tydligare åklagaransvar.

Åklagaren har därutöver ett ansvar för hur brottsanklagelsen – gärningsbeskrivningen – utformas och för vilken utredning som förebringas i rätten.

Såväl utredning som åtal är emellertid föremål för rättens prövning. Brister i utredningen som har bäring på rättssäkerheten och över huvudet taget på frågan om den tilltalades skuld skall uppmärksammas av domstolen vid dess bedömning av målet. Beträffande alla brister i dessa hänseenden gäller således att det till syvende og sist är rättens ansvar att de inte leder till att någon på felaktiga grunder döms till ansvar för ett brott.

Domstolen har med andra ord, som framgått i avsnittet om *Rättens ansvar för utredningens fullständighet* (3.3.1) och som utvecklas vidare nedan under *Utredningskravet i brottmål* (20.4), ett ansvar för utredningen i målet, som innefattar en skyldighet att kontrollera att utredningsmaterialet är fullständigt och stabilt – eller ”robust”, som man ibland säger. Brister skall genom rättens försorg på ett eller annat sätt åtgärdas, alternativt föranleda ogillande av åtalet. Om åtalet är otydligt eller på annat sätt otill-

¹ Det rör sig inte i något fall om sådant brott av ”enkel beskaffenhet” där polismyndighet är förundersökningsledare (23 kap. 3 § rättegångsbalken). I sexualbrottsmålen har det funnits en känd misstänkt från början vilket innebär att det undantag som gäller utredningar på ”spaningsstadiet” inte varit aktuellt. I de övriga målen torde polisiär förundersökningsledning ha förekommit inledningsvis. Kritik har å andra sidan inte riktats mot utredningsarbetet i dessa ärenden/stadier. – Beträffande sådana utredningar angående grövre brott som polismyndighet kan leda innan det finns en skäligen misstänkt gärningsman gäller för övrigt att åklagaren har ett ”skuggansvar”, som bl.a. innefattar bevakandet av rättssäkerhets- och kvalitetsaspekter.

fredsställande preciserat i gärningsbeskrivningen skall det på samma sätt genom rättens försorg förtydligas, alternativt ogillas.

Som framgått ovan är merparten av de saker vi särskilt tagit upp sådana för vilka rätten har ett direkt ansvar. Till det kommer det just sagda. Därav följer att såväl det övergripande ansvaret för de felaktiga domar som förekommit, som ansvaret för merparten av de enskilda bristerna, åvilar de domstolar som dömt.

Domstolarnas ansvar i dessa hänseenden följer av rättegångsbalkens regler. Det bör emellertid poängteras, att det även med anläggande av ett helhetsperspektiv på den brottsutredande verksamheten, måste förhålla sig så, att det är domstolen som bär ansvaret för att någon döms på felaktig grund. Ställer domstolarna för låga beviskrav, kommer åklagarna att sänka sina krav på polisutredningarna som i sin tur kommer att anpassas till dessa krav. Godtar domstolen att vissa utredningsåtgärder inte redovisas – kanske med den tysta förutsättningen att åtgärderna säkerligen är gjorda, bara inte dokumenterade – kommer åklagaren inte att kunna övertyga de utredande poliserna att dokumentationen behövs, vilket i sin tur kan leda till att polisen inte bryr sig om att utreda saker de tycker verkar onödiga. Och så vidare.

På detta sätt riskerar en informaliserad och mindre noggrann domstolsprövning att fortplanta sig ned i utredningsorganisationen. På motsatt sätt är en formell, noggrann och saklig domstolsprövning ägnad att sätta sin prägel på det brottsutredande arbetet i dess helhet. När en domstol ställs inför en bristfällig utredning i ett mål, där domarna i och för sig tror att den tilltalade är skyldig, har de alltså att beakta inte bara olägenheten av att vederbörande inte får det straff han eventuellt förtjänar utan också risken för att de snart ställs inför nya fall av samma sort – ”det gick ju bra förra gången”.

Det är således uppenbart att det system vi har för prövning av brottsanklagelser utgår från att domstolens första roll är att från rättssäkerhets-synpunkt kvalitetssäkra brottsutredningen. Det innefattar ett vidsträckt ansvar, som rättsordningen förutsätter att domstolarna motsvarar.

19.2 Försvararens ansvar

Här och där i våra diskussioner av de enskilda fallen har vi gjort påpekanden om vad som synes vara förbiseenden från försvarsadvokatens sida. På en del punkter är det tydligt att sådana förbiseenden förekommit, t.ex. när det gällt att lyfta fram omständigheter i förundersökningen. Samtidigt är det svårt att läsa av den vikt som kan tillmätas åtgärder eller icke åtgärder

från en försvarsadvokats sida. Advokaten arbetar på uppdrag av sin klient. Uppdraget omfattas av en långtgående tystnadsplikt. Det är därför svårt att utreda och bedöma vilka överväganden som ligger bakom försvararens göranden och låtanden. En vanlig uppfattning bland svenska brottmålsadvokater är att försvararen bör "ligga lågt", i förlitande på att åklagaren har bevisbördan. Försvaret bör vara försiktigt med att föra in material i målet, eftersom det erfarenhetsmässigt finns en risk för att detta underlättar för åklagarsidan. Passivitet snarare än aktivitet blir därmed något av en grundhållning för försvaret i många brottmål.

Försvaren har naturligtvis ett ansvar för att hans eller hennes klient företräds på bästa sätt. Men vad som är bästa sätt, givet hur omständigheterna tett sig i olika skeden av ett händelseförlopp, är alltså sällan lätt att bedöma för en utomstående. Utrymmet för kritik är därför i ett sammanhang som detta begränsat.

Det hindrar inte att det finns skäl att diskutera försvarsadvokatens roll. Det är möjligt att försvarsadvokaten borde ha en tydligare preciserad uppgift under brottsutredningen och rättegången, innefattande exempelvis vissa skyldigheter att från den tilltalades perspektiv kvalitetssäkra utredningsmaterialet. Det bör i så fall även inkludera en rätt att vidta en del egna utredningsåtgärder, så som inhämtande av "second opinions" i vissa sammanhang. Om försvararen skall åläggas skyldigheter av det slaget kräver det dock en betydligt mer ingående analys än som här gjorts. En sådan analys kan mycket väl resultera i slutsatsen att nackdelarna med en sådan ordning skulle överväga fördelarna.

20. Överväganden och vissa förslag

Sammanfattning

Bevisvärdering i brottmål. Genomgången i denna rapport har lett till slutsatsen att de ursprungliga, fällande domarna innefattat felaktiga bevisvärderingar. Det finns därvid anledning att diskutera hur väl den fria bevisvärderingens princip svarar mot rättssäkerhetens krav. Det kräver dock ett bredare material än det som här varit föremål för granskning.

Det finns skäl att varna för den praxis som utvecklats angående *trovärdighetsbedömningar*. Det kan i ljuset av de fall som här granskats starkt ifrågasättas om det går att göra så tillförlitliga trovärdighetsbedömningar att de ensamma kan läggas till grund för fällande domar i brottmål. Vår bedömning är att *Högsta domstolens rättsbildning* på detta område haft betydelse för de felaktiga domar som finns i vårt material. Högsta domstolen bör förtydliga de krav som bör ställas på bevisvärderingen i trovärdighetsmål, så att oriktiga domar kan undvikas. Om inte sättet att utföra bevisvärderingen stramas upp är risken för fler felaktiga domar påtaglig.

Samma beviskrav i alla brottmål? Det sägs ofta, nästan slentrianmässigt, att samma beviskrav gäller i alla slags brottmål. Det kan diskuteras om det är så. Om kraven skall variera är det en politisk bedömning för lagstiftaren att göra. Från principiell etisk synpunkt kan därvid erinras om att sänkta beviskrav för att tillmötesgå anspråk på att i större grad kunna beivra vissa slags brott kan äventyra principen om att ingen människa får göras till medel, oavsett vilken högre nytta som kan uppnås.

Utredningskravet i brottmål. Vi har vid vår genomgång i flertalet av fallen funnit att domstolarna inte tillräckligt granskat utredningen och att detta haft betydelse för att felaktiga fällande domar meddelats. Gällande rätt uppställer ett krav på domstolen att kvalitetssäkra utredningen. Det finns skäl att inskräpa vikten av detta krav och dess roll för rättssäkerheten.

Särskilda regler i mål angående grova brott? Det bör övervägas om inte mål angående grova brott skall handläggas i kvalificerade former, där särskilda krav ställs på förfarandets grundlighet och den tilltalades rättigheter.

Resningsförfarandet bör reformeras. Det bör införas ett system där en fristående instans tar ställning till resningsansökan och i första hand avgör om den bör föranleda utredningsåtgärder eller inte. Eventuella utredningsåtgärder bör vidtas av en annan polismyndighet än den som varit engagerad i den ursprungliga förundersökningen. Den fristående instansen bör ges full insyn i andra ärenden där material av intresse för resningsansökan finns, t.ex. andra pågående förundersökningar gällande den dömda eller målsäganden i det mål resningsansökan avser. Beslut om resning bör fortfarande fattas av domstol i enlighet med de principer som redan gäller. Riksåklagaren bör i resningsprocessen ha ställning av part, med uppgift att försvara den s.k. orubblighetsprincipen.

20.1 Bevisvärdering i brottmål

Det finns få rättsregler om hur bevisvärdering skall göras och vilka beviskrav som skall ställas. Bakgrunden till denna relativa tystnad från lagstiftarens sida är den ordning med s.k. legal bevisprövning som rådde för numera mycket länge sedan.

Föregångaren till den nuvarande rättegångsbalken, som är från 1948, fanns i 1734 års lag, ”gamla” rättegångsbalken. Den byggde på det som kallades legal bevisteori. Det innebar att lagen reglerade dels vilka bevis som fick användas, dels hur bevisen skulle värderas. En ofta återgiven regel ur 1734 års lag som illustrerar detta är bestämmelsen om att ”tu vittne äro fullt bevis”. Andra exempel var strikta regler om vittnesjäv och hörsägen. Att reglerna gick långt i sina anvisningar till domaren visas av den bestämmelse som sade att ”är vittne i sin utsago ostadigt, ändå att rätten giver det rådruum, att sig väl betänka, och säger nu ett, nu annat, nu jakar och nu nekar det samma; det bör ej gälla”. Denna regel påvisar samtidigt även något annat, nämligen att en del av de anvisningar lagen gav kan betraktas som rätt allmänna erfarenhetssatser – påminnelser om vikten av ett förnuftigt förhållningssätt.¹ Ett annat exempel på detta är regeln ”Nu kunna

¹ I en redogörelse på hög abstraktionsnivå för olika bevisvärderingsmetoder inflikas i Fitgers kommentar till rättegångsbalken: ”Det kan i detta sammanhang inte nog betonas att bevisvärderingen förutsätter ett gott omdöme och sunt förnuft” (35:7).

vittnen förekomma, som särskilt var för sig, och ej tillika, något sett eller hört; utlete då domaren, vari de sammanstämman, eller dem i omständigheterna skiljer åt: och pröve sedan, vad verkan deras vittnesbörd äga kan.”

Det kan sättas i fråga hur bunden domstolen var av de legala bevisreglerna.² Klart är dock att nuvarande system tillkommit som en reaktion mot tanken på att rättsregler skall styra vilka bevis som tillåts och hur de skall värderas. Den fria bevisprövningens princip innebär just att det inte skall finnas regler om detta. Man kan till och med ställa frågan om det ens är rättstillämpning när domstolen värderar bevis.

Ett omfattande regelverk togs alltså bort och ersattes av en princip om att domstolarna skulle vara fria i denna del av sin verksamhet. Som rättskällor återstod i utgångsläget endast det i sak tämligen innehållslösa stadgandet om att rätten efter samvetsgrann prövning av allt som förekommit, skall avgöra vad som är bevisat (35 kap. 1 § rättegångsbalken) och de ovan återgivna förarbetsuttalandena.

Beviskravet kom så småningom att tydliggöras genom prejudicerande avgöranden från Högsta domstolen och skall som framgått tolkas så att den brottsliga gärningen skall vara bevisad ”bortom rimligt tvivel”. Det får i och för sig anses uttrycka ett relativt precist krav, men det kan noteras att Högsta domstolen inte velat i någon nämnvärd mån konkretisera detta krav för olika slags bevislagen; Högsta domstolen återkommer i stället ständigt till grundformelns krav. Ett krav som domstolens förre ordförande Torkel Gregow formulerat så, ”att det praktiskt sett skall framstå som uteslutet att den åtalade är oskyldig”.³

Den genomgång avseende Högsta domstolens praxis som redovisats ovan visar att Högsta domstolen i och för sig tar upp en hel del ”bevisfrågor” till prövning, men att det mest sker för att befästa grundformeln och att den skall tillämpas i alla sammanhang. Hur den därvid skall tillämpas får den övriga rättstillämpningen inte mycket vägledning kring.

Detta kan ses som ett uttryck för en viss passivitet från Högsta domstolens sida. Men det kan lika gärna förstås som ett respekterande av att bevisvärderingen enligt lagstiftaren skall vara fri och som uttryck för slutsatsen att då skall också rättsbildningen på området vara återhållsam. Den praktiska effekten av att Högsta domstolen tagit upp så många ”bevisfall” synes emellertid, att döma av de slutsatser som kan dras från den fallgenomgång

² Anders Stening har i Bevisvärde (ak. avh. 1975) diskuterat just detta och kommit till slutsatsen att ”i stort sett gavs i 1734 års lag endast några tumregler, och dessa är av visst värde även vid fri bevisvärdering” (a.a. s. 15 ff., citatet från s. 31).

³ SvJT 1996 s. 510.

som gjorts i detta projekt, likväl ha blivit att Högsta domstolen kommit att påverka bevisvärderingen i betydande grad.

Vad gäller lagförarbetena så kan dessa, såvitt gäller domarens förpliktelser, sammanfattas så att

- bevisvärderingen skall vara objektiv
- bevisvärderingen skall stödjas på skäl, som kan godtas ”av andra förstående personer”
- bevisvärderingen får inte grundas på en totalvärdering av materialet
- domaren skall i domskäl klarlägga de grunder på vilka han stöder sitt ställningstagande.

Bortsett från att detta är allmänna – och rimligen även självklara – principer, måste de från rättskällesynpunkt tolkas försiktigt. Lagstiftarens avsikt att inte i lag ange regler på detta område utgör ett hinder mot att från dessa principer härleda mer konkreta regler, eftersom man ju då hamnar i det som skulle undvikas, dvs. legal bevisteori.

Det här är ett grundläggande dilemma även för den juridiska doktrinen på området. Den är som framgått (se del 1) omfattande i så måtto, att det finns en hel del ingående utläggningar om hur bevisvärdering bör ske, vilka metoder som bör tillämpas osv. Om man betraktar rättsområdet som helhet är det emellertid påtagligt att doktrin å ena sidan och praxis i vid mening å andra sidan tycks leva rätt skilda liv. Det finns få exempel på att de begrepp och metoder som diskuteras i doktrinen avsatt synbara spår i domstolarna; i Högsta domstolen saknas sådana spår helt. Det behöver inte betyda att det som sägs i litteraturen saknar betydelse för den rättstillämpande verksamheten. Det som där sägs är av stort värde i utbildningssammanhang, som underlag för diskussion praktiker emellan samt som utgångspunkt för den enskilde domarens reflektion och förkovran. Men det synes inte utgöra doktrin i den meningen att det är där domstolarna hämtar vägledning för sina rättsliga ställningstaganden. Ett skäl till det kan vara att resonemangen många gånger blir så abstrakta och ibland direkt matematiska att de helt enkelt inte går att använda som vägledning i enskilda, praktiska fall. Ett annat skäl är det som ovan diskuterats, nämligen att bevisvärderingen enligt lagen är fri. Lagstiftarens avsikt är att formaliserade handlingsregler – och dit kan metoder med begreppsbyggnad av det slag som föreslås inom doktrinen lätt leda – inte skall användas. Det betyder att domaren kan använda litteraturen om bevisvärdering för att skärpa sin analysförmåga men inte som vägledning för hur han eller hon skall döma i enskilda fall.

Det finns emellertid anledning att diskutera hur väl den fria bevisvärderingens princip svarar mot rättssäkerhetens krav. Skälet till att principen infördes var att en mer bunden, legal bevisprövning och bevisvärdering erfarenhetsmässigt ledde till att "formell" rättvisa gick före "materiell". Det betydde att formella regler kunde hindra en domstol från att döma korrekt i sak. Förhållandet mellan i denna mening "formell" och "materiell" rättvisa är komplicerat och en utläggning om detta här skulle spränga framställningens ram. Men så mycket kan sägas, att formkrav inom rättsordningen typiskt sett gagnar rättssäkerheten, genom att de ökar förutsebarheten och minskar utrymmet för att "laga efter läge", vilket kan innefatta risker för godtycke. Från detta finns uppenbara undantag. Enligt den gamla ordningen innebar två vittnen fullt bevis. Men två vittnen kan naturligtvis missta sig lika väl som ett kan göra det och att döma på sådan formaliserad grund är inte tillförlitligt. Stelbent formbundenhet av det slaget är således inte till gagn för rättssäkerheten. Det var inte minst exempel/resonemang av det slaget som låg till grund för avskaffandet av den legala bevisteorin.

Det som är värt att diskutera är om det fullständiga avståendet från bevisregler inom svensk rätt kanske inneburit en alltför långtgående avformalisering. Som nämndes ovan kan man till och med fråga sig om bevisprövning och bevisvärdering ens är rättstillämpning, när det inte finns några regler om hur det skall gå till. Det kan hävdas att legalitetsprincipen kräver ett tydligt lagstöd även för denna del av straffrättskipningen. I alla händelser bör bevisvärderingen till sitt utförande vara förutsebar och fri från godtycke.

Därutöver finns det skäl att undersöka om inte den fria bevisvärderingens princip ställer en del institutionella krav på rättsordningen, såsom att kompetensen inom domstolarna är säkerställd på en hög nivå, att det finns mekanismer för en effektiv kvalitetssäkring och möjlighet till korrigerande av felbedömningar. Detta kan uttryckas så att en högre grad av formalisering medför en viss "mekanisering" som ställer lägre krav på den enskilde utövaren. Omvänt ställer en friare tillämpning, med det utrymme det ger den enskilde beslutsfattaren, större krav på utövaren.

Genomgången i denna rapport har lett till slutsatsen att de ursprungliga, fällande domarna innefattat felaktiga bevisvärderingar (se *Slutsatser om de ursprungliga domarna* ovan, 18.11). Förutom de enskilda felaktigheterna har vi noterat den mångfald av angreppssätt som förekommer i bevisvärderingsfrågor. Den fria bevisvärderingens princip gör det i och för sig möjligt att "låta tusen blommor blomma". Den fråga som därmed kan

ställas är om bevisvärderingen möjligen blivit för fri och fått substantiella inslag av godtycke.

En diskussion om detta kräver självklart ett långt bredare underlag än det vi här presenterat, men de brister och felaktigheter som finns i det undersökta materialet är samtidigt så pass anmärkningsvärda att de bör föranleda en allvarlig diskussion om bevisvärderingens kvalitet och objektivitet.

Förtroendet för den dömande verksamheten skulle gagnas av att domare tillämpade någorlunda likartade metoder vid bevisvärderingen. En genomarbetad och allmänt omfattad grundsyn för hur bevisningen skall uppställas och vad som vid bedömningen särskilt bör beaktas, skulle minska risken för att bevis används på ett godtyckligt eller felaktigt sätt.

20.2 Särskilt om s.k. trovärdighetsbevisning

Som framgått i materialet gör domstolar ofta bedömningar av personers *trovärdighet* och lägger dem till grund för sin bevisvärdering. I det sammanhanget förekommer även ofta uttrycket *tillförlitlighet*.⁴ Det är inga juridiska begrepp eller annars juridiskt bestämda redskap; det finns veterligen ingen juridisk diskussion om vad som menas med det ena och det andra eller när och hur de skall tillämpas. Språkbruket är inte entydigt. Det gäller även beträffande Högsta domstolens sätt att använda uttrycken.⁵

Bevisvärdering går ut på att avgöra vad som är bevisat. Det som skall bevisas i brottmål är att den tilltalade begått den av åklagaren beskrivna gärningen. Det är domstolens uppgift att värdera det som åberopas som bevis. Ett led i en sådan värdering är bedömningen av om det som åberopas är tillförlitligt, dvs. om man kan utgå från det som ett faktum.

⁴ Frågeställningen är av intresse för alla som hörs i domstol: tilltalad, målsägande och vittne. Trovärdighetsbedömningar av tilltalade förekommer, men är av naturliga skäl mindre vanliga. Trovärdighetsbedömningar av vittnen är förstås mycket vanliga och många gånger mindre problematiska, genom att vittnen i allmänhet talar under ed och saknar intresse i målets utgång. Framställningen här är i praktiken inriktad på bedömningen av målsägares trovärdighet, som varit huvudfrågan i så många av de granskade ärendena och som är särskilt omdiskuterad i bevisvärderingssammanhang.

⁵ Jfr Schelin, som visar att HD i sina domskäl inte gör någon skillnad mellan trovärdighet och tillförlitlighet och utvecklar detta. Hon framhåller även att Gregow i sin uppsats om bevisvärderingen i mål om sexuella övergrepp mot barn använder begreppen som synonymer. (Schelin, *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, Stockholm 2005, s. 234 f.)

Om en person inför domstolen lämnar en viss uppgift skall domstolen således avgöra i vad mån denna uppgift är tillförlitlig. Av intresse kan då exempelvis vara:

- uppgiftslämnarens person – vad som allmänt är känt om vederbörande
- uppgiftslämnarens relation till parter och frågor i målet – är han eller hon oberoende från dessa?
- har uppgiftslämnaren annars något i intresse i målets utgång?
- hur har uppgiftslämnaren fått kännedom om uppgiften – under säkra eller osäkra former?
- uppgiftens förhållande till vad som i övrigt är känt – går den ihop med processmaterialet i övrigt eller verkar den ”konstig”?

Detta kan alltså sammanfattas så, att domstolen skall bedöma den lämnade uppgiftens tillförlitlighet. Det är som sagt inget juridiskt begrepp, men väl en term som inbegriper vad det är fråga om. Det kan även formuleras i termer av trovärdighet – i vilken grad är uppgiften och uppgiftslämnaren trovärdiga?

Trovärdig kan i och för sig ges ungefär samma betydelse som pålitlig eller just tillförlitlig. Ordet trovärdig anknyter emellertid till vad som är *vårt att ”tro”* på. I detta finns ett klart subjektivt moment. Man kan t.ex. säga att man inte vet om en person talar sanning, men att man tror det. Tron hänför sig typiskt sett till en inre, subjektiv föreställning, medan vetenskapen är förankrad i yttre, objektiva förhållanden. I den rättsliga prövningen måste den helt avgörande tonvikten ligga på vad man vet, inte på vad man tror. Från den synpunkten är termen trovärdig mindre lämplig i bevisvärderingssammanhang.

Som ett *led i en tillförlitlighetsbedömning* kan trovärdighetsbedömningen dock ha sin plats. Vid bedömningen av tillförlitligheten i en lämnad uppgift är det befogat att väga in om uppgiften lämnats av en trovärdig person på ett trovärdigt sätt. Alldeles särskilt synes detta gälla om så inte är fallet. Trovärdighetsbedömningen har då en karaktär av kontrollpost. En uppgift som inte lämnats på ett trovärdigt sätt är mindre tillförlitlig. Detsamma gäller uppgifter som kommer från någon som tidigare lämnat bevisligen oriktiga uppgifter och därigenom framstår som en mindre tillförlitlig uppgiftslämnare. Mer tveksamt synes vara om en lämnad uppgifts tillförlitlighet kan öka av att framföras på ett sätt som bedöms som särskilt trovärdigt eller av en person som bedöms som särskilt trovärdig. Konkret skulle det innebära att en brist avseende en uppgifts tillför-

litlighet – t.ex. att den inte passar in i sammanhanget – kan kompenseras av att den som framfört den bedöms som trovärdig.⁶

Av det sagda framgår att trovärdighetsbedömningar är underordnade tillförlitlighetsprövningen. Vid en korrekt bevisvärdering måste trovärdighetsbedömningar följas av en tillförlitlighetsprövning. Annars har man inte sagt mer än att uppgiften är värd att tro på, vilket inte kan vara tillräckligt för att finna den bevisad bortom rimligt tvivel. Med beaktande av hur svensk rättstillämpning utvecklats bör frågan ställas, om det kan vara så att en uppgiftslämnare kan vara så trovärdig och lämna en uppgift på ett så trovärdigt sätt, att redan detta räcker för att bedöma uppgiften som tillförlitlig.

Med fri bevisprövning är det förstås möjligt att i det enskilda fallet komma fram till detta. Samtidigt betyder det att en bedömning med stora subjektiva inslag – vilket en trovärdighetsbedömning definitionsmässigt har – får en helt avgörande betydelse för målets utgång. Det skall ställas mot de motivuttalanden, återgivna ovan, där det sägs att domarens uppfattning inte får grundas på en rent subjektiv uppfattning om bevisens värde, att övertygelsen måste vara objektivt grundad och inte får utgå från ett totalintryck av materialet. Framför allt skall det ställas mot det övergripande beviskravet, att skuld skall fastställas bortom rimligt tvivel.

Högsta domstolen har i några rättsfall från 1990-talets början på ett som det kan uppfattas tämligen emfatiskt sätt förklarat att ett åtal som i allt väsentligt bygger på en målsägandes uppgifter kan räcka för fällande dom.⁷

⁶ Ett skäl till att förhålla sig skeptisk till att lägga en ren trovärdighetsbedömning i åklagarens vågskål är svårigheten att på ett tillförlitligt sätt göra sådana bedömningar, något det material som här granskats illustrerar. Det är möjligen lättare att iakta bristande trovärdighet än ”kompenserande” trovärdighet, även om risken för att över-skatta betydelsen av att en person ger ett nervöst eller avvikande intryck inte heller bör negligeras. Den i rättsliga sammanhang relativt frekventa förekomsten av personer med psykopatiska drag bör också beaktas; personer i den kategorin kan lika obesvärat som grundlöst göra ett trovärdigt intryck. Ett sätt att hantera detta är i alla händelser att betrakta trovärdighetsfrågor i ljuset av var bevisbördan ligger. Att kompensera brister i åklagarens bevisning med att målsäganden personligen framstår som särskilt trovärdig innefattar typiskt sett en osäkerhet, som i stället bör räknas den tilltalade till godo. Omvänt kan trovärdigheten hos ett vittne till förmån för den tilltalade skapa en motsvarande osäkerhet, som då emellertid också skall räknas den tilltalade till godo.

⁷ Även i tidigare praxis finns stöd för detta. I NJA 1988 s. 40 dömdes en man för våldtäkt med stöd enbart av målsägandeuppgifter, som bedömdes som trovärdiga. Fallet är inte refererat som ett bevisvärderingsmål (rubriken i NJA lyder: ”Våldtäkt enligt 6 kap. 1 § 1 st. eller 2 st. BrB?”). En stor del av domskälen i HD upptas dock av bevisvärderingen, som avslutas: ”Vid övervägande av det anförda och övrig utredning finner HD att Agneta G är att bedöma som helt trovärdig och att hennes utsaga i alla delar måste läggas till grund för prövningen.”

I NJA 1991 s. 83 skrev Högsta domstolen:

Såsom ofta är fallet när det gäller påstådd brottslighet av förevarande slag, som är undandragen från insyn, föreligger inte några direkta vittnesiakttagelser och inte heller någon teknisk bevisning. Detta hindrar emellertid inte att bevisningen ändå kan befinnas tillräcklig för fällande dom.

I NJA 1992 s. 446 heter det:

I mål om sexualbrott grundar sig ansvarspåståendena ofta i allt väsentligt på målsägandens uppgifter. Detta hindrar inte att bevisningen ändå kan befinnas tillräcklig för en fällande dom.⁸

I omedelbar anslutning till sitt ovan citerade uttalande i NJA 1991 s. 83 fortsätter Högsta domstolen: ”För detta förutsätts att domstolen genom den utredning som förebringats i målet finner det ställt utom rimligt tvivel att den åtalade har gjort sig skyldig till vad som lagts honom till last.” Den sammantagna innebörden av detta är inte så upplysande. Det betyder ju bara att om åtalet befinns bevisat bortom rimligt tvivel med hjälp av exempelvis en målsägandetsaga kan en fällande dom meddelas, något som följer redan av regeln om fri bevisprövning. Det man i rättstillämpningen synes ha tagit till sig är det som får anses framhävt av Högsta domstolen, nämligen att det är i sin ordning att döma enbart på en målsägandeberättelse.

1991 års fall, som kan uppfattas som det grundläggande prejudikatet, gällde våldtäkt inom ramen för ett samboförhållande. Åtalet byggde på kvinnans berättelse. Några enstaka omständigheter som åklagaren åberopat till stöd för denna beaktades inte av Högsta domstolen. Däremot beaktades att kvinnan under en resa berättat för anhöriga om övergreppen. Detta utgjorde den enda ”stödbevisningen”. Det helt avgörande var således trovärdigheten. Om denna skrev Högsta domstolen:

Inför HD har Helena lämnat en lång och i sina detaljer sammanhängande berättelse. Det sätt på vilket den lämnats har gett ett trovärdigt intryck. Berättelsen stämmer i alla väsentliga avseenden väl överens med de uppgifter som antecknats i tingsrättens och hovrättens domar. De tillägg och förtydliganden som Helena gjort i HD har hon förklarat med att upplevelserna varit sådana att hon sökt förtränga dem och att det är först nu som hon kunnat erinra sig och i tid placera vissa händelser. Helena har under ett pressande förhör förmått ge rimliga förklaringar i de hänseenden där hennes uppgifter har satts i fråga. Något beaktansvärt skäl till att Helena skulle ha velat sanningslöst till-

⁸ Jfr även NJA 1993 s. 68: ”I detta mål liksom i de flesta mål om sexualbrott utgörs bevisningen huvudsakligen av målsägandens uppgifter. Detta hindrar inte att bevisningen ändå kan befinnas tillräcklig för fällande dom.”

vita Roger de brott som han åtalats för har inte framkommit. Det finns inte heller belägg för att hon under förundersökningen eller i underdomstolarna lämnat några felaktiga uppgifter.

Vid övervägande av det anförda och vad utredningen i övrigt visar finner HD att *Helenas utsaga måste anses trovärdig*. Det kan *därför* inte betvivlas att Roger förövat misshandel och våldtäkt mot henne. Därmed är dock inte sagt att det skett i den omfattning som åtalet avser.⁹ (Kursiveringarna är gjorda här.)

Fallet ger stöd för att domstolarna i rättstillämpningen kan lägga en trovärdighetsbedömning till grund för fällande dom utan övrig bevisning. Stöd för att rättsläget skall förstås så finns hos Gregow, som i den tidigare diskuterade uppsatsen, med åberopande av bl.a. denna dom, skriver att i mål av detta slag skall bevisprövningen ”utgå från att det är möjligt att grunda en fällande dom uteslutande på målsägandens uppgifter”.¹⁰

Det finns skäl att varna för den ”modell” som Högsta domstolen tillämpade. Flera av domarna i materialet bygger på den. Den leder enligt vår bedömning till att trovärdigheten ges betydelse av överordnat bevis, i ljuset av vilken alla andra omständigheter i målet bedöms.¹¹ En domstol som en gång låst sig vid att en person eller vederbörandes utsaga är trovärdig tycks tendera att pressa tolkningen av sådant som inte går ihop med utsagan så att det likväl stämmer in eller kan förklaras på något sätt. Den trovärdiga utsagan blir kartan, till vilken avvikelser i terrängen måste anpassas.

I det sammanhanget kan en annan faktor spela in. Att förklara en part trovärdig innebär ett slags lojalitetsförklaring i förhållande till den personen. Det ligger en fara i att en domstol överhuvudtaget uttalar sig i dessa termer; det är från objektivitetssynpunkt att föredra om domstolen håller sig till tillförlitligheten. Den problematiken kan förstärkas i mål där målsäganden och den tilltalade tydligt står mot varandra. I teorin är det inte tillräckligt att målsäganden är mer trovärdig än den tilltalade. Men en domare kan rimligen känna olust inför den uppenbara risken att en fri-

⁹ HD övergick därefter till en tämligen detaljerad prövning av brottens omfattning. Målsäganden hade berättat om övergrepp i stor omfattning. HD dömde den tilltalade för brott begångna vid fyra tillfällen, som målsäganden lämnat en del konkreta uppgifter, men ogillade åtalet i de delar det avsåg icke preciserade övergrepp. Därvid beaktade HD även att det under perioden förekommit frivilliga samlag från målsägandens sida, något målsäganden medgav.

¹⁰ SvJT 1996 s. 515.

¹¹ Schelin, som är kritisk mot att HD inte skiljer mellan trovärdighet och tillförlitlighet, framhåller att detta naturligen riskerar att medföra att trovärdighetsbedömningen får oproportionellt stor betydelse vid avgörandet av utsagans bevisvärde. Se a.a., s. 234.

ande dom av den trovärdiga målsäganden uppfattas som att hon – det är oftast en hon – inte blev trodd. Den olusten kan rimligen växa till moraliska dimensioner, om målsäganden är en ung flicka i allmänt tragiska och utsatta omständigheter. Har man rätt att till en flicka, som man i och för sig tror på, säga ”tyvärr, vi tycker inte att det du berättar är tillräckligt” och därmed lägga en stor sten på en redan övertung börda? Svaret är förstås att man inte har så mycket att välja på, om man är domare och vill följa de beviskrav som gäller. Även från denna synpunkt är det emellertid att föredra att inrikta prövningen på uppgifternas tillförlitlighet snarare än på individens trovärdighet.

Ett annat uppenbart skäl för att inte ge trovärdighetsbedömningar avgörande utrymme i brottmålsprocesser är att de helt enkelt synes vara svåra att göra. Det finns ingen anledning att anta annat än att de domare som gjort bedömningar av detta slag i det genomgångna materialet varit övertygade om riktigheten i sina slutsatser. Likväl har de varit fel; man har i många fall kraftfullt huggit i sten. Förmågan att bedöma om människor talar sanning är ett klassiskt forskningsämne inom psykologin. Någon universalmetod har inte upptäckts. Varken jurist- eller domarutbildningen innehåller något moment, som stärker domarens färdighet i detta avseende. De metoder domare säger sig använda har snarast underkänts i vetenskapliga sammanhang.¹² Visserligen kan det väl tänkas att domare med tiden kan förvärva en god intuitiv förmåga att avgöra när det talas sant och när det ljugs i en rättssal, men därifrån till att tilltro envar domare den förmågan och lita så blint till den att den ensam kan läggas till grund

¹² Se t.ex. Pär Anders Granhag och Leif A Strömwall, *Att avslöja lögn* i antologin *Polispsykologi* (Stockholm 2004). ”Angående olika – förmodade – expertgruppers förmåga att avslöja lögn har forskare samlat på sig en hel del kunskap. Ett stort antal olika yrkesgrupper har undersökts, t.ex. tulltjänstemän, kriminalpolis, säkerhetspolis, FBI-agenter, kriminalvårdspersonal, domare, psykologer och psykiatrer. Undersökningarna visar att dessa förmodade expertgrupper oftast inte presterar bättre än de studenter de vanligen jämförs med. Kriminalpolisers förmåga att avslöja lögn har, till dags dato, kartlagts i ett tiotal studier. Sammantagna visar dessa att polisers prestationer inte skiljer sig från andra förmodade expertgruppers, dvs. den är ganska medioker. Det enda som verkar skilja de förmodade expertgrupperna från andra är att de har en större, men som det visat sig obefogad, tilltro till sin egen förmåga.” (a.a. s. 269). Man kan invända att studierna inte behöver vara rättvisande eftersom de inte mäter de olika yrkesgrupperna i deras professionella miljö – domaren är kanske inte bättre än andra på att avslöja lögn i allmänhet, men i rättssalen kan han eller hon på grund av sin erfarenhet likväl vara en skicklig bedömare av aktörernas trovärdighet. Av den citerade källan framgår emellertid att åtminstone polisens resultat inte blir bättre när studierna anpassas till den professionella förhörmiljön.

för fällande dom i ett brottmål är det ett stycke. Det här genomgångna materialet pekar på att domstolar kan grovt överskatta sin förmåga att göra trovärdighetsbedömningar, något som lett till stora rättssäkerhetsförluster.

Det kan således, inte minst i ljuset av de fall som här granskats, starkt ifrågasättas om det går att göra så tillförlitliga trovärdighetsbedömningar att de ensamma kan läggas till grund för fällande domar i brottmål. Undantagsvis kan det emellertid förhålla sig så och med fri bevisvärdering föreligger inget formellt hinder mot det. Uttryck av typen ”bär det själv-upplevdas prägel” ter sig efter denna genomgång emellertid så belastade att de, liksom det slags bedömningar som ligger bakom dem, bildligt talat förtjänar att bannlysas.

I NJA 1991 s. 83 föreligger även ett s.k. obiter dictum – ett särskilt yttrande – av en av domarna, justitierådet Inger Nyström. Hänvisningar till detta är relativt vanliga, även i de domar vi gått igenom. Nyström utvecklar sin syn på beviskravet i mål av detta slag. Utgångspunkten är att bevissvårigheter vid vissa slag av brottslighet ”självkänt inte ger anledning att ens till någon del frångå” de beviskrav som allmänt gäller brottmål. I yttrandet förekommer emellertid flera exempel på just detta, dvs. att kraven relativiseras under åberopande av de utredningssvårigheter som sägs föreligga. Det heter bl.a.:

Normalt bör fordras att sådana yttre omständigheter som tid och plats för den brottsliga gärningen blir preciserade och utredda. Ibland måste man dock på grund av sådana utredningssvårigheter som här förut har berörts godta att omständigheter av detta slag lämnas i viss mån öppna.¹³

Detta fall, NJA 1991 s. 83, synes ha fått rätt stort genomslag. Det åberopas som sagt på flera ställen i de domar vi gått igenom. Man kan också konstatera att den första av våra sexualbrottsdomar avkunnas något tiotal månader efter detta prejudikat. Det finns därför goda skäl att sätta den rättstillämpning som förekommit i dessa mål i samband med Högsta domstolens praxis.

Det förhållandet att prejudikatet fått dessa konsekvenser måste ha blivit synligt för Högsta domstolen genom de resningsärenden som sedan passerat via domstolen. Det borde föranleda Högsta domstolen att till ledning av rättstillämpningen ta upp fler mål av detta slag för att förtydliga de krav som bör ställas på bevisvärderingen, så att oriktiga domar kan undvikas. Grundprincipen – att målsägandeuppgifter kan vara tillräckliga för

¹³ I yttrandet går Nyström även väsentligt längre än kollegan Gregow i dennes tidigare åberopade uppsats vad gäller eftergivandet av de krav som kan ställas på gärningsbeskrivningen.

fällande dom – kan antagligen kvarstå, men den måste förses med ett antal rättssäkerhetsgarantier.¹⁴ En tydligare åtskillnad mellan trovärdighets- och tillförlitlighetsbedömningarna, där trovärdighetsbedömningen inte får en så dominerade roll, är en sådan sak. Från pedagogisk synpunkt vore det en fördel om prövningen kunde ställas upp så, att om ett antal angivna förutsättningar är uppfyllda, så kan tillförlitliga uppgifter från en målsägande läggas till grund för en fällande dom. Det skulle därmed kunna klargöras att dessa fall utgör undantag och att det normala är att enbart målsägandeppgifter inte räcker. Det kan på så sätt förebyggas att utredningsarbetet i mål av detta slag ensidigt koncentreras på att ”producera” en trovärdig målsägande och i stället ges en bredare inriktning. Ett avskräckande exempel är fall 7 i fallgenomgången där *den enda* bevisningen i målet var målsäganden och hennes psykolog.

Ett praktiskt behov av fristående stödbevisning visar sig även i de vanligt förekommande fall där en målsägande återtar sina anklagelser. Detta är inte självklart eller ens normalt ett skäl för resning.¹⁵ Problematiken är väl känd från annat relationsvåld såsom kvinnomisshandel. I de sammanhangen anses det särskilt viktigt att säkra annan bevisning, så att utredningen inte skall stå och falla med målsägandens uppgifter. Om en fällande dom exklusivt grundat sig på ”trovärdighetsbevisning” och målsäganden senare återtar sina uppgifter uppkommer inte bara problemet att det inte längre finns några anklagelser – det kan hanteras om de ursprungliga uppgifterna trots allt framstår som autentiska, t.ex. på grund av att ingen trovärdig förklaring kan ges till varför berättelsen ändrats – utan också att en person som först säger sig sedan så svårligen kan karakteriseras som just trovärdig.

Riksåklagaren uppmärksammade 2002 bl.a. denna fråga i en PM med ”Riktlinjer för ärenden rörande barnmisshandel och sexuella övergrepp mot barn”.¹⁶ I riktlinjerna sägs att ”målsägandeförhör måste stödjas av

¹⁴ Gregow ställer i sin uppsats upp en rad krav, som synes väl ägnade att kraftigt stärka rättssäkerheten i mål av detta slag, om de tillämpas. En omständighet som torde vara nödvändig att beakta, som Gregow också nämner, är om målsäganden yrkat på ett omfattande skadestånd; det är i vart fall i alla andra sammanhang typiskt sett ägnat att minska en utsagas tillförlitlighet om den som framför den har ett särskilt ekonomiskt intresse av att den skall vinna tilltro. Skadeståndets betydelse har berörts ovan under rubriken *Otillräcklig granskning av målsägandeberättelse* (18.5).

¹⁵ Jfr NJA 1992 s. 625. Se även HD:s resningsärenden Ö 3113-02 och Ö 4188-02. Bägge fallen gäller sexuella övergrepp mot barn, där flickan sedermera återtagit sin berättelse. HD avslog resningsansökan i båda fallen.

¹⁶ RÅ PM 2002-07-12.

annan bevisning som kan verifiera de uppgifter som målsäganden lämnat och denna dokumentation måste vara sådan att man även vid en granskning i efterhand – efter längre eller kortare tid – kan lägga fast händelseförloppet”. Om detta följs torde det vara väl ägnat att stärka rättssäkerheten.

Ett litet steg i riktning mot krav på stödbevisning kanske Högsta domstolen kan sägas ha tagit i en dom från november 2005, där det om våldtäktsbrott heter:¹⁷

I fråga om påstådd brottslighet av nu aktuellt slag saknas ofta liksom i förevarande fall vittnesiakttagelser och teknisk bevisning. I enlighet med vad som uttalades i rättsfallet NJA 1991 s. 83 hindrar detta inte att bevisningen ändå kan vara tillräcklig för fällande dom, förutsatt att domstolen genom den utredning som förebbringats i målet finner det ha blivit ställt utom rimligt tvivel att den åtalade har gjort sig skyldig till vad som lagts honom till last. Så t.ex. fanns i det nämnda fallet stödbevisning bl.a. i form av uppgifter som kvinnan lämnat till sin mor och sin syster.

Om NJA 1991 s. 83 skall tolkas så som Högsta domstolen här synes utgå från, dvs. att trovärdighetsbevisning förutsätter fristående stödbevisning för att kunna läggas till grund för en fällande dom, är det ett välkommet klagörande. Det är dock fortfarande oklart vilken betydelse det förhållandet att målsäganden i det målet hade berättat om övergreppen för sina närstående skall ges. Är det något som självständigt talar för att övergrepp ägt rum eller är det något som styrker trovärdigheten? Högsta domstolens formulering i 1991 års mål talar för det senare. I alla händelser synes det nytillkomna avgörandet få förstås så, att det krävs något mer än bara en trovärdig berättelse för en fällande dom. I det nu aktuella målet fortsatte nämligen Högsta domstolen:

Någon stödbevisning av det slaget finns inte i förevarande mål när det gäller den påstådda våldtäkten. CGs väninna MH har visserligen i sitt vittnesmål uppgett att CG under deras gemensamma promenader kommit att berätta om att hon inte fick vara i fred sexuellt för LG, men detta uttalande sådant det återgetts i vittnesmålet behöver inte syfta på att någon våldtäkt ägt rum utan kan likaväl vara förenligt med vad CG berättat om att LG ofta insisterat på att de skulle ha samlag trots den allmänna motvilja som hon hade mot sexuellt umgänge med honom.

Det finns alltså i denna del inte någon annan utredning än CGs egna uppgifter. I enlighet med vad som sagts i det föregående har dessa visserligen hög trovärdighet och denna förringas inte av att gärningen kom att anmälas först lång tid efter det att brottet påstås ha begåtts, i samband med att CG hördes om de andra brotten. Avsaknaden av stödbevisning i förening med den stora vagheten i tidsangivelsen för det påstådda brottet – som enligt henne kan förläggas till någon gång under år 2003 – och de svårigheter

¹⁷ HD:s dom den 2 november 2005, B 3103-05.

som till följd härav förelegat för LG att föra motbevisning leder sammantaget ändå till slutsatsen att det inte kan anses vara ställt utom rimligt tvivel att LG gjort sig skyldig till den påstådda våldtäkten. Åtalet för våldtäkt skall därför lämnas utan bifall.

Domen kan därmed tolkas så att det inte längre är riktigt att, som Torkel Gregow skrev i det ovan anförda citatet, ”utgå från att det är möjligt att grunda en fällande dom uteslutande på målsägandens uppgifter”. Det material som redovisas i den här rapporten talar med styrka för att rättsutvecklingen bör ledas i den riktningen. Av intresse är även att Högsta domstolen vägde in den vaga tidsangivelsen (jfr vad som ovan sagts om vaga gärningsbeskrivningar).

Vår bedömning är sammanfattningsvis att Högsta domstolens rättsbildning på detta område haft betydelse för de felaktiga domar som finns i vårt material. Om inte sättet att utföra bevisvärderingen stramas upp är risken för att fler felaktiga domar dyker upp påtaglig.

20.3 Samma beviskrav i alla brottmål?

Högsta domstolen har vid flera tillfällen upprepat att beviskravet i alla brottmål är detsamma. Även om det är svårt att vederlägga denna dogm är det inte heller så lätt att via iakttagelser i rättstillämpningen bekräfta den. I grund och botten är det omöjligt att jämföra olika typer av mål och avgöra om samma beviskrav tillämpats; skillnaderna mellan två mål är ofta fler än likheterna även inom en och samma måltyp. Vad det krav som Högsta domstolen uttalat innebär, är att det skall råda samma säkerhet om den tilltalades skuld oavsett vad han eller hon skall dömas för, ett krav som alltså kan formuleras så, ”att det praktiskt sett skall framstå som uteslutet att den åtalade är oskyldig”, för att åter citera förre HD-ordföranden Torkel Gregow.¹⁸

Frågan är om det förhåller sig så. Det är i alla händelser värt att diskutera. (Se härtill även hänvisningarna till Dag Victors uppsats om utformningen av gärningsbeskrivningar ovan. Där uttalas bl.a. förståelse för uppfattningen att Högsta domstolen tillämpar alltför låga beviskrav i vissa misshandels- och sexualbrottsmål.) Utifrån det material som här gått igenom finns två perspektiv att anlägga på vad som i grunden kanske gäller samma sak. Det ena gäller förekomsten av utrednings- och bevissvårigheter i vissa mål. Det andra gäller de rätt skilda bevislägen som förekommer i olika mål.

¹⁸ Gregow i SvJT 1996 s. 510.

Betydelsen av utrednings- och bevissvårigheter

Som framgått ovan framhöll justitierådet Inger Nyström i NJA 1981 s. 83 att bevissvårigheter vid vissa slag av brottslighet ”självklart inte ger anledning att ens till någon del frångå” de beviskrav som allmänt gäller brottmål, samtidigt som det hon sedan anförde innebar just detta. Torkel Gregow behandlade samma tema, när han i sin uppsats argumenterade för att fällande dom bör kunna grundas enbart på en målsägandes uppgifter. Motsatsen, skrev han, skulle medföra att förnekade incestbrott i princip aldrig kunde föranleda straffansvar. På motsvarande sätt angav han att till tiden opreciserade gärningsbeskrivningar ”torde vara en förutsättning för att incestbrott över huvud skall kunna föranleda straffansvar” (jfr ovan under *Vaga gärningsbeskrivningar*, 18.3).

Å ena sidan finns det inget skäl att uppställa krav på en formell bevisprövning, som innebär förbud mot att döma enbart på målsägandeuppgifter. Det är riktigt att ett sådant förbud skulle försvara lagföringen av vissa brott (det gäller inte bara sexualbrott). Så länge kravet på skuld bortom rimligt tvivel upprätthålls bör bevisprövningen även fortsättningsvis vara fri, inklusive i detta hänseende. Å andra sidan finns det en risk med att argumentera som Gregow gör, eftersom det mycket lätt kan uppfattas så, att dömande enbart på målsägandeuppgifter är tillåtet i sexualbrottsmål, eftersom brott av det slaget annars inte skulle kunna beivras. Dvs. att med det gängse beviskravet fungerar det inte, därför efterges detta. (Det är så Gregow argumenterar beträffande det eftergivna kravet på precision i gärningsbeskrivningen.)

Om syftet med reflektioner kring utrednings- och bevissvårigheter inte är att påverka bevisvärderingen bör sådana reflektioner inte blandas in i en diskussion om beviskravets styrka över huvud taget. Det är full tillräckligt att, som Högsta domstolen i flera fall också gjort, kort och gott konstatera att beviskravet i alla slags brottmål är detsamma, oavsett brottets art.

Är då detta en invändningsfri ordning? Beviskravet i brottmål utgör onekligen ett hinder mot att beivra alla brott som förekommer och hindret är större beträffande vissa brott än andra. Sexualbrott mot små barn (vilket i och för sig var aktuellt endast i ett av de fall som här granskats, fall 6, som är särpräglad) är en typ av brott som kan vara mycket svåra att bevisa. Kan man då med tanke på brottslighetens allvar och det lidande den medför för de drabbade inte tänka sig ett något lägre ställt beviskrav, som leder till att fler kan fällas till priset av att det någon gång kanske händer att en oskyldig döms? Det är ytterst en politisk fråga. Från principiell etisk synpunkt kan därvid erinras om att ett sådant synsätt bryter mot principen om att ingen människa får göras till medel, oavsett vilken högre nytta som kan uppnås, även benämnd människovärdesprincipen.

Det finns även skäl att vara skeptisk till vad resultatet av ett sänkt eller ”justerat” beviskrav blir. Som beskrivits tidigare fungerar beviskravet i brottmål som en anvisning till tidigare led i utredningskedjan om vad som krävs för fällande dom. Sänks kravet sjunker också ambitionsnivån tidigare i kedjan, inklusive i de fall där starkare bevisning kanske skulle ha kunnat gå att få fram. Den styrningsfunktionen är viktig. Det finns i det sammanhanget skäl att polemisera mot den uppfattning som Torkel Gregow uttryckt om möjligheten att bevisa incestbrott. Det är alltför kategoriskt att hävda att förnekade brott av det slaget i princip aldrig skulle kunna straffas om inte enbart målsägandeuppgifter kan godtas. Det är i princip lika möjligt att söka teknisk och allehanda kringbevisning i dessa mål som i många andra utredningar. När detta uttömts och endast en tillförlitlig målsägandeutsaga kvarstår följer av den fria bevisprövningen att detta kan vara tillräckligt för en fällande dom. Men det bör inte ens antydast att detta skulle vara möjligt annat än efter en fullödig, professionell och i alla hänseenden komplett brottsutredning. Det finns anledning att vara optimistisk om att en sådan utredning i de allra flesta fall producerar antingen substantiell stödbevisning eller så tydliga tvivel om skuldfrågan att den misstänkte skall frias.

Argumentationen att svårutredda brott bör särbehandlas i bevishänseende synes lätt kunna leda till att illa genomförda utredningar förlänas en överslätande bevisprövning, något fallgenomgången i denna rapport kan sägas visa.

Olika slags bevislägen

De två grupper av ärenden som ingår i det genomgångna materialet skiljer sig utredningsmässigt åt på ett mycket grundläggande sätt.

I den ena gruppen råder ingen som helst tvekan om att ett synnerligen allvarligt brott inträffat, nämligen att en människa bragts om livet. För detta finns redan vid utredningens start mängder av ovedersägliga bevis, varav den döda kroppen är det första och tydligaste. Utredningen kommer att inriktas på vem som begått brottet.

I den andra gruppen saknas i utgångsläget bevis om att något brott förekommit. Utredningen bör i första hand inriktas på att klarlägga detta, även om den frågan förstås i de flesta mål av detta slag är nära förknippad med vem som i så fall är gärningsman.

Det är som framgår diametralt olika utgångslägen. Den andra gruppen är förstås mycket svårare att arbeta med, eftersom det föreligger en osäkerhet om det över huvud taget finns något brott att utreda. Den svårigheten kan inte överbryggas genom några justerade utrednings- eller beviskrav. Risken för att man vid utredningar av detta slag ägnar för litet kraft åt att

förvissa sig om att brott begåtts ter sig mot bakgrund av det genomgångna materialet som påtaglig.

Det kan tilläggas att denna problematik inte bara gäller för sexualbrott. Den gäller även vid exempelvis olaga hot, fridskränkningar m.m.

20.4 Utredningskravet i brottmål

Som framgått ovan har rättsens avgöranden i så gott som samtliga granskade fall grundats på ofullständigt underlag. Vi har under arbetet stött på inställningen att rättsens ansvar i brottmål är begränsat till det förebringade processmaterialet och att den utredning som finns redovisad i förundersökningsprotokollet bara kan beaktas i de delar det är åberopat i målet.

Som framgått ovan (3.3) är ett av skälen till att förundersökningsprotokollet redovisas för rätten att den skall kunna kontrollera förundersökningen. Med bl.a. detta material som grund utövar rätten sin materiella processledning, innefattande tillsyn över att målet blir utrett efter vad dess beskaffenhet kräver.

Det har varit omdiskuterat både om förundersökningsprotokollet i dess helhet skall ges in och i vilken utsträckning domstolen skall vara aktiv för att komplettera utredningen. En illustration utgör dåvarande hovrättslagmannen Christer Runes inlägg i SvJT 1992 s. 152 ff., *Förundersökningsprotokollet ut ur domstolsakten!*. Rune framhöll risken för att en domare som läser förundersökningen får en förutfattad mening om att den tilltalade är skyldig; han betraktade förundersökningsprotokollet som en partsinlaga från polis och åklagare. Han ansåg att det för domstolens övervakning av att straffsaken blir tillräckligt utredd och dess kontroll av förundersökningen, vore tillräckligt med ”en elaborerad innehållsförteckning”. Det bör noteras att denna uppfattning utgår från att rättssäkerheten kräver att förundersökningsmaterialet inte får inges för att partiskt påverka domstolen. Målen i denna genomgång påvisar risken för det motsatta förhållandet, nämligen att rätten inte blir varse utredningsbrister och andra förhållanden som talar mot åtalet.

Rättegångsutredningen ansåg i sina betänkanden från 1982 (SOU 1982:25 och 26) att utvecklingen medfört att rättsens materiella processledning borde vara mindre omfattande än vad som hade förutsatts vid rättegångsbalkens införande. Utvecklingen på åklagarsidan och den ökade förekomsten av försvarare sades ha gjort att utredningen i större utsträckning än vad som förutsattes vid rättegångsbalkens tillkomst kunde överlätas åt parterna. ”Det torde numera råda en ganska bred enighet mellan domare, åklagare och advokater om att domstolen normalt bör spela

endast en 'mottagande' roll och i första hand låta parterna själva stå för utredningen", hette det vidare.¹⁹

I den proposition som följde på rättegångsutredningens betänkande betonades att domarens verksamhet för att komplettera utredningen inte bör ta sig formen av ett förstahandsansvar. Grundtanken att rätten har det slutliga ansvaret för att målet blir fullständigt utrett och att detta kräver aktivitet från rättens sida upprätthölls dock. I propositionen uttalade departementschefen bl.a.

Jag vill för min del rent allmänt uttala att processledning till förmån för den tilltalade principiellt sett är avsevärt mindre betänkligt än processledning till förmån för åklagaren, särskilt som rätten ändå kan frikänna den tilltalade på en grund som denne inte åberopat. Med hänsyn till att rätten har det slutliga ansvaret för att ett brottmål blir tillräckligt utrett kan det inte heller undvikas att rätten tar initiativ för att undanröja någon oklarhet utan att i förväg säkert kunna bedöma till vilken parts förmån eller nackdel initiativet visar sig bli. I brottmål måste det därför alltid finnas en möjlighet för rätten att ingripa för att undanröja oklarheter och ofullständigheter i parters och vittnens framställningar. Sådana ingripanden bör självfallet inte ta sig formen av inkvisitoriska förhör från rättens sida, utan rätten bör i första hand i stället uppmärksamma parterna på bristerna i processmaterialet och få dem att själva reda ut oklarheterna." (Prop. 1986/87 s. 109 f.)

Frågan har också varit föremål för diskussion inom den juridiska doktrinen. Enligt Ekelöf har rätten långtgående skyldigheter att agera även när detta kan leda till att grunden för åtalet stärks. "Att lägga åklagarens bevisbörda till grund för domen får man endast göra om det tidigare gjorts ett allvarligt försök att utreda det relevanta händelseförloppet och detta misslyckats", skriver han.²⁰ Ståndpunkten är dock svårförenlig med uttalanden från Rättegångsutredningen och även med vad som sägs i den därpå följande propositionen.²¹

Ekelöfs inställning kan te sig som en ytterlighetsposition. Om ståndpunkten skall kunna tillbakavisas torde dock krävas att man medger att rätten i ett brottmål inte är helt opartisk. Den är fri att agera till förmån

¹⁹ SOU 1982:26 s. 108, se även s. 131.

²⁰ Ekelöf s. 183; ståndpunkten understryks av att den således är särskilt kursiverad i originalet.

²¹ Se även Heumans uppfattning. Han skriver att "RB innehåller vissa bestämmelser som enligt sin ordalydelse ger möjlighet för rätten att ingripa till nackdel för den tilltalade. Motiven lämnar dock inte något stöd för att sådan verksamhet bör förekomma. Numer torde domarna anse att de som regel inte bör inskrida ex officio till nackdel för den tilltalade." Han tillade att detta gällde med undantag från vissa uppenbara fall. Heuman, *Vilka rättsverkningar har processhandlingar som åklagaren företar till förmån för den åtalade?* SvJT 1982 s. 353 (citatet från s. 355).

för den tilltalade men inte att agera till förmån för åklagarsidan. Ytterst syftar rättegångsbalkens regelverk emellertid till att åstadkomma materiellt riktiga domar. Ekelöfs ståndpunkt är i ljuset av detta konsekvent – oklarheter skall undanröjas, händelseförlopp skall klarläggas, så långt möjligt. Att initiativ från rätten i det hänseendet må leda till att åtalet stärks innebär inte att rätten tagit parti för åklagaren; utredningsåtgärden i fråga hade från rättens synpunkt sett lika gärna kunnat resultera i ett förmånligare läge för den tilltalade. Bekymret är förstås att processen härigenom får inkvisitoriska inslag. Det synes dock vara innebörden i det tydliga ansvar som lagts på rätten när det gäller ansvaret för utredningens fullständighet.

Även om man rör sig på en glidande skala kan man tänka sig tre typer av situationer.²²

1. Ofullständigheter eller oklarheter i utredningen som pekar på att ytterligare utredning skulle kunna påvisa omständigheter som är till den tilltalades förmån.
2. Ofullständigheter eller oklarheter i utredningen som pekar på att ytterligare utredning skulle kunna påvisa omständigheter som stärker åtalet.
3. Ofullständigheter eller oklarheter i utredningen som inte har vare sig den ena eller den andra av dessa implikationer utan ter sig som öppna luckor.

Vad regelverket torde kräva är att rätten – för att inte äventyra sin ställning som opartisk domstol i den mening som kommer till uttryck i artikel 6 i Europakonventionen – *inte agerar* i fall som tydligt hör till punkten 2, att den *visar viss försiktighet* i fall av det slag som hör till punkten 3, men att den *är vaksam och aktiv* när det gäller omständigheter av det slag som hör till punkten 1. Om rätten iakttar brister som den bedömer sig som förhindrad att påpeka på grund av att bristernas åtgärdande i så fall antas kunna leda till att åtalet stärks, skall den i stället ogilla åtalet med hänvisning till att åklagaren inte bevisat detta.²³

²² I Roberth Nordh, *Processens ram i brottmål* (2002), finns på s. 30 ff. praktiska exempel på situationer domaren kan ställas inför. De gäller dock särskilt utformningen av åklagarens gärningsbeskrivning i förhållande till enskilda omständigheter som kommer fram i målet.

²³ Ekelöfs argument mot detta är att det bara leder till att åklagaren kompletterar utredningen och överklagar, varefter åtalet bifalls i högre instans – med detta är enligt Ekelöf inte mycket vunnet (a.st.). Processekonomiskt är detta uppenbart, men en vinst är att domstolens opartiskhet inte blir ifrågasatt. Det är för övrigt inte säkert att det alla gånger går att överklaga; krav på prövningstillstånd kan lägga hinder i vägen, eller också kanske man redan befinner sig i högsta instans.

Vad som kan ha inträffat i svensk domstolspraxis och som i så fall kommit till uttryck i den inställning vi stött på och nämnt ovan, dvs. att domare inte anser att de skall agera utifrån annat material än sådant som uttryckligen åberopas i målet, är att den återhållsamhet som krävs beträffande sådant som kan stärka åtalet vuxit till en allmän återhållsamhet. Icke desto mindre ter sig detta felaktigt. Det får heller inte förekomma att en allmän osäkerhet om vart en aktivitet från rättens sida kan föra tas till intäkt för att aldrig ”lägga sig i” utredningen, såvida den inte samtidigt beaktas vid bevisvärderingen, till åklagarens nackdel.

Av det sagda framgår att det finns åtskilligt att diskutera i anslutning till de anspråk som ställs på domstolen när det gäller att medverka till brottsutredningen. Klart är dock att gällande rätt ställer ett krav på domstolen – som har det slutliga ansvaret för att målet blir fullständigt utrett – att ta del av förundersökningsprotokollet och bedöma processmaterialets fullständighet, bl.a. i ljuset av vad som där framgår. En konsekvens av detta är att en fällande dom aldrig får grundas på ett utredningsmaterial där det finns brister som framkommit vid rättens prövning av processmaterialet eller kunnat uppdragas vid en besiktning av förundersökningsprotokollet.

Vi har i vår genomgång i flertalet av fallen funnit att domstolarna inte tillräckligt granskat utredningen och att detta haft betydelse för att felaktiga fällande domar meddelats. Vi har övervägt om en särskild ordning för granskning av brottsutredningens fullständighet och hållfasthet borde införas genom något särskilt moment i brottmålsprocessen. Eftersom emellertid redan gällande rätt så tydligt uppställer ett sådant krav, lägger det på domstolen och tillhandahåller denna ett antal redskap för att fullgöra denna uppgift ser vi inget skäl att aktualisera något sådant förslag. Däremot finns det skäl att inskräpa att detta krav finns och att det spelar en central roll för rättssäkerheten.

En slutsats av detta är vidare, att om kravet inte funnes, skulle det få lov att införas. Alternativet vore någon annan ordning som tillgodoser det behov som från rättssäkerhetssynpunkt finns av att brottsutredningen på någon punkt i rättskedjan kvalitetssäkras. Att *ingen* sådan kontroll sker, beroende på att ingen av aktörerna bedömer att detta ligger på deras bord, är däremot inte något alternativ.

Till utvecklande av det sagda och till bemötande av invändningar, som kan förutses, kan följande tillfogas.

Den traditionella invändningen har redan berörts. Den innebär att rätten riskerar att påverkas av polisens och åklagarens syn på saken om den läser förundersökningen. Det skulle med andra ord ligga i den tilltalades intresse att så inte sker. Som denna genomgång visar finns det en motsva-

rande risk för att rätten genom att inte sätta sig in i brottsutredningens underlag missar luckor i detta och andra svagheter, som lätt kan uppdagas om materialet studeras. Rättssäkerhetsargumentet verkar alltså i bägge riktningarna. Därvid bör beaktas att en professionell domare måste kunna ta del av ett utredningsmaterial och hålla detta isär från det som förbringas vid rättegången. Det kan ifrågasättas om inte risken att domaren blir partisk genom att ta del av dokumentationen från brottsutredningen är överdriven. Det kan ju tilläggas att för denna dokumentation gäller strängt formaliserade regler och att den är delgiven med den misstänkte och dennes försvarare. Det är alltså ett material som alla andra deltagare i processen är väl bekanta med och i vilket full insyn för parterna råder. Inte heller invändningen att en domare som ställer frågor om oklarheter riskerar att framstå som partisk är bärkraftig, om man förutsätter att domaren gör detta på ett professionellt sätt och beaktar de aspekter som listats i tre punkter ovan. Det är ingen naturlag att en domare som är aktiv och engagerad för att bringa klarhet i de frågor över vilka han eller hon skall döma a priori framstår som partisk.

En annan invändning som kan förutses är att den tolkning av gällande rätt som här gjorts är felaktig. Det skulle i så fall kanske hävdas att lagtexten på dessa punkter inte är särskilt upplysande och att det bara rör sig om enstaka förarbetsuttalanden, som pekar i den riktning vi angett. Samtidigt kan det sägas att praxis i domstolarna är en annan än den som här anges som gällande rätt. Det sistnämnda kan säkert vara riktigt men det innebär ju inte nödvändigtvis att denna praxis står i överensstämmelse med lagstiftarens intentioner. Vi kan inte se annat än att vanlig lagtolkning tämligen entydigt leder till det resultat vi redovisat. Frågan blir då närmast om de regler som återopats genom utvecklingen kommit att bli obsoleta. Enbart det förhållandet att många domare inte lever efter en viss i rättegångsbalken angiven ordning innebär dock inte att denna inte längre är gällande. Som framgått övervägde lagstiftaren så sent som i mitten på åttio-talet om rättsläget skulle ändras. Övervägandena ledde närmast till ett tydligare uttalat krav på att domstolen skall kontrollera att förundersökningen inte är bristfällig och att rätten har ett slutligt ansvar för att målet blir tillräckligt utrett. Även om rättsläget alltså måste betecknas som formellt klart hindrar det inte att diskrepansen mellan vad som formellt gäller och vad som faktiskt uppfattas som praxis skapar en oklarhet som på ett eller annat sätt behöver undanröjas. Det är vår förhoppning att vårt arbete skall kunna utgöra underlag för diskussion och överväganden kring detta.

I en sådan diskussion kommer det säkerligen att invändas att det inte är realistiskt att domare skall sätta sig och ”plöja” tusentals sidor förunder-

sökningsmaterial i mål om grova brott, i synnerhet inte om kravet är att varje detalj skall skärskådas till uppdragande av någon kanske väl dold svaghet i underlaget. Det krav som lagen uppställer skall dock knappast förstås på det sättet. Vad det handlar om är att pröva hur hållfast – ”robust” – utredningen är. Det sker genom att man koncentrerar sig på dess bärande delar och centrala element. Granskningen därvidlag sker mot bakgrund av åtalet och de straffbestämmelser som skall tillämpas. För en erfaren jurist är inte en sådan granskning ens när materialet är mycket omfattande någon omänsklig uppgift. Domarens ansvar inskränker sig just till sådant som att utredningen är tillräcklig och inte befattad med brister på punkter där hållfastheten från rättssäkerhetssynpunkt erfarenhetsmässigt är viktig. Något föregripande av bevisvärderingen är det inte fråga om utan det handlar om en kvalitetssäkring av underlaget. Det kan göras till föremål för diskussion exakt hur långt den granskning som påbjuds skall gå. Avvägningsfrågor av det slaget finns det emellertid gott om i rättstillämpande verksamhet. Förekomsten av en sådan utgör inget hinder mot att uppställa kravet. Det bästa – i form av såväl en minutiös detaljgranskning, som en allmän hållfasthetsprövning – bör här lika lite som annars göras till det godas fiende.

I anslutning till detta kommer det antagligen även att sägas att domstolarna i dagens pressade ekonomiska läge saknar resurser att hantera sina mål på detta sätt. Ett sådant argument klargör rätt effektivt vad saken i så fall gäller: å ena sidan ett av rättssäkerhetsskäl motiverat, i rättegångsbalken uppställt krav – å andra sidan en ekonomisk resurstilldelning som inte medger att kravet efterlevs. Bara den som har närmare inblick i domstolarnas ekonomiska situation kan bedöma om denna rävsax är en realitet. Möjligen är situationen inte fullt så svart-vit. Från rättssäkerhetssynpunkt är det i alla händelser angeläget att påpeka att de värden som bär upp rättssäkerheten inte bara kan komma till uttryck i retoriska utfästelser.

20.5 Särskilda regler i mål angående grova brott?

Brott är gärning som är belagd med straff (1 kap. 1 § brottsbalken). Alla brott är från utrednings- och rättegångssynpunkt likställda. Principen är att de alla skall lagföras enligt samma regler. Det betyder att ett enkelt ofredande utreds enligt samma regler som ett förnekad mord, ett erkänt snatteri enligt samma regler som ett omfattande ekonomiskt brott osv.

Det har genom åren gjorts en del för att underlätta hanteringen av enkla förseelser. I viss mån har det skett avkriminaliseringar, t.ex. när parkeringsboten blev en avgift. I praktiken har ett ökande antal specialregler gjort att enklare utredningsförfaranden, innefattande ordningbot eller strafföreläggande, kan användas för okomplicerade förseelser.²⁴ För de ärenden som når en domstol finns dock bara en ”fil”, gemensam för alla.²⁵ Förutom de schatteringar som kan göras via brottens straffskalor, som används för att gradera sådant som preskriptionstider och möjlighet att använda tvångsmedel, finns ingen gruppering av brotten i t.ex. förseelser, normalbrott och grova brott.²⁶

Det kan alltså konstateras, att medan lagstiftaren gjort en del för att rationalisera hanteringen av enklare ärenden under utredningsstadiet, har just inget gjorts för att åstadkomma en till målets svårighetsgrad anpassad hantering i domstolen. För ”rättskedjan” som helhet gäller, att det i princip saknas regler eller annan institutionell/organisatorisk anpassning till den rätt uppenbara skillnad som finns mellan enkla och ”grova” mål. Ett exempel utgör den icke lagreglerade lättnaden i utredningskrav som anses gälla i enkla mål, där det inte finns något krav på fullständig, ”robust” utredning. Ett annat exempel är faktiskt uttalandena i lagmotiven om att den s.k. tilläggsregeln skall tillämpas med större generositet vid allvarliga brott som föranlett långa straff.

Iakttagelser i denna genomgång talar för att det behöver göras något mer påtagligt i ”den andra änden” av skalan mellan enkla och grova brott. Den förenklade hanteringen av enklare mål borde motsvaras av en mer ingående prövning av komplicerade mål, som gäller utdömande av långa straff. Det kan sägas att prövningen redan är mer ingående, eftersom en sådan på papperet föreskrivs för alla mål som inte uttryckligen är undantagna. Det torde dock finnas en risk för att de rutiner som införts för att hantera de enklare ärendena på ett rationellt sätt även påverkar de övriga

²⁴ Undantag från förundersökningskravet finns i RB 23:22. I RB 20:7 och 23:1 ges möjlighet att helt underlåta lagföring i en rad fall, som har det gemensamt att det ter sig onödigt eller mindre rimligt att driva saken. Som ersättning för rättegångsförfarandet finns möjligheterna att i enklare mål utfärda ordningsbot och strafföreläggande.

²⁵ Se dock prop. 2004/05:131 om ett ”uppmjukat” krav på huvudförhandling i brottmål.

²⁶ I utredningsfasen finns en indelning utifrån RB 23:3, som handlar om vem som skall leda en förundersökning. Där särregleras brott ”av enkel beskaffenhet”, vilket läggs till grund för fördelning av ärenden mellan polisen och åklagarväsendet. I FAP 403-5, som är en av Rikspolisstyrelsens utfärdad föreskrift, listas brott som i denna mening bedöms vara av enkel beskaffenhet.

målen; det gäller i synnerhet om pressen gentemot ”rättskedjan” att rationalisera och spara resurser varit hård under lång tid, vilket den varit.²⁷ I syfte att garantera rättssäkerheten i de mål där denna är av allra störst vikt, nämligen då det rör sig om utdömande av straff med livsavgörande betydelse för den misstänkte/tilltalade, bör det därför övervägas att införa en särskild ”fil” för de grova brotten. Det skulle även kunna antas balansera risken för ”smitt effekter” från de enklare ärendenas mer rutinmässiga hantering; särskilda regler för komplicerade mål rörande allvarliga brott skulle antagligen även de ge effekter för rättskedjan som helhet.

Av intresse är sambandet mellan utvecklingen mot allt fler mål som gäller utdömande av långa straff och rättsväsendets resurser. Regler som innebär att det för mål av det slaget skall uppställas särskilda krav i form av exempelvis obligatorisk förberedelse med kvalitetssäkring av utredningsmaterialet, förstärkt sammansättning av domstolen, tillgodoseende av den tilltalades yrkanden i olika avseenden, särskild advokatkompetens med rätt till högre arvoden, skulle kräva vissa resurser. Sambandet mellan anspråken på lagföring och kostnader för rättssäkerheten skulle på så sätt framhållas och synliggöras.²⁸

Ett argument mot att införa regler som innebär en mer ingående prövning i skilda hänseenden beträffande mål om grova brott är att dessa ofta

²⁷ Domstolarnas resurser har diskuterats under numera mycket lång tid. Som ett exempel kan erinras om en skrivelse cheferna vid landets tre största tingsrätter ställde till justitieministern 1979. De ville frigöra resurser genom att avskaffa skyldigheten för domstolarna att avge skriftliga domskäl i alla brottmål utom då det utdömda straffet översteg ett års fängelse. Den som begärde skriftliga domskäl inom en vecka skulle dock kunna få det. Förslaget utlöste en livlig debatt och genomfördes inte. Det illustrerar rätt väl att rättssäkerheten har ett pris och att där finns en besparingsmån, som kanske tas i anspråk vid mer allmänna rationaliseringskrav, utan att detta direkt synliggörs (om man inte får lov att låta bli att skriva domskäl, kan man spara tid och pengar genom att skriva kortare och mindre noggrant). (Se Domstolsverket informerar, nr 10, 29 september 1979 och även den följande pressdebatten, framför allt i Svenska Dagbladet, Brännpunkt, under oktober till december samma år.)

²⁸ En aspekt som vi inte närmare undersökt och därför inte kan uttala någon mening om men som kan förväntas dyka upp i en diskussion i anledning av denna rapport är att ekonomiskt pressade domstolar inte ger svåra mål den tid och de resurser de kräver (jfr föregående not). Det skulle i så fall kunna ta sig uttryck i en ovilja att tillmötesgå den tilltalades krav på utredning (eftersom det tar extra tid), att domarna inte har tillräcklig tid att noga överväga dom och domskäl eller att vidareutbildning, kompetensutveckling och omvärldorientering eftersätts. Liknande reflektioner kan göras beträffande advokatsatserna; en advokat som vet att han eller hon får ”prutat” på räkningen om den innefattar lång tid för inläsning av materialet, egna utredningsåtgärder och expertkonsultationer etc. drar sig kanske för sådana ansträngningar.

rör personer som är frihetsberövade. Sådana mål skall handläggas med förtur och skyndsamt. Det som här diskuteras är sådant som otvivelaktigt innefattar tidsutdräkt. Rättssäkerhetskravet måste emellertid vara överordnat skyndsamhetskravet. Den grundligare prövningen sker i den misstänkte/tilltalades intresse. Typiskt sett kan han eller hon inte förmodas föredra en snabb och mindre noggrann process framför en långsam och grundlig. Det kan ifrågasättas om inte dagens tidsfrister från rättssäkerhetssynpunkt är kontraproduktiva. De är till för att säkerställa att ingens rättigheter inskränks under oskäligen tid. Men om effekten riskerar att bli att domstolarna får bråttom att döma dem som är frihetsberövade, måste en ordning med omvända tidsfrister, som ålägger domstolar att avsätta god tid för såväl rättegång som överväganden och domsskrivning, vara att föredra.

Några exempel på regler och förfaranden som skulle kunna tillämpas vid utredning och rättegång om grova brott är följande.

- Krav på förberedande förhandling i domstol, med granskning av brottsutredningen och avstämning av att denna är fullständig och kan läggas till grund för rättegång.
- Generösare möjligheter för den misstänkte/tilltalade att göra egna undersökningar och sakkunnigutredningar, inom ramen för rättshjälpen.
- Möjlighet till ändringsdispens i Högsta domstolen, dvs. möjlighet att få prövningstillstånd även för bedömning av bevisfrågor. Som framgått på annat ställe förutsatte nuvarande resningsregler ursprungligen en mer vidsträckt möjlighet till prövning i tre instanser än vad som numera finns.

En särskild reglering avseende grova brott kan även ge grund för tillämpning av de regler för utredning av resningsansökningar som skisseras nedan, liksom för särskilda krav på sakkunniga.

20.6 Systemet för utredning av resningsskäl bör reformeras

Reglerna avseende dömdas möjlighet att få en förnyad granskning av sina domar har uppenbarligen inte alls följt med utvecklingen. Dagens system innebär att den dömda skall gå tillbaka till det åklagarväsende som fått honom eller henne dömd för att be om åtgärder som skulle kunna leda till att domen i det mål som åklagaren i målet med framgång drivit visar sig

vara felaktig. Det finns i vårt material avskräckande exempel på att detta inneburit att den dömde hindrats från att få rättvisa. Även om det också finns exempel på att det fungerat är det med tanke på åklagarens partställning i rättegången en principiellt bakvänd ordning. Det gäller även den processuella ordningen som innebär att det är förundersökningen mot den dömde som skall återupptas, när det alltså kan vara fråga om att utreda huruvida denna varit felaktig inriktad.

Det är en naturlig roll för åklagaren i målet och för Riksåklagaren att – givetvis med beaktande av objektivitetsprincipen – bevaka de intressen som knyts till en lagakraftvunnen doms orubblighet. Åklagarsidan bör därför betraktas som part i resningsärendet och den dömde bör inte vara hänvisad till att vända sig till sin motpart med sin önskan om en ny prövning.²⁹

Det bör därför införas ett system där en fristående instans tar ställning till resningsansökan och i första hand avgör om den bör föranleda utredningsåtgärder eller inte. Denna inledande bedömning bör vara relativt generös. Det kan dock övervägas om denna möjlighet bör förbehållas dem som dömts till fängelse på viss tid. Eventuella utredningsåtgärder bör vidtas av andra kriminalpolisier än de som varit engagerade i den ursprungliga förundersökningen.³⁰ Den fristående instansen bör ges full insyn i andra ärenden där material av intresse för resningsansökan finns, t.ex. andra pågående förundersökningar gällande den dömde eller målsäganden i det mål resningsansökan avser. Det bör även anförtros denna instans att göra sekretessbedömningarna i förhållande till den dömde. Till möjligheten att få utredningsåtgärder vidtagna bör knytas en rätt för sökanden att få ekonomiskt stöd för biträde av advokat. Den fristående instansen bör ges möjlighet att ansöka om resning till förmån för den dömde. Den dömde bör,

²⁹ En ytterligare omständighet som talar för detta är att åklagarväsendet inte längre har en lika tydligt formaliserad hierarkisk organisation som tidigare. I dag är hela åklagarväsendet organiserat i Åklagarmyndigheten, med riksåklagaren som chef. Tidigare fanns det flera myndighetsnivåer och RÅ kan då sägas ha haft en mer fristående roll. Åklagarrollen kan även sägas ha genomgått en viss renodling som kommer till uttryck i att RÅ inte längre själv kan föra upp mål till prövning i HD – RÅ måste numera ha prövningstillstånd, som alla andra.

³⁰ En viss inspiration borde kunna hämtas från den ordning som tillämpas vid brottsmisstankar mot polisier, där utredningen läggs över på personal vid en annan myndighet än den där polismannen ifråga tjänstgör. De utredningsåtgärder som torde komma i fråga, förutom genomgång av aktmaterial och analys av detta i förhållande till det som åberopas av den dömde, är förhör och forensiska undersökningar. Åtgärderna bör i tillämpliga delar kunna vidtas enligt de regler som gäller för förundersökning i brottmål.

i andra hand, ha möjlighet att själv ansöka med återopande av den utredning som tagits fram.

Förutsättningarna för att bevilja resning bör vara fortsatt restriktiva. När en dom vunnit laga kraft måste lagens principiella ståndpunkt vara att den skall vara orubblig. Resningsinstitutet bör inte utvecklas till en alternativ överklagandefunktion. Däremot kan det som ovan nämnts finnas skäl att se över möjligheten att få vissa bevisvärderingsfrågor prövade i tre instanser, dvs. att låta mål av det slaget prövas av Högsta domstolen i större utsträckning än som nu är möjligt (jfr vad som ovan sagts angående sambandet mellan resningsreglerna och den sedan 1971 borttagna möjligheten till s.k. ändringsdispens).³¹

Något hinder mot att låta bedömningen av om resning skall beviljas ligga kvar hos de domstolar där den idag ligger synes inte föreligga. I det sammanhanget är det även naturligt att låta Riksåklagaren ha kvar sin roll. Med en ordning av det nu skisserade slaget skulle resningsinstansen få ett betydligt bättre underlag för sina bedömningar, vilket ligger i både rättssäkerhetens och orubblighetens intresse (se vidare nedan).

Som fristående instans skulle man kunna tänka sig en särskild avdelning knuten till en fungerande organisation som hanterar klagomål från medborgarna, som exempelvis JO. Den bör dock fungera självständigt i förhållande till en sådan ”moderorganisation”.

Här har endast funnits utrymme att skissera problemställningen och tänkbara lösningar; saken bör snarast göras till föremål för utredning. Därvid finns det skäl att studera de olika modeller för omprövning av laga-kraftvunna domar som införts på olika håll.

I *Danmark* behandlas en ansökan om resning (genoptagelse) sedan 1939 av ett särskilt organ, Den saerlige klageret. Den saerlige klageret är sammansatt av tre domare, en advokat och en forskare inom rättsvetenskap. Beviljas genoptagelse skall ny domstolsförhandling hållas. Prövningen sker efter ansökan, företrädesvis från den dömde. Finns Den saerlige klageret att utredning behövs utöver vad som återopas av den dömde och åklagaren finns möjligheten att ex officio föranstalta om bevisning (några egna utredningsresurser förfogar man dock inte över) eller att förordna om att annan skall

³¹ En invändning mot detta skulle kunna vara att HD inte är särskilt lämpad för att vara slutinstans i bevisfrågor. Dåvarande justitierådet Bertil Bengtsson påpekade i sin uppsats om den s.k. tillägsregeln (se ovan) att ”tingsrätten och hovrätten har långt större vana vid bevisvärderingen än flertalet domare i HD”. Mot detta kan i sin tur anföras att det är ett missförhållande om domarna i HD inte har sådan kompetens, eftersom de de facto värderar bevis i stor utsträckning, bl.a. i resningsärenden, men även i de inte alltför få fall som HD tar upp för att ge domstolarna vägledning i bevisvärderingsfrågor.

verkställa nödvändig komplettering. Om ny polisutredning krävs skall denna ledas av en annan polisman än den som ansvarat för den ursprungliga utredningen.³²

I *England* inrättades 1997 ett från regeringen oberoende offentligt organ, The Criminal Cases Review Commission (CCRC), med uppgift att granska domar där det kan misstänkas att någon dömts felaktigt (miscarriage of justice).³³ CCRC:s prövning, som vanligtvis sker efter ansökan från den dömda, kan om grund för detta finns resultera i att ett mål visas åter till behörig court of appeal för ny prövning. Vid sin handläggning har CCRC att verkställa den utredning som befins nödvändig för att pröva ansökan. Detta sker antingen genom de egna utredningsresurser man förfogar över eller genom att det uppdras åt en utomstående, t.ex. polis, att verkställa utredningsåtgärder. Mer detaljerad information återfinns på CCRC:s hemsida www.ccrc.gov.uk.

I *Norge* inrättades 2004 Kommisjonen for gjenoptakelse av straffesaker efter engelsk modell.³⁴ Liksom CCRC kan den norska kommissionen bevilja resning (gjenoptakelse) och visa målet åter till domstol för prövning om grund för detta finns. Kommissionen har även att verkställa den utredning som befins nödvändig för att pröva ansökan om gjenoptakelse. Mer detaljerad information återfinns på kommissionens hemsida www.gjenoptakelse.no.

Ett system av det ovan skisserade slaget skulle innefatta ett antal fördelar i förhållande till dagens ordning. Förutom det som redan diskuterats kan följande nämnas.

En ordning där en fristående instans bedömer förutsättningarna för att närmare utreda förekommande resningsgrunder och även självständigt utreder dem kan antas ge ett bättre underlag för resningsinstansen att ta ställning i frågan om orubblighetsprincipen skall gälla eller om det finns så starka skäl för en ny prövning att den skall sättas åsido. Som framgår av det granskade materialet har Högsta domstolen som resningsinstans många gånger uttryckt stor tvekan kring det nya materialet och hur det skall bedömas. Särskilt fall 8 förtjänar här att lyftas fram, men även den flitiga användningen av ”tilläggsregeln” visar allmänt på den osäkerhet som råder i dessa sammanhang. Osäkerhet av det slaget kommer alltid att finnas, men den kan begränsas genom en bättre ordning för beredningen av resningsunderlaget. Det bör öka förutsättningarna att nå det okontroversiella målet: *materiellt riktiga resningsbeslut*.

Genom införandet av en särskild ordning för resningsprövning skulle fall, där lagakraftvunna domar ifrågasätts, slussas till en viss instans, där eventuella systematiska fel i rättskedjan kan belysas, diskuteras och bli föremål för korrigerande lagstiftning eller i praxis. I dag är resningsären-

³² Se Vagn Greve, Genoptagelse af straffesager efter dansk ret, Tidskrift for kriminalret 2005 nr 7 s. 445, 454 och 456 f. och Ds Ju 1986:9 s. 45.

³³ Detta skedde efter ett antal uppmärksammade rättsskandaler.

³⁴ Även i Norge skedde detta efter ett antal uppmärksammade rättsskandaler.

dena som framgått tämligen osynliga, i den meningen att ingen statistik förs och ingen uppföljning av ”rättshaverier” sker. Det skulle med andra ord kunna ha *en reparativ effekt* i hela rättskedjan.

Äkta eller förmenta ”justitiemord” har alltid diskuterats och lett till uppmärksamhet. Frågan är dock om inte detta tema under senare decennier blivit än mer frekvent återkommande, åtminstone som massmedialt granskningsämne. Det är relativt lätt att engagera medier, medborgare och även publika personer i enskilda människors kamp mot vad de anser vara felaktiga domar. ”Medielogiken” med sin karakteristiska förenkling av komplicerade orsakssammanhang leder lätt till att en bild av ett ”justitiemord” sätter sig. En sådan föreställning får ytterligare näring av att det inte synes finnas möjlighet till en oberoende och opartisk utredning av om resningsskäl finns. Dagens system, där detta är en uppgift för åklagarsidan, motsvarar inte de krav som kan ställas på en sådan ordning, inte beroende på att Riksåklagaren inte skulle vara kapabel att fullgöra denna funktion i sak men på grund av att funktionen i formell mening inte är oberoende. En fristående instans av det slag som här föreslagits skulle fånga upp den efterfrågan på oberoende granskning och utredning som för tillfället endast sker genom massmedia. Den granskningen är förvisso viktig, men den är slumpmässig och ibland ensidig. Rättsordningen behöver således *av legitimitetsskäl* en fristående instans av det här slaget. Det kan tilläggas att det inte behöver innebära fler resningar. I det enskilda fallet kan den fristående instansens utredning och bedömning påvisa att resningsgrund inte föreligger. Det torde i så fall ha större möjligheter att vinna acceptans, än en ordning där ”åklagaren utreder sig själv” och kommer fram till att inga fel begåtts.

JK:s
rättssäkerhetsprojekt